

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ  
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Саша Ј. Михајлов

АРХИТЕКТОНСКО СТВАРАЛАШТВО  
ЈОСИФА НАЈМАНА (1894–1951)

докторска дисертација

Београд, 2021.

UNIVERSITY OF BELGRADE  
FACULTY OF PHILOSOPHY

Saša J. Mihajlov

THE ARCHITECTURAL WORK OF JOSIF  
NAJMAN (1894–1951)

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021.

Ментор:

др Александар Кадијевић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности

Чланови комисије:

др Александар Кадијевић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности

др Владана Путник Прица, научни сарадник, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Александра Ступар, редовни професор, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Департман за урбанизам

др Игор Борозан, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности

др Тијана Борић, ванредни професор, Универзитет у Нишу, Факултет уметности

Датум одбране  
докторске дисертације:

## ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Истраживање архитектонског стваралаштва Јосифа Најмана подржале су колеге, пријатељи и сарадници на чему им се срдечно захваљујем.

Велико хвала дугујем свом ментору професору др Александру Кадијевићу који ме, од почетка бављења научноистраживачким радом у области историје архитектуре Београда и Србије XIX и XX века, у континуитету подстиче, подржава и усмерава. Професорови савети, садржајни разговори и критичке анализе били су драгоцени у синтези и интерпретацији резултата истраживања докторске дисертације. Велику захвалност на стручним саветима и препорукама упућујем др Владани Путник Прица, као и осталим члановима Комисије за одбрану докторске дисертације др Игору Борозану, др Александри Ступар и др Тијани Борић.

Драгољубу Најману постхумно хвала што је са мном несебично поделио сећање на свог оца Јосифа Најмана и њихово породично наслеђе.

Захвална сам својој матичној кући Заводу за заштиту споменика културе града Београда и директоркама мр Милици Грозданић у подстицају за усмерење ка докторским студијама и Оливери Вучковић на подршци за њихов завршетак.

Милошу Јуришићу неизмерно хвала што је своју драгоцену збирку докумената и историјских фотографија пружио на увид и несебично ми ставио на располагање, као и на непрестаном трагању за новим материјалним артефактима стваралаштва Јосифа Најмана. Посебно велико хвала на свим саветима и садржајним разговорима током целокупног истраживачког пута.

Мојим драгим пријатељицама и колегиницама др Марини Павловић и др Биљани Мишић неизмерно хвала на подршци и квалитетној размени стручних мишљења. Уз њихово бодрење дуготрајан истраживачки пут је постајао лакши и изванредан. На значајним саветима током истраживања хвала др Станиславу Сретеновићу из Института за савремену историју и др Соњи Јерковић из Архива Народне банке Србије. У прикупљању обимне архивске, музеолошке и библиотечке грађе помогле су ми колеге и пријатељи Ивана Весковић, Слађана Милојевић, Александар Божовић, Соња Јерковић, Исидора Стојановић, Драгана Митрашиновић, Ирена Колај Ристановић, Александра Илијевски, Љиљана Мацура, Александра Грозданић, Барбара Панић, др Јелена Јовановић Симић на чему им се најискреније захваљујем. Хвала колегама из Архива Народне банке Србије, Историјског архива Београда, Архива Југославије, Архива Србије, Народне библиотеке Србије, Јеврејског историјског музеја, Музеја науке и технике, Архива Војводине, Управе за заштиту градитељског наслеђа Министарства културе Северне Македоније, Државног архива Северне Македоније и архивских одељења у Скопљу и Битољу, Архива Националне банке Француске.

Најтоплије и од срца хвала мојој породици.

Посебно велико хвала супругу Браниславу на безрезервној подршци која ми је омогућила и олакшала овај подухват, на дугогодишњем стрпљењу и разумевању, за подстицај да доследно истрајем у вишегодишњем истраживању. Хвала што наше животне тренутке испуњава радошћу и даје им смисао.



## АРХИТЕКТОНСКО СТВАРАЛАШТВО ЈОСИФА НАЈМАНА (1894-1951)

### САЖЕТАК

Опус Јосифа Најмана (Београд, 19. 5. 1894 – Београд, 6. 1. 1951), плодног градитеља чија су реализована пројектанска решења обогатила пре свега урбани миље Београда, али и Скопља, Битоља и околине Лознице, у целини представља заокружено стваралаштво и особени уметнички израз. Његово ауторско дело у културолошком, друштвеном и уметничком контексту одсликава главне токове и промене у националној архитектонској култури тог времена. Садржи педесет седам пројеката, колико је до данас познато, од којих је укупно тридесет осам изведених. Квалитет и не мали број подигнутих здања и индустријских комплекса сврставају га у водеће архитекте у Београду и Србији прве половине двадесетог века, а поготово међу стручњацима јеврејског порекла. Реализовани стамбени и стамбено-пословни објекти у стилу академизма представљају Јосифа Најмана као једног од водећих носилаца француских утицаја у српској уметности и култури, са посебним тежиштем на естетици архитектуре академизма. Иако је био изван формалног покрета који је промовисао модерну архитектуру у српском градитељству, са њеним главним протагонистима имао је истовремен и паралелан развојни пут, те је својим пројектанским радом једнако допринео афирмацији модерне архитектуре. Колико је Најманова архитектура била под француским архитектонским утицајем, када су у питању пројектантска решења за објекте модерне архитектуре који чине претежни део опуса, у његовом стваралаштву једнако се препознаје и средњоевропски утицај, нарочито у концепцији просторних решења и затвореној форми архитектонске композиције.

Истраживање теме дисертације обухватило је све доступне примарне и секундарне изворе концентрисане у Београду, Паризу, Скопљу, Битољу и Новом Саду. Главни истраживачки ток, базиран пре свега на историографском, а потом на аналитичком и упоредном методу, односио се на пројектантско стваралаштво. Паралелно са основним истраживањем, тумачењем и вредновањем Најмановог опуса, одвијала су се истраживања посвећена откривању биографских података, школовању, породичном пореклу, појединим мање познатим периодима живота попут периода Другог светског рата и повратка у Београд, евентуалном политичком и друштвеном деловању.

Један од основних циљева истраживања јесте да се прецизно одреди обим и значај архитектуре, стилски препознатљиве и истовремено неодвојиве од главних токова српског градитељства у периоду између два светска рата и у првим послератним годинама. Паралелно са вредновањем пројектантског опуса сагледава се Најманова улога у српској архитектури у контексту друштвених и културних околности. Истовремено, Најманово дело се сагледава и у оквирима архитектуре чији су протагонисти били домаћи градитељи јеврејског порекла. Иако је Најманов опус настао за нешто више од петнаест година

активног пројектантског рада, хронолошки оквир истраживања обухватио је прву половину двадесетог века, пратећи животни и професионални пут архитекте.

Кључне речи: Јосиф Најман, архитектура, Београд, француски академизам, модернизам, стамбени, стамбено-пословни, пословни објекти, индустријски комплекси, просторна организација, функционалност, технолошки процес, меморијали

Научна област: Историја ликовних уметности и архитектуре

Ужа научна област: Историја архитектуре

УДК број: 72.071.1:929 Најман Ј.(043.3)

## **THE ARCHITECTURAL WORK OF JOSIF NAJMAN (1894–1951)**

### **ABSTRACT**

The work of Josif Najman (Belgrade, 19/5/1894 – Belgrade 6/1/1951), a prolific Serbian architect of Jewish origin whose realized designs enriched primarily the urban fabric of Belgrade but also Skopje, Bitola and the environs of Loznica, is marked by accomplishment and distinctive artistic expression. In its cultural, social and artistic context his work reflects the main trends and changes in the national architectural culture of his time. His oeuvre, as far as is known at present, numbers fifty-seven designs, of which thirty-eight realized. The quality and considerable number of realized buildings and industrial complexes places him among the leading architects in Belgrade and Serbia in the first half of the twentieth century, especially among experts of Jewish descent. Najman's realized designs for residential and mixed residential and commercial buildings in the style of academism define him as one of the main exponents of French influences in Serbian architecture and culture. On the other hand, although he remained outside the formal movement that promoted modern architecture, his creative development ran in parallel and concurrently with that of its main protagonists and his work contributed equally to the acceptance of modern architecture. Najman's modernist designs, which predominate in his work as a whole, were influenced as much by French as by Central-European architecture, especially in the conception of spatial solutions and the closed form of architectural composition.

The background research for the thesis covered all available primary and secondary sources concentrated in Belgrade, Paris, Skopje, Bitola and Novi Sad. The main line of research, based primarily on the historiographical method and then an analytical and comparative approach, was focused on the design aspect of Najman's work. In parallel with the main line of research, interpretation and evaluation of Najman's architectural work as a whole, ran the biographical research, including data about his education, family origin, lesser known periods in his life, such as the Second World War and return to Belgrade, as well as possible political and social activity.

One of the basic research goals was to establish the scale and importance of Najman's architectural oeuvre, at once marked by a recognizable style and inseparable from the main trends in Serbian architecture in the interwar period and the first post-war years. Apart from evaluation of Najman's architectural oeuvre, the focus was also on his role in Serbian architecture in contemporary social and cultural context. Following the architect's life and professional career, even though his designs were created within a little more than fifteen years, the chronological span of the research covers the first half of the twentieth century.

Keywords: Josif Najman, Belgrade, French academism, modernism, residential buildings, mixed-use buildings, commercial buildings, industrial complexes, spatial organization, functionality, technological process, memorials

Academic area: History of Fine Arts and Architecture

Academic subarea: History of architecture

UDC: 72.071.1:929 Najman J.(043.3)

## САДРЖАЈ

<b>1. Увод и осврт на претходна истраживања</b>	1
<b>2. Биографија</b>	
Досељавање породице Најман у Београд	19
Интеграција у српско друштво	30
Образовни и професионални пут Јосифа Најмана након Првог светског рата	40
<b>3. Српска архитектура Најмановог доба</b>	
Период 1890-1914.	55
Период 1918-1941.	64
Француски утицаји у српској архитектури	82
Јевреји градитељи Београда до 1941. године	95
<b>4. Стваралаштво Јосифа Најмана</b>	
Уметничко формирање и узори	103
Архитектонски опус у трећој деценији XX века	120
Између Француске и Србије	120
Архитекта у служби Народне банке Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевине Југославије	140
Професионална афирмација (1927-1930)	179
Архитектонски опус у четвртој деценији XX века	206
Стамбени објекти	206
Стамбено-пословни објекти	282
Пословни објекти	306
Индустријски комплекси	326
Архитектонска делатност од 1945. до 1950. године	373
Друштвено-политички контекст ране послератне архитектуре	373
Обнова и изградња Београда (1945-1950)	384
Јосиф Најман и изградња социјалистичког Београда	394
<b>5. Закључак: улога Јосифа Најмана у српској и југословенској архитектури</b>	413
<b>6. Каталог дела</b>	435
<b>7. Списак скраћеница</b>	442
<b>8. Извори</b>	444
<b>9. Литература</b>	448

## 1. УВОД И ОСВРТ НА ПРЕТХОДНА ИСТРАЖИВАЊА

Јосиф Најман (Београд, 19.5.1894 – Београд, 6.1.1951), српски архитекта јеврејског порекла афирмисао се у периоду између два светска рата у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) и Краљевини Југославији (КЈ од 1929). Формиран је на Техничком факултету у Београду, да би потом стечена знања надоградио на *Екол де Бозар* (франц. L'École des Beaux-Arts) у Паризу. Паралелно са усавршавањем у француској престоници, неколико година је радио у пројектантском бироу Националне банке Француске (франц. Banque de France), специјализирајући се за пројектовање одређене врсте објеката графичке и штампарске индустрије. Након повратка у Београд основао је приватни пројектантски биро и за веома кратко време остварио високу стручну афирмацију кроз низ реализованих објеката и комплекса, конкурсних награда, пројектантских радова, надзора и предузимачких послова. За деценију и по активног рада извео је преко педесет пројеката за индустријске, пословне, стамбене и стамбено-пословне објекте од чега је више од три четвртине реализовано, превасходно у академском и модерном стилу. Окончањем Другог светског рата, који је провео у заробљеништву и принудном егзилу, вратио се у Београд где се запослио у установама новог социјалистичког естаблишмента. Своје професионално деловање наставио је у административним архитектонско-грађевинским и комуналним структурама управе Града Београда, где је као сарадник, имао значајну улогу у изради Генералног урбанистичког плана Београда. На крају животног и професионалног пута постао је доцент на предмету „Елементи пројектовања“ на Архитектонском факултету Универзитета у Београду.

Архитектонско стваралаштво овог плодног градитеља, чија су реализована пројектантска решења превасходно обогатила урбани миље Београда, примарни су предмет истраживања. Свеобухватна анализа градитељског опуса, посебности детаља и целине, као и међуодноса објеката, њихових сличности и различитости, омогућавају сагледавање и тумачење дела Јосифа Најмана као особеног уметничког израза. Један од основних циљева истраживања јесте да се прецизно одреди обим и значај његовог ауторског дела, стилски препознатљивог, и истовремено неодвојивог од главних токова српског градитељства у периоду између два светска рата и у првим послератним годинама. Паралелно са вредновањем пројектантског опуса сагледава се Најманова улога у српској и југословенској архитектури између два светска рата и првим годинама након Другог светског рата у контексту друштвених и културних прилика тих периода. Такође, Најманово стваралаштво се разматра и кроз призму француских утицаја у српској архитектури, чији је он био један од главних носилаца, са посебним тежиштем на естетици архитектуре академизма с једне и, с друге стране, у контексту појаве и прихватања модерне архитектуре, која је Најману била професионално и стилско опредељење. Истовремено, Најманово дело не може а да се не сагледа у оквирима архитектуре чији су протагонисти били београдски градитељи јеврејског порекла. Иако је Најманов опус настао за нешто више од петнаест година активног професионалног рада, хронолошки оквир истраживања обухвата прву половину XX века, пратећи животни и професионални пут архитекте од најраније доби, преко професионалног

стасавања и зрелог стваралаштва у међуратном периоду, до позног ангажовања у првим годинама након Другог светског рата.

Историографија новије српске архитектуре, научна дисциплина која свој успон и омасовљавање достиже у протекле три деценије, обogaћена је истраживачким подухватима и вредновањем више десетина опуса градитеља који су обележили националну архитектуру век и по уназад.<sup>1</sup> Међутим, иако је стручној јавности у општим цртама познато стваралаштво архитекте Најмана, а посебно његова најзначајнија реализована дела, изостало је његово целовито тумачење и вредновање. Сходно томе, на основу расположивих извора, предметно истраживање је усмерено на добијање свеобухватног прегледа његовог архитектонског опуса и објективне оцене у односу на градитељску продукцију времена у ком је стварао, друштвени контекст у којем је деловао и конзистентност утемељених вредносних судова у прошлости о његовом делу.

Истраживање архитектонског стваралаштва Јосифа Најмана је обухватило све доступне примарне (непосредне) и секундарне (посредне) изворе концентрисане у архивима, музејима, заводима за заштиту споменика културе, библиотекама, јавним предузећима и приватним колекцијама у Београду, Паризу, Скопљу, Битољу и Новом Саду. Главни истраживачки ток, конзистентан и прецизно усмерен, односио се на пројектантски опус, док су се паралелно са њим одвијала истраживања посвећена откривању биографских података, школовању, породичном пореклу, појединим мање познатим периодима живота попут периода Другог светског рата и повратка у Београд, евентуалном Најмановом политичком и друштвеном деловању. Примарним изворима, поред реализованих објеката и комплекса као материјални траг Најманове пројектантске делатности, обухваћени су обимна архивска грађа у оквиру које се налази сачувана архитектонско-грађевинска пројектна документација, писани изворни документи, матичне књиге, уписнице, персонални досијеи, уговори, записници, затим регистратурски материјал установа културе и јавних предузећа, закони и правилници, званична средства обавештавања и информисања, телефонски именици и водичи, потом дневна и стручна периодика посвећена актуелним конкурсним утакмицама, архитектонско-урбанистичким реализацијама, критикама актуелних градитељских активности, као и историјска фотодокументација и сећања чланова породице. Секундарни извори, настали на посредан начин уз коришћење примарних извора, обухватили су енциклопедијска издања, каталоге изложби, стручну литературу и историографске чланке и студије расправног, прегледног и монографског карактера који се односе, с једне стране на сагледавање општег друштвеног, културног и архитектонског контекста у југословенској, српској и београдској архитектури, а с друге на истраживање иностраних узора, појаву, распрострањеност и трајање архитектонских стилова и праваца, истраживање и вредновање појединачних опуса и појединих грађевина. Истраживањем секундарних извора није занемарена ни публицистичка историографија попут савремене дневне и периодичне штампе и општинских гласила.

---

<sup>1</sup> Овом приликом издвајамо неколико: Светозар Ивачковић, Момир Коруновић, Бранислав Којић, Милан Злоковић, Јан Дубови, Момчило Белобрк, Никола Добровић, Драгутин Маслаћ, Рајко Тагић, Никола Несторовић, Драгиша Брашован, Војин Симеонович, Петар Поповић, Иво Куртовић, Григорије Самојлов, Милорад Мацура и други.

Иницијалну потешкоћу у остваривању целовитог истраживања представљала је чињеница да заоставштина архитекте, као извор првог реда,<sup>2</sup> није била доступна. С обзиром на то да је породична зграда Најманових у Влајковићевој бр. 20 директно погођена у априлском бомбардовању Београда 1941. године, уништени су сви материјални трагови. У истом објекту се налазио његов архитектонски биро у сутерену и стан на четвртом спрату, док су у преосталим становима живели остали чланови породице (родитељи, брат). Тако су у само једном тренутку нестали скоро сви артефакти који би могли да чине заоставштину аутора: студентски радови, реализовани и нереализовани пројекти, скице, цртежи и студије, конкурсни радови, писана документа, визуелни материјал, аутобиографски записи и мемоарска грађа, лични предмети и друго. Да је заоставштина сачувана у значајној мери било би лакше сазнавање биографских података и склапање мозаика Најмановог животописа. Овај евидентан недостатак, у знатној мери али не и у потпуности, надоместила су сећања Најманове супруге Јулије и сина Драгољуба. Јулија Најман је оставила неколико сведочанстава. Једно од њих, остављено у рукопису, односи се на Најманову професионалну делатност, где наводи његове најзначајније реализоване пројекте, допуњујући кратким освртом на основне биографске податке и школовање.<sup>3</sup> Преостала сећања, у којима првенствено говори о бекству породице из Београда пред нацистичким окупатором, саставни су део њеног књижевног рада,<sup>4</sup> из којег сазнајемо и неке појединости њиховог заједничког живота. Међутим, поједине Јулијине наводе, нарочито оне о Најмановом похађању одређених сликарских школа, или приписано му ангажовање на подизању појединих београдских здања попут Врачарске задруге Воје Вељковића, спроведена историографска истраживања нису потврдила. С друге стране, Драгољуб Најман је о сећањима на свог оца говорио у два наврата. Први пут 1993. године у телефонском разговору са Миланом Миловановићем, архитектом и истраживачем архитектуре Београда, а потом у интервјуу вођеним 2005. године за потребе истраживања архитектонског стваралаштва Јосифа Најмана.<sup>5</sup> Међутим, пажљиво анализирана сведочанства Најмановог сина, која су довела до извесних нејасноћа у тумачењу података из Најманове личне и професионалне биографије, што је у појединим тренуцима усмерило истраживачки процес у више паралелних токова са циљем да се провере наводи, утврди њихова истинитост или дође до примарних извора који би открили нове истине и разјаснили поједине непрецизности, била су драгоцен и незаобилазан извор података.<sup>6</sup> Можемо да закључимо да је знатан

---

<sup>2</sup> А. Кадијевић, *Значај заоставштине архитектата за историју српског градитељства и службу заштите*, Наслеђе III, Београд 2001, 211-215; А. Кадијевић, *Заоставштине архитектата*, Архитектура 98, Београд-Подгорица 2006, 13.

<sup>3</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман, недатирано, које је ауторки рада љубазно уступио професор др Александар Кадијевић. Недатирано сведочење морало је настати пре Јулијине смрти 1989. године. (даље: Писмено сведочење супруге Јулије Најман).

<sup>4</sup> Ј. Најман, *Бекство*, Политика 22.8.1973, 15; Ј. Најман, *Nameštanje lica*, Београд 1979.

<sup>5</sup> Драгољуб Најман је своје интервјуе, у којима је говорио о животопису и професионалном раду свог оца, давао у два наврата. Први пут у телефонском разговору са Миланом Миловановићем, који је вођен 31. октобра 1993. године, а увид у запис овог разговора ауторка је имала прилике да оствари љубозношћу професора др Александра Кадијевића (даље: Разговор са Драгољубом Најманом, 1993). Други је водила ауторка рада 15. марта 2005. године у породичном стану Најманових у Узун Мирковој бр. 5 у Београду (даље: Разговор са Драгољубом Најманом, 2005).

<sup>6</sup> А. Кадијевић, *Сећање архитектата као историјски извор*, Архитектура 104, Београд-Подгорица 2006, 12.



део сећања настао као скуп поузданих биографских чињеница, породичних предања, али и Драгољубовог тумачења друштвеног контекста у складу са стеченим животним искуством. И поред одређених лутања, извесно је да су управо његови наводи са свим својим нејасноћама имали позитиван утицај на даљи истраживачки поступак усмеравајући га ка прикупљању и тумачењу података о породичном пореклу, која су била до тада потпуно непозната, затим међусобним родбинским и пословним односима, миграцијама, интеграцијама у нова друштва.

Основно истраживање, које чини темељ и окосницу рада, спроведено је у архивским установама у Београду: Историјском архиву Београда, Архиву Југославије, Архиву Србије, Архиву Народне банке Србије, а потом и у архиву Националне банке Француске у Паризу, Државном архиву Северне Македоније (одељења у Скопљу и Битољу), Архиву Војводине у Новом Саду, Међуопштинском архиву у Шапцу и Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву. Највећи део сачуване и истражене грађе налази се у Историјском архиву Београда, где је у оквиру фонда Општине града Београда сачувана архитектонско-грађевинска документација за већи део стамбених и стамбено-пословних објеката које је Најман пројектовао, као и за поједине индустријске комплексе. Овој обимној документацији од изузетног значаја за истраживање и тумачење већег дела опуса, прикључује се и грађа Грађевинског одсека општине Земун и Збирка пројектне документације 1909-1960. године. У Историјском архиву Београда похрањена је и грађа административног и персоналног одсека Скупштине града Београда, београдских гимназија – Прве београдске гимназије и Београдске реалке, која је расветлила прве године Најмановог основношколског и гимназијског образовања, као и професионално ангажовање у градским структурама након Другог светског рата. Истовремено, истраживањем грађе Историјског архива Београда везане за логоре на подручју града и Одељења специјалне полиције, настојано је да се открију примарни извори који би указали на Најманово евентуално политичко деловање, као и кретање током Другог светског рата.

Фондови Архива Југославије, нарочито фондови Министарства трговине и индустрије КЈ, Министарство индустрије ФНРЈ (Федеративне Народне Републике Југославије) и Генерална дирекција рудника и топионица обојених метала Министарства рударства ФНРЈ, драгоцен извор су података за скоро све фабричке објекте у Београду, Земуну, Умки, Зајачи, настали у Најмановом архитектонском бироу. Проверу и допуну докумената Архива Југославије, за изучавање индустријских објеката у Зајачи и Умки, чинила је грађа Архива Војводине у Новом Саду, Међуопштинског архива у Шапцу и Архива Босне и Херцеговине у Сарајеву. Фондови Архива Југославије - министарстава правде и просвете и Посланства Краљевине Југославије у Француској били су корисни за изучавање Најмановог париског периода, пре свега за подизање меморијала палим француским војницима Источне армије у Првом светском рату на подручју Јужне Србије, у Скопљу и Битољу.

Истраживање Завода за израду новчаница, првог и најкомплекснијег дела у целокупном опусу Јосифа Најмана, систематично је спроведено у Архиву Народне банке Србије. Осим што архива банке садржи значајан корпус писане грађе која говори о току градње, затим уговоре, записнике и одлуке управе о начину и динамици подизања главне фабричке зграде са пратећим објектима, као и опремању прве државне штампарије

новца, потом статичке прорачуне и финансијске извештаје, техничку документацију као значајан извор за анализу и тумачење архитектонског и конструктивног склопа Завода за израду новчаница, фотодокументацију која прати ток градње, доступни извори указују и на личности чије је залагање било значајно за подизање једне овакве финансијске институције, а које ће у наступајућем периоду са Јосифом Најманом остварити трајне професионалне и личне контакте. У сачуваним записницима „Комисије за подизање банчине штампарије“, тела задуженог да се активно бави питањима изградње најзначајније штампарије у Краљевини, први пут се откривају подаци о ангажовању Јосифа Најмана на адаптацији филијала Народне банке у Осиеку и Сарајеву, затим мањим радовима у филијалама у Сплиту, Загребу, Панчеву, као и на изради првих пројеката за нове филијале у Битољу и Скопљу. Сазнавање чињеница да је Најману било поверено пројектовање две нове филијале у Јужној Србији, усмерило је архивска истраживања даље на Државни архив Северне Македоније.

О активности на подизању споменика на француским војничким гробљима у Скопљу и Битољу, а потом и изради пројеката за филијале Народне банке Краљевине СХС у тим градовима, уз документа сачувана у Архиву Југославије и Архиву Народне банке Србије у Београду, сведочи архивска писана грађа, техничка документација и визуелни материјал Државног архива Северне Македоније, одељења у Битољу и Скопљу. Поред наведених докумената, у сачуваним изворима посебан значај има Збирка браће Манаки са историјском фотодокументацијом из треће и четврте деценије прошлог века која даје значајне податке о формирању, уређењу и комеморативним свечаностима на Француском војничком гробљу у Битољу.

Драгоценна база информација, пре свега за стварање слике о породици Најман, као и проналажењу свих чланова примарне породице Јосифа Најмана, биле су Синагогалне матичне књиге рођених, венчаних и умрлих сачуване у Јеврејском историјском музеју. Уз осталу рукописну грађу Јеврејског историјског музеја и стручну литературу која се бави јеврејском заједницом на подручју Београда, Србије и Југославије, заједно са расположивим изворима из фондова Историјског архива Београда биле су значајне и за проучавање њихових биографија.

Документациони материјал Народне библиотеке Србије и Библиотеке града Београда: адресари, телефонски именици и водичи, допринео је у реконструкцији адреса становања породице Најман и њиховим пословним локацијама. Државна и градска службена гласила попут „Општинских новина“, „Службених новина“, „Службеног гласника Београда“, „Службеног гласника Србије“ и других омогућавају увид у законе, правилнике, уредбе, решења, градска акта доношена у периоду од 1920. до 1950. године. Њихова изворна садржина драгоцен је за упознавање и тумачење правног оквира којим су регулисани политички, друштвени, комунални, културни, урбанистички, архитектонски и персонални начини деловања.

Велики значај у проучавању архитектонског стваралаштва Јосифа Најмана обухватају доступни хемеротечки извори, пре свега написи у дневним новинама

„Политика“, „Правда“ и „Време“,<sup>7</sup> који су пратили подизање најзначајнијих објеката нарочито оних на почетку Најманове каријере, његово учешће на конкурсима и излагачку активност. Чланци публиковани у стручним часописима током четврте деценије: „Архитектура“, „Уметнички преглед“, „Београдске општинске новине“ и други, указују нам на Најманов однос ка сопственом делу, али и ставове стручне јавности о Најмановом делу.<sup>8</sup> Спискови одобрених планова за подизање објеката објављивани од 1929. године у „Београдским општинским новинама“ били су, уз остали архивски материјал, непроцењив извор за атрибуцију одређених објеката. Визуелни материјал, у првом реду историјска фотодокументација сачувана највећим делом у приватној колекцији Милоша Јуришића, као и у Архиву Народне банке Србије, Заводу за заштиту споменика културе града Београда, Музеју града Београда и Музеју науке и технике пружила је поуздане податке о изворном изгледу објеката одмах након изградње, али и о непосредном окружењу у којем су подизани.

За темељито и слојевито тумачење једног архитектонског опуса, од непроцењиве су вредности до данас сачувани објекти, који представљају материјални траг реализованих пројеката. Њиховим посматрањем и упоређивањем најпре са изворном техничком документацијом која указује на оригиналне пројектанске замисли, а потом историјском фотодокументацијом као документом изворног изгледа одмах након изградње, добија се целовита слика објекта од првих инвеститорских захтева, ауторових замисли, (не)могућности њиховог спровођења, дијалога са непосредним окружењем, накнадним интервенцијима, степену очуваности.

Истраживању и контекстуализацији архитектонског стваралаштва Јосифа Најмана допринела је дигитализована документарна грађа јавно доступна на званичним интернет страницама архива, музеја, завода за заштиту споменика културе, библиотека и института. На првом месту се мисли на доступну и претраживу Картотеку житеља града Београда у оквиру дигиталног репозиторијума и Базу података заточеника логора Сајмиште Историјског архива Београда, Регистар непокретних културних добара Завода за заштиту споменика културе града Београда, збирке дигитализованих фотографија Музеја града Београда и Музеја науке и технике, дигитализовану хемеротечку грађу из периода пре Другог светског рата Народне библиотеке Србије, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ и Библиотеке града Београда, инвентаре архивских

---

<sup>7</sup> Новински чланци пратили су изградњу Завода за израду новчаница, Трговачке академије, Задужбине Николе Спасића, Општинске штедионице, Државне маркарнице и других, забележили Најманово учешће на конкурсима за Топчидерски парк, фасаду Министарства финансија, железничку станицу у Скопљу.

<sup>8</sup> У стручним часописима публиковани су написи о Заводу за израду новчаница, згради у Влајковићевој бр. 20, Задужбини Николе Спасића, Трговачкој академији, Општинској штедионици, згради Петра Милановића. Ј. Најман, *Zavod za izradu novčanica Narodne banke na Topčideru kod Beograda*, Архитектура 6, Лjublјана 1932, 173-175; Ј. Најман, *Moj stan*, Архитектура 11-12, Лjublјана 1932, 292; Б. Поповић, *О савременој архитектури у Београду*, БОН 12, Београд 1932, 762-763; Д. М. Поповић, *Архитектура у Београду*, БОН 12, Београд 1932, 790; Ј. Најман, *Zgrada u Vlajkovićevoj ulici br. 20*, Архитектура 3-4, Лjublјана 1933, 50; Ј. Најман, *Stepenište* (илустрација), Архитектура 9, Лjublјана 1933, 143; Аноним, *На светски дан штедње свечано су освешћени темељи Општинске штедионице у Београду*, БОН 11-12, Београд 1935, 711; Аноним, *Пројекат нове Општинске штедионице града Београда*, БОН 2, Београд 1936, 121; Аноним, *Свечано освешћење нове зграде Општинске штедионице*, БОН 10-11, Београд 1936, 782; Б. Маринковић, *Улазна врата у савременој архитектури*, Уметнички преглед 3, Београд 1937, 90-91; Б. Маринковић, *Нови стил у архитектури*, Уметнички преглед 8, Београд 1938, 248-250; Д. М. Поповић, *Данашња београдска архитектура*, Уметнички преглед 9, Београд 1940, 280.

фондова Архива Југославије и Србије. На интернету је делом доступна и претражива грађа националних библиотека и архива из Француске и Северне Македоније, као и региона што је било од великог значаја за истраживачки процес.

Најманово дело не ретко је била тема на интернет порталима, форумима и друштвеним мрежама на којима су се посвећени истраживачи историје и архитектонског наслеђа Београда умрежавали и на тај начин размењивали постојећа сазнања, указивали на до тада непознате изворе за изучавање опуса, доприносили откривању нових података од важности за атрибуцију појединих објеката и хронологију њиховог настанка, скретали пажњу на изворни изглед зграда стављајући на увид јавности историјске фотографије.<sup>9</sup> Нарочит значај у изучавању породичног порекла, осим наведених извора из Јеврејског историјског музеја, представља интернет портал „Гени“.<sup>10</sup> Систематичним истраживањем презимена Најман и пажљивим ишчитавањем доступне генеалогije утврђено је породично порекло Јосифа Најмана и откривене су блиске фамилијарне везе које сежу до породичних корена у Будимпешти и Бечу. Друштвена мрежа академске заједнице намењена истраживању, дељењу стручних чланака и мерењу њихове утицајности, својим отвореним приступом допринела је већој доступности примарних и секундарних извора од интереса за изучавање Најмановог архитектонског стваралаштва.<sup>11</sup>

Иако је током активне пројектантске каријере током четврте деценије прошлог века Јосиф Најман у локалној штампи и стручним гласилима добијао признања од колега,<sup>12</sup> све до пред крај прошлог века Најманово дело није било предмет детаљнијих анализа и проучавања. Први осврти на Најманов рад забележени су након његове смрти 1951. године у виду некролога у стручним гласилима: „Архитектура“ и „Глас Друштва инжењера и техничара Србије“.<sup>13</sup> Оба су произашла из пера његовог младог сарадника и пријатеља, архитекте Богдана Игњатовића, који је своја прва професионална искуства стекао у Најмановом приватном пројектантском бироу а потом га наследио на предмету „Елементи пројектовања“ на Архитектонском факултету Техничке велике школе (данас Архитектонски факултет Универзитета у Београду). Оба прилога, у веома сажетој форми примереној некрологу, указују на Најманове професионалне и персоналне квалитете.

Да је током друге половине прошлог века Најманово име било фрагментарно помињано сведоче биографске јединице у енциклопедијским издањима ликовних уметности у Југославији.<sup>14</sup> Ови засебни, кратки написи са основним подацима о животу и стручној делатности, све до појаве првих радова почетком деведесетих година

<sup>9</sup> <http://politikin-zabavnik.co.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema?page=4006>; <https://www.instagram.com/>; <https://www.pinterest.com/>; <https://www.facebook.com/beograd.nekad.sad/>; <https://www.skyscrapercity.com/>; <https://www.facebook.com/udruzenjedistrikt6/>; <https://www.facebook.com/belgradebuildings/posts/>; <http://elmundosefarad.wikidot.com/>; <https://www.haoss.org/t182p60-slike-beograda-sad-i-nekad>

<sup>10</sup> <https://www.geni.com/>

<sup>11</sup> <https://www.academia.edu/>

<sup>12</sup> Б. Поповић, *О савременој архитектури у Београду...*, 762-763; Д. М. Поповић, *Архитектура у Београду...*, 790; Аноним, *Пројекат нове Општинске штедионице града Београда...*, 121; Б. Маринковић, *Улазна врата у савременој архитектури...*, 90-91; Б. Маринковић, *Нови стил у архитектури...*, 248-250.

<sup>13</sup> В. Игњатовић, *Ing. arh. Josif Najman*, *Arhitektura* 5-8, Zagreb 1951, 135; В. Игњатовић, *Josif Najman*, *Glas DIT NR Srbije* 1-2, Beograd 1951, 5.

<sup>14</sup> В. Којић, *Najman, Josif*, u: *Enciklopedija likovnih umetnosti*, том 3, Zagreb 1964, 522; З. Маневић, *Najman, Josif*, u: *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, том 2, Zagreb 1987, 416-417.

прошлог века, у извесној мери су сачували Најманово дело од заборава и, истовремено уз ретке студије које се осврћу на његово дело, биле полазна основа будућих истраживања. Своје место Најман је добио и у енциклопедијским издањима на крају XX и почетком XXI века и то у лексиконима српских архитеката чија су дела обележила национално градитељство у протеклих две стотине година, од којих по обиму превазилази друге лексиконске публикације тротомна „Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века“ Слободана Гише Богуновића,<sup>15</sup> потом у споменицама Архитектонског факултета Универзитета у Београду,<sup>16</sup> међу знаменитим припадницима јеврејске заједнице чије је деловање било од значаја за историју и културу Јевреја у Србији и Србије<sup>17</sup> и недавно у издању српског биографског речника.<sup>18</sup> У одређеним енциклопедијским и биографским издањима своје место су нашли и неки од чланова уже породице Јосифа Најмана.<sup>19</sup>

У архитектонској историографији насталој у периоду након Најманове смрти па све до почетка последње деценије прошлог века, Најманово име и допринос професији помињани су само у појединим општим прегледима, пре свега у истраживањима, студијама и прегледним чланцима о главним токовима српске и београдске архитектуре попут академизма и модернизма. Изузетак представља један од првих послератних прегледних чланака о архитектури Београда, који је архитекта Јован Крунић објавио 1954. године у часопису „Техника“,<sup>20</sup> у којем се у веома критички настројеном тону анализира њен развој у периоду сто педесет година. У веома прегледном тумачењу и дефинисању најзначајнијих појава градитељског развоја престонице, Крунић Најманово дело није ни узео у разматрање. Деценију касније на Најманов рад је на кратко скренута пажња у једној од првих публикација Завода за заштиту споменика културе града Београда проистеклој као резултат рада на систематском истраживању фасадне скулптуре у Београду током шездесетих година прошлог века.<sup>21</sup> Турђица Сикимић бележећи најзначајније и најрепрезентативније примере архитектонске пластике на фасадама ужег градског језгра, указује на палату Задужбине Николе Спасића у Кнез Михаиловој улици, аутора Јосифа Најмана.<sup>22</sup> Међутим и поред овог кратког евидентирања, изостанак помена Најмановог lika и дела уследио је и приликом наредног темељног историографског подухвата, објављеног у форми пратећег каталога

<sup>15</sup> З. Маневић (прир.), *Најман Јосиф*, у: Лексикон српских архитеката XIX и XX века, Београд 1999, 135; З. Маневић (прир.), *Најман Јосиф*, у: Лексикон српских неимара, Београд 2000, 140; S. G. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka (II)*, Beograd 2005, 999-1004.

<sup>16</sup> Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Високошколска настава архитектуре у Србији 1846-1971*, М. Ракочевић (ур.), Београд 1996, 148; З. Лазовић, В. Мако (ур.), *Јосиф Најман*, у: 170 личности за 170 година високошколске наставе у области архитектуре у Србији, Београд 2016, 46-47.

<sup>17</sup> М. Радовановић, *Најман, Јосиф*, у: Знаменити Јевреји Србије. Биографски лексикон, Београд 2011, 162.

<sup>18</sup> А. Николић, *Најман, Јосиф*, у: Српски биографски речник, том 7, Нови Сад 2018, 166-167.

<sup>19</sup> I. Segala (ed.), *Najman, Julija*, in: *Who's who in world Jewry. A Biographical Dictionary of Outstanding Jews*, New York 1981, 565; Т. Спасојевић, *Најман, Драгољуб*, у: Знаменити Јевреји Србије. Биографски лексикон, Београд 2011, 161; М. Радовановић, *Најман, Јулија*, рођ. Клопфер, у: Знаменити Јевреји Србије. Биографски лексикон, Београд 2011, 163.

<sup>20</sup> J. Krunić, *Arhitektura Beograda*, Beograd 1954.

<sup>21</sup> Систематско истраживање и публикација објављена одмах након спроведених истраживања је још значајнија уколико се има у виду да је Завод за заштиту споменика културе града Београда основан тек неколико година раније, 1960.

<sup>22</sup> Ђ. Sikimić, *Fasadna skulptura u Beogradu*, Beograd 1965, 66-67.

прве велике ретроспективне изложбе „Српска архитектура 1900-1970“ организоване у Музеју савремене уметности у Београду, као и у наредним радовима који се баве историјом новије архитектуре Србије.<sup>23</sup> Ипак, исте 1972. године публикована је и једна од првих историографских студија о модерној архитектури у Београду између два светска рата Уроша Мартиновића насталој као резултат истраживања сарадника Института за архитектуру и урбанизам СР Србије о архитектури Србије између два светска рата.<sup>24</sup> Поред дела водећих модерниста који су дали допринос архитектури Србије и продору модерних схватања попут Милана Злоковића, Бранислава Којића, Николе Добровића и Драгише Брашована, аутор наводи да би у значајне објекте модерне архитектуре требало убројати дела других аутора,<sup>25</sup> између осталих и Јосифа Најмана.<sup>26</sup> Иако се међу одабраним реализованим остварењима текстуално и визуелно приказаним у публикацији не налази ниједно Најманово дело, архитекта Урош Мартиновић истиче да би се у једној потпунијој документацији и „регистру запажених остварења модерне архитектуре Београда између два рата“ свакако требали наћи и објекти Јосифа Најмана.<sup>27</sup>

Годину дана касније пошто је Мартиновић изнео вредносни суд Најмановог дела у контексту модерне архитектуре, публикован је први рад који говори о развоју архитектуре академизма у београдском градитељству између два светска рата. Аутор ове, дугог низ година и једине респектабилне студије која је тумачила београдску међуратну архитектуру академизма, био је професор Архитектонског факултета, архитекта Богдан Несторовић, Најманов колега са студија.<sup>28</sup> Несторовић је у детаљном прегледу архитектонске продукције академизма насталој у две међуратне деценије, анализирајући архитектуру јавних објеката, а потом и дела руских емиграната, као и

---

<sup>23</sup> Маневић ће Најманово дело изоставити из још једног општег прегледа српске архитектуре и то деценију и по касније када буде говорио о српској архитектури XX века у контексту југословенске архитектуре. Такође, Најманово дело ће бити изостављено и из прве антологије српске архитектуре XX века, аутора Милоша Перовића, чији вредносни судови и ставови не следе Маневићев рад. Z. Manević, *Novija srpska arhitektura*, u: *Srpska arhitektura 1900-1970*, Beograd 1972, 7-38. Z. Manević, *Srpska arhitektura XX veka*, u: *Jugoslovenska arhitektura XX vijeka*, Beograd-Zagreb-Mostar 1986, 19-31; M. R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka. Od istoricizma do drugog modernizma*, Beograd 2003, 74-147.

<sup>24</sup> U. Martinović, *Moderna Beograda. Arhitektura Srbije između dva rata*, Beograd 1972.

<sup>25</sup> Бранислава Маринковића, Миладина Прљевића, Јована Здравковића, Леонида Макшејева, Момчила Белобрка, Јосифа Најмана, Владете Максимовића, Братислава Стојановића, Милорада Пантовића, Ратомира Богојевића, Хуга Ерлиха, Јована Јовановића, Душана Бабића, Миљивоја Тричковића, Исака Азриела, Ернеста Вајсмана, Јана Дубовог, Живка Пиперског, Милана Секулића, Мише Манојловића, Војина Симића, Марјана Ивацића, инжењера Ђорђа Лазаревића и других. *Isto*, 25.

<sup>26</sup> *Isto*, 25, 75, 86.

<sup>27</sup> На неопходност формирања регистра дела модерне архитектуре поново је указала почетком овог века Љиљана Благојевић у раду посвећеном заштити дела модерног покрета у Србији. Полазећи од Регистра непокретних културних добара и Евиденције добара под претходном заштитом Завода за заштиту споменика културе града Београда, скреће пажњу на неадекватну методологију заштите и конзервације, као и недовољно квалитативан и квантитативан однос ка заштити ових објеката и на даље упућује на методологију евидентирања и формирање регистра међународне радне групе ДОКОМОМО (DOCOMOMO), затим препоруке Савета Европе о заштити архитектонског наслеђа, као и на потребу подизања свести јавности о вредности наслеђа модерне архитектуре. Истичући неопходност да архитектонско и урбанистичко наслеђе модерног покрета буде засновано на резултатима научног и стручног истраживачког рада, Зорана Маневића издваја као стручњака који се бавио систематским истраживањем модерног покрета у Србији. Љ. Благојевић, *Проблеми и питања заштите архитектуре модерног покрета у Београду: прилог новој политици заштите. Основна питања заштите архитектуре модерног покрета у Београду*, Гласник ДКС 27, Београд 2003, 35-41.

<sup>28</sup> Б. Несторовић, *Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)*, ГГБ XX, Београд 1973, 339-382.

страних и домаћих аутора, издвојио чак три Најманова дела: Задужбину Николе Спасића, кућу Петра Милановића у Краља Милутина и Трговачку академију.<sup>29</sup> Међутим, иако су архитекте Урош Мартиновић и Богдан Несторовић вредновали Најманово дело у контексту београдске модерне и архитектуре академизма, оно је још једном изостављено и то приликом писања прегледних чланака о урбанизму, архитектури и градитељима Београда у периоду између два светска рата за капитално тротомно издање историје Београда изашло под окриљем Српске академије наука и уметности (САНУ).<sup>30</sup> Крајем исте деценије, архитекта Бранислав Којић, професор Архитектонског факултета и редовни члан САНУ, објавио је студију о друштвеним условима развоја архитектуре у периоду између два светска рата у Београду.<sup>31</sup> Поред представљања општих прилика и законодавног оквира у ком је градитељска пракса деловала, у свом рукопису значајно место посвећује струковним организацијама пре свега Клубу архитеката Секцији Београд, телу Удружења југословенских инжењера и архитеката (УЈИА), затим инжењерској комори, Министарству грађевина а посебно иницијативи за оснивање Групе архитеката модерног правца (ГАМП), њеним активностима, чланству, излагачкој делатности. Као један од оснивача и чланова Групе која је одредила појаву, прихватање и распрострањавање модерне архитектуре у Београду, учесник не малог броја конкурса, Којић први пут на једном месту бележи скоро све значајне конкурсе организоване у престоници Краљевине СХС/Југославије, као и оне у Скопљу и Сарајеву, на којима је, заједно са осталим југословенским архитектама, учествовао и Јосиф Најман.<sup>32</sup>

На истом становишту да се Јосиф Најман налази међу истакнутим српским модернистима као и Урош Мартиновић, стајао је и архитекта Зоран Маневић у рукопису своје докторске дисертације „Појава модерне архитектуре у Србији“, одбрањене 1979. године. Стављајући у фокус стваралаштво чланова Групе архитеката модерног правца, која је деловала у периоду од 1928. до 1934. године, скренуо је пажњу и на делатност архитеката изван круга Групе, истичући на првом месту достигнућа Јосифа Најмана.<sup>33</sup> Препознајући га као једног од носилаца идеја француског академизма, Маневић истиче да је то један од могућих разлога неприступања Групи, с обзиром на то да оне нису биле у сагласју са оним што су пројектовали и градили Милан Злоковић, Бранислав Којић, Јан Дубови (чеш. Jan Dubovú) и Душан Бабић пред крај треће деценије прошлог века. У прилог овој тези наводи палату Задужбине Николе Спасића која, „париска“ по духу, форми и материјалима, излази из оквира идеја београдског модернистичког круга, а потом указује на Најманово ангажовање на изградњи Француске амбасаде у Београду.<sup>34</sup> У вредносној оцени његовог рада, Маневић истиче Завод за израду новчаница Народне

---

<sup>29</sup> Исто, 361

<sup>30</sup> Б. Максимовић, *Урбанистички развој Београда између два рата*, у: Историја Београда 3, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 163-171; Б. Којић, *Архитектура између два светска рата*, у: Историја Београда 3, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 185-188; Б. Несторовић, *Градитељи Београда 1919-1941. године*, у: Историја Београда 3, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 189-192.

<sup>31</sup> Б. Којић, *Друштвени услови развоја архитектонске струке у Београду 1920-1940. године*, Београд 1979.

<sup>32</sup> Конкурси за уређење Топчидерског парка и Кошутњака у Београду, железничку станицу у Скопљу, Општинску штедионицу и Државну маркарницу у Београду. Исто, 208, 252, 254, 255, 256.

<sup>33</sup> Z. Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1979, 207-212.

<sup>34</sup> Исто, 209.

банке, као прво веће реализовано дело, указујући на експресионистички карактер дела, затим на зграду Трговачке академије и Најманову сопствену кућу у Влајковићевој бр. 20 којима се приближава београдском модернистичком кругу.<sup>35</sup> У складу са резултатима истраживања појаве и прихватања модерне архитектуре у Србији изнетим у докторској дисертацији, Маневић је установио и периодизацију стила на рани (1928-1931), зрели (1931-1934) и позни модернизам (1934-1941) са основним препознатљивим карактеристикама,<sup>36</sup> што је додатно утврдио и у наредним радовима.<sup>37</sup> Маневићева истраживања стила и изнети ставови о Најману као значајном архитекти модернизма били су полазна основа за наредна темељитија истраживања његовог опуса,<sup>38</sup> а понављани су и у студијама с почетка овог века која тумаче модерну архитектуру Србије.<sup>39</sup> У истој години, у прилогу под називом „Јучерашње градитељство“, који је пратио један од бројева стручно-научног часописа „Урбанизам Београда“, издања Урбанистичког завода Београда, Зоран Маневић је дао општи преглед архитектуре Београда током треће и четврте деценије прошлог века. Тумачећи друштвене прилике и анализирајући све токове на београдској архитектонској сцени, као и иностране културне утицаје, Јосифа Најмана је уз Милутина Борисављевића и Александра Ђорђевића препознао као преносиоца француског академизма, претходно изнето и у рукопису докторске дисертације.<sup>40</sup>

Први рад који усмерава потпунију пажњу на Најманово архитектонско стваралаштво у целини објавио је у часопису „Момент“ на почетку деведесетих година прошлог века професор Александар Кадијевић.<sup>41</sup> Тумачећи најзначајнија реализована дела индустријске и стамбене архитектуре, вреднује Најманов рад наводећи да је „у београдски урбани амбијент унео озбиљност и елеганцију француске академске и модернистичке архитектуре“ и да је „дао значајан стваралачки допринос у стварању српске модерне архитектуре“.<sup>42</sup> Кадијевић значајно допуњује прва Маневићева истраживања претходно изнета у докторској дисертацији и потом објављена касније у научним радовима. Осим биографских података, указује на Јосифа Најмана као једног од најзначајнијих архитеката који је био окренут француским градитељским узорима и по први пут у националној историографији новије српске архитектуре одређује га као једног од најзначајнијих градитеља јеврејског порекла у Београду. Вреднујући Најманов

<sup>35</sup> *Isto*, 208-209.

<sup>36</sup> Од једноставне неупадљивости раног до једноставне монументалности позног модернизма.

<sup>37</sup> З. Маневић, *Градитељи 1*, Београд 1986; З. Маневић, *Srpska arhitektura XX veka...*, 19-31; З. Маневић, *Архитект Милан Злоковић*, Београд 1989.

<sup>38</sup> А. Кадијевић, *Архитект Јосиф Најман (1894-1951)*, *Moment* 18, Београд 1990, 100-106; А. Кадијевић, *Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva svetska rata*, *Moment* 17, Београд 1990, 90-100.

<sup>39</sup> Лј. Благојевић, *Modernism in Serbia: the elusive margins of Belgrade architecture 1919-1941*, Cambridge, London, 2003, 90-91; В. Х. Панић, *Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2013, 181-184; Т. Стефановић, *Токови у српској архитектури (1935-1941)*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2014, 189-191, 284-287; С. Михајлов и др, *Модерна Београда архитектонска баштина престонице*, Београд 2018, 184-185; Б. Б. Мишић, *Средњоевропски утицаји на развој београдске архитектуре 1919-1941*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2019, 160, 171, 210-211, 568-570, 579-581.

<sup>40</sup> З. Маневић, *Јучерашње градитељство 1*, *Urbanizam Beograda* 53-54, *Prilog* 9, Београд 1979, XI.

<sup>41</sup> А. Кадијевић, *Архитект Јосиф Најман (1894-1951)...*, 100-106.

<sup>42</sup> *Isto*, 100.



опус указује на његова до тада позната дела у Београду: Завод за израду новчаница, Задужбину Николе Спасића, Академију трговине, рад на подизању француског посланства, као и зграду у Влајковићевој бр. 20 и кућу Петра Милановића. С друге стране, Александар Кадијевић први пут објекте у Француској бр. 25, Браће Југовића бр. 5, Светог Саве бр. 15 и зграду Општинске штедионице приписује Јосифу Најману. Након овог пионирског рада, почетком последње деценије прошлог века, личност и дело Јосифа Најмана представљени су у „Зборнику Јеврејског историјског музеја“ у оквиру прве студије која се бавила архитектима јеврејског порекла који су своја пројектантска решења реализовали у главном граду Краљевине СХС/КЈ.<sup>43</sup> У прегледном чланку архитекта и истраживач архитектуре Београда XIX и XX века Дивна Ђурић Замоло, надовезујући се на Маневићева и Кадијевићева истраживања, Најманов опус, поред до тада познатих дела, допунила је још једним његовим значајним ауторским остварењем Државном маркарницом. Потом су уследили радови који сагледавају Најманово стваралаштво у оквирима Врачара, једне београдске општине на чијем просторном обухвату је подигао више објеката.<sup>44</sup> Два прилога, оба објављена у службеном гласилу општинске администрације, донела су нова сазнања о Најмановом стваралаштву у оквиру стамбеног фонда. Историчар уметности Игор Рил атрибуира објекте у Крунској бр. 31 и доградњу на углу Хаџи Ђерине и Молерове, док архитекта Милан Миловановић Најману приписује објекте у Баба Вишњиној бр. 49, Булевару краља Александра бр. 40, Максима Горког бр. 87 и Малајничкој бр. 14 (данас Борислава Пекића). Сарадња Најмана са другим архитектима, пре свега са архитектом Богданом Несторовићем, колегом са студија у Београду и Паризу, укратко је поменута у рукопису магистарског рада „Живот и дело Богдана Несторовића“, међутим аутор није дубље улазио у њихове личне и професионалне односе.<sup>45</sup> Износећи резултате истраживања градитељског опуса архитекте Несторовића, Снежана Максић фактографски помиње њихово заједничко учешће на конкурсима у Београду средином треће деценије прошлог века – конкурс за уређење Топчидерског парка и фасаду Министарства финансија. Своје место у једном општем прегледу историје архитектуре Београда XIX и XX века, равноправно уз остале београдске градитеље, архитекта Јосиф Најман је први пут добио у раније поменутој „Архитектонској енциклопедији Београда XIX и XX века“ објављеној 2003. године.<sup>46</sup> Аутор, архитекта Слободан Богуновић, конципирао је публикацију, како наводи у уводу, као историјско-аналитички енциклопедијски преглед градитеља, амбијенталних целина, личности, појмова и појава у градитељској архитектонској и урбанистичкој култури Београда. У другом тому енциклопедије посвећеној архитектима, Најман је добио засебну библиографску јединицу. Ослањајући се на претходне истраживаче Најмановог дела, у првом реду на Александра Кадијевића и Дивну Ђурић Замоло и радове Богдана

---

<sup>43</sup> D. Đurić-Zamolo, *Jevreji - graditelji Beograda do 1941. godine*, Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 229-233. Дивна Ђурић Замоло је представила стваралаштво Јосифа Албале, Исака Азриела, Виктора Азриела, Хуга Ерлиха, Јована Коена, Исидора Левија, Мише Манојловића, Хермана Мондшајна, Јосифа Најмана, Самуела Сумбула, Милана Шланга, Леона Талвија, Ернеста Вајсмана.

<sup>44</sup> И. Рил, *Јосиф Најман*, Врачарски гласник 5, Београд 1994, 24; М. Миловановић, *Неимари Врачара: Јосиф Најман, доследни аутор урбаних оријентира*, Врачарски гласник 44, Београд 2002, 30-33.

<sup>45</sup> С. Максић, *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића*, магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2001.

<sup>46</sup> S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, Beograd 2005, 999-1004.

Несторовића, Богуновић указује на најзначајнија дела Најмановог опуса попут индустријских и пословних објеката, као и неколико стамбених зграда.<sup>47</sup>

Током претходне три деценије истраживања која су у фокус стављала друштвени контекст развоја новије српске и београдске архитектуре, иностране културне утицаје, потом појаву и распростирање стилова и њихове основне појавне морфолошке одлике, појединачне опусе, типологију објеката и репрезентативне примере, скретали су пажњу и на поједина Најманова дела. Један од првих у низу радова била је студија о симетрији у новијој српској архитектури у којој аутори, сагледавајући је као „основно мерило лепоте“, тумаче симетрију кроз репрезентативне примере академизма и модерне архитектуре и представљају њену другу страну асиметрију посебно истакнуту у обликовању угаоних објеката акценатованих најчешће у експресионистичком духу.<sup>48</sup> У том контексту представљају и Најманов Завод за израду новчаница у Топчидеру. Скоро истовремено, први рад који је у свом фокусу имао истраживање појаве естетике експресионизма у српској архитектури,<sup>49</sup> а потом и наредни радови који су имали полазиште у том раду, указивали су на Завод за израду новчаница Народне банке Србије.<sup>50</sup> На исто Најманово дело упућују и истраживања индустријске архитектуре у Србији, сврставајући државну штампарију новчаница у најзначајније домете овог сегмента националног градитељства.<sup>51</sup> Ипак, и поред доказаних елемената архитектуре експресионизма у Заводу за израду новчаница, најужа истраживања архитектуре експресионизма не узимају га као репрезент стила.<sup>52</sup> Развој централне банке Краљевине СХС у првој деценији по завршетку Првог светског рата и њено интегрисање на целовито подручје новоосноване државе, било је тема докторске дисертације Соње Јерковић, архивисте Народне банке Србије. Истраживање је осим друштвених и економских фактора обухватило и предузете активности на изградњи прве државне штампарије националне монете динара, у Топчидеру у Београду, у оквиру којег је разматран и допринос архитектке Најмана.<sup>53</sup>

---

<sup>47</sup> Завод за израду новчаница, Трговачка академија, Задужбина Николе Спасића, Општинска штедионица, француско посланство, павиљон на сајму у Пешти, Државна маркарница, објекти у Влајковићевој бр. 20, Француској бр. 25, Светог Саве бр. 15, Браће Југовића бр. 5, Баба Вишњиној бр. 49, Краља Милутина бр. 6.

<sup>48</sup> А. Кадијевић, М. Ђурђевић, *Симетрија у новијој српској архитектури*, ЗЛУМС 27-28, Нови Сад 1991-1992, посебан отисак, 10-11.

<sup>49</sup> А. Кадијевић, *Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva svetska rata...*, 90-100;

<sup>50</sup> А. Кадијевић, *Експресионизам у београдској архитектури (1918-1941)*, Наслеђе XIII, Београд 2012, 59-77; А. Кадијевић, *Expressionism and Serbian industrial architecture*, ЗЛУМС 41, Нови Сад 2013, 103-110; А. Кадијевић, Т. Стефановић, *Expressionism and serbian architecture between two worlds war*, in: *On the very edge: Modernism and modernity in the arts and architecture of interwar Serbia (1918-1941)*, J. Bogdanović, L. Filipovič Robinson, I. Marjanović (eds), Leuven 2014, 179-200.

<sup>51</sup> А. Кадијевић, *Архитектура индустријских објеката Србије – запостављена тема историографских истраживања*, у: *Индустријско наслеђе – проблеми и могућности интегративне заштите, презентације и ревитализације*, М. Грозданић, С. Димитријевић Марковић (ур.), Београд 2012, 10-14; А. Кадијевић, *Индустријска архитектура Београда и Србије: проблеми истраживања и тумачења*, ГГБ LIX, Београд 2012, 11-35; С. Михајлов, *Фабрика „Телеоптик“*, Наслеђе XVII, Београд 2016, 53-71.

<sup>52</sup> Ђ. И. Алфиревић, *Експресионизам у архитектури у XX веку у Србији*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2015; Ђ. Alfirević, *Ekspresionizam u srpskoj arhitekturi*, Beograd 2016.

<sup>53</sup> С. Р. Јерковић, *Народна банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Југославије 1918-1931. године*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2018.

Осврти на историјске, културолошке и уметничке везе Републике Француске и Краљевине Југославије, то јест везе њихових престоница Париза и Београда којима посредно доприноси и Најманово дело, дала је илустративна изложба Завода за заштиту споменика културе града Београда, организована новембра 1994. године у Југословенском културном центру у Паризу (данас Културни центар Србије).<sup>54</sup> Деценију и по касније, овој првој вузелној презентацији споменичке баштине Београда, придружила се и темељито је допунила студијска изложба Архива Југославије у Београду из 2011. године која југословенско-француске односе у периоду од 1918. до 1941. године сагледава шире на некадашњем подручју Краљевине.<sup>55</sup> Француско-српске архитектонске везе, те у складу са тим и Најманово дело у контексту преношења француских утицаја у српску средину, биле су тема појединих радова објављених у тематским зборницима и научним часописима.<sup>56</sup> Као преносиоци француских утицаја у српску архитектонску културу препознају се задужбина Николе Спасића, Завод за израду новчаница Народне банке и Француска амбасада у Београду. Почетком овог века објављена је прва научна монографија на тему естетике архитектуре академизма у српској архитектури, обухватајући хронолошки период од сто година (средина XIX до средина XX века).<sup>57</sup> Дајући теоријски оквир стилу, а затим контекстуализујући век српског академизма у дискурсу европских појава, Александар Кадијевић издваја Јосифа Најмана, заједно са неколицином других архитеката, као аутора чије је дело било под утицајем француског академизма које представља Задужбина Николе Спасића и стамбени објекти у Крунској бр. 31 и Баба Вишњиној бр. 49. Тумачење Најмановог архитектонског стваралаштва у контексту преношења француских културних утицаја на подручје Краљевине СХС/КЈ не би било потпуно без истраживања његовог рада у Јужној Србији. У историографији новије архитектуре са територије бивших југословенских република, Најманову делатност у данашњој Северној Македонији и његово ангажовање за потребе Републике Француске, први пут евидентирају Крун Томовски и Борис Петковски.<sup>58</sup> У издању Музеја града Скопља, двојица истраживача историје, уметности и културе Скопља објавили су прегледну студију о архитектури и монументалној уметности града између два светска рата. Уз репрезентативне примере јавне и стамбене архитектуре, јавне споменичке и декоративне скулптуре, засебно поглавље су добила војничка меморијална гробља, међу којима и француско војничко гробље у Скопљу са централним спомеником изведеним у духу француског академизма чији је аутор, као и споменика на француском војничком гробљу у Битољу, Јосиф Најман.

Окренутост Јосифа Најмана ка Француској, започето специјализацијом на престижној архитектонској школи а настављено првим запослењем у Паризу,

---

<sup>54</sup> Г. Гордић, В. Павловић-Лончарски, *Париз Београд (споменици, куће, улице, тргови...)* сведочанства и перспективе, Београд 1994.

<sup>55</sup> Н. Петровић, Г. Маловић, *Југословенско-француски односи 1918-1941*, Београд 2011.

<sup>56</sup> М. Јовановић, *Француски архитекта Експер и „ар деко“ у Београду*, Наслеђе III, Београд 2001, 67-83; А. Кадијевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године*, у: Српско-француски односи 1904-2004, Београд 2005, 163-176; М. Богдановић, *Француски архитектонски утицаји и палата Француске амбасаде у Београду*, Зборник Народног музеја XIX-2 историја уметности, Београд 2010, 581-596.

<sup>57</sup> А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма (XIX-XX века)*, Београд 2005.

<sup>58</sup> К. Томовски, Б. Петковски, *Архитектурата и монументалната уметност во Скопје меѓу двете светски војни*, Скопје 2003, 85-86.

учвршћено је његовим ангажовањем на изградњи зграде амбасаде Републике Француске у главном граду Краљевине СХС/КЈ. Палата Француске амбасаде у Париској улици у Београду, у контексту појаве и распрострањања ар деко архитектуре на подручју Србије, први пут у српској историографији била је тема студије професора Миодрага Јовановића из 2001. године.<sup>59</sup> Полазећи од историје градње, архитектуре и уметничких вредности, Миодраг Јовановић помиње Најманову активност приликом подизања објекта. Оно је, ипак, прецизније забележено у научној монографији Француске амбасаде у Београду, чији су аутори Станислав Сретеновић, истраживач и тумач француско-српских односа и Емануел Бреон (франц. Emmanuel Bréon), истакнути истраживач европске архитектуре ар декоа.<sup>60</sup> Први пут, засновано на примарним историјским изворима расветљава се улога и обим Најмановог ангажовања на једном од најрепрезентативнијих ар деко здања у Београду. Ослањајући се на претходно спроведена истраживања, поглед на Најманово школовање у Паризу, затим учешће на Међународној изложби декоративних уметности и индустрије (франц. Exposition internationale des arts decoratifs et industriels modernes) и касније његов рад на „антологијском остварењу париског ар декоа у свету“ дао је Милан Просен у докторској дисертацији посвећеној истраживању и тумачењу архитектуре ар декоа у Србији.<sup>61</sup>

Новија истраживања доприноса јеврејске заједнице уметности, култури и архитектури Србије са значајним акцентом на страдање заједнице и Холокауст на подручју Србије изнета су у научном часопису Северноамеричког друштва за српске студије,<sup>62</sup> у којем је један од радова историчарка уметности Саша Михајлов посветила управо животу и стваралаштву Јосифа Најмана.<sup>63</sup> Међутим, недавно објављена истраживања градитељског фонда Београда насталог у периоду између два светска рата подигнутог јеврејским новцем за потребе становања јеврејске заједнице у Београду не наводе Најмана као значајног аутора, нити објекте које је пројектовао за инвеститоре Јевреје.<sup>64</sup> Упркос томе, доступност и расположивост архивских извора, као и проценат сачуваности објеката говоре у прилог томе да Јосиф Најман јесте био један од најзначајнијих градитеља јеврејског порекла у Београду.

Истраживање и тумачење токова у српској архитектури од 1935. до 1941. године, с обзиром на то да је Јосиф Најман имао обимну градитељску продукцију у наведеном периоду, обухватило је анализу и његовог дела.<sup>65</sup> Тадија Стефановић, историчар уметности, у докторској дисертацији, поред сагледавања архитектонског стваралаштва осталих неимара активних у другој половини четврте деценије прошлог века, посебно је истакао Најманова ауторска остварења и то Општинску штедионицу као објекат административне намене, потом индустријске објекте Државну маркарницу и фабрику „Телеоптик“, као и стамбене објекте у Краља Милутина бр. 6, Задарској бр. 2 (данас

---

<sup>59</sup> М. Јовановић, *Наведено дело*, 81, 82.

<sup>60</sup> Е. Bréon, S. Sretenović, *Амбасада Француске у Београду*, Београд 2013.

<sup>61</sup> М. И. Просен, *Ар деко у српској архитектури*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2014, 50, 58, 348, 592.

<sup>62</sup> Две свеске посвећене овим темама изашле су 2013. и 2017. године.

<sup>63</sup> S. Mihajlov, *Josif Najman: Belgrade Architect Between the Two Wars*, *Serbian studies* vol. 28 no. 1-2, Bloomington 2017, 157-170.

<sup>64</sup> М. Roter Blagojević, Н. Dajč, *Kuće beogradskih Jevreja 1920-1941*, Београд 2018.

<sup>65</sup> Т. Стефановић, *Наведено дело*, 64, 189-191, 284-287.

Добрице Ћосића бр. 2 – прим. аутора), Светог Саве бр. 17 (односно бр. 15 - прим. аутора), Кнегиње Љубице бр. 12. У својим закључцима Стефановић истиче Најмана као аутора који је једнако успешно стварао у стилу академизма и модернизма. Најновија истраживања типологије угаоних грађевина у Београду у периоду од скоро век и по (1865-2010), такође узимају у разматрање Најманова здања подигнута на углу значајних саобраћајних комуникација у Београду.<sup>66</sup> Иван Марковић у докторској дисертацији објекте настале у Најмановом пројектном бироу најпре сагледава у оквиру намена (финансије и просвета), а потом кроз опусе градитеља јеврејског порекла у Београду указује на утицаје иностраних градитеља у архитектури Београда. У Врачарској задрузи на углу улица Кнеза Милоша и Крунске, коју приписује Најману, указује на доминантну архитектуру еклетизма у његовом делу,<sup>67</sup> док прелаз ка модерној концепцији учача на стамбеној згради подигнутој на углу улица Кнегиње Љубице и Симине. Корпусу не великог броја Најманових угаоних зграда, сходно резултатима спроведених анализа и вредновања, неизоставно припада и Трговачка академија. Архитектонско стваралаштво Јосифа Најмана посредно је било тумачено недавно у најновијим истраживањима средњоевропских утицаја на развој архитектуре Београда у периоду између два светска рата.<sup>68</sup> Биљана Мишић у сагледавању и тумачењу архитектонских веза Средње Европе, који су на директан или индиректан начин утицали на стваралаштво српских архитеката, доводи и Најманово стваралаштво у тај контекст. У рукопису докторске дисертације, полазећи од познатих историографских сазнања о Најмановом опусу који је знатним делом следио француске архитектонске утицаје, износи тврдњу да је Најман, уз Злоковића и Дубовог, у пројектовању објеката стамбене намене развијао сопствену интерпретацију изворног модела Раумплана (нем. Raumplan) архитекте Адолфа Лоса (нем. Adolf Loos),<sup>69</sup> док Завод за израду новчаница, Државну маркарницу и фабрику „Телеоптик“, Најманове реализације у области индустријских објеката, сагледава у домену тумачења архитектуре експресионизма, модернизма и значајног остварења ауторске архитектуре.

Поједина дела из опуса Јосифа Најмана данас чине интегративни и неизоставни део непокретног културног наслеђа Београда или су претенденти да то ускоро постану. Ипак, и поред доступности ових података, у првом водичу кроз прошлост и очувано споменичко наслеђе Београда под називом „Београд у прошлости и садашњости“ или његовом допуњеном издању „Културна ризница Београда“, аутора Бранка Вујовића,<sup>70</sup> који у основној замисли користи терминологију и методологију заштите непокретног културног наслеђа и као извор концепта и садржаја ослања се на актуелни Регистар непокретних културних добара, Најманово дело је тек у појединим просторним

---

<sup>66</sup> И. Р. Марковић, *Архитектура угаоних грађевина у Београду (1865-2010)*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2019, 340, 358, 428.

<sup>67</sup> Претпостављамо да је атрибуција изведена на основу писменог сведочења Јулије Најман. Накнадно спроведена истраживања су утврдила да Најман није аутор објекта.

<sup>68</sup> Б. Б. Мишић, *Средњоевропски утицаји на развој београдске архитектуре 1919-1941...*

<sup>69</sup> *Isto*, 171.

<sup>70</sup> Б. Вујовић, *Београд у прошлости и садашњости*, Београд 1994, 185, 236, 265; Б. Вујовић, *Београд културна ризница*, Београд 2003, 198, 264, 351.

обухватима фрагментарно поменуто.<sup>71</sup> У циљу очувања споменичке баштине Београда и у том контексту и Најмановог опуса или бар једног његовог дела, у претходним деценијама у Заводу за заштиту споменика културе града Београда спроведено је више истраживања,<sup>72</sup> чије је резултате јавности представила Саша Михајлов у научном часопису „Наслеђе“ попут историје и архитектуре фабрике „Телеоптик“,<sup>73</sup> док су засебне публикације монографског карактера добили споменици културе Зграда Ковнице новца (Завод за израду новчаница) и Зграда Економске школе (Трговачке академије) у оквиру едиције Каталога непокретних културних добара.<sup>74</sup> Паралелно са објављивањем резултата спроведених истраживања, у оквиру презентације културног наслеђа, протекле изложбене активности Завода за заштиту споменика културе града Београда тематски су обрадиле поједине сегменте споменичке баштине престонице. Недавно, а међу последњим приређеним изложбама, једна од њих се односила на објекте модерне архитектуре уписане у Регистар споменика културе. Међу скоро педесет заштићених објеката, на изложби „Модерна Београда – архитектонска баштина престонице“, одржаној у Београду 2018, а потом у Културном центру Србије у Паризу на крају 2019. и почетком 2020. године, приказана је и Најманова фабрика „Телеоптик“.<sup>75</sup>

На основу претходно описаних примарних извора, као и прегледа истраживања биографских података и архитектонског опуса Јосифа Најмана, закључује се да је целисходно и историографски оправдано њихово темељито истраживање и вредновање. Иако је Најманово дело било познато у општим цртама, историографија се превасходно бавила најзначајнијим пројектованим и изграђеним индустријским комплексима, стамбеним и пословним објектима у Београду. Тако су остала по страни поједина дела, док је један део опуса стручној јавности до скоро био непознат. Сагледавање историјског и просторног оквира у ком су дела настала, функционалних, конструктивних и стилских компоненти сваког појединачног здања, требало би да да вредносни суд о архитектонском стваралаштву Јосифа Најмана које је имало паралелни развојни пут са главним токовима на српској архитектонској сцени, као и да одреди његов значај у односу на шири контекст београдске, српске и југословенске архитектуре.

---

<sup>71</sup> Француска амбасада, зграда „Бата“ (палата Димитријевић, угао Кнеза Милоша и Краља Милана – прим аут.) која је приписана архитекти Петру Поповићу и зграда Електропривреде (Државна маркарница – прим. аут) без навођења аутора.

<sup>72</sup> Истраживања су обухватила више сегмената од евидентирања и систематског истраживања простора у којима су, између осталих, подигнути и Најманови објекти преко израде предлога одлука о утврђивању за културна добра – споменике културе до систематског истраживања индустријског наслеђа на подручју Београда.

<sup>73</sup> С. Михајлов, *Фабрика „Телеоптик“*..., 53-71.

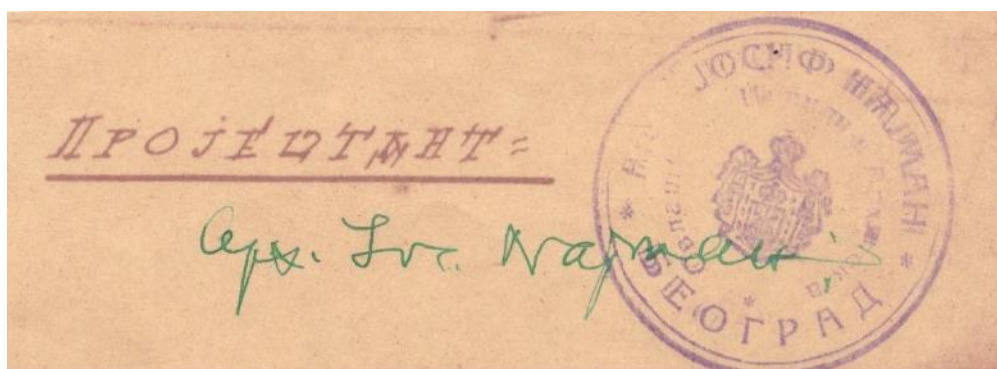
<sup>74</sup> С. Михајлов, *Зграда Ковнице новца*, Београд 2012; С. Михајлов, *Зграда Економске школе*, Београд 2019.

<sup>75</sup> С. Михајлов и др, *Модерна Београда архитектонска баштина престонице...*, 184-185; S. Mihajlov et autres, *Le mouvement moderne à Belgrade. Le patrimoine architectural de la capitale*, Belgrade 2019.

## 2. БИОГРАФИЈА



Сл. 1 Јосиф Најман  
(извор: ЗЗСКГБ, СК-233)



Сл. 2 Својеручни потпис и печат архитекте Најмана  
(извор: ИАБ, ОГБ, ТД)

## Досељавање породице Најман у Београд

Након ослобођења српских земаља од турске власти, Београд главни град ослобођене Србије, после 1867. године и предаје тврђаве српској управи, ушао је у нову фазу урбаног развоја. Убрзано се формирао као политички, друштвено-економски и културни центар земље. Паралелно с тим, миграциона кретања ка Београду, која су утицала на састав његовог становништва, мењала су град и у етничком и културолошком погледу. Напуштен од Турака, Београд је постао слободан град у који су почели масовно да пристижу са разних страна појединци и читаве породице.<sup>76</sup> Први талас досељених је обухватао становништво из непосредне околине Београда, потом из Шумадије и централне Србије, а затим је стигла и популација са аустроугарске територије, која се у Београду надала бољим условима живота. У таласу (и)миграције, значајан је био прилив занатлија и трговаца, посебно из крајева северно од Саве и Дунава, услед њиховог тамошњег тешког положаја и далеко бољих могућности у слободном Београду. У том процесу, уместо некада многобројних етничких група источно-оријенталне културе, населиће се и заузети своје позиције становништво европског порекла, које ће утицати на формирање економског и културног живота који се све више приближавао обрасцима централних и западних делова старог континента.<sup>77</sup> Истовремено, у Београд су се вратили интелектуалци, трговци и занатлије након завршеног школовања и специјализације, који су својим стеченим искуствима изван граница Србије подстицали развој града по узору на европске моделе. Тако је убрзо након одласка Турака становништво Београда већином постало српско, док је групација хетерогеног етничког порекла чинила једну петину укупног становништва.<sup>78</sup>

Веома бројна етничка група значајне економске моћи били су Јевреји, чије се присуство на подручју града засигурно може пратити од средине XVI века, иако постоје претпоставке да датира и из старијег раздобља.<sup>79</sup> По многобројности, јеврејска заједница била је на другом месту у популационој структури Београда. Након 1867, део заједнице насељен на Дорћолу поред Дунава, у кварту названом Јеврејска мала, покуповао је напуштене турске куће и прихватио се послова и заната, који су одласком Турака били запостављени.<sup>80</sup> Истовремено, отпочело је померање јеврејског становништва према градским четвртима: знатан део се настанио на Зереку међу српским становништвом,

<sup>76</sup> С. Кнежевић, *Етнички односи и етнографске карактеристике у Београду 1867-1914. Миграциона кретања становништва 1867-1914. године*, у: Историја Београда 2, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 535.

<sup>77</sup> С. Кнежевић, *Етнички односи и етнографске карактеристике у Београду 1867-1914. Етнички састав несрпског становништва*, у: Историја Београда 2, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 542-543.

<sup>78</sup> Исто, 543.

<sup>79</sup> Први писани помен Јевреја је у турском попису становништва из 1560. године. О. Латинчић, Ј. Јовановић, Т. Ковчић, *Београдски Јевреји – живот и Холокауст*, Београд 2014, непагинирано; Н. Јовановић, *Pregled istorije beogradskih Jevreja do sticanja gradanske ravnopravnosti*, у: Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 116.

<sup>80</sup> А. Алкај, *Život i običaji u nekadašnjoj jevrejskoj mahali Beograda*, Jevrejski almanah 1961-1962, Beograd 1961-1962, 82-97; С. Кнежевић, *Етнички односи и етнографске карактеристике у Београду 1867-1914. Формирање етничке структуре и етнички односи после 1867. године*, у: Историја Београда 2, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 537; В. Živančević, *Beogradski Jevreji na Dorćolu – od Jalije do Vidin-kapije*, Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 448-460.



док су други прешли у варошки и теразијски кварт, где су отворили најмодерније радње. Такође, досељавање Јевреја из других крајева Србије и градова Европе допринело је ширењу ове етничке заједнице на подручју Београда.<sup>81</sup> Међу њима је било особа различитог имовног стања и занимања, али без обзира на разлике важали су за етничку групу која се посебно истицала по својој солидарности. Прилике у којима су живели у Кнежевини, а потом Краљевини Србији током XIX века биле су променљиве, повремено неповољне, пре свега због формирања националног тржишта и капитала.<sup>82</sup> С друге стране, Јевреји у Србији у односу на целокупно становништво су били малобројни, тако да нису имали истакнуту улогу у друштвеној, пре свега привредној, структури као што су имали њихови сународници у средњој и источној Европи.<sup>83</sup> Упркос чињеници да су били припадници друге, Мојсијеве вере, нису живели изоловано од осталог становништва. Зближавању, нарочито са српским делом популације, допринело је њихово регрутовање у војску и похађање српских школа, што је унапредило њихово познавање српског језика и културе.<sup>84</sup> Нов подстицај досељавању Јевреја пружиле су одредбе Берлинског конгреса, којима је припадницима ове заједнице гарантована пуна грађанска равноправност, потврђена и уставом Србије из 1888. године. Интеграција Јевреја у српско друштво као „Срба Мојсијеве вере“ није значила асимилацију, него двоструку идентификацију у којој су се допуњавали јеврејски и српски идентитет.<sup>85</sup> Ускоро, Јевреји се укључују у политички, а потом и привредни живот Србије.<sup>86</sup> Углавном су живели у Београду, укупно четири петине целе заједнице.<sup>87</sup> Јеврејску

---

<sup>81</sup> N. Jovanović, *Pregled istorije beogradskih Jevreja do sticanja građanske ravnopravnosti...*, 129; Б. Храбак, *Јевреји у Београду: до стицања равноправности (1878)*, Београд 2009; Ž. Lebl, *Do „konačnog rešenja“ Jevreji u Beogradu 1521-1942*, Beograd 2016, 1-7, 17-28, 55-60, 71-10, 135-147.

<sup>82</sup> Значајније присуство Јевреја у животу Србије било је од прве владе Милоша Обреновића (1815-1839). Тај период је доба успостављања чвршће сарадње и веза између Јевреја и српског становништва и државе, а број Јевреја у Кнежевини Србији биће у сталном порасту. Наклоност кнеза Милоша омогућила је развој заједнице и изградњу синагога, црквене општине, школе. Након одласка кнеза Милоша са власти започео је период нестабилних околности за Јевреје. Током владе Милана Обреновића (1869-1889) прво је омогућено регрутовање Јевреја у српску војску, а потом и стицање пуне грађанске равноправности. Краљ Милан је Јевреје узео и у краљеву гарду. Н. Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*, Београд 1997, 14, 16, 19; М. Кољанин, В. Радовановић, *Јевреји Србије у Првом светском рату*, Београд 2014, 12; Ž. Lebl, *Navedeno delo*.

<sup>83</sup> У Београду је на пример проценат јеврејског становништва у односу на остале износио 4,66%, а на нивоу Србије тај број је био значајно мањи 0,2%. М. Кољанин, В. Радовановић, *Јевреји Србије у Првом светском рату...*, 12.

<sup>84</sup> Јевреји су служили у српској војсци на основу устава из 1869. године. Учешће су узели већ у рату са Турском 1876. и 1877. И. Шланг, *Јевреји у Београду*, Београд 1926. (репринт, фототипско издање, Нови Сад 2006), 96.

<sup>85</sup> После 1900. било је доста мешовитих бракова, као и особа које су свом презимену додавале „вић“ како би га посрбили, као и оних који су прелазили у православље. У свакодневном животу смењивале су се разлике између Срба и сефардских Јевреја, тако да се 46% Јевреја 1900. године изјаснило за српски као матерњи језик. С. Кнежевић, *Етнички односи и етнографске карактеристике у Београду 1867-1914. Етнички састав несрпског становништва...*, 544; М. Кољанин, В. Радовановић, *Јевреји Србије у Првом светском рату...*, 12; Н. Поповић, *Наведено дело*, 21.

<sup>86</sup> Београд је увек бирао једног посланика Јеврејина у Народну скупштину, а у Народној банци, од њеног оснивања, Јевреји су били представљени са једним чланом у управном или надзорном одбору. М. Б. Милошевић, *Јевреји за слободу Србије 1912-1918*, Београд 1995, 33.

<sup>87</sup> Мање заједнице су постојале у Нишу, Смедереву, Шапцу и неким другим градовима. М. Кољанин, В. Радовановић, *Јевреји Србије у Првом светском рату...*, 12.

заједницу су чинили значајно многобројнији Јевреји Сефарди,<sup>88</sup> односно шпански Јевреји који су раније били турски поданици и мања заједница Јевреја Ашкеназа, која је већином дошла са подручја Аустроугарске монархије. За разлику од Сефарда, који су дужи временски период живели на овом подручју, изоловани у својој махали Јалији, с вековним традицијама, Ашкенаски Јевреји придошли из великих европских градова били су богати и образовани појединци, европског културног нивоа.<sup>89</sup>

Нагли прилив Јевреја у Београд десио се у веома кратком периоду од 1883. до 1889. године, што је пратио и пораст града.<sup>90</sup> У том периоду се доселио из Будимпеште трговац Исидор Најман (изворно Neumann).<sup>91</sup> Потицао је из угледне и велике будимпештанске породице Јевреја Ашкеназа. Његов отац Јосиф (Josef)<sup>92</sup> и мајка Марија Најман рођена Конер (Marie Kohner)<sup>93</sup> имали су пет кћерки – Јулија (Julie),<sup>94</sup> Хермина (Hermine),<sup>95</sup> Тереза (Therese),<sup>96</sup> Фани (Fanny),<sup>97</sup> Сидониа (Sidonie)<sup>98</sup> и два сина Франца (Franz)<sup>99</sup> и Исидора<sup>100</sup>. Исидорова најстарија сестра Јулија била је удата за чувеног мађарског индустријалца Морица Тилера (мађ. Mór Tiller, нем. Moritz Tiller),<sup>101</sup> једног од највећих добављача аустроугарске монархије униформама, не само војске већ и

---

<sup>88</sup> Сефарди су се населили у српским земљама крајем XV века након њиховог протеривања из Шпаније, долазећи углавном преко Солуна и Цариграда, а мањим делом преко Дубровника. М. Б. Милошевић, *Наведено дело*, Београд 1995, 29.

<sup>89</sup> Ове разлике су произвеле и извесни сукоб, који је довео до тога да се оснује засебна Ашкенаска општина, одобрена 1892. Н. Јовановић, *Наведено дело*, 132; Н. Поповић, *Наведено дело*, 20.

<sup>90</sup> У Београду је 1883. било 2.125 Јевреја да би тај број 1889. порастао на 4.341. С. Кнежевић, *Етнички односи и етнографске карактеристике у Београду 1867-1914. Етнички састав неспрског становништва...*, 544; М. Perić, S. Stanić, *Jevreji Beograda u popisima stanovništva XIX i XX veka*, у: Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 277-309; Н. Поповић, *Наведено дело*, 21.

<sup>91</sup> ЈИМ, Синагогалне матичне књиге венчаних, рб 2181 Исидор и Евелина Најман; Синагогалне матичне књиге рођених рб 6639 Рихард Најман (Richard Neumann), рб 6658 Ерих Најман (Erich Neumann), рб 6694 Јосиф Најман (Josef Neumann).

<sup>92</sup> Претпоставља се да је рођен између 1787. и 1819. Место и година смрти су непознати. <https://www.geni.com/people/Josef-Neumann/6000000024885828323?through=6000000022308179694> [приступљено 21.3.2018].

<sup>93</sup> Рођена 1819, преминула је 26. октобра 1905. у Бечу у 86 години. Сахрањена је на Централном гробљу у Бечу. <https://www.geni.com/people/Marie-Neumann/6000000022308179694?through=6000000022308543143> [приступљено 21.3.2018].

<sup>94</sup> Рођена 28. октобра 1848. у Будимпешти, преминула 3. јануара 1934. у Бечу. Сахрањена је на Централном гробљу у Бечу. <https://www.geni.com/people/Julie-Tiller/6000000020347246583> [приступљено 21.3.2018].

<sup>95</sup> Рођена око 1850. у Будимпешти, преминула 7. децембра 1926. у Бечу. Сахрањена је на Централном гробљу у Бечу. <https://www.geni.com/people/Hermine-Chat/6000000013450019362> [приступљено 21.3.2018].

<sup>96</sup> Рођена 18. јула 1854. у Будимпешти, преминула 9. јануара 1909. у Бечу од пнеумоније у 55. години. Сахрањена је на Централном гробљу у Бечу. <https://www.geni.com/people/Therese-Topfler/6000000022308509362> [приступљено 21.3.2018].

<sup>97</sup> Рођена 28. марта 1855. у Будимпешти. Непознати су нам подаци до када је живела и где је сахрањена. <https://www.geni.com/people/Fanny-Neumann/6000000022308224649> [приступљено 21.3.2018].

<sup>98</sup> Година рођења није тачно позната. Претпоставља се да је рођена између 1825. и 1885. у месту Раб у Горњој Аустрији. Место и година смрти такође нису познати. <https://www.geni.com/people/Sidonie-Sidi-Mauthner/6000000022308310569> [приступљено 21.3.2018].

<sup>99</sup> Година и место рођења нису тачно познати, претпоставља се између 1824. и 1882. Преминуо је 13. фебруара 1919. у Бечу. Сахрањен је на централном гробљу у Бечу. <https://www.geni.com/people/Franz-Neumann/6000000022308249534> [приступљено 21.3.2018].

<sup>100</sup> Исидор је рођен у Будимпешти 27.1.1863. године. Преминуо је у Београду највероватније 1938. ЈИМ, Синагогалне матичне књиге венчаних рб 2181 Исидор и Евелина Најман.

<sup>101</sup> Мориц Тилер (21.3.1842-15.5.1921). Био је оснивач и директор своје компаније. Сахрањен је на Централном гробљу у Бечу.

других служби, као и војски других држава.<sup>102</sup> Углед и финансијска сигурност породице Тилер засигурно је омогућила члановима породице Најман добре пословне прилике, посебно њеним мушким члановима. Фирма „Мориц Тилер и Комп“ (Moritz Tiller at C<sup>ie</sup>), поред својих радњи у Бечу (нем. Wien) и Будимпешти (мађ. Budapest), 1883. године је отворила представништво и у Београду и веома брзо постала угледна трговачка кућа са титулом дворског лиферата краља Србије,<sup>103</sup> поред титула дворских лиферата цара и краља Аустроугарске, персијског шаха, краља Грчке, надвојводе Јосифа и грчког престолонаследника. Такође, своје филијале и представништва, имала је у Грацу (нем. Graz), Трсту (итал. Trieste), Лавову (нем. Lemberg) и Инзбруку (нем. Innsbruck). У Србији је ово био први и једини завод за израду свих врста униформи: војних, чиновничких, дипломатских, полицијских, поштанских и телеграфских и највеће стовариште целокупне опреме за официре и чиновнике. Седиште радње у Београду се у прво време налазило на адреси Краља Милана бр. 4, данашњим Теразијама.<sup>104</sup> И поред тога што је повремено мењала пословне просторе, ова најзначајнија и једна од најрепрезентативнијих београдских комуникација постаће стална локација седишта фирме „Мориц, Тилер и Комп.“ Исидор Најман, као најближи члан породице Тилер и најмлађи од деце Јосифа Најмана, имао је свега двадесет година када је отворено представништво у Краљевини Србији. Највероватније је дошао одмах да ради за компанију свог зета, а најкасније до краја девете деценије XIX века, када имамо податке да је у Београду засновао породицу. У прво време радио је на позицији деловође, а временом је постао пуноправан члан фирме, док није потпуно и самостално преузео посао у Србији. Исидор Најман био је и једини члан породице који се преселио у Србију, док су његове сестре и брат, као и њихови родитељи Јосиф и Марија, временом прешли да живе у Беч. О постојању ове породице у аустријској престоници говори податак да је већина њених чланова сахрањена на Централном гробљу у Бечу.<sup>105</sup>

Доласком у главни град Краљевине Србије Исидор је почео да гради сопствени и независни животни пут. У Београду се у својој 26. години оженио Евелином Нојхут (Eveline Neuhut) 1. јула 1889. године.<sup>106</sup> Евелина, рођена у Новом Бечеју (мађ. Törökbesce, Torok Besce) 27. августа 1868. године, као и Исидор, потицала је из јеврејске ашкенаске породице са подручја аустроугарске монархије.<sup>107</sup> Како је њен отац био кројач у Београду, вероватно је сарађивао са фирмом „Мориц, Тилер и Комп.“ на изради униформи, тако да је веома лако било да им се животни путеви преплету. Поред

<sup>102</sup> Фирму су основали 1848. године у Будимпешти претпостављамо Морицов отац и Ј. Тофлер (J. Toffler). Централна фирма се после извесног времена преселила у Беч.

<sup>103</sup> М. М. Костић, *Успон Београда 2*, Београд 2000, 15.

<sup>104</sup> Била је ово једносратна зграда у којој се налазила чувена кафана „Златни крст“. Улица краља Милана у то време обухватала је данашње улице Теразије и Краља Милана, односно простирала се од угла улица Кнез Михаилове и Коларчеве до Трга Славија. Ђ. Бугарски, П. Хајдуковић (ур.), *Оглас, Вођа по Београду с планом Београда*, Београд 1896; Д. Ђурић-Замоло, *Хотели и кафане XIX века у Београду*, Београд 1988, 125-126; Т. Борић, *Теразије урбанистички и архитектонски развој*, Београд 2004, 138-139.

<sup>105</sup> Податке смо пронашли за Исидорову мајку Марију, сестре Јулију, Терезу, Хермину, брата Франца.

<sup>106</sup> ЛИМ, Синагогалне матичне књиге венчаних рб 2181 Исидор и Евелина Најман. Извод из књиге венчаних нам је и први извор података на основу кога закључујемо да је Исидор рођен 1863. године.

<sup>107</sup> Евелинин отац звао се Јосиф Нојхут (Josef Neuhut), а мајка Бети (Betti) рођена Херцог (Herzog). Претпостављамо да је Јосиф Нојхут, као и Јосиф Најман (старији) био кројач мушких одела, који је отворио радњу у Београду 1875. године. ЛИМ, Синагогалне матичне књиге венчаних рб 2181 Исидор и Евелина Најман; М. М. Костић, *Наведено дело*, 15.

пословних контаката и припадност истој заједници сигурно је имала значајан утицај на успостављање блиске везе међу будућим супружницима. Кумови на венчању ових двоје младих људи били су нико други до њихови родитељи Јосиф Најман и Јосиф Нојхут. Брак, Исидора и Евелине, ускоро је допринео дубљем преплитању породичних односа. Наиме, Евелина је имала старијег брата Миклоша Нојхута (Miklos Neuhut),<sup>108</sup> који је у то време важио за угледног будимпештанског инжењера. Како је Миклош био исто годиште као Исидор, веома је могуће њихово познанство још из Будимпеште, које је такође могло да допринесе упознавању Исидора са његовом млађом сестром Евелином. У посету младом брачном пару су сигурно долазили чланови обе породице Најман и Нојхут, као и породица Тилер, Исидорова сестра Јулија и њен супруг Мориц са својим кћеркама. Једна од њихових кћерки, Елизабета (Elisabeth),<sup>109</sup> која је била млађа од свог ујака Исидора само седам година, 1892. године удала се за рођеног брата Евелине Најман, Миклоша Нојхута.<sup>110</sup> Тиме су породице још више учврстиле међусобне везе.

Исидор и Евелина, Јевреји Ашкенази, трајно су се настанили у Београду, ту су формирали породицу и провели свој животни и радни век. Од тог тренутка почела је интеграција породице Најман у српско друштво, што ће се најпре изразити кроз прихватање транскрибоване верзије презимена у свим званичним и јавним документима, као и пословној и приватној кореспонденцији. Наиме, била је довољна свега једна деценија да Neumann буде преведено у Најман, што је остало у наслеђе свим потомцима Исидора Најмана.<sup>111</sup> О ширењу породице, породичним односима, личним подацима и уживању грађанских права, говоре нам записи у матичним и другим књигама превасходно везаним за школовање четворице синова: Рихарда (Richard), Ериха (Erich), Јосифа (Josef) који је понео име по једном од својих деда, и Николе. Такође, важне биографске податаке о Исидору и Евелини Најман, попут година старости, места рођења, имена родитеља, као и њиховом етничком пореклу и религијском уверењу пружају нам записи у матичним књигама венчаних, као и изводу из књиге рођених њихове деце, посебно најмлађег сина Николе.<sup>112</sup> Иначе чврсте породичне везе, од којих су поједине попут оних са породицом Тилер имале и пословне односе, додатно су ојачане кумовским односима приликом рођења потомака Исидора Најмана.

---

<sup>108</sup> Миклош Нојхут (Нови Бечеј, 4.2.1863 – Беч, 16.6.1897). Сахрањен је на Централном гробљу у Бечу. <https://www.geni.com/people/Ing-Miklos-Neuhut/6000000022766485649> [приступљено 21.3.2018].

<sup>109</sup> Након смрти Миклоша Нојхута удала се за Ференца Франца Конера (Ferenc Franz Cohner). Елизабета је рођена у Будимпешти 1870. године, страдала је у Холокаусту 1942. <https://www.geni.com/people/Elisabeth-Elsa-Cohner-Neuhut/6000000023369582062?through=6000000022766485649> [приступљено 21.3.2018].

<sup>110</sup> <https://www.geni.com/people/Ing-Miklos-Neuhut/6000000022766485649?through=6000000023369582062#/tab/timeline> [приступљено 21.3.2018].

<sup>111</sup> У Јеврејском историјском музеју, где су сачуване Синагогалне матичне књиге рођених, венчаних и умрлих, у најранијим документима у којима налазимо чланове породице Најман, као што су венчани лист Исидора и Евелине из 1889. или изводи из књиге рођених прво троје деце из 1890, 1891. и 1894. презиме се пише у свом изворном облику Neumann. Међутим, рођењем четвртог сина 1901. оно се наводи као Најман. На даље у сачуваним уписницима деце у гимназију искључиво се презиме пише у локалној, српској верзији Најман. Такође, исто се наводи у огласима за фирму Мориц, Тилер и Комп, потом у адресним књигама и телефонским именицима.

<sup>112</sup> ЈИМ, Синагогалне матичне књиге венчаних, рб 2181 Исидор и Евелина Најман; ЈИМ, Синагогалне матичне књиге рођених, рб 6798 Најман Никола.

Ипак, пријем породице у држављанство Краљевине Србије није текао брзо. Иако је Исидор временом постао успешан и угледан трговац, држављанство су примили највероватније тек крајем прве деценије XX века, односно негде у периоду између 1905. и 1911. године.<sup>113</sup> О времену пријема Најманових у српско држављанство такође можемо да закључимо на основу матичних књига и школских уписница деце. У Николином изводу из књиге рођених из 1901. године наводи се да је поданик (држављанин) Аустроугарске,<sup>114</sup> док у првим сачуваним уписницама ученика Прве београдске гимназије из 1905/1906. године у којима се помињу ученици Ерих и Јосиф Најман стоји да су по народности Јевреји, док је за држављанство првобитно наведено српско поданство, да би у наредних пет-шест година у школским документима наизменично било навођено српско и мађарско.<sup>115</sup> Након пет година недовољно јасно дефинисаног држављанства, бар што се доступних административних докумената тиче, од почетка друге деценије XX века, прецизније од 1911. године за ученике из Најманове породице, Јосифа и Николу, наводи се да су српски држављани, што је случај и са свим другим документима наредних година.<sup>116</sup> Иако је извесно да је породица Исидора Најмана српско држављанство стекла тек након двадесет година становања и рада у Београду, његову фирму „Мориц, Тилер и Комп.“ као угледну и успешну радњу ипак налазимо у информативним, адресним и огласним књигама о Београду још од 1896. године.<sup>117</sup> Међутим, у попису становника он ће се први пут наћи тек након Првог светског рата.<sup>118</sup>

Остало је до краја непознато на којој су адреси становали Најманови одмах по доласку у Београд. Први запис о месту њиховог боравка налазимо у изводу из књиге рођених њиховог другог сина Ериха у којем је забележено да су једно време живели у Краља Милана бр. 5 (сл. 3),<sup>119</sup> једносратном објекту кога је крајем прве деценије прошлог века заменила двосратница подигнута према пројекту архитекте Јована

---

<sup>113</sup> За сада једини познати сачувани документ у којем се наводи Исидорово држављанство је навод у пријави у Картотеци житеља Града Београда из 26.2.1924. где је наведено да је доставио уверење о држављанству број 1187 из 1921. године. Том приликом је пријавио адресу становања Дворска бр. 1 (односно Бријанова бр. 1) у згради Банке Николе Бошковића. [https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=102226](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=102226) [приступљено 16.3.2020].

<sup>114</sup> ЈИМ, Синагогалне матичне књиге рођених, рб 6798 Најман Никола.

<sup>115</sup> За школску 1905/1906. у уписницама стоји народност Јеврејин, поданство српско, вероисповест мојсијева. ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписница ученика Прве београдске гимназије 1905-1906, рб 21 Јосиф Најман; за школску 1906/1907. У Јосифовој уписници из Београдске реалке стоји да је поданство српско, а у Ериховој из Прве београдске гимназије да је поданство мађарско. ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1906-1907, рб 24 Јосиф Најман; ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије 1906-1907, рб 17 Ерих Најман; наредне школске 1907/1908 године и за Јосифа се поново наводи да је поданик Мађарске. ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1907-1908, рб 24 Јосиф Најман.

<sup>116</sup> ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије 1911-1912, рб 31 Никола Најман; ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1912-1913, рб 45 Јосиф Најман.

<sup>117</sup> Ђ. Бугарски, П. Хајдуковић (ур.), *Оглас, Вођа по Београду с планом Београда...*, Београд 1896; *Адресна књига Београда 1912*, Београд 1912, 66; С. Стојановић, *Илустровани преглед Београдских трговина и новчаних завода*, Београд 1914, оглас; *Цео Београд: адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, Београд 1922, 38, 81, 106; ЈИМ, Dr. David Tajtacak, *Beogradski-srpski Jevreji i njihova zanimanja do II svetskog rata*, datovano april 1971, Legat D. Tajtacak, sign. 6175, 114.

<sup>118</sup> *Цео Београд: адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, Београд 1922, 81; А. Суворин (ур.), *Цео Београд престоница. Адресно-информациона књига за Београд, Земун и Панчево*, Београд 1924, 540.

<sup>119</sup> ЈИМ, Синагогалне матичне књиге рођених, рб 6658 Најман Ерих.



Илкића.<sup>120</sup> Место становања се налазило тачно наспрам продавнице у којој је Исидор радио на супротној страни улице, у кући на адреси Краља Милана бр. 4.<sup>121</sup> Како се породица стално увећавала, а пословни углед Исидора постајао све значајнији, било је неопходно да потраже нови стамбени простор.



Сл. 3 Улица краља Милана (данас Теразије), последња деценија XIX века (извор: колекција Милоша Јуришића)

Селидба се највероватније десила крајем последње деценије XIX века, а најкасније до 1906. године када засигурно знамо да Најманови живе у главној трговачкој чаршији (сл. 4). Извор податка о новом месту становања поново су уписнице деце у гимназију, а најраније сачуване са забележеном адресом су из 1906-1907. године.<sup>122</sup> Најманови су се настанили у репрезентативну стамбено-пословну кућу трговца Милорада Павловића у Краља Петра бр. 13, која је подигнута још 1884. године, највероватније према пројекту једног од најзначајнијих архитеката тог доба, Јована Илкића.<sup>123</sup> Репрезентативност и естетика новоподигнуте београдске палате у духу академизма средњоевропске провенијенције сигурно је задовољавала критеријуме породице која је била у друштвеном и пословном успону. Трговачки контакти су вероватно довели до познанства Најмана и Павловића, што је резултирало изнајмљивањем стамбеног простора. Могући разлози за пресељење Најманових из Краља Милана у улицу Краља Петра могу се тражити и у томе да је Исидору било важно да деца станују што ближе школи, али и најављеној градњи новог објекта на месту једносратнице у којој су становали у Краља Милана. Међутим, у недостатку података

<sup>120</sup> Данас се на овом месту налази савремени пословни објекат. Т. Борић, *Теразије архитектонски и урбанистички развој...*, 91; С. В. Недић, *Палата Извозне банке*, Наслеђе IX, Београд 2010, 221.

<sup>121</sup> Ђ. Бугарски, П. Хајдуковић (ур.), *Наведени извор*.

<sup>122</sup> ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије 1906-1907, рб 17 Ерих Најман; ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1906-1907, рб 24 Јосиф Најман.

<sup>123</sup> ЗЗСКГБ, Збирка досијеа културних добара, споменик културе Кућа Милорада Павловића; А. Кадјевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 306.

који би потврдили ове наводе, они могу да остану једино у домену могућих ауторкиних претпоставки.



Сл. 4 Улица краља Петра око 1905-1906. године  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

На прелазу из XIX у XX век било је све веће учешће Јевреја у привредном животу Краљевине Србије. Заједно са домаћим становништвом били су заступљени у скоро свим гранама привреде, нарочито у области трговине на велико и мало производима попут одеће, обуће и слично, у чему је у Београду значајну улогу имао Исидор Најман. Исидор је 1908. године постао и једини власник трговинске радње на велико и мало „Мориц, Тилер и Комп.“, која је за скоро тридесет година рада у Краљевини Србији и Београду постигла најбољи успех у изради свих врста униформи и најелегантнијих грађанских одела. Истовремено, на свом стоваришту је располагала великим избором војне и официрске опреме, као и других потрештина попут ћебади, војног веша, „хозентрегера“, камашни, новчаника, визитара, торби за акта, несесера за путовања и јело.<sup>124</sup> Рекламирао се као први и највећи завод у краљевини, који је 1884. и 1905. године одликован титулом дворског лиферанта,<sup>125</sup> што је остао и након Првог светског рата. Клијенти су му били из најугледнијих и најотменијих кругова. Пошто је дворски фотограф Милан Јовановић, у непосредној близини двора, саградио своју кућу у Краља Милана бр. 46 (данас Теразије бр. 40), 1902-1903. године према пројекту архитекте Милана Антоновића да би у њу сместио фотографски атеље (сл. 5), која је поред салона за пријем, атељеа за снимање и лабораторије имала и два локала,<sup>126</sup> Исидор Најман је то схватио као нову прилику за унапређење посла.

<sup>124</sup> С. Стојановић, *Наведени извор*, реклама; А. Суворин (ур.), *Наведени извор*, 38, 106.

<sup>125</sup> С. Стојановић, *Наведени извор*, реклама.

<sup>126</sup> В. Павловић-Лончарски, *Зграда фотографског атељеа Милана Јовановића*, Гласник ДКС 17, Београд 1993, 198-202; Т. Борић, *Теразије урбанистички и архитектонски развој...*, 183-184; В. Павловић-Лончарски, *Фотографски атеље Милана Јовановића*, Београд 2015.



Сл. 5 Милан Антоновић, Фотографски атеље Милана Јовановића, Теразије 40 (извор: ЗЗСКГБ, СК-248)

У новој, модерној сецесијској кући изнајмио је већи локал и ту сместио производе своје фирме „Мориц, Тилер и Комп.“.<sup>127</sup> Све до изградње биоскопа „Колосеум“ 1911. године у дворишту куће имао је и радионицу у дну парцеле.<sup>128</sup> У овом локалу остаће све до средине двадесетих година прошлог века када је радњу преселио само на другу страну улице, у зграду Банке „Николе Бошковића“ која је подигнута одмах након Првог светског рата,<sup>129</sup> на адреси Краља Милана бр. 53 (сл. 6).<sup>130</sup> У овој репрезентативној згради производи фирме „Мориц, Тилер и Комп“, униформе и грађанска одела, продаваће се нешто дуже од једне деценије, све до друге половине тридесетих година прошлог века.<sup>131</sup>

О томе колико је Исидор водио рачуна о угледу фирме и ширењу посла говоре и многобројне рекламе и огласи (сл. 7, 16), које је у континуитету од 1896. све до краја

<sup>127</sup> Адресна књига Београда 1912, Београд 1912, 66; С. Стојановић, *Наведени извор*, реклама; А. Суворин (ур.), *Наведени извор*, 38; В. Павловић-Лончарски, *Фотографски атеље Милана Јовановића...*

<sup>128</sup> В. Павловић-Лончарски, *Фотографски атеље Милана Јовановића...*

<sup>129</sup> М. Павловић, *Никола Несторовић*, Београд 2017, 209-211. Оно што је важно да се истакне је да ће се поред пословних развијати и породични односи између породице Николе Несторовића, пројектанта и члана управног одбора банке и Исидора Најмана. Наиме њихови синови Богдан Несторовић и Јосиф Најман, заједно ће студирати архитектуру и од тих студентских дана до остваривања успешних професионалних каријера блиско ће сарађивати.

<sup>130</sup> Рачун о купљеном оделу у радњи Исидора Најмана датован са 24. јун 1927. <http://gmic.co.uk/topic/62106-serbian-and-yugoslav-diplomatic-consular-uniforms/> [приступљено 23.3.2018]; *Телефонски именик Београд, Нови Сад, Сарајево, Скопље 1929*, Београд 1929, 60.

В. Павловић-Лончарски наводи да је радња Мориц, Тилер исељена 1930. године, међутим, други извори нам говоре да је то било неку годину раније.

<sup>131</sup> *Телефонски именик 1929 Београд, Нови Сад, Сарајево, Скопље, Београд 1929*, 60, оглас; *Skupni imenik telefonskih pretplatnika Kraljevine Jugoslavije 1935*, Београд 1935, О-113 (oglas). Иако се налазила у истом објекту, услед развоја града и замене његовог дотрајалог грађевинског фонда новим, радња се те 1935. године водила на адреси Престолонаследников трг бр. 47. На основу садржаја огласа објављиваних у информативним гласилима, београдски огранак фирме „Мориц, Тилер и Комп“, није имала своје филијале.



двадесетих година прошлог века објављивао.<sup>132</sup> Свакако најзначајнија међу њима је реклама у „Илустрованом прегледу Београдских и новчаних завода“, објављена 1914. године на две стране са детаљним подацима и асортиманом фирме.<sup>133</sup> О пословном угледу Исидора Најмана говори и чињеница да се пре његова фирма него породица нашла у списку становника Београда.<sup>134</sup> Такође, као уважени грађанин је позиван на многе значајне догађаје у престоници, а један такав је и отварање Академије трговине крајем треће деценије XX века, која ће бити подигнута према пројекту његовог сина Јосифа.<sup>135</sup>



Сл. 6 Никола Несторовић, Банка Николе Бошковића, раније Краља Милана 53, данас Драгослава Јовановића 1 (извор: колекција Милоша Јуришића)

Осим у трговини, Јевреји су били присутни у области посредништва, агенцијским и шпедитерским пословима. Економско стање београдских Јевреја се развијало упоредно и сразмерно општем развоју престонице.<sup>136</sup> Почетком века са модернизацијом и европеизацијом српске привреде и индустрије долази страни јеврејски капитал, Јевреји ће се наћи у улози акционара, узимаће учешће у пословању новчаних завода, као и инвестирању у објекте од трајних вредности, док ће у водећим банкама бити присутни у управним одборима.<sup>137</sup> Стварање повољнијих економских и инвестиционих прилика, пратило је ширење града који је из дана у дан мењао своје архитектонско и урбанистичко

<sup>132</sup> Ђ. Бугарски, П. Хајдуковић (ур.), *Наведени извор*; С. Стојановић, *Наведени извор*; А. Суворин (ур.), *Наведени извор*, 106; *Телефонски меник Београд, Нови Сад, Сарајево, Скопље 1929*, Београд 1929, 60.

<sup>133</sup> С. Стојановић, *Наведени извор*.

<sup>134</sup> *Адресна књига Београда 1912*, Београд 1912. Попис становника по улицама и кућама рађен априла 1912. године. Адресар је издало предузеће „Безбедност“, први српски биро за трговачке извештаје.

<sup>135</sup> Аноним, *Освећење Академије трговине*, Политика 23.9.1929, 5.

<sup>136</sup> И. Шланг, *Наведено дело*, 133.

<sup>137</sup> Н. Поповић, *Наведено дело*, 22-23.

рухо. У таквим друштвеним и економским околностима, текла је интеграција породице Најман у српско друштво.



Сл. 7 Оглас фирме Мориц Тилер и Комп.  
(извор: НБ, Вођа по Београду, 1896, 67)

## Интеграција у српско друштво

Као што је раније напоменуто, Исидор и Евелина Најман имали су четири сина,<sup>138</sup> сва четворица рођена у Београду. Сви осим најстаријег сина Рихарда, рођеног 9. јуна 1890. године,<sup>139</sup> завршили су основну школу код Саборне цркве, једну од најстаријих основних школа у Србији.<sup>140</sup> Школа је била у непосредном суседству Најманових. Налазила се у Улици краља Петра, у једној кући с радњама у сутерену и школом у приземљу.<sup>141</sup> Како је број ученика стално растао, с обзиром на то да је у варошком кварту живела једна трећина становника Београда, уз друге потребе савременог школства, 1904. године на месту старијег објекта у којем се школа налазила почела је изградња модерне школске зграде према пројекту архитекте Јелисавете Начић (сл. 8).<sup>142</sup> Пратећи историју школских објеката, извесно је да су Ерих, рођен 8. августа 1891. године,<sup>143</sup> који је уписан

---

<sup>138</sup> Драгољуб Најман је у разговору вођеном 2005. године, изнео податак да је Јосиф имао три брата, што је била полазна основа за дубље и свеобухватније истраживање породице Најман. Како је навео један је био хирург који је погинуо у Првом светском рату, други је био машински инжењер и живео је у Загребу и трећи, адвокат Никола који је живео у Београду, своје адвокатске услуге пружао је и француској амбасади а погинуо је у Другом светском рату. Детаљним увидом у Синагогалне матичне књиге (рођених, венчаних, умрлих) ЈИМ, као и уписнице Прве београдске гимназије и Београдске реалке, пронађени су сви потомци Исидора и Евелине Најман. Међутим, њихови животни путеви су били незнатно другачији од сећања Драгољуба Најмана.

<sup>139</sup> Кумови на рођењу били су Евелинини родитељи Јосиф и Бети Нојхут. Није познато где је завршио основну школу. Након завршене реалне гимназије у Бечу, као Угарски а потом српски држављанин, чији је матерњи језик немачки, са адресом у Београду, 1909. године се уписао на Техничку високу школу (Technische Hochschule in Wien) у Бечу, где је студирао машинство (школске 1909/10-1911/12). Дипломирао је 1912. године. Након Првог светског рата веома кратко је живео у Београду. Ретке трагове о Рихардовом боравку у Београду, налазимо у попису становника из 1922. године са станом у Краља Милана бр. 46, где је Исидор имао радњу. Међутим, убрзо се одселио у Загреб где је живео до пред крај четврте деценије прошлог века. У Београд се враћа 1939. године и пријављује на адресу стамбене зграде Јосифа Најмана у Влајковићевој бр. 20. ЈИМ, Синагогалне матичне књиге рођених, рб 6639 Најман Рихард (Neumann Richard); А. Суворин (ур.), *Наведени извор*, 81; Љ. Трговчевић, *Српски инжењери на студијама у иностранству до 1918. године*, у: Путевы српског инжењерства током XIX века, Београд 1994, 160-162; М. Кољанин, В. Радовановић, *Јевреји Србије у Првом светском рату...*; [https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=102289](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=102289) [приступљено 16.3.2020]

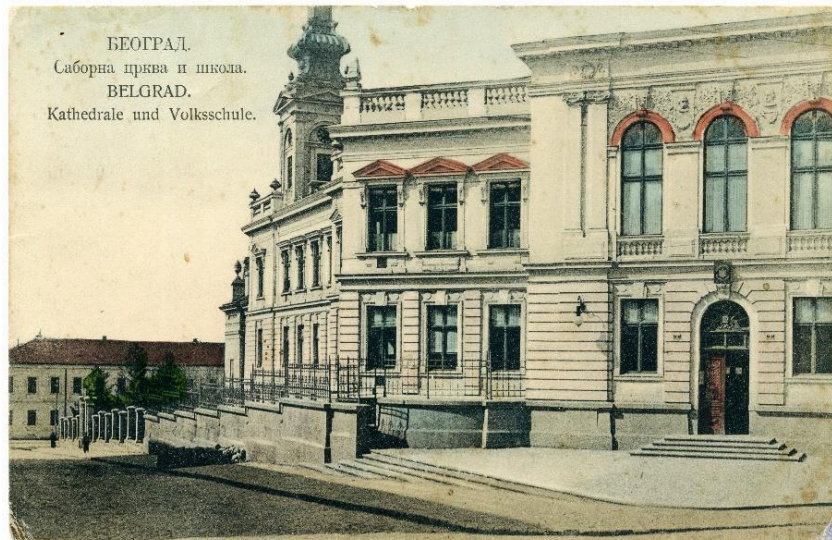
<sup>140</sup> Школа је постојала још 1835. године. С. Ђунковић, *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд 2016, 29.

<sup>141</sup> Стара зграда се налазила на месту југозападног тракта данашње школе. Излазила је на улицу заузимајући половину данашњег коловоза. Почетком XX века су промењени регулација и ширина улице, док је више парцела спојено у једну на којој је подигнута нова школска зграда. Б. Ибрајтер Газибара, *Основна школа „Краљ Петар Први“*, Београд 2015.

<sup>142</sup> Исто.

<sup>143</sup> У Синагогалним матичним књигама рођених наведен је датум рођења по грегоријанском календару 20. август 1891. године, док се у уписницама Прве београдске гимназије наводи датум по старом календару, 8. август. Кум на рођењу био је Исидоров рођени брат Франц Најман (Franz Neumann). Медицински факултет у Бечу уписао је 1909. године. Студије је прекидао ради добровољног учешћа у Балканским и Првом светском рату, где је радио као лекарски помоћник на Хируршком одељењу Главне војне или Опште државне болнице у Београду. Са својом пољском болницом повукао се на Крф. По доласку на Солунски фронт, одређен је за в.д. лекара у Другом завојашту Моравске дивизије, а потом у Другој пољској хируршкој болници Прве Армије. Уочи пробоја Солунског фронта, као искусан хируршки асистент, премештен је у покретну хируршку болницу при француским дивизијама. Могуће да због болести није завршио школовање ни по завршетку рата. Преминуо је у Београду 1923. године, као апсолвент медицине. Биографске податке који се односе на Ерихово студирање и учешће у ратовима, ауторки је расветлила и љубазно уступила др Јелена Јовановић Симић, кустос МНТ. ЈИМ, Синагогалне матичне књиге рођених, рб 6658 Најман Ерих (Neumann Erich); ЈИМ, Синагогалне матичне књиге умрлих,

у периоду 1897/98-1900/01. године и Јосиф, рођен 7. маја 1894. године (сл. 1),<sup>144</sup> уписан током 1901/02-1904/05, похађали основну школу у старијој згради. Никола, најмлађи син рођен 9. маја 1901,<sup>145</sup> који је у основну школу пошао школске 1907/08. до 1910/11. године имао је привилегију да буде ученик једне од првих генерација у новом, репрезентативном школском објекту.



Сл. 8 Јелисавета Начић, Основна школа код Саборне цркве, Краља Петра 7 (извор: колекција Милоша Јуришића)

Према наставном програму, Најманови су учили хришћанску науку, црквено-словенско читање, српски језик, историју српску и општу, земљопис, рачуницу и геометријске облике, познавање природе у вези с пољском и домаћом привредом са основама хигијене, цртање и лепо писање, певање (световно и црквено), музику и ручни рад, а препоручивале су се и дечије игре.<sup>146</sup> Након завршене четворогодишње основне школе, колико је према Закону о народним школама из 1898. године трајао програм

рб 1159 Најман Ерих; ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије 1906-1907, рб 17 Ерих Најман; М. Кољанин, В. Радовановић, *Јевреји Србије у Првом светском рату...*

<sup>144</sup> У Синагогалним матичним књигама рођених забележен је 19. мај 1894. године, док се у уписницама Прве београдске гимназије наводи да је рођен 5, односно 7. маја 1894, што је извесно датум по старом календару. Кумови на рођењу били су Мориц и Јулија Тилер, најстарија Исидорова сестра и њен супруг и истовремено послодавац Исидоров. ЈИМ, Синагогалне матичне књиге рођених, рб 6694 Најман Јосиф (Neumann Josef); ЈИМ, Синагогалне матичне књиге венчаних, рб 2441 Најман Јосиф; ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписница ученика Прве београдске гимназије 1905-1906, рб 21, Најман Јосиф; ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1906-1907, рб 24; ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1912-1913, рб 45.

<sup>145</sup> Кумови на рођењу били су Хермина и Артур Хат (Chat), Исидорова сестра и њен син. Био је адвокат, имао је своју канцеларију у Београду. Преминуо је у заробљеништву у немачком логору, највероватније Оснабрику (нем. Osnabrück Oflag) 1942/1943. године. ЈИМ, Синагогалне матичне књиге рођених, рб 6798 Никола Најман.

<sup>146</sup> В. Тешић, *Школство у XIX веку. Школе у граду 1903-1914. Основне, средње и стручне школе*, у: *Историја Београда 2*, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 597.

примарног образовања и био обавезан за све,<sup>147</sup> сва тројица Исидорових синова су уписала Прву београдску гимназију.<sup>148</sup>

Исте, 1898. године, паралелно са доношењем Закона о народним школама донет је и Закон о средњим школама са новим организационим решењима. Средњим школама је дато у задатак „да дају ученицима више опште образовање и васпитање и да их спремају за слушање на универзитету или другим вишим школама“.<sup>149</sup> Новим законом је предвиђено да средње школе у трајању од осам година (или непотпуне са шест или четири разреда) могу постојати као реалне гимназије (равнотежа у предметима класичног и реалног образовања), гимназије (наглашено класично образовање) и реалке (наглашени предмети реалног образовања ради припремања за техничку и друге стручне школе).<sup>150</sup> Недуго потом је донета одлука да све средње школе буду уређене као реалне гимназије, као опште признат тип, те да се у складу са тим при Првој београдској гимназији оснују паралелна одељења класичне гимназије, а при Другој београдској гимназији паралелна одељења реалке.<sup>151</sup> Временом је у организацији гимназија долазило до низа промена, а број гимназија се увећавао. Оно што је веома важно напоменути је то да су од укупног броја ученика, који су похађали гимназије, половина била деца државних чиновника и трговаца. На ово су засигурно утицали и услови школовања, које није било бесплатно, а приликом уписа у сваки разред плаћала се одређена уписнина и школарина.<sup>152</sup> Имајући у виду да је Исидор Најман избором средње школе усмеравао своје синове ка гимназији и касније стицању високог образовања, закључујемо да трошкови школовања у овој породици нису представљали потешкоћу.

Прва београдска гимназија, као једна од најстаријих просветних установа у Србији, била је школа са дугом традицијом. Многи њени ученици су постали политичка, војна, интелектуална, научна, образовна и уметничка елита Србије као што су краљ Петар Први Карађорђевић, Љуба Ненадовић, Јован Ристић, Степа Степановић, Радомир Путник, Живојин Мишић, Драгутин Димитријевић Апис, Слободан Јовановић, Богдан Поповић, Михајло Петровић Алас, Стеван Тодоровић, Ђорђе Крстић, Стеван Сремац, Лаза Лазаревић, Јован Скерлић, Корнелије Станковић, Јован Цвијић, Моша Пијаде,

---

<sup>147</sup> Народне школе су се делиле на ниже (забавиште од 5 до 7 година и основне у трајању од четири године) и више (грађанске и девојачке у трајању од три године), а поред ових постојао је и изванредан број приватних школа. У основну школу се кретало са навршених седам година код грађанске деце, односно осам код сеоске. Основну школу по новом закону нису могли да упишу дечаци старији од једанаест и девојчице старије од десет година. *Исто*; С. Ћунковић, *Наведено дело*, 160, 177.

<sup>148</sup> ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије од школске 1905/06 до 1913/14.

<sup>149</sup> Новим одредбама закона, које су обухватиле и смањење броја школа, снижавањем старосних граница приликом уписа и увођењем плаћања уписнине и школарине, намера је била да се сиромашнији слој оријентише ка грађанским школама. Број гимназија у Београду се свео на укупно две, које су добиле и своје називе: Прва београдска постаје Гимназија краља Александра, а Друга београдска постаје Гимназија Вук Стефановић Караџић. Сменом монархија 1903. године гимназији Краљ Александар Први је враћен претходни назив Прва београдска гимназија. В. Тешић, *Школство у XIX веку. Развој школства од 1878. до 1903. Основне, средње и стручне школе*, у: *Историја Београда 2*, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 589; В. Тешић, *Школство у XIX веку. Школе у граду 1903-1914...*, 598.

<sup>150</sup> С. Ћунковић, *Наведено дело*, 160, 191.

<sup>151</sup> Одељење реалке се од реалне и класичне гимназије разликовало по томе што су у њој изостали поједини предмети попут латинског и филозофије, а уведена је хемија од четвртог до седмог разреда и нацртна геометрија у седмом и осмом разреду. *Исто*, 160, 194-195.

<sup>152</sup> *Исто*, 160, 191.



Сретен Стојановић, Гаврило Принцип, Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић, Јован Цвијић и други. Поред ових знаменитих Срба, Прву Београдску гимназију су похађала деца из угледних београдских јеврејских породица Барух, Албала, Леви, Пијаде, Данон, Давичо, Тајтацк и други.



Сл. 9 Јан Неволе, Капетан Мишино здање, Студентски трг 1, седиште Прве београдске гимназије до 1898. (извор: колекција Милоша Јуришића)



Сл. 10 Зграда уметничке школе, Краља Петра 4, један од три објекта Прве београдске гимназије у периоду од 1898. до 1904. године (извор: ЗЗСКГБ, СК-163)

Све до пред крај XIX века Прва београдска гимназија је, заједно са другим значајним националним просветним и установама културе, била смештена у Капетан Мишином здању (сл. 9), да би се на прелазу векова, од 1898. до 1904. настава одвијала у више објеката: у згради у Улици краља Петра бр. 4 (сл. 10), згради београдске Реалке у

Узун Мирковој улици и згради код Вазнесењске цркве. Након овог привременог смештаја, 1905. гимназија прелази у зграду Дома Светог Саве у Улици цара Душана (сл. 11), где ће остати до усељења у нови објекат 1935. године.<sup>153</sup> Школовање Ериха (уписан 1897/98) и Јосифа Најмана (уписан 1904/05) је,<sup>154</sup> следећи наведену хронологију, започело у време када се гимназија формално налазила на више локација, док се Никола (уписан 1911/12) придружио старијој браћи у гимназији у Дому Светог Саве.<sup>155</sup> За разлику од Јосифа, Ерих и Никола су своје гимназијско школовање завршили у Првој београдској гимназији.



Сл. 11 Јован Илкић, Дом Светог Саве, Цара Душана 13, седиште Прве београдске гимназије од 1905. до 1935. (извор: колекција Милоша Јуришића)

Што се тиче Јосифа, извесно је било да ће се одредити у даљем школовању за неке од техничких наука, с обзиром на то да након два разреда у Првој београдској гимназији, образовање наставља у Реалци.<sup>156</sup> У прве две године гимназије, према школском програму Најманови, као и остали ученици, учили су хришћанску науку, српски и немачки језик, земљопис, историју, јестаственицу (физику), слободно цртање, краснопис, певање.<sup>157</sup> Поред оцене из предмета, сви ученици су добијали и оцене из владања и вредноће. Одмах на почетку гимназијског школовања, Јосиф Најман је

<sup>153</sup> В. Тешић, *Школство у XIX веку. Школе у граду 1903-1914...*, 600.

<sup>154</sup> ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије 1906-1907, VI<sub>1</sub> разред, рб 17 Ерих Најман; ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије 1905-1906, II разред, рб 21 Јосиф Најман.

<sup>155</sup> ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије 1911-1912, рб 31 Никола Најман. Интересантан је податак да је Никола похађао гимназију са Јосифовим будућим колегом архитектом Мишом Манојловићем, рођеним исте године када и Никола Најман. ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије 1911-12.

<sup>156</sup> ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1906-1907. Тим путем је кренуо и његов будући колега Александар Дероко, који је рођен 4. септембра 1894, исте године када и Јосиф. Међутим, како је Јосиф кренуо у школу годину дана пре своје генерације, нису похађали исти разред. Школске 1905/1906 када је Јосиф био други разред, у први разред Прве београдске гимназије уписивала се његова генерација рођена 1894. ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије 1905-1906.

<sup>157</sup> ИАБ, Прва београдска гимназија, Уписнице ученика Прве београдске гимназије 1905-1906, рб 21 Јосиф Најман.

показао веома добар успех, марљивост и труд, као и таленат ка слободном цртању. Такође, одличну оцену је имао и из немачког језика, што није било изненађујуће с обзиром на то да је породично порекло са подручја аустроугарске монархије, да су га његови родитељи засигурно доста добро говорили, а и да је највећи део ближе фамилије живео у аустроугарској престоници. Најман школске 1906/1907. године уписује трећу годину у Реалци<sup>158</sup> која се годину дана раније издвојила као засебна школа из Друге београдске гимназије.<sup>159</sup> Нова школа је почела са радом у згради у Узун Мирковој улици бр. 14 у којој је још давне 1865. основана прва Реалка,<sup>160</sup> и у том објекту је остала све до Другог светског рата (сл. 12).<sup>161</sup>

За разлику од претходне школске године, у трећем разреду Јосиф Најман је добио предмете математику, француски и свирање, док се краснопис више није учио. Предмете који су били део наставног програма за трећи разред изучаваће до краја гимназијског школовања 1913/1914. године. Међутим, током трећег разреда, вероватно је имао здравствених потешкоћа, што закључујемо на основу изузетно великог броја оправданих изостанака, укупно 127. Овај број изостанака је наредне године значајно смањен, али по нешто слабијем успеху, што се не односи на слободно цртање и немачки језик, претпостављамо да су и даље постојали извесни проблеми. У прилог овој тврдњи иде податак да након завршеног четвртог разреда 1907/1908. године, Јосиф Најман више није био редован ученик. Напротив, током наредне четири године од 1908/1909 до 1911/1912 није похађао школу уопште, бар не у Србији, што нас учвршћује у претпоставкама о могућим здравственим проблемима. Иако је у свом запису о Најмановом животу, његова супруга Јулија навела да је након шест разреда гимназије похађао сликарске школе у Бечу, Минхену (нем. München) и Београду,<sup>162</sup> сигурни смо да то није било формално образовање. Оваково уверење потиче из чињенице да је након четвртог разреда Реалке, са свега четрнаест година, направио четворогодишњу паузу у гимназијском образовању, које је ипак наставио 1912. године као приватни ученик петог разреда.<sup>163</sup> С друге стране,

---

<sup>158</sup> ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1906-1907, трећи разред, рб 24 Јосиф Најман. Реалку је заједно са Јосифом похађао и Димитрије Јуришић са којим ће се после срести и на студијама. ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1907/1908, IV разред.

<sup>159</sup> Указом од 17. августа 1905. паралелно одељење Друге београдске гимназије, које је наставним планом уређено као реално, издвојено је у засебну школу Реалку у Београду. В. Тешић, *Школство у XIX век. Школе у граду 1903-1914...*, 599.

<sup>160</sup> Прва реалка је основана 1865. године, Законом о устројству реалке, као резултат реалних наука и технике у свету. Настала из Трговачке школе која није имала неког одазива и успеха, једно време се налазила на средини између средње и стручне школе. Унутрашњим уређењем и организацијом рада, реалка је одмах била прилагођена гимназији са којом се касније изједначила. У прва два разреда имали су исте предмете, тако да се у Реалку уписивало у трећи разред по завршетку другог разреда гимназије. У прво време радила је у просторијама Велике школе, а 1867. је пресељена у посебну зграду у данашњој Узун Мирковој бр. 14 у Београду. В. Тешић, *Школство у XIX веку...*, 599; С. Ћунковић, *Наведено дело*, 115-117, 160, 193.

<sup>161</sup> Зграда Реалке је подигнута око 1840. године. Представља најстарију сачувану београдску зграду грађену потпуно у европском духу, изузетан пример класицизма тог времена на простору Србије. ЗЗСКГБ, Збирка досијеа културних добара, Реалка.

<sup>162</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман.

<sup>163</sup> Сведочанство о полагању приватног испита из петог разреда Реалке од 19.8.1913. Полагао: веронауку, српски, земљопис, математику, немачки, слободно цртање, гимнастику, француски, историју, јестаственицу, хемију. Оцену из веронауке донео од свог вероучитеља, рабина из српске јеврејске црквене општине ашкенаатског обреда од 16.8.1913. ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1912/1913, V разред, рб 45, Јосиф Најман приватни ученик.



и ако постоји веома мало извора који нас са сигурношћу воде кроз најраније биографске податке Јосифа Најмана,<sup>164</sup> нисмо наишли ни на један траг који би говорио о његовом сликарском образовању.<sup>165</sup> Постоји могућност да је током паузе у школовању услед неких других животних околности, због којих је евентуално одлазио у Беч и Минхен, своје слободно време испуњавао учењем сликарских вештина из хобија, узимајући у обзир да је таленат за слободним цртањем показивао од почетка школовања. У том периоду, његова браћа Ерих и Никола, редовно су похађали своје школе у Београду, тако да нису постојали породични разлози одсуства Јосифа Најмана. Ипак, и поред свих претпоставки и покушаја закључивања на основу извора који указују на неке друге његове животне прекретнице, период од 1908. до 1912. године, на жалост остаће непознаница. Већ наредне, школске године 1913/1914 као приватни ученик Реалке завршава шести разред.<sup>166</sup> Међутим, похађање завршних разреда београдске Реалке онемогућио је почетак Првог светског рата.



Сл. 12 Франц Јанке, Реалка, Узун Миркова 14  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

Средином 1914. године, недуго пошто је Јосиф Најман завршио шести разред, Аустроугарска је 28. јула 1914. године објавила рат Краљевини Србији,<sup>167</sup> а Београд је одмах био у ратном стању. Иако је до краја 1914. године, Србија потиснула аустроугарску војску, након чега је уследио период затишја, у јесен 1915. године, земља се суочила са тројном инвазијом Централних сила: аустроугарске војске са северозапада,

<sup>164</sup> Један од таквих докумената је уписница на факултет из 1919. године у којој као претходно образовање наводи једино гимназију, иако би му у овом случају користиле сликарске технике и вештине као формално образовање. АС, Фонд Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Г-211, ф-2, бр. 546.

<sup>165</sup> Јосифа Најмана не налазимо међу студентима сликарства у Минхену, нити међу студентима других иностраних школа. Љ. Трговчевић, *Српски инжењери на студијама у иностранству до 1918.*, ..., 148-167; Ј. Секулић, *Минхенска школа и српско сликарство*, Београд 2002.

<sup>166</sup> Испит је полагао 15. марта 1914, а уверење му је издато 1.9.1915. године. Као у претходном разреду полагао је исте предмете. ИАБ, Београдска реалка, Уписница београдске реалке за школску 1913/1914, VI разред, рб 44, Јосиф Најман приватни ученик.

<sup>167</sup> М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918*, Београд 2014, 106.

немачке са севера и бугарске армије са југа и истока.<sup>168</sup> Врховна команда српске војске одлучила је крајем новембра 1915. године да се преко Албаније и Црне Горе повуче ка јадранској обали и савезницима.<sup>169</sup>

Током Првог светског рата, као и претходно током Балканских ратова и у време Анексионе кризе, велики допринос у борбама за ослобођење земље дали су српски Јевреји, подносећи заједно са српским становништвом велике жртве како на фронту и његовој позадини тако и током Великог рата у аустроугарским логорима.<sup>170</sup> У Србији је пре рата живело између шест и седам хиљада Јевреја од којих је у рату учествовало око шест стотина. Делили су наглашено национално и патриотско осећање са осталим становницима Краљевине, а њихова испољена храброст и страдања у борби за ослобођење су учврстили њихову интегрисаност и углед у српској средини након рата.<sup>171</sup>

Поведен поступцима својих сународника, Најман са двадесет година добровољно одлази у рат, преживљавајући голготу српске војске преласком преко Албанских планина,<sup>172</sup> током зиме 1915/1916. године. Након више од месец дана, од краја новембра до почетка јануара, по изузетно лошем времену, српска војска је стигла до Скадра (алб. Shkodër), Драча (алб. Durrës) и Валоне (алб. Vloq), одакле је пребачена на грчка острва Крф (грч. Κέρκυρα) и Видо (грч. Βίδο) у јонском мору. На Крфу је, у првим месецима 1916. године, опорављена, наоружана француским оружјем, реорганизована у значајну војну снагу која је могла да помогне савезничким трупама. Крајем марта и током априла месеца пребачена је на средишњи део фронта северно од Солуна (грч. Θεσσαλονίκη).<sup>173</sup> Исте, 1916. године, већ је забележила успехе на Кајмакчалану и ушла је у Битољ,<sup>174</sup> а две године касније играла је важну улогу у пробијању солунског фронта. Борбе за пробијање фронта, које су заједнички водиле савезничке и српска војска, почеле су 14. септембра 1918. године, да би 1. новембра 1918. године био ослобођен Београд.<sup>175</sup>

Јосиф Најман током ратних година делио је судбину припадника српске војске. Поједини извори говоре да је у рат отишао 1914,<sup>176</sup> док други указују да се српској војсци

---

<sup>168</sup> Исто, 117-135, 174-181.

<sup>169</sup> Исто, 153, 183-192.

<sup>170</sup> Јеврејска заједница у Србији се увећала након Балканских ратова 1912-1913. и ослобађања Старе Србије и Македоније, када су се у новим границама Краљевине нашле сефардске заједнице, посебно велике из Битоља и Скопља. М. Кољанин, В. Радовановић, *Јевреји Србије у Првом светском рату...*, 12, 49; И. Шланг, *Наведено дело*, 106, 117; М. Б. Милошевић, *Јевреји за слободу Србије 1912-1918...*, 55-56; Ž. Lebl, *Navedeno delo*, 191-193.

<sup>171</sup> Споменик на уласку у јеврејско сефардско гробље сведочи о њиховој храбрости и поднетој жртви. Неколико стотина је рањено, близу сто педесет је погинуло, док су стотине остали инвалиди. М. Кољанин, В. Радовановић, *Јевреји Србије у Првом светском рату...*, 50; Н. Поповић, *Наведено дело*, 22; V. Dautović, *A Monument to Fallen Jewish Soldiers in the Wars Fought between 1912 and 1918 at the Sephardic Cemetery in Belgrade*, Acta Historiae Artis Slovenica 18/2, Ljubljana 2013, 43-58.

<sup>172</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман.

<sup>173</sup> Солунски фронт простирао се од Орфанског залива преко грчке и албанске територије до Јонског мора. Српска војска је у договору са француском владом добила засебан део фронта у зони западно од реке Вардар. Након пребацивања трупа запосели су централни део фронта северно од Солуна, на десном крилу је била британска војска, а на вардарском правцу француска Источна армија. Насупрот српској војсци биле су распоређене снаге бугарске Прве армије. М. Радојевић, Љ. Димић, *Наведено дело*, 214-215.

<sup>174</sup> Исто, 216-217.

<sup>175</sup> Исто, 270-271.

<sup>176</sup> О одласку у рат 1914. говори супруга Јулија. Писмено сведочење супруге Јулије Најман.

придружио као добровољац 1915. године,<sup>177</sup> са њом је прешао албанске планине, обрео се на острву Крфу и након опоравка вратио на фронт заједно са својим саборцима. Читаву 1916, 1917. и до априла 1918. године провео је на свом војничком положају, када је решењем Министра војног отпуштен из војске као привремено неспособан.<sup>178</sup> Сходно новонасталом Најмановом статусу, као и статусу многих његових ратних другова, узимајући у обзир да се рат још увек водио и да су значајно удаљени од својих родних места, Министарство просвете у Солуну упутило га је на школовање у Битољску гимназију у Волосу (грч. Βόλος).<sup>179</sup> Иако је Битољ био једини ослобођени српски град, био је у домету непријатеља и под сталним нападима Бугара, те сходно томе није било услова да гимназија у таквим околностима настави рад. Из тих разлога је премештена у грчки град Волос, где је под истим називом Српска краљевска гимназија обновила наставу, а Просветни инспектор је ђаке по доласку са фронта упућивао тамо на даље школовање. Молбу да се у Битољску гимназију у Волосу прими на наставак школовања Јосиф И. Најман свршени ученик шестог разреда Београдске реалке упутио је директору гимназије делегат Министарства просвете 1. маја 1918. године. Већ након два дана војник Најман је поново постао ученик гимназије и то одмах осмог разреда.<sup>180</sup> С обзиром на то да је пре рата похађао Реалку, на почетку обновљеног школовања молио је да му се одобри измена појединих предмета и то полагање немачког уместо латинског језика, као и нацртна геометрија.<sup>181</sup> Министар просвете и црквених дела одобрио му је полагање немачког језика уместо латинског и то пред већем на крају школске године.<sup>182</sup> Тако је Најман након још једне паузе у трајању од четири године наставио своје гимназијско образовање. На основу сачуваног распореда часова из јануара 1918. године сазнајемо да је програм у Битољској гимназији био скоро у целости усклађен са државним гимназијским програмом у Србији пре почетка рата. Тако су, под надзором разредног старешине професора Љубомира Матића, ђаци учили математику, француски, латински, српски, физику, историју и геологију.<sup>183</sup> Многи ђаци-војници, који су се срели на бојном пољу а потом у Битољској гимназији у Волосу, наставиће након рата своје контакте. Један од Најманових ратних гимназијских другова био је Нинко Петровић, родом из Крупња, који нам је у својим сећањима, поред описа многобројних ситуација са бојног поља, оставио запис и о њиховим данима проведеним у Волосу.<sup>184</sup> Важно је напоменути да ће се животни путеви Јосифа Најмана и Нинка Петровића укрштати и након рата, а посебно након Другог светског рата.

У својим сећањима Нинко Петровић наводи и околности под којима су се војници нашли на даљем школовању, што у извесној мери расветљава и Најманов пут до Волоса.

---

<sup>177</sup> Наведено у биографији наставника Архитектонског факултета. Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 148.

<sup>178</sup> МПС-Г<sub>1</sub>Ф<sub>1-р</sub>300-918.

<sup>179</sup> Број деловодног протокола број 2072. АС, МПС-Крф, Деловодни протокол Битољске гимназије у Волосу 1918, бројеви 1839-2818.

<sup>180</sup> Уписан је у VIII<sub>2</sub> разред 3. маја 1918. МПС-Г<sub>1</sub>Ф<sub>1-р</sub>300-918.

<sup>181</sup> Број деловодног протокола број 2103. АС, МПС-Крф, Деловодни протокол Битољске гимназије у Волосу 1918, бројеви 1839-2818.

<sup>182</sup> МПС-Г<sub>1</sub>Ф<sub>1-р</sub>355-918; Број деловодног протокола број 2288. АС, МПС-Крф, Деловодни протокол Битољске гимназије у Волосу 1918, бројеви 1839-2818.

<sup>183</sup> МПС-19-р20-1918

<sup>184</sup> Н. Петровић, *Сећања из трагичних дана Србије 1914-1918*, Осечина 2014.

Одлуком Владе сви војници-ђаци су уз одређену медицинску документацију, коју није био проблем издејствовати с обзиром на дужину ратовања у изузетно тешким условима који су им нарушавали здравље, пред дивизијском лекарском комисијом проглашени као привремено неспособни за војну службу. Иста комисија је дала и препоруке да се такви војници јаве Просветном инспектору у Солуну за даља упутства и наређења.<sup>185</sup> На такав начин су многи враћени у школску клупу. Како у свом рукопису наводи „Волос је леп, тих и повучен град, далеко од рата, топова и митраљеза, на обали истоименог великог залива. [...] Његова блага клима и околина, море, зеленило и ваздух одувек су привлачили богате Грке како ове из земље тако и оне из читавог света. Обогативши се у трговачким пословима [...] Зидали су себи овде виле и палате, понеки праве дворце у цвећу и зеленилу [...] Ово место је наше Министарство просвете са Крфа, изабрало за гимназију ђака ратника са фронта. Централна зграда ове гимназије, био је један од ових двораца [...] Поред мора, на главном градском шеталишном кеју.“<sup>186</sup> У овој репрезентативној вили учионице гимназијских и учитељских течајева су се налазиле у приземљу и на првом спрату заједно са кабинетом директора школе, појединим професорским кабинетима и зборницом. Кухиња и трпезарија за више стотина ђака се налазила у сутерену, док је мансарда, некадашња концертна дворана, служила за ваншколске активности. Остали објекти у којима су становали ученици налазили су се по читавом граду.<sup>187</sup> У новом окружењу Волоса и другачијим животним околностима доскорашњи војници посветили су се образовању. Након положене матуре, свршени гимназијалци упућивани су у Италију и Француску на даље школовање.<sup>188</sup> Ово ипак није била судбина Јосифа Најмана, као ни Нинка Петровића. По налогу министра просвете и црквених дела од 11. септембра 1918. године свршени матуранти морали су да се у Солуну ставе на располагање Министарству војном како би служили у позадини пошто није постојао други начин да се збрину, јер више нису могли да се упуте у иностранство, као ни да се у задрже у Волосу јер се постојећи објекти више нису изнајмљивали.<sup>189</sup> Ипак, како је Најман стигао тек у мају месецу у гимназију, није се враћао на фронт, већ је остао у Волосу да би матурирао. Сходно плану директора Битољске гимназије, предавања су завршена до 20. новембра, а матура до 15. децембра.<sup>190</sup> Коначно је гимназија из Волоса у Солун премештена на крају децембра 1918. године,<sup>191</sup> а међу њеним последњим матурантима нашао се Јосиф Најман.<sup>192</sup>

---

<sup>185</sup> Исто, 177.

<sup>186</sup> Исто, 179.

<sup>187</sup> Исто.

<sup>188</sup> Број деловодног протокола број 2313. АС, МПС-Крф, Деловодни протокол Битољске гимназије у Волосу 1918, бројеви 1839-2818; Уредба о школовању и васпитању српске школске омладине у Француској, Службене новине 130, 31.10.1917, 1-4.

<sup>189</sup> АС, МПС-Г<sub>1</sub>Ф<sub>19-р</sub>18-1918; АС, МПС у избеглиштву – Српска гимназија у Волосу, Деловодни протокол 1918-1919, бр. 2818-3887, број 3183. Телеграм Министра просвете и црквених дела директору Битољске гимназије у Волосу.

<sup>190</sup> АС, МПС-Г<sub>1</sub>Ф<sub>2-р</sub>396-918. Телеграм директора Битољске гимназије министру просвете и црквених дела.

<sup>191</sup> Деловодни протокол број 3881. АС, МПС у избеглиштву – Српска гимназија у Волосу, Деловодни протокол 1918-1919, бр. 2819-3887.

<sup>192</sup> Реверси ђака да су при путу из Битољске гимназије у Волосу, због њеног укидања, однели са собом ниже означену школску спрему. Допис број 3795 од 15.12.1918; АС, МПС-Г<sub>1</sub>Ф<sub>2-р</sub>426-1918

## Образовни и професионални пут Јосифа Најмана након Првог светског рата

Почетком 1919. године, Београд је већ пуна два месеца био слободан град у који се Јосиф Најман вратио са матуром Битољске гимназије и чином наредника мајора.<sup>193</sup> Као учесник рата, попут многобројних својих сабораца са којима је делио судбину и херојство српске и савезничких војски, награђен је са више националних и француских признања.<sup>194</sup> Одликован је сребрном и златном медаљом за ревносну службу коју је установила Краљевина Србија 1913. године,<sup>195</sup> затим Албанском споменицом,<sup>196</sup> споменицом Европског рата 1914-1918 коју је установио регент Александар Карађорђевић по окончању Првог светског рата,<sup>197</sup> као и француским ратним крстом и орденом Легије части витешког реда, одликовањем које је додељивала савезничка Република Француска за изузетно залагање током Великог рата.<sup>198</sup> Недуго по повратку у Београд, већ 19. априла 1919. године уписао се на Архитектонски одсек Техничког факултета Универзитета у Београду на којем је дипломирао фебруара 1923. године – диплома број 1928/23.<sup>199</sup>

Завршетком рата и уједињењем Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу, извршена је и интеграција свих Јевреја из ослобођених крајева преко Дунава, Саве и Дрине са онима у Србији, а већ у лето 1919. године донета је начелна одлука о стварању Савеза јеврејских вероисповедних општина у Краљевини СХС.<sup>200</sup> У новој држави јеврејска заједница је у уставно-правном погледу третирана као верска заједница, док су Јевреји пред законом уживали статус равноправних грађана.<sup>201</sup> Током двадесетих и

---

<sup>193</sup> Banque de France, Secrétariat Général. Direction du personnel. Dossier Najman Joseph.

<sup>194</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман; Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 148; Banque de France, Secrétariat Général. Direction du personnel. Dossier Najman Joseph.

<sup>195</sup> Ова медаља је основана 19. априла 1913. године и додељивала се у два степена (златна и сребрна) официрима, подофицирима, војницима и грађанским лицима за одану ревносну службу, као и за помоћ пружену српској војсци током рата. Д. Ацовић, *Шест векова одликовања међу Србима*, Београд 2019, 45.

<sup>196</sup> Установљена је Указом од 5. априла 1920. године. Право на споменицу су имали сви који су били на војној дужности приликом преласка Албаније, као и чланови страних војних мисија који су се заједно са српском војском повлачили преко Албаније. Указом од 6. новембра 1921. године споменицом је одликовано 142.148 официра, подофицира, каплара, редова, обвезника чиновничког реда и свештеника. *Исто*, 48.

<sup>197</sup> Споменицу рата за ослобођење и уједињење 1914-1918. године, установио је 1. децембра 1920. године принц-регент Александар у спомен на рат против Централних сила вођен 1914-1918. године, на ослобођење српске Отаџбине и на уједињење Јужних Словена. Додељена је ветеранима Великог рата, официрима, подофицирима, војницима и регрутима српске и црногорске војске, као и савезничким војницима који су допринели ослобођењу Србије. *Исто*, 45.

<sup>198</sup> Croix de Guerre francais 1914-1918 – француски ратни крст је војно одликовање додељивано за изузетно залагање током Првог светског рата. Поред војника, војних јединица (корпуса, бригада) учесника рата, француских и савезничких, ово одликовање добијали су и градови и села који су се херојски одупирали. 1. марта 1920. године укупно је додељено 2.055.000 одликовања, који прати орден Легије части. Орден Легије части за ратне заслуге аутоматски повлачи за собом доделу ратног крста, највишег војног одликовања Француске. Витез је најнижи степен Легије части (има укупно 5 степена). Орден легије части се додељује и за цивилне заслуге. [http://www.france-phaleristique.com/croix\\_guerre\\_1914-1918.htm](http://www.france-phaleristique.com/croix_guerre_1914-1918.htm) [приступљено 27.2.2018].

<sup>199</sup> Диплома му је издата на основу молбе декану Техничког факултета од 25. јуна 1923. године. АС, Г-211, Ф-2, бр. 546; В. С. Марковић, *Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду 1919-1938*, Београд 1939, 14.

<sup>200</sup> И. Шланг, *Наведено дело*, 121.

<sup>201</sup> Н. Поповић, *Наведено дело*, 123.

тридесетих година прошлог века настављена је интеграција Јевреја у српско становништво. Београдски Јевреји, нарочито они рођени у Београду, главни град Краљевине су осећали својом кућом.<sup>202</sup> Овоме су свакако допринела демографска померања сефардских Јевреја са Дорћола и њихов суживот са српским становништвом на Зереку, који ће веома брзо попримити карактеристике новог центра јеврејског становништва, а потом и све чешћи случајеви пресељавања у друге делове града попут Теразија, Палилуле, Врачара и Вождовца.<sup>203</sup> Ова стамбена кретања у суштини су пратила процес асимилације Јевреја у животне токове Београда. Стални напредак је посебно показивала ашкенаска општина, чији се број припадника са 600 из 1912. године већ 1926. попео на 1300.<sup>204</sup> Заједница је 15. јуна 1924. године, залагањем председника општине др Фридриха Попса (1874-1948) уз сарадњу скоро свих Јевреја у Краљевини, положила камен темељац за нову синагогу у Космајској улици (данас Маршала Бирјузова бр. 19а), простору којем су гравитирали од свог доласка у Београд крајем XIX века.<sup>205</sup> Истовремено са демографским кретањима и активним укључивањем у друштвени и привредни живот, била је све присутнија језичка и културна интеграција. Службена документација и преписка јеврејских организација водила се на српском језику,<sup>206</sup> док је делатност јеврејских стваралаца претежно била посвећена српским а не јеврејским темама.<sup>207</sup> Чувајући свој идентитет, јеврејска заједница је истовремено доприносила преплитању култура и стварању специфичног духа београдске средине.<sup>208</sup> Многе знамените личности јеврејског порекла, од композитора, сликара, архитеката, писаца, књижара до трговаца и банкара уткали су своје знање и умеће у оно што данас чини културно наслеђе Београда као што су Јосиф Шлезингер, Леон Коен, Хајим С. Давичо, Станислав Винавер, Оскар Давичо, Моша Пијаде, Геца Кон, Самуило Сумбул и многи други. Током две међуратне деценије дошло је до мењања и професионалне структуре јеврејског становништва, а посебно сефардских Јевреја. Уз некада претежно трговачку-занатлијску делатност све је многобројнији постајао интелектуални слој: адвокати, лекари, инжењери и слично. Овим променама доприносили су и млађи чланови породице Најман, Ерих, Јосиф и Никола, који ће уместо да наставе успешан трговачки посао свог оца, постати студенти медицине, архитектуре и права.

Пратећи животне и професионалне путеве чланова породице Најман, слободни смо да закључимо да су припадали делу јеврејске заједнице која се временом асимилувала у социјални и друштвени миље народа и државе у којој су живели. Неспорно је да су се изјашњавали као ашкенази Мојсијеве вере, али је извесна и чињеница да су још пре Првог светског рата Србију прихватили као своју државу и на

---

<sup>202</sup> Н. Р. Frajdenrajh, *Jevreji Beograda između ratova*, u: Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 365-371.

<sup>203</sup> Н. Поповић, *Наведено дело*, 152.

<sup>204</sup> И. Шланг, *Наведено дело*, 128.

<sup>205</sup> Београд је имао две јеврејске општине, сефардску и ашкенаску. По закону, сви Јевреји који су живели у граду или околини морали су да припадају једној од тих општина и да јој плаћају порез. Задатак општина је био да обезбеди верске, васпитне, добротворне и културне потребе својих чланова. Н. Р. Frajdenrajh, *Наведено дело*, 369.

<sup>206</sup> Н. Поповић, *Наведено дело*, 153.

<sup>207</sup> Исто; О. Латинчић, Ј. Јовановић, Т. Ковчић, *Београдски Јевреји – живот и Холокауст...*

<sup>208</sup> Н. Поповић, *Наведено дело*, 153; О. Латинчић, Ј. Јовановић, Т. Ковчић, *Београдски Јевреји – живот и Холокауст...*; М. Rajner, *Fragile Images. Jews and Art in Yugoslavia, 1918-1945*, Leiden, Boston 2019.

даље се изјашњавали као њени држављани, о чему сведочи значајан број сачуваних докумената.<sup>209</sup>

Крај Првог светског рата породица Исидора Најмана је дочекала на адреси Краља Петра бр. 13 (сл. 4),<sup>210</sup> да би недуго потом наступиле промене места становања. Исидор, дворски лиферант, и даље је имао радњу униформи и финих одела „Мориц, Тилер и Комп.“ у близини двора на Теразијама, на адреси Краља Милана 46.<sup>211</sup> Непознато је из ког разлога наредних неколико година Најманови мењају место становања. У кућу чувеног дворског фотографа Милана Јовановића, где се налазила Исидорова радња, преселили су се у другој половини 1920. године (сл. 5).<sup>212</sup> Међутим, након непуних годину дана Најманови поново мењају место становања. Већ почетком 1921. године преселили су се у новоподигнуту вилу доктора Косте Јовановића у Милоша Великог бр. 83,<sup>213</sup> у улицу која је тих година израстала у једну од најважнијих престоничких комуникација која је повезала град са Сењаком, Топчидерским брдом и Дедињем, попримајући истовремено обресе правог репрезентативног булевара. У овој улици своје виле је поседовала или је у изнајмљеним кућама становала интелектуална и привредна елита, као и најугледније личности државног апарата. Овде је Исидор Најман регистровао и своје предузеће „Мориц, Тилер и Ко.“<sup>214</sup> због чега је још теже објаснити могуће узроке поновног пресељења породице након само две године становања на адреси у Милоша Великог. Засигурно нису били у питању пословни разлози, јер је Исидор и даље уживао углед успешног пословног човека. О промени места становања и пресељењу у потпуно нови крај града у близини индустријске зоне уз обалу Дунава, сазнајемо на жалост из једног тужног породичног догађаја. Исидоров старији син, Јосифов брат Ерих Најман, апсолвент медицине, умире 8. новембра 1923. са свега тридесет и две године (сл. 13).<sup>215</sup> У подацима датим приликом сахрањивања сазнајемо да су се Најманови крајем те 1923. године преселили у Раденичку улицу бр. 10 (данас Венизелосова).<sup>216</sup> Ерих Најман је сахрањен на Јеврејском ашкенаском гробљу, отвореном још 1876. године које је временом постало део Новог гробља у Београду у

---

<sup>209</sup> У XX веку Јеврејима је у први план дошло питање националног идентитета, а међу најспоријим питањима било је да ли је Јеврејство само вера или нација. Ова спорења довешће до унутар јеврејске поларизације на ционисте и интеграционисте, односно асимиланте. Док први доживљавају јеврејство као верску и националну заједницу, интеграционисти доживљавају само као верску, сматрајући да национално припадају народу у чијој држави живе, раскидајући везу са својом матичном заједницом. Интеграционисти се залажу за интеграцију са широм друштвеном средином у дијаспори. Н. Поповић, *Наведено дело*, 64.

<sup>210</sup> Семестрални листови за прва четири семестра - 1919/1919, 1919/1920, 1920/1920. АС, Г-211, Ф-2, бр. 546.

<sup>211</sup> *Цео Београд. Адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, Београд 1922, 38, 106.

<sup>212</sup> Семестрални лист за пети семестар – 1920/1921. АС, Г-211, Ф-2, бр. 546.

<sup>213</sup> А. Суворин (ур.), *Наведени извор*, 81; Семестрални листови за шести, седми и осми семестар – 1921/1921, 1921/1922, 1922/1922. АС, Г-211, Ф-2, бр. 546.

<sup>214</sup> А. Суворин (ур.), *Наведени извор*, 81.

<sup>215</sup> ИИМ, Синагогалне матичне књиге умрлих, рб 1159 Најман Ерих (Београд, 8.8.1891. – Београд, 8.11.1923). Сахрањен је у парцели 1, ред 1, гробница 7.

<sup>216</sup> Извршилац сахране је био Исидор Најман, отац са станом у Раденичкој бр. 10. Подаци добијени љубазношћу ЈКП „Погребне услуге“ и колегинице др Виолете Обреновић. Иако се у адресару становника за 1924. годину Најманови воде и даље на адреси Милоша Великог 83, сва је прилика да су се крајем 1923. преселили. А. Суворин (ур.), *Наведени извор*, 540.



Рузвелтовој улици од којег је одвојено зидом.<sup>217</sup> Његов гроб је обележен надгробним спомеником у виду саркофага са дискретним флоралним мотивима, чији је могући аутор његов брат Јосиф који је у то време био свршени студент архитектуре (сл. 14). Ерих је једини члан породице Најман сахрањен на овом гробљу. Међутим, Јосиф Најман веома кратко је живео на новој адреси у Раденичкој улици. Недуго након братовљеве смрти, отишао је у Француску на усавршавање.<sup>218</sup>



Сл. 13 и 14 Ерих Најман, стоји десно; надгробни споменик Ериха Најмана на Ашкенаском гробљу у Београду (извор: лево Музеј науке и технике, десно <http://www.makabijada.com/dopis/gradovi/grobgd/askenasko/askenasko3.htm> [приступљено 8.4.2020])

Јосиф Најман је највероватније крајем 1923. а најкасније у првој половини наредне, 1924. године,<sup>219</sup> попут неколицине својих колега отишао у Париз (франц. Paris) на даље школовање, на *Екол де Бозар*. Паралелно са надоградњом уметничког и техничког знања, своја прва практична искуства стицао је радом у Националној банци Француске у одељењу за архитектуру (франц. Service d'architecture).<sup>220</sup> У главном граду Француске провео је пуне три године, све до краја 1926, а тај боравак је имао пресудан утицај на усмеравање и узлет његове професионалне пројектанске каријере, коју је

<sup>217</sup> М. Рајнер, *Jevrejska groblja u Beogradu*, u: Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 212.

<sup>218</sup> Иако је Јосифов син Драгољуб Најман у својим сведочанствима говорио да су након пробоја Солунског фронта ђаци наредници послати у Француску на даље школовање, затим да је у Паризу најпре уписао сликарство на *Екол де Бозару* а потом прешао на архитектуру, као и да је у Београд дошао само да дипломира, ови догађаји су се одиграли ипак нешто другачијим следом и то након завршених студија на Техничком факултету у Београду. О овоме нам сведочи низ сачуваних извора, а посебно студентски досије Јосифа Најмана. Разговор са Драгољубом Најманом, 1993; Разговор са Драгољубом Најманом, 2005.

<sup>219</sup> На полеђини уписнице на Технички факултет стоји забележено да је матурско сведочанство преузео 7.2.1924, тако да је извесније да је на почетку те године пошао за Париз. АС, Фонд Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Г-211, ф-2, бр. 546.

<sup>220</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман; Banque de France, Secrétariat Général. Direction du personnel. Dossier Najman Joseph; В. Којић, *Najman, Josif...*, 522; Z. Manević, *Najman, Josif ...*, 416-417; А. Кадјевић, *Arhitekt Josif Najman (1894-1951)...*, 100; И. Рил, *Наведено дело*, 24; Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 148; З. Маневић (прир.), *Најман Јосиф*, у: Лексикон српских архитеката XIX и XX века..., 135; S. G. Vojinović, *Наведено дело (II)*, 999-1000; М. Радовановић, *Најман, Јосиф...*, 162; З. Лазовић, В. Мако (ур.), *Наведено дело*, 46-47; А. Николић, *Наведено дело*, 166-167.



потом започео у родном Београду. Нису само образовање и прва радна искуства одредила Најмана као естету, будућег архитекту и предузетника. Велику улогу у томе имала су културна и друштвена дешавања тих година, као и само место његовог становања. У Паризу је живео у седмом арондисману у Авенији Турвил бр. 16 ( франц. VII<sup>er</sup> 16 Avenue de Tourville)<sup>221</sup> у близини шеталишта и палате Инвалида, затим Војног музеја и других значајних архитектонских и културно-историјских знаменитости Париза, као и *Бозар* школе с једне стране, а с друге у близини реке Сене и Ајфеловог торња.

Велики мотив да се врати у Београд био је позив да буде архитекта националног завода за израду новчаница Краљевине СХС. Ангажовање на изградњи штампарије националне валуте, капиталног дела националног градитељства XX века, отворила му је широм врата у иступању на београдску архитектонску сцену, обезбедивши му репутацију угледног архитекте и могућност за оснивање приватног пројектантског бироа у Београду који ће веома успешно радити све до избијања Другог светског рата. У прво време по повратку из Париза, Јосиф Најман је живео са својим родитељима у Кнез Милетиној улици бр. 9 (данас Булевар деспота Стефана) где се породица преселила у другој половини треће деценије прошлог века (сл. 15).<sup>222</sup> Такође, недуго по повратку у Београд, положио је и државни технички испит у Министарству грађевина, октобра 1927. године.<sup>223</sup> Државним испитом, који се полагао после две године практичног рада, оцењивана је способност кандидата за самостално и одговорно обављање инжењерске праксе.<sup>224</sup> Са положеним испитом стекао је право да се нађе у званичним пописима инжењера и архитеката (сл. 2).<sup>225</sup>

Крајем треће деценије XX века, већ са репутацијом успешног архитекте и пословног човека, Јосиф Најман се одлучио за стицање породице. Ступио је у брак са Јулијом Клопфер 7. јула 1929. године. Венчао их је рабин Игњат Шланг у Београду у новој ашкенаској синагоги у Космајској улици.<sup>226</sup> Јулија Клопфер потицала је, као и Јосиф Најман, из београдске јеврејске ашкенаске породице, која је у тренутку њиховог венчања живела у Савамали у Травничкој улици. Кумови на венчању били су чланови

---

<sup>221</sup> Banque de France, Secrétariat Général, Dossier Najman Joseph, Déposé le 13. mai 1946 aux Archives à Asnières N° d'ordre: 140.

<sup>222</sup> ЛИМ, Синагогалне матичне књиге венчаних, рб 2441 Најман Јосиф; *Телефонски именик 1929 Београд, Нови Сад, Сарајево, Скопље*, Београд 1929, 66.

<sup>223</sup> У истом року испит су полагале његове колеге Милан Злоковић, Живко Пиперски, Бранко Максимовић, Петар Крстић, Јездимир Денић, Миладин Прљевић, Душан Бабић, Видосава Игњатијевић и други. Аноним, *Државни технички испит*, Политика 06.10.1927, 4.

<sup>224</sup> С. Тошева, *Градитељство у служби државе. Делатност и остварења Архитектонског одељења Министарства грађевина у српској архитектури 1918-1941*, Београд 2018, 65; М. Ђурић, Н. Antešević, *Архитектонска професија и Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевини Југославији: модерне тенденције законодавног оквира и објективност професионалне праксе*, у: Архитектура и визуелне уметности у југословенском контексту: 1918-1941, А. Кадјевић, А. Илијевић (ur.), Београд 2021, 19-21.

<sup>225</sup> Стјепан Планић у књизи „Проблеми савремене архитектуре“ поред представљања тренутне градитељске продукције у Београду и Загребу, обухватајући репрезентативне примере актуелних архитектонских проблема, осим извода новог Грађевинског закона из јуна 1931. године доноси и попис овлашћених инжењера и архитеката састављен на основу Уредбе о оснивању инжењерских комора у КЈ за 1931. годину. Међу овлашћеним архитектима налази се и име Јосифа Најмана. С. Планић (ur.), *Popis ovlaštenih inženjera i arhitekata u Kraljevini Jugoslaviji za godinu 1931*, у: Problemi savremene arhitekture, Zagreb 1932, 65.

<sup>226</sup> ЛИМ, Синагогалне матичне књиге венчаних, рб 2441 Најман Јосиф.

њихових породица Исидор Најман, Јосифов отац и Јаков Клопфер, трговац из Земуна, Јулијин рођак. Исто, јеврејско ашкенаско порекло, успешни послови и чврсти пословни односи засигурно су представљали додатно добре околности приликом склапања овог брака. Иако су чланови јеврејске заједнице били интегрисани у српско друштво односно окружење у којем су живели, склапање брака са припадником своје заједнице омогућавало је чвршће очување сопственог верског и културног идентитета.



Сл. 15 Кнез Милетина од броја 3 до 13 (данас Булевар деспота Стефана)  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

Јулија Најман, Јосифова животна сапутница, рођена је 18. октобра 1904. године у Ивановом пољу (Аустроугарска, данас Република Хрватска).<sup>227</sup> Из тог краја је пореклом била њена мајка Клара Шренгер, рођена у Дарувару, док је отац Александар Клопфер био пореклом из Београда. Како јој је отац био дугогодишњи директор парафинске фабрике стакла,<sup>228</sup> Јулија је најраније детињство провела у Параћину. Основну школу је започела у Дарувару, а наставила у Земуну (1913-1914) и Београду (1914). По жељи свог оца од 1915. до 1922. године је похађала чувену гимназију у Бечу Шварцвалдише Шуленшталтен (нем. Swarzwaldische Schulanstalten) у којој су међу осталим предавачима подучавали и сликар Оскар Кокоска (нем. Oskar Kokoschka) и архитекта Адолф Лос.<sup>229</sup> Након смрти свог оца 1922. године вратила се у Краљевину СХС и то у Загреб где се запослила у Народној банци, док је паралелно са послом посећивала предавања на Експортној академији. Већ је идуће године прешла у Београд у Балканску банку где је радила на пословима иностране кореспонденције. Након годину дана проведених у

<sup>227</sup> ЛИМ, Синагогалне матичне књиге венчаних, рб 2441 Најман Јосиф; J. Najman, *Nameštanje lica...*, 86-87; I. Segala (ed.), *Navedeno delo*, 565; М. Радовановић, *Најман, Јулија...*, 163; А. Николић, *Наведено дело*, 166-167.

<sup>228</sup> Српска фабрика стакла као својина Српског акционарског друштва за производњу стакла почела је да ради 1907. Фабрика је 1913. године продата Београдској задрузи. Р. В. Ђунисијевић, *Оснивање индустријских предузећа и развој индустрије у Србији до 1918. године*, Београд 1990, 127-128. Веома је вероватно да је стан Клопферових у Травничкој улици у Београду крајем треће деценије XX века био у згради Београдске задруге.

<sup>229</sup> J. Najman, *Nameštanje lica...*, 86.

Београду ступила је у први брак са бечким архитектором Шалингером (нем. Schallinger).<sup>230</sup> Међутим, животне околности довеле су до познанства са архитектором Јосифом Најманом,<sup>231</sup> са којим је ступила у брак 1929. године. Јулија Најман је била преводилац за енглески и друге језике и књижевница.<sup>232</sup>

Јулија и Јосиф Најман су се недуго након венчања, већ наредне 1930. године одлучили да подигну сопствену стамбену зграду у Влајковићевој улици, чији је инвеститор била Јулија. Модерна четвороспратница била је одраз стила и животних ставова њених власника и манифестални показатељ Најманове архитектонске естетике. У Влајковићевој бр. 20 на четвртом спрату се налазио породични стан Најманових, као и Најманов архитектонски биро у сутерену (сл. 79). У наредне четири године, Јулија и Јосиф Најман, добили су потомство сина Драгољуба, рођеног 16. августа 1931. године,<sup>233</sup> и кћерку Иванку, рођену 21. септембра 1934. године.<sup>234</sup> Давање српских имена деци можда више него и један други податак говоре о интеграцији ове ашкенаске породице у окружење у којем су живели. Све до краја тридесетих година XX века живеће у својој згради у Влајковићевој као срећна и функционална београдска породица. У нову, модерну стамбену вишеспратницу у Влајковићевој преселили су се и остали чланови породице Најман, отац Исидор и брат Никола.<sup>235</sup> Како нам указују расположиви извори,

---

<sup>230</sup> *Isto*.

<sup>231</sup> Јулијин први брак је био један од малобројних разведених бракова у трећој деценији прошлог века. И поред успона грађанског друштва, Србија је и даље била веома традиционална средина, а развод брака је био веома редак и то у изузетним ситуацијама. У периоду од 1921. до 1935. порастао је број разведених бракова, а највећи број достигао је у Београду. Видети у: А. Павићевић, *Брачни и породични живот. Друштвена политика и процеси трансформације*, у: Приватни живот код Срба у двадесетом веку, М. Ристовић (прир.), Београд 2007, 70.

<sup>232</sup> Прве чланке објавила је у дневном листу Борба 1948. године, а потом је сарађивала са „Књижевним новинама“, „Телеграмом“, „Гласом“, „Политиком“, „Вјесником“ и часописима „Израз“, „Одјек“, „Јеврејски алманах“, „Летопис Матице српске“, „Домети и Стварање“. Такође је аутор више радио драма, приповетки, путописа. Објавила је књиге „Приче о Ани“, „Точак у блату“, „Шапат“, „Намештање лица“. За собом је оставила преко стотину интервјуа са најзначајнијим личностима свог доба попут Сартра, Симон де Бовоар, Лефевром, Френк Лојд Рајтом, Мерлин Монро и другима. Ј. Најман, *Nameštanje lica...*, 86-87; М. Радовановић, *Најман, Јулија...*, 163.

<sup>233</sup> Рођен је у санаторијуму Врачар у Ресавској улици. Кум на рођењу био му је деда Исидор, а свештеник Игњат Шланг. ЈИМ, Синагогалне матичне књиге рођених, рб 7219, Драгољуб Најман. Драгољуб је био дугогодишњи сарадник УНЕСКО-а и једно време амбасадор, стални представник делегације Србије и Црне Горе при УНЕСКО-у. Дао је велики допринос уписивању манастира Високи Дечани, Грачаница, Пећка патријаршија и Богородица Љевишка на Листу светског културног наслеђа, као и уписивању Архива Никола Тесла и Мирослављевог јеванђеља у регистар Памћења света. Преминуо је 22. новембра 2007. године у Паризу. Урна са његовим посмртним остацима положена је на Новом гробљу у Београду. Једини преостали наследник иза њега је Љубинка Ивановић Најман, која станује на адреси Најманових где се породица настанила након Другог светског рата. Т. Спасојевић, *Наведено дело*, 161; Архива, ЈКП „Погребне услуге“.

<sup>234</sup> Кум на рођењу био је деда Исидор. 1956. године када је закључила брак са Ђорђевићем Савићем узела је презиме Савић. ЈИМ, Синагогалне матичне књиге рођених, рб 7312, Иванка Најман.

<sup>235</sup> О становању свих чланова породице Најман на истој адреси у Влајковићевој бр. 20 у Београду указују нам Телефонски именици објављени за 1931, 1935, 1936, 1937, 1939, 1940, 1941. Власници телефонских линија били су Јосиф, архитекта и Исидор, трговац и то до 1937, да би након што је Исидор преминуо, његову телефонску линију од 1939. године наследио син Никола, адвокат. Исти извор нам пружа податак да се Никола адвокатска канцеларија налазила у Кнегиње Љубице бр. 32/1 у Београду, у објекту који је његов брат Јосиф пројектовао за Василија Јовановића. *Telefonski imenik 1931. Beograd, Zemun, Pančevo*, Beograd 1931, 102; *Skupni imenik telefonskih pretplatnika Kraljevine Jugoslavije*, Beograd 1935, O-113; *Telefonski imenik direkcija Beograd 1936*, Beograd 1936, 138; *Telefonski imenik 1937. Beograd, Zemun i Pančevo*, Beograd 1937, 151; *Telefonski imenik 1939. za Beograd i Pančevo*, Beograd 1939, 150;

по свој прилици је ово била прва некретнина у власништву чланова породице Најман у Београду. Тако су се Најманови, након више од четрдесет година у Београду, коначно настанили у сопственој кући. Отац Исидор, који је био подршка и потпора својим синовима, умро је 1938. године, након чега су у Београду, у Влајковићевој улици, остали његови синови Јосиф и Никола Најман.



Сл. 16 Оглас фирме Мориц Тилер и Комп.  
(извор: НБ, Телефонски именик Београд, Нови Сад, Сарајево, Скопље 1929)

Током тридесетих година XX века архитекта Јосиф Најман је у континуитету развијао своје предузетничке вештине и посао у архитектонском бироу израђујући многобројне пројекте за стамбене, стамбено-пословне објекте и индустријске комплексе.<sup>236</sup> Његовом тиму у атељеу у којем је проводио скоро читав дан, поред сталних сарадника и техничара, као и хонорарно ангажованих статичара, временом су се прикључивале младе архитекте, тек свршени студенти архитектуре попут Богдана Игњатовића,<sup>237</sup> Игора Блуменауа,<sup>238</sup> Људмиле Крат<sup>239</sup> и других.

Сегмент који ће упркос многобројним напорима у овом тренутку остати неразјашњен тиче се Најмановог друштвеног и/или политичког деловања. Наиме, могућност да се Јосиф Најман доведе у везу са масонским покретом у Краљевини Југославији, осим основане претпоставке изграђене на основу придобијања утицајних и имућних нових клијената или с друге стране гаранција за добијање посла, не може се

---

*Телефонски именик 1940. за Београд и Панчево*, Београд 1940, 150; *Телефонски именик 1941. за Београд, Земун и Панчево*, Београд 1941, 208.

<sup>236</sup> М. Покрајас, *Privatna projektantska praksa u Srbiji u međuratnom periodu: 1918-1941*, у: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, А. Кадјевић, А. Илијевски (ур.), Београд 2021, 51.

<sup>237</sup> Богдан Игњатовић (1912-2004) је Архитектонски одсек Техничког факултета завршио 1936. године. Након студија радио је у бироима Драгише Брашована и Јосифа Најмана. S. G. Voganović, *Navedeno delo (II)*, 798.

<sup>238</sup> Радио је у Најмановом бироу у време изградње палате у Краља Милутина бр. 6 у Београду. I. Blumenaу, *Palazzo Doria u Beogradu*, *Izgradnja 5*, Београд 1996, 353.

<sup>239</sup> Људмила Радионовна Колчина Крат (Људмила Родионовна Колчина Крат 1906-?) дипломирао је на Техничком факултету 1935. године. Након дипломирања радила је у Најмановом студију, а од 1939. године у Општини града Београда. Била је супруга Павла Васиљевића Крата (Павел Васиљевич Крат, 1907–1969), који је такође дипломирао на београдском Техничком факултету 1931. године. Д. Ђурић-Замоло, *Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета генерације 1896-1940. године*, Пинус записи 5, А. Кадјевић (прир.), Београд 1996, 57; А. Илијевски, *Building the Networks in Architecture: Serbian Women Architects 1900-1941*, in: *MoMoWo: Women's Creativity since the Modern Movement (1918–2018). Toward a New Perception and Reception*, Н. Seražin, С. Franchini and Е. Garda (eds.), Ljubljana 2018, 485, 488.

поткрепити неспорним доказима.<sup>240</sup> Такође, није могла да се потврди ни његова припадност ложи Бене Брит, која је међу својим чланством имала водеће Јевреје из обе општине, ашкенаске и сефардске.<sup>241</sup> Једнако је и са покушајем расветљавања његове политичке припадности комунистичкој партији, чија подршка несумњиво није изостала приликом његовог повратка након Другог светског рата у Београд и прихватања од стране новог друштвено-политичког система.

Породичну хармонију Најманових и успешно пословање архитектонског бироа, као и животе других породица у Краљевини Југославији а нарочито припадника јеврејске заједнице, прекинуо је почетак Другог светског рата. Београд је 6. априла 1941. године, без претходне објаве рата бомбардован претрпевши тешке жртве и разарања. Потпуно су разрушене 682 зграде, веома је оштећена 1.601 зграда, док су на 6.829 објекта забележена лакша оштећења.<sup>242</sup> Међу овим објектима је велики број саобраћајних, комуналних и инфраструктурних објеката, јавних зграда, школа, болница, установа културе, па и сам краљевски двор. Живот у граду је био потпуно паралисан. Тог 6. априла тешко је оштећена и породична зграда Најманових у Влајковићевој бр. 20 бомбом која је директно погодила објекат и урушила све горње спратове до нивоа високог приземља (сл. 79).<sup>243</sup>

Спашавање из ратне ситуације и избављење породице из Југославије је описала Јулија Најман у причи „Бекство“ а потом и у књижевном раду „Намештање лица“ који је објавила након скоро четрдесет година од почетка рата и посветила га Јосифу Најману и њиховој деци Драгољубу и Иванки.<sup>244</sup> Узимајући у обзир често навођене опречне податке о Најмановом кретању током четири ратне године, навођеним у више

---

<sup>240</sup> Иако истраживач масонског покрета у Југославији Зоран Ненеџић наводи извесног Најман Ј. у ложи „Аурора“, која је територијално обухватала подручје Баната и Вршца, не можемо са сигурношћу да утврдимо да се ради о Јосифу Најману, архитекти. Такође, нису познате ни његове професионалне или личне везе са овим подручјем, нити било ком од чланова наведене ложе. Трагајући даље кроз архивску грађу Архива Југославије, посебно кроз фонд Масонске ложе у Југославији (100), као и архивску грађу Историјског архива Београда, није утврђена његова повезаност са том организацијом. Најближа додирна тачка масонског покрета и Јосифа Најмана била је та што је Јаков Клопфер, рођак супруге Јулије припадао ложи „Србија“ Независног ордена Бене Берит, попут и других чланова јеврејске заједнице у Србији. Z. D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji 1764-1980*, Beograd 1988, 615; АЈ, 100-23-70; АЈ, 100-23-71; АЈ, 100-28-111; ИАБ, ОГБ, ОСП.

<sup>241</sup> Прва бенеберитска ложа, моћна и елитна јеврејска институција, формирана је у Београду 19. јануара 1911. године, а међу 21 оснивачем били су Игњат Шланг, Исак Алкалај, Фридрих Попс, Шемаја де Мајо и други. Током међуратног периода створена је мрежа ове институционалне организације. Ложа „Србија“ независног реда Бене Брита је значајно допринела да се две јеврејске групе зближе. Помагала је одржавање предавања, подстицала дискусије о савременим јеврејским питањима и давала новац за локалне, националне и иностране јеврејске установе. Међу своја 124 члана имала је већину водећих Јевреја из обе општине, од којих су многи истовремено заузимали водеће и утицајне позиције у другим локалним и југословенским јеврејским институцијама. У оквиру ових ложа претходно су доношене многе одлуке од значаја за живот целокупне јеврејске заједнице. Чланови ложе били су инжењер Леон Талви, трговци Моша Талви, Александар Нахман, Јаков Меламед и Јосиф Алкалај, архитекта Самуил Сумбул, машински инжењер Исидор Сумбул, лекар Букић Пијаде, адвокати Фридрих Попс и Фрањо Херцог, лекар Моша Мунк и други. Ложа „Србија“ – Београд је 1933. године имала 676 чланова. АЈ, 100-23-70; АЈ, 100-28-111; Н. Р. Frajdenrajh, *Navedeno delo*, 370; Н. Поповић, *Navedeno delo*, 197.

<sup>242</sup> Ј. Марјановић, *Београд у народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији 1941-1945. Београд у априлском рату 1941*, у: Историја Београда 3, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 501.

<sup>243</sup> Разговор са Драгољубом Најманом, 1993.

<sup>244</sup> Ј. Најман, *Бекство...*, 15; Ј. Najman, *Nameštanje lica...*

библиографских извора,<sup>245</sup> забележено Јулијино сведочанство о опстанку породице у ратном вихору, узимамо као најаутентичније.

Како у својим сећањима Јулија наводи, од када је почео рат у Пољској 1939, а потом и наредне године у Француској, Јосиф Најман је инсистирао да она са децом оде из Југославије. Међутим, тек пошто је у пролеће 1941. године отишао на војну вежбу као наредник мајор - резервни официр војске Краљевине Југославије, Јулија је са децом Драгољубом и Иванком, преко Сплита и Милана (итал. Milano) избегла у Лион (франц. Lyon), који се налазио у неокупираном делу Француске.

Бомбардовањем Београда 6. априла 1941. године започела је нацистичка окупација Југославије и са њом примена нацистичке политике против Јевреја. Прве објаве током априла месеца позивале су на обележавање, пријављивање и попис Јевреја и њихове имовине, а потом су уследиле и посебне забране и ограничења.<sup>246</sup> Београд је био средиште прогона и ликвидације Јевреја и то не само главног града него и осталих места Србије, као и Јевреја избеглих из страних земаља.<sup>247</sup> Питање Јевреја у окупираној Србији решавано је у оквиру политике нацистичке Немачке и програма интернирања и ликвидације Јевреја.<sup>248</sup> Међутим, ни у Немачкој ни у другим окупираним земљама „коначно решење јеврејског питања“ није спроведено на тако радикалан начин као на територији Србије. У Србији од 17800 Јевреја ликвидирано је њих 14800 укључујући и 1200 избеглица из других земаља.<sup>249</sup> Није утврђен тачан број Јевреја који се почетком окупације нису пријавили властима, односно оних који су побегли у области Југославије које је окупирала Италија, затим у друга подручја и земље у којима није било прогањања и ликвидације Јевреја или се прикрили уз помоћ српског становништва, док су се поједини прикључили народноослободилачкој борби и на тај начин, попут учешћа у Великом рату, дали свој немерљив допринос ослобођењу земље. Помиње се 2345, односно 3816 Јевреја који су избегли трагичну судбину својих сународника.<sup>250</sup> Многи од њих су напустили Београд пре избијања рата, други опет пре или непосредно одмах после бомбардовања. Међу Јеврејима који су избегли из Београда била је и породица Јосифа Најмана. Сасвим је извесно да је Јулија са децом отишла пре било какве примене мера, свакако пре примене оних најрепресивнијих, а у прилог овој тврдњи говори

---

<sup>245</sup> Према наводима Давида Тајтаковића, који је у рукопису оставио сведочанство о занимањима београдских српских Јевреја до Другог светског рата, Јосифа Најмана са породицом су ликвидирали нацисти 1942. године. Други пак извори, попут рукописа Јаше Романа, који говори о Јеврејима учесницима Другог светског рата или најновије публикације Знаменити Јевреји, која се ослања на Романово штиво, наводе да је Јосиф након капитулације Југославије пребегао у Италију где је интерниран у логор. Након капитулације Италије, септембра 1943. године, прешао је у Швајцарску где се прикључио народноослободилачком покрету (НОП), а једно време је вршио дужност председника Месног одбора НОП-а у Лозани. ЈИМ, Dr. David Tajtacak, *Navedeni izvor*, 114; J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*, Београд 1980, 448; М. Радовановић, *Најман, Јулија...*, 162.

<sup>246</sup> J. Veselinović, *Spisak Jevreja i supružnika Jevreja koji su prema naredbi vojnog zapovednika u Srbiji od 30. maja 1941. podneli Opštini grada Beograda prijave o imovini*, u: Zbornik ЈИМ 6, Београд 1992, 372-406; Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941*, Београд 1998, 52; Б. Божовић, *Страдање Јевреја у окупираном Београду*, Београд 2004, 13.

<sup>247</sup> Б. Божовић, *Страдање Јевреја у окупираном Београду...*, 13.

<sup>248</sup> М. Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008, 463-508.

<sup>249</sup> *Исто*, 15.

<sup>250</sup> Б. Божовић, *Страдање Јевреја у окупираном Београду...*, 15; J. Алмули, *Страдање и спасавање српских Јевреја*, Београд 2010, 311-312.



податак да Најманових нема у попису Јевреја и њихове имовине, коју су били дужни да пријаве према наредби војног заповедника у Србији од 30. маја 1941. године.<sup>251</sup>

Напад на Београд и Југославију 6. априла је затекао југословенску војску полумобилисану. Отпор је трајао свега дванаест дана, након чега је 18. априла 1941. године југословенска војска поражена и потписана је капитулација. Један велики део трупа је одведен у заробљеништво у логоре широм Немачке, међу њима и значајан број Јевреја,<sup>252</sup> док је знатно већи део војске успео да се распе по земљи и врати кућама.<sup>253</sup> Између осталих логора, југословенски ратни заробљеници – активни официри, резервни официри и војници су одведени у Оснабрик Офлаг VI-C (нем. Osnabrück Oflag), највећи логор после нирнбершког (нем. Nürnberg) такозваног Офлаг XIII Б. Поред Срба и Хрвата у њему су се нашле и мање етничке групе са југословенских простора: Немци, Мађари, Бугари, Румуни, Арнаути.<sup>254</sup> У Нирнбергу се нашло око две стотине југословенских официра Јевреја, а сличан број је био и у Оснабрику.<sup>255</sup>

Како би се ослободио део нирнбершког логора за холандске официре, у Оснабрик је током маја месеца 1942. године пребачен део југословенских генерала, Јевреја и официра разних чинова,<sup>256</sup> међу којима се нашао и Никола, млађи брат Јосифа Најмана.<sup>257</sup> Његов боравак у логору и страдање у Оснабрику, као и у Нирнбергу, забележио је Рафаило Блам, јеврејски композитор, диригент и мултиинструменталиста.<sup>258</sup> У својим сећањима на дане проведене у логору, у књизи „Музика иза бодљикавих жица“, забележио је „Ту у Нирнбергу [...] Сећам се једног напредног човека, адвоката Николе Најмана. Био је врло интелигентан човек, тих, миран и логичан у резонувању. Још првих дана кад смо чули за народноослободилачки покрет он је свом својом искреношћу приступио тој идеји и објашњавао да ће то бити пут којим сви треба да идемо. На жалост, од катастрофално лоше хране тих месеци у Нирнбергу као и у Оснабрику, разболео се од уремије. Лежао је тешко болестан у барацаи и ослепео. Сви смо знали да му је крај близу.[...]“.<sup>259</sup> Тако је Никола Најман, прерано у четрдесет другој години преминуо у немачком логору.

За разлику од Николине, ратна судбина Јосифа Најмана одвијала се значајно другачије. Према Јулијином сведочанству, успео је да изведе бекство из заробљеничког логора. Према расположивим изворима не можемо поуздано да тврдимо тачно из ког је логора побегао,<sup>260</sup> али претпостављамо да је то било из неког у Немачкој у који су

<sup>251</sup> J. Veselinović, *Navedeno delo*, 375-406.

<sup>252</sup> J. Presburger, *Oficiri Jevreji u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj*, u: Zbornik JIM 3, Beograd 1975, 225-275; М. Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941...*, 505.

<sup>253</sup> М. Ј. Ђорђевић, *Između crnog i crvenog fašizma – u osnabrickom logoru 1941-45*, London 1962, 8-9; Г. Миљанић, *Југословенско ратиште у Другом светском рату 1941-1945*, у: Југословенска држава 1918-1998, Београд 1999, 655-665.

<sup>254</sup> М. Ј. Ђорђевић, *Navedeno delo*, 12; J. Presburger, *Navedeno delo*, 225-275.

<sup>255</sup> Н. Поповић, *Наведено дело*, 130.

<sup>256</sup> М. Ј. Ђорђевић, *Navedeno delo*, 35.

<sup>257</sup> Никола Најман (Београд, 9.5.1901. – Оснабрик, ?, 1942/1943)

<sup>258</sup> Рафаило Блам је као резервни официр инжењерске струке заробљен у Косовској Митровици априла 1941. године и одведен у логор Либек, на граници Немачке и Данске, потом 1942. у Хоенфелс, затим у Нирнберг а крајем исте године у Оснабрик.

<sup>259</sup> <http://elmundosefarad.wikidot.com/secanja-na-zarobljenicki-logor> [приступљено 15.2.2018].

<sup>260</sup> Истраживања су обухватила доступне архивске изворе и историографску грађу Института за савремену историју, која се односи на концентрационе логоре и затворе: грађа Историјског архива Београда (Управа

депортовани заробљени југословенски официри и војници након априлског рата у Југославији, попут Нирнберга или Оснабрика.<sup>261</sup> Након бекства упутио се у трагање за својом породицом, са којом се среће у Лиону. Међутим, само осам дана након породичног сусрета, новембра 1942. године Немци су окупирали југоисток Француске, тако да је породица Најман још једном била приморана на бекство. Илегално су прешли границу са Швајцарском у којој су интернирани у логор Сињал поред Лозане (нем. Lausanne, Switz) у којем проводе првих десет месеци боравка у Швајцарској, након чега су добили право слободног боравка. Крајем 1943. године у Швајцарској је било око 15000 Југословена избеглих из Краљевине Југославије, као и из италијанских и немачких логора.<sup>262</sup> У Швајцарској су Јулија и Јосиф Најман са децом остали све до краја рата у Европи.<sup>263</sup>

Јосиф Најман се у Београд вратио авионом преко Париза у касно пролеће 1945. године,<sup>264</sup> док се Јулија са децом вратила у лето исте године.<sup>265</sup> Дочекао их је потпуно разрушен град, који је требало најпре очистити од рушевина, а потом обновити и изградити. С обзиром на то да им је зграда била уништена у априлском бомбардовању 1941. године, сместили су се у стан у поткровљу у Узун Мирковој бр. 5 (сл. 17).<sup>266</sup> Нова адреса постаће место сталног боравка породице Најман. С друге стране, дочекале су их и потпуно другачије друштвене и политичке околности на које је било потребно да се навикну припадници некадашње угледне грађанске класе и пословне елите. Несумњиво је да је тај период привикавања био изузетно кратак, имајући у виду да се Јосиф Најман веома брзо обрео у новоформираној администрацији главног града Југославије у којој је недуго потом добио руководеће функције.

Јосиф Најман по повратку није обнављао рад свог приватног бироа. Захваљујући великом угледу у области пројектовања и изградње, предузетничким вештинама, као и предратним личним и пословним контактима, већ у јесен 1945. године запослио се у Техничком одељењу Извршног народног одбора (ИНО) Града Београда, где је својим умећем и организаторским способностима могао да допринесе обнови и изградњи

---

града Београда - Одељење Специјалне полиције, Логор Бањица), логори Старо сајмиште, Маутхаузен, Аушвиц и други. Ј. Presburger, *Navedeno delo*, 225-275; Т. Жугић, М. Милић, *Југословени у концентрационом логору Аушвиц 1941-1945*, Београд 1989; С. Пешић, *Југословени у немачким логорима у Грчкој 1941-1944*, Београд 1989; М. Milić, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Mauthausen*, Београд 1992; М. Кољанин, *Немачки логор на београдском сајмишту 1941-1944*, Београд 1992; Ђ. Ђурашковић, Н. Живковић, *Југословенски заточеници у Италији 1941-1945*, Београд 2001; Б. Прпа (ур.), *Логор Бањица логораши*, Београд 2009; О. Латинчић, Ј. Јовановић, Т. Ковчић, *Поменик жртвама Холокауста у Београду. Из архивске грађе Народног одбора I рејона града Београда*, Београд 2014; О. Латинчић, Ј. Јовановић, Т. Ковчић, *Београдски Јевреји – живот и холокауст...*

<sup>261</sup> Ј. Presburger, *Navedeno delo*, 225-275; Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 148.

<sup>262</sup> М. Ђурашковић, Н. Живковић, *Наведено дело*, 291.

<sup>263</sup> Ј. Najman, *Nameštanje lica...*, 86-87; I. Segala (ed.), *Navedeno delo*, 565; Писмено сведочење супруге Јулије Најман.

<sup>264</sup> Син Драгољуб Најман је у интервјуу 2005. године навео да се Јосиф Најман вратио у Београд новембра 1944. године, а породица у лето 1945. године. Међутим, склонији смо да тврдње темељимо на сведочанству супруге Јулије Најман, имајући у виду да се сведочанства Драгољуба Најмана, који је у време повратка у Београд имао свега 15 година, у извесној мери разликују од Јулијиних. Као и у погледу других биографских података и у овом случају имао је нешто другачију слику и сећање. Ј. Najman, *Nameštanje lica...*, 86-87; Писмено сведочење супруге Јулије Најман.

<sup>265</sup> Путовали су возом у отвореним теретним вагонима. Путовање до Земуна је трајало пуних шест дана, одакле су воловским колима наставили до Београда. Ј. Najman, *Nameštanje lica...*, 86-87.

<sup>266</sup> *Телефонски именик за Београд*, Београд 1949, 127.



престонице нове Југославије. Претпостављамо да су му у проналажењу посла, након четворогодишњег одсуства из Београда, поред неупитног Најмановог професионалног искуства, помагали његови пријатељи, утицајни и високопозиционирани припадници нове друштвене елите Марко Никезић<sup>267</sup> и Нинко Петровић.<sup>268</sup> Обојица су се одмах након ослобођења нашли у врху београдске власти и својим деловањем су обележили развој престонице у периоду од 1945. до 1952. године. Значајан део тог периода Нинко Петровић је обављао функцију градоначелника Београда (1946-1950).



Сл. 17 Милан Секулић, Узун Миркова 5 (извор: ЗЗСКГБ, А-1463-00012)

Недуго пошто се у јесен 1945. године по први пут у својој каријери запослио у државном административном систему, Јосиф Најман је преузео своје прво руководеће задужење. Функцију шефа Одсека за комуналне грађевине вршио је током 1946. године

<sup>267</sup> Разговор са Драгољубом Најманом, 2005. О овом пријатељству говорио је Јосифов син Драгољуб. Марко Никезић (Београд, 1921 – Београд, 1991) пре Другог светског рата био је студент архитектуре на београдском Техничком факултету. Мајка му је била Францускиња, Сузан Депре (франц. Suzzane De Pré), тако да је изузетно добро говорио француски. Био је политички активан још од средње школе, а у Комунистичку партију Југославије (КПЈ) је примљен 1940. године. Током Другог светског рата био је истакнути учесник НОБ-а. С друге стране, добро су познати Најманови односи са француском амбасадом, а и његов брат Никола Најман је једно време био адвокат француске амбасаде у Београду. Највероватније је да су их француске везе и архитектура повезивали. Могућа веза је и преко комунистичке партије, али осим ауторкиних претпоставки за сада не постоје чврсти докази да је Најман био члан партије. L. Perović, *Dominantna i neželjena elita. Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX-XXI vek)*, drugo izdanje, Beograd 2016, 131-132, 174-190.

<sup>268</sup> Разговор са Драгољубом Најманом, 2005. О овом пријатељству говорио је такође Драгољуб, али искључиво са аспекта блискости политичких ставова, с обзиром на то да је обојица била блиска републиканска опција. Према Драгољубовим наводима, Јосиф Најман се вратио у Београд новембра 1944. на Нинков позив, који му је и финансијски помогао након повратка. У Београд је стигао војним авионом из Швајцарске преко Париза. Међутим, везе Нинка Петровића (Крупањ, 1896 – Београд, 1981) и Најмана потичу још из Првог светског рата, с обзиром на то да су се обојица у исто време нашли у Волосу и тамо завршили Битољску гимназију 1918. године. Нинко је завршио права, тако да је пре Другог светског рата био угледни адвокат и генерални секретар Земљорадничке левице. Политиком се бавио још за време студија, а активније од 1926. до 1941. Већи део рата је провео у немачком заробљеништву. Н. Петровић, *Наведено дело*, 221-222.

(21.1.1946-7.2.1947) да би након тога преузео место директора новоформираног Пројектанског бироа Извршног одбора Народног одбора (ИОНО) Београда.<sup>269</sup> На овој позицији провешће наредну 1947. и 1948. годину (7.2.1947-25.1.1949). Истовремено са вршењем редовних пословних активности, Најман је био ангажован у струковним организацијама, посебно као председник Секције архитеката Друштва инжењера и техничара (ДИТ) током 1948-1949. године, а потом и као члан многобројних ревизионих комисија, стручних и саветодавних тела.<sup>270</sup> Оснивањем Управе за пројектовање Београда, најпре у својству грађевинског саветника,<sup>271</sup> а потом од априла 1950. године на месту помоћника директора Управе, дао је значајан допринос у изради и доношењу првог послератног Генералног урбанистичког плана Београда. Паралелно са израдом највишег планског акта престонице започео је своју универзитетску каријеру, када се по први пут нашао у институционализованој просветној улози. Почетком 1950. године је постављен за хонорарног професора у рангу доцента за предмет „Елементи пројектовања“ и на том месту је заменио свог дугогодишњег пријатеља и сарадника још из студентских дана, архитекту Богдана Несторовића.<sup>272</sup> Међутим, Најманово преношење пројектанског, инжењерског и извођачког знања будућим младим архитектима трајало је непуних годину дана. На том месту наследио га је колега Богдан Игњатовић, који је током четврте деценије прошлог века своја прва професионална искуства стицао у Најмановом бироу.



Сл. 18 Гробно место породице Најман, сахрањени Јосиф, Јулија и син Драгољуб, Ново гробље у Београду, розаријум 24 (извор: фотографија аутора)

<sup>269</sup> ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, досије Најман Јосиф, архитекта Комуналног одељења, Н/279.

<sup>270</sup> В. Ignjatović, *Ing. arh. Josif Najman...*, 135; В. Ignjatović, *Josif Najman...*, 5.

<sup>271</sup> ИАБ, фонд Скупштина града Београда, организациона јединица Управа за пројектовање, Матична књига 1949, инв. бр. 1128; ИАВ, FNRJ, Urbanistički zavod 185/43.

<sup>272</sup> АС, Ф-110.

Јосиф Најман је изненада преминуо 7. јануара 1951. године у педесет и седмој години. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду у парцели 67, гробници 451.<sup>273</sup> Његови посмртни остаци су почивали на овом месту једно време, након чега су пренети у розаријум 24 касета 20 у оквиру Новог гробља (сл. 18). На истом месту, син Драгољуб Најман похранио је мајчине посмртне остатке, која је преминула скоро пуне четири деценије касније, 26. децембра 1989. године у Земуну.<sup>274</sup> У некрологу објављеном поводом Најманове смрти, његов млађи колега и наследник на Архитектонском факултету Богдан Игњатовић је забележио: „Човек веома лепе културе, необично присног и отвореног става према људима и са пуно такта и разумевања, умео је успешно да пренесе своја дугогодишња искуства на младе сараднике и колеге“.<sup>275</sup>

---

<sup>273</sup> Извршилац сахране је била његова супруга Јулија Најман. Подаци добијени љубазношћу ЈКП „Погребне услуге“ и колегинице др Виолете Обреновић.

<sup>274</sup> Подаци добијени љубазношћу ЈКП „Погребне услуге“ и колегинице др Виолете Обреновић.

<sup>275</sup> В. Ignjatović, *Josif Najman...*, 5.

### 3. СРПСКА АРХИТЕКТУРА НАЈМАНОВОГ ДОБА

#### Период 1890-1914.

Историја Србије у последњим деценијама XIX века до 1914. године највећим делом се односи на историју Београда у којем су се одиграли неки значајнији догађаји и манифестације од велике важности за положај српског народа у последњем периоду његове национално-културне и политичке борбе за слободу и друштвени прогрес.<sup>276</sup> Након Берлинског конгреса 1878. и проглашења Србије за краљевину 1882. године, услед повољних политичких и економских прилика, последње деценије XIX века до Првог светског рата, могу се означити као време модернизације Србије и њене престонице. Изградња саобраћајне инфраструктуре, пре свега железнице, потом значајни помаци у индустријализацији, развој привреде, успостављање законодавног оквира у многим областима нарочито у привреди, грађевинарству, образовању, повољно се одразио на све области државног и друштвеног деловања. Напредак се видео и у урбанизацији и изградњи градова широм Србије. Током читавог XIX века српска архитектура је настојала да ухвати корак са развијеним средњоевропским центрима, а од половине века подстицана из тих истих центара настојала је да пронађе градитељску формулу сопственог, националног идентитета. На почетку XX века била је отворена за све новине и истовремено индиферентна према многим проблемима који су обележили развој европске архитектуре крајем XIX и почетком XX века.<sup>277</sup>

Српско градитељство на прелому векова било је вишезначно на свим плановима.<sup>278</sup> Архитектуре романтизма и доминантног академизма који су обележили период од 1890. до 1914. године,<sup>279</sup> почетком XX века придружила се домаћа варијанта сецесије.<sup>280</sup> Истовремено, у црквеној и меморијалној архитектури најзаступљенији је био национални стил.<sup>281</sup> У сва ова три ликовна идиома: академском, националном и сецесијском саграђена су дела значајних вредности. С обзиром на то да је током друге половине XIX века оформљен државни архитектонско-урбанистички апарат и уређено

<sup>276</sup> В. Стојанчевић, *Политичка историја*, у: Историја Београда 2, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 173.

<sup>277</sup> Ж. Шкаламера, *Сецесија у српској архитектури*, Зборник Народног музеја XII/2, Београд 1985, 7-8.

<sup>278</sup> Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 11-17; Z. Manević, *Srpska arhitektura XX veka...*, 19-31.

<sup>279</sup> Средином XIX века академизам се ширио из централне и западне Европе не само на њену периферију, већ и на друге континенте. Прихватила га је и Србија, где је средином седме деценије XIX века постао доминантан стил. Појава академизма поклопила се са стицањем политичке самосталности Србије, у време владавине кнеза Михаила Обреновића. Убрзо је постао државни стил, имајући у виду политичко и културно ослањање на Аустроугарску, које је утицало да архитектура јавних и приватних здања буде првасходно конципирана под утицајем бечког и будимпештанског градитељства. Развој академизма у Србији подстакли су посредно, преко својих ученика, водећи европски академичари Готфрид Земпер (нем. Gottfried Semper) и Теофил Ханзен. А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма у српској архитектури...*, 294.

<sup>280</sup> А. Кадијевић, *Два тока српског архитектонског Ар-нувоа: интернационални и национални*, Наслеђе V, Београд 2004, 53-70.

<sup>281</sup> А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX – средина XX)*, Београд 2007.

грађевинско законодавство,<sup>282</sup> у последњој деценији XIX века створили су се услови да се оснује струковно Удружење српских инжењера и архитеката, а настава архитектуре која је установљена на Лицеју још 1841, потом пресељена на Технички факултет Велике школе 1863. године, организује као засебан одсек 1897. године, по узору на немачке и аустријске политехнике.<sup>283</sup> Стварање Архитектонског одсека на Техничком факултету омогућило је потпуно школовање архитеката у Србији.<sup>284</sup> На развој градитељства, осим школа, утицале су и државне установе попут министарстава у чијем су делокругу рада били ресори грађевине, војске, просвете и црквених дела, као и окружне и општинске службе. У последњој деценији XIX века јавила се и архитектонска критика и публицистика, која је у многоме допринела промишљању градитељства на простору Србије. Јачањем економских веза са средњом и западном Европом, као и са процватом трговине и индустрије, створени су и повољни услови за његов развој.

У урбанистички трансформисаним градовима током овог периода подижу се здања према пројектима прве генерације архитеката школованих на београдској Великој школи, а потом и у европским високошколским центрима, пре свега немачким, аустроугарским и швајцарским, у Минхену, Берлину (нем. Berlin), Бечу, Будимпешти, Карлсруеу (нем. Karlsruhe) и Цириху (нем. Zürich)<sup>285</sup> а касније и у Паризу.<sup>286</sup> Поједини од њих су следили идеје академизма, други романтичарска тумачења средњовековних стилова или су пак трагали за националним стилем, а значајан број је био оних који су у свом раду заступали оба смера. Ови архитекти донели су нови дух и архитектуру Европе, свесно прихватајући иновације у намери да поставе нове основе српске градитељске традиције.<sup>287</sup> Њиховим настојањима у прилог је ишао и друштвени амбијент обележен политичким плурализмом и растућим романтичарским националним духом. Аустрофилска политика Обреновића одредила је већу усмереност државе ка Аустроугарској монархији и усвајању вредности које су егзистирале на њеном тлу.

---

<sup>282</sup> Главна управа грађевина, која је била у рангу министарства, основана је 1859, Закон о начину како ће се поступати кад оће да се граде нове цркве донет је 1863, Закон о подизању јавних грађевина је донет 1865. а тицао се, осим изградње државних јавних објеката, регулације насеља, путева, река, изградње мостова и друго. Одредбе Закона о подизању јавних зграда важиле су и за приватне грађевине. Закон о подизању и устројству болница донет је 1865, а Закон о местима 1866. и други. М. Roter-Blagojević, *Pojava prvih zakonskih propisa i standarda u oblasti građevinarstva u Srbiji tokom 19. i početkom 20. veka*, Izgradnja 5, Beograd 1998, 245-258; А. Столић, *Држава и закони*, у: Приватни живот код Срба у XIX веку, А. Столић, Н. Макуљевић, (ур.), Београд 2006, 94-98; Т. Obradović, Р. Mitković, *The Development of Urban Legislation in Serbia and England*, Facta Universitatis Vol. 10, No. 3, Niš 2012, 315-326.

<sup>283</sup> Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 21-24; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма у српској архитектури...*, 291-292.

<sup>284</sup> Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи у Србији у XIX веку*, у: Путеви српског инжењерства, Београд 1994, 22-23; М. Ротер Благојевић, *Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века - утицај страних и домаћих градитеља*, ГГБ XLIV, Београд 1997, 148.

<sup>285</sup> Били су то Андра Стевановић, Милан Капетановић, Димитрије Т. Леко, Милорад Рувидић, Драгутин Ђорђевић, Милан Антоновић, Никола Несторовић, Данило Владисављевић, Петар Поповић, Бранко Таназевић и Петар Бајаловић.

<sup>286</sup> Љ. Трговчевић, *Српски инжењери на студијама у иностранству до 1918...*, 148-167; А. Кадијевић, *Архитектура и урбанизам у Србији од 1854. до 1904. године*, у: Наука и техника у Србији друге половине XIX века, Крагујевац 1998, 263-284; Љ. Трговчевић, *Планирана Елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд 2003, 40.

<sup>287</sup> У доба стварања националних држава школовање је било превасходан национални задатак, јер се тежило стварању сопствене, односно националне елите, која би обезбедила вршење основних државних функција. Љ. Трговчевић, *Планирана Елита...* 48.

Време обележено бурним политичким животом довело је 1903. године до смене владајуће династије. Промене су се одразиле на целу земљу, која је управо тих година почела да се мења и европеизује.<sup>288</sup> Сменом династија дошло је и до заокрета у спољној политици државе, која се све више окретала ка Француској.

На прелому векова, широм Србије подигнут је већи број управних, административних, школских, здравствених, образовних, војних и културних објеката, као и низ репрезентативних стамбених здања. Међутим, центар српске архитектуре био је ипак Београд, политичко, привредно и културно средиште државе. Крајем XIX века у Београду је веома мало остало од некадашње оријенталне варошице.<sup>289</sup> Пред сам крај века, 1896. године донет је Закон грађевински за варош Београд, две године раније Закон о овлашћеним инжењерима и архитектима којим је омогућена архитектонска пракса, а већ почетком 1897. године и Грађевински правилник за варош Београд.<sup>290</sup> Истовремено, у истој деценији покренути су највећи инфраструктурни и комунални радови у престоници, што је требало да је приближи европским градовима, као што је увођење водовода и канализације, електрификација, успостављање трамвајског саобраћаја, уређење улица.<sup>291</sup> Време европеизације и модернизације Београда је и време доласка Најманових у главни град Краљевине Србије, формирања и ширења породице, започињања приватног трговачког посла и интеграције у српско друштво. Тако је једна породица са подручја Аустроугарске царевине била учесник у процесу осавремењивања главног града Краљевине Србије и истовремено сведок стварања његовог новог визуелног архитектонског руха.

Архитектура Београда, па самим тим и Србије, током XIX века прешла је дуг пут од класицизма преко романтизма до академизма ослоњеног на средњоевропске моделе. Академизам, заснован на принципима огледалске симетрије и строге хијерархизоване композиције, са наглашеном архитектонском пластиком (пиластри, стубови, тимпанони, парапети, кордонски венци, куполе, атике, мансардни кровови, балустраде, едикуле, нише...), у почетку се позивао на мотиве ренесансе, да би касније на његовим фасадама преовладавали облици барока и неокласицизма. У конструктивном и техничком погледу у изградњи објеката користио се устаљени масивни систем зидања традиционалним грађевинским материјалима и то: за зидање и облагање камен и опека у кречном малтеру, за међуспратне и кровне конструкције дрвене греде, за подрумске таванице пруски свод и гвоздени носачи, за међуспратне конструкције, балконе, галерије и капије ливено гвожђе, за завршне елементе фасада вештачки камен, као и префабриковани стилски елементи од теракоте, цемента и бетона, зграфито техника. У ентеријеру су се за облагање степеништа користиле керамичке плочице и терацо, док су у украшавању

---

<sup>288</sup> Г. Милорадовић, Д. Стојановић и др, *Ход у месту: пола века ломова и дисконтинуитета*, у: Живети у Београду 1890-1940. Документа управе града Београда, Београд 2008, 8.

<sup>289</sup> Б. Несторовић, *Развој архитектуре Београда од кнеза Милоша до првог светског рата (1815-1914)*, ГМГБ I, Београд 1954, 159-176.

<sup>290</sup> У складу са донетим Законом и Правилником Београд се изграђивао до Првог светског рата. Њиховим доношењем уведен је ред у изградњи града у оквиру граница градског реона. С. В. Недић, *Грађевинско законодавство Београда крајем XIX и почетком XX века*, ГГБ XLIV, Београд 1997, 115-123; М. Roter-Vlagojević, *Pojava prvih zakonskih propisa i standarda u oblasti građevinarstva u Srbiji tokom 19. i početkom 20. veka...*, 245-258; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд 2011, 13.

<sup>291</sup> Г. Милорадовић, Д. Стојановић и др, *Ход у месту: пола века ломова и дисконтинуитета...*, 8.

просторија примат имали префабриковани гипсани елементи. Архитекти су постепено усвајали и савремене материјале гвожђе, стакло, армирани бетон. Међутим, структуралност грађевине била је подређена визуелном ефекту њеног спољашњег омотача. У погледу просторне организације велики број грађевина је имао исто или слично решење, најчешће у облику издуженог правоугаоника, које је допуњено крилима стварало форму сличну латиничним словима L и T, док су основе угаоних зграда биле клинасте или заобљене. Како би се објекту повећао просторни капацитет неретко су додавана дворишна крила, а веће зграде добијале су унутрашња дворишта.<sup>292</sup> Поред јавних објеката намењених владарској династији, државној управи, администрацији, школству, здравству и војсци које је градила држава, имућни трговци и привредници су у централним зонама Београда подизали репрезентативне стамбено-пословне и стамбене објекте,<sup>293</sup> док су једнопородичне куће и виле подизане ван ужег градског језгра.

Прву фазу развоја (1865-1900), раног или строгог академизма, која је започета грађењем Народног позоришта у Београду (1867-1869), обележила су дела Александра Бугарског,<sup>294</sup> Константина Јовановића у чијем делу је стил досегао најстрожу и најдисциплинованију варијанту,<sup>295</sup> Драгутина Милутиновића,<sup>296</sup> Јована Илкића,<sup>297</sup> Владимира Николића,<sup>298</sup> Светозара Ивачковића,<sup>299</sup> Милорада Рувидића<sup>300</sup> и других.<sup>301</sup>

---

<sup>292</sup> М. Ротер, *Основна типологија грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1830. до 1900. године*, Архитектура и урбанизам 4, Београд 1997, 62-63; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма у српској архитектури...*, 298-300, 304-305.

<sup>293</sup> Аутор највећег броја стамбених зграда у Београду (преко 120) био је Александар Бугарски, док су Јован Илкић и Константин Јовановић били најчешће ангажовани на изградњи здања богатих инвеститора. М. Ротер Благојевић, *Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века*, Београд 2006, 53-57.

<sup>294</sup> Народно позориште (1867-1869), Стари двор (1881-1884), палата трговца Радована Барловца (око 1872), зграда Косте Месаровића (1883), све у Београду; Среско начелство и Суд у Смедереву (1886-1888). Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 42-69; М. Покрајац, *Александар Бугарски: пионир академизма у Београду*, ГГБ LX, Београд 2013, 71-108.

<sup>295</sup> Народна банка (1889), Задужбина Николе Спасића (1899), куће Марка Стојановића у Кнез Михаиловој (1886-1889) и Париској 15 (1899-1900), кућа Косте Миленковића (1900), све у Београду. Љ. Никић, *Архитект Константин Јовановић*, Београд 1957; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 176-189; Д. Ванушић, *Константин А. Јовановић, архитекта великог формата: средњоевропски интелектуалац српског порекла на прелазу 19. у 20. век*, Београд 2013.

<sup>296</sup> Железничка станица у Београду (1884), са бечким архитектом Фон Флатихом. S. G. Voganović, *Navedeno delo (II)*, 789-792; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 108-119.

<sup>297</sup> Кућа Терзибашића (1884), стамбено-пословна зграда Милорада Павловића (1885-1890), кућа Алексе Крсмановића (1885), кућа Милана Пироћанца (1885), Министарство војно (1895), кућа Јована Ристића (1891), Официрски дом (1895) са Милорадом Рувидићем, све у Београду; Крсмановићева кућа у Шапцу (1892), Начелство и суд у Ваљеву (око 1900). Б. Несторовић, *Јован Илкић, београдски архитекта*, ГГБ XIX, Београд 1972, 253-270; Ј. Петровић, *Јавни објекти Јована Илкића, архитекте Краљевине Србије*, Лесковачки зборник XLVI, Лесковац 2006, 311-336; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 142-164; Д. Андрић, *Архитектонска делатност Јована Ђ. Илкића (1857-1917)*, Наслеђе XXI, Београд 2020, 159-176.

<sup>298</sup> Српски дом у Сремској Митровици (1893-1894), Учитељска школа у Сомбору (1895), Патријаршијски двор (1892-1894) и Народно-црквени фондови (1902) у Сремским Карловцима, Гимназије у Лесковцу (1891-1894) и Велика гимназија у Новом Саду (1899). Д. Станчић, *Архитект Владимир Николић*, Нови Сад 1999; Г. Петковић, *Архитекта Владимир Николић (1857-1922)*, Нови Сад 2015.

<sup>299</sup> Министарство правде (1882-1883), куће Н. Дучића и Д. Митричевић, све у Београду. М. М. Церанић, *Живот и дело архитекте Светозара Ивачковића (1844-1924)*, магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2008; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 134-140.

<sup>300</sup> Д. Живановић, *Архитекта Милорад Рувидић: живот и дело*, Београд 2004; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 280-287.

<sup>301</sup> А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма у српској архитектури...*, 301-325.



Његову другу, зрелу фазу (1900-1914) у којој је превладало слободније схватање крутих школских норми, формално започету изградњом Дома Народне скупштине архитекте Јована Илкића (1907), означавају дела Драгутина Ђорђевића,<sup>302</sup> Милорада Рувидића,<sup>303</sup> Данила Владисављевића,<sup>304</sup> Димитрија Т. Лека,<sup>305</sup> Андре Стевановића и Николе Несторовића,<sup>306</sup> Петра Поповића,<sup>307</sup> Јелисавете Начић<sup>308</sup> и Стојана Тителбаха.<sup>309</sup> Скоро сви представници ове фазе, иако су највише градили према начелима академизма, упоредо су пројектовали дела у другим коегзистирајућим стиливима: позном романтизму, националном стилу, сецесији.<sup>310</sup>

Усвајајући схватања европске архитектуре, као противтежа класицистичком поретку и строгој структуралности, четрдесетих година XIX века на српској градитељској сцени појавио се романтизам који је, окупиран историјом, евоцирао

---

<sup>302</sup> Окружни суд (1899), Касарна VII пука (1901), Дом Друштва краљ Дечански (око 1900) са Милорадом Рувидићем, Друга (1905) и Трећа београдска гимназија (1906) обе са Душаном Живановићем, Гимназија у Ваљеву (1908) са Душаном Живановићем, касарне у Врању и Чачку (1900). S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 789-792; З. М. Ђорђевић Драгутин, у: Лексикон неимара, З. Маневић (ред.), Београд 2008, 124; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 108-119.

<sup>303</sup> Кућа Димитрија Крсмановића (1898-1899), Београд, зграда Начелства и суда у Шапцу (1904-1906), Гимназија „Стеван Сремац“ у Нишу (1912-1922), гимназија „Свети Сава“ у Пироту (1897), основна школа у Чачку (1902).

<sup>304</sup> Врачарска штедионица (1906), Прометна банка (1913) са Милошем Савчићем, обе у Београду. Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 82-93; М. К. Pokraјас, *Danilo Vladislavljević: an architect at the turn of the 19th to 20th century*, ЗЛУМС 45, Нови Сад 2017, 229-241.

<sup>305</sup> Палата „Атина“ (1902), основна школа у Савамали, Нова војна академија (1899), све у Београду, капела Ђеле кула у Нишу 1892. М. Ивановић, *Архитект Димитрије Т. Леко*, ГГБ LI, Београд 2004, 118-142; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 208-217.

<sup>306</sup> Управа фондова (1903), Санаторијум „Врачар“ (1910), Учитељски дом (1911), све у Београду. Б. Несторовић, *Београдски архитекти Андра Стевановић и Никола Несторовић*, ГГБ XXII, Београд 1975, 173-186; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 306-311, 244-263; М. Павловић, *Никола Несторовић...*

<sup>307</sup> Хотел „Петроград“ (1912), Београд, Окружно начелство у Зајечару (1906-1911). З. Шипка-Ергелашев, *Петар Ј. Поповић – живот и делатност*, ЗЛУМС 16, Нови Сад 1980, 159-202; S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 1046-1050; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 274-286; Д. М. Милошевић, *Архитекта Петар Ј. Поповић (1873-1945)*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2019.

<sup>308</sup> Основна школа „Краљ Петар“ у Београду (1907). М. С. Минић, *Прва београђанка архитект – Јелисавета Начић*, ГМБГ III, Београд 1956, 451-458; О. Ножинић, *Јелисавета Начић – прва жена архитекта у Србији*, ЗЛУМС 19, Нови Сад 1983, 275-293; Д. Ђурић-Замоло, *Прилог познавању живота и рада архитекте Јелисавете Начић*, ГГБ XXXVI, Београд 1989, 149-162; Д. Ђурић-Замоло, *Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета генерације 1896-1940. године...*, 45-49; J. Bogdanović, *Jelisaveta Načić: The First Serbian Female Architect*, Serbian Studies vol. 18/2, Bloomington 2004, 403-410; S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 994-999; I. R. Marković, *Jelisaveta Načić (1878-1955): između konvencionalnog i originalnog*, DANS 62, Novi Sad 2008, 52-55; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 218-227; В. Ibraјter Gazibara, *Jelisaveta Načić: talentovana graditeljka Beograda*, у: *Žene u arhitekturi: Savremena arhitektura u Srbiji posle 1900*, M. Zindović (ur.), Beograd: 2014, 42-49; А. Пijевски, *Breaking Ground. Pioneering Women in Serbian Architecture*, in: MoMoWo: 100 Works in 100 Years: European Women in Architecture and Design: 1918-2018, А. М. Fernández García et al. (eds), Ljubljana 2016, 258-261; А. Пijевски, *Building the Networks in Architecture: Serbian Women Architects 1900-1941...*, 483-492.

<sup>309</sup> Нови двор у Београду (1911). Д. Ђурић-Замоло, *Део стваралаштва архитекте Стојана Тителбаха у Београду*, ЗЛУМС 16, Нови Сад 1980, 315-340; В. Павловић-Лончарски, *Прилог проучавању дела архитекте Стојана Тителбаха у Београду*, Наслеђе II, Београд 1999, 25-32; S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 1117-1119; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 320-335.

<sup>310</sup> А. Кадјијевић, *Естетика архитектуре академизма у српској архитектури...*, 325-342.

облике средњовековне архитектуре.<sup>311</sup> На грађевинама је било приметно мешање античких, грчко-римских и средњовековних облика, док су из Беча прихваћени елементи рундбоген стила препознатљиви на Капетан Мишином здању из 1863. године, архитекте Јана Невола (чеш. Jan Nevole).<sup>312</sup> Дворац кнеза Михаила (1865-1872) у Београду и Старо здање у Аранђеловцу, дела Косте Шрепловића,<sup>313</sup> као и Варошка болница у Београду, Јована Френцла, засновани су такође на романтичарском обрасцу. Иако је до краја осме деценије XIX века завршена прва романтичарска фаза, у Србији се још до 1905. године градило у духу закаснелог романтизма оличеног у Официрском дому Јована Илкића у Београду (1895) и Војној болници (1909) у Београду и Инжењерској касарни у Нишу (1900) Данила Владисављевића, цркви у Ритопеку (1894), обнови манастира Прохора Пчињског (1898), цркви у Придворици (1899).<sup>314</sup> Паралелно са подизањем објеката у духу романтизма интернационалног тока, током треће четвртине XIX века у опусу архитектуре романтизма јавила се тежња за националним стилем, који је подстицан и законима из 1861. и 1890. године.<sup>315</sup> Након периода у коме су се српски средњовековни мотиви мешали са облицима балканског или руског романтизма (цркве тајфе Дамјанов у Смедереву, Нишу и Сарајеву), у последњој четвртини века је наступило раздобље академизованог неокласицизма и академског неовизантизма,<sup>316</sup> које је обележило српску сакралну архитектуру. Тако су обраду у маниру академизованог неокласицизма добили храмови у Неготину, Бечеју, Шапцу, Великој Моштаници, док је неовизантијски концепт са елементима бечког рундбоген стила<sup>317</sup> обележио дела ученика Теофила Ханзена (нем. Theophil Hansen): Светозара Ивачковића,<sup>318</sup> Душана Живановића,<sup>319</sup>

---

<sup>311</sup> Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 8-11; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма у српској архитектури...*, 292; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 9-10.

<sup>312</sup> S. G. Vogunović, *Navedeno delo (II)*, 1018-1020; З. М. Неволе Јан, у: Лексикон неимара, З. Маневић (ред.), Београд 2008, 296; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 228-237; М. Roter Blagojević, *Jan Nevole: prvi moderni arhitekta u Beogradu*, Limes plus 2, Beograd 2013, 129-148.

<sup>313</sup> S. G. Vogunović, *Navedeno delo (II)*, 1101-1102; Шрепловић Коста, у: Лексикон неимара, З. Маневић (ред.), Београд 2008, 378; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 350-353.

<sup>314</sup> Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 14; А. Кадијевић, *Архитектура и урбанизам у Србији од 1854. до 1904. године...*, 263-284.

<sup>315</sup> Уредба кнеза Михаила о изградњи нових цркава, Одлука Министарства просвете и црквених дела која прописује византијски стил за канон у грађењу цркава. А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 56-57.

<sup>316</sup> А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма у српској архитектури...*, 292-293, 319-321.

<sup>317</sup> Мешавина византијских, романичких и раноренесанских облика. А. Кадијевић, *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба*, Београд 2016, 29.

<sup>318</sup> Црква Преображења Господњег у Панчеву (1874-1878), Харишева капела на гробљу у Земуну (1875), од 1880. до 1890. подигао више сеоских цркава (Звечка, Враново, Јасика, селу Лесковцу код Београда, Вранићу, Грабовцу, Гунцатима...), капела Светог Николе на Новом гробљу у Београду (1893), Црква Апостола Петра и Павла у Јагодини (1899)... А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 73-93; М. М. Церанић, *Живот и дело архитекте Светозара Ивачковића (1844-1924)...*; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 134-140; А. Кадијевић, *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба...*, 29-33.

<sup>319</sup> Цркве у Сокобањи (1885, са Светозаром Ивачковићем), Лозовику (1886), Вражогрнцима (1887), Великој Крсни (1889), Црква Светог Ђорђа у Крушевцу (1890-1904), Бојнику, Бадњеви, Трстенику, Радужевицу, Кучеву. А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 97-103, 103-113; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 120-124; А. Кадијевић, *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба...*, 35-37.

Јована Илкића<sup>320</sup> и Владимира Николића.<sup>321</sup> Национални стил је теоријски подстицао архитекта Михајло Валтровић, који је заједно са Драгутином Милутиновићем у периоду од 1871. до 1884. године предузео истраживања српског градитељског наслеђа. Њиховим залагањем, а нарочито заслугом Милутиновића на Техничком факултету Велике школе осамдесетих година XIX века установљен је предмет „Византијски стил“, који ће код студената подстаћи позивање на византијску и средњовековну српску традицију.<sup>322</sup> Осим Милутиновића и Валтровића, угледање на стару српску архитектуру, заговарао је и архитекта Андра Стевановић. Почетком XX века, уместо ханзенатике у црквеној архитектури преовладала је варијанта националног стила инспирисана моравским споменицима српске средњовековне архитектуре која је заступљена у делима Душана Живановића, Јована Станојевића, Петра Поповића, Милорада Рувидића и Јована Новаковића.<sup>323</sup> Такође била је пријемчива и за национални облик сецесије, нарочито у остварењима Бранка Таназевића,<sup>324</sup> Момира Корунковића<sup>325</sup> и Владимира Поповића.<sup>326</sup>

Почетком XX века, паралелно са академизмом којим су изражаване тежње ка космополитској архитектури Европе и националним стилем којим су исказане романтичарске тежње ка самосвојној уметности народа, на класичну конструкцију и академистичку концепцију основе почели су да се примењују морфолошки и структурни елементи сецесије.<sup>327</sup> Сецесија се у Србији најпре појавила у уметничкој столарији, браварији, опреми књига и часописа, а потом и у архитектури. Увезена из Беча, Минхена, Будимпеште и Прага (чеш. Прага), нарочито након Светске изложбе у Паризу 1900. године, у првом реду као потреба млађе генерације архитеката за властитом афирмацијом, на српском градитељском поднебљу била је изражена у два облика: интернационалном и националном. Нови стил довео је до поједностављења просторних концепција, нарушио је строгу хијерархију фасаде, истакао вертикалне подеоне елементе, а уместо академистичке архитектонске пластике усвојио је плошнију

---

<sup>320</sup> Дом Друштва Светог Саве у Београду (1889-1890), пројекат Епархијског дома у Нишу (1899), црква у Жлњи код Књажевца (1899-1900, са Александром Бугарским), реконструкција и доградња цркве Свете Тројице у Параћину (1894). З. Маневић (ур.), *Лексикон српских неимара...*, 2002, 71-72; S. G. Voganović, *Navedeno delo (II)*, 800-906; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 97-103; А. Кадијевић, *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба...*, 33-35.

<sup>321</sup> Богословски семинар у Сремским Карловцима (1901), Владичански двор у Новом Саду (1901), капела на гробљу у Меленцима (1894), капела на Чератском гробљу у Сремским Карловцима (1903). Д. Станчић, *Наведено дело*; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...* 94-97; Г. Петковић, *Наведено дело*; А. Кадијевић, *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба...*, 33.

<sup>322</sup> Нарочито код Милорада Рувидића, Бранка Таназевића, Петра Поповића, Јелисавете Начић, Момира Корунковића и других.

<sup>323</sup> S. G. Voganović, *Navedeno delo (II)*, 1026-1028; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 264-273.

<sup>324</sup> S. G. Voganović, *Navedeno delo (II)*, 1108-1118; З. М. Таназевић Бранко, у: *Лексикон неимара...*, 2008, 361-362; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 312-319.

<sup>325</sup> А. Кадијевић, *Момир Корунковић*, Београд 1996.

<sup>326</sup> М. Јовановић, *Архитект Владимир Поповић (1876-1947)*, Саопштења XXIV, Београд 1992, 275-286; *Поповић Владимир*, у: *Лексикон неимара...*, 2008, 324;

<sup>327</sup> Ж. Шкаламера, *Сецесија у архитектури Београда 1900-1914*, ЗЛУМС 3, Нови Сад 1967, 315-342; Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 16-17; Ж. Шкаламера, *Сецесија у српској архитектури...*, 7-13; А. Кадијевић, *Два тока српског архитектонског Ар-нувоа: интернационални и национални...*, 53-70; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма у српској архитектури...*, 301-325, 344-345.

сецесијску, таласасте и извијене облике, унео је флоралне и геометријске детаље, ковано гвожђе, племените материјале, полихромију фасада. Након што је декоративни репертоар сецесије примењен на фасадама хотела „Крен“ у Чачку (Паул Бранг (нем. Paul Brang), 1898-1899),<sup>328</sup> најзначајнији објекти у стилу сецесије интернационалног смера реализовани су у ужем градском језгру Београда: „Гранд“ хотел (1900), Дом друштва за улепшавање Врачара (1901), атеље Милана Јовановића (1902) и сопствена кућа на Копитаревој градини архитекте (1908) Милана Антоновића,<sup>329</sup> кућа инжењера Јована Смедеревца (1901),<sup>330</sup> Кућа Михаила Поповића у Курсулиној (1904) Стојана Тителбаха, Робни магацин (1907) Виктора Азриела,<sup>331</sup> на којем је испољена у чистом облику, Кућа трговца Стаменковића (1907) Андре Стевановића и Николе Несторовића, Официрска задруга (1908) Светозара Јовановића, Данила Владисављевића и Владимира Поповића, Хотел „Бристол“ (1910) Николе Несторовића, Смедеревска банка (1910) Милорада Рувидића и Исаила Фидановића, хотел „Москва“ (1910) Јована Илкића и санктпетроградских архитеката. У циљу модернизовања српског стила у архитектури, сецесију су прихватиле и присталице националног историзма, интерпретирајући српско-византијске мотиве на начин и у духу сецесије.<sup>332</sup> Спој црквене архитектуре четрнаестог века и сецесије промовисан је на павиљону Краљевине Србије, архитектата Милана Капетановића и Милорада Рувидића, подигнутом за потребе државне репрезентације на Светској изложби у Паризу 1900. године. Зграда Београдске задруге, архитектата Николе Несторовића и Андре Стевановића из 1907. године репрезент је примењеног француског декоративизма прожетог духом Светске изложбе у Паризу из 1900. године.<sup>333</sup> Такође, овом ликовном идиому припада и зграда Српске академије наука и уметности, архитектата Андре Стевановића и Драгутина Ђорђевића, чији је пројекат настао 1912, али је градња завршена након Првог светског рата, тек 1924. године.<sup>334</sup> Водећи представници националног стила почетком века, Бранко Таназевић и Драгутин Инкиостри вешто су спајали сецесијске са националним мотивима. Најзначајнија дела савременог националног стила део су опуса архитекте Бранка Таназевићева, који је успешно помирио традицију и модерност спајајући елементе моравске и сецесијске архитектуре: Телефонска централа (1908), Министарство просвете (1912), кућа браће Николић (1912-1914), затим Петра Бајаловића куће Леоне Панајот (1908) и Михајла Петровића Аласа (1910), Јована Новаковића куће Михаила Ђурића (1910) и пуковника Бабића (1910) и Петра Поповића зграда Окружног начелства у Врању (1908).<sup>335</sup> Како наводи Жељко

<sup>328</sup> Т. Стефановић, *Архитектура хотела „Крен“ у Чачку*, Зборник радова Народног музеја XXXVI, Чачак 2006, 119-142.

<sup>329</sup> Lj. Nikić, *Arhitekt Milan Antonović*, *Urbanizam Beograda* 51, Beograd 1979, 57-64; S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 675-680; З. М. Антоновић Милан у: *Лексикон неимара...*, 2008, 13; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 22-39.

<sup>330</sup> S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 1084-1086; *Смедеревац Јован*, у: *Лексикон неимара...*, 2008, 351; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 300-305.

<sup>331</sup> D. Đurić-Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 217-220; S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 681-682; Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914...*, 16-21.

<sup>332</sup> А. Кадичевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 141-164.

<sup>333</sup> М. Павловић, *Никола Несторовић...*, 100-104, 137-141, 145-157.

<sup>334</sup> М. Павловић, *Девет деценија здања Српске академије наука и уметности*, Наслеђе XVI, Београд 2015, 27-42.

<sup>335</sup> Д. Ђурић-Замоло, *Градитељи у Србији у XIX веку...*, 24.

Шкаламера „Сецесија је повезала српску архитектуру са општим духом времена [...] Она је утицала на интегрисање и чвршће спајање српске архитектуре са интернационалним стилем и била је она линија која је архитектонску мисао и праксу приводила прогресивним кретањима“.<sup>336</sup> Тако су српско-византијски стил и сецесија, као и појава армираног бетона обележили најзначајнија архитектонска дела у првој деценији XX века.

---

<sup>336</sup> Ж. Шкаламера, *Сецесија у српској архитектури...*, 11.

## Период 1918-1941.

Завршетак Првог светског рата донео је значајне промене на геополитичкој карти Европе, јер је Версајским миром 1919. године некадашња територија Аустроугарске монархије подељена на три независне државе Аустрију, Чехословачку и Мађарску, а поједини њени делови припојени новоформираној Краљевини СХС и Пољској, као и постојећим државама Италији и Румунији.

Уједињење нове државе Краљевине СХС проглашено је у Београду 1. децембра 1918. године. Становништво Краљевине Србије нашло се у новом државном апарату, а Београд је од пограничног, главног града мале, постао главни град у средишту велике, мултиетничке и вишеконфесионалне државе. Такође, у ратним разарањима од свих српских градова Београд је највише страдао, тако да је појачана градитељска активност прво обнове, а потом изградње новог грађевинског фонда била логична. Сходно томе и захваљујући новодобијеном статусу, током двадесет година између Првог и Другог светског рата, Београд је прошао највећу и најбржу трансформацију у својој историји, доживео је економски, административни, политички и културни узлет. Напредак су пратили пораст броја становника<sup>337</sup> и убрзана урбанизација. Широки булевари, репрезентативне државне зграде, као и изградња обимног стамбеног фонда обликовали су нови профил града.<sup>338</sup> Како наводи Оливер Минић „овај значај не лежи у вредности архитектонских и урбанистичких остварења већ у чињеници да је у том раздобљу настао сасвим нови лик Београда у коме се утапају и скоро губе црте дотадашњег развоја“.<sup>339</sup>

Током треће деценије прошлог века, у спољашњој политици и привреди Краљевина СХС била је окренута Француској са којом је посебно ојачала везе у минулом рату. Овај утицај био је веома снажан и на пољу културе. С друге стране, почетком исте деценије Краљевина СХС је пружила уточиште руским емигрантима након Октобарске револуције,<sup>340</sup> који су веома брзо заузели водеће позиције у различитим областима науке, технике и културе. Такође, попунили су празнину у наставничком кадру у високошколским установама, посебно у Београду.<sup>341</sup> Међу емигрантима изразиту подршку државе, као и краља, имали су архитекти, нарочито Николај Краснов (рус. Никола́й Петро́вич Красно́в) и Вилхелм фон Баумгартен (рус. Василий (Вильгельм)

<sup>337</sup> Београд је на попису становника 1921. имао 111.740 хиљада, да би се за десет година удвостручио. На попису 1931. имао је 238.775 становника, а 1940. попео се на 320.000. М. В. Радовановић, *Град и његово становништво. Демографски односи 1918-1941. године*, у: Историја Београда 3, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 157-162.

<sup>338</sup> О. Минић, *Развој Београда и његова архитектура између два рата*, ГМГБ I, Београд 1954, 177-188; Б. Несторовић, *Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)...*, 339-381; Г. Милорадовић, Д. Стојановић и др, *Ход у месту: пола века ломова и дисконтинуитета...*, 10.

<sup>339</sup> О. Минић, *Развој Београда и његова архитектура између два рата...*, 177.

<sup>340</sup> Почетком двадесетих година прошлог века у Београду је било око 2000 емиграната, да би почетком наредне деценије, захваљујући повољним животним условима, тај број износио око 9000.

<sup>341</sup> У Првом светском рату прва генерација градитеља је готово нестала: Јован Илкић, Димитрије Т. Лeko, Милорад Рувидић, Стојан Тителбах, Миленко Турудић. Током двадесетих година са сцене се повлаче и Андра Стевановић и Милан Капетановић, све мање су били активни Светозар Ивачковић и Милан Антоновић. Тако да су руски емигранти средином треће деценије прошлог века чинили трећину укупног професорског кадра. Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 17

Фёдорович фон Баумгартен).<sup>342</sup> Везе са Француском с једне и руском емиграцијом са друге стране обележиле су неке од главних токова у архитектури Србије двадесетих година прошлог века.<sup>343</sup> Треће културно подручје, које је имало утицаја на развој архитектуре била је Чехословачка.<sup>344</sup> Политичке везе две новоформиране државе успостављене су стварањем одбрамбеног савеза Мале Антанте, који су чиниле Краљевина СХС, Румунија и Чехословачка. Утицај чешке на српску архитектуру одвијао се посредством архитектата школованих у Прагу (Никола Добровић и Светомир Лазић) и контаката са прашком средином (Момир Коруновић), затим преко изложби чешке архитектуре организованих у Београду (1925. и 1928),<sup>345</sup> као и чешких инжењера који долазе да раде у Србију: пројектни биро „Матија Блеха“ (чеш. Matěj Blecha), Јан Дубови. Чешки утицај био је веома значајан за модеран покрет, који настаје крајем треће деценије прошлог века.

Имајући у виду да је међуратни период српске архитектуре протекао без чврстих и непосредних веза са другим центрима Краљевине СХС (Југославије од 1929), као и да је Најманово професионално деловање у целини везано за подручје Београда, Србије и Старе Србије, на даље ће се разматрати развој српске архитектуре у периоду између два светска рата независно од развоја архитектуре других подручја државе.

Вишенационални састав Краљевине СХС веома брзо је довео до националних расправа, које су свој одраз имале и на пољу културе и архитектуре. Отворено је било и питање који стил одговара вишенационалној држави. У српској архитектури оно се изражавало кроз тежње за обновом српско-византијског стила с једне стране или тежње ка наднационалном академизму с друге стране. Управо ова два поларизована гледишта најбоље се сагледавају на конкурсима за објекте новог државног апарата, палате Министарства шума и руда, пољопривреде и вода (1921) и Министарства финансија (1924) и њиховим реализацијама где је, од захтева изнетих конкурсом до реализације, превагу однео руски академизам над националним стилем. Слична ситуација је била и

---

<sup>342</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, V-VI; А. Кадијевић, *Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године*, ГГБ XLIV, Београд 1997, 221-255; М. Ђурђевић, *Архитект Василиј (Вилхелм) Фјодорович Баумгартен*, ГГБ LI, Београд 2004, 183-191.

<sup>343</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, VI.

<sup>344</sup> Чехословачка је имала развијену индустрију и пре Првог светског рата, али је била и поштеђена ратних разарања. Добре друштвене и материјалне прилике омогућиле су да чешке архитекте развију „технички дотерану архитектуру која је функционалистичке принципе претварала у праксу“. Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, VI; Т. Дамљановић, *Чешко-српске архитектонске везе 1918-1941*, Београд 2004, 49-73.

<sup>345</sup> На изложби групе „Манес“ 1925. године у сали Друге београдске гимназије, поред радова сликара, скулптора и графичара, београдска публика је могла да види архитектонске радове Јозефа Гочара (чеш. Josef Gočár), Павела Јанака (чеш. Pavel Janák), Јозефа Калоуса (чеш. Jozef Kalous), Ладислава Махоња (чеш. Ladislav Machoň) и Отокара Новотног (чеш. Otakar Novotný).

На изложби 1928. у Официрском дому излагало је десет архитектата међу којима су Беджик Адамек (чеш. Bedřich Adámek), Алојз Балан (чеш. Alois Balán), Владимир Валенфелс (чеш. Vladimír Wallenfels), Франтишек Гахура (чеш. František Lýdie Gahura), Јозеф Гочар, Павел Јанак, Јозеф Калоус, Војтјех Керхарт (чеш. Vojtěch Kerhart), Јан Котјера (чеш. Jan Kotěra), Лудвиг Кисела (чеш. Ludvík Kysela), Алојз Мезера (чеш. Alois Mezera), Отокара Новотни, Климент Шилингер (чеш. Klement Šilinger). На изложби је приказана и монументална палата Чехословачког посланства у Београду, која је 1928. године била у изградњи према пројекту Алојза Мезера. Т. Дамљановић, *Наведено дело*, 51-71; И. Р. Марковић, Ђ. Боровњак, В. Путник, *Чешко-српске везе у архитектури Београда (1863-1914)*, Београд 2014.



са нереализованом конкурсним решењем за Југословенски павиљон у Филаделфији (1924-1925).<sup>346</sup>

Сходно новонасталим геополитичким, културним и друштвеним околностима, у две међуратне деценије, српска архитектура се развијала кроз истовремено више заступљених стилова: закаснеле сецесије, академизма, српско-византијског стила, фолклоризма, ар-декоа и модернизма. Све до појаве модернизма у последњој четвртини двадесетих година прошлог века постојала је извесна сагласност о једнакости наднационалног и националног идеала, залагања за академизам и залагања за српско-византијски стил.<sup>347</sup> Сагледавајући ове архитектонске мене, у периоду двадесетих и тридесетих година прошлог века могу се јасно сагледати три целине: 1918-1929, 1929-1934. и 1934-1941. године.<sup>348</sup> Први период, завршен увођењем диктатуре краља Александра Карађорђевића, обележила је једнакост између академизма који је давао предност француском узору и националног стила вођеног идејом да Србија у новој заједници мора да игра улогу стожера и из тих разлога мора да јача своје националне особености. Међутим, разлике између академизма и националног стила нису биле толико наглашене, с обзиром на то да је национални стил у профаном градитељству делимично усвојио дух академизма, примењујући на академски конципираним фасадама елементе средњовековне архитектуре.<sup>349</sup> Други период од 1929. до 1934. године, обележио је продор модерне, интернационално опредељене архитектуре, док је трећи период од 1934. до 1941. године одредио модернизовани академизам, који је постао званичан стил Краљевине Југославије.

Грађење државних зграда, монументалних грађевина, школа, болница, црква, привредних и индустријских објеката, уређење бања било је у надлежности Архитектонског одељења Министарства грађевина, у којем су радили готово сви угледни архитекти, као и руски емигранти.<sup>350</sup> На челу Министарства се налазио архитекта Петар Поповић, професор Техничког факултета на предмету „Византијска архитектура“ и један од протагониста српско-византијског стила. Међутим, доласком Николаја Краснова у Министарство академизам је постао доминантан израз.<sup>351</sup>

Поред Министарства грађевина још једно упориште конзервативизма био је Технички факултет у којем су и даље били активни професори из предратног периода: Никола Несторовић, Бранко Таназевић, Драгутин Ђорђевић и Петар Поповић. На то указују и њихови пројекти реализовани током двадесетих година: зграде

<sup>346</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, VI; Z. Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji...*, 15; Lj. Blagojević, *Modernism in Serbia...*, 330-333; A. Ignjatović, *Sanjana prošlost, zamišljena budućnost: arhitektura i nacionalni identitet u Srbiji 1918-1941*, u: *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek, treći tom*, M. Šuvaković (ur.), Beograd 2014, 143-156; Lj. Blagojević, *Arhitektura Beograda u veku Jugoslavije*, u: *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek, treći tom*, M. Šuvaković (ur.), Beograd 2014, 323-350.

<sup>347</sup> А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 183.

<sup>348</sup> Z. Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji...*, 222; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 183.

<sup>349</sup> Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 19; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 183.

<sup>350</sup> Средином треће деценије прошлог века у Министарству су радили: Душан Живановић, Момир Корунковић, Александар Јанковић, Петар Гачић, Слободан Јовановић, Милица Крстић, Димитрије Т. Леко. С. Тошева, *Градитељство у служби државе...*, 158-161, 267-278.

<sup>351</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, VI.

Универзитетске библиотеке (Несторовић-Ђорђевић) и Техничког факултета (Несторовић-Таназевић), поред зграда министарстава, Генералштаба и Државног архива, најзначајније реализације у духу архитектуре академизма. Ситуација је на факултету донекле почела да се мења када је средином двадесетих година на места асистената дошла млађа генерација: Милан Злоковић (1923), Бранислав Којић (1925), Богдан Несторовић (1925), Петар Крстић (1924).

Током међуратног периода, сва питања из области градитељства, архитектуре и урбанизма разматрана су на страницама „Техничког листа“, гласила УЈИА, који је почео да излази у Загребу већ 1919, када је и удружење основано на државном нивоу.<sup>352</sup> Конститутивни елемент УЈИА чинило је Удружење инжењера и архитеката – секција Београд.<sup>353</sup> Подстакнути чињеницом да су у Удружењу инжењерски проблеми били испред архитектонских и урбанистичких, 1923. године основан је Клуб архитеката, који се на првом месту бавио унапређењем архитектуре као струке и заштитом архитеката као стваралаца. Циљеви Клуба су били покретање питања расписивања конкурса за значајне државне објекте, затим афирмација архитектуре, равноправност архитектонског израза, одржавање везе са ликовним уметницима,<sup>354</sup> покретање награде за најлепшу фасаду<sup>355</sup>. По узору на Клуб архитеката, наредне године је основан и Клуб студената архитектуре при Техничком факултету.<sup>356</sup> Током међуратног периода неретки су били заједнички наступи архитеката и уметника,<sup>357</sup> док су написи о архитектури, информације о градњи нових објеката и теоријски чланци архитеката, осим у уско стручним часописима, објављивани и у дневним и периодичним гласилима: „Политика“, „Правда“, „Време“, „Мисао“, „Илустроване новости“, „Београдске општинске новине“, „Српски књижевни гласник“ и другим.

На архитектуру током овог периода велики утицај имао је и укус инвеститора. Без обзира да ли је наручилац била држава или припадник политичке, привредне или финансијске елите, опредељење за историјске стилове је доминирало у избору стила. Прихватање нових појава на градитељској сцени представљало је сложен процес који је трајао, удаљавајући српску архитектуру од модерних европских токова, за којима је већ каснила.

---

<sup>352</sup> Српски технички лист је 1890. године основало Удружење српских инжењера (од 1895. и архитеката), као званично издање Удружења. Након Првог светског рата из београдске секције је потекла иницијатива за удруживањем на државном нивоу, као и поновном покретању стручног гласила. Технички лист је излазио током обе међуратне деценије. Ч. Лачњевац, И. Марић, Н. Лукић, *150 година Савеза инжењера и техничара Србије*, Београд 2018, 11, 18.

<sup>353</sup> Секција Београд је основана 1919. године. У оквиру Секције временом се основало више клубова уже специјалности, а међу њима и Клуб архитеката. Ч. Лачњевац, И. Марић, Н. Лукић, *150 година Савеза инжењера и техничара Србије...*, 21.

<sup>354</sup> Идеје покренуте 1923, реализоваће се тек 1929. године са појавом ГАМП-а.

<sup>355</sup> Иницијатива инжењера Душана Томића из 1920, покренута је 1923. године. Прве награде јавно су додељене тек 1930. и то за четири године уназад. М. Ристић, *Награда најлепша фасада међуратног Београда*, необјављени рукопис, Филозофски факултет Универзитета у Београду.

<sup>356</sup> Циљеви Клуба били су више прикупљање новчаних средстава за стручне екскурзије путем организовања изложби студенских радова и истовремено да се укаже на способност младих генерација, будућих архитеката. Б. Маринковић, *Sećanja*, IT novine 7.5.1976, nepaginirano; М. Pavlović, *Katalog Kluba studenata arhitekture u Beogradu: refleksija društvenog konteksta*, у: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, А. Кадјевић, А. Илијевски (ur.), Београд 2021, 61-68.

<sup>357</sup> Четврта југословенска уметничка изложба 1912, пролећни и јесењи салони Уметничког павиљона „Цвијета Зузорић“ 1928. и 1929.

Током треће деценије XX века, и поред коегзистирања више стилова, на градитељској сцени је ипак преовладао академизам као званичан државни стил.<sup>358</sup> Осим у Београду, српски академичари међуратног доба, школовали су се у Паризу и Будимпешти, европским центрима еkleктичне архитектуре. У њиховим делима се могу осетити француски утицаји, као и елементи мађарског, немачког, италијанског или руског академизма. У стилу академизма подигнут је низ значајних објеката. Према Красновљевим пројектима, реализована су три значајна државна здања у Београду: Министарство шума и руда, пољопривреде и вода (1926-1928),<sup>359</sup> Министарство финансија (1925-1928), Државни архив (1925-1928),<sup>360</sup> по пројектима Вилхелма фон Баумгартена Генералштаб (1928) и Руски дом (1933) у Београду и Официрски дом у Скопљу (1928-1929),<sup>361</sup> док је Ђорђе Ковалеvски (рус. Георгий Ковалевский) аутор Студентског дома краља Александра у Београду (1931).<sup>362</sup> Такође, изводе се и раније поменуте зграде Универзитетске библиотеке (1921-1926) и Техничког факултета (1925-1931),<sup>363</sup> завршава се градња Српске академије наука (1924) према пројекту Андре Стевановића и Драгутина Ђорђевића,<sup>364</sup> потом Дом Народне скупштине (1920-1926, 1934-1937) према пројектима Јована и Павла Илкића,<sup>365</sup> док је архитекта Константин Јовановић успешно извео доградњу палате Народне банке (1922-1925).<sup>366</sup> Архитекта Светозар Јовановић пројектује палату Министарства саобраћаја и Генералне дирекције железница (1927-1931),<sup>367</sup> Димитрије М. Леко Дом савеза набављачких задруга (1927-1929) и Министарство социјалне политике и народног здравља (1932-1933),<sup>368</sup> које је својом архитектуром најавило владавину монументализма у српској архитектури од друге половине четрдесетих година прошлог века.<sup>369</sup> Амбициозан програм изградње јавних здања у различитим крајевима нове државе подразумевао је кључни уплив

<sup>358</sup> Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 17-19; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 350, 361.

<sup>359</sup> Пројекат Никола Несторовић и Драгиша Брашован, статика Михајло Петровић Обућина, фасаде и детаљи Николај Краснов. М. Павловић, *Никола Несторовић...*, 281-282.

<sup>360</sup> А. Кадијевић, *Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године...*, 221-255; М. Б. Мађановић, *Прилог проучавању београдског опуса Николаја Петровића Краснова (1922-1939)*, Наслеђе XVI, Београд 2015, 75-89.

<sup>361</sup> М. Ђурђевић, *Архитект Василиј (Вилхелм) Фјодорович Баумгартен...*, 183-190; А. Кадијевић, *Баумгартен Василиј (Вилхелм) Фјодорович*, Српски биографски речник, А-Б, Нови Сад 2004, 446; М. Просен, *75 година Руског дома у Београду*, Наслеђе IX, Београд 2008, 211-220.

<sup>362</sup> М. Ђурђевић, *Урбанистичко-архитектонска делатност Ђорђа Павловића Ковалеvског у Србији*, ГГБ XLIX-L, Београд 2002-2003, 169-181; А. Кадијевић, *Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата*, ГГБ XLIX-L, Београд 2002-2003, 131-142.

<sup>363</sup> М. Павловић, *Никола Несторовић...*, 266-274, 284-292.

<sup>364</sup> М. Павловић, *Девет деценија здања Српске академије наука и уметности...*, 27-42.

<sup>365</sup> Г. Гордић, М. Поповић, *Дом Народне скупштине*, Наслеђе III, Београд 2001, 85-88; М. Поповић, *Зграда Народне скупштине – правци истраживања и принципи обнове*, Наслеђе IV, Београд 2002, 9-34; А. Кадијевић, *У трагању за узорима Дома Народне скупштине*, Наслеђе VI, Београд 2005, 45-54.

<sup>366</sup> И. Клеут, *Градитељски опус Константина Јовановића у Београду*, ГГБ LIII, Београд 2006, 213-249.

<sup>367</sup> И. Р. Марковић, *Зграда Министарства саобраћаја у Београду архитектуре Светозара Јовановића*, ГГБ LIV, Београд 2007, 197-216.

<sup>368</sup> Љ. Милетић Абрамовић, *Живот и дело архитектуре Димитрија М. Лека*, магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 1999; С. Михајлов, *Дом савеза набављачких задруга државних службеника*, Наслеђе XIII, Београд 2012, 112-126.

<sup>369</sup> Значајни објекти академизма у архитектури Србије у периоду између два светска рата: А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 365-366.

београдских архитеката у обликовању регионалних центара, као што су Скопље, Цетиње, Бањалука, Ниш, Нови Сад и Крагујевац.

Током треће и четврте деценије прошлог века, незванични „државни стил“ је био српско-византијски, то јест национални стил. Развијао се као стил профаних државних монументалних здања, јавних и приватних зграда,<sup>370</sup> затим спомен обележја и црква, испирисан средњовековним српским црквеним неимарством и узорима народног градитељства.<sup>371</sup> Развијали су га Момир Коруновић, Драгутин Маслаћ, Петар Поповић и Александар Дероко, којима су се придружили руски емигранти Николај Краснов, Василије Ан드로сов (рус. Василий Ан드로сов), Роман Верховској (рус. Роман Верховско́й), Виктор Лукомски (рус. Виктор Лукомски), Григорије Самојлов (рус. Григорий Самойлов) и други.<sup>372</sup> Стилске одлике су у већини биле јединствене: објекти згуснутих форми, једноставне и умерене употребе декоративне пластике, са примењеним неовизантијским, декоративним порталима, стубовима, капителима, аркадним венцима и нишама, лучним отворима. На развој и заступљеност националног стила су утицале промене унутар Српске православне цркве, потом оснивање Министарства вера, јачање соколског покрета које је подстицало националне и панславистичке идеје, као и систематична проучавања средњовековних споменика.<sup>373</sup> Осим упоришта у Архитектонском одељењу Министарства грађевина и Архитектонском одсеку Техничког факултета, популаризовали су га и новинари и публицисти, око њега су се водиле велике полемике, био је окосница студентских радова.<sup>374</sup> Међутим, сам краљ Александар, иако се залагао за свесловенски и традиционални карактер српске архитектуре, као носилац унитаристичких тенденција ипак је подстицао академизам као стил монументалних државних здања.<sup>375</sup>

У две међуратне деценије велики процват је доживело црквено градитељство. Масовна изградња храмова била је подстакнута уједињењем парохија Српске православне цркве са свих подручја Краљевине у којима су живели православни верници. Тако су носиоци националног стила у сакралној архитектури у том периоду били наручиоци из епархија, као и пројектанти привржени националним коренима

---

<sup>370</sup> Претежно административне и спортске, ретко стамбене намене.

<sup>371</sup> А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 181-251, 277-294, 321-329; А. Кадијевић, *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба...*, 47-66.

<sup>372</sup> Током две међуратне деценије у националном стилу је подигнуто преко четири стотине црква, тринаест манастира, стотине парохијских конака, десетине профаних објеката. А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 320.

<sup>373</sup> Историографска проучавања подстакла су интересовање архитеката за Византију, а 1927. године у Београду је одржан Други међународни византолошки конгрес, што је омогућило домаћој јавности бољи увид у развој византијске архитектуре. А. Кадијевић, *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба...*, 49; А. Ignjatović, *U srpsko-vizantijskom kaleidoskopu. Arhitektura, nacionalizam i imperijalna imaginacija 1878–1941*, Београд 2016, 171-224; А. Ђ. Кадијевић, *Света Софија у Цариграду као узор српских архитеката новијег доба*, Зограф 43, Београд 2019, 220; А. Игњатовић, *Испред византијског пурпура: визуелизација нације на Другом византолошком конгресу у Београду 1927. године*, ЗЛУМС 46, Нови Сад 2018, 127–140.

<sup>374</sup> Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 19.

<sup>375</sup> Српско-византијски стил је само теоријски био званичан државни стил, а у суштини једва је опстајао изван опуса сакралног градитељства. С обзиром на то да су се унитаристичке струје изражавале против националних израза, временом је губио подршку државе. Међутим, статистички гледано током две међуратне деценије подигнут је велики број грађевина у националном стилу. Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 19-20; Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, XXIX.

запослени у две државне институције: Министарству грађевина и Техничком факултету.<sup>376</sup> Низ сеоских и градских цркава пројектују Василиј Анросов,<sup>377</sup> Момир Коруновић,<sup>378</sup> Петар Поповић,<sup>379</sup> Владимир Поповић,<sup>380</sup> Душан Живановић,<sup>381</sup> Александар Дероко,<sup>382</sup> Григорије Самојлов<sup>383</sup> и други. Сакрално градитељство у међуратном периоду посебно су обележили архитектонски конкурси за два храма у Београду: Светог Саве и Светог Марка.<sup>384</sup>

Осим масовне изградње храмова, низ спомен обележја подигнут током међуратног периода поседује одлике националног стила: Споменик на Гучеву (Гојко Тодић), Костурница у Буковику (Василиј Анросов), Споменик на Текеришу (Момир Коруновић), Споменик ослободиоцима Београда (Роман Верховској, Владимир Загородњук (рус. Владимир Загороднюк), Живојин Лукић), Споменици на Зебрњаку и Кучкову (Момир Коруновић), Споменик на Зејтинлику (Александар Васић), Спомен-костурница на Виду (Николај Краснов) и други. Значајан градитељ спомен обележја тог периода био је и архитекта Александар Дероко.<sup>385</sup> Такође, у духу националног стила виђена је и архитектура црквених порти и гробаља, посебно Новог гробља у Београду. Свој одјек имао је и у профаној архитектури и то како у дворским, административним и школским објектима, низу соколских домова,<sup>386</sup> тако и приватним објектима чији су аутори били младе архитекте Богдан Несторовић, Александар Дероко, Тома Живановић, Валериј Шашевски (рус. Валерий Шашевский).

Како се спона академизма и националног стила почетком века развила у националну варијанту сецесије, тако се током треће деценије прошлог века манифестовала као национална варијанта експресионизма. О томе посебно сведоче дела Момира Коруновића, носиоца националног стила у српској архитектури: Пошта 2 (1928-1929), Министарство пошта и телеграфа (1926-1930) и Соколски дом „Матица“ у Београду, као и цркве у Цељу, Делиграду, Љубљани, соколски дом у Куманову, спомен обележја на Мачковом камену и Зебрњаку.<sup>387</sup> Порекло Коруновићевог декоративног репертоара је било у чешком кубизму заснованом на чешком националном фолклору с једне стране и споменицима моравске школе с друге.

<sup>376</sup> А. Кадијевић, *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба...*, 48.

<sup>377</sup> Цркве у Подујеву, Горњој Мутници, Лесковцу, Радовању, Београду, Пожеги, Сибници, Ропчеву и друге. А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 196-198, 257-261.

<sup>378</sup> Цркве у Брзану, Крупњу, Прилепу, Београду, Делиграду, Кленку, Цељу, Љубљани, Марибору, Вису и друге. *Исто*, 198-199, 302-304.

<sup>379</sup> Цркве у Кумодражу, Рековцу, Београду. *Исто*, 199-200, 305.

<sup>380</sup> Црква у Црквенцу код Свилајнца. *Исто*, 201, 204.

<sup>381</sup> Црква у Бањалуци. *Исто*, 201-204.

<sup>382</sup> Цркве у Новом Сарајеву, мала црква Светог Саве у Жичи. *Исто*, 300-302.

<sup>383</sup> Цркве у Београду, Вучју. *Исто*, 305-308.

<sup>384</sup> *Исто*, 213-225, 295-299.

<sup>385</sup> *Исто*, 250-252, 313-318; В. И. Обреновић, *Српска меморијална архитектура 1918-1955*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2013.

<sup>386</sup> Стари двор на Дедињу, Министарство пошта и телеграфа, Хотел Авала, Пошта 2, Дом јеврејске општине, сви у Београду, затим Филозофски факултет у Скопљу, Гимназија у Великом Градишту, Трговачка академија и Друга женска гимназија у Београду, соколски домови Момира Коруновића, као и соколски домови у Сомбору, Бијељини, Ужицу.

<sup>387</sup> А. Кадијевић, *Момир Коруновић...*, 55-58, 63-65, 69-74, 91-97; А. Кадијевић, *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба...*, 60.

Током четврте деценије реминисценције на српско-византијско неимарство су се проредиле и његов културни утицај се смањивао, иако су током те деценије реализована монументална здања у том стилу, о чему сведоче Патријаршија Српске православне цркве (1933-1935), Виктора Лукомског,<sup>388</sup> Игуманова палата (1936) Петра и Бранка Крстића,<sup>389</sup> пилони моста краља Александра (1934) Николаја Краснова,<sup>390</sup> Црква Светог Марка у Београду (1930-1939) Петра и Бранка Крстића,<sup>391</sup> Интернат студената Богословског факултета (1939-1949) Александра Дерока и Петра Анагностија.<sup>392</sup> Државни и приватни инвеститори се претежно опредељују за модерну архитектуру или за модернизовани академски монументализам.<sup>393</sup>

Трећа грана романтичарског духа био је фолклоризам развијан углавном у обликовању приватних кућа. Тежио је синтези традиционалних облика народног неимарства (доксат, трем, аркаде, четвороводни кров, декоративни елементи попут димњачке капе и слично) са основним постулатима раног модернизма (безорнаменталном фасадом и слободним аранжманом основе).<sup>394</sup> Подстицај је имао у идејама Драгутина Инкиострија, балканској профаној архитектури насталој током прве половине XIX века, народном неимарству, елементима моравске куће, архитектури конака. Фолклоризам, као специфичан феномен српских простора, био је веома инвентиван и напредан, а теоријско упориште је имао у делима Бранислава Којића, који се сматра његовим водећим представником, и Александра Дерока.<sup>395</sup>

У другој половини треће деценије на домаћој архитектонској сцени почеле су да се појављују идеје европске модерне архитектуре. Први сусрет српске средине са овим

---

<sup>388</sup> А. Кадијевић, *Београдски период архитекте Виктора Викторовича Лукомског (1920-1943)*, ГГБ XLV-XLVI, Београд 1998-1999, 115-132; S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 924-925; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 284-287; J. С. Јовановић, *Виктор Викторович Лукомски – прилог за биографију*, Наслеђе XIV, Београд 2013, 171-174; А. Кадијевић, *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба...*, 62-63.

<sup>389</sup> М. Ђурђевић, *Архитекти Петар и Бранко Крстић*, Београд 1996, 52-55; С. Михајлов и др, *Модерна Београда архитектонска баштина престонице...*, 170-171.

<sup>390</sup> А. Кадијевић, *Историја и архитектура Земунског моста краља Александра I Карађорђевића*, Пинус IV, Београд 1996, 7-19; А. Илијевски, *Прилог проучавања архитектуре и идеологије моста витешког краља Александра Првог Ујединитеља у Београду*, Наслеђе XIV, Београд 2013, 211-220; А. Илијевски, *Између јавних споменика и капија моста: Меитровићеве коњаничке представе владара за Земунски мост витешког краља Александра I Ујединитеља*, у: *Јавни споменици и спомен обележја: колективно памћење и/или заборав*, Београд 2014, 103-116.

<sup>391</sup> А. Кадијевић, *Прилог проучавању архитектуре цркве Св. Марка на београдском Ташмајдану*, Наслеђе I, Београд 1997, 75-80; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 295-299.

<sup>392</sup> К. Ћирић, *Интернат студената православног богословског факултета у Београду*, Наслеђе XV, Београд 2014, 77-83.

<sup>393</sup> Осим за стил својих приватних породичних капела.

<sup>394</sup> А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 321-330; В. Б. Путник, *Фолклоризам у архитектури Београда (1918-1950)*, ГГБ XLVII, Београд 2010, 174-210.

<sup>395</sup> У Којићевом опусу фолклористичких пројеката и реализација посебно се издвајају конкурсни рад за Уметнички павиљон (1925), сопствена кућа у улици Добрице Тосића (1926), вила у Интернационалних бригада (1926), конкурсни пројекат за уређење центра Скопља (1930) који је извео у заједници са супругом Даницом Којић, студентски и дечји дом у Скопљу (1930-1934). Морфологију фолклоризма Александар Дероко је применио на сопственој кући на Дедињу у улици Доктора Јована Данића (1936) и низу стамбених кућа грађених током Другог светског рата у Смедереву. Фолклорну варијанту националног стила приватних кућа су развијали и Момир Коруновић и Јанко Шафарик. Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, XXX; В. Б. Путник, *Фолклоризам у архитектури Београда (1918-1950)...*, 178-190.

идејама остварен је преко часописа „Зенит“,<sup>396</sup> који је 1923. године своје седиште из Загреба преселио у Београд. У часопису, који је ширио нове радикалне интелектуалне идеје и промовисао авангардни програм визуелних уметности, први пут у српској средини су се појавила најсавременија архитектонска достигнућа Владимира Татљина (рус. Владимир Татлин), Адолфа Лоса, Валтера Гропијуса (нем. Walter Gropius), Ериха Менделсона (нем. Erich Mendelsohn), Теа ван Дузбурга (хол. Theo van Doesburg), Корнелис ван Естерена (хол. Cornelis van Eesteren), текстови Ле Корбизјеа (франц. Le Corbusier) и Константина Мељникова (рус. Константин Мельников) и др.<sup>397</sup> Осим деловања „Зенита“ и зенитистичког покрета, продору и прихватању модерне архитектуре значајан допринос дале су две изложбе чехословачке архитектуре одржане у Љубљани, Загребу и Београду 1925. и 1928. године, на којима је домаћа публика имала прилике да се упозна са идејама функционализма. Након одржавања Међународне изложбе декоративних уметности и индустрије (франц. Exposition internationale des arts decoratifs et industriels modernes) у Паризу 1925. године у српској средини се преносе и прихватају идеје ар декоа.

Популаризацији модерне архитектуре допринела је и изложба Немачке савремене уметности и архитектуре, приређена 1931. године у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“ у Београду. На изложби, поред ликовних и графичких радова из галерија у Берлину, Минхену и Дрездену (нем. Dresden), фотографијама је представљена и савремена немачка архитектонска продукција делима Ота Бартнинга (нем. Otto Bartning), Петера Беренса (нем. Peter Behrens), Валтера Гропијуса, Ериха Менделсона, Лудвига Миса ван дер Роа (нем. Ludwig Mies van der Rohe), Бруна Паула (нем. Bruno Paul), Ханса Пелцига (нем. Hans Poelzig), Ханса Шаруна (нем. Hans Scharoun), Фрица Шумахера (нем. Fritz Schumacher), Бруна и Макса Таута (нем. Bruno Taut, Max Taut) и других.<sup>398</sup> Током изложбе, Макс Таут је одржао предавање о основним принципима модерне архитектуре. Утицај рационалистичког покрета појављивао се и посредно преко конкурса на којима су учествовале колеге из других југословенских центара, посебно из Загреба, Сарајева и Љубљане, као и градитељи модерне оријентације који су привремено боравили у другој држави.

Промене у српској архитектури током треће деценије прошлог века су донели аутори који су се вратили са редовних или допунских студија у иностранству.<sup>399</sup> Покушај преношења метода европског рационалистичког покрета и увођења функционалистичких принципа најпре се јавља у пројекту малих железничких станица Милана Злоковића (1925), пројекту Хируршко-уролошке клинике Опште државне

---

<sup>396</sup> „Зенит“ је излазио од 1921. до 1923. у Загребу и од 1923. до 1926. у Београду. Претежно је био литерарни часопис, мада се залагао за синтезу уметничких форми. Уредник и власник часописа био је Љубомир Мицић, песник и критичар.

<sup>397</sup> LJ. Blagojević, *Modernism in Serbia...*, 8-21; M. Perović, *Zenitism and modernist architecture*, in: *On the very edge: Modernism and modernity in the arts and architecture of interwar Serbia (1918-1941)*, J. Bogdanović, L. Filipovitch Robinson, I. Marjanović (eds), Leuven 2014, 85-96.

<sup>398</sup> Б. Поповић, *Изложба немачке савремене уметности*, СКГ XXXIII, Београд 1931, 53-62.

<sup>399</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo 1...*, XI.



болнице на Врачару Бранислава Којића (1926, 1927-1929),<sup>400</sup> и теоријским делима Јана Дубовог, у којима се бави питањем радничког становања (1926).<sup>401</sup>

Година 1928. је била значајна како на глобалном тако и на локалном нивоу. На Првом конгресу архитеката, на иницијативу Ле Корбизјеа, основана је Међународна организација CIAM (франц. *Congres Internationaux d'Architecture Moderne*), која је окупила знатан број заговорника модерне концепције у архитектури са циљем да измене постојећу архитектонску праксу.<sup>402</sup> Окупљени у CIAM-у су сматрали да је модерна архитектура у предности у односу на традиционалну и то у техничком, економском, хигијенском и естетском погледу. Две године пре конгреса, Ле Корбизје је објавио својих „пет тачака нове архитектуре“, које су представљали стубови, кровна башта, слободни план, хоризонтални прозори и слободна фасада.<sup>403</sup>

Исте, 1928. године у новембру месецу, у Београду је основан ГАМП,<sup>404</sup> чија појава је прекинула доминацију академизма и националног стила и означила почетак прихватања модерне архитектуре. Групу су основали Милан Злоковић,<sup>405</sup> Душан

---

<sup>400</sup> Изграђен 1930. године, био је први јавни објекат подигнут у духу модерне архитектуре.

<sup>401</sup> Z. Manević, *Srpska arhitektura XX veka...*, 24.

<sup>402</sup> Циљ организације је била популаризација идеја модерног покрета у архитектури у свим њеним областима од стамбене изградње, рационалних метода производње преко урбанизма, обухватајући пејзажну архитектуру, индустријски дизајн и друго. Конгреси CIAM-а су одржавани сваке године у периоду од 1928. до 1956, осим периода Другог светског рата. На сваком од конгреса разрађивана је одређена тема/концепција. Посебно су значајни други конгрес у Франкфурту, одржан 1929, на којем је разрађивана тема малих стамбених јединица (изнети су предлози за минимални стан, предложен је и усвојен принцип стамбене зграде „у низу“ и истакнута хитност у решавању проблема становања) и четврти конгрес из 1933, одржан у Атини где је постављен проблем јединствене архитектуре и урбанизма и посебно разрађен принцип функционалности. Резултат четвртог конгреса била је „Атинска повеља“ са рационалистичким поставкама свог концепта, којом су фиксиране основне поставке урбанистичке доктрине – материјали урбанизма су сунце, простор и зеленило. K. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija*, Beograd 2004, 269-279.

<sup>403</sup> Представљале су проширење раније дефинисаног Ле Корбизјеовог принципа куће домино - „Maison Dom-Ino“ (стандардизована кућа попут домина). Пет тачака нове архитектуре у суштини представљају речник заснован на употреби армиранобетонске конструкције, који би могао да одговори на све захтеве модерне индустријске цивилизације. Организовао их је у јединствен систем, који је функционисао на формалном, симболичком и конструктивном нивоу. У том систему кључну улогу имају стубови из кога су еволуирали остали елементи. Стубови одижу зграде од тла, док простор испод представља природну површину земље или слободан простор за саобраћај. Помоћу кровне терасе је настојао да природу поново уведе у град, при чему биљке представљају изолацију равнoг бетонског крова. Слободни план омогућава да просторије различитих димензија буду уклопљене у скелетну конструкцију, а с обзиром на то да стубови носе целокупну тежину објекта, унутрашњи и спољашњи зидови могу да прате функционалне захтеве и естетску замисао. Сходно томе, слободна фасада може да буде отворена целом ширином куће, може да буде танка мембрана или да има прозоре било које величине. Хоризонтална трака прозора, која се простира целом дужином фасада, пружа највише светлости и истовремено изгледа равнo и транспарентно. Le Korbizije, *Ka pravoj arhitekturi*, Beograd 1999; V. Dž. R. Kertis, *Le Korbizjeova potraga za idealnom formom*, u: *Istorija moderne arhitekture, Antologija tekstova, Kristalizacija modernizma, Veliki majstori*, Knjiga 2/A, M. Perović (priр.), Beograd 2005, 285-286.

<sup>404</sup> З. Маневих, *Београдски архитектонски модернизам 1929-1931*, ГГБ XXVI, Београд 1979, 209-226; М. Ђурђевић, *60 година од оснивања групе архитеката модерног правца*, *Moment* 13, Beograd 1989, 86-87; М. R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka...*, 74-147; LJ. Blagojević, *Modernism in Serbia...*, 57-76; В. Камилић, *Осврт на делатност Групе архитеката модерног правца (поводом осамдесетогодишњице оснивања)*, ГГБ LV-LVI, Beograd 2008-2009, 239-264; А. Божовић, *Модерна Београда 1918-1941*, у: *Модерна Београда архитектонска баштина престонице*, Београд 2018, 7-10.

<sup>405</sup> Злоковић и Којић су истовремено били и чланови Клуба архитеката УЈИА – Секција Београд и чинили су спону између ова два удружења. Имајући у виду почетне негативне реакције Клуба на оснивање ГАМП-а, Група се изјаснила да своје ставове неће промовисати на штету Клуба. В. Камилић, *Наведено дело*, 243.

Бабић,<sup>406</sup> Бранислав Којић и Јан Дубови,<sup>407</sup> млади али до тада већ афирмисани пројектанти, „који схватају архитектуру на бази модерних естетичких и техничких новина, засновану у културном животу данашњег друштва“ са јединим циљем да пропагирају савремене принципе у архитектури и примењеним уметностима.<sup>408</sup> У години која је претходила оснивању Групе, Милан Злоковић је у модерном духу подигао своју кућу у улици Интернационалних бригада бр. 76 у Београду, у насељу Котеж Неимар. Наглашен кубични волумен равног крова, асиметрично аплицирана декорација плитког рељефа, као и функционално решене основе, дају овом објекту значење једног од најзначајнијих и најранијих примера модерне архитектуре у домаћем градитељству. Годину дана раније, архитекта Јан Дубови пројектује кућу Драгољуба Гошића (1927), слободно организованог унутрашњег простора, кубичног волумена, равног крова и асиметрично постављених прозора, која уз Злоковићеву кућу спада у најраније примере модерно пројектованог и изграђеног стамбеног објекта. Наведеним делима свакако би требало додати два Злоковићева конкурсна рада: за Коларчев народни универзитет, након Којићевог Уролошког павиљона један од најранијих јавних објеката конципираних у модернистичком духу и за Поморски музеј у Сплиту, најчистије модернистичко дело, као и Дубовијеву скицу кружне пијачне хале на Цветном тргу, сви из 1928. године.<sup>409</sup>

Делатност Групе на архитектонској сцени Србије допринела је продору функционалистичких идеја у домаће градитељство, а њена најинтензивнија активност била је у периоду од 1929. до 1931. године. Принципе модерне архитектуре, осим у пројектима и реализованим објектима, Група је у јавности промовисала путем предавања, писаних радова у стручним гласилима, штампи и путем изложби.<sup>410</sup> Прво јавно представљање било је на крају 1928. године у новоотвореном уметничком павиљону у парку Мали Калемегдан са Удружењем пријатеља уметности „Цвијета Зузорић“ на Првој јесењој<sup>411</sup> а потом и Пролећној изложби (1929).<sup>412</sup> Недуго потом Група је у Уметничком павиљону организовала своју самосталну изложбу Први салон

---

<sup>406</sup> Z. Manević, *Naši neimari: Dušan Babić*, Izgradnja 2, Beograd 1981, 43-47; З. М. Бабић Душан, Лексикон српских неимара..., 2002, 10-11; Б. Б. Мишић, *Средњоевропски утицаји на развој београдске архитектуре 1919-1941...*, 141-144.

<sup>407</sup> D. Milašinović-Marić, *Arhitekta Jan Dubovi*, Beograd 2001; D. Milašinović Marić, *Arhitekta Jan Dubovi, u vremenu delatnosti Grupe arhitekata modernog pravca*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, A. Kadujević, A. Pijevski (ur.), Beograd 2021, 150-155.

<sup>408</sup> З. Маневић, *Београдски архитектонски модернизам 1929-1931...*, 209, 210, 212.

<sup>409</sup> Како наводи Зоран Маневић од Злоковићевог Поморског музеја у Сплиту, држач за заставу као архитектонски елемент биће стално присутан као један од основних елемената декоративне обраде. Z. Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji...*, 78-79, 81-82.

<sup>410</sup> Први програмски текст под називом „Архитектура Београда“ објавио је Бранислав Којић у дневним новинама Време 6.1.1929. Током првих годину дана од 1929. до 1930. представили су се и низом предавања одржаних у Коларчевом народном универзитету и Клубу архитеката: Бранислав Којић „Развој архитектуре кроз векове“, Милан Злоковић „Модерна архитектура код нас“, Душан Бабић и Јан Дубови су предавали о модерној архитектури у иностранству. Затим је 1933. Милан Злоковић одржао предавање „О савременој архитектури“.

<sup>411</sup> Учествовали Милан Злоковић, Бранислав Којић, Јан Дубови, Душан Бабић.

<sup>412</sup> Архитекти који нису припадали ГАМП-у нису показивали интересовање да своја дела излажу са ликовним уметницима. Осим чланова Групе, изузев Душана Бабића који није учествовао, излагали су још једино Војислав Ђокић и Вељко Милошевић, али своје сликарске радове. З. Маневић, *Београдски архитектонски модернизам 1929-1931...*, 213.

архитектуре 1929. године, чију је утицајност донекле умањило учешће аутора најразнороднијих стилских опредељења.<sup>413</sup> Крајем 1929. чланови ГАМП-а излажу са Уметничком групом „Облик“, која је најдоследније допринела продору европске модерне уметности у српску средину.<sup>414</sup> Овом приликом архитекти су доследно изложили само пројекте који носе обележја модерне архитектуре.<sup>415</sup> Наредне године, своја дела представљају на изложби у Прагу, чије је организовање договорено још приликом изложбе чехословачких архитеката у Београду.<sup>416</sup> Почетком 1931, у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“, чланови Групе са осталим модернистима из Београда, Загреба и Љубљане, организовали су Прву изложбу југословенске савремене архитектуре.<sup>417</sup> Након две године, 1933. је одржана и Друга изложба савремене југословенске архитектуре, на којој су се архитектама из Београда придружиле само колеге из Загреба. Исте године, архитекти Групе присутни су на десетој изложби групе „Облик“ (Злоковић и Којић), а наредне 1934. и на једанаестој (Злоковић, Којић, Дубови, Брашован), одржаној у Софији (буг. Софија). Интернационално представљање појединих чланова Групе, осим оног у Прагу 1930, било је учешће Дубовог и Којића на изложби „Архитектура данас“ (франц. Architecture d’Auјourd’hui) у Паризу 1933. године.<sup>418</sup>

Своје пројекте, теоријске текстове и идеје чланови ГАМП су публиковали у новооснованом љубљанском часопису „Архитектура“, који је почео да излази 1931. године са циљем да удружи архитекте из Београда, Загреба и Љубљане и усмери их ка

---

<sup>413</sup> Б. Којић, *Друштвени услови развјатка архитектонске струке у Београду 1920-1940. године...*, 185-194. Излагали су Милан Злоковић, Бранислав Којић, Јан Дубови, Душан Бабић, Матеја Блеха, Александар Васић, Јездимир Денић, Војислав Ђокић, Момир Коруновић, Милица Крстић, Светомир Лазић, Димитрије М. Лeko, Зарија Марковић, Вељко Милошевић, Милан Минић, Војин Симић, Драгомир Тадић, Гојко Тодић, Јанко Шафарик, Бранислав Ристић, Јосиф Михаиловић, Драгиња Петровић, затим вајари Владимир Загородњук, Живојин Лукић, Сретен Стојановић, Петар Палавичини и сликари: Боса и Сташа Беложански, Никола Бешевевић, Ананије Вербицки, Роман Верховској, Владимир Жедрински, Младен Јосић, Сергије Кучински, Васа Поморишац.

У часопису Ставба (чеш. Stavba) Клуба архитеката из Прага током трајања салона изашли су текстови чланова Групе. Било је то њихово прво представљање чешкој публици.

<sup>414</sup> V. Rozić, *Umetnička grupa „Oblik“ 1926–1939*, Beograd 2005; J. Jovanov, *The „Oblik“ Art Group, 1926–1939*, in: *On the very edge: Modernism and modernity in the arts and architecture of interwar Serbia (1918-1941)*, J. Bogdanović, L. Filipovič Robinson, I. Marjanović (eds), Leuven 2014, 97–114.

<sup>415</sup> Са групом „Облик“ 1929. излажу Милан Злоковић, Бранислав Којић, Јан Дубови, Душан Бабић, Петар и Бранко Крстић и Никола Добровић који никада није постао члан ГАМП. Међутим, на изложби „Облика“ 1934. у Софији Душан Бабић се није придружио осталим члановима.

<sup>416</sup> Изложба је организована 1930 у сарадњи са Клубом архитеката из Прага, а уз покровитељство југословенског амбасадора. У међувремену Групи су се придружили нови чланови, тако да су излагали сви тадашњи припадници Милан Злоковић, Бранислав Којић, Јан Дубови, Душан Бабић, Драгиша Брашован, Ђура Борошић, Петар и Бранко Крстић, Михаило Радовановић, Милан Секулић, Војин Симић.

<sup>417</sup> *Изложба југословенске савремене архитектуре*, каталог изложбе, Београд 1931; З. Маневић, *Изложбе југословенске савремене архитектуре у Београду (1931, 1933)*, ГГБ XXVII, Београд 1980, 271-276; А. Д. Илијевски, *Ђурђе Бошковић као савременик и тумач архитектуре Београда између два светска рата*, ГГБ LVIII, Београд 2011, 178-180; А. Илијевски, *The Cvijeta Zuzoric Art Pavilion as the center for exhibition activities of Belgrade architects 1928-1933*, ЗЛУМС 41, Нови Сад 2013, 243-244.

На Првој југословенској изложби излагали су: Душан Бабић, Ђура Борошић, Драгиша Брашован, Јосип Костаперија, Јан Дубови, Фатур-Кос-Платнер, Лавослав Хорват, Драго Иблер, Јован Јовановић, Живко Пиперски, Ладо Кам, Радо Крегар, Петар и Бранко Крстић, Бранислав Маринковић, Јоже Месар, Владимир Мушић, Јосиф Најман, Златко Нојман, Омахен-Серајник, Стјепан Планић, Михаило Радовановић, Станислав Рорман, Милан Секулић, Иво Спинчић, Владимир Штерк, Владимир Шубиц, Драгомир Тадић, Марко Видаковић, Милан Злоковић.

<sup>418</sup> L.J. Vladojević, *Modernism in Serbia...*, 71.

развоју и напретку југословенске архитектуре.<sup>419</sup> Часопис је излазио до 1934. године, две године краће од периода у којем је ГАМП деловао. Већ у првим бројевима „Архитектуре“ Злоковић и Којић су објавили своје прилоге: Злоковић „Стара и нова схватања“ а Којић „Стремљења модерне архитектуре“.<sup>420</sup> Овим радовима придружили су се радови Николе Добровића „У одбрану савременог градитељства“<sup>421</sup> и Бранка Максимовића „Тежње савремене архитектуре“, а потом и „Проблеми урбанизма“.<sup>422</sup> У сваком од бројева публиковано је нешто од радова београдских модерниста, с тим што су преовладавали радови Злоковића и Којића.<sup>423</sup> Неке од значајних интерпретација модерне архитектуре Бранислава Којића, на жалост нереализоване, као што су вила за малу породицу од три собе (1929), вила за уметнике (1929) и ентеријер а ла Ле Корбизје, остале су забележене на страницама овог часописа.<sup>424</sup>

Ипак, ставове изношене у програмским и теоријским списима нису доследно пратили пројекти модерниста, посебно они настали између 1929. и 1931, у којима се издваја више паралелних тенденција: академизам, фолклоризам, декоративизам ар декоа, као и утицај у мањем броју радова „нове конструктивне архитектуре“. На архитектонске токове велики утицај је имала и друштвена димензија, имајући у виду да су се архитекти у настојању да обезбеде посао, у креирању својих дела значајно повиновали укусу и жељама инвеститора.<sup>425</sup>

Крајем двадесетих и почетком тридесетих година модернистички покрет се ширио и по броју учесника и по броју и квалитету остварених дела,<sup>426</sup> а веома брзо су га прихватили и лидери академског правца Милутин Борисављевић, Светозар Јовановић и Димитрије М. Леко. Током периода деловања ГАМП-а од 1928. до 1934. године, модерна архитектура је чврсто заузимала простор у домаћем градитељству, да би пред крај рада Групе, била прихваћена у раду већег броја архитеката и оно што се чини можда и важније, од стране инвеститора.<sup>427</sup> Током шест година постојања Групе, у Матарушкој бањи према пројекту Милана Злоковића подигнут је хотел „Жича“ (1931-1932), пример најчистијег функционализма, а потом вила Штерић (1932) и Прендић (1932-1933) у

---

<sup>419</sup> A. Di Battista, *Revija Arhitektura (1931-1934). Prelom s tradicijo*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, A. Kadijević, A. Ilijevski (ur.), Beograd 2021, 187-195.

<sup>420</sup> M. Zloковић, *Stara i nova shvatanja*, *Arhitektura* 5, Ljubljana 1932, 143-145; B. Којић, *Stremljenja moderne arhitekture*, *Arhitektura* 8, Ljubljana 1932, 218-219.

<sup>421</sup> N. Dobrović, *U odbranu savremenog graditeljstva*, *Arhitektura* 2, Ljubljana 1931, 33-36.

<sup>422</sup> B. Maksimović, *Težnje savremene arhitekture*, *Arhitektura* 7, Ljubljana 1932, 189-193; B. Maksimović, *Problemi urbanizma*, *Arhitektura* 6, Ljubljana 1932, 169-170.

<sup>423</sup> Осим четворице оснивача Групе у „Архитектуре“ су пројекте презентовали и Никола Добровић, Бранко Максимовић, Војин Симић, Петар и Бранко Крстић, Момчило Белобрк, Јосиф Најман, Димитрије М. Леко, Петар Бајаловић, Миладин Прљевић, као и хрватски архитекти чија је делатност била везана за простор Београда.

<sup>424</sup> Lj. Vladojević, *Modernism in Serbia...*, 146.

<sup>425</sup> Z. Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji...*, 122.

<sup>426</sup> Z. Manević, *Srpska arhitektura XX veka...*, 19-31. 24.

<sup>427</sup> B. Камилић, *Наведено дело*, 248-249.

Група је 1930 имала двадесет пет, а 1933. осамнаест чланова У међувремену је вршила и ревизију чланства. Први је приступио Војин Симић, затим Момчило Белобрк, Ђура Борошић, Миладин Прљевић, Живко Пиперски, Михаило Радовановић, Бранислав Маринковић, Милан Секулић, Драгомир Тадић, Јован Јовановић, Драгиша Брашован, Петар и Бранко Крстић. ГАМП је званично радила до фебруара 1934. године, када је донет закључак да је циљ Групе испуњен и да њене активности више не одговарају потребама савремене архитектуре.

Београду, једноставних кубичних облика, прозора неједнаких димензија, безорнаменталне површине зида. Архитекта Дубови пројектује комплекс Астрономске опсерваторије на Звездари (1929-1932), прво комплексно, модерно просторно и архитектонско решење, затим стамбену зграду у Ломиној бр. 57 (1931) и пословно-стамбену зграду Петра Јанковића (1931-1933) у Албанске споменице бр. 17 у Београду. На почетку четврте деценије прошлог века, 1930. године, Хируршко-уролошки павиљон архитекте Бранислава Којића био је први изграђени модерни јавни објекат на основу пројекта насталог четири године раније. Током рада Групе према Којићевим пројектима подигнуте су две вишеспратнице које заузимају значајно место у модерној архитектури Београда у Мачванској бр. 28 и Призренској бр. 7. Четврти члан Групе, Душан Бабић, након успешног учешћа на конкурс за Теразијску терасу 1929. године, свој допринос модерној архитектури пре свега је дао објектима стамбене намене пројектованим 1931: зграда „Лектрес“ у Маршала Бирјузова бр. 21, вила „Рајх“ у Сање Живановић бр. 2а и вила инжењера Протића у улици Жанке Стокић бр. 5. Драгиша Брашован, који је учлањењем у Групу 1930. године својим ауторитетом значајно допринео ширењу и прихватању њених идеја, претходне 1929. године је пројектовао два објекта ван Београда. Један је Радничка комора у Новом Саду а други југословенски павиљон за Светску изложбу у Барселони (1929) у модерном стилу са елементима експресионизма. У наредном периоду пројектује југословенски павиљон за Светску изложбу у Милану (1931), сопствену кућу у Милешевској бр. 20 (1931), стамбену зграду у Зеленом венцу бр. 10 (1931-1932), вилу Душана Лазића у Булевару кнеза Александра бр. 47 (1932) и зграду Трговачке коморе на Студентском тргу бр. 10 (1933-1934) у Београду. Петар и Бранко Крстић пројектују кућу Јеленић у Кумановској бр. 13 (1930-1931), Вилу Душана Томића у Ужичкој бр. 8 (1931), а потом вилу Лазића и Митровића (1931) и Стјепе Кобасице (1931). У првим годинама рада Групе у Београду је организован међународни конкурс за један од најзначајнијих простора града, конкурс за уређење Теразијске терасе (1929). Победу на конкурс однео је архитекта Никола Добровић,<sup>428</sup> чији рад је означио први велики успех модерниста у српској средини. Потпуну превагу у архитектури модернизам је потврдио зрелим остварењима његових главних носилаца, Злоковићевим пројектима за Универзитетску дечију клинику (1936-1940) и Аутосервис ФИАТ (1939-1941) и трилогијом Драгише Брашована: Команда ратног ваздухопловства у Земуну (1935), зграда Дунавске бановине у Новом Саду (1936-1939) и Државна штампарија у Београду (1933, 1936-1940).

Поред оснивача ГАМП-а и касније придружених чланова Петра и Бранка Крстића, Драгише Брашована и Момчила Белобрка, као најзначајнији представници модернизма се издвајају Никола Добровић, Бранислав Маринковић, Миладин Прљевић и други. Анализирајући пројекте и реализације чланова Групе и њихових истомишљеника констатује се да су се принципи модерне архитектуре најпре појавили у мањим стамбеним објектима, а тек потом у објектима јавне намене с обзиром на то да је инвеститоре највише привукло и најпре су прихватили функционално решење основе

---

<sup>428</sup> Никола Добровић, чешки ђак, до средине тридесетих година прошлог века је живео у Прагу, где је био на извору европског рационализма. Т. Дамљановић, *Чешко-српске архитектонске везе 1918-1941...*, 101-116; И. Р. Марковић, М. П. Миловановић, *Градитељска делатност архитекте Николе Добровића у Прагу (1922-1933)*, Култура 159, Београд 2018, 141-153.

а тек потом зидове без присуства декорације, хоризонталне траке прозора, држаче за заставе, кружне прозоре, балконе и лође и друге елементе по којима је стил постао препознатљив. Оно што је изостало код српских модерниста јесте ново решење унутрашњег простора, које је европски модернизам промовисао. Тек неколицина архитеката бавила се овом проблематиком попут Злоковића и Дубовог, док су остали конзистентно примењивали просторну организацију београдског стана.<sup>429</sup> Такође, српски модернисти нису се у великој мери бавили применом нових конструктивних решења и материјала, а употребљена нова армиранобетонска скелетна конструкција најчешће није била видљива, нити је употребљавана као ликовни и естетски елемент, већ је била сакривена иза фасада.

Када је Општина града Београда, у специјалном издању Београдских општинских новина, 1932. године покренула анкету о архитектури Београда, поједини чланови ГАМП-а, узели су учешће. Дубови и Максимовић, чиновници београдске општине, у својим одговорима су се залагали за јасније грађевинске прописе који би дефинисали изглед објеката и потезе улица, а Којић је изнео историјски преглед архитектуре Београда.<sup>430</sup> Архитекта Максимовић је, нарочито 1930, у овом гласилу београдске општине, у рубрици комунално-технички проблеми, континуирано указивао на важна урбанистичка, комунална и стамбена питања главног града Краљевине.<sup>431</sup>

Модернизам је на европској, па тако и српској архитектонској сцени донео нова питања попут социјалног становања. Социјална компонента почела је да се појављује тек пред крај треће деценије прошлог века под утицајем Гропијусовог реферата одржаног на Другом конгресу за нову архитектуру у Франкфурту (Frankfurt) 1929. године. Дубовијеви пројекти радничких домова, иако нереализовани, најближе су пришли идејама социјално одговорне модерне архитектуре.<sup>432</sup> Такву Дубовијеву оријентацију потврђују и пројекти за радничка склоништа за мушкарце и жене и дечје обданиште (1928-1929), реализовани у оквиру програма београдске општине са циљем да се све многобројнијој радничкој класи у Београду омогући економична, функционална и хигијенска средина. Обезбеђивање социјалног становања, као трајно решење за радничку класу, била је стална преокупација општине у међуратном

---

<sup>429</sup> Lj. Vladojević, *Moderna kuća u Beogradu (1920-1941)*, Beograd 2000, 37-61; Љ. Благојевић, *Породична кућа у модерној архитектури Београда у периоду између два светска рата. Критичка анализа четири антологијска примера*, ГГБ XLV-XLVI, Београд 1998-1999, 173-194; Ђ. Алфиревић, С. Симоновић Алфиревић, *Београдски стан*, Архитектура и урбанизам 38, Београд 2013, 41-47; Ђ. Алфиревић, С. Симоновић Алфиревић, „Салонски“ стан између два светска рата у Србији: преиспитивање оправданости коришћења термина, Архитектура и урбанизам 44, Београд 2017, 7-13; М. Ротер Благојевић, Љ. Ђукановић, *Модернизација стамбене изградње прве половине 20. века у Београду – трансформација просторног концепта, конструкције и материјализације вишеспратних вишепородичних зграда*, Архитектура и урбанизам 51, Београд 2020, 69-70.

<sup>430</sup> Ј. Дубови, *Стремљења београдске архитектуре*, БОН 12, Београд 1932, 778-780; Б. Максимовић, *О спољашњој архитектури Београда*, БОН 12, Београд 1932, 781-783; Б. Којић, *Историјски преглед архитектуре Београда*, БОН 12, Београд 1932, 804-805.

У анкети су учествовали још архитекте Бранко Поповић, Ђура Бајаловић, Миливоје Тричковић, Ђорђе Лукић, затим Слободан Видаковић, Богосав Војиновић Пеликан, Милан Главинић, Драгомир М. Поповић.

<sup>431</sup> Писао је о проблему ванградских насеобина, програму техничких радова, експропријацији за потребе извођења комуналних и јавних радова, зеленилу и парковима, рационализму модерних станова за минимум егзистенције. Ова последња тема посебно ће бити у фокусу градских власти у првим годинама након Другог светског рата.

<sup>432</sup> Lj. Vladojević, *Modernism in Serbia...*, 131.

периоду.<sup>433</sup> Међутим, када се упореде тражња и понуда, веома је мало изграђених станова, свега нешто више од пет стотина.<sup>434</sup> Две такве колоније изведене су према пројекту архитекте Бранка Максимовића: колонија у Улици светог Николе (1928-1929) и у Хумској (1929-30),<sup>435</sup> док је трећа реализована тек у другој половини четврте деценије на Северном булевару према пројекту општинских архитеката Михајла Мијатовића и Марка Андрејевића (1937-1941).<sup>436</sup>

Крајем двадесетих и током тридесетих година прошлог века значајна модернистичка остварења у Београду остварили су хрватски архитекти.<sup>437</sup> Хуго Ерлих пројектује Југословенску удружену банку у улици Краља Петра (1929-1931),<sup>438</sup> која је поред модерног стилског израза фасаде донела и модеран ентеријер<sup>439</sup> и кућу Никића на углу Симине и Браће Југовића. Јосип Пичман добија прву награду на конкурс за зграду Поштанске штедионице (1930),<sup>440</sup> Ернест Вајсман пројектује Новинарски дом (1934), модерну, безорнаменталну грађевину кубичне форме,<sup>441</sup> Лавослав Хорват Завод за осигурање радника (1929-1933), Јован Корка, Ђорђе Крекић и Георгиј Киверов успешно учествују на конкурс за зграду Државне штампарије (1933).<sup>442</sup> Словеначки архитекта Јоже Плечник пројектује цркву Светог Антуна Падованског (1929-1932), као јединствен пример у дотадашњем градитељству Београда, док успешну чешко-хрватску сарадњу у изградњи градитељског фонда ужег језгра Београда представља кућа вајара Петра Палавичинија (1929), рад Јарослава Прхала и Вјекослава Муршеца.<sup>443</sup>

У четвртој деценији прошлог века у српској стамбеној и јавној архитектури модернизам је преузео примат, а тип рентијерске зграде средње класе се развио и заузео

---

<sup>433</sup> О питањима социјалног становања видети: Z. Vuksanović-Macura, *Vizija socijalnog stanovanja u Beogradu (1919-1941)*, Beograd 2011; Z. Vuksanović-Macura, *Život na ivici. Stanovanje sirotinje u Beogradu 1919-1941*, Beograd 2012; Z. Vuksanović Macura, *Arhitekti o stambenom pitanju u međuratnoj Srbiji*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, A. Kadijević, A. Plijevski (ur.), Beograd 2021, 201-208.

<sup>434</sup> Lj. Vladojević, *Modernism in Serbia...*, 136.

<sup>435</sup> Наредну ће реализовати пуних двадесет година касније у Железнику.

<sup>436</sup> Z. Vuksanović-Macura, *Život na ivici. Stanovanje sirotinje u Beogradu 1919-1941...*, 97-102; V. Putnik Prica, *About the Development of Small Apartment Typology in Belgrade Interwar Architecture*, ЗЛУМС 47; Нови Сад 2019, 227-229.

<sup>437</sup> A. Kadijević, *Hrvatski graditelji u izgradnji Beograda u 20. stoljeću*, *Prostor* Vol. 19 No. 2 (42), Zagreb 2011, 466-477; N. Antešević, *Doprinos hrvatskih arhitekata i Zagrebačke škole arhitekture beogradskom gradotvornom nasleđu tokom 20. veka*, *Izgradnja* 9-10, Beograd 2015, 377-389.

<sup>438</sup> Ž. Domljan, *Arhitekt Hugo Ehrlich*, *Život umjetnosti* 24-25, Zagreb 1976, 39-55; S. Ristić, *Hugo Erlih u Beogradu*, *Oris* 35, Zagreb 2005, 142-149; И. Р. Марковић, *Југословенска удружена банка архитекте Хуго Ерлиха*, *Архитектура и урбанизам* 18/19, Београд 2006, 127-133; A. Kadijević, *Reformatorska interpolacija u beogradskom urbanom tkivu: Jugoslovenska udružena banka (1929-1931) arhitekta Huga Erliha*, *Artum* 1, Beograd 2015, 38-42.

<sup>439</sup> Рационалан дизајн главне сале осветљен је великом лантерном и опремљен оригиналним металним намештајем Марсела Бројера (нем. Marcel Breuer), употреба нових материјала попут челика стакла, гумених подова употребљени су у просторијама сакривених од погледа клијената. Lj. Vladojević, *Modernism in Serbia...*, 52.

<sup>440</sup> С. Михајлов, Б. Мишић, *Палата Главне поште у Београду*, *Наслеђе* IX, Београд 2008, 239-264.

<sup>441</sup> А. Кадиевић, *Новинарски дом – значајно остварење хрватских архитеката у Београду*, *Наслеђе* XII, Београд 2011, 117-128.

<sup>442</sup> A. Plijevski, *Form and Function. Architectural Design Competition for the State Printing House of the Kingdom of Yugoslavia*, ЗЛУМС 42, Нови Сад 2014, 259-276; D. Kahle, *Architectural Work of Georg Kiverov, Jovan Korca and Đorđe Krekić in Zagreb, 1926-1940*, *Prostor* Vol. 25 No. 2 (54), Zagreb 2017, 260, 265.

<sup>443</sup> А. Кадиевић, *Палавичинијева кућа на Копитаревој градини – градитељско остварење Јарослава Прхала и Вјекослава Муршеца*, ГГБ LVIII, Београд 2011, 111-134.



свој положај на градитељском тржишту.<sup>444</sup> Победа модернизма се показала као циклус брзих стилских промена, међутим план и структурални систем су остали углавном неизмењени. Тако је традиционални систем носећих зидова сада покривен кубичним формама, вишесливни кровови атикама, док су орнаменти преобликовани у модерну декорацију.<sup>445</sup> Услед неусаглашености између архитектуре и грађевинске индустрије, која би испратила структуралне промене, у домаћем градитељству је било веома мало простора за проналажење нових детаља, технологија или материјала. У тренутку када су технолошки, функционални и структурални принципи стављени одмах уз захтеве економичности новог стила, верност пуризму и одрицање од декорације почели су да служе повећању профита.<sup>446</sup> Ову ситуацију посебно одсликава архитектура стамбених зграда грађених према пројектима Драгише Брашована (1934), Миладина Прљевића (1932-1935), Бранислава Маринковића (1938), робне куће Та-Та инжењера Ђорђа Лазаревића (1935) и других.<sup>447</sup> Широко прихватање модерног стила подстицало је типизирање стамбених блокова тако да су током тридесетих година зграде постале скоро униформне. Посебан траг у изградњи стамбених блокова за ренту оставио је Момчило Белобрк.<sup>448</sup> Доследан у примени принципа чисте форме и јасне кубичне композиције, утилитарности и функционализма, као и естетике пуризма лишене било какве декорације, презентује најбољи дух модерне архитектуре Београда попут виле у улици Каћанског бр. 16 (1933) и стамбене зграде у Гаврила Принципа (1940).<sup>449</sup>

У архитектури јавних објеката током четврте деценије прошлог века реализовано је неколико објеката који су репрезентативни примери најважнијих начела модерне архитектуре у погледу конструктивних система, материјала, организације простора, обликовања фасада, употребе архитектонских елемената:<sup>450</sup> Зграда пензионог фонда беоцинске фабрике цемента (1934), Команда ратног ваздухопловства КЈ (1935) и Зграда државне штампарије (1933, 1936-1940) Драгише Брашована, Новинарски дом (1934-1935) Ернеста Вајсмана, Робна кућа „Та-та“ (1934) инжењера Ђорђа Лазаревића, Универзитетска дечја клиника (1933, 1936-1940) и Зграда аутосервиса „ФИАТ“ (1939-1941) Милана Злоковића, Палата новинске куће „Време“ (1937-1938) Бранислава Којића, Палата „Албанија“ (1938-1939) Миладина Прљевића и инжењера Лазаревића, Зграда српског пољопривредног друштва (1940) Марјана Ивацића и Ивана Савковића.<sup>451</sup>

Крајем тридесетих година у српском градитељству дошло је до нових промена. Под утицајем архитектуре тоталитарних режима, идеали раног модернизма оличени у једноставној неупадљивости претварају се у своју супротност наглашену

---

<sup>444</sup> Просторна организација била је стандардна организована око централне трпезарије, са собама ка улици и помоћним просторијама ка дворишту. Зидане су системом масивних носећих зидова од опеке са армиранобетонским међуспратним плочама и са кровом са нагибом на дрвеној конструкцији покривеним црепом.

<sup>445</sup> LJ. Vladojević, *Modernism in Serbia...*, 142.

<sup>446</sup> *Isto*, 165.

<sup>447</sup> *Isto*.

<sup>448</sup> М. Вукотић, *Архитекта Момчило Белобрк*, Београд 1996.

<sup>449</sup> LJ. Vladojević, *Modernism in Serbia:...*, 169.

<sup>450</sup> Закључак је изведен кроз анализу примењених пет тачака модерне архитектуре Ле Корбизјеа и пет тачака које представљају специфичности београдске модерне архитектонске праксе. В. Х. Панић, *Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941...*, 404-414.

<sup>451</sup> *Isto*, 407.

монументалност. Објекти који одражавају ту архитектуру јесу Палата „Призад“ Богдана Несторовића (1937), Правни Факултет (1936-1940) Петра Бајаловића, Главна Пошта (1935-1938) Василија Андросова, зграда Министарства грађевина Гојка Тодића (1939-1942), пројекти за стадион Вернера Марха у Доњем граду Београдске тврђаве (1938), као и конкурсни пројекат за оперу италијанских архитеката (1939-1940) у Београду, посланства КЈ у Анкари, Софији, Тирани и Берлину, низ објеката индустријске намене: Државна маркарница, зграде за дуванску индустрију у Нишу, фабрика сапуна Албус у Новом Саду, фабрике текстилне индустрије, стамбени опуси настали у периоду од 1935. до 1941. године носилаца касне модерне Момчила Белобрка, Миладина Прљевића, Бранислава Маринковића, као и Игњата Поповића, Јована Бјеловића и других.<sup>452</sup>

---

<sup>452</sup> Z. Manević, *Srpska arhitektura XX veka...*, 26-27; З. Маневић, *Архитектура и политика (1937–1941)*, ЗЛУМС 20, Нови Сад 1984, 293–308; А. Кадијевић, *Идеолошке и естетске основе успона европске монументалне архитектуре у четвртој деценији двадесетог века*, Историјски часопис XLV-XLVI, Београд 1998-1999, 255-277; М. R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka...*, 136, 148; А. Кадијевић, *Odjeci arhitekture totalitarizma u Srbiji. Uticaj stranih totalitarnih političkih ideologija u srpskoj arhitekturi četvrte decenije XX veka*, DANS 51, Novi Sad 2005, 44-47; Lj. Blagojević, *Moderna arhitektura Beograda u osvjet Drugog svetskog rata: sajam, stadion, logor*, u: *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek, drugi tom*, М. Šuvaković (ur.), Београд 2012, 99-114; И. Р. Марковић, *Провокација нове естетике: два пројекта архитектуре Вернера Марха у Београду*, ЗЛУМС 41, Нови Сад 2013, 163–180; Т. Стефановић, *Наведено дело*, 56-57, 91-94, 97-99, 144-145, 236-238, 246-248.

## Француски утицаји у српској архитектури

У новијој историји, односи Србије и Француске почињу двадесетих година XIX века када је Србија била у процесу ослобађања од отоманског царства. Француска је помно пратила процес еманципације Кнежевине Србије и већ 1838. године основала конзулат у Београду. У младој Кнежевини је пратила развој трговине, на својим школама прихватила прве стипендисте, након Берлинског конгреса успоставила реципрочне дипломатске односе, потом учествовала у изградњи железничке мреже и организацији државних финансија.<sup>453</sup>

Француска је била земља у коју су Срби радо одлазили нарочито од средине XIX века, када се вратила прва генерација са студија. Од тада су све присутнији били француски утицаји, нарочито у области културе.<sup>454</sup> Међутим, тек почетком XX века, политичке прилике у земљи, посебно стална напетост у односима са суседном Аустроугарском и смена династија, оснажиле су међудржавне везе:<sup>455</sup> повезивале су се привреде и финансије, све присутнија је била француска култура, растао је број студената и ђака који су одлазили на школовање у Француску. Међусобни интереси ојачани политичким и економским приближавањем пред избијање Првог светског рата, учвршћени су савезничким односом у рату. Подршка коју је Француска пружала Србији пре и током Првог светског рата, настављена је и по окончању рата. Француска је имала одлучујућу улогу у стварању нове државе - Краљевине СХС,<sup>456</sup> а политичке, културне и привредне везе две државе су суштински ојачале током двадесетих година прошлог века.

У првој послератној деценији француски утицај био је у зениту у свим сферама друштва.<sup>457</sup> Прожимао је политику, науку, уметност, културу, просвету, формирао је манире, нове обичаје и понашање у градским кућама и салонима, утицао на моду, исхрану, свакодневни живот.<sup>458</sup> Француска подршка је почивала на приватним и институционалним везама дипломата, војних лица, пословних људи, чланова бројних удружења француско-српског пријатељства.<sup>459</sup> Након рата сви они су постали важни чиниоци културних и економских односа две земље.

Један од главних циљева француске културне дипломатије у Централној Европи и на Балкану било је њено присуство и утицај на све области интелектуалног и креативног стваралаштва.<sup>460</sup> У намери да смањи немачки утицај, француска влада је спроводила веома активну културну политику на просторима Краљевине

---

<sup>453</sup> S. Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, Београд 2008, 15.

<sup>454</sup> Љ. Трговчевић, *Срби у Француској током Првог светског рата*, у: Српско-француски односи 1904-2004, Београд 2005, 43.

<sup>455</sup> *Исто*.

<sup>456</sup> S. Sretenović, *Navedeno delo*, 15.

<sup>457</sup> О културној политици Француске: Љ. Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, Трећи део, Политика и стваралаштво, Београд 1997; 186-204; Љ. Димић, *Influence culturelle française dans le royaume de Yougoslavie (Француски културни утицај у Краљевини Југославији)* у: Српско-француски односи 1904-2004, Београд 2005, 57-72; S. Sretenović, *Navedeno delo*, 148-163.

<sup>458</sup> Љ. Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941...*, 186; Љ. Димић, *Influence culturelle française dans le royaume de Yougoslavie...* 72.

<sup>459</sup> S. Sretenović, *Navedeno delo*, 115.

<sup>460</sup> *Isto*, 22.

СХС/Југославије. Започета у ратном вихору обезбеђивањем школовања српских ђака у француским основним школама, лицејима, колеџима и на универзитету,<sup>461</sup> подршка српском образовању и култури настављена је и након рата. Француски ђаци ће временом заузети челна места у државним структурама и постаће друштвена, политичка, економска, научна и културна елита Краљевине,<sup>462</sup> а највећи број живео је и радио у престоници Краљевине СХС/Југославије, Београду. У распрострањању француске културне политике значајан утицај је имала пропаганда која је српску јавност упознавала са француском културом путем штампаног материјала, брошура, разгледница и филмова. Распрострањању утицаја значајно су допринела предавања француских професора и културних радника, организовање изложби, превођење и штампање књига, обнова библиотека, учење француског језика као привилегованог преносиоца француског утицаја и културе.<sup>463</sup>

Основни пут преко којег је ширен француски културни утицај биле су школе, универзитети и културна друштва.<sup>464</sup> Школска конвенција, потписана 5. марта 1920. године између Француске и Србије, предвидела је да се између два народа и две државе успостави веома присно интелектуално приближавање и тесна универзитетска сарадња, између осталог образовање југословенске омладине у универзитетским и стручним школама у Француској уз француске или југословенске стипендије, учење француског језика у Краљевини и оснивање института за славистику у Француској.<sup>465</sup> У оваквој општој клими логичан је био и француски утицај у архитектури.

Архитектонске везе између Србије и Француске нису развијане све до почетка XX века.<sup>466</sup> Ипак домаћи градитељи су пратили нова француска архитектонска и инжењерска достигнућа (Ајфелова кула, Галерија машина), као и теоријска дела, универзитетске приручнике и стручну литературу. Прекретница у историји француско-српских архитектонских веза било је учешће Краљевине Србије на Светској изложби у Паризу 1900.<sup>467</sup> Национални павиљон, чији су аутори архитекте Милорад Рувидић и

---

<sup>461</sup> Организација наставе и издржавање српских ученика и студената у Француској за време Великог рата били су уређени Конвенцијом о школовању српских студената, ученика и ученица у француским универзитетима и учитељским школама, која је потписана на Крфу 28. октобра 1916. и Уредбом о школовању и васпитавању српске омладине, донете такође на Крфу 7. октобра 1917, која је допуњена Конвенцијом о техничком и професионалном образовању. S. Sretenović, *Navedeno delo*, 79; Н. Петровић, Г. Маловић, *Наведено дело*, 25; Ј. Теранић, *Школовање српских ђака у Француској за време Првог светског рата*, у: 100 година од почетка Првог светског рата, Београд-Андрићград 2014, 459-471.

<sup>462</sup> Љ. Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941...*, 187, 194; Љ. Димић, *Influence culturelle française dans le royaume de Yougoslavie...*, 72.

<sup>463</sup> И. Суботић, *Збирке и изложбе француске уметности у Београду*, у: Српско-француски односи 1904-2004, Београд 2005, 87-104; Т. Бошњак, *Француско сликарство у Београду. Формирање и улога јавне колекције*, Зборник Народног музеја XIX-2 историја уметности, Београд 2010, 501-533; Г. Станишић, *Француски утицаји кроз српску ликовну критику између два рата*, Зборник Народног музеја XIX-2, Београд 2010, 581-596.

<sup>464</sup> Љ. Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941...*, 186-202; Љ. Димић, *Influence culturelle française dans le royaume de Yougoslavie...*, 72.

<sup>465</sup> S. Sretenović, *Navedeno delo*, 157.

<sup>466</sup> У XIX и почетком XX века, српски архитекти су своје образовне установе, струковне организације, грађевинско законодавство, главе идеје, стилске концепције, литературу конструисали и преузимали из средњоевропских центара. А. Кадијевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године...*, 163-164.

<sup>467</sup> Г. Гордић, В. Павловић-Лончарски, *Наведено дело*; А. Кадијевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године...*, 163-164; М. Богдановић, *Наведено дело*, 581-596.

Милан Капетановић, у којем је требало да се прикаже историјска и културна баштина и напредак, реализован је у српском стилу, инспирисан петокуполном композицијом Грачанице. Архитекте су у сарадњи са главним архитектом изложбе Амброазом Бодријем (франц. Ambroise Baudry) додали приземни застакљени трем у стилу ар нувоа.<sup>468</sup>

На изложби 1900. године је промовисана француска декоративистичка архитектура, као синтеза умереног академизма и умереног ар нувоа. Велику смотру индустријског, привредног и културног стваралаштва посетили су неки од најугледнијих српских градитеља. Утицај француске декоративистичке архитектуре убрзо је постао видљив и на београдским здањима: згради Београдске задруге архитеката Николе Несторовића и Андре Стевановића (1905-1907), палати Српске академије наука и уметности Андре Стевановића и Драгутина Ђорђевића (1914-1924), као и у неизведеним објектима Албана Шамбона (франц. Alban Chambon) планираним генералним урбанистичким планом Београда (1908-1913).<sup>469</sup> Новембра 1910. године на место директора Техничке управе Општине града Београда је дошао млади француски архитекта Едуар Леже (франц. Edouard Léger), који је урбанистички уредио Теразије, један од најзначајнијих градских простора, у складу са европским стандардима саобраћаја, хигијене и естетике.<sup>470</sup>

Први одласци архитеката на стручна усавршавања у Париз предузети су крајем прве и почетком друге деценије прошлог века. Један од првих био је архитекта Бранко Поповић, који је као стипендиста Министарства просвете боравио у Паризу пуне три године, од 1909. до 1912,<sup>471</sup> а потом и архитекта Момир Корунковић, као питомац Министарства просвете крајем лета 1910.<sup>472</sup> Током Првог светског рата у Паризу се

---

<sup>468</sup> М. Nikolić, *Fenomen arhitekture na svetskim izloz̄bama*, u: *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek, treći tom*, М. Šuvaković (ur.), Београд 2014, 447-458; А. Стаменковић, *Архитектура националних павиљона Србије и Југославије на међународним изложбама 1900-1941. године*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2017, 63-85.

<sup>469</sup> М. Милатовић, *Албан Шамбон: генерални урбанистички план града*, ГТБ XXVII, Београд 1980, 221-238.

<sup>470</sup> С. Недић, *Урбанистичко уређење Београда од 1886-1914*, ГТБ XXIII, Београд 1976, 206-208.

<sup>471</sup> В. Розић, *Бранко Поповић: сликар и ликовни критичар*, Београд 1996; В. Розић, (прир.), *Бранко Поповић, Ликовне критике, огледи и студије*, Ужице 2004; А. Кадијевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године...*, 165.

<sup>472</sup> А. Кадијевић, *Момир Корунковић...*, 31, 33-34; З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неимара...*, 100.

нашла неколицина српских архитеката Милан Минић,<sup>473</sup> Милутин Борисављевић,<sup>474</sup> Александар Ђорђевић<sup>475</sup> и Јован Бјеловић.<sup>476</sup>

Почетак треће деценије прошлог века подигао је југословенско-француске политичке и културне везе на виши ниво. На новоуспостављеним односима политичког и културног деловања дипломираним архитектима се пружила прилика за усавршавањем у Француској. Поједини су искористили ту могућност и отишли на специјализацију и дошколовање. Неки од њих су имали стипендије, док се извешан број сам старао о свом боравку радећи у пројектанским бироима. Тако су се у Паризу током двадесетих година обрели Милан Злоковић,<sup>477</sup> Богдан Несторовић,<sup>478</sup> Јосиф

<sup>473</sup> Дипломирао је на Техничком факултету у Београду 1914. У Француској је провео од почетка 1915. до краја 1918. године. Након повлачења српске војске преко Албаније, три месеца се опорављао на Корзици. Према налогу Министарства грађевина усавршавао се у Паризу. На позив византолога Габријел Мијеа (франц. Gabriel Millet) 1919. је учествовао у припреми књиге „Стара српска уметност“ цртежима српских средњовековних задужбина. А. Кадијевић, С. Марковић, *Милан Минић архитект и сликар*, Пријепоље 2003, 28-29.

<sup>474</sup> Дипломирао је на Техничком факултету у Београду 1912. када се запошљава у Министарству грађевина. У Француској је боравио од 1916. до 1926. Студирао је на Вишој уметничкој школи, да би након годину дана прешао на студије естетике код професора Виктора Баша на Сорбони, на којој је докторирао 1926. са тезом „Теорије у архитектури“. На Вишој школи социјалних наука у Паризу држао је предавања из естетике архитектуре. Борисављевићеве естетичке теорије ће изузетно ценити водећи француски филозофи. У периоду од 1926. до 1949. живи и ради у Београду, где је имао свој приватни биро „Партенон“, да би се потом стално настанио у Паризу, где је и преминуо 1969. Љ. Милетић-Абрамовић, *Милутин Борисављевић*, ГГБ ХХХИИИ, Београд 1986, 63-86; З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неимара...*, 2000, 24; И. Ковачић, *Прилог познавању архитектонског опуса Милутина Борисављевића: породична кућа и вила*, Наслеђе IV, Београд 2002, 89; А. Кадијевић, *Problem harmonije u estetici i graditeljstvu Milutina Borisavljevića*, Историја и развој теорија архитектуре. Зборник 1, Београд 2003, 55-68; И. И. Кулетин Ђулафић, *Научна естетика архитектуре Милутина Борисављевића*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2012.

<sup>475</sup> Дипломирао је 1914. у Карлсруеу. Током Првог светског рата, 1916. се обрео у Паризу где је остао до краја 1918. У Паризу се запослио у државној железници, а потом је био сарадник школе *Бозар* у атељеима које су водили професор Берни (франц. Vernie) и Марсел Ламбер (франц. Marcel Lambert). З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неимара...*, 2000, 55; М. Просен, *Градитељски опус архитекте Александра Ђорђевића (1890-1952)*, Наслеђе VII, Београд 2006, 167-203.

<sup>476</sup> У Француску, на Корзику, стигао је као избеглица. Током рата у прихватилишту је наставио школовање. М. Просен, *О раду београдског архитекте Јована Бјеловића*, Наслеђе VI, Београд 2005, 134.

<sup>477</sup> У Паризу боравио на специјализацији од 1921. до 1923. на Лекол Супериер дез Ар е Метје (франц. L'École Supérieure des Arts et Métiers) и Лекол де От Зетуд (франц. L'École des Hautes Études). Похађа предавања која држе Шарл Дил (франц. Charles Diehl) и Габријел Мије и истовремено ради у атељеу архитеката Годфроа, Френе, Обиртен, Паренти (франц. Godefroy, Freynet, Auburtin et Paranty). З. Маневић, *Архитект Милан Злоковић...*, 6; З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неимара...*, 2000, 64. В. Панић, *Милан Злоковић афирмација модернизма*, Београд 2011, 70; А. Banković, *Група архитеката modernog pravca i Milan Zloковић*, у: *Архитектура и визуелне уметности у југословенском контексту: 1918-1941*, А. Кадијевић, А. Илијевски (ур.), Београд 2021, 157-163.

<sup>478</sup> Матурирао на француском лицеју у Ници 1919. Након рата завршава Технички факултет у Београду 1923. Након дипломирања радио у бироу „Архитект“ Драгише Брашована и Милана Секулића. У Паризу боравио 1925. у атељеу професора Дефраса у *Екол де Бозар*. Д. Ђурић-Замоло, *Ин мемориам. Професор архитекта Богдан Несторовић*, ГГБ ХХХИИИ, Београд 1975, 365-370; Д. Јанковић, *Богдан Несторовић*, Урбанизам Београда 34-35, Београд 1975, 44-45; З. Petrović, *In memoriam. Prof. Bogdan Nestorović (1901-1975)*, Архитектура urbanizam 74-77, Београд 1975; 3; З. Manević, *Naši neimari: Bogdan Nestorović*, Изградња 5, Београд 1981, 53-58; З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неимара...*, Београд 2000, 142; С. Максић, *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића...*; S. G. Vognović, *Navedeno delo (II)*, 1006-1012; И. Р. Марковић, *Екстензија аутентичног модела: породична кућа архитекте Богдана Несторовића у Београду*, Зборник МПУ 4/5, Београд 2008/2009, 85-97; А. Кадијевић, *Podružnica Narodne banke Jugoslavije (1935. – 1936.) u Dubrovniku arhitekta Bogdana Nestorovića*, Prostor Vol. 27 No. 2 (58), Zagreb 2019, 208-223; А. Кадијевић, *Bogdan Nestorović: arhitekta Narodne banke Jugoslavije*, у: *Архитектура и визуелне уметности у југословенском контексту: 1918-1941*, А. Кадијевић, А. Илијевски (ур.), Београд 2021, 103-114.

Најман, Бранислав Маринковић,<sup>479</sup> Михаило Радовановић,<sup>480</sup> Ђорђе Табаковић,<sup>481</sup> док су Бранислав Којић,<sup>482</sup> Миливоје Тричковић<sup>483</sup> и Војислав Ђокић<sup>484</sup> своје дипломе стекли у француској престоници. Било је и оних, који су једно време били на студијском боравку у Паризу попут Александра Дерока<sup>485</sup> и Григорија Самојлова.<sup>486</sup> Несумњиво је да је одлазак на специјалистичке студије у француску престоницу имао значајан утицај не само на њихово стваралаштво, већ је оно кроз реализована дела ових аутора даље било преносилац француских архитектонских и културних утицаја на домаће градитељство. Француски утицај се најпотпуније испољио у српској међуратној архитектури академског и модерњистичког смера, односно ар декоа.<sup>487</sup> Поједини архитекти попут Милутина Борисављевића који је остварио изузетно обиман пројектантски опус, француске ликовне и естетске обрасце преносили су пројектовањем у оба наведена стила. Ипак може се рећи да је Борисављевићу академизам био стилско и животно опредељење што је посебно истакао кроз своју научну естетику архитектуре. Александар Ђорђевић пројектовао је приватне куће и виле, као и стамбене зграде претежно у академском духу, док се Злоковић готово искључиво кретао у модерњистичким стилским обрасцима.

У архитектури академизма, уз средњоевропски, руски и италијански утицај, француски утицај је био доминантан. Француски академизам у којем, уз употребу ренесансних, барокних и класичних архитектонских мотива, преовладава осетна уздржаност у декорисању фасада, склад, читљивост и логичан распоред отвора, као и мансарде и вишесегментне кровне конструкције, током треће и почетком четврте деценије пренет је у архитектуру Београда.<sup>488</sup> У стилу француске нововековне архитектуре, подизани су углавном стамбени објекти: палате, виле, вишеспратне зграде. Узор је била француска архитектура XVII и XVIII века. Посебно популаран модел за градску једнопородиичну кућу био је *hotel particulier*: приватна слободностојећа градска

---

<sup>479</sup> Након дипломирања у Београду боравио је у Паризу на студијама и усавршавању од 1927. до 1930. Б. Маринковић, *Сећања*, IT novine 7.5.1976, нерагинирано; З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неумара...*, 2000, 24, 122; S. G. Voganović, *Navedeno delo (II)*, 944.

<sup>480</sup> На Институту за урбанизам париског универзитета је похађао наставу од 1925. до 1927. З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неумара...*, 2000, 161; S. G. Voganović, *Navedeno delo (II)*, 1059.

<sup>481</sup> У Паризу је боравио током 1923. и 1924. године. Посећивао је Милутина Борисављевића, као и атеље Едуарда Андреа и Жак Мишела (франц. Édouard André, Jacques Michel), али и сликара Милана Коњовића. З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неумара...*, 2000, 177; V. Mitrović, *Arhitekta Đorđe Tabaković*, Novi Sad 2005, 26-28.

<sup>482</sup> Студирао је у Паризу на Екол Сантарал дез Ар е Манифактир (франц. Ecole Centrale des Arts et Manufactures) од 1918. до 1921. С. Тошева, *Бранислав Којић*, Београд 1998, 17; З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неумара...*, 2000, 94.

<sup>483</sup> Дипломирао је на *Екол де Бозар* 1926. З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неумара...*, 2000, 181; S. G. Voganović, *Navedeno delo (II)*, 1120.

<sup>484</sup> Дипломирао је на *Екол де Бозар* 1928. З. Маневић (прир.), *Лексикон српских неумара...*, 2000, 55.

<sup>485</sup> Студирао је у Риму и Прагу, а 1926. дипломирао у Београду. Наредну, 1927. је провео у Паризу, где је уз Растка Петровића упознао Пикаса и Ле Корбизјеа. Z. Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji...*, 23; З. М. Јовановић, *Александар Дероко*, Београд 1991, 12-13.

<sup>486</sup> М. И. Просен, *Ар деко у српској архитектури...*, 51.

<sup>487</sup> А. Кадијевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године...*, 166.

<sup>488</sup> Исто.



кућа са вртом, а у пројектовању стамбених и стамбено-пословних зграда узиданих у низ објеката идеал је представљала француска палата.<sup>489</sup>

Седamnaести век је означен као француско национално доба класичне архитектуре формалне чистоте, озбиљности и методичности.<sup>490</sup> Француски класицизам је рођен из теорије и праксе ренесансне Италије, али је употребљаван са посебном дисциплином својственој француској архитектури још од готичког периода.<sup>491</sup> Рационална традиција, конструктивна логика и разумни процеси у то време постали су део интегралног француског става према архитектури. Основане су академије, између осталих и за архитектуру, које су промовисале израз племенитог уметничког стила у којем су доминантне карактеристике биле јасноћа, формална лепота и достојанство.<sup>492</sup> Архитектуру оличава правилност и ритам, сведена архитектонска пластика, мансардни кров.<sup>493</sup> Током овог века и француски врт добија скоро подједнак значај и утицајност као архитектура.

Након периода рококоа, појава неокласицизма почетком XVIII века означила је промену укуса и стила. Суштину француског класицизма представља црква Сен Сулпис (франц. Saint Sulpice, 1732-1777) у Паризу, која је као узор следила источну фасаду Лувра (франц. Louvre, 1667-1670) Клода Пероа (франц. Claude Perrault) из XVII века. Перо се залагао за архитектуру са стубовима и архитравном гредом као једини јасан и искрен стил, а позивао се на грчке храмове и готске катедрале.<sup>494</sup> Прекретницу у историји француског неокласицизма представља црква Света Женевијева (франц. Sainte-Geneviève, 1758-1790), односно Пантеон, Жак Жермен Суфлоа (франц. Jacques-Germain Soufflot) на којој је показао већу заокруженост обликом него конструкцијом. С друге стране, Мали Тријанон (франц. Petit Trianon, 1762-1768) Анж Жака Габријела (франц. Ange-Jacques Gabriel) је најуспешније оживео француски класицизам XVII века и убраја се у најсавршеније зграде у Француској.<sup>495</sup> Неокласицизам је током XIX века у Француској наставила да негује *Екол де Бозар* у Паризу, која је као полазну тачку за пројектовање узела Суфлоову цркву Свете Женевијеве. Школа *Бозар* биће образовна установа на којој ће се након Првог светског рата наћи на усавршавању и школовању неколико српских архитеката. Прихватање француског манира академизма, какав је негован на *Бозару*, складног и логичног, у којем доминира правилност и уједначен ритам уз умерену употребу декоративних архитектонских елемената, као и рационалну просторну организацију, била је надоградња већ усвојених академских образаца пројектовања стечених на основном високошколском образовању на Техничком факултету у Београду.

---

<sup>489</sup> М. Тричковић, *Француски приватни хотели XVIII века*, Уметнички преглед 3-4, Београд 1939, 86-89; S. Maldini, *Enciklopedija arhitekture*, том I A-N, Београд 2004, 494.

<sup>490</sup> М. Traktenberg, I. Hajman, *Arhitektura od preistorije do postmodernizma*, Београд 2006, 348.

<sup>491</sup> *Isto*, 349.

<sup>492</sup> *Isto*, 348.

<sup>493</sup> Назив је добио по архитекти Франсоа Мансару (франц. François Mansart). Представља континуирани нагнути кров изведен са удвојеним падинама на свим странама, при чему је нижа падина крова стрмија и дужа. *Isto*, 351.

<sup>494</sup> Дивљење према готици провејава кроз читав период француског класицизма. *Isto*, 395.

<sup>495</sup> *Isto*, 397.

Управо ће архитекте, бозаровски специјализанти, бити прави преносиоци француског академизма у српској средини: Милутин Борисављевић, Александар Ђорђевић, Јосиф Најман и Богдан Несторовић.<sup>496</sup> Њихова дела чине значајан део богатог градитељског корпуса архитектуре академизма насталог у периоду између два светска рата, претежно у Београду. Најобимнији опус реализован у овом духу остварио је архитекта Милутин Борисављевић, нарочито на низу приватних кућа и вила конципираних по обрасцу „отел партикулије“ (франц. *hotel partikulier*), међу којима посебно место имају објекти у Ранкевој бр. 21 (1928), Копитаревеј градини бр. 2 (1929), Ужичкој бр. 35 (1930), Корнелија Станковића бр. 16 (1932) која је најближа свом француском узору Малом Тријанону кога је сматрао ремек делом архитектуре, затим Бране Црнчевића бр. 4 (1936), Булевару кнеза Александра Карађорђевића бр. 25а (1939), Булевару кнеза Александра Карађорђевића бр. 26 (1939), на пројектима стамбених зграда за ренту провлађује стил палате са елементима француске ренесансе: Доситејева бр. 12 (1930), Булевар ослобођења бр. 2 (1929/39), Господар Јованова бр. 38 (1930).<sup>497</sup> Посебно место међу примерима француског академизма у београдској архитектури припада Борисављевићевој огради Академског парка (1929).

Одмах иза Борисављевићевих, по снази и доследној рецепцији француског академизма, издвајају се дела Јосифа Најмана и Александра Ђорђевића. Највећој палати у Београду тог времена палати Задужбине Николе Спасића у Кнез Михаиловој бр. 47 (1930), Јосиф Најман је дао изглед монументалних француских палата. Претходили су јој стамбени објекти у комплексу Завода за израду новчаница (1927-1929), изведени по типу виле са мансардним крововима. Осим стамбених објеката у духу француске архитектуре, државна штампарија новчаница била је директан производ француске технологије и организације рада. Имајући у виду да је Најман управо у годинама када се прихватио пројектовања палате Задужбине завршавао своје прво и најзначајније дело у пројектантском опусу настало на француским културолошким, привредним и индустријским тековинама и његовом стеченом радном искуству у Паризу, умерени француски академизам је представљао логичан избор стила за задужбинску палату. Након тога, у истом маниру, мањих димензија, уследила су два објекта у Крунској бр. 31 (1932) и Баба Вишњиној бр. 49 (1933), а Најман је по узору на француску архитектуру пројектовао и своје једине две виле, једну на простору Сењака у Бањичких жртава бр. 20 (1932) и другу на Дедињу у Сметаниној бр. 6 (1937). Александар Ђорђевић се посебно истакао пројектима вила и стамбених зграда обликованих по узору на француску архитектуру XVII и XVIII века.<sup>498</sup> Међу стамбеним зградама подигнутим у овом духу у

---

<sup>496</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo 1...*, XI.

<sup>497</sup> Борисављевић је пројектовао на принципима Бозара: естетички приступ архитектури и пројектовање на основу памћења примера из прошлости. Посебно интензиван пројектански период био је од 1929. до 1932. Владање академским методама користио је да што верније прикаже дух француске ренесансне архитектуре која му је била идеал, а понекад је користио и елементе италијанске ренесансе. У целокупном опусу је извео око сто тридесет пројеката од чега је скоро више од половине реализовано у духу француског академизма. Љ. Милетић Абрамовић, *Милутин Борисављевић...*, 66.

<sup>498</sup> М. Просен, *Градитељски опус архитекте Александра Ђорђевића (1890-1952)...*, 167-203; А. Кадјевић, *Srpska arhitektura u 1926. godini – između kontinuiteta i reforme*, Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 12, Beograd 2016, 112; V. Putnik, *Razvoj stambene arhitekture u Beogradu 1926. godine*, Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 12, Beograd 2016, 131.

Нушићевој бр. 25 (1922), Светозара Марковића бр. 58 (1926), Ресавској бр. 65 (1929) посебно место припада згради у Његошевој бр. 19 (1931). С друге стране, Ђорђевић је уз Борисављевића најплоднији пројектант вила у стилу француске академске архитектуре, који је најуспешније спровео на примерима у Кнеза Милоша бр. 70 (1926) и Кнеза Милоша бр. 72 (1934), као и у Андре Николића бр. 19 (1930) и Венизелосовој бр. 31 (1935). Француском академизму био је наклоњен и архитекта Богдан Несторовић. У сарадњи са Михаилом Радовановићем пројектује вилу у Кнеза Милоша бр. 50, а самостално вилу у Ужичкој бр. 23.<sup>499</sup> Милан Минић у истом духу пројектује зграде у Ломиној бр. 24-26 (1926), Добрачиној бр. 6 (1927), Чика Љубиној бр. 5 (1930).<sup>500</sup> Бранислав Маринковић по угледу на француску архитектуру с краја XIX века пројектује стамбене зграде у Ресавској бр. 70 (1934), Хаџи Ђериној бр. 57 (1936), Баба Вишњиној бр. 29 и на углу Булевар краља Александра и Кумановске.<sup>501</sup>

Осим у профаној, француски утицаји и везе француских и српских архитеката огледају се и у меморијалној архитектури. Споменици подигнути у знак сећања на пале у Првом светском рату поседују сличну морфологију и структуру у обе државе, што важи и за концепције и стил капија војничких гробља.<sup>502</sup> На то посебно указују војничка гробља у Битољу, Скопљу и Београду, које је уредила Република Француска, уз ангажовање српских градитеља, француских ђака: Јосифа Најмана (споменици у Битољу и Скопљу) и Милутина Борисављевића (капеле у Београду). Уређена по свим принципима класичне архитектуре, гробља се одликују израженом осом симетрије, редом и правилношћу са централно постављеним спомеником класицистичке форме (саркофаг, балдахин, обелиск).

Истовремено са преношењем рафинмана француског академизма, домаћи градитељи и инвеститори су у другој половини треће деценије прошлог века постепено прихватили и модернистичке образце, не толико радикалног колико њеног умереног крила.<sup>503</sup> Под утицајем архитектуре Париза и изложбе декоративних уметности и индустрије, прихвата се ар деко као доминантна струја у архитектонском обликовању.<sup>504</sup> Одбијајући индустријску производњу у уметности, Француска је 1925. године у Паризу организовала Међународну изложбу декоративних уметности и индустрије у намери да занатској изради предмета и историцистичкој традицији поврати доминантну улогу.<sup>505</sup>

<sup>499</sup> А. Кадијевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године...*, 166; А. Кадијевић, *Српска архитектура у 1926. години – између континуитета и реформе...*, 112.

<sup>500</sup> А. Кадијевић, С. Марковић, *Наведено дело*, 42-47; А. Кадијевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године...*, 166; V. Putnik, *Razvoj stambene arhitekture u Beogradu 1926. godine...*, 130-131.

<sup>501</sup> Б. Несторовић, *Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)...*, 368.

<sup>502</sup> А. Кадијевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године...*, 167.

<sup>503</sup> Исто.

<sup>504</sup> Z. Manević, *Art Deco and National Tendencies in Serbian Architecture*, The Journal of Decorative and Propaganda Arts 17, Miami 1990, 71-75; М. Јовановић, *Француски архитекта Експер и „ар деко“ у Београду...*, 67-83; М. Prosen, В. Popović, *L'art déco en Serbie*, en: *L'art déco Français dans le monde*, Paris 2013, 28-37; М. И. Просен, *Ар деко у српској архитектури...*; В. Popović, *Pariski podsticaji: Međunarodna izložba iz 1925. godine i srpska primenjena umetnost*, Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 12, Beograd 2016, 89-96.

<sup>505</sup> Неприхватањем потребе повезивања са индустријом, француска примењена уметност је почетком XX века била у дубокој кризи. За разлику од немачких уметника који су видели предност у серијској производњи и тражењу облика који одговарају новом времену, Француска је инсистирала на занатској изради а инспирација је била у елегантним облицима уметности позног XVIII и раног XIX века и

Циљ организатора је био обнављање односа уметности и публике како би се популарисали традиционални начини израде уметничких предмета у радионицама и истакле последице модернизације занатских технологија, односно обнова декоративних уметности и производња луксузних предмета.<sup>506</sup> Идеја је била да се изложе дела која одражавају естетске и практичне потребе модерног човека, оригинална дела занатлија, уметника и мануфактура, која припадају модерној декоративној и индустријској уметности, а појам „l'art industriel“ је постао засебна категорија у оквиру примењених уметности.<sup>507</sup> Организатори су имали за циљ да изложба буде израз новог духа у архитектури, вајарству, сликарству, дизајну намештаја, уметничким занатима, моди, илустрацији, уређењу вртова. У први план су стављени индивидуалан креативан приступ, модерност у материјалима и формама, јединственост/уникатност и луксуз. Изложба је променила приступ у тумачењу уметности, које је са естетске пренето на њену практичну вредност истицањем важности функције. Савремена градитељска продукција (технике градње, промена просторне организације, прилагођавање потребама друштва) једино је на начин како су Французи посматрали модерну архитектуру могла да буде презентована на изложби као реинтерпретирање традиционалног и декоративног уметничког стваралаштва. Тако су доминирали једноставни облици архитектуре изведени у комбинацијама неокласицизма, академизма и модернизма,<sup>508</sup> а изложба је представљала победу ар деко стила.<sup>509</sup> Посебно су се издвојили централни Павиљон богатог колекционара (франц. Hotel collectionneur) Пјера Патуа (франц. Pierre Patout) који је препоручио структуралну и декоративну рецептуру,<sup>510</sup> Павиљон туризма (франц. Pavillon des Renseignements et du Tourisme) Робера Мале Стевенса (франц. Robert Mallet-Stevens) први израз модерне архитектуре на јавним здањима и Павиљон новог духа (франц. Pavillon L'Esprit Nouveau) Ле Корбизјеа као највиши дOMET модерне архитектуре. Пажњу је скренуо и павиљон Совјетског савеза, пројектанта Константина Мељникова.

Ар деко се у највећој мери развијао као индивидуални стил архитектата на шта указује широки спектар форми и мотива. Како закључују најновија и целовита историографска истраживања стила на подручју Србије, прихватио је све оно што су донела савремена техничка достигнућа: равне линије модерног покрета, Баухауса,

---

једноставним линијама сеоског намештаја. Прве идеје о организовању једне овакве изложбе потичу из 1907. године. Предвиђено је да се одржи 1913, али је због великих припрема одложена за 1916. Услед избијања Првог светског рата, изложба је одложена. Након рата у плану је била 1921, потом 1922. и 1924. да би заиста била и реализована 1925. године. Од прве идеје о изложби па до њеног коначног одржавања програм је мењан неколико пута. Крајњи циљ је био да Француска поврати примат у оним областима у којима је била велика страна конкуренција. Б. Поповић, *Учешће Краљевине СХС на Међународној изложби модерних примењених и индустријских уметности у Паризу 1925. године*, Зборник Народног музеја XVI/2 историја уметности, Београд 1997, 233-234.

<sup>506</sup> А. Стаменковић, *Наведено дело*, 164.

<sup>507</sup> Б. Поповић, *Учешће Краљевине СХС на Међународној изложби модерних примењених и индустријских уметности у Паризу 1925. године...*, 234.

<sup>508</sup> А. Стаменковић, *Наведено дело*, 165.

<sup>509</sup> Као што је ар нуво доживео свој врхунац на Светској изложби у Паризу 1900, тако је ар деко који је јасне одлике почео да добија око 1915. свој врхунац имао на изложби 1925. У Европи је трајао до почетка Другог светског рата. Међутим, тек након ретроспективне изложбе у Музеју примењених уметности у Паризу добио је своје име, изведено из назива изложбе 1925.

<sup>510</sup> М. Јовановић, *Француски архитектата Експер и „ар деко“ у Београду...*, 68.

рационализма, Де Стајла и интернационалног стила, декоративне и скулпторалне елементе бечке сецесије, француског ар нувоа, ефектне форме холандског експресионизма, Амстердамске школе, скандинавског романтизма и неокласицизма, енглеског Арт енд Крафта (енг. Arts and Crafts-a), Мекинтошове Глазговске школе, чикашке школе и Рајтове „преријске школе“.<sup>511</sup> Ар деко архитектура је у највећој мери била заступљена у оним градовима који су прошли период великих обнова попут Мајамија (енг. Miami), Њујорка (енг. New York), па тако и Београда. Тежио је синтези модерности и декоративности, коју је изражавао кроз форму, детаље и ефекте.

Поред учешћа Краљевине СХС на међународној изложби у Паризу, коју је посетио велики број српских архитеката, како оних који су били учесници изложбе, тако и појединаца који су се тада затекли на студијама у Паризу или организовано долазили из Београда и на тај начин били сведоци најновијих збивања на уметничкој сцени Европе, савремене идеје француских модерниста су преношене и постепено усвајане и путем литературе. Многобројни каталози, часописи и књиге на француском језику били су саставни део библиотека архитеката. Часописи „Жива уметност“ (франц. L'Art Vivant), „Архитекта“ (франц. Architecte), „Архитектура данас“ (франц. L'Architecture d'aujourd'hui) доносили су најновије информације о савременој архитектонској продукцији. Интересантан је податак да је архитекта Бранислав Маринковић у својој библиотеци чувао комплет часописа „L'Architecture d'aujourd'hui“, а богате стручне библиотеке са многобројним француским публикацијама иза себе су оставили Милутин Борисављевић и Милан Злоковић.<sup>512</sup>

Један од пресудних фактора за распрострањену појаву ар декоа на српској архитектонској сцени била је обнова градова након Првог светског рата, а нарочито Београда престонице нове Краљевине СХС. Ублажавајући затвореност модернистичке апстрактности, ар деко је створио могућност прихватања умереног крила модерне архитектуре. На тај начин је више одговарао конзервативној средини, како инвеститорима тако и архитектима чији се осећај модерног опирао пуристичком приступу. Избегавајући апстрактне површине, претпостављајући их ефектима композиције и спољне форме, тежио је да обједини луксуз и модерност. С обзиром на то да су средства домаћих инвеститора била ограничена, ефекти ар декоа су углавном били сведени на фасаду, најчешће изведену у вештачком камену. Полихромија и разнородна структура материјала, скулптура, гипсани одливци рељефа, ливени орнаменти, дијамант квадери, стилизовани мотиви у кованом гвожђу и профилисане хоризонталне фуге често су били у функцији тежње ка луксузу, а неретко и знак престижа међу власницима нарочито најамних зграда.<sup>513</sup>

У Србији ар деко се јавио у два појавна облика: интернационалном и националном, колико на јавним толико и на приватним објектима. По типолошким карактеристикама сврстаним у скулпторалну, орнаменталну, полихромну и формално-асоцијативну варијанту, поседовао је различите нивое декоративности, наглашеног, умереног и сведеног степена.<sup>514</sup> Водећи заговорници овог стила сарађивали су са

<sup>511</sup> М. И. Просен, *Ар деко у српској архитектури...*, 32.

<sup>512</sup> Z. Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji...*, 24.

<sup>513</sup> М. Просен, В. Поповић, *Navedeno delo*, 28.

<sup>514</sup> М. И. Просен, *Ар деко у српској архитектури...*, 582.

најзначајнијим вајарима тог доба: Сретеном Стојановићем, Драгомиром Арамбашићем, Ристом Стијовићем, Петром Палавичинијем, Живојином Лукићем, Владимиром Загородњукком, Душаном Јовановићем Ђукином, Томом Росандићем, Ђорђем Јовановићем, архитектом Бранком Крстићем, ликоресцем Ацом Стојановићем. Поједини архитекти су осмишљавали рељефе за своје фасаде, реализујући их у сарадњи са вајарима.

Почетна рецепција стила учоава се у раним двадесетим годинама прошлог века у појединим нереализованим пројектима Милана Злоковића (пројекат Дома УЈИА), Душана Јанковића (пројекат виле) и Милутина Борисављевића (Пантеон српских хероја). Одјек нових идеја посебно је дошао до изражаја у делу Милана Злоковића: пројектима за југословенски павиљон у Филаделфији (1925) и Уметнички павиљон „Цвијета Зузорић“ (1926), као и конкурсним радовима за Спомен костурницу на Зејтинлику и капелу војводи Путнику (1926). Ране реализације ар декоа указују на парафразирање иностраних узора, пре свега италијанског ар декоа и чешког кубизма. Вила Рихарда Шкарке (1927), архитекте Драгише Брашована представља прелазно дело из ране ка зрелој фази ар декоа у којој ће преовладати лична креативност ликовног концепта модерног декоративног луксузног стила.<sup>515</sup> Дело које најбоље одсликава ову фазу ар декоа је зграда Ветеринарског дома Петра и Бранка Крстића (1927/1928). Конкурсни пројекти за Српско народно позориште у Новом Саду (1928/1929) архитеката Петра и Бранка Крстића и Милутина Борисављевића, иако под утицајем париске изложбе, сопственом креативношћу аутора указују на значај примењене уметности, рељефа, витража, скулптуре, кованог гвожђа. Врхунац ар декоа на простору Србије био је крајем двадесетих година у делима Петра и Бранка Крстића, Милана Злоковића, Милана Секулића, Драгише Брашована, Душана Бабића, Ђуре Борошића, Александра Васића, Јана Дубовог, Виктора Лукомског, Александра Дерока, Момира Коруновића, Јордана Петровића.<sup>516</sup> Први објекти са наглашенијим модернистичким приступом, уз присуство декоративне пластике, превасходно рељефа, појављују се од 1928. године. Наклоност ка орнаменту присутан је у модернистичким радовима Јована Бјеловића, Миладина Прљевића, Ђуре Борошића и Момчила Белобрка. Зрела остварења ар декоа реализовали су архитекте Милан Злоковић (сопствена кућа на Неимару, пројекти за стамбену зграду у Палмотићевој и Коларчев народни универзитет),<sup>517</sup> Јан Дубови (Астрономска опсерваторија, пројекти за Новинарски дом, Дечје обданиште у Милоша Поцерца),<sup>518</sup> Драгиша Брашован (кућа са ателеом Сретена Стојановића и Младена Јосића, Дом радничке коморе у Новом Саду, југословенски павиљон у Барселони),<sup>519</sup> Милан Секулић (Дом трговачке коморе у Новом Саду),<sup>520</sup> Петар и Бранко Крстић (вила

---

<sup>515</sup> К. Ђирић, *Шкаркина вила*, Београд 2011; М. И. Просен, *Ар деко у српској архитектури...*, 584; А. Радованац, *Шкаркина вила у Београду*, Саопштења XLVI, Београд 2014, 215-226.

<sup>516</sup> М. Просен, В. Роровић, *Navedeno delo*, 30; М. И. Просен, *Ар деко у српској архитектури...*, 586.

<sup>517</sup> З. Маневић, *Архитект Милан Злоковић...*; М. Ђурђевић, *Живот и дело архитекте Милана Злоковића*, 149-150, 152, 154.

<sup>518</sup> D. Mištinović-Marić, *Navedeno delo*, 103, 145-147.

<sup>519</sup> А. Кадијевић, *Живот и дело архитекте Драгише Брашована (1887-1965)*, ГГБ XXXVII, Београд 1990, 154-156.

<sup>520</sup> В. Брдар, *Од Париса до Брашована, архитектура јавних здања у Новом Саду између два светска рата*, Нови Сад 2003, 52-53.

Стевке Милићевић),<sup>521</sup> Ђуро Борошић (хотел „Праг“),<sup>522</sup> Душан Бабић (вила Протић).<sup>523</sup> Тридесетих година ар деко улази у своју позну фазу, коју карактерише употреба скулптуре и рељефа на прочишћеним фасадним површинама са асоцијацијом на форме и елементе који их повезују са добом машина. Најзначајнији примери су дела Драгише Брашована: Команда ратног ваздухопловства у Земуну (1935) и Дунавска бановина у Новом Саду (1936-1939),<sup>524</sup> Душана Бабића пројекат за Дом УЈИА (1931)<sup>525</sup> и Богдана Несторовића Занатски дом (1933).<sup>526</sup> У националном крилу ар декоа архитекти су се окренули ка богатству домаћег фолклора и средњовековног наслеђа.<sup>527</sup> Ар деко је своју декоративност оставио и у београдским ентеријерима, а један од најлуксузнијих јесте ентеријер биоскопа Београд (1937-1938), дело архитектке Григорија Самојлова, док су рељефе извели вајари Ристо Стијовић и Владимир Загородњук.<sup>528</sup>

Утицај француске уметности и архитектуре, свој највиши домет ће достићи подизањем Споменика захвалности Француској у парку Велики Калемегдан, делу Ивана Мештровића,<sup>529</sup> а потом изградњом Француског посланства у Београду Анри Роже Експера (франц. Henri Roger Expert),<sup>530</sup> јединственог ар деко дела не само на подручју Србије већ и у светским оквирима.<sup>531</sup>

За разлику од ар декоа, француски утицаји у архитектури модернизма, радикалног крила, односно идеје његовог предводника Ле Корбизјеа, на српској градитељској сцени постаће популарне тек пред крај четврте деценије прошлог века. Посебно су му били наклоњени млади архитекти који су једно време провели у Корбизјеовом атељеу у Паризу: Милорад Пантовић (1937), Бранко Петричић (1937) и

<sup>521</sup> Z. Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji...*, 132; M. Ђурђевић, *Архитекти Петар и Бранко Крстић...*, 29-30; Lj. Vladojević, *Moderna kuća u Beogradu (1920-1941)...*, 72-74.

<sup>522</sup> С. Ркаловић, *Хотел „Праг“*, Наслеђе VIII, Београд 2007, 87-94.

<sup>523</sup> Lj. Vladojević, *Moderna kuća u Beogradu (1920-1941)...*, 69, 72; И. Р. Марковић, М. Миловановић, *Архитект Душан Бабић – реконструкција идентитета*, Наслеђе XXI, Београд 2020, 65-66; J. Gačić, *Delatnost arhitekta Dušana Babića i njegova aktivnost u Grupi arhitekata modernog pravca*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, А. Кадијевић, А. Илијевски (ur.), Београд 2021, 164-171.

<sup>524</sup> А. Кадијевић, *Живот и дело архитектке Драгише Брашована (1887-1965)...*, 159-162; В. Брдар, *Од Париса до Брашована...*, 24-29.

<sup>525</sup> А. Игњатовић, *Дом Удружења југословенских инжењера и архитектата*, Наслеђе VII, Београд 2006, 96-100; И. Р. Марковић, М. Миловановић, *Наведено дело*, 65.

<sup>526</sup> И. Р. Марковић, *Занатски дом у Београду архитектке Богдана Несторовића*, ГГБ LIII, Београд 2006, 311-335.

<sup>527</sup> М. Prosen, В. Роровић, *Наведено дело*, 31-32.

<sup>528</sup> М. Просен, *Палата Пензионог Фонда чиновника и служитеља Народне Банке*, ГГБ XLIX-L, Београд 2002-2003, 183-193; К. Ћирић, *Палата Пензионог фонда у Београду*, Београд 2015.

<sup>529</sup> М. Тимотијевић, *A la France! – Подизање споменика захвалности Француској*, у: Српско-француски односи 1904–2004, Београд 2005, 193–218; S. Sretenović, *Le monument à la France à Belgrade La mémoire de la Grande Guerre au service de l'action politique et diplomatique, Vingtième Siècle*. *Revue d'histoire* 2012/3 (N° 115), 31–44; А. Божовић, *Подизање Споменика захвалности Француској*, у: Споменик захвалности Француској обнова, С. Михајлов (ур.), Београд 2018, 22-28; С. Сретеновић, *Споменик Француској у Београду 1918-2018*, у: Споменик захвалности Француској обнова, С. Михајлов (ур.), Београд 2018, 43-53.

<sup>530</sup> Француско посланство представља јасну евокацију француске националне архитектуре XVIII века, и у екстеријеру и у ентеријеру.

<sup>531</sup> М. Јовановић, *Француска архитектка Експер и „ар деко“ у Београду...*, 73-74, 76; Е. Bréon, S. Sretenović, *Наведено дело*; С. Сретеновић, *Француско-српски односи, историја и сећање, наслеђе Првог светског рата*, Наслеђе XIX, Београд 2018, 9-15.

Јован Крунић (1938-1940).<sup>532</sup> Међутим, тек након Другог светског рата Корбизјеове архитектонске и урбанистичке идеје постаће ослонац српских модерниста. С друге стране, идеје Анрија Бергсона (франц. Henri Bergson) о покренутости простора утицаће на дело Николе Добровића.<sup>533</sup>

---

<sup>532</sup> М. Р. Реговић, *Srpska arhitektura XX veka...*, 56; В. Х. Панић, *Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941...*, 87-89.

<sup>533</sup> С. Богуновић, *Теорија покренутости простора као философски основ зграде Генералштаба Војске Југославије у Београду*, ГГБ XLVII-XLVIII, Београд 2000-2001, 253-262; Б. Ковачевић, *Архитектура зграде Генералштаба*, Београд 2001; М. Vukotić Lazar, *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945-1967)*, Београд 2002; М. Матејић, *Прилог проучавању зграде Генералштаба архитекте Николе Добровића: концепт и искуство простора*, Наслеђе XIII, Београд 2012, 167-183; М. Вукотић Лазар, *Архитекта Никола Добровић. Живот, дело и доба коме је припадао*, Косовска Митровица 2018.



## Јевреји градитељи Београда до 1941. године

Јевреји у Београду су представљали важан део локалне заједнице.<sup>534</sup> Настојећи да се интегришу у друштвене, привредне и културне сфере своје нове државе Краљевине Србије, а потом Краљевине СХС/Југославије, инжењери и архитекти Јевреји, заједно са својим колегама других нација, осавремењивали су постојећи и истовремено градили нови визуелни лик Београда. Њихово деловање се одвијало у два смера. Један је био усмерен на подизање религиозних и профаних објеката намењених заједници, док је други етаблирао јеврејске инжењере и архитекте као равноправне стручњаке градитеље уз њихове колеге припаднике других етничких група. Посебан допринос су дали у првој половини прошлог века.

Иако је од последње четвртине XIX века, нарочито од добијања пуних права након проглашења Србије за Краљевину, јеврејска заједница постајала све многобројнија, а њихова привредна и друштвена делатност била све заступљенија, досадашња историографска, као ни теренска истраживања, нису забележила значајније пројектантске и градитељске активности све до првих година XX века. Када говоримо о изградњи Београда, Јевреји су се појавили најпре као инвеститори, да би се почетком прошлог века на домаћој градитељској сцени јавили први објекти изграђени према пројектима јеврејских градитеља. Истовремено настају пројекти и дела реализована у стилу сецесије, чијем ширењу ће значајно допринети јеврејски градитељи с једне стране и припадници јеврејске заједнице као инвеститори с друге.<sup>535</sup> Прихватањем и преношењем актуелних европских архитектонских токова и једни и други су играли важну улогу у реформи дотрајалих архитектонских концепција. Међутим, инжењери и архитекти Јевреји, почетком века углавном школовани на средњоевропским, преваходно бечким високообразованим техничким школама, нису стварали посебну јеврејску архитектонску културу, већ су били укључени у актуелне стилске и градитељске токове на београдској, српској и југословенској сцени.<sup>536</sup>

---

<sup>534</sup> Током XIX века јеврејска заједница у Београду била је велика и значајна. Поседовала је неколико синагога, школу, обредно купалиште (микве) и гробље. Први прегледни рад који је указао на Јевреје градитеље Београда објављен је у Зборнику Јеврејског историјског музеја, чији је аутор Дивна Ђурић Замоло. D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 216-244.

<sup>535</sup> Р. Клајн, *Сецесија: Јеврејски (не)укус?*, Менора 2, Београд 2010, 133-175; А. Кадичевић, *The Creative Presence of Jews in Belgrade Architecture of the Twentieth Century*, Serbian studies vol. 27 no. 1-2, Bloomington 2013, 148.

<sup>536</sup> Рудолф Клајн поставља питање да ли се архитектонско дело може окарактерисати као „јеврејско“ и указује на то да су такве одреднице око 1900. у Бечу и Будимпешти биле водећи аргументи у антисемитским круговима. Истичући да су Јевреји ретко били у позицији да наметну архитектуру другима, са појавом модерне архитектуре јачао је „јеврејски“ утицај. У Бечу, Јевреји су играли улогу интелектуалних покретача сецесије, а виша јеврејска класа била је повезана са покретом. С друге стране и Адолф Лос је видео Јевреје као своје истомишљенике и носиоце модернизма и то у круговима наручиоца, архитеката, теоретичара. Адолф Лос је много допринео модернизму усвајајући простор као примарни садржај архитектуре. Његов раумплан, као концепт по ком архитектура не планира првенствено зидове и таванице, него простор који (као и време) има изузетан значај у јеврејском мистицизму. Р. Клајн, *Сецесија: Јеврејски (не)укус?...*, 133-175; R. Klein, *Judaism, Einstein and Modern Architecture*, Prostor Vol. 20 No. 2 (44), Zagreb 2012, 220-235.

Већина Јевреја градитеља Београда потицала је из београдских породица као што су Виктор Давид Азриел,<sup>537</sup> Леон Талви<sup>538</sup> и Јован Коен<sup>539</sup> активни до Првог светског рата, потом Јосиф Најман, Миша Манојловић,<sup>540</sup> Исак Азриел,<sup>541</sup> Јосиф Албала,<sup>542</sup>

---

<sup>537</sup> Виктор Давид Азриел (Београд, 1880 – Београд, 1938) потекао је из старе београдске јеврејске трговачке породице. Отац му је био трговац житарицама на велико, активан члан Јеврејске општине и једно време њен председник. Основну и средњу школу је завршио у Београду, а потом грађевински факултет у Бечу. Веома кратко се бавио својом струком. Урадио је пројекат адаптације и доградње очеве куће на углу улица Тадеуша Кошћушка и Змаја од Ноћаја бр. 1, робни магазин Бенциона Булија у Краља Петра бр. 16, дворишну зграду на углу Тадеуша Кошћушка и Солунске за сопствене потребе, Српску извозну банку у Карађорђевој бр. 87, затим је руководио изградњом синагоге у Цара Уроша. Становао је у Добрачиној бр. 10, а потом у Јовановој бр. 1. *Грађевински потсетник „Моја кућа“*, Београд 1927, 31; S. Planić (ur.), *Navedeno delo*, 63; D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 217-220; Д. Ђурић-Замоло, *Виктор Давид Азриел, Градитељи Београда 1815–1914...*, 16–20; Приватна збирка Милоша Јуришића.

<sup>538</sup> Леон Талви (Београд, 17.7.1879 – Израел, после 1941), према појединим изворима завршио је Техничку високу школу у Швајцарској, а према изворима који говоре о нострификацији дипломе, дипломирао је на Универзитету у Лувену у Белгији. Пре Првог светског рата био је партнер у предузимачкој фирми „Талви и Бенароје“ у Београду. Био је сопственик хотела „Палас“, који је и пројектовао. Према његовом пројекту подигнуте су кућа Јосифа Алкалаја у Краља Петра бр. 30-32, а заједно са архитектом Бенаројом изводио је радове на санаторијуму „Врачар“. Становао је у Вишњићевој бр. 2, а потом на Топличиним венцу бр. 23 (хотел „Палас“). S. Planić (ur.), *Navedeno delo*, 63; В. С. Марковић, *Navedeno delo*, V; D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 238-240; В. Б. Шолаја, А. С. Магдић, *Инжењери у Књажевству/Краљевини Србији од 1834. године до завршетка Првог светског рата*, Београд 1994, 103; [https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=506344](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=506344) [приступљено 16.3.2020]

<sup>539</sup> Јован Коен (Београд, 20.07.1872 - ?), према Именику чланова београдске секције УЈИА с краја 1919. године био је приватни инжењер. Једно време је становао на Топличиним венцу бр. 5. Пројектант је низа мањих стамбених зграда у Београду у периоду од 1911-1914. године, већином приземних, од којих многе нису сачуване: Кнеза Милоша бр. 11, Алексе Ненадовића бр. 9, Далматинска бр. 34/Кнез Данилова бр. 17, Млатишумина бр. 8, Соколска бр. 3, угао Мутапове и Тамнавске, угао Курсулине и Макензијеве, Голсвортијева бр. 36. D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 221-224; В. Б. Шолаја, А. С. Магдић, *Navedeno delo*, 51; [https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=193261](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=193261) [приступљено 16.3.2020]

<sup>540</sup> Миша Манојловић (Београд, 11.2.1901 – Београд, 19.11.1941), рођен као Моша Мануел, основну и средњу школу завршио је у Београду. Дипломирао је 1928. године на Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду. Самостално је учествовао на конкурсима за железничку станицу у Скопљу (1931) - прва награда. У сарадњи са Исаком Азриелом, са којим постаје партнер почетком тридесетих година прошлог века, имао је пројектни биро. У периоду од 1932-1941. урадили су преко шездесет пет пројеката. Њихова делатност је углавном била везана за Београд: Дом УЈИА у Кнеза Милоша бр. 7 (1933-1934), Гостионичарски дом у Југ Богдановој бр. 28 (1931), зграда Јеврејског женског друштва (1937-1938), палата Тонкић у Лесковцу (1937), стамбене зграде у Риге од Фере бр. 8 и Маршала Бирјугова угао са Царице Милице (1932), Космајска бр. 26 (1936), Цара Уроша бр. 13 (1937), Кнеза Милоша бр. 69 (1940, данас Градска општина Савски венац), Кнегиње Љубице бр. 52 (1937), Иван Беговој бр. 9 (1937). Заједно су учествовали на конкурсима за Народни дом краља Александра Првог у Земуну (1932-1933), Соколски дом у Госпићу (1935). Страдао је у Холокаусту у Београду, као и остали чланови породице. D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 225-228; А. Пијевић, *The Lost Voices of Serbian Modernism: Miša Manojlović and Isak Azriel*, *Serbian studies* vol. 27 no. 1-2, Bloomington 2013, 121-135.

<sup>541</sup> Исак Азриел (Београд, 23.5.1903 – Израел, после 1949), једно време је боравио у Берлину. Пројекте остварио у заједници са Мишом Манојловићем. Након Другог светског рата се одселио у Израел. D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 217; А. Пијевић, *Navedeno delo*, 121-135.

<sup>542</sup> Јосиф Албала (Београд, 19.4.1902 – Београд, 1942) основну школу и гимназију завршио је у Београду. На Архитектонском одсеку Техничког факултета је дипломирао 1933. године. Бавио се пројектовањем стамбених зграда, углавном у Београду у духу модерне, безорнаменталне, функционалне архитектуре. Позната су два његова пројекта настала у Нишу: кућа адвоката Александра Хаџи Пешића на углу Синђелићеве и Јеврејеве и дворишна кућа фотографа Исака Мандиловића у Карађорђевој бр. 14. D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 216-217.

Милан Шланг<sup>543</sup> и Алфред Меламед. Својим професионалним ангажовањем продуктивно су деловали током две међуратне деценије.<sup>544</sup> Поједини, попут Исидора Левија,<sup>545</sup> иако нису били пореклом из Београда, велики део свог радног века су провели у главном граду Краљевине СХС/Југославије. Како један од првих истраживача градитељских опуса јеврејских архитеката на подручју Београда Дивна Ђурић Замоло наводи, међу њима најзначајнији је Јосиф Најман, не само по броју већ и по квалитету изведених дела.<sup>546</sup> Најманов опус у целини је сведочанство не само интеграције заједнице у друштво главног града Краљевине већ и потврђивања да су архитекти јеврејског порекла прихватили и следили токове на домаћој градитељској сцени и равноправно учествовали у свим њеним променама, кризама и прогресу. Значајан допринос изградњи Београда дали су и загребачки архитекти Хуго Ерлих<sup>547</sup> и Ернест Вајсман,<sup>548</sup> затим архитекта Самуило Сумбул рођен у Сарајеву,<sup>549</sup> као и грађевински

---

<sup>543</sup> Милан Шланг (Пакрац, Хрватска, 15.2.1897 - ?), био је син рабина Игњата Шланга. Иако није на крају завршио Технички факултет, пројектовао је Синагогу ашкенатског обреда у Маршала Бирјузова бр. 19. Постоје мишљења да су му друге архитекте потписивале пројекте, с обзиром на то да није дипломирао. D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 236-238; [https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=785862](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=785862) [приступљено 16.3.2020]

<sup>544</sup> Алфред Меламед (Београд, 2.9.1901. – САД, Њујорк, 1.9.1965) студије архитектуре завршио је у Берлину. Након повратка у Београд око 1933. године отворио је приватни пројектантски биро. Прво појављивање на архитектонској сцени Београда било је 1931. године на конкурсима за кафану и ресторан на Топчидеру и за санаторијум на Авали са Мишом Манојловићем и Исаком Азриелом. Углавном се бавио пројектовањем стамбених зграда. У његовом опусу посебно се издвајају нерелизоване пројекат за кућу у Пушкиној бр. 6 и зграде у Савској бр. 5 (1936) и Милоша Поцерца бр. 34 (1939-1940), као и стамбене зграде на углу Цвијићеве и Рачког бр. 1, Булевару кнеза Александра Карађорђевића бр. 55-57, Добрачиној бр. 22, Господар Јевремовој бр. 45, Копитареву градини бр. 3, кућа у Генерала Васића бр. 5. У априлу 1941. емигрирао је у Америку. В. Путник Прица, *Прилог проучавању стамбене архитектуре Алфреда Меламеда у Београду (1933-1941)*, Наслеђе ХХ, Београд 2019, 137-150.

<sup>545</sup> Исидор Леви (Крушевац, 1887 - ?) био је овлашћени грађевински инжењер у Београду. Двадесетих година прошлог века становао у Кнез Даниловој бр. 21. Пројектовао је две зграде у Јеврејској улици: угао улица Јеврејске бр. 4 и 6 и Високог Стевана бр. 6 из 1928. (срушена 1982) и дворишна зграда у Јеврејској бр. 12. Становао је у Поп Лукиној бр. 11. *Грађевински потсетник „Моја кућа“* ..., 32; D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 224-225; [https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=77963](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=77963) [приступљено 16.3.2020]

<sup>546</sup> D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 241.

<sup>547</sup> Хуго Ерлих (Загреб, Хрватска, 31.1.1879 – Загреб, Хрватска, 21.9.1936) потиче из познате породице загребачких градитеља. Завршио је Техничку школу у Бечу. Неко време је радио у атељеима бечких архитеката Фридриха Омана (нем Friedrich Ohmann) и Хумберта Валхера (нем. Humbert Walcher), где је вршио рестаурације појединих аустријских дворана. У Загребу је од 1909. до 1915. радио на пројектовању стамбених зграда у оквиру заједничког атељеа са архитеком Виктором Ковачићем. Након Првог светског рата поред стамбених пројектује и јавне објекте и истовремено руководи једним од највећих пројектантских бироа у Загребу. У Београду су позната два његова објекта: Удружена банка у Краља Петра бр. 21 и стамбена зграда у Симиној бр. 29. Такође, учествовао је на конкурсима за Аграрну банку и зграду „Сингер“. Ž. Domljan, *Arhitekt Hugo Ehrlich, Život umjetnosti*, 24-25, Zagreb 1976, 39-55; D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 220-221.

<sup>548</sup> Ернест Вајсман (Славонска Пожега, Хрватска, 1903 – Харлем, САД, 1985) студирао је архитектуру код Ле Корбизјеа. Једно време је живео у Београду, где је пројектовао Дом новинара Србије у Ресавској улици. D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 240-241; Т. Вјажић Klarin, *Ernest Weismann: arhitektonsko djelo 1926–1939, doktorska disertacija*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2011.

<sup>549</sup> Самуило Сумбул (Сарајево, Босна и Херцеговина, 1887 – Парма, Италија, 23.2.1947), факултет је завршио у Бечу. У Београд је дошао након Првог светског рата, где је имао фирму „Архитектонско-грађевинско предузеће арх. С. Сумбула и инж. Х. Исаковића“. Пројектовао је зграду Савеза Јеврејских општина у Краља Петра бр. 71а, Јеврејско добротворно друштво „Онег Шабат и Гемулат Хасадим“ у Јеврејској бр. 16, сопствену зграду у Бранковој бр. 8, Споменик Јеврејима палим у Првом светском рату на Јеврејском гробљу у Рузвелтовој улици, зграду Колонијалне банке на углу Краља Петра и Узун

инжењер Херман Мондшајн,<sup>550</sup> пореклом из Пољске. Током треће и четврте деценије прошлог века, поред архитектата који су оставили значајне опусе у градитељству Београда, важно је поменути и оне грађевинске инжењере јеврејског порекла који су подигли значајан број стамбених и стамбено-пословних зграда, претежно за инвеститоре из редова њихове заједнице: Самулио Зак, Самуило Мандил,<sup>551</sup> Бруно Рихтер, Марсел Нахман,<sup>552</sup> Хајим Исаковић,<sup>553</sup> Емил Мајзл<sup>554</sup> и свакако Виктор Давид Азриел који је радио у континуитету од првих деценија прошлог века. Међу њима се истиче и грађевински инжењер Емил Дајч, међутим његово деловање није било усмерено на пројектовање и градњу објеката, већ је био заступник познатих светских грађевинских фирми за набавку грађевинских машина и грађевинског материјала,<sup>555</sup> као и значајан број грађевинских предузимача: Матвеј Ајзинберг, Хуго Вајс, Ото Голднер, Емил Давид, Ото и Ернст Лоренц, Јосиф Морхарт.<sup>556</sup>

Поред низа објеката различите намене од стамбене до индустријске, чији су Јевреји били пројектанти, посебно је потребно истаћи оне верске, образовне и друштвене грађевине подигнуте током прве половине прошлог века, које су биле идентитетски симболи заједнице. Прва у низу била је сефардска синагога Бет Израел у улици Цара Уроша бр. 20 (1907–08), духовно средиште верског живота, коју је пројектовао пријатељ јеврејске заједнице, архитекта Милан Капетановић (1859-1934), док је градњу водио Виктор Давид Азриел.<sup>557</sup> Камен темељац за један од најрепрезентативнијих верских објеката у Београду, положио је краљ Петар Карађорђевић. Синагога је волуменом и ликовним изразом доминирала овим делом града са својом шеснаестостраном куполом

---

Миркове, зграде у Француској бр. 13 и Мајке Јевросиме бр. 22. Становао је и фирма му је била пријављена на Душанову бр. 48, а потом у Бранковој бр. 8. *Грађевински потсетник „Моја кућа“*..., 32; S. Planić (ur.), *Navedeno delo*, 65; D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 233-236; V. Dautović, V. Putnik, *The Construction of the House of the Jewish Church-School Community in Belgrade and the Process of Jewish Emancipation*, Serbian studies vol. 28 no. 1-2, Bloomington 2017, 184-185.

<sup>550</sup> Херман Мондшајн (Хусјатњи, Пољска, око 1886 – Београд, око 1942), дипломирао је на Одсеку за грађевинску технику на Техничкој високој школи у Бечу. Пре Београда радио је у Чехословачкој и Загребу. У Београду је радио углавном као извођач радова: Министарство шума и руда, Пољопривредни факултет у Земуну, Осигуравајуће друштво „Југославија“ на Теразијама, зграде у Бранковој, Тадеуша Кошћушка, санаторијум за грудоболне у Кнез-селу код Ниша. Становао је у Господар Јовановој бр. 36. Страдао је у логору Топовске шупе. S. Planić (ur.), *Navedeno delo*, 77; D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 228-229.

<sup>551</sup> Као приватни инжењер у Београду, крајем 1919. године био је члан београдске секције УЈИА. Становао је и фирма му је била пријављена на Краља Александра бр. 200, а потом на кућном броју 250. *Грађевински потсетник „Моја кућа“*..., 32; S. Planić (ur.), *Navedeno delo*, 64; В. Б. Шолаја, А. С. Магдић, *Наведено дело*, 57.

<sup>552</sup> Становао је и фирма му је била пријављена на Душанову бр. 48, а потом на Книћанинову бр. 14. *Грађевински потсетник „Моја кућа“*..., 32; S. Planić (ur.), *Navedeno delo*, 64.

<sup>553</sup> Архитектонско-грађевинско предузеће имао је са Самуилом Сумбулом. Становао је и фирма му је била пријављена на Јованову бр. 65. *Грађевински потсетник „Моја кућа“*..., 31.

<sup>554</sup> Емил Мајзл био је грађевински инжењер и предузимач. Становао је у Господар Јевремовој бр. 13. S. Planić (ur.), *Navedeno delo*, 63, 77.

<sup>555</sup> Становао је и фирма му је била пријављена на адресу Космајска бр. 9. *Грађевински потсетник „Моја кућа“*..., 31, оглас.

<sup>556</sup> S. Planić (ur.), *Navedeno delo*, 76-77.

<sup>557</sup> S. V. Nedić, *Sinagoga Bet Israel – delo arhitekta Milana Kapetanovića*, Zbornik JIM 8, Beograd 2003, 304-307; Б. Боровњак, *Верски објекти у Београду: Пројекти и остварења у документима Историјског архива Београда*, Београд 2013, 79; А. Кадјевић, *The Creative Presence of Jews in Belgrade Architecture of the Twentieth Century...*, 148-149; Dj. Borovnjak, *Synagogues in Recent Serbian Architecture*, Serbian studies vol. 28 no. 1-2, Bloomington 2017, 130-131.

у неомаварском стилу комбинованом са елементима сецесије,<sup>558</sup> са Давидовом звездом и натписима на хебрејском. Уништена је приликом рушења храма 1944. године, током повлачења нацистичке војске. Изградњом синагоге Бет Израел започела је последња фаза интеграције јеврејске заједнице у друштвени и политички живот Београда, која ће бити завршена двадесет година касније подизањем Дома јеврејске црквене школске заједнице.<sup>559</sup> Истовремено са градњом сефардске синагоге, Виктор Давид Азриел гради Робни магазин Бенциона Булија (1907), банкара и народног посланика, у улици Краља Петра бр. 16.<sup>560</sup> Прва модерна робна кућа, подигнута у једној од најзначајнијих београдских улица, уклопљена у низ суседних објеката, била је једна од најсавременијих зграда у престоници Краљевине, најуспелији и најчистији пример сецесије у Београду. Први је објекат у Београду у којој је више етажа међусобно спојено и отворено, што је омогућила његова армиранобетонска конструкција са стубовима и галеријама, осветљење преко стаклене фасаде и лантерни на равном крову, са сецесијски обрађеном фасадом у форми стаклене „зид завесе“ између два мермерна пилона с фијалама и плиткорелефном декорацијом.

Дела настала до, као и након Првог светског рата, као креативан чин архитеката јеврејског порекла у Београду, допуњује и низ стамбених, стамбено-пословних објеката, породичних кућа и вила, подигнутих за београдске Јевреје – инвеститоре и наручиоце. Један од репрезентативнијих примера јесте сецесијска кућа Арона Левија у улици Краља Петра бр. 39, дело архитекте Стојана Тителбаха.<sup>561</sup> У прво време Јевреји су своје објекте градили већином на подручју Дорћола, Зерека, дуж улица Краља Петра, Господар Јованове и Јевремове, да би у међуратном периоду јеврејски градитељски фонд био распрострањен широм грађевинског подручја Београда.<sup>562</sup>

Градитељска делатност у Београду је посебно била интензивна током двадесетих и тридесетих година прошлог века, чему су значајно допринели и јеврејски архитекти и инвеститори. За разлику од предратне генерације, београдски градитељи јеврејског порекла активни у међуратном периоду, школовани су на београдском Техничком факултету, а њихови приватни и професионални путеви су већином били везани за главни град Краљевине и Србију. Такође, своје клијенте су стицали међу припадницима не само јеврејске заједнице него и међу другим етничким групама, а били су и пројектанти државних и општинских здања, седишта струковних организација и административних објеката о чему посебно сведочи пројектантска делатност архитекте

---

<sup>558</sup> Неомаварски стил је развијан током епохе историцизма као један од формалних израза под утицајем јеврејске оријенталне интерпретације као „других“ или „европских азијата“. Сматрало се да се њихов верски и национални идентитет може визуелно изразити првенствено кроз присвајање исламских архитектонских елемената и декоративних детаља. Тако су београдски Јевреји одлучили да свој идентитет изражавају оријенталистичким дискурсом како је прихваћено у Средњој Европи. Овакву интерпретацију јеврејског визуелног идентитета донели су архитекте Милан Капетановић и Самуило Сумбул, школовани у Минхену и Бечу. V. Dautović, V. Putnik, *Navedeno delo*, 182.

<sup>559</sup> *Isto*, 181.

<sup>560</sup> Б. Ибрајтер Газибара, *Робни магазин*, Београд 2011; М. Рожман, *Визуелна култура и приватни идентитет породице Були*, Београд 2017; А. Јевтовић, *Споменик културе као ресурс свакодневице на примеру Робног магазина у Београду*, *Култура* 164, Београд 2019, 352-368.

<sup>561</sup> В. Павловић Лончарски, *Прилог проучавању дела Стојана Тителбаха у Београду...*, 25-32; М. Roter Vladojević, Н. Даж, *Navedeno delo*.

<sup>562</sup> *Isto*.

Најмана и тима Манојловић-Азриел. Иако привржени савременим архитектонским појавама, београдски градитељи јеврејског порекла, попут других својих колега, пројектовали су у свим актуелним стилевима заступљеним на домаћој градитељској сцени. У прилог овоме говори хотел „Палас“ Леона Талвија,<sup>563</sup> синагога Сукат Шалом<sup>564</sup> или део опуса Јосифа Најмана настао у духу француског академизма, као и архитектура Дома јеврејске црквено-школске заједнице,<sup>565</sup> пример српско-византијског стила.

Као што су на почетку века прихватили савремене сецесијске токове, у периоду између Првог и Другог светског рата, архитекти Јевреји су посебан допринос дали прихватању и распрострањању модерне архитектуре. Међу модернистима посебно место припада Јосифу Најману, Миши Манојловићу и Исаку Азриелу, Јосифу Албали, као и хрватским архитектима Хугу Ерлиху и Ернесту Вајсману. Архитекта Јосиф Најман је од друге половине треће и током четврте деценије прошлог века пројектовао низ стамбених, стамбено-пословних објеката и индустријских комплекса, као и ауторски тим Манојловић-Азриел. Миша Манојловић и Исак Азриел пројектују неколико веома значајних објеката изразито чисте, безорнаменталне, функционалне модерне архитектуре: Дом УИИА у Кнеза Милоша бр. 7 (1933-1934), Гостионичарски дом у Југ Богдановој бр. 28 (1931), зграду Јеврејског женског друштва (1937-1938), стамбену зграду у Кнеза Милоша бр. 69 (1940).<sup>566</sup> Хуго Ерлих је аутор једног од првих модернистичких објеката у Београду, Југословенске удружене банке у Краља Петра (1929-1931), као и куће Николе Никића у Симиној улици (1932).<sup>567</sup> Други загребачки архитекта јеврејског порекла Ернест Вајсман пројектовао је једно од најзначајнијих дела београдског модернизма Дом удружења новинара у Ресавској бр. 28 (1931-1935) где је на функционалном, административном здању применио јасно препознатљиву естетику Ле Корбизјеа.<sup>568</sup>

Београдски Јевреји су и у међуратном периоду наставили да подижу објекте у служби чувања и неговања верског и етничког идентитета. Прва значајна зграда подигнута након синагоге Бет Израел, била је зграда добротворног друштва „Онег Шабат и Гемилут Хасидим“ у Јеврејској бр. 16. Изграђена је у првим годинама након рата, у периоду од 1922. до 1923. године, према пројекту Самуила Сумбула. Била је то прва Сумбулова грађевина коју је пројектовао за јеврејску заједницу у Београду, а пројектоваће још неколико.<sup>569</sup> Настављајући стил Капетановићеве синагоге Бет Израел, Сумбул је применио декоративне елементе исламске архитектуре.

Након изградње зграде добротворног друштва, у улици Маршала Бирјугова бр. 19 подигнута је ашкенаска синагога Сукат Шалом (1924-1929), једина на подручју

---

<sup>563</sup> D. Đurić- Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 239.

<sup>564</sup> А. Божовић, *Синагога Сукат Шалом*, Београд 2013; Dj. Borovnjak, *Synagogues in Recent Serbian Architecture...*, 131-132.

<sup>565</sup> V. Dautović, V. Putnik, *Navedeno delo*, 191-213.

<sup>566</sup> А. Пијевић, *The Lost Voices of Serbian Modernism: Miša Manojlović and Isak Azriel...*, 121-135.

<sup>567</sup> Ž. Domljan, *Navedeno delo*, 39-55; S. Ristić, *Navedeno delo*, 142-149; И. Р. Марковић, *Југословенска удружена банка архитекте Хуго Ерлиха...*, 127-133; А. Кадјевић, *Reformatorska interpolacija u beogradskom urbanom tkivu...*, 38-42.

<sup>568</sup> А. Кадјевић, *Новинарски дом – значајно остварење хрватских архитеката у Београду...*, 117-128.

<sup>569</sup> V. Dautović, V. Putnik, *Navedeno delo*, 183.

Београда која је до данас очувала примарну намену.<sup>570</sup> Изведена је према пројекту Милана Шланга, студента Техничког факултета и сина рабина Игњата Шланга, који је потписао његов ментор Фрања Урбан. Њеном изградњом на подручју Београда са Земунском било је укупно четири синагоге: две сефардске и две ашкенаске.<sup>571</sup> О односу државе и краљевске породице према јеврејској заједници у Београду, говори и податак да је, као скоро двадесет година раније приликом подизања сефардске синагоге, камен темељац ашкенаске синагоге положио краљ Александар лично са краљицом Маријом Карађорђевић. Имајући у виду да је основна функција синагога била место за вернике и простор за образовање и друге различите намене, тако је и синагога „Сукат Шалом“ подигнута осим за религиозну, за културну, административну и стамбену намену.

Поред верских објеката, синагога и других објеката профане намене, идентитет јеврејске заједнице исказан је нарочито у меморијалној и фунерарној архитектури. На подручју Београда, у Рузвелтовој улици, налазе се два јеврејска гробља, сефардско и ашкенаско, организована или у најнепосреднијој близини (сефардско) или у саставу (ашкенаско) највећег градског београдског новог гробља. На сефардском гробљу, након Првог светског рата подигнут је споменик погинулим Јеврејима у ослободилачким ратовима у Србији од 1912. до 1918. године.<sup>572</sup> Споменик на којем су примењени оријентални декоративни елементи, чији је аутор архитекта Сумбул, свечано је освећен 1927. године. У оквиру истог фунерарног комплекса након Другог светског рата биће подигнут нови меморијал у знак сећања на јеврејске жртве фашизма, дело архитектке Бодана Богдановића (1951-1952).<sup>573</sup>

Један од најбољих примера јеврејске интеграције у друштвену заједницу у којој су живели, стварали и привређивали, нарочито интеграције у области архитектуре, културе и образовања јесте Дом јеврејске црквено-школске заједнице (1927-1928), дело архитектке Самуила Сумбула, чијом изградњом је процес еманципације београдских Јевреја био дефинитивно заокружен. Ова репрезентативна зграда подигнута у улици Краља Петра бр. 71 представљала је функционалну целину са синагогом Бет Израел. Сумбул је пројектовао Дом јеврејске црквено-школске заједнице у византијском стилу, као јасну поруку да су Јевреји прихваћени и интегрисани у југословенску заједницу.<sup>574</sup> И заиста, од тренутка када су се архитектке јеврејског порекла у Београду јавиле са првим пројектима и изведеним делима на градитељској сцени Београда, стајали су равноправно са својим колегама припадницима других етничких заједница, делили једнака естетска и стилска опредељења, усвајали и примењивале исте инжењерске, техничке и технолошке процесе, равноправно учествовали у подели тржишта и придобијању

---

<sup>570</sup> I. R. Marković, *Zgrada srpsko-jevrejske crkvene opštine Aškenaskog obreda u Beogradu*, Zbornik JIM 9, Beograd 2009, 353-373; А. Божовић, *Синагога Сукат Шалом...*; Ђ. Боровњак, *Верски објекти у Београду...*, 80; Dj. Borovnjak, *Synagogues in Recent Serbian Architecture...*, 131-132.

<sup>571</sup> Земун је све до 1918. припадао Аустроугарској монархији. Након Версајског мира и уласка у састав Краљевине СХС постојеће синагоге - ашкенацка подигнута 1850. и сефардска из 1871. биле су на располагању читавој јеврејској заједници на подручју главног града Краљевине. Сефардски храм је оштећен у савезничком бомбардовању Београда 1944. и накнадно је срушен. Dj. Borovnjak, *Synagogues in Recent Serbian Architecture...*, 129-130.

<sup>572</sup> V. Dautović, *Navedeno delo*, 46-57.

<sup>573</sup> Д. Стипић, *Конкурс за подизање Споменика јеврејским борцима и жртвама фашизма на Сефардском гробљу у Београду, 1951-1952. године*, Наслеђе XXI, Београд 2020, 177-190.

<sup>574</sup> V. Dautović, V. Putnik, *Navedeno delo*, 192.

инвеститора, тако да не можемо говорити о јеврејској архитектури у Београду већ искључиво о квалитативном и квантитативном доприносу јеврејских градитеља архитектури Београда.



## 4. СТВАРАЛАШТВО ЈОСИФА НАЈМАНА

### Уметничко формирање и узори

Неколико важних аспеката у животу Јосифа Најмана имало је значајан утицај на одабир занимања архитекте, а потом и на формирање и развој његовог стваралаштва. Породично наслеђе, непосредно окружење у Београду, као и чести, континуирани боровци у Бечу, у којем су становали остали чланови породице Најман, утицали су на стварање најранијих личних, визуелних импресија и ставова. Високо образовање стечено у Београду, а потом специјализирано у Паризу, засновано на класичним архитектонским основама, донело му је чврста теоретска и практична знања и сигурност неопходну за добијање првих послова и пробоја на архитектонској сцени. Везе са аустроугарском престоницом, као и специјалистички боравак у Паризу средином двадесетих година прошлог века, и то у преломном тренутку за прихватање модерног покрета у архитектури, утицали су на то да Јосиф Најман буде сведок важних мена на пољу архитектуре. Управо су ова два тока, средњоевропски на којем је почивао и систем високошколског образовања архитектуре у Београду и француски имали важну улогу у формирању и даљем развоју његове личне архитектонске поетике.

Почеци су свакако везани за Београд. Архитектура кућа у којима је живела породица Најман, као и објекти у којима је Најман стицао прва знања, својом естетиком су непосредно утицали на формирање укуса, а врло могуће и на одабир његовог будућег занимања. Кућа Милорада Павловића, Основна школа код Саборне цркве, Реалка, Дом Светог Саве, Капетан Мишино здање, Кућа фотографа Милана Јовановића, зграда Нове војне академије представљали су Најманово свакодневно животно окружење. Ови објекти су тада, а и данас представљају репрезентативне објекте престонице који су умногоме одредили визуелни лик Београда током друге половине XIX и почетком XX века. Обликовани у стилу класицизма, академизма, романтизма и сецесијских идеја у националном градитељству ове грађевине и данас представљају значајне материјалне артефакте урбаног и архитектонског развоја града. Стасавајући у таквом амбијенту, Јосиф Најман је посредно био и сведок мењања Београда у савремени, комунално уређени град попут других европских престоница.

Беч, престоница Аустроугарске монархије био је друго важно извориште естетских и интелектуалних импресија, које је извршило знатан утицај на формирање личног укуса и уметничких ставова будућег архитекте. Од друге половине XIX века Беч је прошао пут трансформације и израстања у метрополу, у којој се тежило достизању раскоши Лондона (енг. London) и сјаја Париза уз императив очувања оног највреднијег у старом Бечу.<sup>575</sup> Попут ове две метрополе, и Беч је у прошлости био римско насеље, имао је погодан географски положај који му је омогућио да се развије у важно трговачко чвориште, потом је постао царско седиште и политичка престоница. С друге стране,

---

<sup>575</sup> D. Dž. Olsen, *Beč Franje Josifa*, u: *Istorija moderne arhitekture*. Knjiga 1. Koreni Modernizma, M. Perović (prij.), Beograd 1997, 290; K. E. Šorske, *Fin-de-Siècle u Beču: Politika i kultura*, Beograd 1998.

вишенационални карактер Хабзбуршке монархије привлачио је у Беч припаднике различитих културних традиција што је допринело стварању мултикултуралног духа и епитета културног центра светског значаја.<sup>576</sup> Отварање према јеврејским заједницама Средње Европе и Русије између 1880. и 1900. године још је више нагласило космополитски изглед града. Током XIX века Аустрија је прошла убрзану индустријализацију, а већ у последњој трећини века предграђе Беча је било преплављено фабрикама и радионицама. Такође, услед увећања административног апарата и жеље племства да станује у близини двора, дошло је до наглог пораста становништа и развоја нових свакодневних навика, моде, укуса и луксузних заната.<sup>577</sup> Популациони раст и развој индустрије условили су ширење града.<sup>578</sup> Од средине XIX века до 1914. године три четвртине кућа на изграђеним површинама замењене су новим, уске грађевинске парцеле су реорганизоване како би се омогућила градња нових већих објеката, грађене су нове улице. У ужем градском језгру живела је бечка аристократија, што је граду улило посебан квалитет привлачењем свега што је помодно, лепо и скупо.<sup>579</sup> Званични укус тог доба је нагињао ка строгом неокласицизму. У центру старог језгра града оивиченог булеваром Рингштрасе (нем. Ringstraße), односно у средишту преуређене метрополе, стајала је зграда опере као најважнији оријентир читавом ланцу институција, отворених простора и резиденција. Истовремено, пораст становништва условио је урбани развој града, нарочито изградњу масивних стамбених блокова, у чему је Беч дуги низ година предњачио.<sup>580</sup> Крајем XIX века у Бечу више су се градили утилитарни него монументални објекти, углавном стамбеног и индустријског карактера, смештени дуж обода града који се непрестано ширио. Јавне зграде, сем школа и болница, имале су мање важну улогу него што је то било до тада.<sup>581</sup> Изузетак су две зграде: сецесијска Поштанска штедионица (1904-06) архитекте Ота Вагнера (нем. Otto Wagner) и еклектичка и академска палата Војног министарства (1909-1913). Подигнуте у улици Рингштрасе, обе грађевине ће представљати преовлађујући архитектонски тренд у годинама пред Први светски рат.<sup>582</sup>

Културне иницијативе на крају XIX века привлачиле су у Беч многобројне уметнике и љубитеље европске уметности.<sup>583</sup> Беч на прелазу XIX у XX век обележило је постепено гашење академизма и појаву сецесије у архитектури, ликовним и примењеним уметностима, чији су предводници уз Вагнера<sup>584</sup> били његови ученици Јозеф Марија

---

<sup>576</sup> D. Dž. Olsen, *Navedeno delo*, 290; Ж. Дига, *Културни живот у Европи на прелазу из 19. у 20. век*, Београд 2007, 76-77.

<sup>577</sup> D. Dž. Olsen, *Navedeno delo*, 291.

<sup>578</sup> Ж. Дига, *Наведено дело*, 27.

<sup>579</sup> D. Dž. Olsen, *Navedeno delo*, 292; К. Е. Šorske, *Navedeno delo*, 44-46.

<sup>580</sup> D. Dž. Olsen, *Navedeno delo*, 293, К. Е. Šorske, *Navedeno delo*, 64-65.

<sup>581</sup> D. Dž. Olsen, *Navedeno delo*, 298.

<sup>582</sup> *Isto*.

<sup>583</sup> Ж. Дига, *Наведено дело*, 76.

<sup>584</sup> Ото Вагнер (1841, Пелцниг, Аустрија - 1918, Беч, Аустрија) је један од пионира савремене архитектуре. Афирмисао се као пројектант стамбених, пословних, сакралних и јавних здања. У прве две деценије стваралаштва био је оријентисан ка империјалном историцизму. У том духу је извео низ зграда и пројеката. Потом је прихватио, користио и посебно наглашавао појам реалности у свом архитектонском и урбаном програму, док је одбацивао било какав облик историцизма, еклектицизма или допадљивости. Прихватање друштвено-економских односа и нових технологија које утичу на архитектонско дело у време стварања, као и употреба нових материјала (армирани бетон, стакло, алуминијум, мермер, ебонит...)

Олбрих (нем. Joseph Maria Olbrich)<sup>585</sup> и Јозеф Хофман (нем. Josef Hoffmann)<sup>586</sup> са сликарима Густавом Климтом (нем. Gustav Klimt) и Коломаном Мозером (нем. Koloman Moser).<sup>587</sup> У наредних неколико година, од 1897. и оснивања покрета Бечка сецесија (нем. Wiener Secession), у Бечу је подигнут значајан број архитектонских здања у том стилу. Олбрих гради Павиљон „Сецесије“ 1898, исте године када почиње да се издаје часопис Вер Сакрум (лат. Ver Sacrum), 1900. је одржана сецесијска изложба, Вагнер је завршио изградњу мреже градске железнице са станицама обликованим у овом стилу 1901. године, а затим и своје ремек-дело Поштанску штедионицу (1904-06). Вагнер, Олбрих и Хофман, заједно са архитектом Адолфом Лосом,<sup>588</sup> иако различитих погледа

---

представљају основу његовог размишљања. Вагнерове зграде с почетка XX века представљају прве истакнуте примере савремене архитектуре у Бечу. Посебан утицај на развој бечке архитектуре имали су његови ученици Јозеф Марија Олбрих, Јозеф Хофман, Јоже Плечник, као и Јан Котјера на развој архитектуре Чешке. Вагнерова школа за архитектуру (1894-1912) на Бечкој академији била је један од подстрекача развојног процеса идеја и форми европске архитектонске културе на прелазу из XIX у XX век. А. Moravánszky, *Competing visions: Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture, 1867-1918*, Cambridge, Massachusetts 1997, 36-40, 66-68, 106, 130-136, 140-141, 151-215; D. A. Zarnic, *Realizam protiv Verniedlichung-a: projekat velikog grada*, u: Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma, M. Perović (prir.), Beograd 1997, 525-534; P. Vergo, *Oto Vagner*, u: Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma, M. Perović (prir.), Beograd 1997, 509-524; M. Poceto, *Vagnerova škola: 1894-1912*, u: Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma, M. Perović (prir.), Beograd 1997, 535-549; K. E. Šorske, *Navedeno delo*, 89-127 ; K. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija...*, 78-83; D. Damjanović, *Otto Wagner und die kroatische Architektur*, Zagreb 2018.

<sup>585</sup> Јозеф Марија Олбрих (1867, Опава, Чешка - 1908, Дизелдорф, Немачка) је један од оснивача покрета Бечка сецесија. Његово дело Зграда бечке сецесије из 1898-99. године био је први рад бечког модернизма и истовремено је постао његов манифест. А. Moravánszky, *Navedeno delo*, 130, 136-139; M. Traktenberg, I. Najman, *Navedeno delo*, 492.

<sup>586</sup> Јозеф Хофман (1870, Бртњице, Чешка - 1956, Беч, Аустрија) је један од оснивача покрета Бечка сецесија. Санаторијум Пуркерсдорф у Бечу и Палата Стокле у Бриселу су његова најзначајнија сецесијска дела. А. Moravánszky, *Navedeno delo*, 173-180.

<sup>587</sup> K. Frempton, *Sveto proleće: Vagner, Olbrih i Hofman 1886-1912*, u: Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma, M. Perović (prir.), Beograd 1997, 503-508; K. E. Šorske, *Navedeno delo*, 224-231; M. Traktenberg, I. Najman, *Navedeno delo*, 492-494.

<sup>588</sup> Адолф Лос (1870, Брно, Чешка - 1933, Беч, Аустрија), након школовања у Брну, Либерецу (Рајхенбург), Дрездену и Бечу, као и путовања у Америку, трајно се настанио у Бечу од 1896. године. Био је противник свих стилова, чак и постојања појма стил. Своје објекте/куће је пројектовао на основу њиховог функционалног ентеријера, док су фасаде остајале крајње једноставне (избегавање орнамената, опредељење за једноставне, огољене, строге облике). Своје ставове у писаном облику почео је да износи када је основан сецесионистички покрет у уметности. Његова критичка мисао обухватала је целокупан дневни живот у Бечу. Био је против лажног представљања, лажне примене историјских цитата у савременој архитектури тог времена. По престанку рада Вагнерове школе 1912. године, на иницијативу Вагнерових студената, основао је своју школу. Лосове прве куће подигнуте у првој деценији XX века убрзо су постале примери рационалистичке архитектуре. Биле су познате по традиционалном и огољеном изгледу, а њихове равни и волумени подсећали су на геометрију коју су архитекти одувек користили. Такође, трагао је за обликовним начином изражавања којим би могао да изрази функцију у просторном смислу. Разрадио је свој метод пројектовања простора – Раумплан, као архитектонске стратегије за превладавање противречне културне заоставштине буржоаског друштва, које одбацивши народну традиционалну културу, није могла заузврат својатати културу класицизма. Током треће деценије прошлог века из Беча се сели у Париз, где наставља да делује. Његов утицај је био несумњиво од пресудне важности у разради типолошког програма пуризма. Тежио је екстремном, геометријском пуризму, што је и постигао у Кући Шој (Haus Scheu) из 1913. и Кући Штајнер (Steiner Haus) из 1910. обе у Бечу. Препоручивао је употребу скупочених материјала. А. Moravánszky, *Navedeno delo*, 285-331; P. Turnikiotis, *Adolf Los: tekstovi, projekti, zgrade*, u: Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma, M. Perović (prir.), Beograd 1997, 550-573; K. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija...*, 90-95; M. Traktenberg, I. Najman, *Navedeno delo*, 493-494; Д. Василски, *У трагању за коренима минимализма у архитектури: формална тишина Адолфа Лоса (Adolf Loos)*, Архитектура и урбанизам 31, Београд 2011, 16-34.

на историцизам, били су главни представници бечке архитектуре раног XX века. Непосредни сведок свих описаних промена у бечком градитељству, приликом честих посета аустроугарској престоници био је и млади Јосиф Најман. У аустроугарској престоници, млади Најман је могао да дође у додир и са идејама немачког Веркбунда (нем. Deutsche Werkbund),<sup>589</sup> имајући у виду да је 1910. основана организација у Аустрији а две године касније и организована изложба Веркбунда у Бечу на којој су биле изражене пуристичке тенденције покрета.<sup>590</sup>

Након завршене основне школе, одабиром реалне гимназије за наставак образовања, било је извесно да је Најманов пут био одређен за изучавање неке од инжењерских вештина. Будуће кретање у школовању је то и потврдило: након свршене матуре у Битољској гимназији у Волосу, Најман се по повратку у Београд уписао на Архитектонски одсек Техничког факултета већ априла 1919. године, у првом послератном уписном року.<sup>591</sup> У истом року, заједно са Најманом, факултет су уписали будући архитекти Јездимир Денић, Александар Дероко, Божидар Живадиновић, Милан Злоковић, Димитрије Јуришић, Петар Крстић, Жарко Татић, Богдан Несторовић, Даница Милосављевић, Ђорђе Шуица, Видосава Игњатијевић.<sup>592</sup> Са појединима од њих Најман ће током свог радног века веома блиско сарађивати попут Богдана Несторовића, Видосаве Игњатијевић и Данице Милосављевић.

Настава, која је на Архитектонском одсеку Техничког факултета прекинута октобра 1912. године за време Балканских ратова, обновљена је тек 1. маја 1919. године. Како је још на почетку рата, током бомбардовања Београда 1915. године значајно оштећена зграда Капетан Мишиног здања у којој се факултет налазио заједно са другим факултетима Универзитета, Архитектонски одсек је био принуђен да наставу организује у новој згради Војне академије у Ресавској улици (сл. 19). У овом здању одсек је радио кратко, све док није поново оспособљена зграда Капетан Мишиног здања, а потом подигнута и нова зграда Универзитета између улица Вука Караџића, Студентског трга и улице 1300 каплара у коју се уселио и Технички факултет (сл. 20).<sup>593</sup>

С обзиром на то да је настава била у прекиду пуних шест година, било је неопходно бар делимично надокнадити пропуштено време, што се постизало

---

<sup>589</sup> Веркбунд је основан 1907. године као организација која је удружила уметнике, индустријалце и стручњаке у намери да створе уједињену националну организацију за производњу на реформисаном односу између уметника и индустрије. Подршку су дали водећи архитекти Херман Мутезијус (нем. Hermann Muthesius), Фриц Шумахер (нем. Fritz Schumacher), Рихард Рајмершмид (нем. Richard Reimerschmid), Петер Беренс, Валтер Гропијус, Бруно Таут, Хајнрих Тесенов (нем. Heinrich Tessenow). Најфасцинантнија личност покрета био је Петер Беренс (1868-1940) у чијем су атељеу неко време провели тројица мајстора савремене архитектуре Лудвиг Мис ван дер Рое, Ле Корбизје и Валтер Гропијус. Све теме о којима се расправљало унутар Векбунда кретале су се ка новом скупу тема које су се сводиле на питање новог односа између интелектуалаца и метрополе. М. Tafuri, F. Dal Ko, *Werkbund: arhitektura suočena sa metropolom*, у: *Istorija moderne arhitekture*. Књига 1. Koreni Modernizma, М. Perović (prir.), Београд 1997, 574-582; В. Кубет, О. Царић, Д. Ристић, *Изложбе Веркбунда читања рукописа модернизма данас*, Архитектура и урбанизам 28, Београд 2010, 21-28.

<sup>590</sup> Позивање на враћање облика њиховим елементарним принципима, њиховој првобитној чистоћи, које је своје порекло имало више у теорији. М. Tafuri, F. Dal Ko, *Navedeno delo*, 575.

<sup>591</sup> Уписница од 19. априла 1919. АС, Фонд Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Г-211, ф-2, бр. 546.

<sup>592</sup> Регистар студената уписаних 1919-1940. АС, Фонд Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Г-211, ф-2, бр. 546.

<sup>593</sup> Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 31.

скраћивањем семестара, тако да су генерације студената за мање од годину дана, од маја 1919. до априла 1920. године, завршиле укупно четири семестра.<sup>594</sup> Предмете су предавали старији професори Драгутин Ђорђевић (Јавне грађевине, Познавање грађе, Израду предмера и предрачуна, Архитектонске проблеме), Никола Несторовић (Приватне и привредне зграде и Наука о стиловима), Андра Стевановић (Наука о грађевинској конструкцији), Бранко Таназевић (Орнаментика, Декорација у боји, Моделисање, Уређење градова), Петар Бајаловић (Нацртна геометрија и Перспектива), Бранко Поповић (Историја архитектуре и уметности), Богдан Гавриловић (Математика), Јосиф Ковачевић (Нацртна геометрија, Перспектива са сенчењем, Технике цртања), затим Ђорђе Мијовић (Статика, Бетон, Гвоздени кровови), Иван Арновљевић (Механика), Драган Андоновић (Геодезија), Душан Томић (Познавање материјала) и други.<sup>595</sup> На место преминулог професора Милорада Рувидића дошао је архитекта Петар Поповић (Византијска архитектура), начелник Министарства грађевина, док су на место Петра Раносовића постављени учитељи вештина: академски сликар Михо Маринковић за цртање и акварелисање и Боривоје Раденковић за фигурално цртање.<sup>596</sup> Наставном кадру Техничког факултета убрзо се из Министарства грађевина придружио и архитекта Светозар Јовановић, наследивши Андру Стевановића на предмету Грађевинске конструкције.



Сл. 19 Димитрије Т. Леко, Нова војна академија, Ресавска 40б, седиште Архитектонског одсека Техничког факултета након Првог светског рата (извор: колекција Милоша Јуришића)

<sup>594</sup> I семестар је трајао од 1. маја до 1. јула 1919, II од 1. септембра до 30. новембра 1919, III од 6. децембра 1919. до 21. марта 1920. и IV од 21. априла до 31. јула 1920. године. Тек од почетка 1921. године утврђен је школски рад од 25. септембра до 31. јануара у зимском и од 1. марта до 15. јуна у летњем семестру. *Исто*, 32.

<sup>595</sup> 1914. године су преминули професори Милорад Рувидић и Петар Раносовић. *Исто*, 30, 31. Семестрални листови Јосифа Најмана. АС, Фонд Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Г-211, ф-2, бр. 546.

<sup>596</sup> Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 32; Т. Stefanović, *Srpski arhitekti u visokoškolskoj nastavi između dva svetska rata*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, А. Kadjević, А. Илијевић (ur.), Београд 2021, 53-60.

У организацији и методици наставе у првим годинама након Првог светског рата није се суштински ништа променило. Архитектонски одсек Техничког факултета, основан 1897. године, по својој структури одговарао је сличним школама Средње Европе и ослањао се, углавном, на немачке Политехнике.<sup>597</sup> Током четири године, настава је била организована по принципу одржавања предавања и вежби по појединим дисциплинама по узору на иностране школе у Берлину, Минхену, Ахену (нем. Aachen), Карлсруеу у којима су професори, по завршеном Техничком факултету у Београду, специјализирали архитектуру.<sup>598</sup> Посебна пажња обрађала се на класичну стилску наставу, која је заузимала већи део наставног програма како у историјским предметима тако и на пројектовању, као и на изучавању српске средњовековне архитектуре.<sup>599</sup> Паралелно су организовани припремни испити на крају друге<sup>600</sup> и стручни на крају четврте<sup>601</sup> године, који су обухватили низ графичких радова и полагање одређеног броја предмета.<sup>602</sup> Осим пројектовања јавних и приватних зграда, посебна пажња је поклањана функцији објеката, водило се рачуна о обради пројекта (цртежу), решавању конструкције и материјалима, као и спољашњој и унутрашњој стилској обради и композицији. Већина предмета организована је на такав начин да се студенти оспособе да самостално пројектују и реализују различите типове грађевина.

Као посвећен и марљив студент Јосиф Најман ће од првог семестра, од маја 1919. па наредне три године редовно извршавати своје школске обавезе, остварујући веома добре резултате. О Јосифу Најману као студенту доста сазнајемо из његовог студентског досијеа, семестралних листова и књиге положених припремних дипломских испита, које је полагао крајем 1921. и у првој половини 1922. и стручних дипломских испита из 1923.

---

<sup>597</sup> Исто, 21-22; М. Ротер Благојевић, *Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века - утицај страних и домаћих градитеља...*, 149; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 291; В. Мишић, *Doprinos visokoškolskih tehničkih ustanova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije razvoju umetničke i tehničke kulture u Beogradu*, у: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, А. Кадијевић, А. Илијевић (ур.), Београд 2021, 23-25, 28-29.

<sup>598</sup> Михајло Валтровић, Драгутин Ђорђевић и Петар Бајаловић у Карлсруеу, Драгутин Милутиновић у Берлину и Минхену, Милорад Рувидић, Андра Стевановић и Никола Несторовић у Берлину, Милан Капетановић и Бранко Таназевић у Минхену; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 295.

<sup>599</sup> Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 22.

<sup>600</sup> Графички радови: Нацртна геометрија, Графичка статика, Грађевинске конструкције, Перспектива, Наука о стиловима, Техничко цртање, Орнаментичко цртање, Топографско цртање и Акварелисање и полагаани су следећи предмети: Математика, Нацртна геометрија, Техничка механика са графичком статиком, Наука о стиловима, Грађевинске конструкције, Грађевинске машине, Наука о грађи и Геодезија. Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 28-29.

<sup>601</sup> Графички радови: Графичка статика са статичким рачуном, Пројектовање јавних зграда, Византијска архитектура, Пројектовање приватних зграда са предрачуном, Пројектовање привредних зграда, Архитектонски проблеми, Гвоздени кровови, Орнаментика, Декорација у боји, Цртање фигура, Основа електротехнике са унутрашњим инсталацијама, док је испит био подељен у два дела: израда дипломског рада и полагање испита пред комисијом из следећих предмета: Грађевинске конструкције – други део, Пројектовање јавних зграда, Пројектовање приватних зграда, Византијска архитектура, Уређење вароши, Гвоздени кровови, Моделовање, Орнаментика, Историја архитектуре, Историја уметности, Грејање и проветравање, Грађевинска хигијена. Исто, 29.

<sup>602</sup> N. Kurtović-Folić, *150 godina visokoškolske nastave arhitekture u Srbiji*, Izgradnja 10, Beograd 1996, 557-562.



године.<sup>603</sup> Иако оцене из већине предмета говоре о солидном студенту средњег просека оцена, веома високо оцењени графички радови указују на вешту, талентовану руку цртача, будућег архитекте. На жалост, осим нумеричких показатеља његовог студентског успеха, данас нам о овоме сведочи само један његов познати студентски рад пројекат пасажа настао јануара 1923. године, највероватније као један од стручних дипломских испита (сл. 21, 22).



Сл. 20 Петар Гачић, Зграда Новог универзитета, Студентски трг 3, изглед 1922.  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

Најман је дипломирао 1923. године, са оценом десет из дипломског рада и просечном оценом са дипломом 8,50,<sup>604</sup> као један од укупно пет дипломаца. Осим Најмана, те године су дипломирали Богдан Алексић, Богдан Несторовић, Мирко Младеновић, Михаило Радовановић и Анка Марковић.<sup>605</sup>

Стицање дипломе за многе свршене студенте није значило и крај њиховог усавршавања, а предстојало им је стицање искустава. Тек дипломирани студенти посебно су тежили да оду на извесно време у иностранство, а након Првог светског рата, под утицајем пријатељских веза учвршћених савезништвом у рату, посебно привлачна и пожељна је била специјализација у Паризу.

---

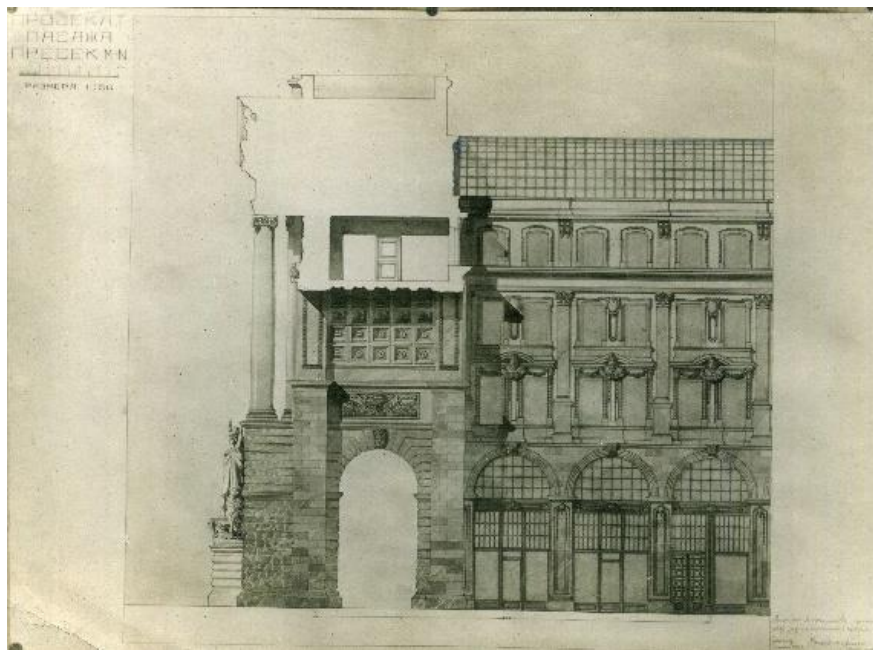
<sup>603</sup> Регистар студената уписаних 1919-1940. АС, Фонд Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Г-211, ф-2, бр. 546; Књига студената са подацима о положеним испитима година: 1923-1929, р.б. 52 Јосиф Најман. АС, Фонд Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Г-211.

<sup>604</sup> Књига студената са подацима о положеним испитима година: 1923-1929, р.б. 52 Јосиф Најман. АС, Фонд Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Г-211.

<sup>605</sup> В. С. Марковић, *Наведено дело*, 14; Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 167.



Сл. 21 Јосиф Најман, Пројекат пасажа, школски рад, јануар 1923.  
(извор: колекција Милоша Јуришића)



Сл. 22 Јосиф Најман, Пројекат пасажа, школски рад, јануар 1923.  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

Јосиф Најман највероватније крајем 1923. а најкасније у првој половини наредне, 1924. године, попут неколицине својих колега одлази у Париз на усавршавање. Формално образовање наставља на престижној и респектабилној *Екол де Бозар* (сл. 23). Имајући у виду да га не налазимо међу стипендистима ни Краљевине СХС нити Републике Француске,<sup>606</sup> извесно је да му је париски боравак омогућила добра

<sup>606</sup> АЈ 388-13-394; АЈ 66-438-701. Крајем 1923. године пријавило се укупно 107 кандидата за добијање стипендије у Француској. Један од првих услова за конкурисање за стипендију био је да је кандидат завршио неки од факултета у Краљевини, тако да би стипендија у суштини била за усавршавање. Иако је



материјална обезбеђеност која је потицала из развијеног породичног посла с једне стране а, с друге, чињеница да се не дуго по доласку у француску престоницу, већ од јуна 1924. године, запослио у одељењу за архитектуру француске националне банке.

Школовање и прво радно искуство у Паризу и прво професионално ангажовање уопште, били су у узрочно последичним везама. Само нешто више од годину дана пре него што је Најман дошао на *Бозар* на школи су се десиле извесне кадровске промене. На место директора је дошао Албер Беснар (франц. Albert Besnard),<sup>607</sup> сликар и графичар, а место учитеља у архитектонском атељеу заузели су архитекти Анри Роже Експер,<sup>608</sup> Виктор Лалу (франц. Victor-Alexandre-Frédéric Laloux)<sup>609</sup> и Пол Турнон (франц. Paul Tournoy).<sup>610</sup> Бесплатни архитектонски атеље, још од 1906. године водио је Алфонс Дефрас (франц. Alphonse-Alexandre Defrasse),<sup>611</sup> главни архитекта Националне банке Француске. Присуство професора Експера и Дефраса, два истакнута француска ауторитета у архитектури, значајно ће утицати на пут Јосифа Најмана, већ на професионалном почетку, веома прецизно ће га трасирати и веома брзо одредити место међу архитектима у Србији на које држава и инвеститори могу да рачунају.<sup>612</sup>

Шта је све добио Најман својим студијским и радним боравком у Паризу за непуне три године? С једне стране било је то образовање, с друге прва радна искуства и на крају али једнако важно, сведочење значајним менама које су се тих година одвијале на француској, то јест париској архитектонској сцени.

---

већина кандидата добила стипендију, један број је био одбијен због лоших оцена на студијама или зато што су били деца имућних родитеља. Предлог кандидата давали су факултети, а о добијању стипендије одлучивала је Комисија коју су чинили начелник Министарства просвете, ректор париског универзитета, шеф француског просветног одељења и други чланови професори. Слање студената у иностранство било је регулисано Правилником о школовању државних питомаца на страни из 1922. године.

<sup>607</sup> Албер Беснар (1849, Париз, Француска – 1934, Париз, Француска). Био је директор Академије пуних десет година од 1922. до 1932. P. L. Thorel Daviot (éd.), *Les Beaux-Arts, de l'Académie aux Quat'z'arts*, Paris 2001, 15, 570.

<sup>608</sup> Анри Роже Експер (1882, Аркашон, Француска – 1955, Серон (Жиронд), Француска) био је архитекта, урбаниста и наставник. Дипломирао је на *Бозару* 1912. и исте године добио другу Велику награду Рима. Као наставник/учитељ *Бозара* од 1922. има свој атеље за архитектуру, а дуги низ година је био руководилац одељења за архитектуру од 1934. до 1953. године. P. L. Thorel Daviot (éd.), *Navedeno delo*, 16, 572; М. Јовановић, *Француски архитекта Експер и „ар деко“ у Београду...*, 67, 72.

<sup>609</sup> Виктор Лалу (1850, Тур, Француска – 1937, Париз, Француска). E. Delaire, *1793-1907. Les Architectes élèves de L'École des Beaux Arts*, Paris 1907, 310; P. L. Thorel Daviot (éd.), *Navedeno delo*, 475.

<sup>610</sup> Пол Турнон (1881, Марсеј, Француска – 1964, Париз, Француска), поред тога што је имао свој архитектонски атеље на *Бозару*, истовремено је био и архитекта Националне банке Француске. P. L. Thorel Daviot (éd.), *Navedeno delo*, 15, 575.

<sup>611</sup> Алфонс Дефрас (1860, Париз, Француска – 1939, Париз, Француска), дипломирао 1877. године на *Бозару*, добитник Велике римске награде (1886), члан Академије *Бозар* у оквиру које је имао свој архитектонски атеље. Пуне три деценије је био главни архитекта Националне банке Француске. E. Delaire, *Navedeno delo*, 34, 124, 231; P. L. Thorel Daviot (éd.), *Navedeno delo*, 57, 58.

<sup>612</sup> У истом периоду у *Школи Бозар* усавршавао се и архитекта Богдан Несторовић, Најманов колега са студија. Богдан Несторовић је пуне две године провео у Дефрасовом атељеу. А. Кадјевић, *Podružnica Narodne banke Jugoslavije ...*, 210.



Сл. 23 Феликс Дубан (франц. Félix Duban), *Школа Бозар*, изглед из улице Бонапарте (извор:

[https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89cole\\_nationale\\_sup%C3%A9rieure\\_des\\_Beaux-Arts#/media/File:Palais\\_des\\_etudes\\_ensba\\_paris\\_003.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89cole_nationale_sup%C3%A9rieure_des_Beaux-Arts#/media/File:Palais_des_etudes_ensba_paris_003.jpg) [приступљено 17.4.2020]

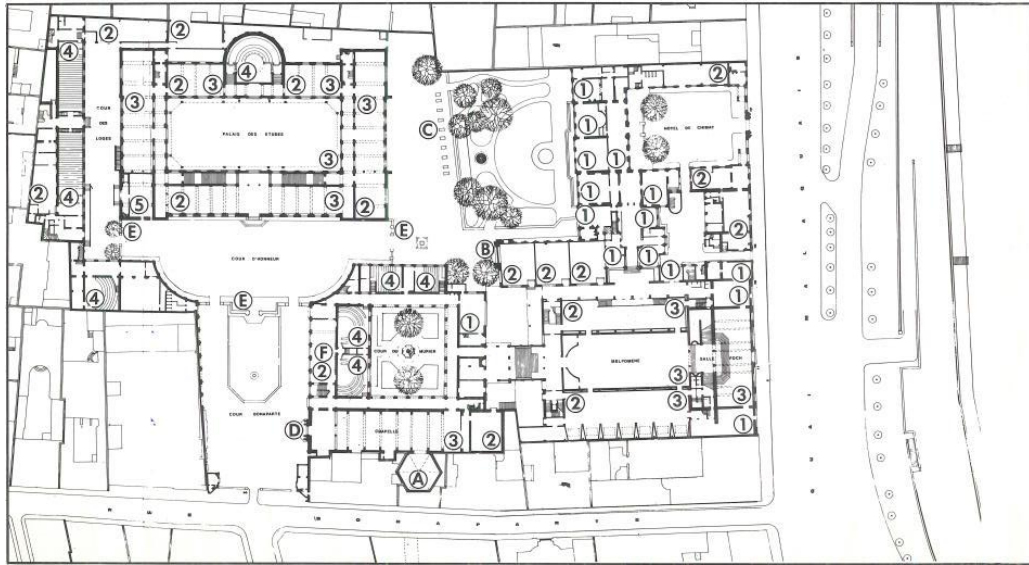
*Екол национал супериор де Бозар* (франц. L'École nationale supérieure des beaux-arts), познатија под називом *Екол де Бозар* у Паризу, коју је чинила група зграда на левој обали Сене,<sup>613</sup> основана је 1819. године (сл. 24, 25).<sup>614</sup> Била је један од центара међународног академизма, носећи епитет његовог „расадника“ и моћна државна институција, најутицајнија која је икада постојала за обуку архитеката.<sup>615</sup> Школа је била поборник класичних естетских традиција и држала се одређеног метода обуке у погледу одабирања и промовисања талената. Полазници ове академије махом су имали завршену политехничку школу и архитектонски факултет у својој земљи.

---

<sup>613</sup> Школу је чинио и данас чини комплекс зграда из XVII, XVIII и XIX, као и појединих интервенција из XX века, које су распоређене на простору површине више од два хектара, између улице Бонапарте (франц. Rue Bonaparte) и Ке Малаке (франц. Quai Malaquais), смештен на левој обали Сене насупрот Музеја Лувр, у средишту округа Сен Жермен де Пре (франц. Saint-Germain-des-Près). Ph. Canac, C. Marmoz, *L'École des Beaux Arts*, Paris 1976; P. L. Thorel Daviot (éd.), *Navedeno delo*, 238-246, 273-275, 367.

<sup>614</sup> Школа је основана за сликарство, вајарство и архитектуру, као део нове *Академије Бозар* (франц. Académie des Beaux-Arts) у оквиру новооснованог Француског института, као врховног тела у области културе. M. Traktenberg, *Devetnaesti vek*, u: *Istorija moderne arhitekture*. Knjiga 1. Koreni Modernizma, M. Perović (prir.), Beograd 1997, 99; M. Traktenberg, I. Hajman, *Navedeno delo*, 429.

<sup>615</sup> A. Кадјевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 119; M. Traktenberg, I. Hajman, *Navedeno delo*, 429.



Сл. 24 Школа Бозар, ситуациони план комплекса  
(извор: Ph. Canac, C. Marmoz, *L'Ecole des Beaux Arts*, Paris 1976, 1)

Настава је била организована на такав начин да се уз Нацртну геометрију, Цртање и сликање, слушају предмети: Историја стилова, Орнаментика, Архитектонска теорија прошлости, потом су следила усавршавања у пројектовању профаних и сакралних објеката, као и учествовање на месечним тематским конкурсима и годишњим изложбама.<sup>616</sup> У својој суштини студије архитектуре су, у целости биле засноване на месечним конкурсима, већином пројектантским, кроз које је студент стицао знање и искуство.<sup>617</sup> Студент је у школи, у учионици, добијао теоријско образовање, а технику цртања је учио на такмичењима и у атељеима мајстора архитектуре.<sup>618</sup> Реформом школе из 1863. године успоставиле су се припремне радионице за школу и бесплатни часови, а званичне радионице/атељеи се формирају у сваком од одељења. Присуство познатих уметника као наставника („шеф радионице“) једно је од најзначајнијих атрибута и методолошких поставки школе. Дипломски рад је обухватао пројектовање једног објекта у неком од узорних стилова. Циљ школе био је, уз утврђена обавезујућа правила обраде зграда и прописане шеме за обликовање простора,<sup>619</sup> стварање архитектонског стила заснованог на синтези пет стилских редова са римских и ренесансних грађевина, тако да су антика, ренесанса и француски XVII век били установљени идеал школе.<sup>620</sup>

<sup>616</sup> А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 119.

<sup>617</sup> N. Levin, *Konkurs za veliku nagradu 1824: proučavanje činjenica u nastavi arhitekture u Ecole des Beaux-arts u Parizu*, u: *Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma*, M. Perović (prir.), Beograd 1997, 133.

<sup>618</sup> Завршавање првог степена (две до четири године студирања) сматрано је довољном квалификацијом за обичну архитектонску праксу. Прави успех у школи било је освајање Римске награде (Prix de Rome) и завршно школовање у Италији. Био је потребно 12-15 година да се школа заврши. M. Traktenberg, *Devetnaesti vek...*, 100.

<sup>619</sup> У пракси просторна организација и обликовање били су засновани на два принципа: апстрактном и концептуалном (шеми стилског реда зграде) и функционалном и искуственом кретању људи кроз зграду, то јест естетском доживљају архитектуре. M. Traktenberg, I. Najman, *Navedeno delo*, 429.

<sup>620</sup> Француско национално златно доба класичне архитектуре је класицизам формалне чистоте, озбиљности и дисциплине. Рационална традиција и конструктивна логика постали су интегрални део француског става према архитектури. Наклоност логици и дисциплини била је формализована у кохерентно тело правила по којем су се водиле уметности. Бистрина композиције, рафинирана

Ова два елемента била су повезана у јединствену целину архитектонске композиције. Почетком XIX века био је развијен и посебан речник за систем пројектовања негован у *Бозару* који се састојао из елемената: шема зграде, односно темељно решење функционалног програма, потом композиција коју гради распоред и поредак елемената, њихова артикулација и повезивање у кохезиону целину, затим основни волумен, мрежа кретања и доживљај архитектуре кроз које је грађевина сагледана као низ архитектонских слика.<sup>621</sup> Како би се савладала сложена методолошка поставка архитектонског пројектовања школе *Бозар* било је потребно похађање њених студијских програма, који су у студенте уграђивали естетске принципе и радну методологију.<sup>622</sup> Позивање на историјске стилове и противљење променама у градитељству било је заједничко свим престижним академијама. Међутим, иако је архитектонски стил школе у Паризу преваходно био заснован на академским основама, у њега је инкорпорирана употреба савремених материјала попут гвожђа и стакла.<sup>623</sup>

Опредељење за специјализацију на чврстим, традиционалним академским основама, какву је пружао *Бозар*, за Најмана, као и за остале српске студенте на овој школи, значило је наставак истог програмског и стилског усмерења стеченог на Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду. Ипак, боравак у француској престоници је младом градитељу омогућио и други вид „школовања“, ван учионица, кроз контакте са новим уметничким и архитектонским тенденцијама, које ће оставити неизбрисив траг у формулисању његове пројектантске поетике.



Сл. 25 Феликс Дубан, Школа Бозар, пројекат фасаде из улице Бонапарте (извор: Ph. Canac, C. Marmoz, *L'Ecole des Beaux Arts*, Paris 1976, 1)

На прелазу векова Париз је и даље био водећи међународни центар уметничког стваралаштва и културног живота.<sup>624</sup> Статус интелектуалне и уметничке метрополе задржаће све до краја двадесетих година прошлог века. Попут Беча, Париз је у другој

одмереност, правилност и ритам који грађевини дају достојанство и прецизност. Мансардни кров и врт постала су јединствена и посебна обележја француске архитектуре. *Isto*, 348-357.

<sup>621</sup> М. Traktenberg, *Devetnaesti vek...*, 99; М. Traktenberg, I. Hajman, *Navedeno delo*, 429-430.

<sup>622</sup> М. Traktenberg, *Devetnaesti vek...*, 100.

<sup>623</sup> Архитекти, нарочито модернисти, и историчари, дуги низ година су критиковали апстрактну композицију, помпезну декоративност и виртуозни цртеж радова насталих у школи, посебно оних за потребе конкурса за Римску награду. Скоро пун век критичка јавност је сматрала да је суштина *Школе Бозар* била у исцртавању стубова и пиластера, тимпанона и тријумфалних капија. Међутим, до ревизија ових ставова дошло је почетком шездесетих година прошлог века. N. Levin, *Konkurs za veliku nagradu 1824: proučavanje činjenica u nastavi arhitekture u Ecole des Beaux-arts u Parizu...*, 132; М. Traktenberg, I. Hajman, *Navedeno delo*, 429.

<sup>624</sup> Ж. Дига, *Наведено дело*, 77.

половини XIX века доживљавао велике урбанистичке промене и демографски развој.<sup>625</sup> Ново уређење града, започето у шестој деценији дало је Паризу монументални и тријумфални печат, а његов визуелни изглед је током наредних деценија континуирано употпуњаван многобројним архитектонским остварењима.<sup>626</sup>

Архитектура XIX века у Француској била је веома сложена у свом развоју, одређена надметањем између историјских обнова.<sup>627</sup> Насупрот готике и обнове средњовековног ликовног израза, била је обнова класичних стилова која разликује неколико фаза: у првој трећини века наполеонски и постнаполеонски период, затим у другој трећини покрети које су предводили Анри Лабруст (франц. Henri Labrouste) са библиотеком Свете Женевијеве (франц. Bibliothèque Ste-Genevieve) и Шарл Гарније (франц. Charles Garnier) са париском опером и, касни период школе *Бозар*, који задире у наредни XX век и тече паралелно са модерним покретом. Прве две фазе представљале су француски допринос интернационалном поглављу неокласицизма, а полазну основу чинио је њен сопствени стил из касног XVIII века.<sup>628</sup> Декоративнији репертоар Гарнијеове опере наставила је да негује неколицина архитеката попут Ектора Мартена Лефиела (франц. Hector-Martin Lefuel), градитеља новог крила Лувра из 1852. године. Ти нови павиљони носе печат стила Другог царства са карактеристичним мансардним крововима обично са таванским прозорима на косом крову и изузетно снажном артикулацијом зидова,<sup>629</sup> који је у свету био општеприхваћен као најновија творевина културно најцењенијег главног града у Европи. Истовремено, стил Другог царства била је последња напредна тековина *Школе Бозар*.<sup>630</sup> У периоду од око 1870. године до Првог светског рата, постала је светска школа за основно образовање из архитектуре.<sup>631</sup> Тако касни период школе задире дубоко у XX век и тече паралелно са модерним покретом.<sup>632</sup>

Након француско-пруског рата 1871. па све до почетка Првог светског рата 1914. године, наступио је период мира и оптимизма који је омогућио велики економски, научни, технички и културолошки напредак у Француској, као и у читавој Европи.<sup>633</sup> Наступају темељне промене у друштву: из фотографије се развија филм, из велосипеда бицикл, из мањих лакших мотора мотоцикли и аутомобили, а потом и авиони, долази до проналаска неонског осветљења. Јављају се нова открића у хемији, медицини и

---

<sup>625</sup> Исто, 29.

<sup>626</sup> Османово (франц. Georges Eugène Haussmann) урбанистичко уређење града, обнова и проширење Градске скупштине, проширење и обнављање Сорбоне, изградња базилике Светог срца на Монмартру, изградња палате Трокадеро за потребе Светске изложбе 1878. године, Ајфелове куле поводом Светске изложбе 1889. године, подизање Мале и Велике палате на Шанзелизеу и моста Александра III за Светску изложбу 1900. године и друге. Исто, 77.

<sup>627</sup> М. Traktenberg, I. Hajman, *Navedeno delo*, 418.

<sup>628</sup> М. Traktenberg, *Devetnaesti vek...*, 100; М. Traktenberg, I. Hajman, *Navedeno delo*, 430-431.

<sup>629</sup> Овде је пластичност више него „барокна“, као и код опере, представља комбинацију француског наглашавања рељефне скулптуре из XVI века, италијанске рустике из истог периода, француско-италијанског начина распоређивања стубова из XVII века, чак са нагласком стројних детаља из XVIII века. М. Traktenberg, *Devetnaesti vek...*, 105; М. Traktenberg, I. Hajman, *Navedeno delo*, 436.

<sup>630</sup> М. Traktenberg, *Devetnaesti vek...*, 106.

<sup>631</sup> Исто; М. Traktenberg, I. Hajman, *Navedeno delo*, 436.

<sup>632</sup> Исто, 430.

<sup>633</sup> У Француској током Треће републике (1871-1940) следи период економског раста у оквирима онога што Французи називају друга индустријска револуција. Након Првог светског рата овај период означен је именом *La Belle Époque* (лепо доба, лепа епоха) како би се описао дух тог времена не само у Француској већ и у Европи. Ж. Дига, *Navedeno delo*, 9-23.

хигијени, електроници. Буржоазија, уживајући у плодовима економског раста, прави булеваре, кабаре, бистро, кафе, уметничке салоне, концертне куће. Развојем железничког саобраћаја развијају се бање и купалишта.<sup>634</sup> Истовремено, радничка класа се организује у синдикате и политичке странке. У духу насталих промена долази до процвата уметности. Настаје више уметничких праваца (импресионизам, постимпресионизам, симболизам, фовизам, експресионизам, кубизам) који коренито мењају европску уметност на уштрб академизма и романтицизма претходног периода. Званична уметничка школа у Паризу и (на)даље је Бозар.

Последња деценија XIX века донела је две новине: биоскоп и ар нуво (франц. Art Nouveau). Настали као резултат индустријског доба, технолошког напретка и тежње за већом профињеношћу, делили су заједничку очараност покретом.<sup>635</sup> Обе нове уметничке појаве биле су заступљене на Светској изложби у Паризу 1900. године,<sup>636</sup> једном од најважнијих догађаја на прелому векова на културном плану, која је означила крај једне епохе и отворила врата ка XX веку. Крајњи циљ изложбе, поред демонстрације привредног просперитета Француске, био је да превазиђе све што је до тада организовано на сличним манифестацијама.<sup>637</sup> Укључивање свих расположивих ресурса и људства требало је да допринесе покретању трговине уз остваривање профита, који би потом био утрошен на даље улепшавање и изграђивање Париза.<sup>638</sup> Поред окретања ка прошлости у садржини и архитектури националних павиљона, изложба је била прожета и новим духом будућности. Приказане су могућности електрификације, изграђен је метро чији су улази, рад Ектора Гимара (франц. Hector Guimard), били изванредни представници стила ар нуво (карактеристичан по својим закривљеним облицима и мотивима инспирисаним природом), али је изложбом ипак доминирао француски декоративизам, како би се нагласио национални карактер изложбе учвршћен догматизмом Бозара.

Француска архитектура своје основе је имала у рационалистичком класицизму и технолошком структурализму наслеђеном из готике. Међутим, ова традиција временом

---

<sup>634</sup> Исто, 86-100.

<sup>635</sup> Обе новине су биле очаране покретом. Убрзан развој саобраћаја, механичка ефикасност и људска достигнућа утицала су на сваког појединца, а свака област живота је стављена у покрет. Биоскоп је одразио ову динамичност, док је ар нуво тежио њеном естетском оплемењивању. Била је то рефлексна реакција на утицај технологије и појаве које су је пратиле. Стандарде ар нуво стила, који се испољио у примењеној уметности и архитектури, поставили су Вилијам Морис (енг. William Morris) у Енглеској као заговорник уметности и заната (енг. Art and Crafts) покрета који се залагао за производњу и продају робе ручне израде, затим Херман Обрист (нем. Hermann Obrist), Аугуст Ендел (нем. August Endell) и Рихард Римершмит у Минхену, Виктор Орта (франц. Victor Horta) и Хенри ван де Велде (хол. Henry van de Velde) у Бриселу, као и Ектор Гимар у Паризу, Чарлс Рени Мекинтош (енгл. Charles Rennie Mackintosh) у Шкотској. Њихова дела делују као да су у покрету, унутрашња динамика је видљива, у њима постоји велики степен апстракције. Главни именитељ експресије ар нувоа била је линија интерпретирана на различите начине, избегавање симетрије и паралелних секвенци кроз изувијане и таласасте форме. Наглашена индивидуалност коју је изражавао ар нуво може да се схвати као реакција на историцизам који је бранио своје теорије од феномена технологије призивањем прошлости. К. Ј. Zembah, *Art Nouveau*, у: *Istorija moderne arhitekture*. Књига 1. Koreni Modernizma, М. Petrović (prir.), Beograd 1997, 393-399.

<sup>636</sup> Ар нуво је приказан у многим од националних павиљона, док је за биоскоп изграђен засебан простор. К. Ј. Zembah, *Navedeno delo*, 393.

<sup>637</sup> Париз је био пет пута домаћин светским изложбама до Првог светског рата: 1855, 1867, 1878, 1889 и 1900. године. Ж. Дига, *Navedeno delo*, 106.

<sup>638</sup> P. Van Wesemael, *Architecture to Instruct and Delight: A socio-historical analysis of World Exhibitions as a didactic phenomenon (1798-1851-1970)*, Rotterdam 2001, 336-340.



је била угрожена дисперзијом еkleктицизма, вештим комбиновањем како стилова тако и материјала и начина градње. Супротно оваквом схватању архитектуре, почетком XX века, нове идеје су понудили Огист Пере (франц. Auguste Perret),<sup>639</sup> бивши ученик Екол де Бозар и Тони Гарније (франц. Tony Garnier),<sup>640</sup> ученик Француске академије у Риму (франц. Académie de France). Њих двојица су отворили пут модерној архитектури у Француској, окренувши се класицизму, духу геометрије и јасноће и структуралном повезивању, односно новом материјалу армираном бетону, чија је употреба била у повоју али је веома брзо постала омиљена француским архитектама.<sup>641</sup> Утицај њихове пројектантске филозофије и прочишћене естетике је снажно изражен у формирању будуће генерације француских архитеката, посебно Ле Корбизјеа, Швајцарца који је имао средишњу и пресудну улогу у развоју архитектуре XX века.<sup>642</sup> Ле Корбизје је 1916.

---

<sup>639</sup> Огист Пере (1874, Брисел, Белгија - 1954, Париз, Француска), као део породичне фирме „Браћа Пере предузимачи“, 1903. у улици Франклин 25а у Паризу подигао је кућу на којој је први пут скелет од армираног бетона употребљен тако да одреди спољни изглед објекта, а одразиле су се и на просторну организацију. Начин облоге армиранобетонског скелета дао је тон ар нувоа, а конструкција и отворено планирање упућивали су на будуће облике Ле Корбизјеове „слободне основе“. Слично је пројектована и гаража у улици Понтије из 1905. на којој одлучујући композициони чинилац је рам од армираног бетона видљив на фасади, док симетрија и обриси вертикалних пиластера наговештавају сличност са традиционалном организацијом фасаде. Након Првог светског рата ради низ објеката који носе особеност ове архитектуре: Еседрова фабрика одеће, цркве Нотр Дам ди Ренси (франц. Notre-Dame du Raincy) и Монмењи (франц. Mont-maigny), изложбеном холу за декоративне уметности из 1925. и друге. Са Переом је завршен последњи циклус француске академске културе. Заступао је став да ће увођење армираног бетона у зградарство родити нова начела савремене архитектуре. L. Benevolo, *Doprinos Francuske: Ogist Pere i Toni Garnije*, u: *Istorija moderne arhitekture*. Knjiga 1. Koreni Modernizma, M. Perović (prir.), Beograd 1997, 448-451; K. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija...*, 105-108.

<sup>640</sup> Тони Гарније (1867, Лион, Француска - 1948, Прованса, Француска), још као студент Француске академије у Риму, као централну тему свог рада изабрао је индустријски град, град будућности у армираном бетону, гвожђу и стаклу који је као пројекат поднео 1901. за Гран При Рима. Излажући пројекат индустријског града средње величине бавио се суштинским питањима урбанистичког планирања (инфраструктура, комунално уређење, парцелација, грађевинско земљиште, јавни објекти, оријентација објеката, као и виталним значајем хигијенских чинилаца које представљају сунце, ваздух, зеленило). Своје идеје применио је у Лиону (1904-1914) где је у оквиру једног генералног плана саградио низ јавних зграда и стамбених четврти. Вредност његовог рада јесте у постигнутој равнотежи између различитих чинилаца. С једне стране то је дубље разумевање метода планирања града, а с друге одбацавање правила симетрије која се огледа у подели стамбених четврти на блокове. Уместо симетријом користио се другим регулационим системима, понављањем основног мотива који ће се прилагодити просторним ограничењима и изменама планова током година. L. Benevolo, *Navedeno delo*, 451-455.

<sup>641</sup> *Isto*, 447.

<sup>642</sup> Шарл Едуар Жанере (Charles Édouard Jeanneret) Ле Корбизје (1887, Шо де Фон (La Chaux-de-Fonds) – 1965, Француска) школовао се за дизајнера и гравера у локалној школи за уметност и занатство. На почетку уметничке каријере укључио се у последње фазе покрета уметност и занати (Art and Craft), а његова прва кућа из 1905. вила Фале била је изграђена у фолклорној варијанти ар нувоа. Школовање је 1907. наставио код Јозефа Хофмана у Бечу, међутим није прихватио Хофманов Југендстил. Исте године у Лиону се срео са Тонијем Гарнијем, где се упознао са његовим идејама индустријског града. Корбизјеове симпатије за утопијски социјализам и интерес за типолошко – класично у приступу архитектури потичу из тог сусрета. Наредне године запослио се у Паризу код Переа, код кога је схватио да је армирани бетон материјал будућности, а бетонска конструкција средство које ће разрешити дугогодишњу противречност конструктивне аутентичности готике и хуманистичких вредности класичне форме. 1910. одлази на путовање у Немачку, где долази у додир са водећим личностима Веркбунда Петером Беренсом и Хајнрихом Тесеновим. Упознао је достигнућа инжењерства модерне индустрије (бродове, аутомобиле, авионе), као и Мис ван дер Роа и Валтера Гропијуса. Након Немачке одлази на дуге путовање Балканом и Малом Азијом. Ових пет година пресудно су утицали на оријентацију његове будуће париске каријере. У сарадњи са швајцарским инжењером Макс ди Боа (франц. Max du Bois) развио је две идеје које су утицале на његов развој двадесетих година прошлог века: кућа домино - „Maison Dom-ino“ (стандардизована кућа попут домина) и град пројектован у потпуности на стубовима – „Villes Pilotis“.

године, дошао у Париз одакле ће извршити немерљив утицај на развој модерне архитектуре. Пере га упознаје са сликаром Амедеом Озанфаном (франц. Amédée Ozenfant) са којим је разрадио свеобухватну машинску естетику пуризма, која је могла да се примени на све облике пластичног изражавања – од салонског сликарства до индустријског дизајна и архитектуре.<sup>643</sup> Пуризам се противио свему оном што су ова двојица уметника сматрали неоправданим кубистичким деформацијама у сликарству.<sup>644</sup> Једноставни облици „побуђују“ увек исте примарне осећаје (једноставна игра облика и примарне боје), који су модификовани индивидуалним културним и историјским наслеђем, односно секундарним осећајима.<sup>645</sup> Усвајајући пуристички језик разрадили су један рационалан и научан приступ, а позивање на разум, функцију, еволуцију или на „неумитни закон“ дало је њиховом раду одређену озбиљност и вредност моралног императива.<sup>646</sup> Пуризам је величао ред, логику, културу и технолошки напредак.<sup>647</sup> Ле Корбизје заједно са дадаистичким песником Полом Дермеом (франц. Paul Dermée) и Озанфаном је покренуо 1920. године часопис „Нови дух“ (франц. L'Esprit Nouveau), који ће постати место окупљања архитеката и уметника, који су крчили пут схватањима модерне архитектуре. Оснивањем часописа учињено је много на формирању и у разради идеја модерне архитектуре. Сажимање пуристичких идеја своју најзначајнију репрезентацију имаће 1925. године на изложби декоративне уметности у виду павиљона новог духа (франц. Pavillon L'Esprit Nouveau). По могућностима сличан машини, пројектован за масовну производњу и густу насељеност, опремљен у складу са пуристичким поставкама о типским објектима, павиљон је замишљен као уравнотежен скуп фолклорних елемената, занатских предмета и индустријских производа.

Ово је била друштвена клима и окружење коју је Јосиф Најман затекао својим доласком у Париз а упијао је визуелно, образовно и искуствено. Уз Корбизјеове пуристичке поставке, важан утицај на француску модерну архитектуру остварило је и присуство Адолфа Лоса који је 1923. године свој пројектни биро преселио у главни град

---

Прокламовао је архитектуру функционализма и чистих облика. 1926. године је објавио својих пет тачака у архитектури: 1) стубови који масу подижу изнад тла, 2) слободна основа која се остварује одвајањем носећих стубова од преградних зидова, 3) слободно прочеље фасада која је природна последица слободне основе у вертикалној равни, 4) дуге хоризонталне траке прозора и 5) врт на крову. К. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija...*, 149-160.

<sup>643</sup> *Isto*, 151; S. f. Mos, *Purizam*, u: *Istorija moderne arhitekture*, Antologija tekstova, Kristalizacija modernizma, Veliki majstori, Knjiga 2/A, М. Perović (prir.), Beograd 2005, 264-273; К. Grin, *Purizam*, u: *Istorija moderne arhitekture*, Antologija tekstova, Kristalizacija modernizma, Avangardni pokreti, Knjiga 2/B, М. Perović (prir.), Beograd 2005, 349-352.

<sup>644</sup> Прва формулација те естетике објављена је у есеју „Пуризам“ 1920. године и то у четвртном броју часописа „Нови дух“ (франц. L'Esprit Nouveau), који су све до 1925. уређивали Ле Корбизје и песник Пол Дерме. К. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija...*, 152.

<sup>645</sup> Иако су кренули са намером да њихови пројекти буду засновани на науци и универзалним законима, веома брзо су одступили од тога и обзнанили своје „фиксне тачке“. Заступали су теорију експресије и природне резонанце, јер су сматрали да одређени облици природно изражавају одређена, увек иста значења и изазивају исте осећаје. С. Dženks, *Moderni pokreti u arhitekturi*, Beograd 1986, 168-169.

<sup>646</sup> Скоро сви Ле Корбизјеови пројекти су пропраћени рационалним и функционалним образложењем. У области стамбене градње истраживао је све могућности да она буде функционална, рационална и економична. *Isto*, 170.

<sup>647</sup> Пуризам у извесној мери представља синтезу француског просветитељства и прагматизма немачког Веркбунда. S.f. Mos, *Navedeno delo*, 265.



Француске.<sup>648</sup> Настављајући званично образовање у Бозару на класичним, академским основама, практикујући исти ликовни и естетски речник у великој мери у одељењу за архитектуру француске националне банке, Најман је истовремено био сведок савременог курса на француској архитектонској сцени, који ће и усвојити у свом ликовном изразу већ након неколико година самосталног рада. Колико ће се бечко, средњоевропско, а превасходно француско културно наслеђе одсликати у Најмановој естетици и препознатљивом архитектонском рукопису показате његов опус настао за свега деценију и по активног пројектантског рада.

---

<sup>648</sup> Адолф Лос је тада био увелико признат и славан архитекта. Доласком у Париз почиње његов трећи период стваралаштва. Неколико година пре његовог доласка у Паризу је објављен есеј „Орнамент и злочин“ (1913, 1920), кућу Штајнер су архитекте прихватиле као важан преседан, а Лосов антиорнаментализам као једну од кључних нових архитектонских идеја. Такође, Лосов утицај је био од пресудне важности у оплемењивању и разради типолошког програма пуризма: реч је о подстицају за остваривањем синтезе „типских објеката“ модерног света, на свим могућим нивоима. Лосов Раумплан треба посматрати као први који је поставио проблем који је Ле Корбизје на крају решио кроз пуни развој слободног плана. К. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija...*, 95; М. Traktenberg, I. Najman, *Navedeno delo*, 494; Д. Василски, *Наведено дело*, 16-34.

## Архитектонски опус у трећој деценији XX века

### Између Француске и Србије

Јосиф Најман, попут значајног броја тек дипломираних архитеката из Србије, одлази у Француску, у Париз на даље школовање и усавршавање. Претпостављамо да је то било на крају 1923, а извесније фебруара 1924. године о чему сведочи податак о преузимању докумената са Техничког факултета.<sup>649</sup> Паралелно са усавршавањем на *Екол де Бозар*, запослио се у одељењу за архитектуру Националне банке Француске где је, у тиму главног архитекте Алфонса Дефраса, радио од 2. јуна 1924. до 31. децембра 1926. године, специјализирајући се за емисионе банке.<sup>650</sup>

Алфонс Дефрас, архитекта цивилних зграда и националних палата,<sup>651</sup> пуне четири деценије био је главни архитекта банке.<sup>652</sup> Паралелно је, као дугогодишњи наставник на Бозару, држао бесплатни архитектонски атеље из којег су регрутовани архитекти за потребе банчиног одељења за архитектуру, а појединима од тих архитеката, попут Јосифа Најмана, било је то прво радно пројектантско искуство. Имајући у виду да је Национална банка Француске, од обнављања статуса јединог издавача националне банкноте крајем XIX века, отварала своје испоставе широм државе, то је условило и обимну пројектантску активност њеног одељења за архитектуру. Дефрас је у периоду од 1899. до 1930. године превасходно радио на изградњи мреже филијала, потом од 1907. до 1939. године на проширењу и доградњи зграде седишта банке у Паризу у улици де ла Врилијер (франц. rue de la Vrillière) и са њом низом повезаних зграда, као и на обнови и реструктурирању неоготичке палате Гајар (франц. Gaillard) за потребе смештања подружнице банке од 1919. и 1923. године.

Како би успешно реализовао задатак на изградњи филијала, Дефрас је 1899, а потом 1905, пројектовао два грађевинска типа којима су дефинисане једнаке фасаде и унутрашњи распоред, идентичан изглед велике пријемне сале осветљене стакленим кровом, као и истоветна употреба материјала, обрада подова и других елемената уређења. На почетку двадесетих година прошлог века банка је одлучила да отвори три нове окружне подружнице у Паризу: Бастиља (франц. Bastille), Малзерб (франц. Malesherbes) и Распај (франц. Raspail), да оснује архив у Ањеру (франц. Asnieres), као и да изгради огранке у Алзас Лорену (франц. Alsace-Lorraine) обухватајући и Стразбур

<sup>649</sup> АС, Фонд Архитектонског факултета Универзитета у Београду, Г-211, ф-2, бр. 546.

<sup>650</sup> Banque de France, Secrétariat Général. Direction du personnel. Dossier Najman Joseph.

<sup>651</sup> Међу значајна Дефрасова остварења, осим објеката рађених за банку Француске, убрајају се: унутрашње двориште Мале палате (франц. Petit palais, 1900), зграде у булевару Распај (франц. Boulevard Raspail, 1901), пошта и штедионица у Булоњ Бијанкур (франц. Boulogne-Billancourt, 1907), болница Јувиси сур Орж (франц. Juvisy-sur-Orge, 1932). Његово дело је под утицајем класичног стила и ар деко покрета. <https://www.citeco.fr/node/44605> [приступљено 15.1.2020].

<sup>652</sup> На место шефа одељења за архитектуру (франц. Service d'Architecture) и радове Националне банке Француске је постављен 1898. године и на том месту је остао све до 1936. године. Само годину дана пре Дефрасовог постављења на позицију главног архитекте, 1897. године је обновљена улога банке француске као јединог издавача националних новчаница. С обновљеним статусом, банка је била у обавези да отвори тридесет четири нове филијале широм државе.

(франц. Strasbourg), потом обнови постојеће огранке оштећене током рата или их прошири. Дефрас је уз помоћ инспектора радова, локалних и других архитеката банке, у периоду од 1899. до 1927. године, изградио седамдесет филијала и канцеларија и обновио више од осамдесет објеката.<sup>653</sup> Управо је употреба типских решења, уз могућност прилагођавања локалном контексту, допринела великој продукцији и брзом темпу рада.

Зграда седишта Националне банке Француске у Паризу (сл. 28, 29) заузима пространу четворострану парцелу оивичену улицама Кроа де Пети Шан (франц. Croix des Petits Champs), Врилијер (франц. la Vrillière) и Радзивил (франц. Radziwill). Како је број запослених непрекидно растао, указала се потреба за проширењем зграде из 1881. Дефрас је разрађивао неколико варијанти пројеката, али је за коначну реализацију морао да сачека да се откупе и суседна земљишта.<sup>654</sup> Израда пројекта за изградњу подземних трезора за смештај француских златних резерви и доградњу објекта започела је 1923. године, а градња је трајала од 1924. до 1927. године. Извођење подземних трезора донело је међународну репутацију Дефрасу, који, међутим, није дочекао завршетак доградње седишта банке. Пројекте доградње из 1925. и 1930. године, са фасадама у стилу ар декоа, реализовале су његове колеге Фор Дижарик (франц. Faure-Dujarric) и Пол Турнон између 1936. и 1950. године.



Сл. 26 и 27 Алфонс Дефрас, Адаптација филијале Националне банке Француске, Ремс, угао улица Отел де Вил и Колберове (извори:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CP\\_1010773\\_banque\\_de\\_france\\_rue\\_Colbert.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CP_1010773_banque_de_france_rue_Colbert.jpg) и <https://investinreims.com/articles/conference-economique-banque-france> [приступљено 8.4.2020]

<sup>653</sup> Поједини огранци и филијале: око 1899. у Паризу: Неји сур Сен (франц. Neuilly-sur-Seine), у улици Анатол Франс у Левалоа Пере (франц. rue Anatole France à Levallois-Perret) и Иври сур Сен (франц. Ivry-sur-Seine), као и у Мелен (франц. Melun) и Шалон ан Шампањ (франц. Châlons-en-Champagne), затим око 1909. Булоњ Бијанкур у Паризу (франц. Boulogne-Billancourt), око 1922. Селеста (франц. Sélestat), Орлеан (франц. Orléans), Солем (франц. Solesmes), Нарбона (франц. Narbonne), Ла Флеш (франц. La Flèche), Бордо (франц. Bordeaux), Ијер (франц. Nyères), око 1923. Клиши (франц. Clichy), Нанси (франц. Nancy), Мец (франц. Metz). <https://www.citeco.fr/node/44605> [приступљено 15.1.2020].

<sup>654</sup> Један од откупљених плацева било је и породично имање Дефрасових, на којем ће касније бити подигнути подземни трезори банке према пројекту Алфонса Дефраса. <https://www.citeco.fr/node/44605> [приступљено 15.1.2020].



Сл. 28 и 29 Алфонс Дефрас, Филијала Националне банке Француске, Париз, угао улица Кроа Пети Шан и Врилијер (извор: фотографија Бранислав Михајлов)

Учесник ове обимне пројектантске активности архитектонског одељења, првенствено обнове и изградње филијала након Првог светског рата, био је и Јосиф Најман у време свог професионалног ангажмана у Националној банци Француске. Такође, био је сведок, а могуће и сарадник у праћењу радова на изградњи подземних трезора и изради пројекта доградње седишта банке у Паризу. На жалост нису сачувани детаљнији, прецизни подаци о његовом конкретном ангажовању у архитектонском тиму француске банке. Једини извор који нам указује да је заиста радио на појединим филијалама, јесте сведочење његове супруге Јулије у којем наводи ангажовање Јосифа Најмана на пројектовању филијале у Ремсу (франц. Reims) и то пројектовање и надзор над извођењем радова,<sup>655</sup> као и сведочење његовог сина Драгољуба који наводи да је радио више филијала банке.<sup>656</sup> Међутим, имајући у виду да је двоспратна филијала, која се налази на углу улица Отел де Вил и Колберове (франц. 1, place de l'Hôtel de Ville, Rue Colbert), смештена у неокласицистичком здању из 1857. године, по свој прилици били су то радови који су се односили на адаптацију објекта (сл. 26, 27). Према изворима Архива француске банке планове је увек потписивао само главни архитекта Алфонс Дефрас без навођења својих сарадника,<sup>657</sup> тако да евентуално Најманово учешће у изради пројекта за филијалу у Ремсу не би могли да потврдимо примарним изворима. Ипак, извесно је да је током више од две и по године рада у одељењу за архитектуру Националне банке Француске имао значајно радно и професионално учешће у пројектантским делатностима овог бироа широм Француске. Стечено искуство, професионални контакти и препоруке, биће вероватно пресудни приликом његовог одабира за пројектанта штампарије националне валуте у својој земљи. Ангажман у националној банци Краљевине СХС (КЈ) условио је прекид рада у француској банци и повратак у домовину.

Паралелно са стицањем нових знања на школи Бозар и радног искуства у атељеу француске банке, Јосиф Најман је био ангажован на низу других пројеката који су се у

<sup>655</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман.

<sup>656</sup> Разговор са Драгољубом Најманом, 1993; Разговор са Драгољубом Најманом, 2005. У оба разговора наводи да је у питању више филијала по Француској, као и да су то веома типизирани грађевине.

<sup>657</sup> Banque de France, Patrimoine Historique et Artistique. Ауторка се захваљује госпођи Ан Брок (Anne Brock), представници Одељења за историјско и уметничко наслеђе Националне банке Француске, на љубазном уступању материјала везаног за радно ангажовање Јосифа Најмана у француској банци.

исто време одвијали у Краљевини СХС. Посебно су биле значајне године од 1924. до 1926. када ради на споменицима страдалим војницима Источне армије у Северној Македонији, затим у сарадњи са колегама са којима је похађао школу *Бозар*, Богданом Несторовићем и Гастоном Петитом (франц. Gaston Petitot),<sup>658</sup> учествује на два конкурса у Београду од којих ће један бити презентован и на великој међународној изложби декоративних уметности, организованој 1925. године у Паризу.

Суочавање са великим бројем жртава и одавање почести страдалим у Првом светском рату захтевало је, између осталог, подизање низа споменика широм Европе током двадесетих година прошлог века. Посебна пажња посвећена је уређењу војничких гробаља, подизању споменика, спомен костурница, спомен-обележја, кенотафа. На тај начин, уз одржавање комеморација, одавала се почаст палима за нацију. Војнички споменици и војничка гробља била су прва конструисана места сећања намењена обичним војницима.<sup>659</sup> Овај вид меморисања и стварања култа мртвих војника, доживео је посебну експанзију након Првог светског рата.

У Краљевини СХС, војничка гробља била су распрострањена широм државе и то на местима одвијања великих битака, дуж линија фронта и повлачења српске војске. Версајским уговором закљученим 28. јуна 1919. године дефинисано је да бригу о војничким гробљима преузимају државе на чијој територији се налазе. Уредбом из децембра исте године ову обавезу је преузела и Краљевина СХС.<sup>660</sup> Донетим актом, већ у његовом првом члану, прописано је да би сва војничка гробља, а по могућности и појединачне гробове палих ратника, требало уредити и одржавати као успомену на борбу и уједињење. Након извесног времена, у свакој покрајини у којој се налазе ова гробља, уредиће се тако што ће се подићи споменици у виду капела, црква – маузолеја са костурницом. Врховни надзор и брига о одржавању гробаља поверена је Министарству вера, док су гробља и гробови српске и савезничких војски, који се налазе у границама Краљевине, поверени на чување и старање око њиховог одржавања црквеним општинама и свештеницима парохија у местима где се налазе. Општи оквир чувања и одржавања војничких гробаља и гробова прецизније и потпуније је дефинисан Законом о уређењу наших војничких гробаља и гробова у отаџбини и на страни, као и гробаља изгинулих војника и морнара, ратних заробљеника и интернираних лица из фебруара 1922. године, који је по својој суштини и садржини представљао допуњену Уредбу из 1919. године.<sup>661</sup> Закон је прописао да се за одржавање гробова и гробаља савезника, као и пријатељских држава, склопе посебни споразуми са њиховим Владама.

---

<sup>658</sup> Гастон Петито (3.3.1897, Лангр (франц. Langres), Француска - 1989, Француска) похађао је архитектуру у Школи Бозар. Студије је провео у атељеу Шарла Лемарскјеа (франц. Charles Lemaesquier) од јула 1918. до фебруара 1923, када је дипломирао на теми вртног града у близини велике фабрике. Дуги низ година, од 1935. до 1962. био је архитекта Бар сир Оба (франц. Bar-sur-Aube), мањег града у региону Шампања-Ардени (франц. Champagne-Ardenne) и Лангра 1973. <https://agorha.inha.fr/inhaprod/ark:/54721/00284157> [приступљено 9.3.2021]

<sup>659</sup> В. И. Обреновић, *Наведено дело*, 21, 27, 80.

<sup>660</sup> *Уредба о одржавању и уређивању наших војничких гробаља и гробова у домовини и на страни*, *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca* 3, Београд 1920, 2.

<sup>661</sup> *Закон о уређењу наших војничких гробаља и гробова у отаџбини и на страни, као и гробаља изгинулих војника и морнара, ратних заробљеника и интернираних лица, држављана: Немачке, Аустрије, Угарске и Бугарске, сахрањени на нашој државној територији*, *Службене новине* 87 од 22.4.1922, 4-7. Донети Закон је заменио Уредбу из 1919. године.

Брига о страним војничким гробљима је подразумевала сакупљање података о местима где се гробља и гробови савезничких и непријатељских војника налазе, спречавање њиховог уништавања, као и састављање спискова са подацима о сахрањеним војницима. Одржавање страних гробља подразумевало је њихово чување, али не и ограђивање и подизање споменика и костурница. Исте обавезе имале су и друге државе према српским гробљима, која су се налазила на њиховим територијама. Војничка гробља су најчешће правилно геометријски уређена, са једнообразним појединачним споменицима палим војницима и централним спомеником, најчешће комеморативним стубом или спомеником у виду крста.

Први светски рат је увео нову симболичку праксу сећања.<sup>662</sup> У Француској није постојао град без ратног споменика који би подсећао на славу народа. Они заузимају тргове, раскрснице, платое испред јавних зграда, цивилна и војничка гробља као израз политичке идеје, симбол националног поноса и колективне репрезентације.<sup>663</sup> Током двадесетих и тридесетих година прошлог велика велики број меморијала је подигнут на подручју Француске.<sup>664</sup> Велику улогу у подизању споменика посвећених минулом рату имала је држава, ослоњена и на локалне заједнице које су имале задатак да организују и наруче споменике. Одмах након рата оваква улога добила је и свој правни оквир, а многи градови су тада формирали одборе за подизање споменика.<sup>665</sup> У многим локалним одборима важну улогу имали су и чланови организације Сувенир Франс (франц. Souvenir France).<sup>666</sup> Средства за изградњу меморијала, поред оних које је обезбедила држава локалним властима, прикупљана су из добровољних средстава. Већина спомен обележја у мањим локалним заједницама је подигнута до 1922. године, међутим у већим местима и градовима је трајала и током тридесетих година.<sup>667</sup> Према усменом сведочењу сина Јосифа Најмана, који своје исказе заснива на породичним сећањима, његов отац је извео „велики број споменика у Француској палим борцима у Првом светском рату“.<sup>668</sup> Међутим, досадашња истраживања нису утврдила да ли је и које споменике палима у рату извео на подручју Француске. Оно што јесте извесно, Јосиф Најман је дао свој допринос меморијализацији жртава савезничке Источне армије на подручју Краљевине СХС подизањем **споменика на француским војничким гробљима у Битољу** (раније Монастир) и **Скопљу** (данас Република Северна Македонија) средином двадесетих година прошлог века.<sup>669</sup> Одабир Најмана за аутора ових споменика може се оправдати следећим чињеницама: прво, у време њиховог подизања био је запослен у француским

<sup>662</sup> В. И. Обреновић, *Наведено дело*, 27.

<sup>663</sup> J. Winter, *Sites of memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural history*, Cambridge 1995, 78.

<sup>664</sup> Процењује се да је Француска саградила око 176000 ратних споменика, укључујући око 36000 у локалним заједницама. V. L. Smith, S. Audon-Rouzeau, A. Becker, *France and the Great War 1914-1918*, Cambridge 2003, 166.

<sup>665</sup> A. Prost, *Republican Identities in War and Peace*, Oxford 2002, 12-13.

<sup>666</sup> J. Winter, *Наведено дело*, 86.

<sup>667</sup> A. Prost, *Наведено дело*, 13.

<sup>668</sup> Разговор са Драгољубом Најманом, 1993; Разговор са Драгољубом Најманом, 2005.

<sup>669</sup> Супруга Јулија наводи да је споменике у Битољу и Скопљу радио током студија у Београду, међутим споменици на гробљима, посебно у Скопљу, подижу се нешто касније. Вероватније је да је споменике радио током студија али на *Бозару* (прим. аутора). Писмено сведочење супруге Јулије Најман; S. M[...]etch, *Les relations séculaires entre la France et la Yougoslavie*, L-illustration 10 Novembre 1934, 354; K. Томовски, Б. Петковски, *Наведено дело*, Скопје 2003, 86.



државним органима, затим се школовао/специјализирао на француској уметничкој школи и не мање важно и сам је био учесник Првог светског рата, о чему су у Француској постојали записи.<sup>670</sup> На крају, потицао је из државе у којој је требало подићи споменике на француским војничким гробљима. Споменици у Битољу и Скопљу су за сада једини познати споменици које је Најман извео током своје плодне пројектантске каријере.

Уређење француског војничког гробља у Битољу на којем су похрањени посмртни остаци војника Источне армије који су своје животе положили за ослобођење града Битоља, Француска је започела одмах по завршетку Првог светског рата. Активности су покренуте у Француској када је након рата у Паризу формиран Централни комитет који је био дужан да организује и спроводи прикупљање посмртних остатака француских војника и успостави војничка гробља на просторима где је деловала француска војска. Посебна потешкоћа било је проналажење и идентификовање посмртних остатака убијених војника.<sup>671</sup>

Гробље се налази североисточно од града, на три километра од уласка у Битољ, на путу који води ка селима Логоварди, Новаци, Кајмакчалан (сл. 30). Формирано је на земљишту које су поклонили општина Битољ и богословија.<sup>672</sup> Представља једно од највећих гробља на Балкану, место меморије Источног фронта на територији данашње Северне Македоније, са 6262 појединачна гроба идентификованих палих војника и заједничком костурницом са око 7000 посмртних остатака „poilus d’orient“ (хероја Истока).



Сл. 30 Француско војничко гробље у Битољу  
(извор: Министерство за култура Северна Македонија)

<sup>670</sup> Banque de France, Secrétariat Général. Direction du personnel. Dossier Najman Joseph.

<sup>671</sup> Француско посланство у Београду упутило је позив преко штампе да сви који знају где је и ко од њихових војника погинуо или умро или где је сахрањен до 1918. године да о томе обавесте посланство. АЈ, 63-232; АЈ, 63-227; АЈ, 63-220. Списак наших и савезничких војника Битољског округа сачинио окружни протојереј; АЈ, 63-232. На захтев Француског посланства вођена је преписка између Министарства вера и начелства битолског округа поводом достављања списка француских војника погинулих и сахрањених у селу Новак.

<sup>672</sup> ДАРСМ, Одделение Битола, Градско поглаварство на град Битола, 2.1.34.6/7-9 Француски гробишта.

Француско војничко гробље у Битољу је приближно правоугаоног облика, чију највећу површину заузимају појединачни гробови идентификованих палих војника. Изнад сваког гроба постављено је једнообразно обележје у виду металног крста са француском тробојком, рељефним крстом и основним подацима: име војника, број јединице, место рођења и када је страдао, док је изнад гробова муслиманских војника, мобилисаних из колонијалних земаља Француске, постављен исламски верски симбол. У средини гробља налази се главна приступна стаза, која простор гробља визуелно дели у два једнака, симетрична дела. С једне стране приступне стазе, унутар гробља централно је позициониран монументални споменик са костурницом неидентификованих палих војника, док се на супротној страни стазе ка путу Логоварди, Новаци, Кајмакчалан налази улаз у гробље са репрезентативном капијом.<sup>673</sup> Читав комплекс ограђен је зиданом оградом, а унутар њега је подигнута кућа за чувара гробља.

Гробље је отворено 15. септембра 1923. године, приликом посете генерала Источне армије Луја Франше д'Епера (франц. Louis Franchet d'Espèrey), у знак сећања на датум када је 1918. године на месту званом Добро поље започела офанзива у којој су француске и друге савезничке снаге пробиле линију на македонском фронту и преусмериле војску централних сила.<sup>674</sup> Истог и наредног дана у Краљевини се обележавао и пробој Солунског фронта. У поводу Битољских свечаности, како је штампа назвала ову важну посету високог француског генерала, главнокомандујућег Источне армије, француско-српско пријатељство још једном је потврђено разменом одликовања. Наиме, Француска је одликовала Битољ ратним крстом 1914-1918 са палминим листом,<sup>675</sup> а град Битољ је генерала Депера изабрао за почасног грађанина.<sup>676</sup>



Сл. 31 Јосиф Најман, Споменик на француском војничком гробљу у Битољу  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

<sup>673</sup> Улазна капија и ограда изведени су скоро деценију након уређења гробља. *Исто*.

<sup>674</sup> Пет. М. Лазаревић, *Пробој солунског фронта и одликовање Битоља*, Политика 15.9.1923, 1; Аноним, *Битољске свечаности*, Маршал Депере у местима победе, Време 15.9.1923, 3; Аноним, *Битољске свечаности. На Битољским гробовима*, Време 16.9.1923, 3.

<sup>675</sup> Одлука Министарства војске Француске чува се у Меморијалном музеју на француском војничком гробљу у Битољу.

<sup>676</sup> ДАРСМ, Одделение Битола, Записници Градско поглаварство на град Битола 1921/1941, Судот на општината на град Битола 15.9.1923.





Сл. 32 Јосиф Најман, Споменик на француском војничком гробљу у Битољу  
(извор: ДАРСМ, Одделение Битола)

Из описа свечаности поводом отварања гробља сазнајемо и неке појединости око изгледа централног споменика: „маршал Франше Депере [...] прошао је средином гробља и дошао до великог обојеног крста на коме су исписани дивни француски стихови, посвећени палим француским херојима [...]“.<sup>677</sup> Из навода се сазнаје да је на гробљу на централној позицији првобитно постојао споменик у форми крста, а да је у годинама које су уследиле подигнут централни, репрезентативни споменик. Тачна година подизања овог споменика је за сада непозната. У недостатку писаних извора који би датовање могли да потврде, послужиле су нам фотографије из двадесетих година прошлог века настале приликом посета француских војних ветерана и других француских и домаћих друштава војничком гробљу у Битољу.<sup>678</sup> На фотографијама које су забележиле посете 1927. године види се споменик што нам помаже да га датујемо у период од након отварања гробља до 1927. године, који се поклапа са боравком Јосифа Најмана у Француској. Иако нам аутор није оставио потпис на споменику, као што је то случај са спомеником на француском војничком гробљу у Скопљу који је радио у истом временском периоду, на основу малог броја извора којима располажемо склони смо да га ипак припишемо Јосифу Најману.<sup>679</sup>

Монументални споменик је подигнут на крају главне шетне стазе, наспрам улаза у гробље (сл. 31, 32). Својим димензијама и позицијом представља визуелно- просторну доминанту у односу на мирно, хармонично и уједначено постављене низове појединачних гробних обележја, што читавој композицији даје утисак савршеног реда, склада и спокоја. Овом утиску додатно доприноси и његова класицистичка форма саркофага на високо уздигнутим постаментима – постаменту мермерног споменика и постаменту саркофага (сл. 33). У Француској, где је овај облик споменика постао популаран након француске револуције, споменици-саркофази посвећени „мученицима

<sup>677</sup> Аноним, *Битољске свечаности. На Битољским гробовима*, Време 16.9.1923, 3.

<sup>678</sup> ДАРСМ, Одделение Битола, Збирка Брака Манаки, II/250, I/49.

<sup>679</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман; К. Томовски, Б. Петковски, *Наведено дело*, 86.

слободе“, названи су и „олтари отаџбине“.<sup>680</sup> С друге стране, класицистичке форме су веома биле популарне и широко распрострањене када су у питању споменици подизани као меморија на Први светски рат. Њихова симболика се често користила како би се сам догађај смрти дистанцирао од посматрача, указујући на алегорију жртве, правду и победу.<sup>681</sup> Уколико се узму у обзир три највећа француска војничка гробља формирана на подручју Краљевине СХС у Битољу, Скопљу и Београду, на сва три комплекса Република Француска се одлучила да централно споменичко обележје има класицистичку форму: саркофаг, балдахин, обелиск. Реализовали су их српски архитекти, који су у то време или у годинама које су претходиле њиховој реализацији провели на специјалистичком и радном боравку у Француској Јосиф Најман (Битољ и Скопље) и Милутин Борисављевић (две капеле на гробљу у Београду).



Сл. 33 Јосиф Најман, Споменик на француском војничком гробљу у Битољу (извор: Министерство за култура Северна Македонија)

Велике димензије и снажна и компактна форма читаве споменичке композиције на гробљу у Битољу били су у складу са бројем погинулих и херојством палих војника Источне армије на македонском фронту, а пре свега њеном улогом као централног споменика комплекса и обележја костурнице. Композиционо је осмишљен да структурално стамено стоји на чврстим постаментима: нижем у форми земљане пирамиде и вишем у облику тростепене мермерне структуре. Нижи постамент постављен у нивоу партера у непосредној вези са гробовима војника, у суштини представља темељ споменика са којим је чинио јединствену уметничку целину. Пирамидалне форме, првобитно је био сачињен од хумке набијене земљом и прекривене травом, са приступним степеништем које је водило до подножја споменика. Степениште

<sup>680</sup> P. Nora, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, Representations No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, Bloomington 1989, 9-12; A. Becker, *From Death to Memory: The National Ossuaries in France after the Great War*, History and Memory Vol. 5, No. 2, Bloomington 1993, 32-49; A. Ben-Amos, *Monuments and Memory in French Nationalism*, History and Memory Vol. 5, No. 2, Bloomingtons 1993, 50-81; В. И. Обреновић, *Наведено дело*, 20.

<sup>681</sup> J. C. Cooper, *An illustrated encyclopedia of traditional symbols*, London 1978, 144; A. Gerbran, Ž. Ševalije, *Rečnik simbola. Mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*, Novi Sad 2004, 810-811.

је представљало продужетак централне стазе, то јест пут до места одавања почести војницима. Најнижи постамент носио је вертикалну, тростепену мермерну композицију, издижући форму саркофага као доминантног мотива споменика високо изнад гробова.<sup>682</sup> Конструктивно споменик је изведен од армираног бетона, који је обложен белим мермером.<sup>683</sup> На све четири површине вишег постамента споменика изведени су декоративни мотиви који указују на симболику палих ратника и француске државности. У најнижој зони композиције, на чеоној и задњој страни изведени су лоровови венци као симбол вечности и бесмртности.<sup>684</sup> Средишњи сегмент на подужној чеоној страни носи урезан натпис у мермеру „A la gloire de l'armée Française d'Orient“ („У славу француске Источне армије“), док је на бочним грб Републике Француске кога чине широки штит са латиничним монограмом РФ, сноп прућа са секиром као симбол правде, маслинова гранчица као симбол мира и хрстова гранчица као симбол дуговечности.<sup>685</sup> Споменичку целину завршава саркофаг са декоративним мотивима хрстове гране на ивицама и лорововим венцима на подужним странама. На врху саркофага постављен је војнички шлем положен на маслинове гранчице што симболично указује на пале жртве у име мира (сл. 34).<sup>686</sup> Са обе стране централног споменика стајала су обележја у виду дрвених крстова.



Сл. 34 Јосиф Најман, Споменик на француском војничком гробљу у Битољу  
(извор: фотографија Бранислав Михајлов)

<sup>682</sup> Веома је интересантан податак да је саркофаг са декоративним мотивима маслинове гранчице, као тип надгробног споменика, постављен над гробом Јосифовог брата Ериха Најмана који је преминуо новембра 1923. године, а сахрањен је на Јеврејском ашкенаском гробљу у Београду. Имајући у виду да се надгробници подижу у првој години или у годинама непосредно након тога, и уколико се при том узму у обзир чињенице да споменик у Битољу настаје отприлике у истом временском периоду, могући аутор идејног решења за Ерихов надгробни споменик је Јосиф Најман.

<sup>683</sup> О конструкцији и монтажи мермерних делова споменика говори сачувана фотографија из времена изградње. Збирка Милоша Јуришића.

Иако није сачуван податак о коришћеној врсти мермера за споменик, по структури, боји, ликовности и трајности, највероватније је у питању венчачки мермер. Индустрија мермера Венчац је била у то време посебно цењена, а Република Француска је нарочито користила за своје пројекте на територији Краљевине СХС/КЈ за меморијалне споменике, зграду амбасаде у Београду.

<sup>684</sup> J. C. Cooper, *Navedeno delo*, 96; A. Gerbran, Ž. Ševalije, *Navedeno delo*, 510-511; E. T. Kamings, *Sve o simbolima*, Beograd 2004, 206.

<sup>685</sup> J. C. Cooper, *Navedeno delo*, 16, 121, 122; A. Gerbran, Ž. Ševalije, *Navedeno delo*, 279-280, 549-550, 823; E. T. Kamings, *Navedeno delo*, 192-193, 208-209, 270.

<sup>686</sup> Споменици подигнути у Француској као сећање на жртве Првог светског рата као завршни мотив композиције најчешће су имали следеће мотиве: ратни или латински крст, погребна урна, четири гранате, шлем, галски петасо.

У наредним годинама на споменичкој целини су изведени мањи радови који су јој дали дефинитиван изглед. Дрвене крстове симетрично постављене са обе стране споменика заменили су витки мермерни стубови са златним монограмом француске државе на телу стуба и урнама на врху. Најнижи пирамидални постамент централног споменика обложен је рустичним каменим квадерицама, затим су на чеоној страни споменика додате три спомен плоче у знак сећања на посмртне остатке војника сахрањених у заједничкој костурници, потом медаља са палминим листом и у најнижој зони четири златне гранчице постављене у славу палих војника 1929. године: две хрстове са шлемом Националне уније хероја истока, затим палмина са траком Националне федерације Оријента и маслинова гранчица. С обзиром на то да је 1929. године архитекта Најман био такође послом везан за Битољ поводом израде пројекта за Филијалу Народне банке Краљевине СХС, као и да су његове везе са Републиком Француском и након повратка у земљу биле континуиране и чврсте, о чему сведочи и његово ангажовање приликом изградње амбасаде Француске у Београду, можемо да претпоставимо да је и за ово додатно постављање спомен обележја на споменику он био ангажован.



Сл. 35 Француско војничко гробље у Скопљу, Северна Македонија  
(извор: фотографија Бранислав Михајлов)

Исте, 1923. године када је отворено гробље у Битољу, Француска је предузела активности на уређењу војничког гробља у Скопљу.<sup>687</sup> Већ почетком године обласни делегат Француске, директор француско-српске школе, упутио је захтев општини Скопље за уступање земљишта на којем би било сахрањено око 1500 посмртних остатака француских војника палих на подручјима Охрида, Ђевђелије, Цариброда, Митровица изузев Битољске области. Гробље окружено парком, са костурницом непознатим војницима у средини гробља и спомеником, које би било достојно града Скопља у ком се налази, уредила би и одржавала Француска (сл. 35). Општина Скопље је у ове сврхе

<sup>687</sup> ДАРСМ, Одделение Скопје, Градско поглаварство општине Скопје, Француски воени гробишта ул. „Цара Душана“ (1923-1932) 6.1.283.10/384-388.



поклонила Француској земљиште површине 5000 м<sup>2</sup> на левој обали Вардара, где се налазило старо турско гробље, на путу које води за Тетово, између града и узвишења где је планирано подизање споменика Мира, у делу названом Топана.<sup>688</sup>

Одмах по добијању земљишта Француска је кренула у формирање и уређење гробља што је трајало од 1923. до 1925. године.<sup>689</sup> Након уређења гробова и подизања споменика уследили су радови на коначном уобличавању и формирању целине. Током 1926. године подигута је кућа за чувара гробља,<sup>690</sup> 1929. је изведена спомен чесма испред комплекса,<sup>691</sup> а 1930. гробље је ограђено бетонском оградом.<sup>692</sup>



Сл. 36 и 37 Јосиф Најман, Споменик на француском војничком гробљу у Скопљу  
(извори: лево колекција Милоша Јуришића,  
десно Министерство за култура Северна Македонија)

На војничком гробљу у Скопљу сахрањени су посмртни остаци 933 идентификована и око 1000 неидентификованих војника од којих многи потичу из француских колонија Марока и Сенегала. Формирано на нагнутом терену, његову највећу површину заузимају појединачни гробови идентификованих војника, обележени једнаким металним крстовима са француском тробојком, рељефним крстом и основним подацима. Попут гробља у Битољу, и гробље у Скопљу је правоугаоног облика који на два једнака, симетрична сегмента дели стаза, то јест степенице које воде до централно постављеног споменика на узвишењу, у горњем делу целине на узвишици на ободу

<sup>688</sup> Исто.

<sup>689</sup> Поједини извори упућују да је гробље формирано до краја 1930. године, међутим до тада су извођени други грађевински радови: ограда, кућа за чувара, чесма. Овај податак је наведен у књизи К. Томовски, Б. Петковски, *Наведено дело*, 86.

<sup>690</sup> Планови урађени још крајем 1923. ДАРСМ, Одделение Скопје, Градско поглаварство општине Скопје, Француски воени гробишта ул. „Цара Душана“ (1923-1932) 6.1.283.10/389-406.

<sup>691</sup> ДАРСМ, Одделение Скопје, Градско поглаварство општине Скопје, Француски воени гробишта ул. „Цара Душана“ (1923-1932) 6.1.283.10/407-415; АЈ 63-232.

<sup>692</sup> ДАРСМ, Одделение Скопје, Градско поглаварство општине Скопје, Француски воени гробишта ул. „Цара Душана“ (1923-1932) 6.1.283.10/416-435; АЈ 63-232.

гробља. Лево и десно од споменика налазе се костурнице у којима су похрањени посмртни остаци непознатих војника. Обележене су споменицима у форми бетонских стубова, мотивима карактеристичним за обележја палима у Првом светском рату: латински крст, монограм Републике Француске и натписом „1914-1918. ici reposent des soldats Français inconnus morts pour la France“ („1914-1918. овде леже непознати француски војници који су погинули за Француску“).

Аутор централног споменика у комплексу француског војничког гробља у Скопљу је архитекта Јосиф Најман,<sup>693</sup> о чему сведочи и сигнатура на десној бочној страни постамента (сл. 36, 37).<sup>694</sup> Подигнут је 1925. године током радова на уређењу гробља, а у време док је Јосиф Најман био запослен у Националној банци Француске и специјализант на париском Бозару. Изведен је у Мермерној индустрији „Венчац“,<sup>695</sup> у мермеру којем је Најман био дубоко наклоњен током читавог свог радног века.<sup>696</sup> У врху симетрично позиционираног степеништа у односу на целину гробљанског комплекса, које од главног улаза води до свечаног комеморативног места, на високом постаменту уздиже се споменик у форми балдахина састављен од четири витка коринтска стуба надвишена ниском, правоугаоном ентаблатуром. Форму балдахина покрива кров на четири воде композиционо завршен урном на врху.<sup>697</sup> На постаменту споменика уклесан је натпис „A la gloire des soldates Français de l'Armee d'Orient“ („У славу француским војницима Источне армије“). Декоративни мотиви употребљени на ентаблатури споменика су из репертоара државне симболике и симболике палих за мир и отаџбину, грб Републике Француске са мотивима ловоровог венца на чеоној и задњој страни, као и мотиви ловоровог венца на бочним странама. Исти декоративни мотиви употребљени су и на централном споменику на француском војничком гробљу у Битољу. Имајући у виду да је у време настајања споменика Најман био у школи која је првенствено неговала класичне вредности, као и честу употребу класицистичких мотива за споменичку скулптуру подизану пре рата а нарочито посвећену палима у тек минулом Првом светском рату,<sup>698</sup> логичан је био одабир форме споменика за војничко гробље у Скопљу. С друге стране, оваква форма је произилазила из основног концепта просторног уређења а то је изузетно наглашени ред, правилност, складност и оса симетрије као основни постулати класичног компоновања.<sup>699</sup>

Реализација централних споменика на француским војничким гробљима означила је почетак Најмановог прихватања француске ликовне естетике, и њеног континуираног преношења на поднебље Краљевине СХС, прво посредно а затим и

<sup>693</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман; К. Томовски, Б. Петковски, *Наведено дело*, 85-86.

<sup>694</sup> Сигнирано Arch. J. Najman

<sup>695</sup> Податак који је такође забележен на постаменту споменика - Мермерна индустрија „Венчац“

<sup>696</sup> Најману је венчачки мермер, поред мермера из Ропочева, био један од омиљених материјала о чему сведоче сачувани објекти које је пројектовао и извео, као и објекат Амбасаде Француске у Београду где је водио надзор над изградњом радова и на чију се препоруку Експер одлучио за овај материјал. О употреби ових материјала говорио је ауторки рада и син Јосифа Најмана, Драгољуб. Разговор са Драгољубом Најманом, 2005.

<sup>697</sup> Балдахином се исказује достојанство и моћ, док урна указује на симболизам боравишта, то јест куће. А. Gerbran, Ž. Ševalije, *Наведено дело*, 45, 1013.

<sup>698</sup> Нарочито су биле у употреби грчке или римске структуре, стилови и симболика.

<sup>699</sup> А. Кадијевић, М. Ђурђевић, *Наведено дело*, 1-11; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 191-236.

непосредно кроз Најманову личну поетику и, истовремено, као доказ дугих и перманентних веза Јосифа Најмана и Републике Француске. Ове везе и међуодноси касније ће бити пренети и на његове потомке.

У истом периоду када је радио на споменику у Скопљу, заједно са својим колегама са Бозара Богданом Несторовићем и Гастоном Петитом ради свој први конкурсни рад, са којим тројица младих архитеката освајају трећу награду.<sup>700</sup> Августа 1924. године, Министарство пољопривреде и вода је расписало **међународни конкурс за израду генералног плана за уређење Топчидерског парка у Београду.**<sup>701</sup> На конкурс за уређење једног од најзначајнијих и најстаријих паркова у непосредној близини града,<sup>702</sup> који окружује дворски комплекс династије Обреновић, пристигло је укупно двадесет девет радова. Поред југословенских, учествовали су и архитекти из Француске, Немачке, Швајцарске, Аустрије и Италије. Иако ниједан рад није у потпуности задовољио услове конкурса,<sup>703</sup> додељено је пет награда и пет радова је откупљено. Предложени пројекти су за „оно време представљали лепе вредности“, како их је оценио архитекта Бранко Максимовић након четврт века од организовања конкурса.<sup>704</sup> Прву награду је добио тим из Беча: пејзажни архитекта Алберт Еш и архитекти Карл Котрачек и Паул Рикауф, другу Васо Настић из Земуна, Арнолд Егли (нем. Ernst Arnold Egli) и Вилхелм Дебор (нем. Wilhelm Debor) из Беча, трећу тим из Париза: Јосиф Најман, Гастон Петито и Богдан Несторовић, четврту тим из Граца: Теодор Талхамер, Ханс Поленц, Ханс Хенел и Франц Хајгл и пету: Светозар Јовановић старији из Београда, Дезире Јакоб (мађ. Jakab Dezső) и Аладар Сош (мађ. Aladár Sós) из Будимпеште. Награђени радови постали су својина Министарства пољопривреде и вода, које је имало право да поједине идеје из пројекта измени.<sup>705</sup> Након завршетка конкурса организована је изложба у стакленику Топчидерске економије. Такође, била је образована посебна комисија са задатком да разради коначан пројекат. Генерални план за уређење државног парка Топчидер одобрен је 1928. године, међутим радови нису

---

<sup>700</sup> А. Ацовић, *Поводом конкурса за уређење Топчидерског парка*, Технички лист 7, 10.4.1926, 89-99; С. Максић, *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића...*, 24.

<sup>701</sup> Инж. А. Ацовић, *О уређењу јавних паркова (Поводом свршеног конкурса за уређење Топчидерског парка)*, Технички лист 2, 25.1.1926, 17-21; А. Ацовић, *Поводом конкурса за уређење Топчидерског парка...*, 89-99.

<sup>702</sup> Уређење Топчидера и претварање у излетничку и парк шуму, као и огледно пољопривредно газдинство, започело је још тридесетих година XIX века, непосредно након изградње Конака кнеза Милоша, на иницијативу и под руководством инжењера Атанасија Николића. Уређен је пут, засађени су дрвореди, отворен је расадник, економија... Доласком кнеза Михаила Обреновића на власт почело се и са уређењем Кошутњака. Садња вреднијих и декоративних врста биљака, јаблин, багрем, јавор, бор, кестен, платан почела је око Конака кнеза Милоша тек половином XIX века. Касније су се засади ширили на већу површину. Из иностранства су доношене саднице цвећа, траве, украсног шибља. Од средине века у Топчидерском парку се подижу и прве чесме, постављају скулптуре. Топчидерски парк је представљао први уређени парк у новој престоници Србије. С. Владисављевић, *О почецима уређивања Топчидера за излетничку и парк шуму*, ГГБ XXXVI, Београд 1989, 105-122; Д. Т. Ћоровић, *Београд као европски град у деветнаестом веку: трансформација урбаног пејзажа*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2015, 125-128; З. Вуксановић-Мацура, А. Банковић, *Мере града. Карте и планови из Збирке за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда*, Београд 2018, 115-120.

<sup>703</sup> Аноним, *Резултати конкурса за израду генералног плана за уређење државног парка у Топчидеру*, Технички лист 17, 1.9.1927, 262.

<sup>704</sup> Б. Максимовић, *О зеленилу Београда*, ГМГБ III, Београд 1956, 348.

<sup>705</sup> Б. Којић, *Друштвени услови развоја архитектонске струке у Београду 1920-1940. године...*, 252.

спроведени. Од свих планова током тридесетих година прошлог века спроведена је само скромнија реконструкција.<sup>706</sup>

Значај конкурса из 1924. године посебно се огледа у чињеници да се распис није оносио само на Топчидерски парк како је стајало у називу, већ се од учесника тражило да дају решење за значајно шире подручје надамак града. У питању је био не само Топчидерски парк у обухвату како га данас познајемо, већ и његова непосредна околина и читав Кошутњак. Условима конкурса дефинисани су задаци које је пројектом било потребно решити. Регулисана Топчидерска река и постојећа трамвајска пруга биле су дате као константе, које је било могуће само у одређеним сегментима из оправданих разлога кориговати. Конкурсом је поред парковског решења било потребно пре свега осмислити адекватно решење саобраћајне инфраструктуре којом би излетничка парк-шума била повезана са градом, али и са садржајима у оквиру ње саме. Сходно томе, а у складу са недавно усвојеним Генералним планом Београда требало је испитати и утврдити мрежу приступних путева између града и парка, пројектовати колске путеве кроз Топчидер и Кошутњак и у вези са тим постојеће прелазе преко железничке и трамвајске инфраструктуре, колски пут који из града води на врх Кошутњачког венца где би били позиционирани објекти за одмор и разоноду и колски пут за тежак саобраћај који би био веза између Београда, Раковице и Кнежевца. Услови су предвиђали и пројектовање спортског стадиона, дечијег игралишта и летовалишта, а посебно интересантан податак представља одређивање музеолошке намене Конаку кнеза Милоша.

Најман, Несторовић и Петито предали су свој рад под шифром „Ad honores“ (сл. 38). Иако су добили тек трећу награду, у образложењу награђених радова је наведено да је овај рад по решењу саобраћаја које је било једна од кључних тачака конкурса, најбољи од свих и да „добила своју реалну подлогу“.<sup>707</sup> Поређењем данашњег саобраћајног решења овог дела града са трећенаграђеним на конкурс 1925. године, уочавају се знатне сличности. Даље, оно што је било позитивно и добро оцењено у раду париског тима је то што је јасно одвојен парк једноставних правих линија, изведен у геометријском стилу, погодном за раван терен, од дела парка замишљеног у енглеском стилу, који је најближи намери да се један део природе сачува и одржи у свом изворном или у нешто оплемењеном облику. У време реализације конкурса спој ова два стила јавио се као савремена тенденција, а нарочито је био препоручљив и погодан за историјске паркове што Топчидер по својој природи и намени и јесте.<sup>708</sup> Посебно успешним решењем се сматра јасно раздвајање ова два стила у пројекту, при чему је природном облику дата извесна предност, иако је наглашена и могућност да се изрази и људска креативност.<sup>709</sup> Сва историјска места су пројектом била добро наглашена и интегрисана у општу композицију парка. Конак кнеза Милоша је добро уведен у органску целину са својим партерним уређењем, међутим, главна монументална алеја била је исувише примакнута железничкој прузи и на тај начин лишена репрезентативног погледа при силазу низ

<sup>706</sup> Х. Милановић, *Зеленило Београда*, Београд 2006, 148.

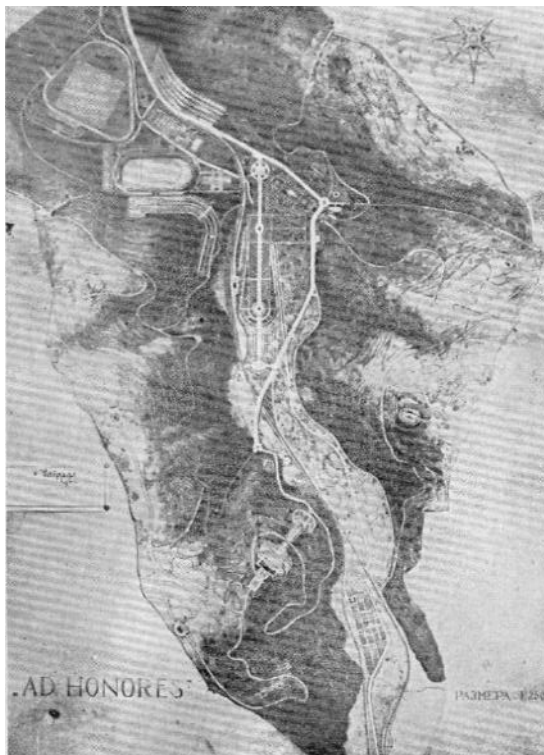
<sup>707</sup> А. Ацовић, *Поводом конкурса за уређење Топчидерског парка...*, 89-99.

<sup>708</sup> Током новије историје Србије, у Топчидеру се одвијао низ значајних историјских догађаја.

<sup>709</sup> Инж. А. Ацовић, *О уређењу јавних паркова (Поводом свршеног конкурса за уређење Топчидерског парка)...*, 17-18.



Топчидерско брдо у парк. Жири је позитивно оценио и одабир места на којима би се одвијале спортске активности, иако питање великог спортског стадиона нису разматрали. Највећа замерка конкурсном решењу био је превелик број угоститељских објеката (кафана, ресторани...) на читавом подручју парка, које би према препоруци жирија било потребно заменити пригоднијим објектима.



Сл. 38 Јосиф Најман, Богдан Несторовић и Гастон Петито, Конкурсни рад за уређење Топчидера и Кошутњака, III награда (извор: НБ, Технички лист бр. 7, 1926)

Иако до реализације овог конкурсног решења није дошло, награда младим архитектима на почетку њихових каријера је била добра сатисфакција за наставак професионалног деловања. Што се тиче Јосифа Најмана, учешће на конкурс за уређење Топчидерског парка јесте једини познат његов рад на тему урбанизма. У наставку своје професионалне активности урбанистичка питања ће решавати једино у оквиру индустријских комплекса које ће пројектовати у годинама које долазе.

Колики је значај за овај архитектонски тим имала награда говори и чињеница да су своје конкурсно решење излагали у Паризу на Међународној изложби модерних примењених и индустријских уметности 1925. године.<sup>710</sup> Краљевина СХС је поред свог националног павиљона реализованог према нацртима Стјепана Хрибарца, добила и просторе за излагање у Великој палати (франц. Grand palais) и у Галерији инвалида (франц. Esplanade des Invalides).<sup>711</sup> Како је Влада тек на крају 1924. године одлучила да

<sup>710</sup> За потребе изложбе штампан је службени каталог на француском језику у оквиру кога су забележене излагачке активности Краљевине СХС са списком експоната. *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes: Section Serbe -Croate-Slovène*; Paris 1925, 25-27.

<sup>711</sup> Isto; Б. Поповић, *Учешће Краљевине СХС на Међународној изложби модерних примењених и индустријских уметности у Паризу 1925. године...*, 235-236.

отпочне припреме за изложбу у Паризу, уметници су имали веома кратко време, свега четири месеца за припрему павиљона и експоната.<sup>712</sup> Простор у Галерији инвалида био је намењен за приказ савремене архитектуре, чији је концепт осмислио архитекта Петар Бајаловић, као и за фотографије природних и културних вредности Краљевине. Сала је била украшена колонадом резбарених дрвених стубова оплемењених народном орнаментиком, које су извели Атеље Роберта Франгеша Михановића, професора Бозара и Војте Браниша из Загреба.<sup>713</sup> Поред архитеката и вајара из Загреба,<sup>714</sup> Љубљане<sup>715</sup> и Сарајева,<sup>716</sup> учествовали су и београдски архитекти.<sup>717</sup> Међу осталим изложеним радовима Генералног плана Београда, палате Министарства финансија, палате Министарства шума и руда, парламента, вила и кућа, споменика и спомен обележја, нашло се идејно решење парка настало за учешће на међународном конкурс у Београду 1924/25. године. Јосиф Најман и Богдан Несторовић,<sup>718</sup> без навођења трећег учесника у изради конкурсног рада Гастона Петита, изложили су пројекат уређења и перспективу парка Топчидер. Сигурно је била част наћи се на почетку радног века у друштву представника националне савремене архитектонске продукције и то на светској изложби која је трајала пуних шест месеци (април-новембар) са циљем представљања модерне декоративне уметности. Значај је још већи уколико се узме у обзир да су међу првим радним ангажовањима и Најман и Несторовић у том тренутку имали у Паризу и били сведоци не само одржавања, већ и припреме и организовања једне велике смотре као што је Међународна изложба модерних примењених и индустријских уметности, која ће у годинама које долазе извршити значајан утицај на савремену светску архитектонску продукцију.

Најман и Несторовић били су колеге са студија, заједно су се усавршавали у Дефрасовом атељеу на Бозару,<sup>719</sup> вероватно и у атељеу Националне банке Француске,<sup>720</sup> њихове породице су се познавале а имале су и одређене пословне аранжмане. Отприлике у исто време одлазе у Париз, с тим што је Богдан Несторовић био стипендиста Министарства просвете, док је Најманове студије у Паризу највероватније у прво време

---

<sup>712</sup> Исто, 235.

<sup>713</sup> *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes: Section Serbe -Croate-Slovène...*; 25; Б. Поповић, *Учешће Краљевине СХС на Међународној изложби модерних примењених и индустријских уметности у Паризу 1925. године...*, 240.

<sup>714</sup> Архитекте Срећко Сабљак, Вјекослав (Алојз) Бастл, Виктор Ковачић, Драго Иблер, Рудолф Лубински, Бруно Бауер, Хуго Ерлих, Славко Бенедик и Аладар Барани; вајар Иван Мештровић.

<sup>715</sup> Архитекте Иван Вурник, Фриц Шмидингер (нем. Fritz Schmidinger), Алојзиј Хорват, Отон Гребенц, Радо Крегар; вајар Лојзе Долинар

<sup>716</sup> Владимир Девић, Душан Смиљанић, Т. Гросман (Grossman), Л. Лауда.

<sup>717</sup> Димитрије Т. Леко, Николај Васиљев (рус. Николай Васиљев), Бранко Крстић, Александар Васић, Андреј Папков (рус. Андрей Папков), Александар Каповић и Александар Ђорђевић.

<sup>718</sup> Иако је у службеном каталогу Краљевине СХС штампаном на француском језику Несторовић наведен као М. Nestorović извесно је да је у питању Богдан. *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes: Section Serbe -Croate-Slovène...*; 26.

Поједини извори наводе да је Богдан Несторовић био други помоћник комесара изложбе, архитекте Бранка Таназевића и да је водио надзор над градњом југословенског павиљона. А. Стаменковић, *Наведено дело*, 173.

<sup>719</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, XI.

<sup>720</sup> Дефрас је из свог атељеа на Бозару ангажовао архитекте за одељење за архитектуру Француске националне банке.

финансирао отац.<sup>721</sup> Тимски рад са Несторовићем на конкурс за Топчидерски парк означава почетак дугогодишње сарадње младих, професионалних архитеката, чије су каријере током наредних година биле вишеструко испреплетене.<sup>722</sup>

У истом временском периоду када је био актуелан конкурс за уређење Топчидерског парка, Јосиф Најман и Богдан Несторовић припремали су се за учествовање на још једном конкурс у Београду, који је претходно већ изазвао доста буре у јавности.<sup>723</sup> Био је то **конкурс за фасаду Министарства финансија**, на којем освајају највишу, трећу награду.

Наиме, први конкурс за израду скица за палату Министарства финансија је расписан марта 1924. године. Изазвао је велико интересовање, с обзиром на то да је седамдесет пет конкурената преузело подлоге. Предато је укупно двадесет осам радова од којих је двадесет један испуњавао формалне услове конкурса. Након спроведеног конкурса и жирирања радови су били изложени у новој згради Универзитета током септембра и октобра месеца исте године.<sup>724</sup> Међутим, одлуком жирија,<sup>725</sup> како ниједан рад није у потпуности одговорио на програм конкурса ни по питању просторне организације ни по питању спољашње и унутрашње архитектуре, нису додељене прва, трећа и четврта награда. Једино је додељена друга награда раду под мотоом „Phidias“, чији је аутор Друштво за техничка предузећа „Архитект“ и откупљено је седам радова.<sup>726</sup> У оцени жирија, другонаграђени рад је успешно одговорио на сегмент просторне организације, али ни он није испунио захтеве и очекивања када је архитектура у питању. Међу запосленима предузећа „Архитект“, где је главни пројектант био Драгиша Брашован који је у то време са чланом и председником жирија Николом Несторовићем

---

<sup>721</sup> Конкурс за доделу француских стипендија ученицима и студентима Краљевине СХС, Београд, 14. мај 1924. АЈ-66-438-701

<sup>722</sup> Јосифа Најмана је наследио Богдан Несторовић у Народној банци, док је Несторовића Најман наследио на предмету „Елементи пројектовања“ на Техничком факултету након Другог светског рата.

<sup>723</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, VIII; С. Максић, *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића...*, 24-26; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941...*, 339-344; М. Павловић, *Никола Несторовић...*, 280-283.

<sup>724</sup> Аноним, *Изложба скица за нову палату Министарства Финансија*, Политика 31.8.1924, 8; Аноним, *Резултати стечаја за израду скица за палату Министарства финансија у Београду*, Технички лист 18, 15.9.1924, Загреб 1924, 230; Аноним, *Резултати стечаја за израду скица за палату Министарства финансија у Београду*, Технички лист 19, 1.10.1924, 248.

<sup>725</sup> Никола Несторовић, представник Универзитета и председник жирија, Петар Поповић, представник Министарства грађевина, професор Едо Шен (Edo Schön) из Загреба и архитекта Момир Коруповић, представници УЈИА и Ђорђе Рашић, представник Министарства финансија. Аноним, *Вести из Секције Београд УЈИА – Закључак по питању резултата конкурса за зграду Министарства финансија у Београду*, Технички лист 4, 15.2.1925, Загреб 1925, 63-64.

<sup>726</sup> Откупљени су радови: Жарка Татића, Николаја Краснова (самостални рад), Димитрија М. Лека и Николаја Краснова (сенчио и колорисао), фирме Брусилер и Комп. из Љубљане Фрање (Апа) Лавренчића, Дујама Гранића, Гојка Тодића, Вјекослава Бастла из Загреба. ИАБ, Збирка пројектне документације 1909-1960, збирка број 2770, Архитектонско одељење МГ КЈ, К6 – Конкурсни радови Министарства финансија; Аноним, *Изложба скица за нову палату Министарства Финансија*, Политика 31.8.1924, 8; Аноним, *Резултати стечаја за израду скица за палату Министарства финансија у Београду*, Технички лист 18, 15.9.1924, Загреб 1924, 230; Аноним, *Вести из Секције Београд УЈИА – Закључак по питању резултата конкурса за зграду Министарства финансија у Београду*, Технички лист 4, 15.2.1925, Загреб 1925, 63-64; М. П. Миловановић, И. Р. Марковић, *Прилог проучавању опуса архитекте Драгише Брашована (1887-1965)*, ЗЛУМС 44, Нови Сад 2016, 351-352.

радио извођачки пројекат за палату Министарства шума и руда,<sup>727</sup> радио је и Богдан Несторовић, син Николе Несторовића што је међу учесницима конкурса, као и у струковним организацијама изазвало бурна негодовања на регуларност конкурса, захтевајући да се поништи одлука жирија.<sup>728</sup>

Ипак, и поред свих негативних реакција стручне јавности,<sup>729</sup> Министарство финансија је одлучило да распише нови конкурс.<sup>730</sup> Конкурс за израду фасаде за нову палату Министарства финансија расписан је априла 1925. године са истим саставом чланова жирија као и на претходном конкурс у израду скица за нову зграду. Од учесника конкурса се тражило да фасада буде у „народном, српско-византијском стилу“, на подлози награђене скице на конкурс из 1924. године.<sup>731</sup> Узимајући у обзир резултате првог конкурса и изостанак реакције на њихове захтеве, УЈИА је препоручио својим члановима да на овом конкурс у не учествују.<sup>732</sup> Упркос свим протестима, конкурс је спроведен, а резултати конкурса су објављени тек након пуних шест месеци.<sup>733</sup> Пристигло је укупно седам радова од којих је пет учествовало у конкурс у награду и два ван такмичарског дела.<sup>734</sup> Међутим, и поред поновљеног конкурса, жири опет није доделио све награде. Тако су на конкурс у изостале прва, друга и четврта награда. Додељене су две треће и то једна архитекти-академику Николају Краснову, а друга трећа награда младом ауторском тиму кога су чиниле архитекте Богдан Несторовић и Јосиф Најман,<sup>735</sup> док је откупљен рад студента архитектуре Бранка Крстића. Међу награђеним

---

<sup>727</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, VIII; A. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941...*, 268-270, 343; M. Павловић, *Никола Несторовић...*, 275-283.

<sup>728</sup> Предлог Клуба архитеката београдске секције Министарству је био да се обустави извршење одлуке жирија узимајући у обзир пословне односе учесника конкурса и члана жирија и неједнаку примену критеријума приликом оцене и критике радова, као и низ неистина приликом похвала награђеног рада. Међутим, како је министар финансија потписао одлуку, предложили су да се формира комисија архитеката, чланова УЈИА који би анализирали и предложили коначно решење министрима грађевина и финансија и председнику Владе. Аноним, *Резултати стечаја за израду скица за палату Министарства финансија у Београду*, Технички лист 19, 1.10.1924, 248; Аноним, *Из Секције Београд У.Ј.И. и А. – Извештај са месних скупова у месецу септембру*, Технички лист 20, 15.10.1924, 264;

<sup>729</sup> О снажној реакцији на резултате конкурса данас сведочи низ објављених чланака у струковним гласилима и дневној штампи.

<sup>730</sup> Аноним, *Израда планова за нову палату Министарства финансија*, Политика 16.4.1925, 7; Аноним, *Одлука инжењера и архитеката поводом конкурса за фасаду палате Министарства Финансија*, Политика 25.4.1925, 6; A. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941...*, 342.

<sup>731</sup> Аноним, *Израда планова за нову палату Министарства финансија*, Политика 16.4.1925, 7; Аноним, *Нова зграда Министарства Финансија*, Политика 1.6.1925, 4.

<sup>732</sup> Аноним, *Одлука инжењера и архитеката поводом конкурса за фасаду палате Министарства Финансија*, Политика 25.4.1925, 6; Аноним, *Рад секције УЈИА у месецу априлу 1925*, Технички лист 23, 1.12.1925, 358.

<sup>733</sup> За сада није познато зашто се дуго чекало на резултате конкурса за фасаду. Претпостављамо да је могући разлог чињеница да је убрзо одлучено да се министарству врати локација на углу Кнеза Милоша и Немањине на којој је већ била у изградњи палата према пројекту Николаја Краснова, те сходно томе решавање конкурса за фасаду палате планиране на другој локацији није био приоритет. Већ почетком јуна 1925. појављују се написи у дневној штампи о подизању палате на новој локацији. Аноним, *Палата Министарства Финансија*, Време 1.6.1925, 5.

<sup>734</sup> Аноним, *Скица за нову зграду Министарства Финансија*, Политика 16.10.1925, 7; Аноним, *Фасада Министарства Финансија*, Време 16.10.1925, 14; Аноним, *Изложба скица за зграду мин. финансија*, Правда 16.10.1925, 4.

<sup>735</sup> У историографији се наводи да су освојили другу награду. С. Максић, *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића...*, 25.

радовима нашао се и рад Драгише Брашована.<sup>736</sup> Изложба свих пристиглих радова на конкурс била је приређена у сали Генералне дирекције државних дугова, која се налазила до зграде Главне контроле, у периоду од 17. до 20. октобра 1925. године.

На жалост, осим забележеног учешћа Несторовића и Најмана, изглед њиховог рада није познат тако да не можемо да говоримо о његовим архитектонским и естетским карактеристикама. Оно што је извесно је да су двојица младих пројектаната амбициозно ступила на архитектонску сцену престонице, остваривши запажено учешће.

Када је у питању учешће Јосифа Најмана у креирању овог конкурсног решења у српско-византијском стилу, под претпоставком да су архитекти испунили очекивања конкурсних захтева, оно је једно од ретких решења на којима ће применити овај стил. Најману естетика и ликовни израз из националног репертоара нису били блиски о чему ће сведочити опус који ће тек настати. За сада су познати подаци, али не и графички изглед, за свега два решења на којима ће применити српско-византијски стил: конкурс за фасаду Министарства финансија и конкурсни рад за израду планова нове железничке станице у Скопљу.

Међутим, када је у питању реализација палате Министарства финансија онако како је државни апарат планирао конкурсима 1924. и 1925. године дошло је до потпуног обрта. И поред два расписана конкурса за изградњу изузетно важног административног здања за државну управу, инвеститор је, на крају, одлучио да израду пројекта повери Николају Краснову, уваженом архитекти Министарства грађевина, једном од учесника првог конкурса и аутору монументалне палате Министарства трговине и индустрије,<sup>737</sup> за коју су од 1921. године, управо на плацу Министарства финансија, трајали припремни радови за изградњу.<sup>738</sup> Палата Министарства финансија је коначно и реализована према пројекту Краснова, али у духу академизма а не у захтеваном „народном српско-византијском стилу“.<sup>739</sup>

---

Ипак нова истраживања указују на то да је била у питању друга трећа награда. Аноним, *Скица за нову зграду Министарства Финансија*, Политика 16.10.1925, 7; Аноним, *Фасада Министарства Финансија*, Време 16.10.1925, 14; Аноним, *Изложба скица за зграду мин. финансија*, Правда 16.10.1925, 4.

<sup>736</sup> У историографији се наводи да је освојио прву награду. А. Кадијевић, *Живот и дело архитекте Драгише Брашована (1887-1965)*..., 151; А. Кадијевић, *Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године*..., 228; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941*..., 342-345; А. Ђ. Кадијевић, *Света Софија у Цариграду као узор српских архитеката новијег доба*..., 220, 223.

Међутим, с обзиром на исход првог конкурса на којем је архитекта Брашован добио прву награду, у недостатку архивских и других извора, претпостављамо да је могуће да је његов рад на конкурс за фасаду из 1925. године, био један од два рада који се нису такмичили за награду. Аноним, *Скица за нову зграду Министарства Финансија*, Политика 16.10.1925, 7.

<sup>737</sup> Аноним, *Палата Министарства Финансија*, Време 1.6.1925, 5.

<sup>738</sup> У питању су две палате на две локације у непосредној близини. У време када је расписан први конкурс 1924. за подизање нове палате Министарства финансија, која је требало да се подигне на месту некадашњег двора кнеза Милоша у Финансијском парку, министарство је повратило у власништво своју локацију на ободу парка, на углу улица Милоша Великог и Немањине где се већ градила палата Министарства трговине и индустрије према пројекту Николаја Краснова. Са повратком локације добијена је и палата у изградњи. АЈ, 62-1386; Аноним, *Палата Министарства Финансија*, Време 1.6.1925, 5; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941*..., 339-342.

<sup>739</sup> Радови на изградњи палате Министарства трговине и индустрије су почели 1923. године када је Краснов изабран да води надзор над изградњом према његовим пројектима. Аноним, *Нова зграда Министарства Финансија биће једна од највећих кућа у Београду*, Политика 28.10.1925, 17; Аноним,

## Архитекта у служби Народне банке Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевине Југославије

Јосиф Најман се половином 1927. године вратио у Београд, како би реализовао своје прво пројектантско дело и свој први комплексни архитектонско-урбанистички задатак индустријске намене.<sup>740</sup> Инвеститор је била Народна банка и Краљевина СХС. На домаћој, пре свега београдској сцени Најман је био на почетку своје каријере и потребно је било да се афирмише и стекне углед и поверење инвеститора. Изградња значајног комплекса какав је државна штампарија новца то ће му све и омогућити, струковно позиционирање и клијенте.

Централна банка, државна емисиона установа са искључивим правом за издавање новчаница, основана је 1883. године под називом Народна банка Краљевине Србије.<sup>741</sup> Под тим именом радила је до првих година након завршетка Првог светског рата, када је Законом о Народној банци од 26. јануара 1920. године реорганизована и претворена у централну банку новостворене државе Краљевине СХС.<sup>742</sup> Седиште банке је било у Београду, а ван престонице банка је имала своје филијале и агенције. Одмах по реорганизовању преузела је филијале Аустроугарске банке у местима у којима су оне постојале. Задржавајући филијале Привилеговане Народне банке Краљевине Србије у Скопљу и Битољу, у првој години рада је основала нове филијале у Нишу и Цетињу.<sup>743</sup> Такође, имала је право да по потреби оснива филијале и агенције и у другим местима сходно својим потребама.

Повећани финансијски саобраћај на значајно већој државној територији него што је то било до Првог светског рата, проузроковао је низ потешкоћа око набавке потребних новчаница, што је био непосредни повод за оснивање завода за израду националне валуте на подручју Краљевине. Разлози за оснивање једне такве установе били су многобројни. Пре свега државни патронат над штампањем новчаница је гарантовао већу

---

*Београдске слике. Нова палата Министарства финансија*, Политика 24.11.1926, 8; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941...*, 339-342.

<sup>740</sup> В. Којић, *Najman, Josif...*, 522; З. Маневић, *Najman, Josif ...*, 416-417; А. Кадјевић, *Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva svetska rata...*, 96-97; А. Кадјевић, *Arhitekt Josif Najman (1894-1951)...*, 101; Д. Ђурић-Замоло, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 229-233; Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 148; З. Маневић (прир.), *Најман Јосиф*, у: Лексикон српских архитеката XIX и XX века, Београд 1999, 135; С. Г. Вогуповић, *Navedeno delo (II)*, 1001; М. Радовановић, *Најман, Јосиф...*, 162; С. Михајлов, *Зграда Ковнице новца...*; А. Кадјевић, *Архитектура индустријских објеката Србије – запостављена тема историографских истраживања...*; А. Кадјевић, *Експресионизам у београдској архитектури (1918-1941)...*, 69; А. Кадјевић, *Индустријска архитектура Београда и Србије: проблеми истраживања и тумачења...*, 20; А. Кадјевић, *Expressionism and Serbian industrial architecture...*, 107-108; А. Кадјевић, Т. Стефановић, *Navedeno delo*, 181, 191; З. Лазовић, В. Мако (ур.), *Наведено дело*, 46-47; С. Милајлов, *Josif Najman: Belgrade Architect Between the Two Wars...*, 161-163; А. Николић, *Наведено дело*, 166-167.

<sup>741</sup> М. Гломазић, *Народна банка 1884-1934*, Београд 1934, 265-267; Др Н. Вучо, *Народна банка Краљевине Србије. Поводом стогодишњице оснивања*, ГГБ XXXI, Београд 1984, 93-100; В. Алексић, *Udruženje banaka Beograd i srpska finansijsko-politička elita između dva svetska rata*, Bankarstvo 5-6, Beograd 2011, 70-93; М. Шојић, В. Нинић, *130 godina Narodne banke Srbije 1884-2014*, Bankarstvo 3, Beograd 2014, 138-151; З. Вуксановић-Мацура, А. Банковић, *Наведено дело*, 194; С. Р. Јерковић, *Наведено дело*.

<sup>742</sup> Закон о Народној банци Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине 22, 31.1.1920, 1-3.

<sup>743</sup> Закон о Народној банци Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца..., 1-3.

безбедност процеса израде, смањене трошкова и могућност брже производње у случају хитне потребе за штампањем у миру или рату, као и запослење домаће радне снаге. Све до тада, за потребе државе, новчанице су се штампале у штампарији Народне банке Белгије (франц. Banque Nationale de Belgique), Националне банке Француске, у штампарији у Прагу, у Америчкој компанији за банкноте (енг. American Bank Note Company, New York), док је до израде погона за ковање новца у Београду,<sup>744</sup> ковани новац рађен у царској и краљевској главној ковници у Бечу, ковници у Бирмингему (енг. Birmingham), у државној ковници у Француској, у мађарској краљевској ковници у Кремницу (нем. Kremnitz) и друго.<sup>745</sup>

Имајући у виду развијене привредне и пријатељске савезничке везе са Француском, одлучено је да се фабрика Краљевине СХС подигне по узору на француску штампарију новчаница, која се налазила у Клермон Ферану (франц. Clermont Ferrand), уз преузимање и свих елемената технолошког процеса. За подизање једне овако значајне фабрике на домаћем терену посебно су се залагали гувернери Ђорђе Вајферт (1890-1902 и 1912-1926), Љубомир Срећковић (март-јуни 1928) и Игњат Бајлони (1928-1934),<sup>746</sup> а посебне заслуге приписују се главном директору банке Драгољубу Новаковићу,<sup>747</sup> који је имао одличне личне пријатељске и пословне односе са гувернером француске банке.

О подизању штампарије за израду новчаница националне валуте почело је да се интензивније размишља крајем 1925. године.<sup>748</sup> Главни Управни одбор Народне банке је на својој седници од 30. децембра донео начелну одлуку о оснивању домаћег завода за израду новчаница и том приликом је прихваћена обећана пуна подршка и помоћ француске банке. Такође је донета одлука да штампарија чим буде завршена одмах почне са израдом резервних новчаница за све оне новчане типове који се буду налазили у оптицају.

**Завод за израду новчаница** није био самостално предузеће, већ институт Народне банке. По свом технолошком процесу и машинској опремљености заузимао је посебно место у области графичке индустрије, која се у првој деценији након рата нагло развијала.<sup>749</sup> Главни производ завода биле су новчанице, а споредни програм су чинили формулари, коверте, књиге и разна штампарска хартија. Фабрика, у оквиру које се обављала штампа, израђивала је клишее за новчанице путем галванопластике, док су се боје и остали репроматеријал набављали у иностранству.<sup>750</sup> Такође, на предлог

---

<sup>744</sup> Почетком тридесетих година прошлог века почело је ковање металног новца у земљи у Ковници а.д. Септембра 1938. погон је инсталиран у Заводу за израду новчаница од када је Народна банка овлашћена да израђује метални новац за потребе Југославије и страних држава. Ј. Хаџи-Пешић, *Штампарије и ковнице новца у Београду у XIX и XX веку*, ГГБ LXIII, Београд 1996, 159-160.

<sup>745</sup> Иако је француска банка веома предусретљиво излазила у сусрет потребама Краљевине СХС, у првом реду морала је да задовољи своје потребе, а затим је увек постојало питање транспорта и његове сигурности. М. Гломазић, *Наведено дело*, 265; Ј. Хаџи-Пешић, *Наведено дело*, 156, 159.

<sup>746</sup> С. Р. Јерковић, *Наведено дело*, 377-385; [https://www.nbs.rs/internet/latinica/10/10\\_8/10\\_8\\_2.html](https://www.nbs.rs/internet/latinica/10/10_8/10_8_2.html) [приступљено 18.2.2020].

<sup>747</sup> Дужност главног директора, коју ће обављати пуну деценију, преузео је 4. октобра 1920. године. Као чиновник банке од 1905. године прошао је све организационе структуре. Један је од оснивача филијале у Скопљу 1914. године и њен управник. С. Р. Јерковић, *Наведено дело*, 405-406.

<sup>748</sup> АНБС, досије 236. Записник са 33. седнице Управног одбора Народне банке од 2.12.1925.

<sup>749</sup> Д. Петровић, *Историја индустрије Београда. Развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку*, Београд 2006, 146-147.

<sup>750</sup> АЈ, 65-616. Завод за израду новчаница.



Министарства финансија усвојено је да се у штампарији израђују клишеи за потребе Управе монопола.<sup>751</sup>

Већ почетком 1926. године за управника штампарије постављен је машински инжењер Миливоје Обрадовић,<sup>752</sup> који је након три месеца отишао на специјализацију у штампарију Националне банке Француске у Клермон Ферану да тамо проучи начин рада, организацију и специјалне инсталације и машине за израду новчаница.<sup>753</sup> Након тромесечног боравка у Клермон Ферану, инжењер Обрадовић проводи шест месеци у Паризу, где је са директором француске фабрике новчаница Полом Шилером (франц. Paul Schuhler) утврдио прве контуре штампарије новца у Београду. Инжењеру Обрадовићу у француској штампарији веома брзо су се придружили и генерални директор др Драгољуб Новаковић и вицегувернер Народне банке Драгутин Протић, како би утврдили све детаље у вези са подизањем националног завода за израду новчаница. Одлучено је да се у прво време, док се фабрика у Београду не оспособи за самосталну израду, користи француска технологија и сировине (хартија, клишеи, мастило). Тако би се истовремено обучавао и домаћи стручни кадар за посао израде новчаница.<sup>754</sup> На препоруку Пола Шилера, Народна банка је ангажовала архитекту Јосифа Најмана, који је већ две и по године радио у француској банци специјализирајући се за емисионе банке,<sup>755</sup> да заједно са Шилером и управником штампарије Обрадовићем, изради пројекат штампарије новца Краљевине СХС. Пројекат је рађен у Француској, а по његовом завршетку, заједно са писмом Шилера, Најман и Обрадовић су презентовали два предложена решења у Београду.<sup>756</sup> Једно је Најман пројектовао у сарадњи са Шилером, а друго у сарадњи са инжењером Обрадовићем, које је и прихваћено. Најман је био идејни творац архитектуре фабрике и осталих пратећих објеката, као и урбанистичког решења комплекса, а Обрадовић технологије и машинских постројења што се одразило на просторну организацију погонске зграде. Паралелно са упознавањем француске технологије, управа Завода за израду новчаница је од почетка пратила европске токове у производњи новца. Директор Завода је, осим Париза и Клермон Ферана, путовао у Беч, Праг, Берлин и Лајпциг (нем. Leipzig) обилазећи штампарије новца како би се упознао са процесом производње и набавком квалитетног материјала и прибора о чему је редовно обавештавао гувернера и Управни одбор Народне банке.

Током 1926. године, истовремено са изградом архитектонско-урбанистичког пројекта Завода за израду новчаница, решавало се питање његове адекватне локације. У поједине детаље око изградње штампарије и одабир места за њено подизање било је укључено и Министарство војске и морнарице узимајући у обзир да је подизање једне

<sup>751</sup> АНБС, досије 236. Записник са 30. седнице Управног одбора Народне банке од 15.12.1927.

<sup>752</sup> АНБС, досије 236. Записник са 1. седнице Управног одбора Народне банке од 12.1.1926.

Миливоје Обрадовић машински инжењер на месту управника штампарије био је од 1926. до 1930. године. С. Р. Јерковић, *Наведено дело*, 135.

<sup>753</sup> АНБС, досије 236. Записници са 7. и 10. седнице Управног одбора Народне банке од 25.6.1926. и 6. седнице Главног Управног одбора Народне банке од 3.7.1926; С. Р. Јерковић, *Наведено дело*, 134-142.

<sup>754</sup> АНБС, досије 236, Записник са 13. седнице Управног одбора Народне банке од 12.1.1926.

<sup>755</sup> Иако су у својим сведочанствима супруга Јулија и син Драгољуб наводили да је пројектовање Завода за израду новчаница добио путем конкурса, сачувани примарни извори нам сведоче да је Јосиф Најман директно ангажован од стране Народне банке. Писмено сведочење супруге Јулије Најман; Разговор са Драгољубом Најманом, 1993; Разговор са Драгољубом Најманом, 2005.

<sup>756</sup> АНБС, досије 236, писмо Јосифа Најмана од 18.11.1929. године упућено Народној банци.

овакве националне фабрике било од највећег државног интереса.<sup>757</sup> Након низа анализа и интензивних преписки између Народне банке и надлежних министарстава, закључено је да би фабрику требало подићи у Београду, на локацији на којој постоји пруга нормалног колосека са могућношћу да се у фабрички круг уведе специјални железнички колосек, а затим да је у близини колске саобраћајнице и електричних погона. Првобитно су разматране две локације. Прва је била на Топчидерском друму (данас Булевар војводе Мишића) где се налазила фабрика „Велокс“ фирме Игњат Бајлони и синови, а друга у Доњем граду Београдске тврђаве. Међутим, након њихове детаљне анализе Секретаријат савета народне одбране, као члан Председништва Министарског савета, ипак је препоручио трећу локацију у Топчидеру у власништву државе, на месту на којем се налазила војна сточна болница, која је била изолована, добро прикривена, окренута ка северу, имала је одличну саобраћајницу и засебан пут до терена и, као изузетно значајно, на тој локацији је било веома лако поставити засебан колосек који би се продужио од нове железничке станице у Топчидеру. Као предности ове локације испод Топчидерског гробља, наведене су да је терен прикривен шумом, ограничен природним бедемом брега са југа, а железничком пругом и Топчидерском реком са истока и севера. Добру безбедност новој фабрици гарантовали би Комесаријат топчидерске полиције и цела Гардијска дивизија, који се налазе у непосредној близини. Разматрајући поднети предлог Народна банка је прихватила ове препоруке и предузела потребне активности да јој се то земљиште што је могуће пре и уступи.<sup>758</sup> Узимајући у обзир да се штампарија подизала у интересу државе и банке, заједнички су обезбеђена средства што је претходно било регулисано и Законом о Народној банци.<sup>759</sup> Вест о подизању фабрике за израду националне монете ускоро је објављена у дневној штампи. Како новинар Политике наводи „Иако то није било предвиђено у плану уређења Топчидерског парка, у центру Топчидера издвојен је пре неколико дана један део терена од четири хектара, где ће се ускоро подићи велика ковница нашег металног новца“.<sup>760</sup>

Земљиште, на месту где се налазила велика војничка коњичка и артиљеријска касарна, између Кола јахача, Топчидерске реке и железничке пруге, површине 3,9 хектара, уговором закљученим између Народне банке и Министарства пољопривреде и вода о дугорочном закупу на деведесет девет година, дефинитивно је додељено Народној банци 29. марта 1927. године.<sup>761</sup> Претходно је усвојена и понуда архитекте

---

<sup>757</sup> У вези са овим питањима током друге половине 1926. године била је интензивна преписка и договори између Народне банке Краљевине СХС, Министарства војске и морнарице и Секретаријата народне одбране. АНБС, досије 236.

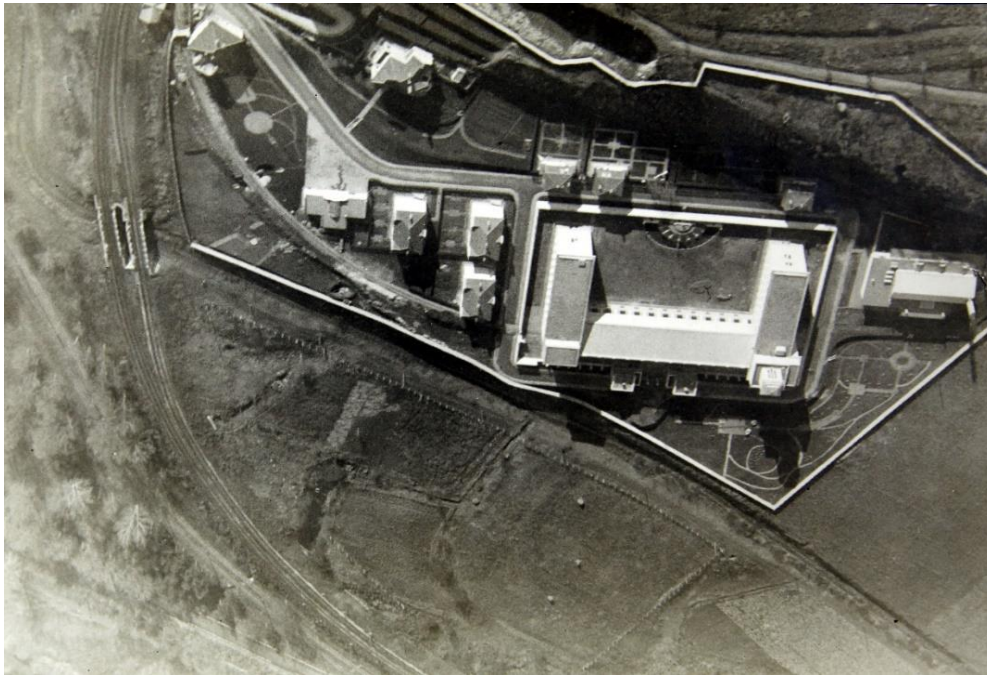
<sup>758</sup> АНБС, досије 236. Записници са 31. и 33. седнице Управног одбора Народне банке од 1.11. и 11.11.1926. и 10. седнице Главног Управног одбора Народне банке од 16.11.1926.

<sup>759</sup> АНБС, досије 236; АЈ, 65-13-101. Банка је уговор са Министарством финансија и осталим министарствима и надлештвима закључила 20. септембра 1927. године.

<sup>760</sup> Аноним, *У Топчидеру ће се подићи, на месту где је била артиљеријска касарна велика ковница нашег металног новца*, Време 12.3.1927, 5.

<sup>761</sup> АНБС, досије 236. Записник са 9. седнице Управног одбора Народне банке од 30.3.1927; Записник са 4. седнице Главног управног одбора Народне банке од 9.4.1927; допис Министарства пољопривреде и вода Министарском савету од 7.3.1927, а у вези са писмом које је Министарство претходно упутило Народној банци; Записник са 1. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 11.4.1927. године; Записник са 16. седнице Управног одбора Народне банке од 21.6.1927; Записник са 3. и 4. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 24.6.1927. Осим закупнине банка је била дужна да за потребе Министарства пољопривреде и вода, на локацији коју одреди Министарство, подигне зграду са

Јосифа Најмана која се односила на израду свих детаљних планова за грађење, предмер и предрачун, статички рачун и надзор над градњом.<sup>762</sup> Пројекат за израду пруге од железничке станице до фабрике новчаница поверен је инжењеру Божи Ј. Јовановићу.<sup>763</sup>



Сл. 39 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, авио снимак (извор: АНБС, кутија 19)

У оквиру Народне банке формирана је Комисија која се старала о свим питањима у вези са подизањем штампарије. Комисијом, коју су чинили чланови управе банке Ђорђе Вајферт, инжењер Милош Савчић, Андрија Радовић и главни директор Драгољуб Новаковић, председавао је вицегубернер Драгутин Протић. Већ на првој седници Комисије било је речи о куповини опреме и постројења за перфорирање, штампање и сечење хартије.<sup>764</sup> На наредној, другој седници управник штампарије Миливоје Обрадовић и архитекта Јосиф Најман представили су и образложили пројекат за подизање главне зграде штампарије. Од две поднете варијанте, Комисија се одлучила за

---

два стана управника и рачуновође Управе државног парка, зграду са два стана за баштоване и са просторијама за раднике, две зграде са по четири стана за служитеље, шталу са магацинима и ковачницом. Пројекте за изградњу ових објеката израдио је архитекта Александар Јанковић, који је претходно завршио измене у пројекту за доградњу Народне банке у улици Краља Петра у Београду и зграде у Нишу. За подизање ових објеката прихваћено је земљиште изнад Топчидерске цркве (данас улица Теодора Драјзера). Рок за изградњу објеката био је 1.11.1927. Тек након изградње ових зграда, банка је могла да руши постојеће објекте на додељеном земљишту.

<sup>762</sup> АНБС, досије 236. Записник са 8. седнице Управног одбора Народне банке од 21.3.1927; Записник са 2. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 28.5.1927. Убрзо је и закључен уговор са Јосифом Најманом о подизању штампарије са наградом од 2% од целокупне суме. Записник са 16. седнице Управног одбора Народне банке од 21.6.1927.

<sup>763</sup> АНБС, досије 236, Записник са 16. седнице Управног одбора Народне банке од 21.6.1927.

<sup>764</sup> АНБС, досије 236. Записник са 1. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 11.4.1927. Главни директор Драгољуб Новаковић известио је да је господин Шилер из Националне банке Француске препоручио да се купи шест великих машина за перфорирање у складу са уговором из фебруара 1927, затим да се од фирме Маринони купе две машине за штампање модел „Диана“, три машине „Рото Грас“, три машине за сечење хартије и пет великих машина за штампање „Едуар Ламбер“.

ону у којој дужа фасада има улогу главне фасаде, са главним улазом на десној страни. У овој верзији решења вагони не улазе у објекат већ се железничка пруга доводи пред главну фасаду у целој њеној дужини.<sup>765</sup> Након усвајања пројекта одмах се приступило снимању и тачном ограничавању земљишта на којем се штампарија подиже. Имајући у виду да је планирано да до краја 1927. зграда буде стављена под кров,<sup>766</sup> а до половине 1928. године потпуно готова, убрзало се и са прибављањем понуда за извођење радова. У том циљу позвани су само они предузимачи за које се сматрало да могу да реализују овај комплексан и за државу изузетно важан посао.<sup>767</sup> Рок за подношење понуда био је 21. јул 1927. године. Као најповољнија је оцењена понуда инжењера Иве Валанде.<sup>768</sup> Зидане фабрике званично је почело 1. августа 1927. године.<sup>769</sup> Тиму за изградњу веома брзо се прикључио и инжењер Александар Гавриловић,<sup>770</sup> статичар.<sup>771</sup> Средином августа Комисија за подизање штампарије је одобрила и генералну диспозицију осталих објеката на терену фабрике: куће за управника, куће за помоћника управника, три куће за надзорнике (шефове одељења), шест кућа за по две породице за квалификовано особље штампарије, свака са по два стана и две куће за вратаре (сл. 39).<sup>772</sup> Извођење и ових радова, као и рушење постојећих објеката Топчидерске економије, поверено је инжењеру Валанду.<sup>773</sup>

Освећење темеља штампарије обављено је 21. септембра 1927. године.<sup>774</sup> У повељи узиданој у темеље зграде исписана су имена личности значајних за изградњу завода за израду новчаница и то од доживотног гувернера Ђорђа Вајферта, чланова Управног и Надзорног одбора, главног директора Народне банке до консултанта и пројектанта Пола Шилера, директора за израду новчаница Националне банке

---

<sup>765</sup> АНБС, досије 236, Записник са 2. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 28.5.1927; Записник са 5. седнице Главног Управног одбора банке од 4.6.1927.

<sup>766</sup> У тој првој години изведено је следеће: од 25. до 30. јуна 1927. вршена је сондажа терена; током августа и септембра извршено је копање темеља, до новембра израђени су сви темељи, цео сутерен, плоча над сутереном, као и цело приземље и плоча над приземљем на средњем делу грађевине.

<sup>767</sup> Како би доставили своје понуде за зидане штампарије позвани су предузимачи: Живојин Николић, Техничко предузеће „Лабор“, архитекта Матија Блеха, инжењер Петар Путник и инжењер Иво Валанд. На истој седници је донета одлука да се израда статичког прорачуна повери једном од професора Универзитета Ђорђу Мијовићу или Милутину Миланковићу, што је касније оспоравано. АНБС, досије 236, Записник са 10. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 9.7.1927.

<sup>768</sup> АНБС, досије 236, Записник са 19. и 20. седнице Управног одбора Народне банке од 23.7.1927. и 17.8.1927.

<sup>769</sup> АНБС, досије 236, Записник са 6. седнице Главног управног одбора Народне банке од 19.8.1927.

<sup>770</sup> Александар Б. Гавриловић, грађевински инжењер, дипломирао је на Техничком факултету 1921. године. Диплома број 3049 од 30.12.1921. На Техничком факултету предавао на предмету Примена армираног бетона у хидротехници и, као сарадник Ђорђа Мијовића, држао је вежбе. В. С. Марковић, *Наведено дело*, 9; S. Planić (ur.), *Navedeno delo*, 63; М. Марковић и др, *Грађевински факултет 1948-1978*, М. Гојковић (ур.), Београд 1980, 45.

<sup>771</sup> АНБС, досије 236, Записник са 12. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 19.8.1927. У међувремену је дошло до промене на месту вицегувернера Народне банке. Уместо Драгутина Протића долази Љубомир Срећковић.

<sup>772</sup> АНБС, досије 236, Записник са 11. и 14. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 18.8.1927. и 13.9.1927.

<sup>773</sup> АНБС, досије 236, Записник са 16. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 15.10.1927; Записник са 25. седнице Управног одбора Народне банке од 18.10.1927.

<sup>774</sup> Исти дан је освећена спомен плоча изгинулим службеницима банке у ратовима за ослобођење у згради у Краља Петра. АНБС, досије 236, Записник са 22. седнице Управног одбора Народне банке од 10.9.1927. и 7. седнице Главног Управног одбора Народне банке од 20.9.1927.

Француске, затим пројектанта Најмана, извођача радова Валанда и статичара Гавриловића.<sup>775</sup> Након свечаности освећења темеља дневна штампа је детаљно извештавала о овом чину, о околностима како је дошло до оснивања Завода за израду новчаница, заслужним личностима за подизање прве модерне домаће фабрике за штампање новца до описа фабрике.<sup>776</sup> Новине „Време“ објавиле су и фотографију изгледа фабричке зграде, чија градња је била у току (сл. 41).<sup>777</sup> Дневна штампа је у наредном периоду пратила и ток градње фабрике.<sup>778</sup>



Сл. 40 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница (извор: АНБС, кутија 19)

На простору одређеном за подизање комплекса Завода за израду новчаница подигнути су следећи објекти међусобно повезани тротоарима израђеним у ситној коцки: главна погонска зграда (1930 м<sup>2</sup>), електрична централа са купатилима за особље и механичком радионицом (850 м<sup>2</sup>), гаража за шест аутомобила (214 м<sup>2</sup>), укупно дванаест зграда за становање особља (укупне површине 1630 м<sup>2</sup>) и то кућа за директора, кућа за помоћника директора, три куће за шефове одељења<sup>779</sup> (шеф одељења за штампање, шеф техничког одељења, шеф административног одељења), три куће са по четири стана за становање техничког особља (две собе, кухиња и предсобље), једна кућа са пет станова, собом за шофера и портирницом на улазу у круг Завода, једна кућа за три

<sup>775</sup> АНБС, досије 19, Повеља.

<sup>776</sup> Аноним, *Освећење темеља фабрике за израду новчаница Народне банке*, Политика 21.9.1927, 9; Аноним, *Откривање спомен-плоче службеницима Народне банке*, Време 21.9.1927, 5; Аноним, *Јуче је откривена спомен плоча службеницима Народне банке који су пали у ратовима и положен камен темељац штампарији за израду новчаница, која се подиже у Топчидеру*, Време 22.9.1927, 7; Аноним, *Данашње свечаности Народне банке*, Правда 21.9.1927, 2; Аноним, *Велике свечаности Народне банке*, Правда 22.9.1927, 3-4.

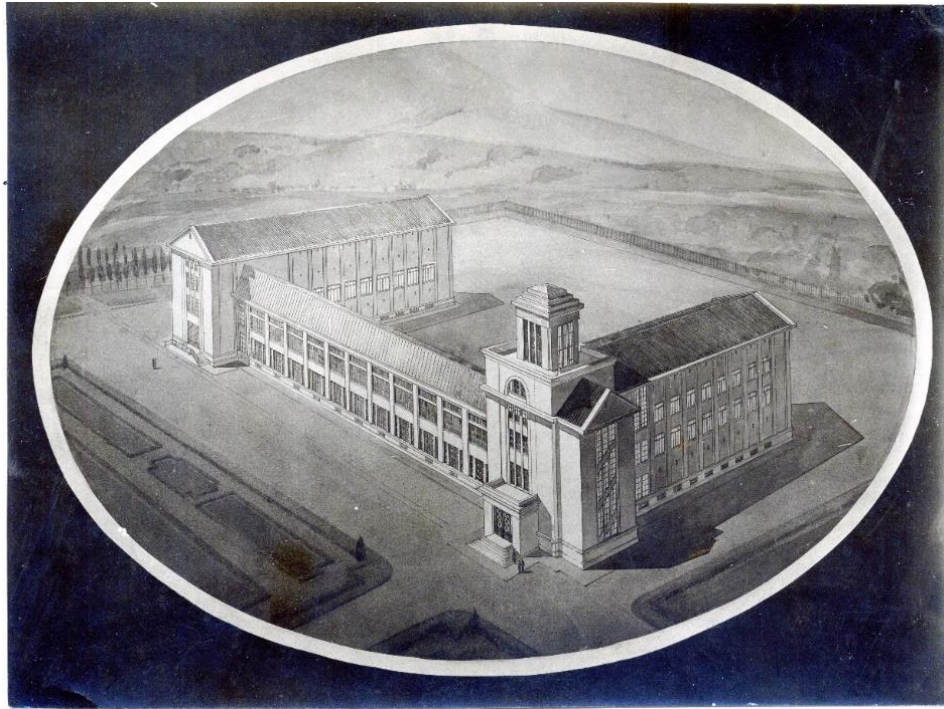
<sup>777</sup> Аноним, *Јуче је откривена спомен плоча службеницима Народне банке који су пали у ратовима и положен камен темељац штампарији за израду новчаница, која се подиже у Топчидеру*, Време 22.9.1927, 7.

<sup>778</sup> Р.Т., *Подизање фабрике новчаница Народне банке. Где ће се штампати наше националне новчанице...*, Правда 12.05.1929, 3; Аноним, *Фабрика за израду новчаница у Топчидеру*, Политика 21.9.1929, 7.

<sup>779</sup> Један објекат је уклоњен крајем деведесетих година прошлог века, 1998.



жандарма, модерна штенара за псе чуваре<sup>780</sup> у ужем кругу (круг погонске зграде, 75 м<sup>2</sup>) и две пријавнице на уласку у ужи фабрички круг са становима стражара (сл. 40).<sup>781</sup> Главни улаз у фабрички комплекс, чија је капија изведена од вештачког камена, позициониран је у правцу главног улаза у погонску зграду. У читавом фабричком комплексу уведени су електрично осветљење, савски водовод и канализација.



Сл. 41 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, погонска зграда, перспективни изглед, пројекат 1927. (извор: колекција Милоша Јуришића)

Иако је у плану било подизање и главног заштитног зида око целог терена на ком се налази фабрика, од тога се одустало бар у првој години,<sup>782</sup> али је подигнут зид око фабрике у висини од 4 м.<sup>783</sup> Уз индустријски железнички колосек, на захтев железнице, подигнуте су и две блок кућице. Читав простор је уређен, изnivelисан, изграђени су

<sup>780</sup> Порушена највероватније приликом доградње погона за ковање новца у другој половини четврте деценије прошлог века.

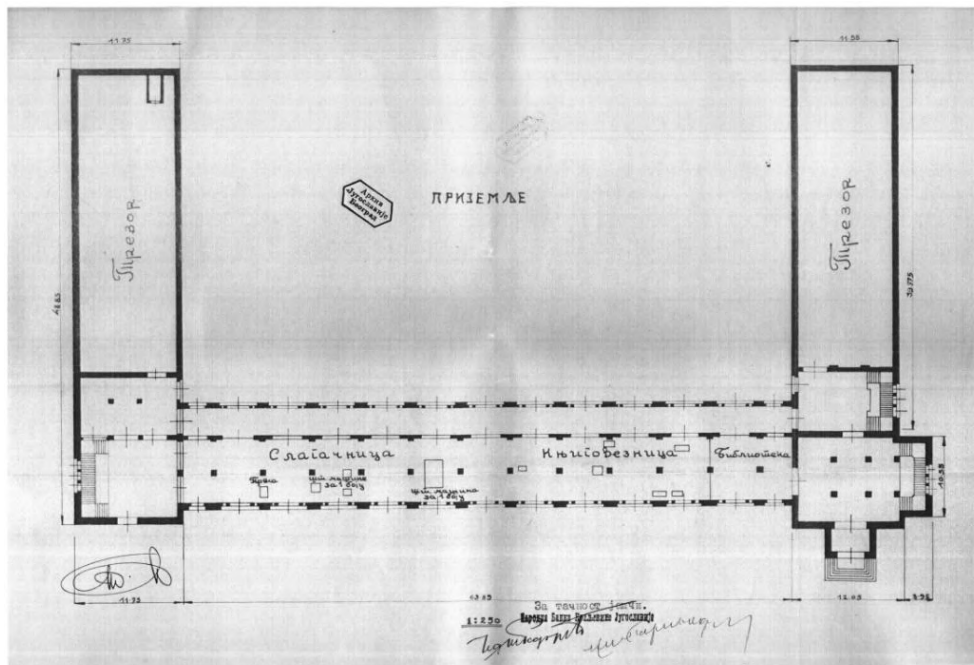
<sup>781</sup> АЈ, 65-13. У другој половини XX века комплекс Завода за израду новчаница се проширивао. Западно од погонске зграде, 1956. године је дограђена једносратна административна зграда према пројекту архитекте Милутина Јовановића и пројектног бироа „Комграф“, која је стилски усклађена са погонском зградом и са њом функционално повезана топлом везом. Затим су шездесетих година прошлог века, у оквиру низа објеката за шефове одељења, подигнути стамбени објекти и гараже иза њих, потом су седамдесетих година на месту првобитних гаража подигнуте нове (иза зграда за стручно особље), као и магацини (приземни објекти уз Топчидерску реку). У периоду од 1989-1991. уз управну зграду и електричну централу, подигнута је нова ковница према пројекту архитекте Весне Вујице, за који је добила Октобарску награду града Београда за 1994. годину. Документација ЗЗСКГБ; S. G. Voganović, *Navedeno delo (II)*, 1001.

<sup>782</sup> АНБС, досије 236, Записник са 19. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 24.12.1927.

<sup>783</sup> На предлог инжењера Савчића решено је да се на зиду око саме фабрике направи завршетак од фалцованог црепа, цокл од бетона у висини 0,5м, а зидови да буду шприцани малтером. Ипак одлуком Комисије зид је завршен бетонским плочама и обично малтерисан. АНБС, досије 236, Записник са 46. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 12.7.1929.

интерни путеви, тротоари око кућа, потпорни зидови и ограда.<sup>784</sup> Испред главне фабричке зграде постављена је ситна коцка на бетонској подлози, као и око споредних зграда.<sup>785</sup> Дуж путева и око оgrade терена засађено је дрвеће према плану инжењера агрономије Саве Николића, а на падинама брда засађена је енглеска трава.<sup>786</sup> Ради лакшег прилаза главном путу направљена је приступна саобраћајница која од Цареве ћуприје води ка Тркалишту.

Централни положај у комплексу Завода за израду новчаница има главна, погонска зграда, са одељењима за штампање и трезорима за чување новчаница. Обликована по принципима функционалне, модерне архитектуре, један је од првих модерних индустријских објеката у Београду и Србији. Конципирана је као просторна и визуелна доминанта читавог комплекса у виду слободностојећег објекта облика ћириличног слова П, чија се висина креће од два спрата у главном, северном, попречном тракту до три нивоа у бочним крилима и четири у две куле, које фланкирају главни тракт.



Сл. 42 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, погонска зграда, основа приземља (извор: АЈ, 65-616-3233)

Приликом пројектовања архитектонске композиције главног фабричког објекта, архитекта Најман водио је рачуна о што већој доследности унутрашњег распореда и конструкције, што је јасно видљиво у његовом спољашњем обликовању објекта.<sup>787</sup> Погонска зграда је изведена у армиранобетонској ребрастој конструкцији великих распона, са плочом дебљине 40 цм, ребрима ширине 80 цм и висине 160 цм, при чему растојање између ребара износи 1 м, која је положена под сва три крила објекта. Димензије трактова, распоне, размаке између рамова од 3,60 односно 5,20 м утврдио је

<sup>784</sup> АНБС, досије 236, Записник са 30. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 24.7.1928.

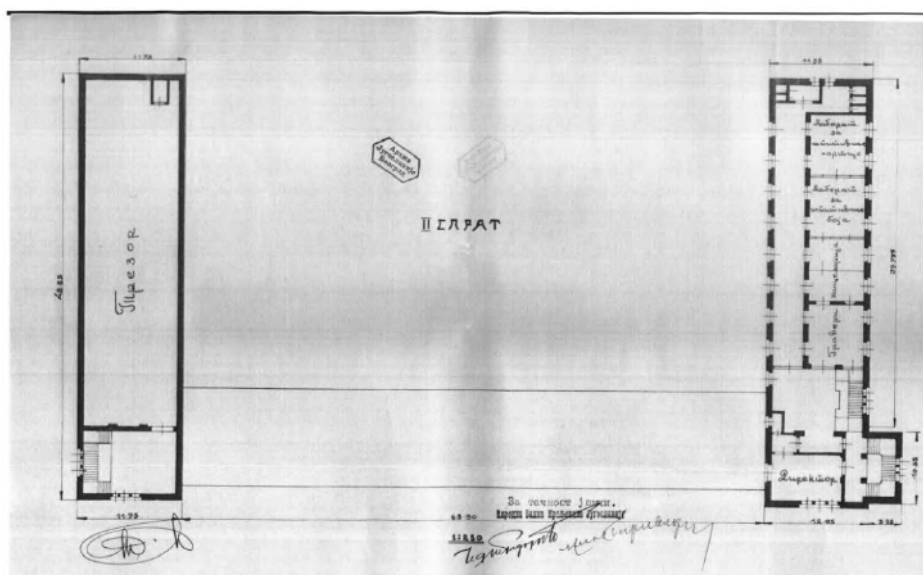
<sup>785</sup> АНБС, досије 236, Записник са 40. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 27.3.1929.

<sup>786</sup> АНБС, досије 236, Записник са 42. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 14.5.1929.

<sup>787</sup> Arch. J. Najman, *Zavod za izradu novčanica Narodne banke na Topčideru kod Beograda...*, 173-175.



Пол Шилер на основу свог дугогодишњег искуства. Ради веће сигурности, услед подрхтавања машина приликом рада, сутерен је изведен у набијеном бетону и, из истих разлога, у сутерену и приземљу у целом објекту су постављени двоструки редови стубова, док су трезори армирани само у приземљу.<sup>788</sup> Како би се обезбедила максимална искоришћеност простора за смештај машина,<sup>789</sup> у бочним крилима, чија висина заузима нивое од првог до трећег спрата, уместо слободних стубова, изведена је рамовска конструкција са масивним стубовима. Таваница распона 11 м осигурана је потребним додатком за лежиште, при чему је слободно положена греда упрегнута у стубове и везана са њима у једну конструктивну целину. При конструкцији рамова и стубови играју важну улогу, с обзиром на то да морају да приме велике спрегове савијања. Из тих разлога ови стубови према свом горњем крају морали су да буду ојачани вутама, смештеним на унутрашњу страну стуба.<sup>790</sup> Како су вуте биле удаљене свега 3.6 м једна од друге у унутрашњости ниских етажа, што је значајно умањивало корисну површину просторија, током извођења радова на предлог Јосифа Најмана одлучено је да се оне сместе са спољне стране стубова, односно да се истуре из обимних зидова напоље (сл. 44). Поред функционалних разлога за измештањем вута рамовске конструкције из унутрашњег простора на фасаду овај подухват је имао и своја ликовно-естетска оправдања.



Сл. 43 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, погонска зграда, основа другог спрата (извор: АЈ, 65-616-3233)

<sup>788</sup> АНБС, досије 236, Записник са 3. и 4. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 24.6.1927; Записник са 16. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 15.10.1927; Записник са 25. седнице Управног одбора Народне банке од 18.10.1927; Записник са 21. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 22.2.1928.

<sup>789</sup> Нарочито у случају рата како би се све споредне просторије могле употребити за смештај машина за штампање.

<sup>790</sup> Извештај Друге колаудирајуће комисије на изградњи Завода за израду новчаница са налазом професора Милутина Миланковића.

Током израде пројекта, а потом и током извођења радова на изградњи погонске зграде Завода за израду новчаница, кровни покривач и кровна конструкција, као и унапређење изгледа њеног спољашњег омотача, били су стална Најманова преокупација. Међутим, у свом настојању да иде у корак са временом и прати иновације у материјалима и технологијама градње, није увек наилазио на разумевање Комисије за подизање штампарије Народне банке, нарочито искусног инжењера Милоша Савчића. Ипак, уз велико стрпљење, предан рад и уважавање ауторитета, Најманове идеје су пронашле пут до своје реализације.



Сл. 44 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, изградња погонске зграде  
(извор: АНБС, кутија 19)



Сл. 45 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, изградња погонске зграде  
(извор: АНБС, кутија 19)

Најман је још док су трајали земљани радови и радови на најнижим етажама, предложио Комисији поједине измене у пројекту. Узимајући у обзир да су се оне тицале пре свега архитектонског обликовања и естетике, што је приказао на гипсаном моделу, као и да нису залазиле у питања функције и технолошког процеса, Комисија је одмах већину предложених измена усвојила.<sup>791</sup> Оне су третирале две изузетно важне ствари по којима је данас објекат препознатљив и које представљају његове суштинске ликовне и естетске вредности. Прва измена односила се на изглед фасаде и дела крова главног, попречног крила. Најман је предложио да се уместо првобитно пројектованог шед крова покривеног црепом (коса површина која даје зенитално осветљење) са довољним бројем баца за вентилацију на кровној равни,<sup>792</sup> прозори продуже вертикално до висине на којој је раније био планиран шед кров. Такође, кров над атељеом за штампање новчаница, који својом висином обухвата ваздушни простор првог и другог спрата овог крила и чији су прозори такође продужени по вертикали, првобитно је био планиран у гвозденој конструкцији, али је у измени предложен и коначно реализован у бетонској конструкцији пројектованој у виду рама на два зглоба. Друга измена се односила на бочне фасаде и кровне равни у овим крилима. Предложио је да се, у циљу побољшања архитектуре објекта, претходно поменуте вуте рамова уместо унутра изместе са спољне стране, а уместо раније пројектованог преломљеног крова изведу равни кровови. Иако је Комисија подржала већину наведених измена, раван кров над бочним крилима првобитно није прихваћен,<sup>793</sup> да би потом, сагледавањем предности које је такво решење пружало по питању безбедности трезора смештених на највишим етажама, предлог био усвојен.<sup>794</sup> Покривени су холц цементом на шупљој бетонској плочи.<sup>795</sup>

Посебан елемент у стварању визуелног лика погонске зграде јесу њени прозори и фасада, чијој је материјализацији поклоњена посебна пажња. Иако је првобитно планирано да прозори на горњим етажама буду израђени од дрвета, на свим нивоима зграде, од профилисаног кованог гвожђа израђени су дупли прозори од пресованог бесемера. Сокл фасаде је изведен у вештачком камену, а фасада у теранови (племенити малтер).<sup>796</sup>

---

<sup>791</sup> АНБС, досије 236, Записник са 17. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 2.11.1927.

<sup>792</sup> АНБС, досије 236, Записник са 3. и 4. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 24.6.1927; Записник са 16. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 15.10.1927; Записник са 25. седнице Управног одбора Народне банке од 18.10.1927; Записник са 21. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 22.2.1928.

<sup>793</sup> Један од његових предлога за измену кровне конструкције био је и да у крилима покривач буде „у облику терасе са прес-кисом, а за средњи део лимени кров са изолацијом кокорк-штајн“. Међутим, и овај предлог није усвојен и донета је одлука да се у крилима изведе дрвени кров са фалцованим црепом, а у средњем крилу лимени кров са плафоном од летвица и трске са унутрашње стране. АНБС, досије 236, Записник са 21. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 20.2.1928; Записник са 26. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 20.6.1928; Записник са 28. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 18.7.1928.

<sup>794</sup> АНБС, досије 236, Записник са 26. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 20.6.1928.

<sup>795</sup> АНБС, досије 236, Записник са 21. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 20.2.1928; Записник са 28. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 18.7.1928.

<sup>796</sup> АНБС, досије 236, Записник са 29. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 18.7.1928.

<sup>797</sup> АНБС, досије 236, Записник са 3. и 4. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 24.6.1927; Записник са 16. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 15.10.1927; Записник са 25. седнице Управног одбора Народне банке од 18.10.1927; Записник са 21. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 22.2.1928.

У структуралном смислу погонску зграду су чинила три одељења: техничко одељење за припрему и штампу, одељење за штампање и административно одељење, као и механичке радионице за прецизне радове и поправке, фотографски атеље, лабораторија за испитивање хартије и боје, граверница за прототипове и штампарија с књиговезницом у којој су се штампали потребни формулари за администрацију банке, тромесечни билтени, правилници и друго.<sup>797</sup>



Сл. 46 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, изградња погонске зграде (извор: АНБС, кутија 19)



Сл. 47 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, изградња (извор: АНБС, кутија 19)

Детаљним анализама и следећи упутства и препоруке из француске штампарије новчаница, функционални распоред по свим етажама је осмишљен на начин да под

<sup>797</sup> М. Гломазић, *Наведено дело*, 265-267.



једним кровом обухвати целокупан технолошки процес, као и друга пратећа одељења за припрему, смештај, складиштење и чување новчаница и репроматеријала, као и одељења намењена за запослене (сл. 42, 43). У делу сутерена, у његовом левом бочном крилу, смештена је гардероба за особље и купатила, као и магацин за обраду клишеа, преса и акумулаторница, док се у десном крилу налазе столарска радионица, гардероба, магацин и одељење за корн машину.<sup>798</sup> Велика просторија у сутерену, која се пружа целом дужином главног, попречног крила намењена је механичкој радионици за прецизне радове и смештају машина за оштрење ножева са магацином. Изнад ове просторије, у приземљу се налази велика сала за галванопластику, односно слагачница и књиговезница, уз коју су у оба бочна тракта позиционирани трезори. У нивоу првог спрата пружа се пространа сала висине две етажне, у којој се налазе машине за штампање новчаница. У нивоу првог спрата левог бочног крила, до штампарије новчаница, налази се бројачница за контролу хартија и већ израђених новчаница. У десном крилу су одељења за књиговодство, контролор и канцеларије запослених. На другом спрату бочних крила лево, изнад бројачнице су пространи трезори, а десно засебне лабораторије за испитивање хартије и боја, гравери и канцеларије.<sup>799</sup> Трећи спрат оба бочна крила био је опредељен за смештај трезора, док се на четвртом спрату, који су у суштини имале само куле подужног, северног тракта, налазио атеље за цртање – репродукцију (десно крило). Изнад атељеа је био смештен резервоар за воду запремине 66 м<sup>3</sup> са слојем оловног лима који је резервоар одвајао од таванске конструкције.

Одмах по подизању, кроз сва фабричка одељења, канцеларије, ходнике, била је спроведена најсавременија контрола. У објекту су поред телефонске централе и телефона инсталирани аларми за случај опасности, централни пријемни апарат за јављање пожара и други противпожарни сигнали, затим уређаји за прислушкивање, као и инсталације за контролоре. Апарати за аларм били су у директној вези са сигурносним системом истовремено инсталираним и у кући за портира, становима стражара, управника, помоћника управника и шефова одељења. Погонска зграда је била опремљена и са целокупном савременом комуналном и техничком инфраструктуром. Спроведено је централно грејање, уређај за топлу воду и купатила, затим апарати за влажење ваздуха, централни сат, електрична сирена, дизалице и лифтови у главном степеништу и теретни лифт у два споредна степеништа.

Унутрашње уређење погонске зграде било је подређено њеној намени, али и усклађено са најсавременијим тенденцијама у опремању ове врсте објеката (сл. 48, 49, 50). На првом месту пажња је била усмерена на набавку машина и технолошку опремљеност одељења за штампање новчаница. За те потребе, уз учешће и консултацију Националне банке Француске, до краја фебруара 1929. године, из Париза су допремљене машине фирми Маринони (франц. Marinoni) и Едуар Ламбер (франц. Edouard-Lambert), чија је монтажа трајала до јесени исте године када су и пуштене у рад.<sup>800</sup> С друге стране,

<sup>798</sup> Опис распореда просторија дат на основу сачуване техничке документације основа етажа. АЈ, 65-616.

<sup>799</sup> Унутрашњи распоред погонске зграде јавности су дочарали новинари након обиласка нове фабрике за израду новчаница. Аноним, *Како изгледа завод у коме се штампају милиони нових динара*, Време 25.1.1930, 3.

<sup>800</sup> Првобитна технологија примењена у изради новчаница била је четворобојна висока штампа, а за мање апоене офсет техника. Процес израде новчаница трајао је око годину дана. За сигурност од могућности израде фалсификата била је неопходна једноличност форме, специјална хартија и структура, израда са

како би се несметано одвијао процес штампања и како би што дужи временски период објекат остао у стању којем нису потребна додатна улагања, нарочито се водило рачуна о обради и опремању свих просторија у погонској згради, а посебно о обради подова. Тако су подови типа „ксиломиг“ изведени у трезорима,<sup>801</sup> док је у атељеима и другим просторија уместо првобитно планираног паркета постављен „ксилолит (дуролито)“, који је био адекватнији за фабричку намену, а као материјал претходно је већ био изведен у Индустрији мотора у Раковици.<sup>802</sup> У санитарним просторијама попут тоалета и гардероба на подовима су постављене керамичке плочице, као и на зидовима гардероба у сутерену на висини од 1,10 м. Током јесени 1929. године набављена су светлећа тела адекватна за обављање процеса прецизне графичке индустрије и израђен намештај за погонску зграду. Све просторије, од атељеа за штампање новчаница, лабораторија, атељеа за цртање, бројачница, слагачница и књиговезница до канцеларија, опремљене су модерним, функционалним намештајем изведеним у дрвету, једноставних, равних линија у складу са наменом просторија и архитектуром објекта.<sup>803</sup> Тако је Најман са читљивом и јасно уочљивом специфичном конструкцијом погонске зграде, која чини градивни елемент њеног ентеријера, заједно са индустријским материјалима и опремањем просторија намештајем, остварио јединствену и репрезентативну композицију унутрашњег уређења индустријског објекта.



Сл. 48 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, ентеријер погонске зграде  
(извор: АНБС, кутија 19)

---

водотиском (филиграном) и бојама уз додатак посебних реактива и невидљивих супстанци за распознавање. Највећа могућност машина за штампање је износила тридесет хиљада комада годишње. Ј. Хаџи-Пешић, *Наведено дело*, 158.

<sup>801</sup> Врста индустријског пода.

<sup>802</sup> АНБС, досије 236, Записник са 31. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 1.8.1928.

<sup>803</sup> Како наводи др Љиљана Благојевић, у својој борби да промовишу модерну архитектуру у Србији, архитекте су играле на хигијенске аспекте својих објеката, као њихови главни квалитети (структура зграде без украса, обојена у бело, глатки и равни зидови, подови и плафони). Етика чистоће почела је да прожима ентеријере попут болница, школа, радних простора. LJ. Blagojević, *Modernism in Serbia...*, 52.



Сл. 49 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, ентеријер погонске зграде  
(извор: АНБС, кутија 19)



Сл. 50 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, ентеријер погонске зграде  
(извор: АНБС, кутија 19)

Иако намењен ограниченом приступу условљеном специфичном наменом објекта, главни улаз је посебно истакнут својим положајем у целокупној архитектонској композицији, наглашен приступним степеништем и репрезентативним, посебно пројектованим порталом. Попут прозора на целој згради, и врата су изведена у



профилисаном гвожђу и украшена јасно читљивим монограмом Народне банке - НБ. Врата воде до улазног хола, у којем су, једна наспрам друге, постављене две мермерне плоче. С леве стране, налази се црна мермерна плоча на којој су урезани подаци о подизању фабрике, освећењу темеља и заслужним личностима за њену градњу. На другој плочи, са десне стране улаза, исписана су имена угледних људи који су били у управи Народне банке у време подизања Завода. Посебној репрезентативности улазне партије доприноси главно унутрашње степениште, које је до нивоа првог спрата изведено од мермера, профилисаног аранђеловачког сијенита.

Свеобухватан приступ архитектке Најмана у пројектовању главне погонске зграде Завода за израду новчаница, заснован на концепту тотал дизајна какав је промовисала модерна архитектура, резултовао је јасном читљивошћу и целовитошћу архитектонске композиције (сл. 45, 46, 47). Први пут у српској архитектури структура је одредила форму објекта, а конструкција је употребљена као обликовни и ликовни елемент фасаде. Као што је претходно наведено када је било речи о конструкцији погонске зграде, како вуте рамова којима су савладани велики распони производних одељења у бочним трактовима, не би сметале на унутрашњој страни зида и својом запремином смањивале користан простор, измештене су на бочне фасаде стварајући оригиналну слику фасадне композиције. На тај начин вуте рамова експресионистички граде ритмику и динамичност бочних фасада, богатећи их игром светлости и сенке. Контрастом кривих линија рамовских испада и прозорских редова наглашених степенишних кула, Најман је на овим фасадама остварио експресионистичку асиметричност, ослобађајући просторну енергију која избија из судара сукобљених елемената.<sup>804</sup> Експресивности фасаде доприносе и две куле уз северни тракт, од којих она западна, завршена кубичном куполом, истовремено служи као акценат главног улаза и као резервоар за воду. Куле су истакнуте и посебним распоредом и обликом прозорских отвора: троделном вертикалом уских прозора која је над венцем завршена лучном трифором, као и оних прозора у бочном тракту куле који прате нагиб унутрашњег степеништа. Експресионистички моделована кула доминира не само целином погонске зграде, већ целим комплексом Завода за израду новчаница, али и непосредним природним окружењем. Велике стаклене површине подужних фасада, својствене објектима индустријске намене, додатно доприносе експресионистичком утиску читаве композиције. Како наводи Александар Кадиевић „У овом малом ремек-делу српске експресионистичке архитектуре, Најман је створио један редак зачарани кутак савременог света. У том јединственом кутку – свету за себе, нераскидивим метафизичким нитима спојени су светови маште и свет стварности“<sup>805</sup> или у касније објављеним историографским радовима других истраживача „Без еуфорије, великих формативних и декоративних захвата, смирено и рационално, аутор је обликовао можда и једини објекат експресионистичког карактера

<sup>804</sup> А. Кадиевић, *Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva svetska rata...*, 97; М. Ђурђевић, А. Кадиевић, *Наведено дело*, 11.

<sup>805</sup> А. Кадиевић, *Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva svetska rata...*, 97; А. Кадиевић, *Архитектура индустријских објеката Србије – запостављена тема историографских истраживања...*; А. Кадиевић, *Експресионизам у београдској архитектури (1918-1941)...*, 59-77; А. Кадиевић, *Индустријска архитектура Београда и Србије: проблеми истраживања и тумачења...*, 20; А. Кадиевић, *Expressionism and Serbian industrial architecture...*, 107-108; А. Кадиевић, Т. Стефановић, *Наведено дело*, 181, 191.

у српској међуратној архитектури“.<sup>806</sup> Да су на погонској згради Завода за израду новчаница модернички изражајна средства била подређена стварању снажне архитектонске експресије у прилог говоре и промене настајале у пројекту током процеса изградње. Иако су примарно увођене из рационалних, функционалних и структуралних разлога, овим значајним изменама пројекта Најман је несумњиво стварао експресивно, особено, ауторско дело.

Експресионизам је, као и код већине других архитеката који су накратко били привржени овом правцу,<sup>807</sup> у архитектонском опусу Јосифа Најмана био само једна епизода, али изузетно значајна. У трагању за „побољшаном архитектуром“ свог сложеног архитектонско-урбанистичког пројекта, подстакнутом рационалним и функционалним захтевима, у крајњем естетском утиску Најман је дао предност експресији над утилитарношћу облика и тако остварио особено дело модерничког експресионизма.<sup>808</sup>

Експресионизам је у српској међуратној архитектури спонтано прихваћен из Средње Европе,<sup>809</sup> а његове идеје су пренете посредно, угледањем на примере из међуратне стручне периодике. Уз уплив чешког кубизма и средњоевропског функционализма, француског пуризма и ар декоа, значајно је учествовао у кристализацији српског модернизма.<sup>810</sup> Када је Јосиф Најман у питању, иако за сада не постоје извори који би то поуздано потврдили, с обзиром на његове блиске породичне везе са Аустријом и немачким говорним подручјем, није искључено да је био и у непосредном контакту са реализованим експресионистичким делима, нарочито оним индустријске намене. У првој четвртини прошлог века, иако малобројни, експресионистички објекти су обележили амбијенте великих градова Средње и Северне Европе попут Хамбурга (нем. Hamburg), Штутгарта (нем. Stuttgart), Берлина, Беча, Вроцлава (пољ. Wrocław), Амстердама (хол. Amsterdam) и Копенхагена (дан. København).<sup>811</sup> Полазне обрасце овог правца утемељили су архитекти Петер Беренс,<sup>812</sup> Хенри Ван де Велде,<sup>813</sup> Макс Берг (нем. Max Berg),<sup>814</sup> Ханс Пелциг,<sup>815</sup> Фриц Шумахер<sup>816</sup> и Бруно Таут<sup>817</sup>. Они су супротстављајући се канону праве линије пре свега на меморијалним, индустријским и сајамским објектима укрстили модерни сензибилитет и неспутану имагинативност.<sup>818</sup> Након Првог светског рата архитекти

<sup>806</sup> S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 1001.

<sup>807</sup> V. Grego, *Ekspresionizam*, u: *Istorija moderne arhitekture*, Antologija tekstova, Kristalizacija modernizma, Avangardni pokreti, knjiga 2/B, M. Perović (prir.), Beograd 2005, 105; A. Kadijević, *Ekspresionizam u beogradskoj arhitekturi (1918-1941)*..., 59.

<sup>808</sup> A. Kadijević, *Ekspresionizam u beogradskoj arhitekturi (1918-1941)*..., 68; A. Kadijević, *Expressionism and Serbian industrial architecture*..., 107.

<sup>809</sup> О утицају архитектуре Средње Европе на архитектуру Београда између два светска рата у: Б. Б. Мишић, *Средњоевропски утицаји на развој београдске архитектуре 1919-1941*...

<sup>810</sup> А. Кадјевић, *Експресионизам у београдској архитектури (1918-1941)*..., 62.

<sup>811</sup> *Исто*, 60.

<sup>812</sup> (Хамбург, 1868 – Берлин, 1940).

<sup>813</sup> (Антверпен, 1863 – Цирих, 1957).

<sup>814</sup> (Szczecin, 1870 – Баден Баден, 1947).

<sup>815</sup> (Берлин, 1869 – Берлин, 1936).

<sup>816</sup> (Бремен, 1869 – Хамбург, 1947).

<sup>817</sup> (Кенигсберг, 1880 – Истанбул, 1938).

<sup>818</sup> А. Кадјевић, *Експресионизам у београдској архитектури (1918-1941)*..., 60.

експресионистичког усмерења су разрадили свој богати пластички језик прилагођавајући га савременим конструктивним системима и економичнијим материјалима, дајући предност експресији над утилитарношћу облика.

Експресионизам је превасходно био немачки феномен, а индустријска архитектура пружала је најмањи отпор напредним експериментима тог времена. Прелаз ка експресионизму направио је Петер Беренс својим објектима за фирму АЕГ у Берлину (1908-1913), посебно на фабрици турбина (1908-1909). Поред елемената који су јасно нагостили рационалистички правац, Беренс је фабрикама дао готово репрезентативни карактер.<sup>819</sup> Фабрика турбина била је промишљена материјализација индустрије. Атектонска форма бочног учвршћења лаких гредних конструкција са масивним угловима основна је карактеристика готово свих грађевина које је радио за АЕГ.<sup>820</sup> Тамо где скелетна конструкција није била функционални предуслов, наглашавање угла је било видљиво.<sup>821</sup> Сличан принцип применио је Најман наглашавајући кулама углове погонске зграде Завода за израду новчаница у Београду. Такође, храбра употреба волумена на индустријском комплексу у Лубану (пољ. Luboń) Ханса Пелцига чинило је ову грађевину једном од најзначајнијих у Немачкој у том тренутку. Након рата и Баухаус је усвојио многе карактеристике експресионизма: груби прагматизам, огољену експресивну једноставност, снажно упориште у реалности. Валтер Гропијус и Ханс Мајер (нем. Hannes Meyer) су Беренсову синтаксу са Фабрике турбина прилагодили свом пројекту за Фабрику Фагус 1911. године, применивши отворенију архитектонску естетику у којој углови и даље служе учвршћивању архитектонске композиције, али за разлику од Беренсових пуних зидова од опеке, употребљавају стакло.<sup>822</sup> С друге стране, Менделсон на фабрици шешира у Лукенвалдеу (нем. Luckenwalde) из 1921-1923. године је поставио начело супротстављања драматично високих кровова индустријских форми и хоризонталних административних јединица: коси кровови фарбаре и производне хале су у снажном контрасту са равним крововима машинске хале.<sup>823</sup>

Извесно је да су на Јосифа Најмана поред директног утицаја и уплива штампарије новца у Клермон Ферану, и то не само по питању технолошког процеса и машинских постројења, већ и по питању структуре, размештаја и међуодноса објеката у комплексу и њиховог обликовања, утицала и дотадашња оставарења у области индустријске архитектуре на подручју Средње Европе. Не мали број до тада реализованих фабричких здања носио је одлике експресионизма.

Као што је претходно наведено, осим погонске зграде, у комплексу Завода за израду новчаница изграђен је још низ пратећих објеката који су били у функцији несметаног функционисања штампарије новца. У ужем кругу фабрике, који је од преосталог дела комплекса јасно разграничавала висока зидана ограда, поред штампарије, а у циљу успостављања што веће безбедности, изграђена је модерна штенара за псе (сл. 51). Био је то полукружни објекат са делимично откривеним и затвореним боксовима и потребним безбедносним системом транспарентних и зиданих

<sup>819</sup> V. Gregoti, *Navedeno delo*, 105.

<sup>820</sup> K. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija...*, 111.

<sup>821</sup> *Isto*, 112.

<sup>822</sup> *Isto*, 114-115.

<sup>823</sup> *Isto*, 120.

ограда. Утилитарне намене, подигнут за смештај и бригу о псима чуварима, реализован према Најмановом пројекту, једноставних, јасних и прочишћених линија представљао је специфичан и посебно атрактиван објекат у комплексу Завода за израду новчаница.



Сл. 51 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, простор за псе чуваре (извор: АНБС, кутија 19)

На улазу у ужу зону комплекса, опасану у задњем делу две трећине зиданом и ка главној фасади зграде транспарентном металном оградом, данас се налазе пријавнице, изворно подигнуте као куће за вратаре/портуре са становима за стражаре. Имајући у виду да представљају први сусрет са штампаријом новца, као и да чине репрезентативни прилаз ка ужем и по значају најважнијем кругу фабрике, подигнути су као слободностојећи, једносpratни објекти симетрично постављени један наспрам другог, као слика у огледалу. Кубични волумени са равним крововима, чије су глатке, једноставне фасаде изведене у вештачком камену, акцентоване истуреним и јако профилисаним венцима и угловима објекта, усаглашени су са архитектуром погонске зграде и са њом чине складну архитектонску целину. Поједини елементи академске архитектуре попут изражених профилисаних поткровних венаца, наглашене симетрије, облика и отвора прозора и врата или зидане ограде терасе првог спрата, могу се читати као складна веза између јасне модерне експресионичке архитектуре фабрике и смирених облика и елемената пратећих објеката у комплексу. У стилском погледу, читав ансамбл, а посебно објекти за становање управе и руководиоца одељења, изведени су по узору на пратеће објекте штампарије у Клермон Ферану, у духу прочишћеног француског академизма. На вратарским кућама код главног улаза, одмах по изградњи, постављене су мермерне табле са гравираним натписом у злату: „Народна банка Краљевине Југославије Завод за израду новчаница“.



Сл. 52 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, стамбени објекти  
(извор: АНБС, кутија 19)

Као што је био случај и током подизања зграде штампарије, у току пројектовања пријавница са становима за стражаре које се одвијало паралелно са пројектовањем свих других објеката у комплексу, Најман је предложио измену усвојеног типа, као и да се њихове фасаде изведу од вештачког камена. Имајући у виду да су предложене измене више биле у складу са архитектуром главне фабричке зграде, оне су и прихваћене. Ипак, првобитно усвојен тип кућа за вратаре/стражаре није потпуно напуштен, већ је преузет као тип куће за шефове одељења (надзорнике).<sup>824</sup>



Сл. 53 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, стамбени објекти  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

<sup>824</sup> АНБС, досије 236, Записник са 21. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 20.2.1928.

Иако је иницијално планирано да се фабрички комплекс снабдева електричном енергијом из београдске електричне централе, убрзо се увидело да је за фабрику корисније да има своју централу. Сходно томе, већ на пролеће 1928. године, непосредно уз погонску зграду - штампарију новца почела је градња електричне централе која је одмах по подизању снабдевала електричном енергијом читав комплекс, обухватајући сва машинска постројења и приступне путеве.<sup>825</sup> У оквиру објекта централе инсталиран је и систем централног грејања, а непосредно уз централу и купатило за особље фабрике новчаница са довољним бројем тушева, као и механичарска радионица за поправке. Пројекат зграде за смештај постројења централе и инсталација централног грејања Јосиф Најман је конципирао према упутствима инжењера Обрадовића, а на основу прецизних података о димензијама и фундирању машина и апарата који су добијени од произвођача „Југословенско-електрично а.д. Браун Бовери“ и фирме инж. М. Радојловића.<sup>826</sup> Зграда електричне централе је пројектована као слободностојећи, спратни објекат једноставне архитектуре и просторне организације, односно на такав начин да у свему одговара намени. У унутрашњости објекта смештене су три локобиле са генераторима, постројења за централно грејање главне погонске зграде са искоришћавањем паре из локобиле, акумулаторске батерије, трансформатор и главна шалтерска табла.<sup>827</sup> Спољашње обликовање зграде централе у свему је одсликавало њену намену. Пројектована да испуни захтеве утилитарности инсталација, чини модерно, складно и функционално јединство са главном фабричком зградом. Прочишћене глатке површине њене су основне карактеристике, без намере да изгледом у било ком сегменту конкурише погонској згради. Ритам архитектонске композиције је остварен игром пиластера и прозорских отвора, надвишених двосливним кровом акцентованим високим димњаком постављеним на ивицу објекта.

Шири круг фабрике био је намењен за изградњу свих пратећих објеката у комплексу, преваходно објеката за становање управе, шефова одељења и стручног особља Завода за израду новчаница. У овом делу комплекса подигнута је и кућа за становање жандарма, као и гаража за аутомобиле. Зграде за становање особља биле су завршене до 1. јула 1928, само годину дана након званичног почетка градње.

Најрепрезентативнији стамбени објекти у комплексу биле су виле намењене становању управника и помоћника управника.<sup>828</sup> Подигнуте на благој узвишици од погонске зграде ка пружи, позициониране су на уласку у комплекс из правца Топчидера. Прва у низу подигнута је вила за управника, а у њеној најнепосреднијој близини, нешто више у брду, и вила за помоћника управника. Конципиране су као слободностојећи, функционални, једнопородични стамбени објекти са приступним стазама, непосредно

---

<sup>825</sup> АНБС, досије 236, Записник са 22. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 6.4.1928. Обухвата инсталацију електричног осветљења свих зграда и прилазних путева, инсталацију моторне снаге за покретање штампарских машина, разне инсталације струје ниског напона (дојављивачи пожара, електрични сатови, телефонска веза), дизалице и пумпе. Централа се састоји из два агрегата са парних локобила једног претварача трофазне у једносмерну струју и једне акумулаторске батерије. Почетком 1928. године дошло је и до кадровских промена на челу банке. За гувернера је постављен дотадашњи вицегувернер Љубомир Срећковић, а на његово место је дошао Игњат Бајлони.

<sup>826</sup> АНБС, досије 236, Записник са 33. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 13.10.1928.

<sup>827</sup> Arch. J. Najman, *Zavod za izradu novčanica Narodne banke na Topčideru kod Beograda...*, 173-175.

<sup>828</sup> Временом ови објекти су добили другачију намену. У некадашњој вили управника данас је амбуланта дома здравља, а вила помоћника управника је издељена у више стамбених јединица.

окожути вртом. Пројектоване су и реализоване у духу прочишћеног француског академизма, једноставних глатких фасада са наглашеним мансардним крововима. Репрезентативнија и већа у габариту јесте вила намењена становању управника Завода. Разуђени основни волумен додатно је оживљен појединим елементима романтичарског духа попут улазне партије са полукружно засведеним стубовима у виду наткривеног трема који носи терасу спрата са оградом од балустера, потом еркером, игром полукружно и правоугаоно решених прозора. Наглашени профили поткровног и подеоних венаца, преузети из речника академске архитектуре, јасно по хоризонтали деле вилу на целине сутерена, приземља и спрата, надвишене мансардним кровом. Умањену верзију ове виле представљала је вила за помоћника управника - нешто мања у основи, али веома сличне просторне организације и архитектуре. Док је код виле за управника репрезентативни карактер превасходно произлазио из игре волумена и појединих архитектонских елемената (трем, еркер, прозор), репрезентативности виле за помоћника управника доприноси доминантан мансардни кров у складном садејству са улазном партијом.



Сл. 54 Јосиф Најман, Завод за израду новчаница, стамбени објекти  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

Приликом пројектовања стамбених објеката пресудну улогу је имала хијерархија унутар управе Завода за израду новчаница. О овоме је Јосиф Најман као пројектант изузетно водио рачуна, градирајући објекте по просторности и степену репрезентативности њихове архитектуре. Тако су, за разлику од виле директора и помоћника директора, шефовима одељења биле намењене слободностојеће, једносратне, једнопородичне виле окружене вртом, мање у основи и нешто скромније архитектонске обраде (сл. 54). Три једнаке виле подигнуте су са задње стране погонске



зграде.<sup>829</sup> Чврст, кубичан волумен са истакнутим улазом у виду полукружно завршеног трема, акцентован је наглашено високим мансардним кровом. У наставку низа ове три виле подигнут је објекат једноставе архитектуре за становање три жандарма ангажованих на чувању комплекса.

У делу комплекса од погонске зграде ка прузи и путу ка Топчидеру подигнуте су вишепородичне зграде за становање стручног особља и то: три једноспратна, слободностојећа објекта са по четири двособна стана за становање техничког особља, као и једна зграда са пет станова, собом за шофера и портирницом на уласку у комплекс из правца Топчидера (сл. 52, 53). Стамбене зграде су обликоване веома једноставним фасадама, оживљених вертикалним ритмом бочних ризалита завршених троугаоним забатима, којима се супротстављају хоризонтале профилисаних венаца и прозорских отвора.<sup>830</sup> Посебан визуелни акценат представља вишеводни кров који уоквирује читаву архитектонску композицију. Непосредно иза ових објеката ка прузи подигнут је објекат за смештај посетилаца, веома сличан архитектури објеката за становање стручног особља,<sup>831</sup> као и гаража за аутомобиле Завода, објекат једноставне и складне архитектуре.

Завод за израду новчаница и кованог новца био је потпуно опремљен и пуштен у рад 15. децембра 1929. године,<sup>832</sup> када је почело штампање новчанице од десет динара. Читав процес покретања штампарског посла одвијао се уз помоћ и по инструкцијама два машиниста – графичара из француске банке.<sup>833</sup> Свечаност поводом почетка рада једне од најзначајнијих фабрика Краљевине Југославије организована је 26. јануара 1930. године.<sup>834</sup> Како је у међувремену, од завршетка градње до отпочињања рада, Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године име државе преименовано у Краљевина Југославија, фабрика је почела рад под именом Завод за израду новчаница и кованог новца Народне банке Краљевине Југославије.<sup>835</sup> Поред чланова Владе, изасланика краља и многобројних угледних личности из света привреде, новчаних установа и институција културе на свечаности отварања присуствовали су вицегувернер француске националне банке Пјер Фурније (франц. Pierre-Eugène

---

<sup>829</sup> Објекти су значајно девастирани многим интервенцијама последњих деценија, а последња вила у низу је срушена 1998.

<sup>830</sup> Објектима се временом мењала намена и претрпели су мање измене: један је у функцији продаје, други је стамбени, трећи је ван функције.

<sup>831</sup> Данас је у функцији архиве.

<sup>832</sup> Зграде и инсталације завршене су 31. октобра 1929. године. Укупни издаци за инвестиције и материјал износили су 54.847.461,51 динара. М. Гломазић, *Наведено дело*, 265-267.

<sup>833</sup> Први примерци били су 100 комада новчаница од 10 динара и 100 комада од 100 динара са натписом Краљевина Југославија и датумом издања 1. децембар 1929. В. Дугалић, А. Митровић, Д. Гњатовић, Г. Хофман, И. Ковачевић, *Народна банка 1884-2004*, Београд 2004, 290-291; Ј. Хаџи-Пешић, *Наведено дело*, 158.

<sup>834</sup> Аноним, *Свечано отварање Завода за израду новчаница у Топчидеру*, Време 4.1.1930, 1; Аноним, *Освећење Завода за израду новчаница у Топчидеру*, Време 13.1.1930, 4; Аноним, *Освећење завода за израду новчаница*, Политика 24.1.1930, 4; Аноним, *Како изгледа завод у коме се штампају милиони нових динара*, Време 25.1.1930, 3; Н. Д., *Освећење завода за израду новчаница*, Политика 25.1.1930, 4; Аноним, *Освећење Завода за израду новчаница Народне банке*, Политика 27.1.1930, 5; Аноним, *Освећење завода за израду новчаница у Топчидеру*, Време 27.1.1930, 1; Аноним, *Завод за израду новчаница Народне банке*, Политика 1.2.1930, 9; Аноним, *Палата намењена подизању наше привреде*, Политика 3.7.1930, 9.

<sup>835</sup> Службене новине 232, 4.10.1929, 1-2.

Fournier), који је одржао говор у име гувернера Емила Мороа (франц. Emile Moreau), као и директор француске фабрике за израду новчаница Пол Шилер.

Са почетком рада донет је и Правилник о Заводу за израду новчаница, који је прописао систем контроле и друге административне мере, као и тајност целокупног уређења Завода и строгу контролу уласка у штампарију који је дозвољен само запосленим лицима. Други правилник односио се на особље Завода за израду новчаница. Такође, након неколико месеци пошто је Завод за израду новчаница у Топчидеру отворен, у складу са Законом о радњама, Техничка дирекција Општине града Београда позвала је и грађане да дају своје примедбе.<sup>836</sup>

Извесну сенку на успешан ток изградње Завода за израду новчаница, у години која је претходила свечаности поводом почетка рада, обавиле су административне процедуре и ставови појединих чланова Комисије за подизање штампарије банке. На жалост, резултати спроведених анализа и закључци изнети у извештајима, условиће прекид сарадње Јосифа Најмана и Народне банке Краљевине Југославије на свим нивоима.

Крајем јануара 1929. године, Комисија је почела да своди финансијске рачуне у вези са изградњом државне штампарије новца, те је пројектанту и надзору над извођењем радова, архитекти Најману упутила захтев да изради преглед утрошених и планираних сума и у вези са тим да да потребна објашњења.<sup>837</sup> Сходно захтеву, Најман је поднео извештај инжењера Александра Гавриловића, који је радио статички прорачун за главну зграду са детаљним плановима којима се објашњавају утрошене суме. Након пријема извештаја, Комисија је, као најкомпетентнијег у својим редовима по питању изградње објеката и са великим искуством у изради индустријских објеката, задужила инжењера Савчића да поред извештаја погледа и целокупан материјал.<sup>838</sup> Међутим, како инжењер Гавриловић није доставио сва потребна објашњења остављен му је додатни рок да то учини, а те околности су отвориле сумњу у неправилност појединих поступака. Ипак, и поред низа извештаја колаудационих комисија које су радиле током читаве 1929. године и у крајњем исходишту донетог позитивног закључка да су сва утрошена средства и материјали били оправдани, потребни и на правилан начин употребљени, читава ситуација није се позитивно одвила по питању међусобне сарадње Најмана и банке.

Комисија за подизање штампарије Народне банке је одлучила да крајем маја 1929. године формира колаудациону комисију<sup>839</sup> за пријем готових зграда, како би се ти објекти одмах примили и извршио обрачун за све бетонске радове на градилишту. За чланове комисије су изабрани архитекта Петар Поповић за председника и чланови - архитекта Ђорђе Ђорђевић, инжењер Душан Глишић, пројектант Јосиф Најман и

---

<sup>836</sup> Општина града Београда. Позив, Службене новине 17.3.1930, 1. У досадашњим истраживањима није познато да ли је заиста и пристигла нека од примедби грађана.

<sup>837</sup> АНБС, досије 236, Записник са 35. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 18.12.1928.

<sup>838</sup> АНБС, досије 236, Записник са 36. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 31.1.1929.

Почетком 1929. године на чело Народне банке дошао је гувернер Игњат Бајлони, кога је на месту вицегувернера заменио Андреја Радовић.

<sup>839</sup> Заједничко тело инвеститора и извођача које проверава сагласност и квалитет изведених радова са техничком документацијом.

извођач радова Иво Валанд.<sup>840</sup> Када су у питању бетонски радови темеља, као и целе погонске зграде, у свом извештају инжењер Глишић је закључио да су они углавном изведени према статичком обрачуна и прорачуну.<sup>841</sup> Међутим, инжењер Савчић је изнео своје примедбе на решење корисних оптерећења у целом приземљу и на првом спрату са 2500 кг по м<sup>2</sup>, односно да их није одобрила Комисија за подизање штампарије, а која су према Најмановим наводима урађена у складу са инструкцијама и налогом господина Шилера из Националне банке Француске, као и да је поднео тај писмени налог Комисији на увид.<sup>842</sup>

Први званични извештај Колаудациона комисија је доставила банци крајем септембра 1929. године,<sup>843</sup> у оквиру кога је архитекта Ђорђевић имао своје издвојено мишљење.<sup>844</sup> Након достављеног извештаја, гувернер Бајлони је подсетио да је према одлуци Комисије из 1927. године статички прорачун требало да ради један од професора Универзитета Мијовић или Миланковић. С тим у вези, Најман је прво дао усмена објашњења, а потом и писмена, а упућен му је захтев и да писмено достави извештај о рекламацијама цена колаудационе комисије предузимача Валанда.<sup>845</sup> Међутим, веома

---

<sup>840</sup> АНБС, досије 236, Записник са 43. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 31.5.1929.

<sup>841</sup> И у накнадним тумачењима вишкова радова, инжењер Глишић је давао аргументована образложења, како су она настала оправдано услед повећаних димензија бетонских носача, претпостављене мање моћи ношења земљишта и промене начина фундарања, додатка четвртог спрата, куле и резервоара и услед нетачних количина у погодбеном рачуну и закључује да није било злонамерних вишкова у циљу остварења зараде. АНБС, досије 236, Записник са 54. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 14.10.1929.

<sup>842</sup> АНБС, досије 236, Записник са 48. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 17.7.1929; Записник са 62. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 14.11.1929. С тим у вези, Комисија је писала Шилеру да провери овај навод. На жалост, одговор из Француске није пронађен у документацији која се односи на подизање штампарије у Топчидеру. Ипак, и приликом формирања друге Колаудационе комисије инжењер Савчић је инсистирао на овим наводима, као и на инсистирању на томе да се утврди да су ти радови изведени или не и да ли је грешка у прорачуну случајна или намерна, као и да би требало направити засебан прорачун на оптерећењима 1500 и 2000 кг по м<sup>2</sup>.

<sup>843</sup> АНБС, досије 236, Записник са 50. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 23.9.1929.

<sup>844</sup> АНБС, досије 236, Записник са 51. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 30.9.1929. Издвојено мишљење архитекте Ђорђевића пре свега се тичало цене извођења појединих изведених радова на споредним зградама на којима је, по њему, могло да се уштеди: на свих десет зграда за становање међуспратна и таванска конструкција је изведена тако што су дрвене гредице уметнуте између гвоздених носача, док би армиранобетонска конструкција била јефтинија; затим, темељи на три куће за по четири породице, које имају само подрум, приземље и спрат, заиста су јаки, те се и на њима могло уштедети; кућа за вратара је превише коштала, као и да приликом извођења ових зграда није вођена грађевинска књига, а грађевински дневник је непотпун.

<sup>845</sup> Писмо Јосифа Најмана од 18.11.1929. године упућено Народној банци у којем наводи да се могло претпоставити, да он као архитекта није могао да изради статички прорачун нити детаље конструкције, нарочито за овако важан објекат чија је конструкција без преседана у српском градитељству. У ту сврху ангажовао је као стручњака инжењера Александра Б. Гавриловића, доцента Универзитета. Даље у свом образложењу датом Народној банци КЈ два месеца раније наводи да половином 1927, када је требало отпочети градњу, статички прорачун није био завршен, као и да је инжењер Гавриловић обећао завршетак у што краћем року. У том тренутку су инжењери Мијовић и Миланковић отишли на одсуство, те нису могли ни прихватити израду прорачуна. Како се одмах морало почети са израдом темеља, инжењер Гавриловић је sukcesивно давао детаље за извођење, а цео статички прорачун са свим детаљима никада није био у целости израђен, већ је рађен уредо са радовима. Такође, по савету инжењера Гавриловића нису бушена два бунара ради испитивања земљишта, како је одлучено на седници Комисије, већ је извршено сондирање терена, односно испитивање са шест сонди које су ишле на дубину од 6,8 м. На сваком од ових места вађене су проба земље. Закључак је био да терен није био задовољавајућег састава (жута земља помешана са ситним песком, млађи речни нанос песковит са иловачом и веома натопљен водом чим се дође на дубину од 4 м) о чему је банчина Комисија и извештена. Такође, наводи да је

брзо, а узимајући као разлог издвојено мишљење архитекте Ђорђевића, дошло је до несугласица међу члановима комисије, те након завршетка колаудовања бетонских и зидарских радова на главној фабричкој згради, она није могла да настави свој рад на провери изведених радова на споредним зградама и једног дела радова на главној згради где су смештене машине.<sup>846</sup> Сходно томе, донета је одлука да се формира нова Колаудациона комисија на чијем челу се као председник нашао инжењер Милутин Миланковић, а чланови су били архитекте Ђура Бајаловић и Драгутин Маслаћ. Задатак нове комисије је био преглед колаудације главне зграде, да утврди споразумно са предузимачем цене за све радове у главној згради за које нису биле предвиђене цене погодбеним уговором или каснијим решењима Комисије за подизање штампарије, потом да прегледа све рачуне вишкова и мањкова, процени оправданост вишка и специјално да утврди како су темељи и остале конструкције били предвиђени у погодбеним плановима, како су извршени и да ли је измена уколико је била потребна или не, изведена према статичком прорачуну.<sup>847</sup> У свом обраћању Народној банци, као пројектант и надзор над извођењем радова, Јосиф Најман је, на сталне замерке на статички прорачун и вишак бетонских радова, упутио образложење у којима као главне разлоге наводи промене начина фундарања и појачање рамова и конструкција услед претпостављене мање носивости земљишта. Он такође истиче да су се грешке у прорачуну јавиле као последица инсистирања банке да се што пре почне са зидањем што је условило брз рад на статичком прорачуну и конструктивним детаљима (непуних месец дана).<sup>848</sup> Узимајући у обзир наведено Најман је био става да се њему и инжењеру Гавриловићу стављају на терет необјективне чињенице и околности, имајући у виду да је подигнуто „[...] грађевинско дело [...]“ које по својој конструкцији до тада код нас није изведено и које је „[...] без сваке сумње првокласно изведено и на чију ћу архитектонску вредност, увек смети да будем горд [...]“.<sup>849</sup> Након што је завршила свој извештај друга Колаудациона комисија, са датим неопходним образложењима на додатна питања чланова Комисије за подизање банчине штампарије, закључила је да нема места сумњи и да је Народна банка утрошила за градњу комплекса штампарије само оно што је морала, а да су унете измене биле оправдане и корисне.<sup>850</sup> Међутим, на наредној

---

Комисија за подизање банчине зграде о свим питањима у вези са бетоном, фундарањем, носивости земље и друго, дискутовала искључиво са инжењером Гавриловићем. На инсистирање предузимача Валанда, Најман је дозволио да се статички прорачун инжењера Гавриловића однесе у Беч, код познатог стручњака за бетон инжењера Вучковског, који се сложио са датим прорачуном. АНБС, досије 236, Записник са 51. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 30.9.1929; Записник са 64. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 18.11.1929; Писмо Јосифа Најмана од 18.11.1929. године упућено Народној банци; Писмо Јосифа Најмана Народној банци од 12.1.1930; Писмо инж. Петра А. Илића рударског инжењера Јосифу Најману архитекти Народне банке.

<sup>846</sup> АНБС, досије 236, Записник са 97. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 4.11.1929.

<sup>847</sup> Исто.

<sup>848</sup> Као евентуалну замерку Најман наводи то што Гавриловић није благовремено обавештавао њега и банчину комисију о вишковима.

<sup>849</sup> АНБС, досије 236, Записник са 64. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 18.11.1929; Писмо Јосифа Најмана од 18.11.1929. године упућено Народној банци.

<sup>850</sup> АНБС, досије 236, Записник са 64. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 18.11.1929; Писмо Јосифа Најмана Народној банци од 12.11.1930. као допуна писма од 18.11.1929. Најман наводи да ако се узме у обзир да је на згради овако великих димензија, са заиста несвакидашњим корисним оптерећењима, на целокупну одобрену суму за све радове, било свега 6,4% вишкова, као и да је по прерачуна, израђеном у Паризу, било предвиђено 11.780.000 франака што чини преко 27.000.000 динара,

седници, без обзира на изнете, оправдане закључке Колаудационе комисије, као и засебног извештаја професора Миланковића у којем је изнео став да су бетонска постројења зграде изведена солидно, да је до заиста великих вишкова на армираном бетону дошло због тога што се детаљно пројектовање бетонских конструкција није извршило заједно са пројектовањем зграде, као и да су вишкови настали једино омашком и услед недовољно проучених статичких питања пре лицитације, као и да није по среди грешка или споразум са предузимачем, комисија банке је ипак закључила да пројектант и надзор над извођењем радова и извођач морају да сносе последице. С тим у вези, Комисија за подизање штампарије, што је усвојио и Главни управни одбор Народне банке, а са њим се сагласио и инжењер Савчић као иницијатор читаве истраге око утврђивања кривице и одговорности за начињене вишкове, донела је одлуку да се Најману, који је унео измене без наводног питања Комисије, више не поверавају послови а послови који су у току да се окончају, да се Валанду, који је прихватио да изводи измене без наводног претходног обавештења Комисије, не признају више никакве рекламације осим за холцемент с тим да се претходно одрекне свих рекламација.<sup>851</sup> Иако су поједини чланови Управног одбора Народне банке и генерални директор Драгољуб Новаковић били става да је ово преоштро решење за архитекту Најмана, имајући у виду да је све што је урадио било „у корист банчину и у корист стабилитета подигнутих зграда о чему се свако може уверити прегледом тих зграда, а нарочито главне зграде која је јединствена у нашој земљи, а може се рећи и на целом Балкану“,<sup>852</sup> овиме је и званично на крају 1929. године била завршена пословна сарадња Јосифа Најмана и Народне банке Краљевине Југославије.<sup>853</sup> Након извршене примопредаје оригинала пројеката и исплате хонорара за пројектовање и надзор Завода за израду новчаница у Топчидеру у Београду, као и за пројектовање филијала у Скопљу и Битољу, Најману је дужност у банци престала 1. марта 1930. године.<sup>854</sup> Послове које је до тада започео, као што је изградња филијала у Скопљу и Битољу, преузео је његов колега и пријатељ, архитекта Богдан Несторовић,<sup>855</sup> који ће бити у служби Народне банке у

---

а да је главна зграда завршена за 16.800.000 динара, док су главна зграда и свих осталих 10 зграда за станове и електрична централа завршени за суму од 24.484.000 динара, „не могу, а да не истакнем, да из свега напред изложеног произлази, да смо се сви, који смо били одређени од банке да водимо овај посао, заиста и одужили банци и оправдали указано поверење“.

<sup>851</sup> АНБС, досије 236, Записник са 69. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 30.12.1929; Записник са 2. седнице Главног управног одбора Народне банке КЈ на дан 25.1.1930.

<sup>852</sup> АНБС, досије 236, Записник са 2. седнице Главног управног одбора Народне банке КЈ на дан 25.1.1930.

<sup>853</sup> Наредна два месеца решавало се питање исплате Најмановог хонорара у вези са пројектовањем и изградњом Завода за израду новчаница, као и хонорара за пројектовање филијала у Скопљу и Битољу. Најман је Народној банци предао пројекте свих пројектованих зграда у Топчидеру, Скопљу и Битољу. АНБС, досије 236, Записник са 72. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 12.2.1930; Дописи Јосифа Најмана НБ КЈ од 17.2.1930. којима предаје оригинале пројекта Завода за израду новчаница и обрачун хонорара за пројектовање и надзор; Записници са 74. седнице од 18.2.1930; 75. седнице од 21.2.1930 и 76. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 24.2.1930; Допис Јосифа Најмана НБ КЈ од 1.3.1930. којим доставља обрачун хонорара, пројекте, предмере, предрачуне и статичке прорачуне за филијале у Скопљу и Битољу.

<sup>854</sup> АНБС, досије 236, Записник са 76. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 24.2.1930.

<sup>855</sup> А. Kadjević, *Bogdan Nestorović: arhitekta Narodne banke Jugoslavije...*, 103-114.

континуитету од 1931. до 1941, као и током шесте деценије XX века у кратком периоду од 1956. до 1958. године.<sup>856</sup>

И поред свих неповољних околности под којима се сарадња завршила, значај Завода за израду новчаница у Топчидеру био је пресудан за Најманово етаблирање на београдској градитељској сцени. О томе говоре и чињенице о презентацији комплекса на изложбама југословенске савремене архитектуре, у стручној литератури и штампи. Прво самопрезентовање остварених резултата Најман је изнео у интервјуу датом новинару „Недељних илустрација“, августа 1930. године. У овом афирмативном чланку он је представљен као млади аутор који се истакао „својим веома успешним радовима, нарочито модернистичког правца“.<sup>857</sup> У разговору вођеном у Најмановом стану, архитекта је говорио о свом, у том тренутку, трогодишњем градитељском искуству и о три до тада реализована објекта у Београду: Заводу за израду новчаница, Академији трговине и Задужбини Николе Спасића. Како је сам навео, пројекат за Завод за израду новчаница питање архитектуре било је у тесној вези са низом техничких проблема које је требало решити. И поред чињенице да је зграда и у најмањем детаљу била условљена конструкцијом, постојало је свесно опредељење да та конструкција буде пријатна за око, те је велика пажња посвећена складним пропорцијама. Завод за израду новчаница у Београду, заједно са својом породичном стамбеном зградом у Влајковићевој улици, представио је и на Првој изложби Југословенске савремене архитектуре, одржане у павиљону „Цвијета Зузорић“ фебруара 1931. године, коју је приредио ГАМП из Београда уз сарадњу Клуба архитеката из Љубљане и Загреба.<sup>858</sup> Иако формално није припадао ГАМП-у, архитектонски ставови и погледи су им ипак били блиски. Архитекта Ђурђе Бошковић у приказу ове изложбе објављеном у листу „Време“ наводи да „Завод за израду новчаница Народне банке чини снажан утицај како својом величином, тако и снажно наглашеним ритмом“.<sup>859</sup> Исте године у Љубљани је почео да излази струковни часопис „Архитектура“ у којем је представљана савремена архитектонска продукција. Већ наредне, 1932. у једном од првих бројева публикован је Завод за израду новчаница са образложењем његовог концепта и конструкције и презентован репрезентативним фотографијама ентеријера и екстеријера.<sup>860</sup> Тако је прво велико реализовано дело у

---

<sup>856</sup> Већ прве године по ступању на дужност Богдан Несторовић је 1931. године пројектовао жандармеријску станицу и пошту у Топчидеру, лево од улаза у Завод за израду новчаница. Несторовић ће извршити и доградњу главне фабричке зграде у Заводу за израду новчаница, 1936. године и то за потребе постројења за ковање металног новца и других ковина сличних металном новцу (ордени, медаље, споменице и слично). За извођење бетонских и армиранобетонских конструкција, статички рачун конструкција и детаље арматуре урадио је професор Милутин Миланковић. АНБС, досије 237, Уговор о инсталисању постројења за ковање металног новца и других ковина сличних металном новцу у Заводу за израду новчаница од 3.10.1936; С. Максидић, *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића...*, 65, 90.

<sup>857</sup> Аноним, *Успех једног нашег архитекте*, Недељне илустрације 3.8.1930, 4-5.

<sup>858</sup> *Изложба југословенске савремене архитектуре...*, 9; Аноним, *Изложба југословенске савремене архитектуре у Београду*, *Време* 19.2.1931, 7; Арх. Ђ. Бошковић, *Изложба југословенске савремене архитектуре*, *Време* 28.2.1931, 5; З. Маневић, *Изложбе југословенске савремене архитектуре у Београду (1931, 1933)...*, 271-276; А. Илијевски, *The Cvijeta Zuzorić Art Pavilion as the center for exhibition activities of Belgrade architects 1928-1933...*, 243-244.

<sup>859</sup> Арх. Ђ. Бошковић, *Изложба југословенске савремене архитектуре*, *Време* 28.2.1931, 5; А. Д. Илијевски, *Ђурђе Бошковић као савременик и тумач архитектуре Београда између два светска рата...*, 148-150.

<sup>860</sup> Arch. J. Najman, *Zavod za izradu novčanica narodne banke na Topčideru kod Beograda...*, 173-175.

архитектонском опусу младог архитекта постало маркантна тачка његовог рада и најбоља препорука за послове који су долазили.

Завод за израду новчаница и кованог новца током девет деценија постојања усавршавао је технолошке процесе, а сходно напретку технологије и графичке индустрије и урбанистичка и архитектонска структура комплекса доживела је извесне промене које су се, уважавајући првобитни ауторски концепт архитекта Јосифа Најмана, складно уклопиле у аутентичан амбијент. Ковница новца, назив који је током времена постао топоним читавог комплекса,<sup>861</sup> у историји новије српске архитектуре заузима важно место као један од првих модерних индустријских објеката чистог ауторског израза и један од изузетних примера експресионистичке архитектуре код нас у периоду између два светска рата. Први је, најважнији и најсложенији архитектонски и урбанистички комплекс у опусу Јосифа Најмана, који ће одредити даљи ток његовог градитељског ангажмана на подручју Београда. С друге стране, највећа вредност овог репрезентативног индустријског комплекса је то што пуних девет деценија представља институцију од националног значаја, прво и једино место настанка штампаног и кованог државног новца динара. Као комплекс значајне архитектонске и културно-историјске вредности, његова погонска зграда уписана је 2007. године у регистар националног културног наслеђа под називом „Зграда Ковнице новца у Београду“.<sup>862</sup>

Ипак, и поред несумњивих споменичких вредности, истраживачи појединих праваца у српској архитектури који су паралелно трајали у годинама између два рата, у својим анализама су изоставили комплекс Завода, па чак и зграду штампарије, као могуће репрезенте експресионизма,<sup>863</sup> модернизма<sup>864</sup> или ар декоа.<sup>865</sup>

Средином 1928. године, услед чињенице да је Народна банка, због значајног повећања делатности и ширења мреже филијала на подручју новоформиране Краљевине, имала потребу за сталним ангажовањем архитеката и инжењера Управни одбор је донео одлуку да се организује Грађевинско одељење.<sup>866</sup> Пре званичног оснивања унутар организационе структуре, банка је неформално имала такво одељење којим је увек руководио надзорни инжењер банке за грађевине чије је подизање било у току.<sup>867</sup> Узимајући у обзир познавање рада одељења за архитектуру Националне банке Француске и стечено искуство током свог рада у таквом једном одељењу, као и чињеницу да је у том тренутку пројектовао и надзирао најзначајнији до тада подигнут објекат банке, организација грађевинског одељења у Народној банци поверена је Јосифу Најману. Тако је јединица која ће се бавити свим грађевинским потребама банке

---

<sup>861</sup> Устаљени назив Ковница потиче од времена када је погонској згради средином четврте деценије прошлог века дограђен читав један део у који је смештена технологија за израду кованица. Све до тада у објекту који је подигнут према Најмановом пројекту искључиво се штампао папирни новац.

<sup>862</sup> Погонска зграда Завода за израду новчаница под називом „Зграда Ковнице новца у Београду“ утврђена је за споменик културе 2007. године (Службени лист РС бр. 30/07).

<sup>863</sup> Ђ. И. Алфировић, *Експресионизам у архитектури у XX веку у Србији...*

<sup>864</sup> В. Х. Панић, *Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941...*

<sup>865</sup> М. И. Просен, *Ар деко у српској архитектури...*

<sup>866</sup> АНБС, досије 236, Записник са 68. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 27.12.1929.

<sup>867</sup> Након Првог светског рата прво је то био архитекта Александар Јанковић, а потом Јосиф Најман.



структурирана према Најмановом концепту,<sup>868</sup> али је њен званични рад почео тек почетком 1930. године. До тада дужност неформалног шефа вршио је Најман.

Од успостављања сарадње Народне банке са Најманом, а према врсти и динамици послова које је добијао, било је јасно да није био ангажован само за пројектовање и надзор над изградњом Завода за израду новчаница, иако му је то био примарни архитектонски задатак, већ и за бригу о осталим здањима банке. Након Првог светског рата формирањем значајно веће државе, Народна банка је неминовно имала потребу за филијалама широм Краљевине.<sup>869</sup> Оне су у једном знатном броју биле смештене у објектима који су подизани или за друге намене, те су захтевали адаптацију, или у онима којима је била потребна санација и реконструкција.

Тек што је почела изградња Завода за израду новчаница у Топчидеру, у јесен 1927. године указала се потреба за одређеним радовима у **филијали Народне банке у Осијеку**.<sup>870</sup> Осијечка филијала је била смештена у кући грофа Нормана, коју је још Аустроугарска банка откупила на крају XIX века. Како је објекат изворно грађен као стамбени објекат, те је из тих разлога био неподесан за административну намену, било је потребно спровести реконструкцију, што је и реализовано према пројекту Јосифа Најмана. Међутим, пројекат радова није сачуван, као ни детаљнији технички опис, тако да нисмо у могућности да прецизније анализирамо степен интервенција и спроведених промена. Малобројни сачувани извори говоре о томе да је део радова обухватао увођење централног грејања, израду новог грба на фасади, сигнална постројења, поправке столарије, осветљење, намештај. Према записницима седница Управног одбора Народне банке, њено руководство је било изузетно задовољно изведеним радовима сматрајући да је у том тренутку то једна од лепших филијала.<sup>871</sup>

Такође, Јосиф Најман је током 1927. године обилазио и **филијалу у Сарајеву**, где је било неопходно решити питање продирања воде у трезорима и подруму и друге ситније поправке. Решавањем изолације подземних вода ова банчина филијала поново је доведена у функционално стање.<sup>872</sup> Истовремено је надгледао ситније поправке, адаптације и одржавање филијала у Сплиту, Загребу и Панчеву, као и на кући у поседу банке у Улици кнеза Милоша у Београду.<sup>873</sup>

Поред низа преправки, адаптација, санација и реконструкција постојећих, Народна банка је ангажовала Јосифа Најмана да уради пројекте за две нове **филијале у Скопљу и Битољу**. Већ септембра месеца 1927. године било је извесно да ће банка започети активности на пројектовању своје две филијале у Јужној Србији. Што се тиче објекта у Скопљу одмах су изнете иницијативе да се поред постојећег имања откупе суседна како би „банчино имање изашло на угао према Душановом мосту и према Офицерском дому“, као и да се израда пројекта повери архитекти Јосифу Најману. Једини захтев који је пред Најмана стављен био је да фасада буде изведена у српско-

---

<sup>868</sup> Једино је инжењер Милош Савчић био против организовања оваквог одељења унутар банке, док су сви остали чланови подржали иницијативу.

<sup>869</sup> С. Р. Јерковић, *Наведено дело*, 142-163.

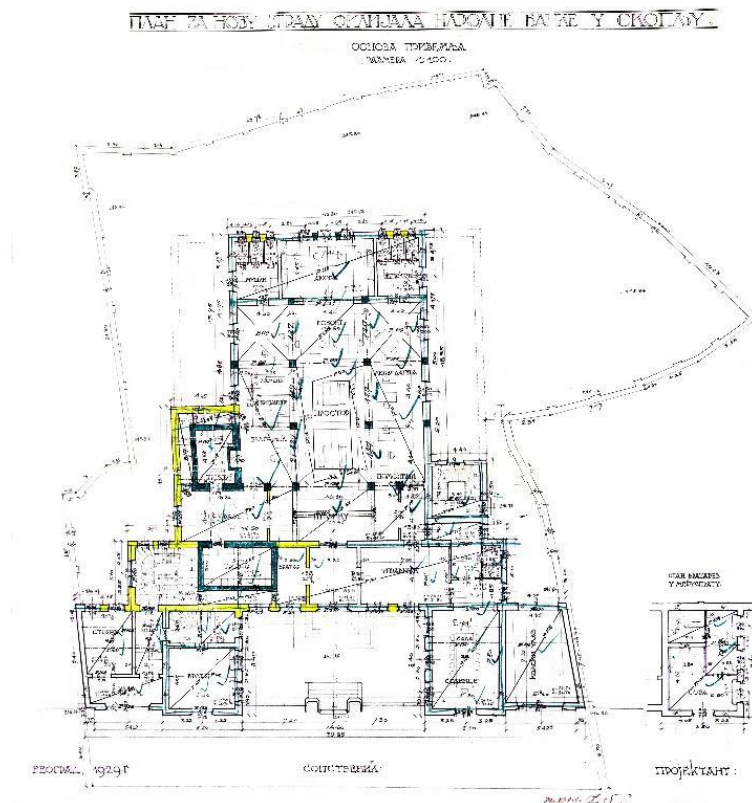
<sup>870</sup> АНБС, досије 236, Записник са 15. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 24.9.1927.

<sup>871</sup> АНБС, архивска кутија 6, Записник са 21. седнице Управног одбора Народне банке од 1.6.1929;

<sup>872</sup> АНБС, досије 236, Записник са 18. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 25.11.1927; Записник са 23. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 10.5.1928.

<sup>873</sup> АНБС, досије 236, Записник са 30. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 24.7.1928.

византијском стилу.<sup>874</sup> Одлуке око куповине земљишта биле су на Управном одбору Народне банке испред којег су овлашћени били Тома Поповић, члан управе и Тодор Васојевић, управник филијале који ће заједно са архитектом разматрати и питања око изградње.



Сл. 55 Јосиф Најман, Пројекат филијале Народне банке у Скопљу, основа приземља (извор: АНБС I/II, фасцикла 239)

Прве пројекте за подизање филијале Народне банке Краљевине у Скопљу, Најман је поднео Комисији за подизање банчине штампарије априла 1929. године у време интензивних радова на завршетку изградње и опремања Завода за израду новчаница.<sup>875</sup> Након детаљне анализе планова Најман је од Комисије добио задатак да унесе одређене измене у изгледу фасаде, као и у унутрашњој организацији. Након унетих корекција, инжењер Милош Савчић је ставио нову примедбу у погледу спајања административне и стамбене намене те да би било добро подићи засебне објекте, један за филијалу банке и други за чиновничке станове, с обзиром на то да у укупној просторној организацији станови заузимају знатан део административног објекта.<sup>876</sup> Ипак, након образложења да је постојећи пројекат који спаја две функције, административну и стамбену, изведен по угледу на филијале емисионих установа у Европи, пре свега националних банака Француске, Аустроугарске и других, Комисија је одлучила да задржи решење које је Најман првобитно предложио пројектом. У наредном периоду, до јула 1929. године

<sup>874</sup> АНБС, досије 236, Записник са 7. седнице Главног Управног одбора Народне банке Краљевине СХС од 20.9.1927.

<sup>875</sup> АНБС, досије 236, Записник са 41. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 20.4.1929.

<sup>876</sup> АНБС, досије 236, Записник са 43. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 31.5.1929.

Најман је припремио и све потребне скице, планове и предрачунае за потребе избора извођача радова за подизање филијала у Битољу и Скопљу, а у припреми су били пројекти за инсталације и намештај.<sup>877</sup> Међутим, како би радови на изградњи филијале у Скопљу и заиста отпочели било је неопходно да Народна банка заврши откуп околних имања који би локацију отворили према главном Тргу Краља Петра. У те сврхе ангажован је и председник општине Скопља Јосиф Михајловић, који је и сам био архитекта.<sup>878</sup> Михајловић је био уверења да ће подизање монументалне палате једне од најзначајнијих државних институција на најзначајнијем градском тргу, која ће по свом положају бити пандан управо завршеном Официрском дому (1929, Вилхелм Баумгартен), допринети улепшавању Скопља. Због тога је сугерисао гувернеру Бајлонију, иако је био уверења у високе способности архитекте Јосифа Најмана који је пројекат већ урадио, да се ипак распише конкурс за идејни пројекат јавне зграде каква је била филијала Народне банке.<sup>879</sup>

У време изградње нове банчине филијале, Скопље је у новој државној организацији било један од регионалних центара Краљевине. Крајем треће деценије прошлог века питање његове урбанизације постало је важна тема, коју је надгледао председник општине, архитекта Јосиф Михајловић.<sup>880</sup> Један од првих његових потеза на дужности градоначелника била је израда регулационог плана Скопља, чији је био аутор, а на коме је требало засновати све будуће интервенције. Посебна пажња била је усмерена на уређење и изградњу једног од главних градских простора Трг Краља Петра, те је у том контексту и упутио сугестију управи Народне банке. Међутим, банка је већ имала готов Најманов пројекат.

Јосиф Најман је банци предао пројекат двоспратне палате смештене на парцели неправилног облика.<sup>881</sup> Објектом су биле обухваћене и административна и стамбена намена и то тако што је приземље било намењено управи филијале и клијентима, док су оба спрата предвиђена за становање. На првом спрату је смештен један петособан и два двособна стана, а на другом два двособна и један четворособан стан (сл. 55, 56). Стан за вратара је био предвиђен у међуспрату. Најнижа, подрумска етажа одређена је за смештај архиве, оставе за огрев и других помоћних просторија. У административни део

---

<sup>877</sup> Исто.

<sup>878</sup> ДАРСМ, Одделение Скопје, Градско поглаварство општине Скопје, Техничка дирекција, Филијала Народне банке КЈ у Скопљу, 6.1.285.5/465-744.

<sup>879</sup> Исто.

Конкурс за Народну банку у Скопљу помиње и архитекта Којић у својим сећањима на архитектонску продукцију између два светска рата и то у списку конкурса, под редним бројем 25. Међутим, и поред изражене иницијативе није се одржао конкурс за филијалу Народне банке, већ су пројекте радили ангажоване архитекте банке, најпре Најман а потом Несторовић. По свој прилици архитекта Којић је мислио на конкурс за Хипотекарну банку у Скопљу (прим. аутор). Такође, расписивање конкурса помиње и македонски истраживач Кокан Грчев у својој студији. Б. Којић, *Друштвени услови развита архитектонске струке у Београду 1920-1940. године...*, 254; К. Грчев, *Архитектонските стилови во македонската архитектура од крајот на 19. век и период меѓу две светски војни*, Скопје 2003, 217-218.

<sup>880</sup> Z. Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji...*, 125-129; Г. Константиновски, *Градители во Македонија XVIII-XX век*, Скопје 2001, 88-89; К. Грчев, *Наведено дело*, 191-388; К. Томовски, Б. Петковски, *Наведено дело*, 31-54; J. Nenadović, J. Milosavljević, *Doprinos beogradskih arhitekata izgradnji međuratnog Skoplja: urbanistički razvoj i profana arhitektura*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, А. Кадјевић, А. Илијевски (ur.), Београд 2021, 132-138.

<sup>881</sup> АНБС, 1/II, фасцикла 239, Изградња банчине филијале у Скопљу.

у приземљу ступало би се кроз репрезентативну улазну партију, позиционирану у оси симетрије читавог пројекта. Наспрам ње, у дубини приземне зоне смештен је тракт са великом шалтер салом за клијенте и другим банчиним одељењима. Улаз у стамбени део је позициониран на бочном крају главне фасаде, чији пандан на супротној страни представља колски улаз. Иако је од Најмана захтевана фасада у српско-византијском стилу на основу сачуваног сегмента фасаде на цртежу попречног пресека, пре можемо закључити да је Најман прибегао, као и код вила за директора и помоћника директора у Заводу за израду новчаница, више академским постулатима (изражена оса симетрије, јасна подела објекта по хоризонтали, ограде са балустрадом са појединим романтичарским елементима (лучно засведени прозори). Иако је пројекат био спреман за извођење, услед несугласица које су наступиле приликом окончања послова око изградње Завода за израду новчаница у Топчидеру, Народна банка прекида сваку сарадњу са Најманом. Даље послове на подизању филијале у Скопљу, као и остале грађевинске послове, од почетка 1930. године је преузео архитекта Богдан Несторовић. У међувремену су завршени преговори и откуп околних имања, као и регулација трга, тако да је банка сада располагала атрактивнијим плацем за подизање филијале, између Трга Краља Петра и Кеја краља Александра. Нове околности условиле су и израду новог пројекта. Такође, модерна архитектура је лагано прихватана и у архитектури јавних објеката, тако да банка више није инсистирала ни на фасади у српско-византијском стилу. Нови планови су усвојени маја 1931. и до краја те године била је подигнута скоро цела троспратна палата са полукружним портиком на углу и фасадама конципираним под очигледним утицајем модернизма.<sup>882</sup> Филијала Народне банке у Скопљу завршена је до 1933. године према Несторовићевом пројекту, као пандан Баумгартеновом Офицерском дому,<sup>883</sup> са којим је чинила визуелну просторну доминанту на главном скопском тргу. Једна од највећих зграда банке подигнутих у периоду између два светска рата и једна од највећих које је Несторовић пројектовао, порушена је у земљотресу 1963. године.

---

<sup>882</sup> Исто; ДАРСМ, Одделение Скопје, Градско поглаварство општине Скопје, Техничка дирекција, Филијала Народне банке КЈ у Скопју, 6.1.285.5/465-744; С. Максић, *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића...*, 59-60.

<sup>883</sup> Аноним, *Освећење темеља Народне банке у Скопљу*, Политика 4.7.1931, 7; С. Максић, *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића...*, 59-60; С. Максић, *Дело Богдана Несторовића у Јужној и Југоисточној Србији*, Лесковачки зборник ХЛI, Лесковац 2001, 267; Г. Константиновски, *Наведено дело*, 51; К. Грчев, *Наведено дело*, 217-220; К. Томовски, Б. Петковски, *Наведено дело*, 42-43; А. Кадјевић, *Bogdan Nestorović: arhitekta Narodne banke Jugoslavije...*, 107-108.

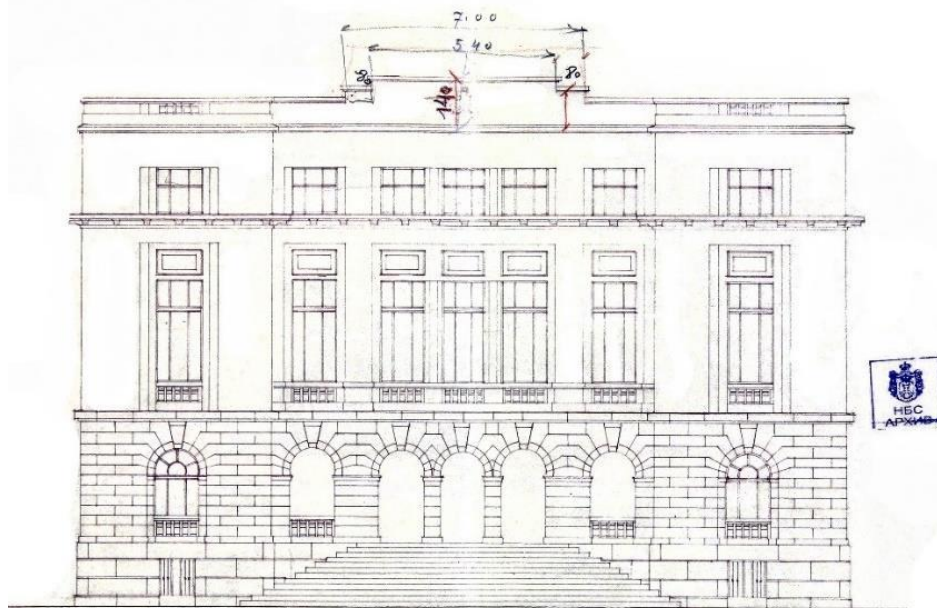
ПЛАН ЗА НОВУ ЗГРАДУ ФИЛИЈАЛА НАРОДНЕ БАНКЕ У СКОПЉУ



Сл. 56 Јосиф Најман, Пројекат филијале Народне банке у Скопљу, подужни пресек (извор: АНБС 1/II, фасцикла 239)

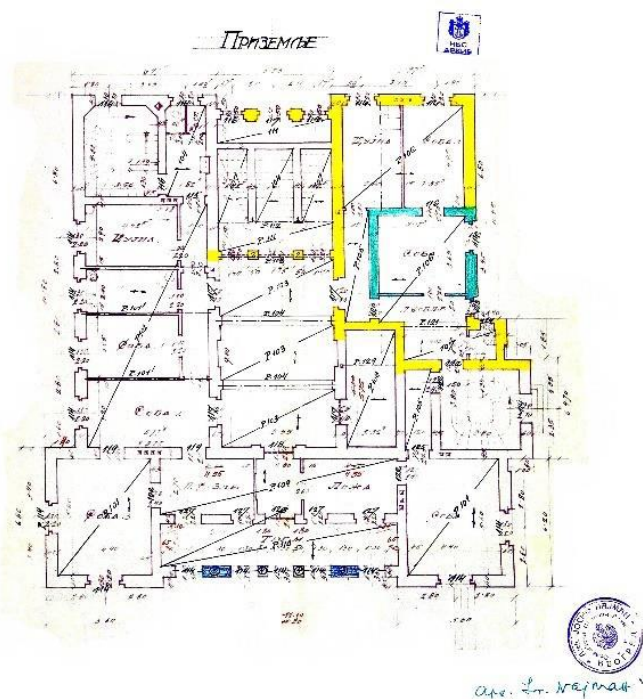
Пројектовање две филијале Народне банке, у Скопљу и Битољу, текло је скоро истовремено. Након што су одобрени пројекти за подизање филијале у Скопљу, Јосиф Најман је већ јуна 1929. године поднео Комисији за подизање штампарије банке и пројекат филијале у Битољу (сл. 57, 58).<sup>884</sup> Народна банка је од предаје једног до предаје другог пројекта у међувремену формирала контролну Комисију за грађевинске радове коју су чинили архитекти Петар Поповић, Петар Бајаловић и Драгутин Маслаћ и дала им у задатак да предложени пројекат одобре.

<sup>884</sup> АНБС, досије 236, Записник са 44. седнице Комисије за подизање банчине штампарије од 6.6.1929.



Сл. 57 Јосиф Најман, Пројекат филијале Народне банке у Битољу, главна фасада  
(извор: АНБС 1/II, фасцикла 241)

Најман је на плацу који је купљен 1928. године у Булевару краља Александра, уз реку Драгор и двориште гимназије, а у непосредној близини суда општине Битољ, пројектовао двоспратно слободностојеће здање. На основу сачуване техничке документације и предмера радова закључује се да је планиран репрезентативан објект са луксузним материјалима. И у овом пројекту, као и у пројекту скопске филијале, Најман спаја административну и стамбену функцију, само што за разлику од пројекта за Скопље, у битољској филијали становање смешта у приземље (по један трособан, двособан и једнособан стан) и на други спрат (по један четворособан, трособан и двособан стан), као и мању собу у тавану. Пословну намену добио је први спрат резервисан за филијалу и клијенте. Како би јавни простор филијале, чији део за клијенте заузима средишњи простор објекта у нивоима првог и другог спрата, добио довољно светла, пројектована је лантерна у средишту конструкције крова. Имајући у виду неопходност да се јасно раздвоје две различите намене спојене у једну целину, Најман је предвидео засебне улазе у стамбени део, позициониране на десној бочној и дворишној фасади. Централно позициониран улаз на главној фасади, којем се приступа степеницама изведеним у вештачком камену и преко трема, води до наспрамно позиционираног степеништа у дубини објекта које је намењено филијали на првом спрату. Високо изнад главног улаза пројектована је атика и натпис на главној фасади са грбом. Предвиђено је и да се предње двориште поплоча каменим плочама, а сам плац огради оградом од вештачког камена, а у деловима ка улици од гранита (горњи хоризонтални део).



Сл. 58 Јосиф Најман, Пројекат филијале Народне банке у Битољу, основа приземља  
(извор: АНБС 1/II, фасцикла 241)

Искуства стечена на пројектовању и употреби материјала за Завод за израду новчаница пронашли су своје место у пројекту битољске филијале. За обраду фасаде планирао је извођење сокла у вештачком камену, а виших фасадних површина у теранови, фино штокованој, са израдом испада и гезимса, док су у унутрашњем уређењу објекта примењени материјали слични онима у штампарији новчаница. Подови су планирани у храстовом паркету и керамичким плочицама. На плафонима је предвиђена штукатура, посебно у јавном простору филијале и то зидови малтерисани гипсом, таванице у гипсу са штукатуром и стубови у гипсу. Облога зидова јавног простора приземља планирана је од вештачког камена. Главне степенице су предвиђене од профилисаног аранђеловачког сијенита са оградом од кованог гвожђа и рукохватом од полиране храстовине, опционо са балустрадом, док је за споредне степенице планиран аранђеловачки сијенит без профилације.<sup>885</sup> Израда стражара је предвиђена у природном камену, а улазни степеник од гранита.

Фасаде филијале у Битољу, као и код пројекта за филијалу у Скопљу, Најман је замислио на чврстим академским основама са умешно уклопљеним појединим романтичарским акцентима. Изражена оса симетрије, троделна подела фасадне композиције наглашеним подеоним венцима, јасно истакнута раздвојеност функција у складној комбинацији са лучно завршеним тремом главног улаза и лучно засведеним

<sup>885</sup> АНБС, досије 236, Статички рачун филијале Народне банке у Битољу; АНБС, 1/II, фасцикла 241, Изградња банчине филијале у Битољу.



прозорима најнижих зона супротстављеним вертикалама прозора првог спрата, остварују хармоничну и стабилну архитектонску композицију.

Јосиф Најман је почетком марта 1930. године и званично предао оригинале пројекта са детаљним прорачунима. Међутим, услед прекида сарадње са Народном банком овај посао је наставио нови архитекта банке Богдан Несторовић, који већ јула 1930. године почиње да ради нове скице, планове, предрачун и статички прорачун,<sup>886</sup> односно све до краја 1930. године врши корекцију планова како би се смањили трошкови градње.<sup>887</sup> Иако је задржао поједине елементе из Најмановог пројекта попут позиције степеништа, главног и бочних улаза, трема, атике изнад улаза и слично, Несторовић је понудио чистију и јаснију функционалну схему унутрашње организације простора и изменио пројекат фасаде. Логично, пословање смешта у приземље, а становање на горње етаже. Како је банка септембра 1930. године купила и суседни плац,<sup>888</sup> истовремено су се стекли услови за подизањем нешто већег објекта него што је то раније планирано.

Иако је Најман прво пројектовао филијалу у Скопљу, када је дошло до промене пројектанта и измене у плановима, променио се и редослед саме изградње, тако да је прво почело подизање филијале у Битољу. Грађевински радови, према Несторовићевом пројекту, трајали су од марта до децембра 1931. године, а банка је већ од јануара наредне, 1932. отпочела рад у новоотвореном објекту (сл. 59).<sup>889</sup>

Несторовић је реализовао складну композицију наглашеног српско-византијског духа, засновану на контрастима увучених и истурених сегмената попут ризалита, тремова и портала. Обликовање главног улаза у форми портика несумњиво рефлектује политичка настојања да се нагласи дух старе Србије у македонским крајевима ослобођеним у балканским ратовима.<sup>890</sup> Архитектуром филијале у Битољу реализовао је једно од бољих остварења националног стила у српској међуратној архитектури. У наредним деценијама Богдан Несторовић ће за Народну банку пројектовати и низ других филијала: у Дубровнику (1936), Шапцу (1937-1938), Карловцу (1939), Крагујевцу (1938-1940), Ужицу (1938-1940), Пљевљима и Зајечару (1956).<sup>891</sup>

---

<sup>886</sup> АНБС, досије 236, Записник 38. седнице Управног одбора Народне банке КЈ од 31.12.1930.

<sup>887</sup> АНБС, I/II, фасцикла 241, Изградња банчине филијале у Битољу.

<sup>888</sup> Исто.

<sup>889</sup> Исто; Аноним, *Зграда филијале народне банке у Битољу*, Политика 4.8.1931, 6; Z. Manević, *Naši peimari: Bogdan Nestorović...*, 55; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 182; С. Максић, *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића...*, 58-59; С. Максић, *Дело Богдана Несторовића у Јужној и Југоисточној Србији...*, 265-266; А. Kadijević, *Bogdan Nestorović: arhitekta Narodne banke Jugoslavije...*, 106-107.

<sup>890</sup> С. Максић, *Дело Богдана Несторовића у Јужној и Југоисточној Србији...*, 266.

<sup>891</sup> Исто, 265, 269.



Сл. 59 Богдан Несторовић, Филијала Народне банке у Битољу  
(извор: АНБС 1/II, фасцикла 241)

Искуство пројектовања Завода за израду новчаница, а потом филијала Народне банке у Скопљу и Битољу, посебно спајања више различитих намена у једну функционалну целину, као и умеће стечено у Националној банци Француске, били су од непроцењиве вредности за даљу пројектантску активност Јосифа Најмана, посебно за пројекте који ће му бити поверени у наступајућем периоду: Општинске штедионице, стамбено-пословне зграде са штампаријом Анатолија Ивановића и комплекса Државне маркарнице.

## Професионална афирмација (1927-1930)

Паралелно са првим великим пословима за Народну банку Краљевине СХС, Јосиф Најман је лагано придобијао поверење других инвеститора и сигурно ступао на архитектонску сцену Београда. Један од првих самосталних пројеката које је радио у Београду био је његов поклон Српском лекарском друштву. Наиме, још током свог боравка у Паризу 1926. године, понудио је Друштву, које је у то време планирало да подигне **Дом лекара на Зеленом венцу**, на углу са Призренском улицом, да у спомен на рано преминулог брата Ериха, апсолвента медицине, санитетског наредника и хируршког асистента, бесплатно уради пројекат.<sup>892</sup> Предлог је у Друштву био свесрдно прихваћен, Најман је урадио пројекат, али је Дом подигнут тек након неколико година према пројекту архитекте Владимира Пауновића.<sup>893</sup>

Наиме, један од услова који је поставио Грађевински одбор Града Београда за подизање новог објекта намењеног лекарима био је да Дом лекара на адреси Зелени венац бр. 1-3 (данас Краљице Наталије бр. 1) угао са Призренском и суседни објекат у Призренској 17 (раније 15) имају јединствено решење фасаде. У складу са тим захтевом Најман је и дао решење које фасаде два објекта облачи у јединствено рухо и на тај начин визуелно истиче просторно доминантан залучени угао на раскрсници важних градских улица. Са предложеним решењем фасаде, које је одобрено децембра 1927. године, сложили су се инвеститори оба објекта Српско лекарско друштво и Драгомир Нешић, власник објекта у Призренској улици.<sup>894</sup> Међутим, током изградње свог објекта, сусед Дома лекара из Призренске улице није се придржавао уговорених висина спратова и то на штету Дома лекара. Испред Српског лекарског друштва иступали су архитекта Александар Јанковић и др Ћира Панић, члан одбора Друштва.<sup>895</sup> На крају, услед низа околности Најманов пројекат није реализован, а архитекта Владимир Пауновић је израдио нови пројекат 1931. за административно-стамбени објекат са локалима у приземљу, по којем је наредне године објекат изграђен.<sup>896</sup>

На основу сачуваног, веома оштећеног цртежа фасаде, закључујемо да је Најман, сходно својим пројектантским, естетским и визуелним искуствима стеченим у француској престоници, предложио решење фасаде троспратног објекта са локалима у приземљу у духу прочишћеног француског академизма (сл. 60). Складно конципирано фасадно платно трипартитне хоризонталне поделе, оживљено је израженим профилисаним подеоним венцима и уједначеним ритмом отвора различито решених по нивоима. У зони првог спрата лучно завршени прозори обогаћени су балустрадом у нижој зони, зону другог спрата истичу француски балкони са транспарентним оградама, док су нешто смиренији и мањих отвора прозори у највишој зони. Доминантан мотив

<sup>892</sup> 48. *Годишња Скупштина Српског Лекарског Друштва одржана 18. Септ. 1926. Године у Београду у дворани Очне клинике у Видинској улици.* *Srp Arh Celok Lek* 1926; XXVIII (12), 705.

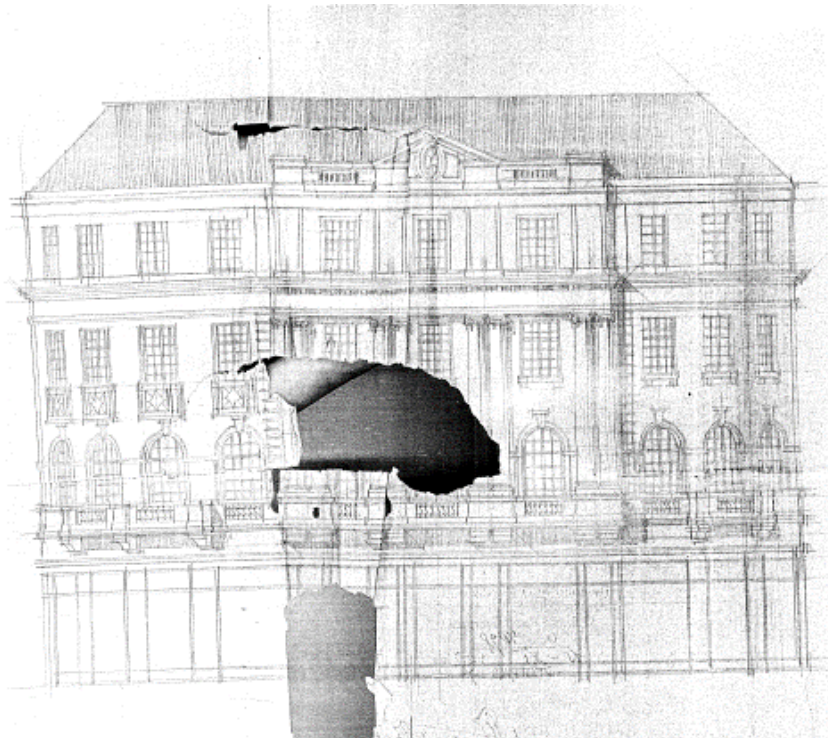
<sup>893</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 1-2-28; 7-12-1931.

<sup>894</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 1-2-28. Пројекат зграде Драгомира Нешића у Призренској улици потписао је архитекта Валериј Сташевски. Зграда се зидала од 15. марта до 10. децембра 1928. године.

<sup>895</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 7-12-1931. Архитекта Јанковић је у другој половини 1928. године предлагао другу варијанту заједничке фасаде. Решење фасаде усвојио Грађевински одбор Града Београда 4.10.1928.

<sup>896</sup> *Исто.*

фасаде представља централно позициониран ризалит који је у средишту поткровног венца завршен зиданом атиком са троугаоним забатом. Био је ово први, на жалост нереализован пројекат Јосифа Најмана којим је настојао да дух париских палата пренесе на београдско поднебље.



Сл. 60 Јосиф Најман, Српско лекарско друштво, Краљице Наталије 1, скица фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 1-2-28)

Према сведочењу Јулије Најман, пројектовао је зграду банке Воје Недељковића на углу улица Кнеза Милоша и Крунске,<sup>897</sup> тадашњу зграду Врачарске задруге, у којој је данас смештена амбасада Турске, с тим што је на пројекту потпис другог архитекте.<sup>898</sup> Међутим, не можемо да потврдимо ове тврдње имајући у виду да су познати подаци око подизања зграде задруге.<sup>899</sup> Претпостављамо да је дошло до извесне забуне те да је Јулија Најман мислила на објекат у непосредној близини, такође подигнут на углу али на углу других улица Кнеза Милоша и Краља Милана, на **стамбено-пословну палату породице Димитријевић**. Ова палата, иако ју је подигла угледна породица, од свог подизања до данас била је познатија по продавницама обуће које су се налазиле у њеном локалу у приземљу, првобитно као палата „Бата“, а касније „Борово“ (сл. 61, 62).

<sup>897</sup> Највероватније је у питању забуна и да је Јулија Најман мислила на Воју Вељковића, власника Врачарске задруге (прим. аутора).

<sup>898</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман.

<sup>899</sup> Објекат на углу улица Кнеза Милоша и Крунске бр. 1 подигнут је 1924. године према пројекту архитекте Живојина Николића, насталом у техничком бироу Светолика Младеновића. Маркантна угаона грађевина изведена је у духу архитектуре академизма на чијим фасадама значајно место заузимају изузетни примери архитектонске пластике и слободне скулптуре, рад вајара Живојина Лукића и Вуке Велимировић.



Сл. 61 и 62 Даница Томић Милосављевић, Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда породице Димитријевић, Кнеза Милоша 23-25 (извор: лево колекција Милоша Јуришића, десно фотографија аутора)

Пројектовање, а потом изградња палате породице Димитријевић,<sup>900</sup> на углу улица Краља Милана бр. 32 (раније Краља Милана бр. 82) и Кнеза Милоша бр. 23-25 (раније Кнеза Милоша бр. 21) трајала је скоро целу трећу деценију.<sup>901</sup> Иако је палата у објављеним радовима архитекте Богдана Несторовића и других аутора који су као извор користили Несторовићеве наводе, приписивана архитекти Петру Ј. Поповићу,<sup>902</sup> сачувана архивска документација ипак указује на другог аутора. У могуће ауторство архитекте Поповића указивале су и две недатиране и непотписане скице делова фасаде сачуване у његовој заоставштини у Музеју Српске православне цркве, за које се компаративном анализом утврдило да су скице фасаде палате Димитријевић.<sup>903</sup> На сачуваним скицама у заоставштини Петра Поповића приказана је фасада на којој доминирају јонски стубови, плитки пиластри, као и архитектонска пластика са мотивима преузетим из митологије комбинована са флоралним мотивима и богато украшена парапетна поља између прозора и конзоле.<sup>904</sup> Међутим, иако детаљи фасада на скицама јасно указују да су цитати садашњег стања фасада палате, не постоје подаци који би јасно и недвосмислено могли да потврде Поповићево ауторство. Оно што донекле и даље може да доводи у питање ко је заиста аутор ове београдске палате јесте чињеница да је архитекта Несторовић био у то време млад, савременик њеног подизања и добар познавалац активности и прилика у градитељству Београда тог времена, што би требало

<sup>900</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-26-1927. Као инвеститор се првобитно наводи Персида Димитријевић, супруга доктора, санитетског пуковника и министра Ђорђа Димитријевића. Након изградње, а у накнадним интервенцијама реализованим на плацу као инвеститори се наводе браћа Димитријевић то јест њихови синови: Милан, лекар и санитетски генерал, Миливоје, дивизијски генерал и Велizar, пуковник и управник двора до 1928. Касније се као инвеститор појављује и Југословенско друштво железница.

<sup>901</sup> Исто.

<sup>902</sup> Б. Несторовић, *Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)*..., 361.

<sup>903</sup> Д. М. Милошевић, *Наведено дело*, 4, 41, 67-69.

<sup>904</sup> Исто, 4, 41, 68-69.

да улије поверење у његово сећање и тврдње око имена аутора. С друге стране, не мање важан је и податак да је он био добар пријатељ још са студија са архитектама и инжењерима ангажованим на изради пројеката, чија су имена сачувана у архивској документацији, те сходно томе претпостављамо да би требало да се сећа да су његове колеге и пријатељи пројектовали један тако важан престонички објекат. И поред свих ових претпоставки, остаје непознаница на основу чега је у својим историографским радовима тврдио да је Петар Поповић аутор угаоне вишеспратнице у Краља Милана.<sup>905</sup>

Упркос горе наведеном, у даљим анализама ослонићемо се на податке и документа сачувана у Техничкој дирекцији Историјског архива града Београда и визуелне изворе из времена подизања и након изградње.<sup>906</sup> Први пројекат за подизање монументалне палате на месту старије једноспратне породичне куће, на углу две веома значајне београдске улице, урадила је 1921-22. године млада архитекта Даница Милосављевић, у то време већ запослена у Општини града Београда.<sup>907</sup> Могуће везе које су утицале на одабир пројектанта породичне зграде могу се тражити у контактима насталим током протеклог рата. Наиме, сви мушки чланови породице Димитријевић су били учесници рата, а поједини од њих су били санитетски лекари. С друге стране, архитекта Милосављевић је у рату била добровољна болничарка у резервним војним болницама у Крагујевцу и Лесковцу, и преводилац при француској лекарској комисији у Србији,<sup>908</sup> те су врло вероватна њихова ратна познанства, а потом и пословни односи након рата.

Имајући у виду да је архитекта Милосављевић децембра 1921. године ступила на дужност у Грађевинско одељење Општине града Београда,<sup>909</sup> које је одобравало пројекте за изградњу, пројекте за градњу палате Димитријевић на одобрење је, у име власника, поднео Грађевински одсек Подунавског трговачког акционарског друштва. Друштво је

---

<sup>905</sup> В. Зајина, потпредседник Београдске Општине, Наредба техничком особљу Општине Београдске, ОН 1.8.1929, 35. Забрана техничком особљу Београдске општине да не смеју да пројектују за приватне инвеститоре под претњом отпуштања из службе датирана је са 18. март 1929, а у Општинским новинама, службеном гласилу града објављена је тек 1. августа 1929. године. Тако да ни то не може да буде један од аргумената. У сваком случају архитекта Петар Поповић није био општински, већ државни службеник. Ова забрана евентуално је могла да се односи на архитекту Милосављевић, али у тренутку прописивања забране палата је већ увелико била завршена.

<sup>906</sup> У разјашњавању тока градње ауторки рада је неизмерно помогао Милош Јуришић, који је љубазно ставио на увид своју колекцију историјских фотографија.

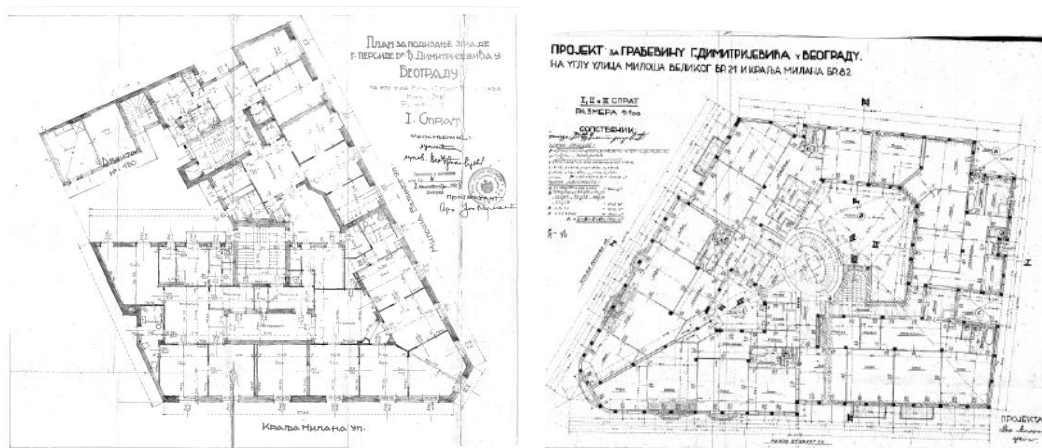
<sup>907</sup> Рођена је 4.12.1893. у Крагујевцу. Дипломирала је 1921. године на Техничком факултету Универзитета у Београду. У Првом светском рату је била добровољна болничарка, преводилац при француској лекарској комисији у Србији, а преводила је и генералу Д'Епереу. Одмах након дипломирања се запослила као архитекта Београдске општине. Била је супруга Јована С. Томића, професора на Филозофском факултету Универзитета у Београду, оснивача катедре за минералогiju. Живели су у Професорској колинији, у улици Стојана Новаковића. Као секретар Грађевинског одбора Општине београдске, Даница Томић Милосављевић је написала чланак „О изграђивању Београда“, који је штампан 1927. у публикацији Београд у прошлости и садашњости, објављеној поводом пет стотина година од смрти деспота Стефана Лазаревића (чланак датиран са 3.7.1927). ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-26-1927; ИАБ, ОГБ, 277/40; Д. Томић-Милосављевић, *О изграђивању Београда*, у: Београд у прошлости и садашњости, Београд 1927, 108-125; В. С. Марковић, *Наведено дело*, 5; Д. Ђурић-Замоло, *Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета генерације 1896-1940. године...*, 32-33, 52; *Наша историја наша сећања 1918-2018. Солидарност српских и француских војника и цивила у Првом светском рату*, Београд 2018, 46.

<sup>908</sup> Исто.

<sup>909</sup> Децембра 1921. положила државни технички испит у Министарству грађевина. ИАБ, ОГБ, 277/40.



остављајући потпис архитекте Милосављевић преко њега додатно ставило свој печат.<sup>910</sup> У то време, на наспрамном плацу на углу улица Краља Милана и Кнеза Милоша Југословенска банка а.д, са којом ће се акционарско друштво ујединити, већ је градила своју монументалну палату. Претпостављамо да је ово било компромисно решење како би се избегао сукоб интереса а већ урађен пројекат ставио у процедуру добијања неопходних дозвола. Пројекат архитекте Милосављевић, односно Грађевинског одсека акционарског друштва, усвојио је Грађевински одбор Општине града Београда крајем јула 1922. године. Међутим, само месец дана пошто је добијено одобрење за градњу, породица Димитријевић услед кратког временског рока и недостатка финансијских средстава упућује молбу Грађевинском одбору да с једне стране палату гради у две фазе, прво да почне са зидањем целог фронта у Краља Милана и већег дела фронта у Кнеза Милоша, као и да завршетак палате према одобреним плановима реализује наредних година. Иако им је одбор одобрио ове измене, рушење старе куће и зидање палате неће почети све до пролећа 1927. године.<sup>911</sup>



Сл. 63 и 64 Пројекти стамбено-пословне зграде породице Димитријевић, Кнеза Милоша 23-25; лево: основа првог спрата, архитекта Јосиф Најман десно: основа првог, другог и трећег спрата, Даница Томић Милосављевић (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-26-1927)

Архитекта Милосављевић је пројектовала троспратни стамбени објекат, конципиран на основама академске архитектуре (сл. 64, 65, 66).<sup>912</sup> Њено идејно решење

<sup>910</sup> Подунавско трговачко акционарско друштво било је једно од 29 банака оснивача удружења банака у Београду, децембра 1921. године. Његовим уласком у Јадранску банку а.д. је основана Јадранско-подунавска банка 11. маја 1924. године. Палата завршена 1924. године на углу Краља Милана и Кнеза Милоша била је у ствари палата новоосноване Јадранско-подунавске банке. S. Pantelić, *Jadransko podunavska banka*, [https://www.casopisbankarstvo.rs/Portals/0/Casopis/2009/1\\_2/B01-02-2009-Proslost.pdf](https://www.casopisbankarstvo.rs/Portals/0/Casopis/2009/1_2/B01-02-2009-Proslost.pdf) [приступљено 27.2.2020]; Н. Tucić, М. Prosen, *Alfa među palatama. Jadransko-podunavska banka*, Beograd 2015, 29.

<sup>911</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-26-1927. Стара зграда порушена је од средине априла до средине маја 1927. године.

<sup>912</sup> Исто. Сачуване су основе и цртежи уличних фасада. У име сопственика палате господина Димитријевића планове је потписивала његова супруга Персида Димитријевић. Међутим, октобра 1922. овластила је свог сина Велизара да је заступа у свим питањима која се односе на подизање објекта.



фасаде,<sup>913</sup> академски постављено са јасно истакнутим угаоним решењем и елементима плитке архитектонске пластике на кружном тамбуру куполе, и пуне скулптуре на угаоном сегменту у поткуполном простору, као и на појединим парапетним фасадним пољима, недвосмислено је било у сагласју са новим објектима подигнутим у претходној деценији у најнепосреднијем окружењу. Овде се пре свега мисли на просторну, волуметријску и стилску усаглашеност са објектом Дома Врачарске штедионице, који је подигнут 1908-1909. године према пројекту архитекте Данила Владисављевића и инжењера Милоша Савчића.<sup>914</sup> Заједнички именитељи Дома Врачарске штедионице и пројекта архитекте Милосављевић за палату Димитријевић огледају се и у веома сличном облику основе, као и решењу угаоног сегмента фасаде, посебно наглашеног благо заобљеним ризалитом, надвишеним високо уздигнутом калотом кубета.

Здање је конципирано са два једнака симетрична тракта постављена на регулацију, која су у дубини парцеле повезана дворишним крилом. У средини волумена зграде смештено је централно степениште, које осим што представља главну унутрашњу комуникацију, физички раздваја два унутрашња дворишта. Просторна организација је пројектована у складу са наменом објекта. Сходно пословно-трговачком карактеру пре свега улице Краља Милана, приземље је било одређено за ту намену. Дуж обе улице планирани су простори за дућане, док је крај тракта из улице Кнеза Милоша био предвиђен за биоскоп са свом потребном инфраструктуром од благајне и гардеробе до кино сале и оператера. Главни улаз у стамбени део објекта је постављен у улицу Краља Милана, док су два улаза из Кнеза Милоша била намењена уласку у сутерен и у биоскопски простор. У приземљу, у његовом дворишном тракту био је предвиђен и стан за вратара/настојника зграде. Три спрата, као и мансарда били су намењени пространим, функционалним салонским становима. Осим станова, у мансарди крила из улице Кнеза Милоша своје место су нашла два атељеа, док су у дворишном тракту размештене потребне помоћне просторије.

Из претходно наведене дескрипције пројекта архитекте Милосављевић закључујемо да је, иако млад архитекта који је тек ступио на дужност, успела да пројектује складно, репрезентативно и функционално здање, које је својом архитектуром усаглашено са непосредним савременим окружењем. Важност репрезентативности који је дат пројекту посебно је значајан ако се има у виду да је на наспрамном углу улица у току било подизање монументалне палате Јадранске, потоње Јадранско-подонавске банке.<sup>915</sup>

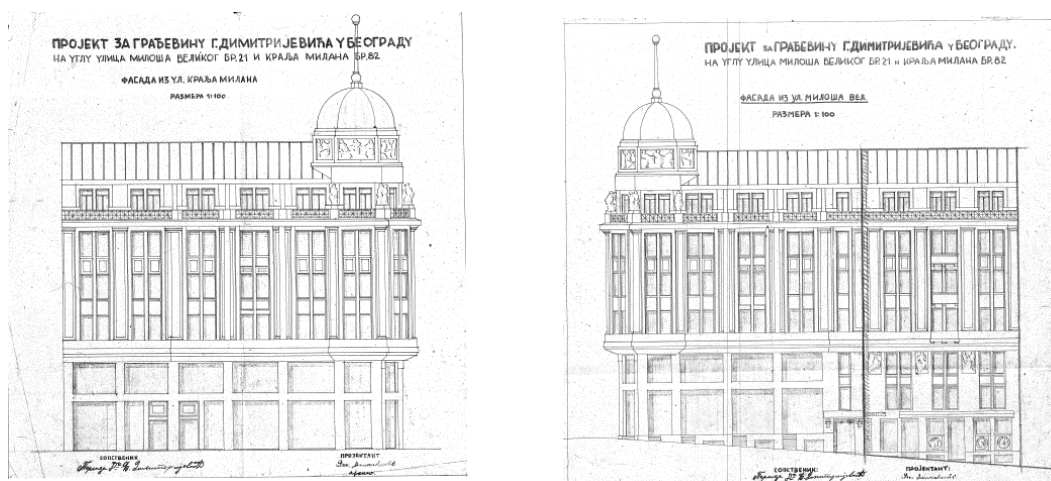
Након пет година од одобрења пројекта стекли су се услови за његову реализацију. Како је још 1922. године породица Димитријевић одлучила да извођење радова спроведе у две фазе, тако се и кренуло у изградњу. На основу претходно одобреног пројекта обновљена је дозвола за зидање марта 1927. године. Први део зграде, са одређеним изменама у одобреном плану и то у броју етажа, просторној организацији и намени просторија, грађен је од априла до октобра 1927. Подигнут је објекат из Краља

<sup>913</sup> Пројекат из 1922. године се у својој основној концепцији ослонио на стару једносратну палату Димитријевића која се на том месту налазила. Два тракта на регулацији улице сустичу се на равно засеченом угаоном сегменту са еркером, који је завршен куполом.

<sup>914</sup> С. В. Неђић, *Дом Врачарске штедионице*, Наслеђе VI, Београд 2005, 127-132.

<sup>915</sup> Палата је грађена од 1. јуна 1922. до новембра 1924. године. Н. Тусић, М. Прошен, *Navedeno delo*, 30.

Милана и већи део објекта из улице Кнеза Милоша са сутереном, приземљем, четири спрата и мансардом, чија је вредност радова износила 3.200.000 динара. Имао је један велики локал, седам станова, једанаест соба за канцеларије и један магацин. Након што су завршени ови радови, од октобра 1927. до августа 1928. настављено је са подизањем остатка фронта из Кнеза Милоша и једносратне дворишне зграде са две гараже.<sup>916</sup> Радове је изводио инжењер Иво Валанд, који је паралелно радио и на изградњи комплекса Завода за израду новчаница.



Сл. 65 и 66 Даница Томић Милосављевић, Пројекат стамбено-пословне зграде породице Димитријевић, Кнеза Милоша 23-25, фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-26-1927)

Како је планирана градња у две фазе, а током извођења радова се јавила потреба за низом промена одобреног пројекта, било је неопходно најпре измене унети у пројекат а потом за исте добити дозволу. На основу нечитког својеручног потписа на плановима, који обухватају основе и фасаде, претпостављамо да је ове измене у јесен 1927. године потписао Александар Гавриловић, доцент Универзитета. Међутим, неколико непобитних чињеница указује да је аутор измењеног пројекта Јосиф Најман, који је потписао одобрени пројекат наредне 1928. године. У тренутку када почиње изградња палате Димитријевић, Јосиф Најман је ангажован на значајним пословима – Завод за израду новчаница је био у жеку изградње, у току је била израда пројеката за фасаду Српског лекарског друштва, у раду су били пројекти за Трговачку академију. Све наведено биле су довољне референце да му се може поверити и израда измена и потпис пројекта једне монументалне палате, на важној градској локацији за становање угледне београдске породице. Међутим, иако је Најман био колега са факултета Данице Милосављевић, у тренутку поновног актуелизовања пројекта, није могао да потпише измене, јер је печат овлашћеног цивилног архитекте могао да добије тек након полагања државног техничког испита, што се десило у октобру 1927. године када је изградња палате била већ озбиљно поодмакла. С друге стране, Александар Гавриловић је био

<sup>916</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-26-1927.

грађевински инжењер, статичар, члан УЈИА,<sup>917</sup> као доцент Универзитета могао је да потпише планове без обзира на то да ли има или не приватну праксу. У сумњу да је он 1927. године био аутор измена у основама и решења фасаде пре свега доводи композиција складног и хармоничног академског фасадног платна, која указује да оно долази од вештог архитекте, а не статичара. Могуће решење ове наизглед замршене ситуације долази из чињенице да је у време изградње палате Димитријевић, Гавриловић заједно са Валандом и Најманом, а на Најманов позив, ангажован на градњи Завода за израду новчаница. Имајући у виду успешну сарадњу Најмана, Валанда и Гавриловића, могуће је за очекивати да је Гавриловић заправо учинио услугу Најману.

Ситуација се по овом питању променила годину дана касније. У јесен 1928. године Општина града Београда је дозволила тражене промене раније одобреног плана, које потписује архитекта Јосиф Најман (сл. 63). Упоређујући стање на пројектима из 1927. и 1928. и садашње стање закључујемо да је на основу њих објекат и реализован.<sup>918</sup> Пројекат са изменама 1928, као и претходна решења из 1927. и 1922, испред Грађевинског одбора Општине града Београда одобрила је општински службеник и аутор првобитног пројекта, архитекта Даница Томић Милосављевић. Не можемо да не приметимо да је архитекта Милосављевић у континуитету пратила реализацију свог пројекта.

Ако се анализирају основе из оба пројекта, архитекте Милосављевић и оне које је Најман потписао, а имајући у виду облик и позицију парцеле јасно је да је у основи решење из 1922. године, са одређеним изменама.<sup>919</sup> Два главна тракта угаоног здања постављена су на регулацију улица а суштинска измена њихове организације тичала се језгра објекта. Уместо једног централно позиционираног степеништа које је водило само из улице Краља Милана на горње етаже намењене становању, пројектована су два улаза, по један из обе улице и две степенишне комуникације. Такође, уместо унутрашњих дворишта предвиђени су значајно мањи светларници, по један за свако крило објекта, што је додатно омогућило измене у организацији станова. Што се тиче габарита и волумена, објекат је добио етажу више, с обзиром на то да је пројектован четвороспратни објекат са мансарадом. У приземљу зграде, уместо више дућана, смештен је један пространи функционални локал са централно позиционираним улазом са угла објекта, чији излози покривају целу дужину објекта из улице Краља Милана. Међутим, за разлику од претходног пројекта, власници су у међувремену одустали од отварања биоскопа у својој згради, те се на месту некада планираном за намену културе, изводе такође локали. Имајући у виду пад терена у улици Кнеза Милоша, који је омогућио веће висине у најнижим етажама, локали у овом делу палате, за разлику од оних раније изведених, у својим просторима су добили галерије. На горњим етажама, као и у претходном пројекту, предвиђени су велики, пространи салонски станови, од којих су они већи и репрезентативнији оријентисани ка улици Краља Милана.

---

<sup>917</sup> *Popis članova Udruženja Jugoslovenskih inženjera i arhitekata početkom god. 1927*, Технички лист 10, 31.5.1927, прилог, II.

<sup>918</sup> *Исто*. Сачуване су основе приземља, првог, другог, трећег и четвртог спрата, као и подужни и попречни пресеци.

<sup>919</sup> У тренутку када Најман преузима пројектовање у име сопственика Персиде Димитријевић пројекте потписује њен најмлађи син, пуномоћник пуковник Велизар Димитријевић.

Што се тиче фасада, на основу сачуваних изгледа из пројекта из 1922, као и цртежа фасаде из 1927. може се закључити да је изведено стање ослоњено на претходно пројектовано решење. Ово се нарочито чита у основним елементима композиције: одабиру и распореду архитектонских елемената на фасадном платну, израженој симетрији, уједначеној динамици и ритму, наглашеној хоризонталној подели композиције, архитектонској пластици. Изведене фасаде, решене као јединствено платно, академски су конципиране са јасно назначеном поделом по етажама које истичу јако профилисани подеони венци. Зона приземља са транспарентним излозима дућана представља базис горњих, стамбених етажа које су надвишене петом фасадом решеном у виду мансарде са кубетом на углу. Доминантан мотив средишњег дела фасаде представља уједначен низ јонских стубова који у хармоничној смени са полукружно завршеним прозорским отворима богатог плиткорелефног украса, наглашава зону другог и трећег спрата. Јонски стубови угаоног сегмента, као и они на крајевима трактова надвишени су троугаоним забатима. Богато осмишљен централни део фасадне композиције надвисује смирена и прочишћена зона четвртог спрата и мансарде са балустрадама између прозорских отвора. За разлику од пројекта из 1922. године, у духу сопственог архитектонског израза, Најман је читаву архитектонску композицију, као и угао здања нагласио нешто оштријим ивицама завршавајући га шестоугаоним кубетом крунисаним зиданом оградом, изнад које је украсна конструкција од кованог гвожђа.

Имајући у виду хронологију пројектовања и изградње ове престоничке палате морамо да закључимо да је њен аутор Даница Томић Милосављевић, чијој је посебности и репрезентативности допринео Јосиф Најман. Палата Димитријевић је први Најманов ангажман за стамбено-пословни објекат настао за приватног инвеститора и у томе је његова нарочита вредност. Истовремено, она је једина стамбено-пословна палата у његовом опусу која је реализована у духу нешто строжег академизма. Иако можемо да закључимо да се архитектура ове четвороспратнице у великој мери разликује од свега што је Најман пројектовао за приватне инвеститоре, чак и оних објеката реализованих у истом академском духу, она засигурно представља један од изузетно значајних објеката којим је аутор започео дефинисање личног архитектонског израза. У наредном периоду, и када се буде одлучивао за академски репертоар биће то онај веома близак француском академском рафинману. О репрезентативности палате породице Димитријевић сведочи и публикована фотографија зграде у Општинским новинама из августа 1929.<sup>920</sup>

Током четврте деценије на објекту су вршене мање преправке према изменама које је потписао овлашћени грађевинар Виктор А. Херц, прво 1934, а затим 1936. године. Овим изменама грађевина је на кровној тераси на углу, на крову шестоугаоног кубета, добила и дрвени павиљон.<sup>921</sup>

Репрезентативна стамбена вишеспратница на углу Краља Милана и Кнеза Милоша је делимично порушена у бомбардовању Београда 1941. године.<sup>922</sup> Иако се грађевинском одбору града за поправку штете објекта обраћају браћа Димитријевић, наредне 1942. године, архитекта Божидар Живадиновић је урадио пројекат њене

<sup>920</sup> Аноним, *Београд на прелому...*, ОН 1.8.1929.

<sup>921</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-26-1927. У име инвеститора иступао је син Персиде и Ђорђа Димитријевић, Миливоје, тада већ дивизијски генерал у пензији.

<sup>922</sup> Порушен је био део објекта из улице Кнеза Милоша и то све до приземља. ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-26-1927.

реконструкције и санације али за потребе Југословенског друштва жижица које је у међувремену купило део објекта. Овим пројектом извршене су и неке мање измене у односу на оригинално стање: мансарда је адаптирана у поткровље и отворена су још два улаза у приземљу.<sup>923</sup> Спроведени радови нису утицали на спољашњи изглед фасаде, која је до данас сачувала своје оригинално рухо из времена градње и изворну, стамбено-пословну намену.

Позицијом на углу важних градских саобраћајних комуникација, палата Димитријевић заједно са репрезентативним објектима који дефинишу суседне углове, Домом Врачарске штедионице архитекте Данила Владисављевића и инжењера Милоша Савчића и палатом Јадранско-подунавске банке подигнуте неколико година раније, као и хотелом „Лондон“ из XIX века по којем је назив понео топоним за овај део града „код Лондона“, како у време када је подигнута тако и данас, јасно је дефинисала раскрсницу на углу улица Кнеза Милоша и Краља Милана. Истовремено, поред урбанистичких вредности, њена архитектура, ауторским концептом, обликовањем и естетиком, чини интегративни елемент споменичких вредности горњег потеза улице кнеза Милоша.<sup>924</sup>

Током 1928. године, док је изградња палате Димитријевић напредовала, Јосиф Најман је био ангажован на пројектовању и изградњи јединог објекта просветне намене који је извео током своје каријере. **Трговачка академија**, једна од најстаријих средњих стручних школа у Србији, представља неодвојив елемент развоја образовања у области трговине и економије и важан чинилац у укупном друштвеном развоју Србије након стицања државне самосталности.<sup>925</sup> Развој трговачке, а потом и економске наставе, започет оснивањем првих полуприватних школа, достигао је врхунац тридесетих година XX века, управо подизањем ове зграде на простору Старе Палилуле.

Нова, модерна школска зграда на углу Цетињске и тадашње Кнез Милетине улице (данас Булевар деспота Стефана), подигнута је средствима из завештања браће Радојковић (сл. 67). Сву своју имовину, угледни београдски трговци су оставили за оснивање задужбине под називом „Задужбина браће Николе и Васе Радојковића“ са циљем да се подиже и шири трговинско просвећивање српског народа.<sup>926</sup> Како се имовина састојала углавном од непокретних имања у Поп Лукиној, Фрушкогорској, Змаја од Ноћаја, Цинцар Јанковој, Цетињској, Краљице Наталије и Кнез Михаиловој улици, управа Задужбине је продала један део имања да би могла да реализује тестаментарну вољу дародавца.<sup>927</sup> Намера је била да се од добијеног новца на задужбинском плацу у Цетињској улици подигне савремени објекат намењен

<sup>923</sup> Закошени зидови мансарде првобитно у дрвеној конструкцији сада су изведени вертикално од опеке. Промена је урађена искључиво из функционалних разлога како би се избегли углови карактеристични за мансарде.

<sup>924</sup> Палата Димитријевић припада просторно културно-историјској целини „Подручје уз Улицу кнеза Милоша“, која је утврђена за културно добро 29. децембра 2020. године.

<sup>925</sup> *Споменица Прве економске школе Владимир Перић Валтер 1881-1971*, Београд 1971; Документација ЗСКСГБ, досије споменика културе Зграда економске школе, СК-233.

<sup>926</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 8-46-1928. У тестаменту писаном 16. октобра 1900. године је наведено да целокупну имовину остављају у наслеђе српском народу за трговачку просвету. Задужбином је руководио одбор у којем су били др Воја Вељковић, др Драгутин Протић, адвокат Воја Павловић и касациони судија Драгољуб Радојловић.

<sup>927</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 8-46-1928; Аноним. *Нова палата Трговачке академије, задужбина браће Радојковић*, Време 11.4.1929; 7; Аноним, *Нова зграда Трговачке Академије*, Политика 23.8.1929, 8.

школовању будућих трговаца. Сам положај плаца налазио се непосредно испод Друге мушке гимназије, репрезентативног објекта академске архитектуре реализованог почетком XX века према пројекту Драгутина Ђорђевића, а до нове соколске вежбаонице архитекте Момира Коруновића из 1924. године.<sup>928</sup> На тај начин се на простору омеђеном улицама Поенкареовом (данас Македонска), Цетињском и Кнез Милетином формирао јединствени микроамбијент просветне намене којем ће се, уз објекат Трговачке академије,<sup>929</sup> крајем четврте деценије прошлог века придружити и Трговачка школа Београдске трговачке омладине, задужбина Евгеније Кики, на углу Цетињске и Хиландарске улице.



Сл. 67 Јосиф Најман, Трговачка академија, Цетињска 5-7  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

За пројектанта новог школског објекта „Задужбине браће Николе и Васе Радојковића“ у Цетињској улици, изабран је млади београдски архитекта Јосиф Најман,<sup>930</sup> и сам пореклом из угледне трговачке породице. Најман је до тада стекао углед умешног архитекте као пројектант и надзор над извођењем радова Завода за израду новчаница у Топчидеру, чија је градња била у току, али и као изабрани пројектант још једног репрезентативног објекта чији је инвеститор била Задужбина великог београдског добротвора Николе Спасића.<sup>931</sup> О његовим квалитетима одбору је сигурно сведочио и дао препоруке члан одбора Задужбине и члан Управног одбора Народне банке

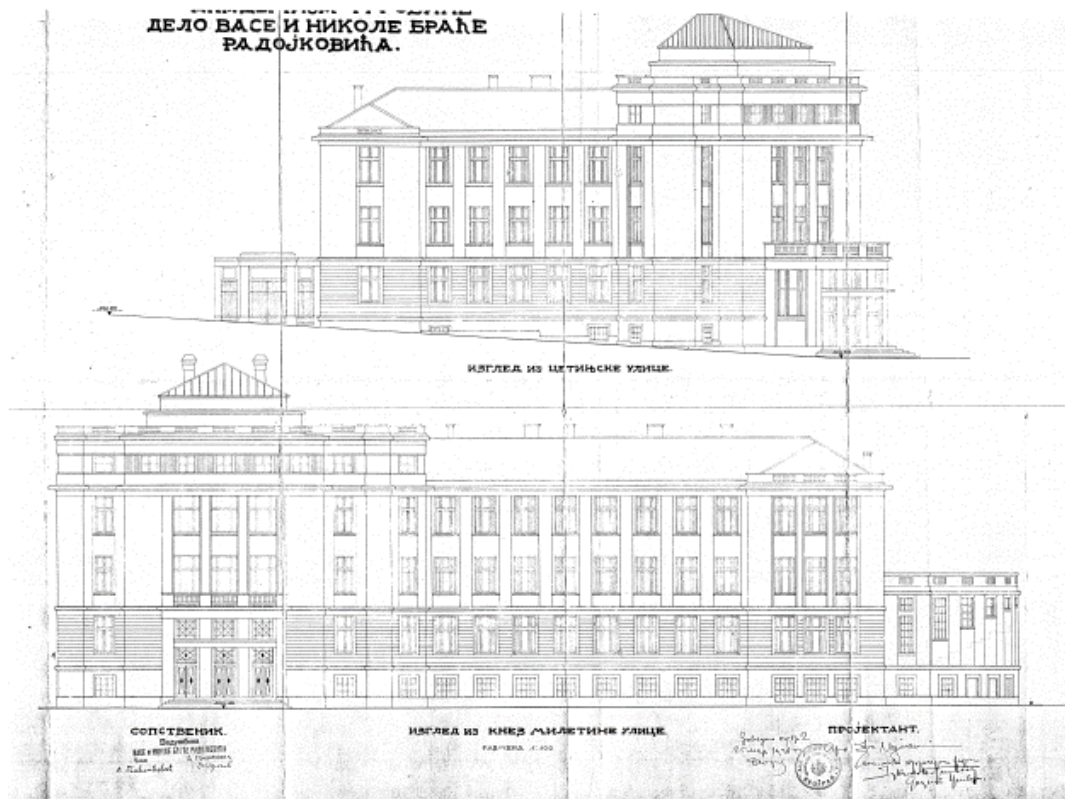
<sup>928</sup> Ова два објекта су се налазила на месту на којем се данас налази савремена вишеспратница са пратећим објектима новинског предузећа „Политика“.

<sup>929</sup> М. Јуришић, С. Тошева, *Развој и мене Београда на старим разгледницама, фотографијама и мапама. Из колекције Милоша Јуришића*, Београд 2020, 45.

<sup>930</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 8-46-1928, Аноним, *Успех једног нашег архитекте*, Недељне илустрације 3.8.1930, 4-5; А. Кадјевић, *Архитект Јосиф Најман (1894-1951)...*, 101; D. Djurić-Zamolo, *Jevreji graditelji Beograda do 1941. godine...*, 231; S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 1000; S. Mihajlov, *Josif Najman: Belgrade Architect Between the Two Wars...*, 161, 164; С. Михајлов, *Зграда Економске школе*, Београд 2019.

<sup>931</sup> Аноним, *Освећење Академије Трговине*, Политика 23.9.1929. 5.

Краљевине СХС, вицегувернер и председавајући Комисије за подизање банчине штампарије др Драгутин Протић.



Сл. 68 Јосиф Најман, Трговачка академија, Цетињска 5-7, фасаде  
(извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 8-46-1928)

Пројекат за академијину зграду Најман је завршио у мају 1928. године. Градња је трајала нешто више од годину дана од 16. јула 1928. до 31. августа 1929. године.<sup>932</sup> Надзор над извођењем радова водио је сам пројектант, док је извођач радова био инжењер Милан Драгојловић. Репрезентативна зграда академије трговине је освећена 22. септембра 1929. године.<sup>933</sup> Свечаности освећења су присуствовали угледни припадници трговачке, привредне и финансијске елите, попут Ђорђа Вајферта, Игњата Бајлонија, Михаила Ђурића, као и представници Министарства трговине, Универзитета, Београдске општине, професори академије са ђацима, угледне личности Београда, међу којима и Иса (Исидор) Најман, отац Јосифа Најмана. О значају подизања једног оваквог савременог школског објекта говоре и написи у београдској дневној штампи, који су помно пратили његову изградњу и опремање. У време када је подигнута, била је „најлепша и најмодернија“ школа у престоници, нарочито уколико се узму опште прилике у грађењу школских зграда на подручју града.<sup>934</sup> О важности грађевине за

<sup>932</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 8-46-1928.

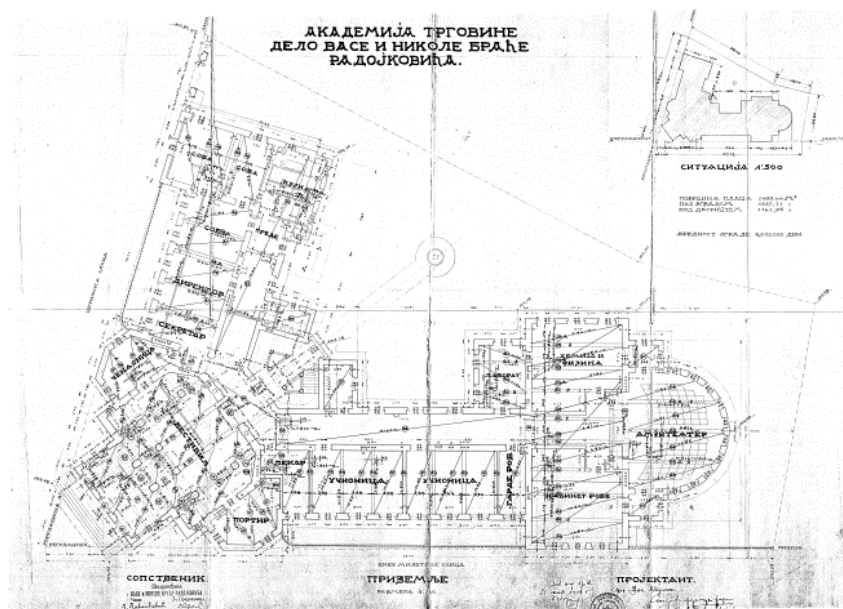
<sup>933</sup> Аноним, *Освећење Академије Трговине*, Политика 23.9.1929; 5.

<sup>934</sup> Ђ. Боровњак, *Архитектура два школска објекта Јованке Бончић Катеринић у Београду*, ГГБ LV-LVI, Београд 2008-2009, 265–290; А. Илијевски, *Breaking Ground. Pioneering Women in Serbian Architecture...*, 258-261; В. Путник Прица, *Подизање три основне школе у Београду 1928. године као прекретница у развоју архитектуре школских зграда*, Наслеђе 19, Београд 2018, 67-77; V. Putnik Prica, *The Role of Female*



архитектуру Београда говоре и илустрације које су се појављивале у штампи, између осталих у најзначајнијем гласилу које је јавност обавештавало о свим важним комуналним, инфраструктурним, грађевинским, социјаним и друштвеним питањима у главном граду „Београдским општинским новинама“.<sup>935</sup>

С обзиром на то да је Јосиф Најман од првих самосталних пројеката посебну пажњу посвећивао конструкцији, материјалима, рационалној и функционалној просторној организацији, како је навео у интервјуу који је дао новинару „Недељних илустрација“ [...] И овде се пазило да се остане доследно конструкцији, као и да сама зграда има карактер мирне отмености, што и доликује високој намени којој служи [...] <sup>936</sup> Објекат је изведен у армиранобетонској конструкцији чији се растер чита на фасадама школе, са степеницама од вештачког камена на бетонским носачима и стубовима, дрвене и армиранобетонске кровне конструкције са покривачем од фалцованог црепа.<sup>937</sup> Вредност изведених радова била је осам милиона динара.



Сл. 69 Јосиф Најман, Трговачка академија, Цетињска 5-7, основа приземља (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 8-46-1928)

Нова зграда академије трговине у својој просторној организацији била је првенствено подређена просветној функцији (сл. 69).<sup>938</sup> По својим габаритима заузимала је простор под објектом укупне површине 1400 м<sup>2</sup>,<sup>939</sup> са два двоспратна крила постављена на регулацију Цетињске улице и Булеvara деспота Стефана међусобно

*Architects in Designing Schools in Belgrade(1918–1941)*, in: MoMoWo. Women's Creativity since the Modern Movement (1918–2018), Н. Seražin, С. Franchini, Е. Garda, (eds.), Ljubljana 2018, 1015–1025.

<sup>935</sup> Илустрација објављена у Београдским општинским новинама бр. 6 из 1932, 358.

<sup>936</sup> Аноним, *Успех једног нашег архитекте*, Недељне илустрације 3.8.1930, 4-5.

<sup>937</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 8-46-1928.

<sup>938</sup> С. Михајлов, *Зграда Економске школе...*

<sup>939</sup> У питању је површина основе једне етажe. Преузета је из сачуваног архитектонско-грађевинског пројекта, није прецизирано да ли је у питању укупна или корисна површина. У даљем навођењу површина за све објекте из Најмановог опуса мисли се на површину једне етажe, то јест на површину коју објекат заузима у основи.

повезана угаоним, средишњим трактом који је својим волуменом надвисио крила за једну етажу. Приликом израде пројекта водило се рачуна да се одговори свим захтевима школе, која је у тренутку грађења имала преко пет стотина ученика, узимајући при томе у обзир и план њеног будућег развоја. Сходно томе, предвиђен је потребан број учионица и кабинета, велика сала са позорницом, сала за гимнастику и амфитеатар, канцеларије за директора, професоре и задужбински одбор. У целом објекту укупно се нашло дванаест учионица и шест кабинета. Тако је у сутерену пројектована велика гимнастичка сала са свлачионицама, купатилом и тушевима, котларница централног грејања и шест двособних станова за послужитеље. У приземљу централну позицију је добио репрезентативан вестибил у који су постављене бисте задужбинара, док су лево и десно од њега распоређене учионице, канцеларије, лекарска ординација, кабинети и, на крају тракта из Булевара деспота Стефана, амфитеатар са 94 места за седење, изведена у храстовини. На првом спрату, изнад вестибила, налази се велика свечана сала са позорницом чијој репрезентативности доприносе зидови и плафони са гипсаним радовима једноставних правих и префињених линија, затим низ учионица и кабинета, професорска канцеларија и библиотека. На другом спрату, централни простор је заузела галерија велике сале, док се у крилима налазе учионице и кабинети. На трећем спрату је пространа сала за рачуноводство, као и две сале за ђачка удружења. Објекат је одмах опремљен неопходним савременим инсталацијама електричног осветљења и парног грејања, као и модерним школским намештајем. Подови у ходницима су покривени декоративним плочицама, док су у свим другим просторијама паркети. Колико се водило рачуна о функционалности и комфору ученика говори и податак да су се у ходницима налазиле чесме за воду, а на сваком спрату по једна пространа умиваоница и потребан број соба за гардеробу. Посебну пажњу Најман је посветио репрезентативном уређењу ентеријера, неуобичајеном за тип школских објеката, који је много више пленио него спољашњи изглед зграде (сл. 70, 71). У унутрашњост школе је водила монументална улазна партија централно постављена у угаоном тракту, коју чине широко приступно степениште и високи троделни портал са двокрилним вратима изведеним у гвожђу уједначене геометријске рамовске поделе, у чијим су горњим зонама у истом материјалу изведени монограми Академије трговине – АТ.

Академски конципирана монументална грађевина захваљујући угаоном положају добила је две бочне и једну централну фасаду која истиче засечени угао здања, израђене у вештачком камену (сл. 68).<sup>940</sup> На централној фасади своје место су добили натписи о добротворима и називу школе: Дело Васе и Николе браће Радојковић и Академија трговине. Док су бочне фасаде завршене снажним ризалитима, а централна истакнута репрезентативном улазном партијом наткривеном балконом првог спрата, целокупну архитектонску композицију обједињује и поентира снажно профилисани венац који у највишој зони прати континуирана атика са упрошћеним балустрадама. Елементи модерног, осим у функционалном аранжману основе, испољени су у једноставности прочишћених фасадних површина ослобођених декоративности академског речника и постављању великих стаклених прозорских застора. Иако се у свом ликовном изразу налази између академског и модерног, зграда Трговачке академије несумњиво је

---

<sup>940</sup> С. Михајлов, *Зграда Економске школе...*

означила свесно прихватање модерне архитектуре од стране њеног аутора, али и њен снажнији продор на београдску архитектонску сцену.<sup>941</sup> Управо у време изградње академије трговине, Најманове колеге оснивају ГАМП, а начела модерне и модерна архитектура лагано овладавају националним градитељством. Репрезентативан школски објекат, истакнутом угаоном позицијом и данас маркира угао улица Цетињске и Булевара деспота Стефана, док својом естетиком, ликовним изразом и монументалним димензија доприноси стварању урбане слике овог простора. Очуваност оригиналне архитектуре у функцији изворне намене доприносе његовим посебним споменичким вредностима. У национални регистар културних добара, иако подигнут као Трговачка академија, уписан је под називом „Зграда Економске школе“ по којем је дуги низ деценија познат.<sup>942</sup>



Сл. 70 Јосиф Најман, Трговачка академија, Цетињска 5-7, улазни хол  
(извор: ЗЗСКГБ, СК-233)

Трговачка академија, „Задужбина браће Николе и Васе Радојковића“ није била једина задужбина коју је Најман пројектовао. Током њене градње из једне друге задужбине, „Задужбине Николе Спасића“, добија позив да пројектује монументалну палату у једној од најзначајних београдских улица, Кнез Михаиловој. „**Задужбина Николе Спасића**“, основана је тестаментарним завештањем од 09. фебруара 1912. године угледног београдског трговца и добротвора Николе С. Спасића (1838-1916), којим је целокупна имовина дародавца завештана српском народу. Приходи задужбине су били намењени за унапређење и подизање српске привредне, али и у добротворне

<sup>941</sup> Најманов колега Богдан Несторовић у чланку који говори о архитектонској продукцији међуратног периода реализованог у духу архитектуре академизма у Београду међу делима других аутора помиње и три Најманова објекта: Задужбину Николе Спасића, кућу Петра Милановића и Трговачку академију. У оцени његовог рада наводи „Са много мање успеха, архитекта Најман је пројектовао зграду Трговачке академије на углу улица 29. новембра и Цетињске, где је покушао да, у суштини академску композицију у односу на поделу маса и површина, модернизује изостављањем декоративних елемената и повећањем застакљених површина“. Б. Несторовић, *Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)*..., 361.

<sup>942</sup> Статус споменика културе добио је 1989. године. С. Михајлов, *Зграда Економске школе...*

сврхе.<sup>943</sup> Како наводе поједини истраживачи, та имовина је после његове смрти 1916. године имала вредност скоро као Нобелова фондација.<sup>944</sup> Задужбина је поред значајног броја непокретности, само у Улици кнеза Михаила, имала неколико имања: на кућним бројевима 19, 33, 37 и 47. Биле су то репрезентативне градске палате чија је архитектура била достојна најзначајнијег дела вароши.<sup>945</sup> Током треће деценије прошлог века, поред изградње Градске болнице на Звездари,<sup>946</sup> за Управни одбор Задужбине кога су чинили председник Годор Ј. Мијаиловић и чланови Војислав Ст. Вељковић, Драгутин К. Протић, Војислав Маринковић и Милош Савчић, приоритетно је било питање доградње зграде у Кнез Михаиловој бр. 47.<sup>947</sup>



Сл. 71 Јосиф Најман, Трговачка академија, Цетињска 5-7, свечана сала  
(извор: ЗЗСКГБ, СК-233)

Имање „Слога“ у Кнез Михаиловој 47, које је некада било својина кнеза Александра Карађорђевића,<sup>948</sup> Никола Спасић је купио пред Балкански рат.<sup>949</sup> Тестаментом је условио да се приходи од непокретних имања скупљају све док не буде

<sup>943</sup> *Споменица Николе Спасића*, Београд 1931; М. Софронијевић, *Даривали су своје отечеству*, Београд 1995, 227.

<sup>944</sup> М. Софронијевић, *Наведено дело*, 215.

<sup>945</sup> Т. Борић, *Задужбине Николе Спасића и његовог фонда у Кнез Михаиловој улици*, Архитектура и урбанизам 10, Београд 2002, 66-81.

<sup>946</sup> R. Gašić, *Osnivanje gradske bolnice u Beogradu 1935*, *Istorija 20. veka 1*, Beograd 2012, 63-76.

<sup>947</sup> М. Софронијевић, *Наведено дело*, 227-228.

<sup>948</sup> Једносратну зграду је око 1850. године, на крају своје баште подигао кнез Александар Карађорђевић. Зграда је дозиђивана у две фазе. У првој, пре избијања рата са Турском, 1876, према пројекту архитекте Александра Бугарског, адаптиран је и дограђен део зграде на углу Кнез Михаилове и Краља Петра. Након српско-турских ратова, око 1880. године адаптиран је и други део зграде у Кнез Михаиловој и Николе Спасића. М. М. Костић, *Наведено дело*, 236-237.

<sup>949</sup> Након прогонства кнеза, држава је имање конфисковала, а потом продала акционарском друштву Слога, по коме је зграда и добила име. У овој згради се налазила „Београдска касина“, прва сала за отмене забаве у Београду, у којој се окупљао угледан свет. У касини су приређиване забаве и балови, концерти, предавања из различитих области науке и живота, састанци и зборови разних друштава и удружења. *Споменица Николе Спасића...*

довољно средстава да се на палати „Слога“ у Кнез Михаиловој улици подигне још један спрат.<sup>950</sup> Разлози за подизање спрата потицали су и из новог Генералног урбанистичког плана према којем се у најзначајнијој и најрепрезентативнијој улици могу подизати само вишеспратнице. Услови су се стекли крајем 1923. године, а већ јануара 1924. је позвано неколико техничких предузећа и архитектата како би дали идејна решења за доградњу другог спрата.<sup>951</sup> Формиран је и жири који су чинили професор Универзитета Андра Стевановић и начелник Министарства грађевина Петар Поповић са задатком да прегледају пристигле скице и дају стручно мишљење којем би архитекти требало поверити израду пројекта доградње. Сходно изнетом мишљењу уважених ауторитета израда пројекта је поверена архитектима Михајлу Радовановићу и Петру Крстићу, а статички прорачун инжењеру Ђорђу Мијовићу, професору Техничког факултета. Пројекат дозиђивања и преправке је завршен априла 1925. године, а јула месеца Општина града Београда је одобрила радове.<sup>952</sup> Фасада двоспратнице која је заузимала већи део блока између три улице, лицем окренута ка Кнез Михаиловој, пројектована је у српско-византијском стилу. И поред ангажовања младих архитектата, пројекат доградње и измене фасаде је потписао инжењер Мијовић, с обзиром на то да Радовановић и Крстић још увек нису имали положен државни стручни испит а тиме ни могућност потписа пројекта. Међутим, и поред завршеног пројекта и добијених дозвола у том тренутку се није почело са доградњом другог спрата.

Питање је поново актуелизовано пред крај 1927. године. Управни одбор Задужбине је одлучио да се образује стручна комисија која би прегледала постојећу зграду „Слога“ и дала стручно мишљење о могућности доградње и њеној економичности узимајући у обзир цене грађевинског материјала на тржишту.<sup>953</sup> Комисија је након детаљне анализе дошла до закључка да би, с обзиром на стари начин зидања и распоред зидова, доградња била скупа и непрактична. У складу са изнетим мишљењем „Задужбина Николе Спасића“ на крају 1927. године доноси одлуку да се стара зграда „Слога“ поруши и на њеном месту подигне нова.<sup>954</sup> Почетком 1928. године израда пројекта је поверена архитекти Јосифу Најману,<sup>955</sup> који ће да припреми у консултацијама са инжењером Савчићем, чланом Управног одбора.<sup>956</sup> Најман је за веома кратко време од повратка из Париза стекао озбиљан углед. У тренутку добијања посла за Задужбину, према његовим пројектима градио се тада најзначајнији државни индустријски комплекс у Београду Завод за израду новчаница Народне банке Краљевине, а паралелно је за

<sup>950</sup> Исто.

<sup>951</sup> Исто, 37. Позвана су предузећа Пионир, Рекорд, Рад, архитекте Матија Блеха, Михајло Радовановић и Петар Крстић.

<sup>952</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 25-13-1923.

<sup>953</sup> Споменица Николе Спасића..., 38.

<sup>954</sup> Исто.

<sup>955</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман; Разговор са Драгољубом Најманом, 1993; В. Којић, *Најман, Јосиф...*, 522; Б. Несторовић, *Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)...*, 361; З. Маневић, *Најман, Јосиф...*, 416-417; А. Кадијевић, *Архитект Јосиф Најман (1894-1951)...*, 102; Д. Ђурић-Замоло, *Јевреји - градитељи Београда до 1941. године*, 229; З. Маневић (прир.), *Лексикон српских архитектата XIX и XX века...*, 135; М. Јакшић, *Јосиф Најман*, Београдске новине 18.2.2000, 24; Т. Борић, *Задужбине Николе Спасића и његовог фонда у Кнез Михаиловој улици...*, 76-78; S. G. Vogunović, *Navedeno delo (I, II)*, 457, 1002; М. Радовановић, *Најман, Јосиф...*, 162; S. Mihajlov, *Josif Najman: Belgrade Architect Between the Two Wars...*, 164-165; А. Николић, *Наведено дело*, 166-167.

<sup>956</sup> М. Софронијевић, *Наведено дело*, 227.



„Задужбину браће Николе и Васе Радојковића“ реализовао пројекат Трговачке академије, који је у том тренутку био у поступку добијања дозволе за градњу. Препорука да му се повери пројектовање палате „Задужбине Николе Спасића“ засигурно је дошла од тројице чланова Управног одбора Задужбине: Драгутина Протића, Војислава Вељковића и Милоша Савчића. Протић и Савчић су били чланови у Управном одбору Народне банке и као чланови Комисије за подизање штампарије банке имали су директан увид у квалитет Најмановог рада како као пројектанта тако и као надзора над извођењем радова. Протић је, поред тога, заједно са Вељковићем, био члан Управног одбора „Задужбине браће Николе и Васе Радојковића“, који је надзирао израду пројекта за Трговачку академију.



Сл. 72 и 73 Јосиф Најман, Задужбина Николе Спасића, Кнез Михаилова 47  
(извор: лево колекција Милоша Јуришића, десно фотографија аутора)

Након што је Најман представио прве скице нове палате Задужбини, донета је одлука да се на имању подигне четвороспратница. Израда пројекта трајала је читаву 1928. годину. Рушење старе палате почело је у пролеће идуће године.<sup>957</sup> У међувремену, у јуну месецу је одобрено подизање нове зграде, чија је вредност према предрачуну износила 15.000.000 динара.<sup>958</sup> Зидање је, за објекат те величине, трајало веома кратко,

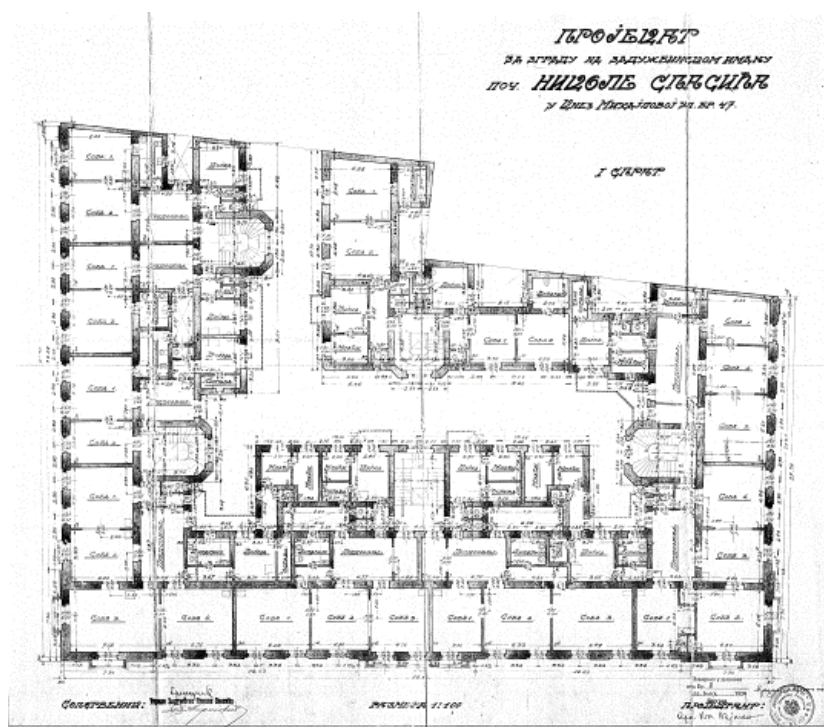
<sup>957</sup> Аноним, *Нови Београд*, Време 13.4.1929, 9.

<sup>958</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 25-13-1923; *Списак одобрених планова у месецу јуну 1929. године у Грађевинском одбору*, ОН 15.7.1929; Аноним, *Подизање нове палате задужбине покојног Николе Спасића у Кнез Михаиловој улици*, Време 20.1.1929, 2; Аноним, *У прве пролетње дане почеће грађење огромне палате Задужбине Николе Спасића у Кнез Михајловој улици*, Време 31.1.1929, 7.

Вредност изградње четвороспратнице крајем треће и током четврте деценије прошлог века износила је у просеку између 850.000 и 1.200.000 у зависности од њене квадратуре и уграђене опреме. Просечна цена је дата у складу са вредностима наведеним у списковима одобрених планова зидања који су објављивани у Општинским новинама, службеном гласилу града.

од јуна 1929. до новембра 1930. године. Радове је изводио технички биро инжењера Лаз. Д. Костића и М. К. Антића из Београда, надзор над извођењем радова вршио је Јосиф Најман, док је Задужбину заступао архитекта Војин Петровић.<sup>959</sup>

Почетак радова је обележен свечаним полагањем камена темељца 30. јуна 1929. године.<sup>960</sup> Како је обичајно право налагало тада је у темеље уграђена и повеља израђена на пергаменту.<sup>961</sup> Свечаности је присуствовала и Анастасија-Нака Спасић, супруга добротвора Николе Спасића. Имајући у виду да је зидање зграде добро напредовало, њено покривање новембра 1929. године обележено је давањем поклон честитки радницима, палирима и акордантима.<sup>962</sup> У знак захвалности великом добротвору, чија репрезентативна здања значајно утичу на улепшање визуелног лика престонице, Општина града Београда је 1. децембра 1929. године некадашњу Трговачку улицу између кнез Михаилове и Цара Лазара, а паралелну са улицом Краља Петра, на коју је излазило једно крило палате у изградњи, преименовала у улицу Николе Спасића.<sup>963</sup>



Сл. 74 Јосиф Најман, Задужбина Николе Спасића, Кнез Михаилова 47, основа првог спрата (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 25-13-1923)

<sup>959</sup> Укупна вредност радова по завршетку градње износила је 19.695.621,58 динара. М. Софронијевић, *Наведено дело*, 227.

<sup>960</sup> Аноним, *Јуче су ударени темељи задужбини Николе Спасића, која има да служи привредним циљевима*, Време 1.7.1929, 4.

<sup>961</sup> Поред повеље која је стављена у флашу напуњену уљем стављен је и један златник вредности двадесет динара са ликом краља Александра. Флаша је потом стављена у металну кутију. Поред флаше у удубљење темеља стављена је по једна кованица вредности пет, два, један и пола динара. М. Софронијевић, *Наведено дело*, 228.

<sup>962</sup> *Споменица Николе Спасића...*, 39.

<sup>963</sup> М. Софронијевић, *Наведено дело*, 228.



Монументално стамбено-пословно здање, површине под објектом од 1670 м<sup>2</sup>, обухватало је скоро две трећине урбанистичког блока између улица Кнез Михаилове, Николе Спасића и Краља Петра. Разуђене основе, конципирано је са три улична и једним дворишним крилом (сл. 74). Пројектовано са сутереном, приземљем, четири спрата и мансардом у трактовима на регулацији улице и троспратним дворишним крилом, зидано је од опеке у кречном и цементном малтеру са армиранобетонским међуспратним конструкцијама. Дрвена кровна конструкција прекривена је лимом на уличним трактовима и фалцованим црепом на дворишном крилу.<sup>964</sup> Према захтеву Задужбине у палати су уведене савремене инсталације: централно грејање и уређај топле воде, четири лифта за станаре и девет теретних лифтова.<sup>965</sup>

Главни улаз у палату Задужбине је позициониран у средини крила из Кнез Михаилове улице. Масивна, двокрилна, гвоздена, декоративно обрађена врата воде до улазног хола са мермерном оплатом на зидовима и касетираним полуобличастим сводом. Додатном утиску репрезентативности доприноси и обрада пода дезенираним керамичким плочицама. У холу се налази биста добротвора Николе Спасића и мермерна табла са записом о години изградње и пројектанту објекта (сл. 76). С обзиром на габарите палате, као и чињеницу да су два тракта позиционирана у суседним улицама, споредни улази, асиметрично позиционирани на крила у Николе Спасића и Краља Петра, такође су добили репрезентативна улазна врата и уређење улазног хола. Палата има укупно пет степеништа изведених у природном камену, која повезују све етаже и то по једно на улазима у три улична крила, затим на улазу у дворишни тракт, као и једно на улазу из дворишта у крило ка улици Николе Спасића.

У унутрашњој просторној организацији, приземље је било намењено смештају дућана, етаже од првог до четвртог спрата су биле опредељене за становање, док су се на тавану/мансарди налазиле сушионице и перионице. Дућани са великим стакленим излозима уоквиреним профилисаним дрвеним рамовима пружају се дуж сва три тракта. Поједини од њих, посебно два смештена непосредно са обе стране главног улаза, имали су и галерије. На крају тракта из улице Николе Спасића, као и у дворишном крилу, налазили су се магацини (укупно три). У приземљу у дворишном тракту пројектована су и три скромна једнособна стана. Етаже од првог до четвртог спрата, једнаке су просторне организације са становима различитих структура. Највећи, четворособни станови, по два на свакој етажи, позиционирани су на угловима Кнез Михаилове са бочним улицама Краља Петра и Николе Спасића. Дуж крила у Кнез Михаиловој и Краља Петра смештени су трособни станови (укупно три), да би простор крила у Николе Спасића и оног у дворишту заузели двособни станови (укупно пет). Стамбене јединице су организоване по принципу београдског салонског стана, где комуникацијску спону између соба и салона окренутих ка улици и услужног стамбеног крила са кухињом и санитарним чвором оријентисани ка унутрашњости парцеле, представља пространо предсобље.

---

<sup>964</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 25-13-1923.

<sup>965</sup> *Споменица Николе Спасића...*, 39. Израда централног грејања са уређајем топле воде поверена је инжењеру Васи Ристићу.



Сл. 75 и 76 Јосиф Најман, Задужбина Николе Спасића, Кнез Михаилова 47  
(извор: фотографија аутора)

Како је Најман у време пројектовања задужбинске палате, која је требало да улепша најужи центар града, још увек био под снажним утиском архитектонских и естетских образаца усвојених током боравка у Паризу из којег се непосредно вратио, у обликовању фасада преовладао је дух француског академизма (сл. 72, 73). Фасаде су пројектоване и изведене у вештачком камену у белом цементу. Карактерише их хармоничан однос делова и целине, трипартитна академска подела по хоризонтали подеоним венцима изнад приземља, трећег и четвртог спрата и по вертикали средишњим и бочним плитким ризалитима, као и употреба неоренесанских и необарокних елемената архитектонске пластике. Тимпанони, пиластри, волуте, фестони, картуши, гирланде, балустраде, скулптуре, ковано гвожђе чине архитектонски репертоар ове добро промишљене, одмерене и складно конципиране фасадне композиције. Акцентат је пројектант ставио на дужу фасаду, оријентисану ка најзначајнијој, динамичној и прометној градској комуникацији улици Кнеза Михаила. Бочне фасаде из улица Николе Спасића и Краља Петра изведене су скоро истоветно фасади из Кнез Михаилове, уз употребу нешто мање декоративних елемената и изостављајући средишњи ризалит. Задње фасаде, сходно њиховој оријентацији ка унутрушњем дворишту, за разлику од уличних, нису добиле репрезентативну обраду, већ су решене једноставно малтерисањем са изостављањем декорације.

У складу са наменом, најнижа зона палате перфорирана је великим стакленим површинама излога дућана, чије засебне ентитете јасно разграничава рустична обрада пуних зиданих површина. Изведена у босажу са лепезасто постављеним каменим блоковима изнад улаза, обрада ове зоне значајно доприноси укупном естетском утиску целине (сл. 75). Фасадна површина од првог до трећег спрата је обрађена јединствено.

Оличава је уједначен и правилан ритам отвора са профилацијом, између којих се по висини налазе декоративно обрађена међупрозорна поља. Посебан нагласак је стављен на прва два спрата, где су отвори ка уличним фасадама решени у виду високих француских прозора са балконима у зони првог и другог спрата, док су прозори на трећој етажи добили стандардне димензије, да би отвори на четвртом спрату били у суштини комбинација оних са нижих етажа. Осим по облику и димензијама отвора, прозори по нивоима разликују се и по употреби декорације. Тако су отвори првог спрата наглашени балустрадама, другог оградама од кованог гвожђа, а на трећем тек неприметним мањим конзолама које подупиру потпрозорнике. Међупрозорна поља између првог и другог спрата декорисана су фестонима, док су између другог и трећег спрата изведена као безорнаменталне правоугаоне равни. Читавом висином ове зоне протежу се плитки пиластри завршени једноставним, канелираним капителима.

Најизраженију обраду добила је зона четвртог спрата с мансардним кровом и куполама. Одвојена од нижих делова фасаде снажним венцем, ова зона је добила репрезентативну декорацију коју карактерише наизменичан ритам полукружних тимпанона над прозорима са ступцима и оних са довратницима и балконима са балустрадом. Овај уједначен ритам складно допуњује архитектонска пластика. У тимпанону изнад средишњег ризалита симетрично су постављене две седеће женске фигуре Индустрија и Трговина са индустријским точком, кадуцеумом и картушом,<sup>966</sup> леђима ослоњене на кратак стуб са монограмом „НС“ који носи обелиск.<sup>967</sup> Извео их је у вештачком камену вајар Драгомир Арамбашић.<sup>968</sup> Над бочним ризалитима свих уличних фасада стоје четири исте групе са по две дечије фигуре и четири групе са по три дечије фигуре изведене у вештачком камену, рад вајара Живојина Лукића.<sup>969</sup> Архитектонска композиција је репрезентативно завршена мансардним кровом на којем се дуж уличних трактова смењују високо постављени полукружни прозори. Углови палате, односно места где се бочни трактови спајају са крилом из Кнез Михаилове улице, као и средишњи ризалит крила из Кнез Михаилове, истакнути су сегментним куполама.

Определивши се за умерени и префињени француски академизам као стилски израз ове монументалне палате, Јосиф Најман га примењује доследно, не мењајући и не модификујући морфологију стила. Добро опробане и потврђене архитектонске елементе, пропорције и волумене, он користи и преноси у њиховом најбољем, скоро изворном облику. Задужбина Николе Спасића била је прва од неколико Најманових палата пројектованих током наредних година у овом духу, уносећи дух француске

---

<sup>966</sup> Ђ. Sikimić, *Navedeno delo*, 66-67.

<sup>967</sup> В. Васиљевић, *Сенке Египта*, Београд 2016, 201, 204. Слично решење са обелиском, без скулптура, примењено је на угловима палате. Како наводи у својим истраживањима Вера Васиљевић, обелиск као мотив у српској архитектури се користио још од Кнежевине Србије. Његовој употреби допринеле су колико расправе на којима је почивало усвајање класичног стила у архитектури ренесансе, толико илустрације дела које су коришћене као приручник у пројектовању нових архитектонских целина. Мотив обелиска се појављује и у фасадним композицијама два објекта у чијем је непосредном окружењу подигнута палата Задужбине: Основној школи „Краљ Петар Први“ из 1907, Јелисавете Начић (на балустрада изнад кровног венца се налазе четири обелиска са гирландама) и згради Народне банке из 1889, архитекте Константина Јовановића (на атици изнад улаза пар обелиска фланкира едикулу са фасадном пластиком). *Исто*, 203-204.

<sup>968</sup> Ђ. Sikimić, *Navedeno delo*, 66-67.

<sup>969</sup> *Isto*, 67.

архитектуре академизма на простор Београда и у национални градитељски корпус. Сасвим је извесно да је овим здањем стекао поверење средине, те ће наредну деценију обележити низ стамбено-пословних и стамбених објеката за приватне поручиоце.

Палата Задужбине у Кнез Михаиловој улици бр. 47, уз неколико остварења Најманових колега који су се такође специјализирали у Паризу и усвајали француске естетске обрасце, представља један од најзначајнијих примера француског академизма у Београду.<sup>970</sup> Јосиф Најман је у поменутом интервјуу датом новинару Недељних илустрација, навео да је палата задужбине Николе Спасића, поред тога што је била намењена ренти, „требало да послужи и украсу вароши. Намера је била да пролазник осети и неко естетско задовољство посматрајући зграду која ће га подсетити на племенитог завештаоца. [...] Фасада је у мирном француском ренесансу а пошто ова палата има да украси престоницу изабран је вештачки камен чисто беле боје, симбол Белог града“.<sup>971</sup> О репрезентативности палате додатно су говорили новински написи, као и разгледнице штампане са њеним изгледом.<sup>972</sup> Како је новинар „Правде“ забележио: „[...] Што се тиче палате задужбине Николе Спасића, која се истиче на три улице и тако лепо украшава Кнез Михајлову улицу, мирном фасадом француског стила, [...] г. Најман, архитект од укуса, моћиће предати зграду престоници на уживање. Не само спољашњошћу већ и унутрашњим решењем архитектонских проблема, то је једна зграда која украшава престонцу. [...] Али какви су то станови. Сви су радови унутарњи, по собама, изведени у гипсу. Купатила су изванредна. [...]“.<sup>973</sup>

Имајући у виду да је завршетак зграде брзо напредовао на пролеће 1930. године преко дневних листова објављено је издавање под закуп дућана и станова. О квалитету градње палате, као и без сумње доброј локацији на којој се она налазила говори и податак да је до краја октобра исте године било издато свих четрнаест дућана и тридесет и осам станова, од тога осам четворособних, дванаест трособних и осамнаест двособних.<sup>974</sup> Међутим, закупци су могли да се уселе тек од јануара 1931. године, с обзиром на то да је протокол колаудовања завршен 31. децембра претходне године.<sup>975</sup>

Приходи од палате били су процењени на неколико милиона динара годишње. С обзиром на то да је подизање палате било намењено превасходно убирању средстава од ренте, којим би се помагала свака лична и колективна иницијатива, а посебно она која би се тичала унапређења живота на селу, освећење зграде организовано је скромно. Уместо банкета, управа задужбине је износ од двадесет хиљада динара одредила за

---

<sup>970</sup> Вила Коче Поповића у Кнеза Милоша бр. 50 Богдана Несторовића и Михајла Радовановића, вила Моачанин у Ужичкој бр. 23 Богдана Несторовића и вила Тихомира Панића у Кнеза Милоша бр. 70 Александра Ђорђевића, уз још неколико примера. А. Кадиевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године...*, 166.

<sup>971</sup> Аноним, *Успех једног нашег архитекте*, Недељне илустрације 3.8.1930, 4-5.

<sup>972</sup> Ђ., *Статистика нових грађевина за последњих десет година*, Време 14.4.1929, 9; Б. Поповић, *О савременој архитектури у Београду...*, 762-763.

<sup>973</sup> Аноним, *Велике задаће и дела задужбине Николе Спасића: све за националну привреду*, Правда 18.7.1930, 4.

<sup>974</sup> *Споменица Николе Спасића...*, 39; ИАБ, ОГБ, ТД ф 25-13-1923.

<sup>975</sup> Комисију, која је формирана да сачини протокол колаудовања, чинили су архитекте Војин Петровић, Ђура Борошић и инжењер Живко Туцаковић.

подизање болнице за сиромашну туберкулозну децу, а поводом завршетка палате издала је Споменицу Николе Спасића.<sup>976</sup>

Палата Задужбине Николе Спасића својим габаритом којим заузима већи део урбанистичког блока омеђеног улицама Николе Спасића, Кнеза Михаила, Краља Петра и Цара Лазара и четвороспратним затвореним волуменом завршеним високим мансардним кровом, одмах по изградњи наметнула се као визуелна просторна доминанта горњег потеза улице Кнеза Михаила, кога су превасходно обликовали једноспратни објекти академске архитектуре из друге половине XIX века: куће Вељка Савића (1869-1870), Хрисанте Кумануди (1870-1871), Мијаила Терзибашића (1884), Михаила Павловића (1885), Крстина механа (1867-1876). Одабиром архитектуре из истог стилског обрасца, Најман је њена фасадна платна естетски усагласио са објектима који је окружују. За разлику од стилске уједначености фасадних платана у улици Кнеза Михаила, задужбинска палата у Краља Петра јасно дефинише парни фронт улице, од угла Кнез Михаилове ка Цара Лазара, и са суседима је у потпуно другачијем односу. Различитог стилског обликовања, волуметријских односа типологије и намене, међусобни односи објеката граде посебан дискурс у микроамбијенту, који приказује развој и промене у српској архитектури у релативно кратком периоду. Непосредно је наслоњена на Робни магацин, сецесијско здање прве модерне робне куће у Србији Виктора Азриела из 1907. године. Наспрам академски конципиране палате задужбине и сецесијске робне куће која је претходно унела модеран дух у академско градитељско наслеђе, у потпуно другачијем стилском обрасцу, стоји модерно здање Југословенске удружене банке (1929-1931) према пројекту хрватског архитекте Хуга Ерлиха, које се градило паралелно са палатом Задужбине Николе Спасића. Тако су ови аутори, сва тројица јеврејског порекла, у само један мали сегмент улице Краља Петра и градитељски фонд Београда унели дух Западне и Средње Европе, дух француског академизма, бечке сецесије и модерне архитектуре.

Све до Другог светског рата палата Задужбине Николе Спасића била је највећа вишепородична стамбена зграда са локалима у приземљу у Београду.<sup>977</sup> Њеним пројектовањем и изградњом Јосиф Најман је оплеменио амбијент улице Кнеза Михаила, изазвао опште дивљење, придобио поверење инвеститора и осигурао будуће клијенте. И данас, након девет деценија постојања, ово монументално здање, очуване изворне архитектуре и намене, представља једну од највећих и најрепрезентативнијих палата главне трговачке и пешачке улице Београда,<sup>978</sup> чије је шире подручје утврђено за просторно културно-историјску целину од изузетног значаја. У њој се и данас налази седиште Задужбине Николе Спасића.

Током извођења радова на подизању Трговачке академије, као и завршетку радова на Заводу за израду новчаница, палати Димитријевић, отпочињању изградње палате Задужбине Николе Спасића, Најман је паралелно прихватао и друге, мање

<sup>976</sup> Аноним, *Задужбина Николе Спасића притећи ће ове године у помоћ нашој привреди*, Политика 1.1.1931, 9.

<sup>977</sup> D. Đurić-Zamolo, *Jevreji - graditelji Beograda do 1941. godine...*, 229.

<sup>978</sup> У новије време, савремена публицистика скреће пажњу јавности на архитектуру палате Задужбине Николе Спасића, њеног аутора архитекту Најмана и његово дело. Посебан акценат у написима стављен је на обликовање мансардног крова насупрот мирних и ненаглашених угаоних партија здања. Н. Н. Стефановић, *Задужбински кровови Београда*, Политика 16.10.2020, додаток „Моја кућа“.

пројекте. За породицу свог сарадника Иве Валанда,<sup>979</sup> урадио је пројекат дозиђивања споредног бетонског степеништа и гараже у кући Маријете И. Валанд на Сењаку, на углу улица **Васе Пелагића бр. 24** и Белгијске. Мања, слободностојећа, приземна кућа са мансардом је подигнута од септембра 1926. до октобра 1927. године према пројекту инжењера Винка Ђуровића.<sup>980</sup> Међутим, у наредне две-три године стално су извођени додатни радови: увођење централног грејања, доградња гараже, измештање улаза на огради, промена осовине кућног улаза и слично. Имајући у виду добру професионалну сарадњу Најмана и Валанда од средине 1927. године, очекивано је било да Валанд повери Најману израду пројекта за дозиђивање споредног степеништа и гараже. Пројекат је одобрен јуна 1929. године.<sup>981</sup> С обзиром на то да су пројектом обухваћене мање интервенције, као и да вредност процењених радова није била висока, Најман није имао прилике да искаже своје ауторске идеје на овој сењачкој кући.

Иако су дипломатски односи између Србије и Француске развијани од краја тридесетих година XIX века, тек почетком прошлог века **Француска** је донела одлуку о подизању раскошног **посланства у Београду**. Међутим, тек након Првог светског рата у новој држави Краљевини СХС стекли су се услови за конкретније активности по овом питању. Република Француска је јуна 1923. године купила од Општине града Београда земљиште на углу улица Грачаничке и Париске.<sup>982</sup> На предлог министра за ликовне уметности Француске, за пројектанта и руководиоца извођења радова изабран је Анри-Роже Експер, главни француски архитекта за цивилне грађевине и националне палате и професор на париском Бозару.<sup>983</sup> Стицајем низа околности, пројекат није реализован све до новембра 1929. године, када је положен камен темељац за изградњу палате, иако су припремни радови трајали још од августа месеца.<sup>984</sup> Архитекта Експер је био става да би требало да има сталног сарадника у Београду, који би му био замена у свакој ситуацији. Одлучио се за архитекту Јосифа Најмана,<sup>985</sup> којег је познавао као специјализанта са Бозара и архитекту запосленог у Националној банци Француске, на чију препоруку је добио пројектовање штампарије новца у Краљевини СХС. Јосиф Најман, иако млад архитекта на почетку каријере, у том тренутку имао је иза себе већ респектабилне пројекте и значајно искуство у надзирању извођења радова, а своје архитектонско умеће и естетику посебно је исказао подизањем споменика на француским војничким гробљима у Скопљу и Битољу.<sup>986</sup> Архитекта Екпер је цртеже за извођење француског

---

<sup>979</sup> Валандово предузеће се водило на адреси Сењачка 22-24.

<sup>980</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 19-1-1926.

<sup>981</sup> Исто.

<sup>982</sup> E. Bréon, S. Sretenović, *Наведено дело*, 23.

<sup>983</sup> Исто, 48.

<sup>984</sup> Припремни радови су почели у августу месецу 1929. Аноним, *Палата Француског посланства*, Време 18.8.1929, 9; E. Bréon, S. Sretenović, *Наведено дело*, 30, 51.

<sup>985</sup> E. Bréon, S. Sretenović, *Наведено дело*, 26.

<sup>986</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман; Разговор са Драгољубом Најманом, 1993; Разговор са Драгољубом Најманом, 2005; Z. Manević, *Најман, Јосиф...*, 416-417; А. Кадјевић, *Архитект Јосиф Најман (1894-1951)...*, 104; З. Маневић (прир.), *Лексикон српских архитеката XIX и XX века...*, 135; М. Јовановић, *Француски архитекта Експер и „ар деко“ у Београду...*, 67-83; А. Кадјевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године...*, 168; S. G. Vogunović, *Наведено дело (I, II)*, 457, 1003-1004; М. Богдановић, *Француски архитектонски утицаји и палата Француске амбасаде у Београду...*, 581-596; М. Радовановић, *Најман, Јосиф...*, 162; М. Prosen, В. Поповић, *Наведено дело*, 28-37; М. И. Просен, *Ар деко*

посланства разрадио до најмањег архитектонског елемента, предавши их потом на извођење Најману, под чију управу је ставио тим најбољих зидара, столара, занатлија, гипсара.<sup>987</sup> Најман, као извршни архитекта на градилишту, за сва питања у вези са изградњом француског посланства у пословним и сарадничким круговима се представљао као „архитекта представник г Експера у Београду“.<sup>988</sup> Наређења и упутства је примао лично од Експера, који је једном у три недеље долазио у Београд. Сарадња са Најманом, осим што му је омогућавала да током година градње није морао да буде у континуитету у Београду, пружила је Експеру савете у вези са избором најбоље грађе и материјала који су се могли наћи на домаћем тржишту. У складу са препорукама, за фасаду посланства изабрао је бели венчачки мермер, један од Најманових првих избора када су материјали у питању,<sup>989</sup> који и данас поред стилских морфолошких елемената архитектуре ар декоа, представља кључни градивни елемент естетике посланства.

Палата посланства зидана од 1929. до 1933. године, изузетан је пример ар декоа, који свој рафиниран и елегантан стил дугује обнови декоративних уметности у Француској током двадесетих година прошлог века. Монументално здање, лицем окренуто ка најзначајнијем градском парку, тврђави и ушћу Саве у Дунав, и данас плени својом естетичношћу и чини визуелну доминанту овог дела Београда.<sup>990</sup> Изградњу посланства помно је пратила дневна штампа. У њој је видела „леп пример француске архитектуре“ како је и сам краљ Александар инсистирао да се зграда подигне у „истински француском стилу и у складу са најелегантнијом епохом француске архитектуре“. Француско посланство у Београду је отворено 21. децембра 1935. године. Сам чин отварања представљао је важан догађај за Београд, којем су поред осам стотина званица присуствовали кнез намесник Павле Карађорђевић и кнегиња Олга, заједно са председником владе Миланом Стојадиновићем. Одмах по подизању понела је епитет једне од најлепших, најлукусузних и најмонументалнијих грађевина, украс престонице, уметничко дело велике вредности.<sup>991</sup>

Јосиф Најман, иако није био укључен у израду пројекта већ искључиво у његову реализацију, током шест година градње проведених на градилишту посланства свакако је дао лични допринос укупном квалитету његове архитектуре. Сигурно су његове добре организационе вештине, познавање материјала и драгоцени савети извођачима додатно допринели да палата добије коначно естетско и визуелно уобличење, несумњиво изменивши урбани пејзаж овог дела града и обогативши својом архитектуром

---

у српској архитектури..., 592; З. Лазовић, В. Мако (ур.), *Наведено дело*, 46-47; S. Mihajlov, *Josif Najman: Belgrade Architect Between the Two Wars...*, 163-164; А. Николић, *Наведено дело*, 166-167.

<sup>987</sup> Е. Bréon, S. Sretenović, *Наведено дело*, 58-62.

<sup>988</sup> *Исто*, 235, фуснота 16.

<sup>989</sup> Према сведочењу његовог сина Драгољуба, користио је две врсте мермера: за спољну облогу венчачки мермер, а за унутрашњу мермер из Ропочева. Такође, како Драгољуб наводи, Јосиф је тврдио да је венчац лепши од мермера из Караре, који су волели београдски имућни слојеви. Одлазио је у каменолом и давао упутства како да секу блокове мермера. Разговор са Драгољубом Најманом, 1993; Разговор са Драгољубом Најманом, 2005. У оба интервјуа осврнуо се на коришћење мермера.

<sup>990</sup> М. Јуришић, С. Тошева, *Наведено дело*, 81.

<sup>991</sup> Аноним, *Палата Француског посланства*, Време 18.8.1929, 9; Аноним, *Нова зграда Француског посланства*, Политика 13.8.1930, 7.



градитељски фонд Београда. За своје ангажовање на изградњи француског посланства у Београду, 1936. године добио је орден Легије части.<sup>992</sup>

Реализацијом три веома значајна дела у периоду од 1927. до 1930. године, као и ангажованост на надзору подизања посланства пријатељске Републике Француске, Најману су обезбедила просперитетну пројектанску каријеру и рад архитектонског бироа у наредној деценији.

---

<sup>992</sup> Податак изнео син Драгољуб. Разговор са Драгољубом Најманом, 2005.

## Архитектонски опус у четвртој деценији XX века

### Стамбени објекти

Важни чиниоци за урбани развој Београда, као и његову стамбену изградњу, били су елементи увођења савремене комуналне инфраструктуре, пре свега железнице 1884, а потом електричног осветљења 1891, водовода 1892, канализације 1905. и градског саобраћаја 1891. године.<sup>993</sup> Урбанизација Београда у модерном смислу одвијала се у периоду између два светска рата, када је више од половине улица добило калдрму, кад је проширена мрежа водовода, док је канализациони систем достигао дужину од две стотине километара, и када су зелене површине покривале скоро деведесет три хектара урбаног подручја града.<sup>994</sup> Статус главног града велике државе условио је његов демографски и просторни раст. Велики прилив становништва је имао директног утицаја на повећану стамбену изградњу, нарочито вишепородичних стамбених зграда.<sup>995</sup> Једна од најзначајнијих одлика урбанизације Београда била је његово физичко претварање у метрополу. На изградњу стамбеног фонда, осим економских прилика у друштву и недостатка подстицајних инструмената, утицао је и изостанак повољних кредита којима би шири друштвени слојеви могли активније да учествују у том процесу.<sup>996</sup> У таквим околностима, створене су широке могућности деловања за финансијски стабилан део друштва, моћне инвеститоре градоградње, да своје богатство додатно увећају.

Београд је у односу на 1910. годину у две међуратне деценије порастао за 166%,<sup>997</sup> а до 1938. године подигнуто је 7638 зграда што је много више него што је то чинио укупан грађевински фонд града пре Првог светског рата. Највећа вредност градње била је 1923. године у време коњукурног бума, а већа улагања забележена су током 1927. и 1928. године пред избијање економске кризе.<sup>998</sup> Претходно је 1926. године донет Правилник за извођење Генералног плана Београда (одобрен 11. јула 1924),<sup>999</sup> који је дефинисао грађевинске плацеве у четири појаса, висине зграда, као и њихов однос ка

---

<sup>993</sup> С. Вујовић, *Градско становање и приватност у Србији током 20. века*, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, М. Ристовић (прир.), Београд 2007, 276.

<sup>994</sup> Б. Несторовић, *Еволуција београдског стана*, ГМБГ II, Београд 1955, 248-249.

<sup>995</sup> С. Вујовић, *Наведено дело*, 278, 280.

<sup>996</sup> Ситуација се мења са смиривањем економске кризе и оживљавањем привреде. Од средине четврте деценије долази до пораста грађевинске делатности, која је подстицана повољним хипотекарним кредитима, већим закупнинама, увођењем општинског пореза на старе зграде и рушењем неусловних зграда.

<sup>997</sup> Р. Ј. Марковић, *Beograd i Evropa 1918-1941: evropski uticaji na proces modernizacije Beograda*, Beograd 1992, 42-44.

<sup>998</sup> Ђ., *Статистика нових грађевина за последњих десет година*, Време 14.4.1929, 9.

<sup>999</sup> Аноним, *Потписан је правилник за извођење генералног плана Београда*, Време 2.3.1926, 4.

непосредном окружењу.<sup>1000</sup> Током кризе, у периоду од 1928. до 1931,<sup>1001</sup> грађевинска активност у Београду је била значајно смањена, уколико се изузму државна улагања (изградња министарстава, штампарије новца) или задужбински објекти који најчешће нису тржишно долазили до средстава за градњу. Највише стамбених зграда је подигнуто након кризе 1932. и 1939. године пред почетак Другог светског рата,<sup>1002</sup> док је најмањи број и уједно најниже вредности подигнут 1934. године, као закаснили одјек на кризу.<sup>1003</sup> Велика градња била је типичан пример претеране урбанизације, а у њој је учествовао свако ко је имао средстава. У изградњу кућа и стамбених зграда било је уложено седам пута више средстава него у целокупну привреду. Рентијери су чинили већину богатих Београђана, која је временом постала моћна интересна група.<sup>1004</sup>

Грађевински закон, донет 1931. године,<sup>1005</sup> прописао је све кључне одредбе за регулисање урбанистичке и архитектонске делатности на подручју целе државе, а обухватио је градове и варошице, села, индустријска и рударска насеља, бање и летовалишта, климатска и туристичка насеља. Тако је први пут правно дефинисано урбанистичко уређење насеља обухватајући и инфраструктуру. Закон је дефинисао пет типова урбаних простора: насеља густе, средње и ретке изграђености, подручја за виле и летњиковце, индустријске и пољопривредне зоне. Такође за сваки од ових типова прописане су минималне величине простора, ширине уличног фронта, као и максимална искоришћеност парцеле и висина зграда. Дефинисана је висина од највише пет спратова, с тим што се ова одредба није односила на јавне објекте и споменике.<sup>1006</sup> Закон је предвиђао архитектонску обраду у складу са местом и околином где се објекат подиже, хигијенске услове (висине просторија, положај прозора, осигурање од влаге, тоалети, бунари и слично) и техничке прописе (допуштена напрезања материјала, зидови, таванице, кровови, степенице, светларници, димњаци, заштита од пожара и друго), као и поступак добијања одобрења за градњу. Узео је у обзир и социјалну димензију прописујући олакшице за грађење малих, здравих, породичних станова у надлежности општина. Доношење закона УИИА је дочекало са великим одобравањем, сматрајући га

---

<sup>1000</sup> Правилник је дефинисао непокретности на грађевинске и привредне, а потом прописао јасна правила градње. Грађевински појас је подељен у четири групе, од којих су прва два чинила шири градски центар између Саве и Дунава, од Старог железничког моста ка Цркви Светог Саве преко Баба Вишњине и Рузвелтове до Дунава, трећи обухвата Сењак и Дедиње, а четврти од границе трећег до краја атара. У првом грађевинском појасу најмање три спрата а највише 22 м, у другом најмање два спрата а највише 18 м. Оба појаса имају своје изузетке у ужим улицама који су дефинисани правилником као и њихове ниже спратне висине. У трећем грађевинском појасу минимална висина је један спрат а максимална 12 м, а у четвртом слободностојеће приземне и једносратне куће. Правилник је такође прописао да ли су зграде узидане, једном страном удаљене од суседа или слободностојеће, затим могућност заузетости грађевинске парцеле. Индустријска предузећа могу се подизати само у околини Београда а она у оквиру градског реона не могу се проширивати.

<sup>1001</sup> Најмања улагања, односно најмање подигнутих стамбених објеката било је у првим годинама након завршетка рата и 1931. када се још увек осећао терет економске кризе.

<sup>1002</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, X.

<sup>1003</sup> P. J. Marković, *Navedeno delo*, 42-44.

<sup>1004</sup> *Isto*.

<sup>1005</sup> До тада је био на снази стари закон из 1895. који је допуњаван у више наврата 1898, 1900, 1901, 1905, 1922. и Грађевински правилник за град Београд, који је по својој суштини био збир техничких одредби. Б. Којић, *Друштвени услови развоја архитектонске струке у Београду 1920-1940. године...*, 11-12, 19.

<sup>1006</sup> Inž. P. Senjanović, *Novi građevinski zakon*, Технички лист 11, 15.6.1931, 157-159; *Građevinski zakon od 7. juna 1931*, Технички лист 11, 15.6.1931, 160-176.

социјалним, културним и привредним напретком и остварењем својих дугогодишњих напора и залагања, великим кораком у уређењу и изградњи земље.<sup>1007</sup>

Архитектонски укус власника нових објеката уобличавао је лик града. Стамбени стандард средње и више класе постао је приближан европском квалитету, посебно када је реч о општој урбаној концепцији и станоградњи.<sup>1008</sup> Развијају се два основна типа стамбених зграда: двотрактна основа са бочним крилима и светларницима и основа са средишњим крилом која је омогућавала више ваздуха и директно осветљавање просторија.<sup>1009</sup> Структура станова, као и породичних кућа и вила, састојала се најчешће од дневног боравка, трпезарије, једне или више соба и помоћних просторија. Успостављањем салона, прво као друштвене а потом и просторне категорије, у породичним домовима долази до преплитања приватног и јавног простора.<sup>1010</sup> Развијање структуре стана водило је до естетизације стамбеног простора, као и до естетизације свакодневног живота.<sup>1011</sup> Често је најрепрезентативнији стан у згради био стан власника на првом спрату, док су остали служили за издавање чиме је отплаћивана уложена инвестиција у куповину плаца и подизање објекта.<sup>1012</sup> Колико се водило рачуна о новоизграђеним рентијерским стамбеним објектима, поред величине и распореда стана, његове опреме, обраде фасаде, поклоњене пажње улазним вратима и холовима, говори податак да су не ретко зграде имале настојничке станове, који су се старали о одржавању. Истовремено је дошло до развоја и веће доступности модерних инсталација попут електричног система, централног грејања и лифтова, уређаја, санитарне технике, опреме и унутрашње обраде станова, што је мењало програме и стварало нову концепцију становања.<sup>1013</sup> Томе је значајно допринео успон грађевинских предузећа, затим успостављање индустријске производње и развијеног занатства високог квалитета.<sup>1014</sup>

Повећан обим станоградње довео је до посебног односа архитекте и инвеститора.<sup>1015</sup> Архитекти су ретко били у прилици да на пројектима које раде за друге развијају сопствене креативне визије с обзиром на то да је инвеститор веома често имао замишљену слику свог објекта. Не ретко инвеститори су били у могућности да наруче идејно решење од више аутора, а потом да одаберу пројекат који им се највише допадао. Иако за овакав конкретан случај немамо податке када је рад Најмановог бироа у питању, оно што нам је познато је да је извесне пројекте развијане за одређену локацију касније користио као модел или варијанту за неке од наредних објеката. Поједини реализовани пројекти, у датом тренутку представљали су производ у излогу који је био пожељан и

<sup>1007</sup> Inž. P. Senjanović, *Novi građevinski zakon...*, 157-159; *Građevinski zakon od 7. juna 1931...*, 160.

<sup>1008</sup> P. J. Marković, *Navedeno delo*, 203-211.

<sup>1009</sup> Б. Несторовић, *Еволуција београдског стана...*, 264; М. Ротер Благојевић, Љ. Ђукановић, *Наведено дело*, 69.

<sup>1010</sup> С. Вујовић, *Наведено дело*, 283.

<sup>1011</sup> Исто.

<sup>1012</sup> В. Путник, *Прилог проучавању развојних токова међуратне стамбене архитектуре Београда*, Наслеђе XIII; Београд 2012, 154.

<sup>1013</sup> Б. Несторовић, *Еволуција београдског стана...*, 247-248.

<sup>1014</sup> Љ. Ђукановић, *Технике грађења и развој грађевинске делатности у стамбеној архитектури Београда у међуратном периоду*, Наслеђе XX, Београд 2019, 83; М. Ротер Благојевић, Љ. Ђукановић, *Наведено дело*, 48.

<sup>1015</sup> Z. Manević, *Jučerašnje graditeljstvo I...*, X.

прихватљив просторно, естетски и ценовно и за неког другог, будућег инвеститора. С друге стране, препознате су ситуације када су инвеститори одуштајали од нарученог пројекта и своја средства улагали у другу локацију за коју је у Најмановом бироу настајао нови пројекат или је модификована варијанта постојећег пројекта искоришћена за новог клијента на другој локацији. Међутим, ово ни у ком случају није утицало на стварање јединствених архитектонских решења. Такође, није редак случај да су задовољни клијенти, за своје нове инвестиције, поново долазили у биро у Влајковићеву, што много говори о квалитету његовог рада и професионалном односу. Стамбени и стамбено-пословни објекти чиниће по бројности највећи део пројектантског опуса Јосифа Најмана, који је реализован током четврте деценије прошлог века. Прва у низу била је његова породична зграда.

Имање за подизање сопствене стамбене зграде у **Влајковићевој улици на кућном броју 20** Јулија и Јосиф Најман, који су до тада становали у Узун Мирковој бр. 5,<sup>1016</sup> купили су у новембру 1929. године за износ од 550.000 тадашњих динара. О томе нам сведочи документ сачуван у Историјском архиву Београда.<sup>1017</sup> Парни фронт Влајковићеве улице, на којем је требало да се подигне објекат, био је у формирању, а на суседним плацевима су се налазиле тек новоподигнуте вишепородичне стамбене зграде изграђене током 1928. године. Иако су се у београдској архитектури наговештавале корените промене у погледу стила, просторне организације, употребе материјала, конструкција, уређења ентеријера, непосредни суседи Најманових најчешће су се држали прихваћених архитектонских образаца академизма. С њихове леве стране, на углу са улицом Светогорском налази се академски конципиран објекат инжењера Глигорија Вучковића, одмах до њега непосредно уз Најманове на броју 22 академски објекат подигнут према пројекту инжењера Војислава Костића, с десне на кућном броју 18 стамбена зграда пројектована у духу француског академизма чији је аутор, Најманов колега и пријатељ Богдан Несторовић и ар деко здање архитеката Петра и Бранка Крстића. Подигнути као добро простудиран и усклађен низ на истој регулацији и усаглашених, скоро истих висина, представљају складан и јединствен улични фронт у који је требало да се интерполира стамбена зграда Најманових. У том задатом контексту академске архитектуре, одабир стила за своју породичну зграду био је истовремено смео и јединствен, али и добар показатељ у ком смеру ће надаље развијати свој стилски израз.

Пројекат се радио почетком наредне, 1930. године, градња је била одобрена већ крајем марта месеца.<sup>1018</sup> Изградња, коју је изводио Технички биро и предузеће „Феникс“ према пројекту власника, архитекте Јосифа Најмана, трајала је од 1. априла до 21. новембра 1930. године.<sup>1019</sup> Надзор над извођењем радова вршио је искључиво архитеката Најман.

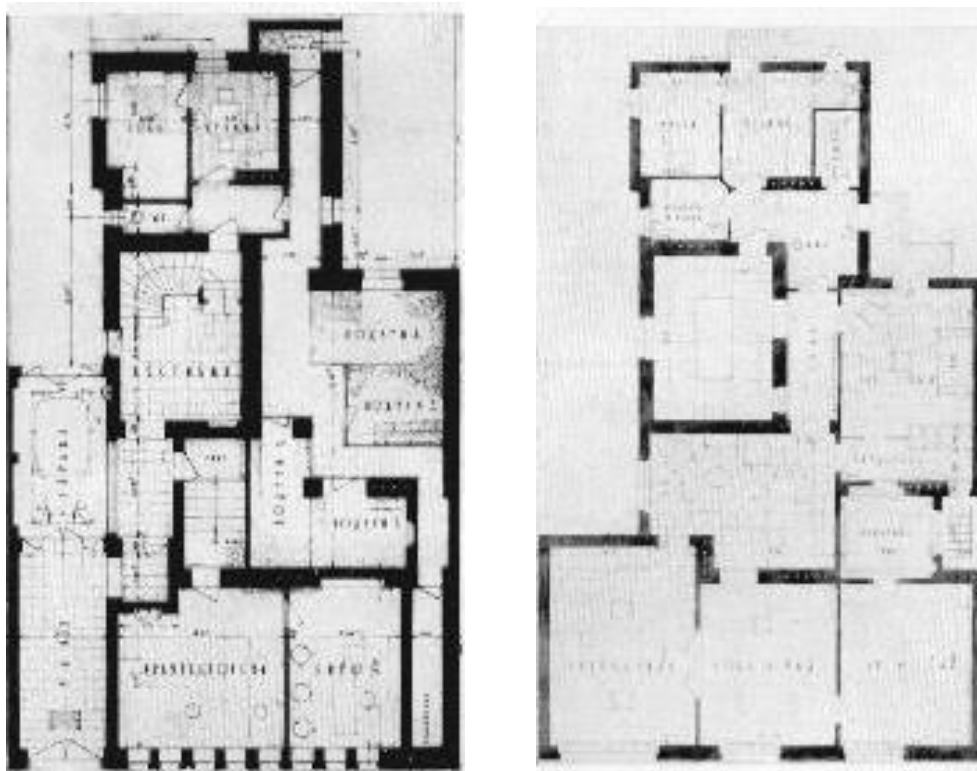
---

<sup>1016</sup> Стамбену зграду у Узун Мирковој бр. 5, која је подигнута 1925. године, пројектовао је архитеката Милан Секулић, власник пројектног бироа „Архитект“ заједно са Драгишом Брашованом и Михајлом Петровићем Обућином. У овом објекту Најманови ће поново становати након Другог светског рата.

<sup>1017</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-19-1930, сведочанство Суда општине града Београда од 28.11.1929. Имање је купљено од Загорке Јов. Стојановић.

<sup>1018</sup> *Списак одобрених планова зидања од 11. Марта до 28. Маја 1930. год.*, ОН 15.7.1930; ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-19-1930.

<sup>1019</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-19-1930.



Сл. 77 и 78 Јосиф Најман, Стамбена зграда Јулије Најман, Влајковићева 20, основа сутерена и спрата (извор: Архитектура 3-4, Лjubljana 1933, 50)

Стамбена зграда подигнута је на уској, издуженој парцели која је имала свега 330 м<sup>2</sup>, са укупном дужином уличног фасадног платна 13,62 м. Узидана у низ суседних објеката са чијом висином је изједначена, пројектована је са сутереном,<sup>1020</sup> високим приземљем и три спрата,<sup>1021</sup> у основи површине 230 м<sup>2</sup>. Програмски задатак је обухватао стамбени и пословни простор (пројектни биро) власника и неколико станова за становање осталих чланова породице Најман и изнајмљивање (сл. 77, 78). Могућност да пројектује за себе, без чињења уступака укусу инвеститора, пружила је Најману слободу да употреби сво своје знање и умеће како би добио функционалну просторну организацију, скупу опрему ентеријера и изузетно савремено ликовно решење фасаде. Управо ова зграда одредиће ликовност и естетику наредних стамбених објеката вођених Најмановом пројектанском руком. О високим критеријумима градње и унутрашњег уређења говори и податак да је вредност радова износила 2.000.000 динара. У области стамбене и стамбено-пословне изградње за приватне поручиоце Најман ће за целокупну своју професионалну каријеру извести још свега неколико зграда сличне материјалне вредности: стамбена зграда у Господар Јевремовој бр. 35 (2.000.000 динара), стамбена

<sup>1020</sup> У Најмановим пројектима ниво означен као сутерен у ствари је веома често етажа у нивоу улице, што у стварности представља ниско приземље или приземље, док се ниво који назива приземљем, са улице сагледава у висини првог спрата. Отуда може да дође до извесних неусаглашавања око навођења етажа у пројекту и сагледавања спратности на терену у реализованом објекту. Овакав принцип примениће у објектима у Ресавској и Гаврила Принципа и још по неким.

<sup>1021</sup> Одговара висини четвороспратнице. Високо приземље је у нивоу првог спрата те се стиче утисак да зграда има приземље и четири спрата. Најман је говорио да је њихов породични стан на четвртном спрату.

зграда у Краља Милутина бр. 6 (2.000.000 динара), стамбено-пословна зграда са штампаријом на Обилићевом венцу бр. 5 (2.300.000).<sup>1022</sup>

Зидање зграде у Влајковићевој је изведено од опеке у кречном и цементном малтеру, са армиранобетонским међуспратним конструкцијама, дрвеном кровном конструкцијом са кровним покривачем од црепа и лима.<sup>1023</sup> Просторна организација била је условљена обликом издужене парцеле, којем је пројекат био прилагођен. У сутерену зграде поред асиметрично постављеног главног улаза у објекат, који води у приватну гаражу за један аутомобил и у вестибил стамбеног дела, налазе се још две просторије за архитектонски биро оријентисане ка улици, као и стан за настојника оријентисан ка дворишту, док је преостали средишњи простор сутерена искоришћен за подрум. Склониште у сутерену поред главног степеништа са резервним излазом на улицу, изведено накнадно према Најмановом пројекту одобреном јуна 1940. године, запремином је било прилагођено укупном броју стамбених просторија у објекту.<sup>1024</sup> У високом приземљу и на спратовима, распоређен је на свакој етажи по један изузето функционалан и комфоран стан, подељен у две целине. Прву чини јавно-репрезентативни и приватни део који се распростирао на две трећине површине стана. Заузимала је средишњи простор стамбене јединице у који је смештена једна спаваћа соба, купатило, гардероба и хол типа салона, као и део оријентисан ка Влајковићевој улици са трпезаријом, радном и спаваћом собом. Другу целину, која гледа ка дворишту, заузима сервисни део кога чине кухиња, канцеларија, соба са купатилом за послугу и остава. Спону између ова два сегмента стана представља улазни простор у који се ступа са централно постављеног полукружног степеништа.

Иако архитектонско-грађевински цртежи нису сачувани са осталом документацијом у Историјском архиву Београда, архитекта Најман је просторну организацију описао и илустровао у љубљанском часопису „Архитектура“ 1933. године.<sup>1025</sup> У истом часопису годину дана раније публиковао је изглед дела ентеријера свог стана, радне собе и улаза (сл. 85, 86).<sup>1026</sup> Савремено унутрашње уређење потпуно одсликава продор модернистичких идеја у београдску стамбену културу почетком тридесетих година. Намештај чистих, једноставних геометријских линија и полихромна, геометријска обрада подова и зидова, као и употреба скупочених материјала завршне обраде одсликавају архитектонску естетику и савремен израз њиховог творца, утемељен управо на овом објекту.<sup>1027</sup> Једнако колико концепција и естетика фасаде, и обрада

<sup>1022</sup> Просечна вредност изградње Најманових стамбених и стамбено-пословних вишеспратних објеката износила је око 1.200.000 динара. Просечна вредност је дата у складу са вредностима изнетим у сачуваним архитектонско-грађевинским пројектима и списковима одобрених планова, који су публиковани у Општинским новинама.

<sup>1023</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-19-1930. Технички опис.

<sup>1024</sup> Исто

<sup>1025</sup> J. Najman, *Zgrada u Vlajkovićevoj ulici br. 20...*, 50.

<sup>1026</sup> J. Najman, *Moj stan...*, 292; J. Najman, *Stepenište* (илустрација)..., 143.

<sup>1027</sup> Поједине детаље ентеријера стана Најманових навела је Јулија у свом роману „Намештање лица“ – „минијатурна мода у стилу Луја XVI, зелена мермерна плоча на трпезаријском столу, часовник у стилу ампира, зид пресвучен светлом тканином... мала Бухара, велики Ширас, слике... руже у стакленој вази, мртва природа, Париз у пролеће... маслине у Бару...“. J. Najman, *Nameštanje lica...*, 73.

Према сведочењу сина Драгољуба, Јосиф Најман се бавио и дизајном намештаја у модерном стилу, масиван, функционалан. Разговор са Драгољубом Најманом, 2005.



ентеријера у својој целовитости, од улазног хола и степеништа до унутрашњости станова (сл. 82, 83), усмерила је правац којим ће се кретати сви наредни Најманови стамбени и стамбено-пословни пројекти.



Сл. 79 и 80 Јосиф Најман, Стамбена зграда Јулије Најман, Влајковићева 20, изглед након изградње 1930. и након бомбардовања 1941. (извор: колекција Милоша Јуришића)

Употреба природног камена и луксузна обрада заједничких простора у згради, холова (колско-пешачког и степенишног) и степеништа, била је део Најмановог ликовног израза. Степениште је изведено од венчачког мермера, улазна партија, која истовремено има функцију колског и стамбеног улаза, богато је декорисана полихромијом различитих врста мермера, а додатној експресији посебно је доприносила улична фасада обложена хварским каменом.

Фасада Влајковићеве бр. 20 у свим својим сегментима одражава Најманов аутентичан израз који ће потом разрађивати на низу пројеката за стамбене објекте приватних инвеститора (сл. 79). Уско и издужено фасадно платно носи чврст постамент зоне сутерена израђен у grubим каменним квадерима. Главни улаз у објекат наглашен надстрешницом и низ уских правоугаоних прозора архитектонског бироа, акцензован светлом бојом глатко обрађеног камена, представљају контраст рустикалности камена која их окружује. Фасада горњих партија од високог приземља до трећег спрата, представља глатко издужено поље испресецано правилним хоризонталним ритмом по три прозорска отвора на свакој етажи. Наглашену вертикалност умирују потпрозорници који повезују отворе на сваком спрату, као и истурени профилисани кордонски венац којим се завршава фасадна композиција. Истовремено, геометријска подела прозорских

окана и јасно истакнута правилност камене облоге остварују неочекиван ритам који доприноси експресији безорнаменталне фасаде.



Сл. 81 и 82 Јосиф Најман, Стамбена зграда Јулије Најман, Влајковићева 20, изглед након обнове 1946/47. и 2017.  
(извор: лево колекција Милоша Јуришића, десно фотографија аутора)



Сл. 83 и 84 Јосиф Најман, Стамбена зграда Јулије Најман, Влајковићева 20, изглед степеништа и улазног хола 2017. (извор: фотографија аутора)

На фасади у Влајковићевој бр. 20 заступљени су сви елементи Најмановог обликовања, који ће се у наредним пројектима појављивати у низу различитих варијација: наглашена подела фасаде на зону сокла, коју најчешће представља етажа сутерена, и горњих фасадних партија, рустична обрада најниже зоне, асиметрично постављен и ненаметљив улаз у објекат, експресија фасаде остварена полихромијом материјала и ритмиком геометрије отвора и облоге. Током наредних година неколико пројеката ће бити директан цитат зграде у Влајковићевој, али нешто мањих габарита и не тако луксузне употребе материјала (Ресавска бр. 59, Гаврила Принципа бр. 23).

Архитектура стамбене зграде Јулије и Јосифа Најмана, пре свега одабир ликовних елемената за композицију фасадног платна и унутрашње уређење потпуно су били у духу идеја раног модернизма. Безорнаментално лице објекта у окружењу академски конципираних суседних зграда додатно је истакло њену једноставну неупадљивост у уличном низу којем припада. Изузетну модерност стамбеног објекта београдска публика могла је да види и на „Изложби југословенске савремене архитектуре“ организоване у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“ у парку Мали Калемегдан фебруара 1931. године,<sup>1028</sup> која је формално означила прихватање и аутономију модерног покрета и најавила период зрелог модернизма.<sup>1029</sup> Изложба организована од стране ГАМП-а у сарадњи са Клубом архитеката из Љубљане и Кругом архитеката из Загреба имала је за циљ да прикаже стремљења млађе генерације југословенских архитеката ка савременом схватању архитектуре.<sup>1030</sup> Иако формално није пришао Групи, одлука да излаже са протагонистима новог стила у архитектури у Србији и другим југословенским центрима, указивала је да је Најман са колегама модернистима делио исте идеје. С друге стране, одабир дела која је изложио, Завод за израду новчаница и сопствена зграда у Влајковићевој, несумњиво говоре о Најмановом доприносу у прихватању модернистичких образаца у српском градитељству. Архитекта Ђурђе Бошковић у свом приказу изложбе у дневном листу „Време“ (27. и 28. фебруара 1931. године), у којима је најпре говорио о принципима савремене архитектуре, општем утиску и значајној разлици у радовима између љубљанских, загребачких и београдских архитеката, дао је и детаљан приказ изложених радова. Говорећи о радовима београдских архитеката, међу њима и радовима афирмисаних протагониста модерног покрета попут Душана Бабића, Милана Злоковића, Бранислава Којића, Јана Дубовог, Ђуре Борошића, Милана Минића и других, за зграду Јосифа Најмана у Влајковићевој бр. 20, наводи да су објекат као и његова унутрашња декорација, потпуно правилно схваћени.<sup>1031</sup> О успеху архитекте Најмана поводом подизања сопствене зграде сведочи и чланак архитекте Драгомира Поповића, објављен 1932. године у „Београдским општинским новинама“, у броју који је био посвећен архитектури у Београду. Детаљно анализирајући изградњу на подручју града, изнео је низ критика и своје мишљење о изгледу Београда, урбанизацији и

<sup>1028</sup> *Изложба југословенске савремене архитектуре...*, 9; Арх. Ђ. Бошковић, *Изложба југословенске савремене архитектуре*, Време 28.2.1931, 5; З. Маневић, *Изложбе југословенске савремене архитектуре у Београду (1931, 1933)...*, 271-276; А. Д. Илијевски, *Ђурђе Бошковић као савременик и тумач архитектуре Београда између два светска рата...*, 178-180; А. Илијевски, *The Cvijeta Zuzorić Art Pavilion as the center for exhibition activities of Belgrade architects 1928-1933...*, 243-244.

<sup>1029</sup> Z. Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji...*, 153.

<sup>1030</sup> *Изложба југословенске савремене архитектуре...*, 3.

<sup>1031</sup> Арх. Ђ. Бошковић, *Изложба југословенске савремене архитектуре*, Време 28.2.1931, 5.

модерном покрету у архитектури. У том контексту, зграду у Влајковићевој бр. 20, заједно са објектима Петра и Бранка Крстића на углу улица Његошеве и Молерове и виле у Румунској (данас Ужичкој), Уреда за осигурање радника код железничке станице Димитрија М. Лека и нове електричне централе, истиче као позитиван пример изградње и смео покушај прихватања модерног покрета.<sup>1032</sup> Публиковање ових критичких текстова додатно је потврдило Најманову стручну и професионалну афирмацију и засигурно допринело промоцији његовог архитектонског бироа, који је од тог тренутка широм отворио врата многим приватним поручиоцима стамбених, стамбено-пословних, пословних и објеката индустријске намене.



Сл. 85 и 86 Влајковићева 20, стан архитекте Јосифа Најмана  
(извор: Архитектура 11-12, Лјубљана 1932, 292)

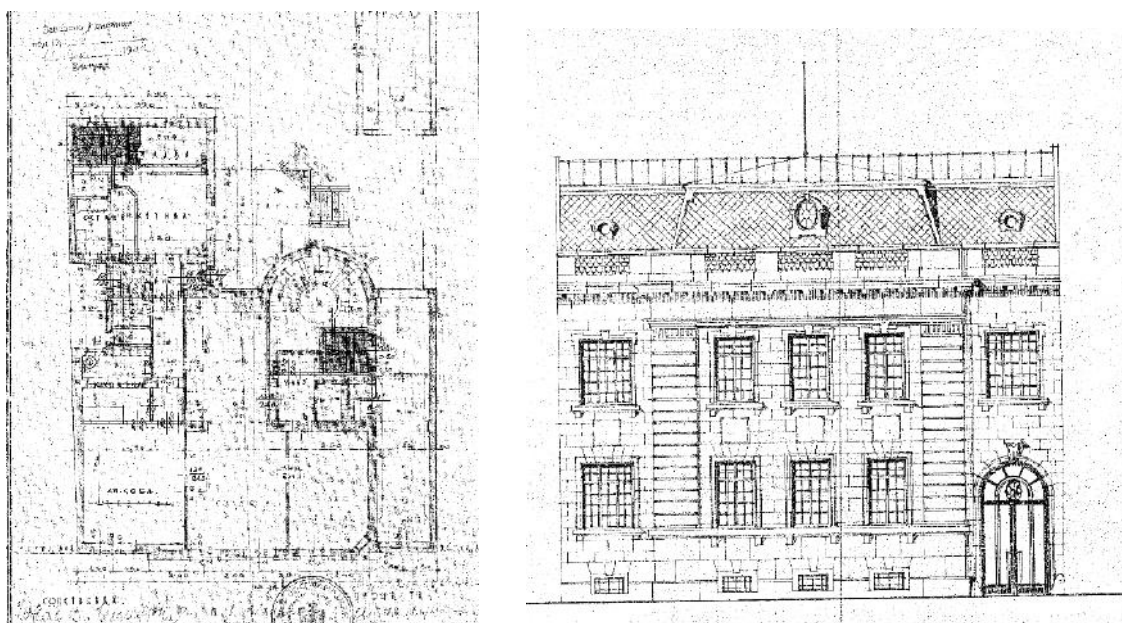
Данашњи изглед објекта у Влајковићевој бр. 20 последица је радова изведених након Другог светског рата (сл. 81, 82). Наиме, већ у априлском бомбардовању Београда 1941. године зграда је од директног удара бомбе значајно страдала (сл. 80). Од репрезентативне троспратнице остали су цели нивои сутерена и високог приземља, таваница изнад високог приземља и делови првог спрата без таванице, као и зидови степеништа. Након рата, Најманови нису више били власници објекта, а Технички одбор Комуналног одељења града одобрио је измену планова за подизање порушених спратова.<sup>1033</sup> Међутим, у складу са архитектонском праксом у првим поратним годинама, подређеним рашчишћавању града од рушевина и обнови оштећених објеката, као и сходно ниским материјалним могућностима и ниским естетским захтевима, зграда у Влајковићевој је дозидана до пуне некадашње висине али без поштовања и усаглашавања са Најмановим архитектонским концептом, осим у распореду и величини прозорских отвора. Истовремено, првобитна просторна организација станова је издељена у више стамбених простора и на тај начин је изгубила од своје некадашње функционалности и комфорности. Данас у спољашњем обликовању у суштини на фасади прве три етажe (сутерен, високо приземље и први спрат) сагледавамо остатке некада изузетног раног модернистичког остварења с почетка тридесетих година прошлог века смештеног у најуже језгро Београда. Издвојени наглашеним профилисаним кордонским венцем од накнадне доградње, остаци првобитног објекта

<sup>1032</sup> Д. М. Поповић, *Архитектура у Београду...*, 790.

<sup>1033</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-19-1930.

представљају запис о изгледу Најмановог првог, самосталног и целовитог пројекта стамбене намене изведеног за приватне потребе. Имајући у виду да су на објекту у Влајковићевој бр. 20, након изведене реконструкције до данас, спровођени радови на редовном текућем и инвестиционом одржавању, његов ентеријер као и фасада су у солидном физичком стању, што се одразило и на очување његових изворних вредности. Вишепородична стамбена зграда породице Најман, као дело ауторске архитектуре и репрезент раног модернизма у београдској и српској архитектури, представља интегративни део целине „Стара Палилула“.<sup>1034</sup>

Јован Ненадовић, пуковник у пензији, имаће за подизање свог дома у **Крунској улици бр. 31** купио је од немачког посланства јуна 1931. године.<sup>1035</sup> Израда пројекта поверена је Јосифу Најману. Једносратница првобитно планирана само са једним станом, накнадним изменама је пројектована за две стамбене јединице. Зидане објекта од опеке у кречном и цементном малтеру, са армиранобетонским међуспратним конструкцијама и кровним покривачем од шкриљца, лима и црепа трајало је од 11. јуна 1931. до 20. октобра 1932. године. Укупна вредност радова, сходно спратности и величини куће, износила је 650.000 динара.<sup>1036</sup> Од неколико објеката које ће Најман током тридестих година прошлог века подићи на подручју Врачара, ово је био први објекат у низу.<sup>1037</sup>



Сл. 87 и 88 Јосиф Најман, Стамбена зграда Јована Ненадовића, Крунска 31, основа приземља и изглед фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 17-3-1931)

Незнатно веће површине од стамбене зграде у Влајковићевој бр. 20, постављена на регулацију Крунске улице, конципирана је са складним, компактним решењем основе ка улици и разуђеним ка дворишту (сл. 87). У унутрашњост објекта, кроз монументални

<sup>1034</sup> Целина „Стара Палилула“ је уписана у Евиденцију непокретности под претходном заштитом и у поступку је утврђивања за културно добро – просторно културно-историјску целину.

<sup>1035</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 17-3-1931.

<sup>1036</sup> Исто.

<sup>1037</sup> М. Миловановић, *Наведено дело*, 31.



лучни отвор главног портала, води дугачки колски пролаз, који је функционално оправдан гаражом у дубини парцеле. Два стана, распоређена сваки на по једној етажи, међусобно су повезана дрвеним спиралним степеништем. Функционална унутрашња организација станова, заснована на принципу београдског стана, са комуникацијским спонама између просторија, оријентисала је салоне и спаваће собе ка улици, док су по уобичајеној пракси кухиња, просторије за послугу и оставе окренуте ка дворишту. У стан у приземљу улазило се кроз антре који је био повезан са централно позиционираним холем, радном собом и салоном из којег се улазило у спаваћу собу, сви оријентисани ка улици. С друге стране, хол је чинио спону и са другим делом стана у којем су смештени купатило, кухиња, оставе и соба за послугу. Из кухиње се излазило на пространу терасу која је омогућавала излаз у двориште. Површином нешто већи стан на првом спрату, и то за једну собу пројектом предвиђеном изнад колског пролаза, потпуно је једнаке просторне организације.



Сл. 89 Јосиф Најман, Стамбена зграда Јована Ненадовића, Крунска 31, изглед након изградње 1932. (извор: колекција Милоша Јуришића)

Логичан и функционалан просторни распоред је јасно одсликан на академски конципираној фасади изведеној у вештачком камену (сл. 88, 89). Решена у духу најфинијег француског академизма, складно конципираног уличног платна, са израженим средишњим ризалитом који се протеже кроз обе етаже, хармоничном ритмиком прозора и лучним отвором главног портала, јасно одражава Најманов префињен архитектонски стил. Архитектонска композиција завршена елегантним решењем мансардног крова, додатно истакнута балустрадом и окулусима, сврстава објекат у Крунској бр. 31 у градитељски корпус београдских објеката који одражавају француске утицаје у српској градитељској култури. Био је ово други у низу објеката,

након Задужбине Николе Спасића у Кнез Михаиловој улици, на којем је Најман пренео образовна и визуелна искуства естетике француског градитељства. Међутим, овај посебан дух једним делом је нарушен педесетих година XX века, када је неадекватним надзиђивањем најзначајнији обликовни елемент њене ликовности мансардни кров замењен пуном зиданом етажом (сл. 90, 91).<sup>1038</sup> Иако је концепцијски поновљена форма постојећих етажа, посебно наглашена распоредом нових прозора и фасадном облогом, нарушен је првобитни ликовни израз објекта. Њене изворне архитектонске вредности огледају се у оригиналном, ауторском концепту фасаде и складној архитектонској композицији. Кућа Јована Ненадовића данас чини неизоставни део градитељског наслеђа „Крунске улице“, те заједно са објектима настајалим у различитим временским периодима гради њене идентитетске вредности.<sup>1039</sup>



Сл. 90 и 91 Јосиф Најман, Стамбена зграда Јована Ненадовића, Крунска 31, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

Скоро истовремено са кућом у Крунској бр. 31, на суседном плацу на углу са улицом Светозара Марковића, за истог инвеститора Јована Ненадовића, Најман је пројектовао стамбено-пословни објекат изведен потпуно у духу модерне архитектуре.<sup>1040</sup> Вешто пројектујући истовремено више објеката, концепцијски и стилски потпуно различитих, паралелно стварајући дела у духу француског академизма и модернизма, Најман је показао изузетну креативност, градитељску умешност и вештину и, не мање важно, изразиту пословну способност. За разлику од претходно реализованог Најмановог дела у духу француског академизма, где је дијалог на релацији

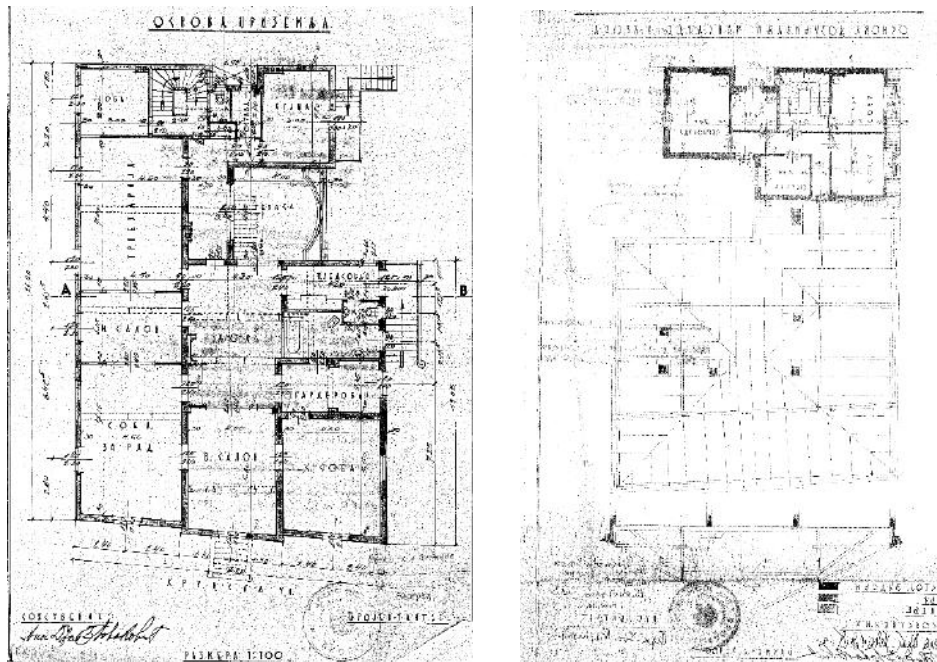
<sup>1038</sup> Исто.

<sup>1039</sup> Целина „Крунска улица“ уписана је у Евиденцију непокретности под претходном заштитом.

<sup>1040</sup> ИАБ, ТД, ОГБ, ТД ф 43-41-1931. Објекат се зидао од 15. јула до 15. децембра 1931. године.



француски академизам и модернизам успостављен у улици Краља Петра са делом другог аутора и то између Најманове академске стамбено-пословне палате Задужбине Николе Спасића и модернистичке пословне зграде Југословенске удружене банке Хуга Ерлиха, у Крунској улици овај међуоднос успостављају дела једног аутора, Најмана за истог инвеститора. Подигнути на две суседне парцеле, објекти у Крунској бр. 31 и Крунској бр. 29 нису стварали дисхармонију, већ напротив волуметријом и складно успостављеном вертикалном регулацијом, стајали су сваки са својим особеностима, један поред другог у потпуном сагласју градећи јединствени улични фронт.



Сл. 92 и 93 Јосиф Најман, Вила Драгољуба Новаковића, Крунска 64 угао са Алексе Ненадовића, преправке и дозиђивање, основа приземља и мансарде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-41-1932)

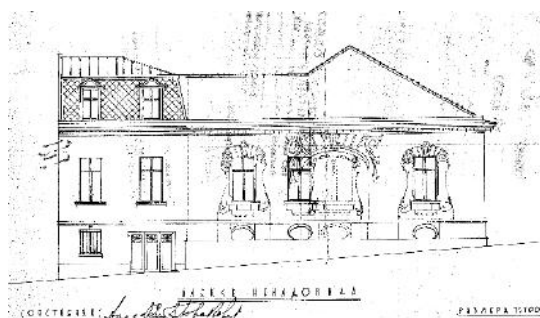
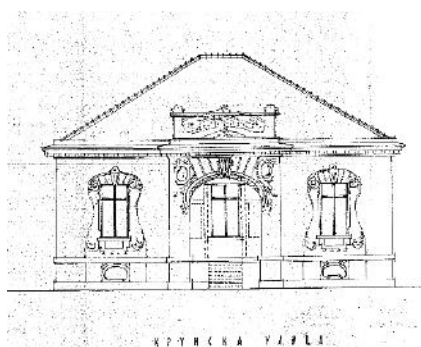
Исте године у марту месецу, када су радови на подизању објекта у Крунској бр. 31 привођени крају, даље низ улицу на углу са Алексе Ненадовића, постојећу приземну вилу са мансардом на адреси **Крунска бр. 64** (данас је ово место кућног броја 56) купио је генерални директор Народне банке Југославије у пензији др Драгољуб Новаковић. Преправке и дозиђивање једнопородичне виле поверио је свом већ добро познатом сараднику архитекте Најману. Њих двојица су били у чврстим професионалним контактима имајући у виду да је управо Драгољуб Новаковић био на челу Народне банке у време изградње Завода за израду новчаница.<sup>1041</sup> Блиска вишегодишња сарадња и добро познавање професионалних критеријума сигурно су били одлучујући фактор приликом одабира пројектанта за сопствену вилу. Радови су, према одобреним плановима и касније усвојеним изменама, трајали од 1. априла до 15. јула 1932. године.<sup>1042</sup> Извођење

<sup>1041</sup> Интересантан је податак да ће Драгољуб Новаковић од 1933. године бити на месту потпредседника Општинске штедионице и заложног завода. Објекат штедионице на Зеленом венцу током 1935-1936. године подићиће се према Најмановом пројекту. С. Р. Јерковић, *Наведено дело*, 405.

<sup>1042</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-41-1932; *Списак одобрених планова за месец април 1932. год.*, ОН 19.5.1932; *Списак издатих грађевинских дозвола у првој половини месеца августа 1932. године*, ОН 18.8.1932.

радова поверено је предузимачу Светиславу Цветковићу, који ће са Најманом извести низ успешних пројеката у наредним годинама. Доградња објекта је изведена из дворишта, а у укупном габариту објекта јасно је уочљива из улице Алексе Ненадовића (сл. 92, 93). У подруму нови радови су обухватили изградњу гараже, једне собе, додавање степеништа, тоалета и преправке у преосталим подрумским просторијама. У приземљу у новом делу куће своје место су добили трпезарија, кухиња, соба и тераса и степенишна комуникација. Доградња у мансарди обухватила је формирање две собе, оставу, купатило и перионицу. Сва три нивоа у дограђеном делу повезале су дрвене степенице. Над дозиданим делом надзидана је постојећа мансарда са дрвеном кровном конструкцијом и кровним покривачем од црепа и лима. Узимајући у обзир да је Најману овакав обликовни израз завршавања архитектонске композиције био веома близак, вешто се уклопио у постојеће решење. Такође на бочној фасади са дворишне стране проширена је зимска башта (тераса). Главне улазне степенице изведене су од природног и вештачког камена. Спроведеним радовима на доградњи, ниво приземља скоро у целини, осим једне спаваће собе са гардеробом, био је посвећен дневном боравку и друштвеном животу власника. Централни простор заузимао је хол, одакле се даље кретало ка великом и малом салону, трпезарији, соби за рад, тераси и кухињи.

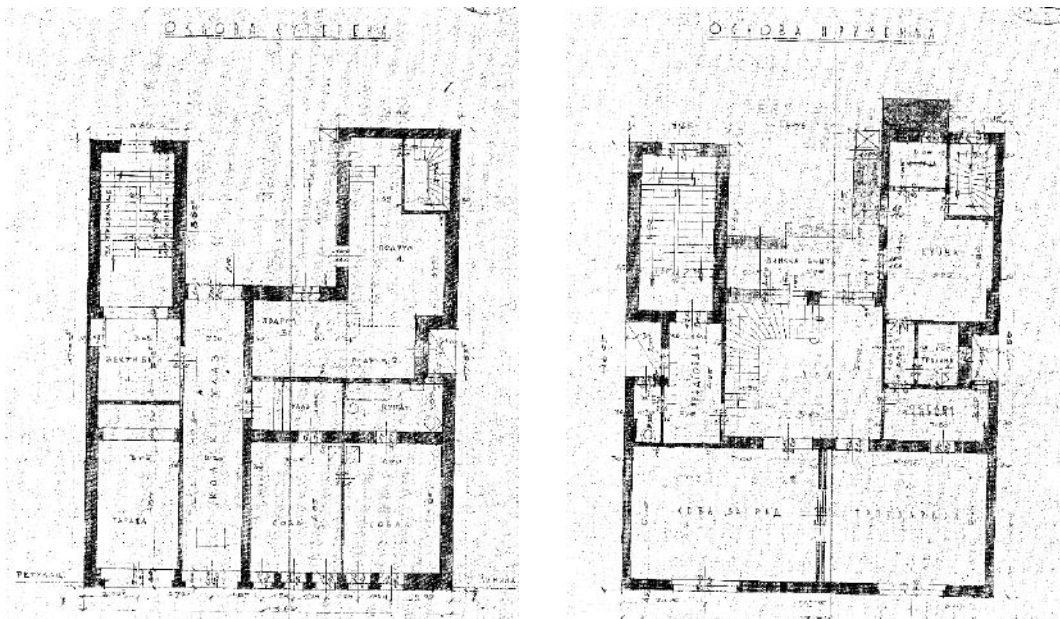
Складна, приземна вила са фасадама на којима је аплицирана необарокна пластика око отвора прозора и на атици, својом архитектуром и естетиком доприносила је амбијенту Крунске улице. Новим радовима нису биле предвиђене преправке на фасадама старијег дела виле (сл. 94, 95). Једина промена видљива је у новој геометризованој подели прозорских окана, који су на тај начин додатно усклађени са новоформираним отворима дограђеног дела. Истовремено, прозор великог салона из Крунске улице, то јест средишњи прозор на фасади, проширен је у улаз са приступним степеништем, чиме је главни салон добио директан приступ са улице, што је имало логичну функционалну оправданост. Иако јасно визуелно раздвојени делови старог и новог сегмента објекта на фасади из улице Алексе Ненадовића, Најман је обликовањем складно уклопио доградњу у постојеће решење. С обзиром на нагиб терена овде је био пројектован улаз у гаражу, смештену у подрумском делу објекта. Скоро глатка фасадна платна приземља надвишена су префињеном француском мансардом. Водећи рачуна о реду и ритмици прозорских отвора просторија све три дограђене етажне, Најман је остварио складно јединствено архитектонско решење.



Сл. 94 и 95 Јосиф Најман, Вила Драгољуба Новаковића, Крунска 64 угао са Алексе Ненадовића, изгледи из Крунске и Алексе Ненадовића, преправка и дозиђивање (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-41-1932)

Вила је два пута оштећена приликом бомбардовања града током Другог светског рата. Други пут било је то у мају 1944. године када је предњи део зграде са три собе потпуно уништен.<sup>1043</sup> У јесен 1946. године Грађевински одсек Комуналног одељења ИНО-а дозволио је преварку и дозиђивање што би обухватало зидање зграде с лица и новог крова над приземљем, поправку задњег дела виле, као и извођење радова на столарији, подовима и инсталацијама.<sup>1044</sup> Данас можемо само да претпостављамо да ли су ови радови и изведени,<sup>1045</sup> имајући у виду да је вила порушена, а њено место данас заузима масивна стамбена зграда изведена 1947. године према пројекту архитекте Бранислава Маринковића.<sup>1046</sup>

Паралелно са радовима у Крунској бр. 64, на простору Западног Врачара подигнута је још једна зграда према Најмановим пројектима. Славко Сингер, директор једне банке у Београду, купио је у улици Зринског бр. 27 (данас **Ресавска бр. 59**) од Михајла Гутмана, директора Опште привредне банке из Београда, плац за подизање своје зграде.<sup>1047</sup> Можемо да претпоставимо да је за подизање Сингерове зграде Најман добио препоруку од Драгољуба Новаковића, генералног директора Народне банке и клијента Најмановог архитектонског бироа.



Сл. 96 и 97 Јосиф Најман, Стамбена зграда Славка Сингера, Ресавска 59, основа сутерена и приземља (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-52-1932)

<sup>1043</sup> ИАБ, ОГБ; ТД ф 2-41-1932.

<sup>1044</sup> Исто.

<sup>1045</sup> У том тренутку је Јосиф Најман био на челу одсека за Комуналне грађевине Комуналног одељења ИНО-а. ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, Досије Најман Јосиф, архитекта Комуналног одељења, Н/279.

<sup>1046</sup> М. Просен, *О социјализму у архитектури и његовој појави у Србији*, Наслеђе VIII, Београд 2007, 109.

<sup>1047</sup> ИАБ, ОГБ, ТД, ф 2-52-1932; *Списак одобрених планова за месец април 1932. год.*, ОН 19.5.1932. Морамо да истакнемо да на основу увида у издате грађевинске дозволе у ИАБ и анализу објављених спискова одобрених планова за извођење грађевинских радова на подручју Београда у ОН, списак одобрених планова има одступања један до више месеци од прибављања одобрења, а месец за који се публикују одобрења односи се на месец публикација а не издавања одобрења за радове.

Двоспратна зграда са сутереном и таванским простором, површине од 198,92 м<sup>2</sup>, према Најмановим плановима зидана је од 11. априла до 25. октобра 1932. године.<sup>1048</sup> Извођење радова било је поверено грађевинском предузећу из Загреба „Јос. Дубски и Комп“.<sup>1049</sup>

Комфоран објекат пројектован је за два стана распоређена на три етажe (сл. 96, 97, 98). Први је обухватио простор приземља и првог спрата, док је мањи стан заузимао целокупан простор другог спрата. Простори сутерена и тавана били су предвиђени за низ других намена неопходних удобном становању. Већи стан, просторно организован на две етажe на нивоу приземља и првог спрата, има све одлике пространог, комфорног и функционалног стана. Заједничка степенишна комуникација, позиционирана у задњем плану леве половине објекта, води у предсобље двотежаног стана, чију централну позицију заузима простран хол као веза са осталим просторијама. Ка Ресавској улици смештена је соба за рад и трпезарија, а у задњем делу стана ка дворишту, кухиња, остава, зимска башта. Из хола интерне степенице воде на први спрат на којем су три спаваће собе окренуте ка улици, централна просторија у средишњем делу, купатило и сервисни блок за послугу, оријентисани ка дворишту. Мањи, једноетажни стан на другом спрату прати просторну организацију првог спрата само је намена просторија нешто другачија. Из предсобља се, попут приземне етажe, улази у централни хол, ка улици су распоређене три собе, док су ка дворишту кухиња и соба за послугу. У зони сутерена, колски пролаз функционално дели ову етажу на две целине и истовремено представља везу са двориштем. На левој страни колског пролаза, са улице се улазило у гаражу за један аутомобил и, у наставку, у улазни вестибил степенишне комуникације која је повезивала све етажe од сутерена до мансарде. Десно од колског пролаза налазио се мањи стан са две собе оријентисан ка улици и потребне подрумске просторије. Тавански простор, предвиђен за смештање помоћних просторија и просторија за послугу, са нижим нивоима је повезан помоћним степеницама које су водиле из кухиње у приземљу. У овом нивоу, окренута ка дворишту, изведена је и кровна тераса, просторно позиционирана изнад главног степеништа.

Вишепородична зграда је зидана у кречном, продужном и цементном малтеру, са армиранобетонским међуспратним конструкцијама, дрвеном кровном конструкцијом прекривеном лимом и дуплим црепом.<sup>1050</sup> Посебна пажња, као и у сваком Најмановом објекту, била је придавана обради степеништа. Тако је главно степениште изведено од вештачког камена, споредно које повезује помоћне просторе од приземља до тавана од боровине, а степениште у холу двоетажног стана од храстовине. Обрада плафона у холовима и собама је изведена од гипса, у купатилима и кухињама подови и зидови обложени су керамичким плочицама, док су подови у помоћним просторијама у терацу. Сва спољашња столарија изведена је од борове, а унутрашња од чамове грађе. На уличним прозорима биле су уграђене дрвене ролетне типа „еслингер“. Капија на фасади и улазна врата у станове су од храстовине. О удобности и функционалности стана говори и то да је у оба спроведено етажно грејање са припремом топле воде. Управо на примеру

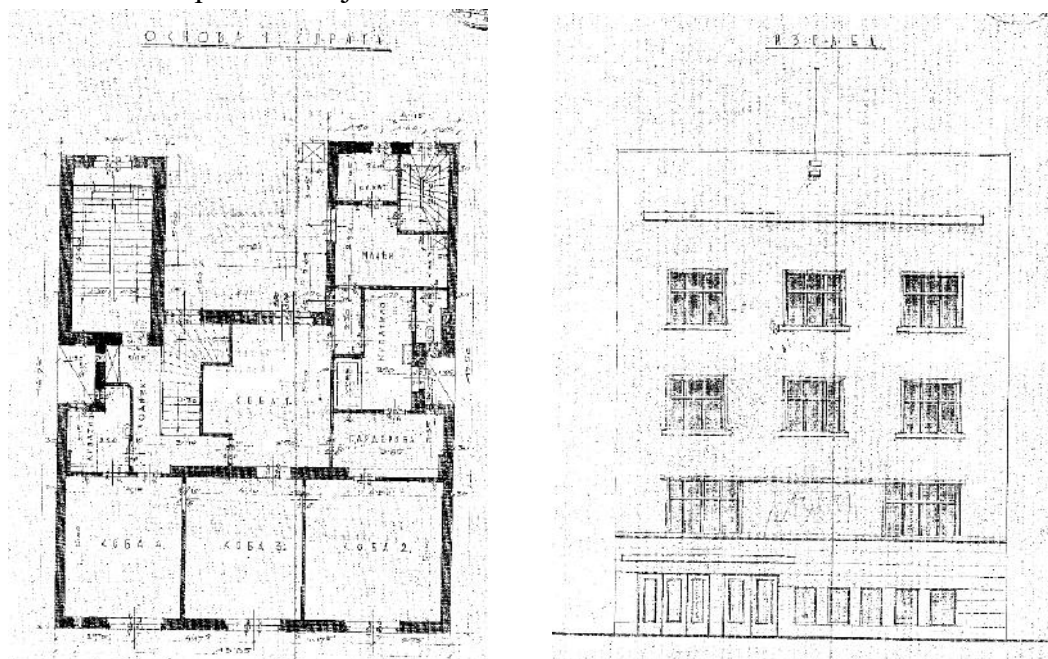
---

<sup>1048</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-52-1932.

<sup>1049</sup> Исто.

<sup>1050</sup> Исто.

зграде у Ресавској бр. 59, као и на претходно реализованим стамбеним објектима у Влајковићевој бр. 20 и Крунској бр. 31 можемо да пратимо Најманову филозофију употребе материјала, просторне организације и изгледа фасада. Принципи успостављени на овим првим објектима различитог габарита и стилског приступа обликовању, употребљаваће са благим варијацијама и на другим пројектима који ће настати током четврте деценије.



Сл. 98 и 99 Јосиф Најман, Стамбена зграда Славка Сингера, Ресавска 59, основа првог спрата и изглед уличне фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-52-1932)

Фасада зграде у Ресавској бр. 59 изведена је у теранови са соклем првобитно предвиђеним од вештачког, а реализованим у природном камену (сл. 99, 100). Третманом и ликовношћу, изузимајући врсту фасадне облоге, донекле понавља композицију раномодернистичке фасаде у Влајковићевој улици. Најнижу зону чини рустични сокл сутерена као постамент горњих етажа, са асиметрично постављеним улазом у гаражу и колским пролазом и низом уских и издужених прозора. Отвори горњих партија, који одсликавају унутрашњу просторну организацију са геометризованом рамовском поделом, чине једини ликовни израз глатко изведене фасаде у теранови. Завршетак композиције наглашава хоризонтални, снажно профилисан венац изнад кога је био постављен јарбол за заставу. Контраст најниже и виших етажа фасаде остварен употребом различитих материјала, пре свега супротстављањем њихових текстура и физичких карактеристика, третмана завршне обраде и колорита, даје извесну декоративност читавој архитектонској композицији, својствену Најмановом уметничком изразу. Изузетно модерна фасада, са јасним ауторским рукописом, значајно је допринела мењању изгледа овог дела Ресавске улице. У односу на суседе, приземне и једносратне куће скромне архитектуре, својом величином и модерношћу, зграда Славка Сингера представљала је крупан корак у осавремењавању доњег потеза Ресавске улице и овог дела Западног Врчара.

Након рата на објекту је промењена намена таванског простора у стан, што се одразило и на промене на фасади (сл. 101). Изведеним радовима уклоњен је јарбол за заставу, а у највишој зони, изнад профилисаног венца, отворени су прозори. Такође, у наредним интервенцијама замењена су дрвена врата металним на уласку у гаражу и колски пролаз (сл. 102). Међутим, и поред ових промена није нарушен основни ауторски концепт. У наредним деценијама објекат је одржаван, тако да је данас у добром физичком стању. Представља интегрални део архитектонског наслеђа целине „Западни Врачар“ у оквиру које је вреднован као објекат посебних споменичких вредности.<sup>1051</sup>



Сл. 100 Јосиф Најман, Стамбена зграда Славка Сингера, Ресавска 59, изглед након изградње 1932. (извор: колекција Милоша Јуришића)

---

<sup>1051</sup> Целина „Западни Врачар“ је уписана у Евиденцију непокретности под претходном заштитом. Обухвата шири простор између данашњих улица Булевара ослобођења, Ресавске, Краља Милана, Светозара Марковића и границе „Комплекса државне болнице“.





Сл. 101 и 102 Јосиф Најман, Стамбена зграда Славка Сингера, Ресавска 59, изглед 2017. (фотографија аутора)

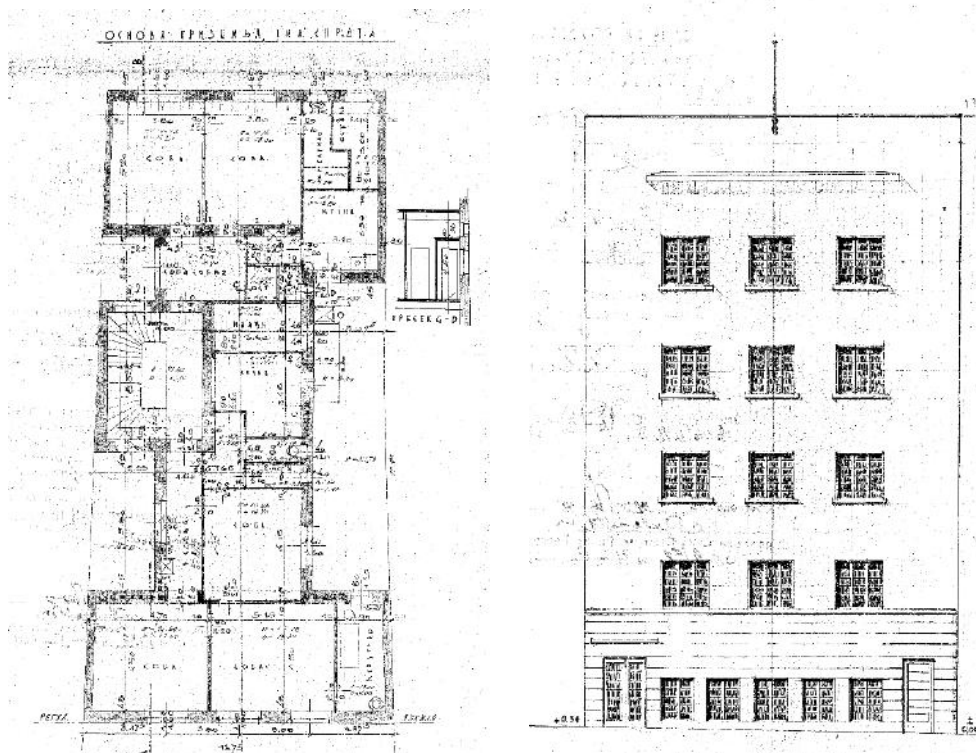
Прву рентијерску зграду у приватном власништву Најман је пројектовао за Божидара Пурића, тадашњег југословенског конзула у Чикагу. Дипломата је плац наследио од својих рођака Пурића у Босанској улици бр. 25 (данас **Гаврила Принципа бр. 23**).<sup>1052</sup> Према списку одобрених планова закључујемо да је првобитно планиран нешто нижи објекат са сутереном, приземљем, два спрата и мансардом,<sup>1053</sup> међутим у коначном пројекту реализована је троспратница са сутереном и таваном. Зидане објекта, које је изводио грађевински предузимач Светислав С. Цветковић, трајало је од 21. маја до 25. октобра 1932. године. Зграда је зидана опеком у продужном малтеру са армиранобетонским, ребрастим таваницама и кровним покривачем од лима и дуплог црепа.<sup>1054</sup> Скромнија унутрашња опрема овог објекта, у складу са њеном наменом, средњег нивоа становања, разликовала се од дотадашњег Најмановог приступа у обликовању ентеријера градских стамбених палата. Сви зидови и плафони су малтерисани кречним малтером. Подови у собама су обложени паркетом, док су подови у просторијама попут кухиње, купатила, остава и слично, чији су зидови до висине 1,5м обојени масном бојом, били изведени у терацу. На свим прозорима до Босанске улице постављени су еслингери (дрвена ролетна). И поред свих нивоа уштеде у избору материјала завршне обраде, с обзиром на величину зграде вредност радова износила је 1.200.000 динара.

<sup>1052</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-47-1932.

<sup>1053</sup> *Списак одобрених планова за месец мај 1932. год.*, ОН 9.6.1932.

<sup>1054</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-47-1932.





Сл. 103 и 104 Јосиф Најман, Стамбена зграда Божидара Пурића, Гаврила Принципа 23,  
основа приземља, првог и другог спрата, изглед главне фасаде  
(извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-47-1932)

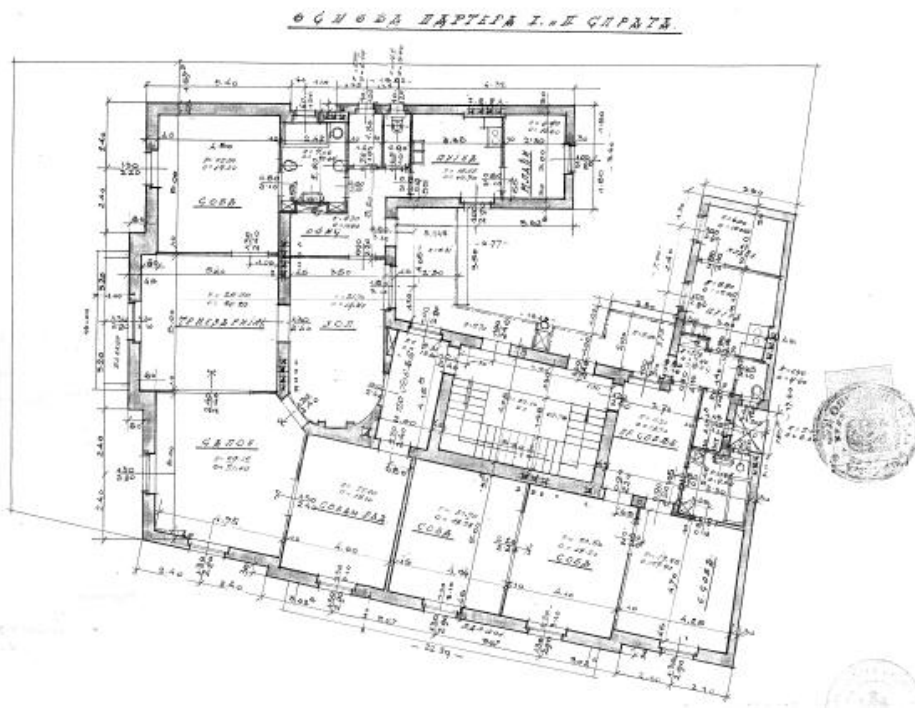
Према просторној организацији и архитектонској композицији уличне фасаде, рентијерска зграда Божидара Пурића по већини елемената представља директан цитат објеката у Влајковићевој и Ресавској (сл. 103, 104). На сваком нивоу од приземља до трећег спрата пројектована су по два стана и то већи трособни окренут ка улици који се састоји од предсобља, три собе, купатила, кухиње, оставе и собе за послугу и мањи, двособни оријентисан ка унутрашњости парцеле у којем је изостала поред једне собе и соба за послугу. На највишој етажи на тавану пројектом је планиран простор за перионице. Централно позиционираним степеницама, изведеним у вештачком камену, остваривана је комуникација између свих нивоа и станова у објекту.



Сл. 105 Јосиф Најман, Стамбена зграда Божидара Пурића, Гаврила Принципа 23, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

Равна, глатка, безорнаментална фасада са облогом од вештачког камена ослања се на рустични сокл обложен квадерима природног камена (сл. 105). Главни улаз у објекат постављен у левом сегменту зоне сутерена заједно са мањим помоћним улазом са десне стране фланкира низ правоугаоних прозора. Више етажне оживљене уједначеним ритмом прозорских отвора од приземља до трећег спрата са истакнутим подпрозорницима завршене су наглашено профилисаним хоризонталним венцем и јарболом за заставу. Богатије облоге од објекта у Ресавској, чија је фасада изведена у теранови, а скромнија од природног камена на фасади раномодернистичког објекта у Влајковићевој, зграда у Босанској јасно указује на већ потпуно усвојене модернистичке принципе архитектонског стваралаштва, однос ка формама, обликовању, просторним односима и материјалима. Попут зграде у Ресавској и у овој згради је накнадним послератним интервенцијама тавански простор пренамењен у стамбени што је довело до отварања прозора на фасади и уједно проузроковало губитак једног од најпрепознатљивијих елемената модерног стила у београдској архитектури – јарбола за заставу. Пратећи ритам и распоред прозора на нижим етажама, ове промене нису значајаније нарушиле оригинални изглед и ауторски израз објекта. Данас непосредно окружен вишепородичним стамбеним зградама подигнутим у периоду након Другог светског рата које су се вертикалном регулацијом ускладиле са Најмановим објектом, једнако као и у време када је подигнут, доприноси савремености непосредног залеђа простора Савамале.<sup>1055</sup>

<sup>1055</sup> Објекат у Гаврила Принципа бр. 23 припада целини „Савамала“, која је уписана у Евиденцију непокретности под претходном заштитом у поступку утврђивања за културно добро.



Сл. 106 Јосиф Најман, Стамбена зграда Косаре Јовановић, Баба Вишњина 49, основа високог приземља, првог и другог спрата (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 24-23-1932)

Стамбени објекат на углу **Баба Вишњине бр. 49** и **Крунске бр. 93**, уз Задужбину Николе Спасића, један је од најзначајнијих Најманових објеката изведених у стилу француског академизма и свакако један од најупечатљивијих приватних стамбених објеката изведених у овом духу. Пројектовао га је за Косару Јовановић,<sup>1056</sup> супругу Михаила Јовановића,<sup>1057</sup> која је 10. августа 1932. године од апотекара Димитрија Т. Николића купила имање за 500.000 динара.<sup>1058</sup> Постојећи објекти на плацу били су порушени већ до краја августа месеца.<sup>1059</sup> Паралелно са њиховим уклањањем текло је и прибављање потребних дозвола према Најмановом пројекту.<sup>1060</sup> С обзиром на то су Косара и Михаило Јовановић становали у Крунској бр. 47,<sup>1061</sup> имали су прилике да се

<sup>1056</sup> Према сведочењу Косариног праунука Милоша Јуришића, који и данас станује у објекту, инвеститор је био његов прадеда Михаило. Међутим, како се на Михаила Јовановића водила приземна вила у Крунској бр. 47 из око 1905/06. године, одлучено је да се у званичним документима као инвеститор наводи Михаилова супруга Косара.

<sup>1057</sup> Михаило Јовановић је био министар правде у влади Николе Пашића, један од чланова међународног суда правде у Хагу и председник Касационог суда. Такође, био је носилац Карађорђевог звезде првог степена. Изградњу објекта, након више од десет година штедње, финансирао је прикупљеним девизним дневницама. ИАБ, ОГБ, ТД ф 24-23-1932; М. Миловановић, *Наведено дело*, 31.

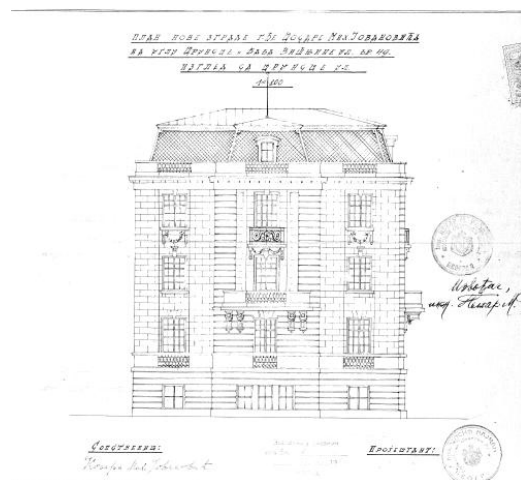
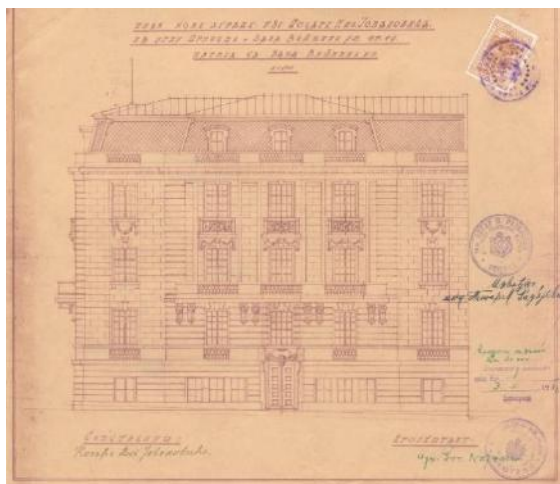
<sup>1058</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 24-23-1932.

<sup>1059</sup> У тренутку куповине на имању се налазила приземна зграда за становање од тврдог материјала, приземна радионица и дућан од слабог материјала.

<sup>1060</sup> Грађевинска дозвола издата је 18. августа 1932. године. ИАБ, ОГБ, ТД ф 24-23-1932; *Списак издатих грађевинских дозвола у другој половини месеца августа 1932. године*, ОН 8.9.1932; *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове у другој половини месеца априла 1933. године*, ОН 4.5.1933.

<sup>1061</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 24-23-1932.

добро упознају са Најмановим радовима у непосредној околини, јер је за само годину дана извео три објекта дуж Крунске улице.



Сл. 107 и 108 Јосиф Најман, Стамбена зграда Косаре Јовановић, Баба Вишњина 49, изглед фасаде из Баба Вишњине и Крунске (извор: колекција Милоша Јуришића; ИАБ, ОГБ, ТД ф 24-23-1932)

Вишепородични стамбени објекат био је предвиђен у првим годинама за ренту а потом, као наследство, за становање чланова породице.<sup>1062</sup> Радовима око изградње ове репрезентативне угаоне двоспратнице, у периоду од 29. августа 1932. до 1. маја 1933. године, руководио је овлашћени грађевински инжењер Петар М. Радојевић.<sup>1063</sup> Зидана је у кречном, продужном и цементном малтеру, са армиранобетонским темељима и таваницама и дрвеном кровном конструкцијом покривеном црепом, лимом и шкриљцем. Зграда у основи површине 353,14 м<sup>2</sup>, подигнута је на истакнутој угаоној позицији, добро сагледива и визуелно маркантна у непосредном окружењу. Изграђена на парцели трапезоидног облика, постављена је на регулацију Баба Вишњине и са те стране узидана

<sup>1062</sup> Према сведочењу потомка Милоша Јуришића, Косара и Михаило Јовановић имали су троје деце – сина Петра и кћерке Ану и Десанку. Наследством је било опредељено да свако од троје деце добије по једну етажу објекта. Петар је био правник, живео је у Француској. Приликом боравка у Београду користио је двособан стан у сутерену објекта у Баба Вишњиној. Кћерка Ана удала се за Пантелију Ж. Јуришића, дивизијског ђенерала, инспектора земаљске одбране, чији потомци и данас станују у објекту. Друга кћерка Десанка удала се за лекара Владимира Поповића из Ваљева. Након завршетка градње објекта, од 1933. године па све до почетка Другог светског рата сви станови су се издавали. Чак су и чланови породице, који су учествовали у градњи, док су боравили у Београду и користили поједине станове, плаћали за њих најам.

<sup>1063</sup> Петар М. Радојевић био је зет Косаре Јовановић, ожењен једном од њених унука Олгом, кћерком Ане и Пантелије Јуришић, Дипломирао је на Техничком факултету 1921. године. Према досадашњим сазнањима, познато је да је у Београду пројектовао две зграде, једну у Драже Павловића, а другу у Доситејевој улици бр. 45 са својим братом инжењером Антом М. Радојевићем, затим фабрику конзерви у Кијеву, као и породичну гробницу у Ивањици. Према сведочењу Милоша Јуришића у објекту су, на предлог инжењера Радојевића, иако их Најман није првобитно предвидео због инсталација централног грејања, накнадно пројектовани и изидани димњаци а у свим становима спроведени отвори за димњаке, што се након Другог светског рата испоставило као изузетно корисно јер је котларница оспособљена тек шездесетих година. Такође, на предлог извођача радова, инжењера Радојевића, изливена је армиранобетонска плоча на тавану. Ова армиранобетонска плоча онемогућила је урушавање зграде када је у шестоаприлском бомбардовању 1941. године бомба пала на објекат. ИАБ, ОГБ, ТД ф 24-23-1932; В. С. Марковић, *Наведено дело*, 10; Сведочење Милоша Јуришића.

у низ суседних објеката, док је из Крунске улице одвојена од суседа и повучена од регулације чиме је добијена предбашта озидана ниском оградом попут вила у Крунској. Уз максимално искоришћавање могућности облика и величине плаца, подигнут је компактан објекат, разуђене основе тек ка унутрашњости парцеле (сл. 106). Састоји се од сутерена, високог приземља и два спрата. Сам улаз у објекат пројектован у сутерену из Баба Вишњине са улазном котом у нивоу улице, један је од најчешће коришћених елемената Најманове естетике. Насупрот не превише наглашеном главном улазу, раскошно унутрашње уређење хола и степеништа са облогом зидова од полихромног камена, представља адекватан увод у висок ниво становања на горњим етажама. У сутерену је пројектован стан за настојника зграде десно од улаза из Баба Вишњине, док је лево од улаза смештена котларница затим, ка Крунској улици, један двособан стан без кухиње и један једноособан, као и потребан број подрума оријентисани ка суседу из Баба Вишњине у које се улазило из дворишта. У високом приземљу и на спратовима пројектом је предвиђен по један четворособан и један трособан стан,<sup>1064</sup> једнаке просторне организације. Комуникација између етажа остварена је централно постављеним трокраким степеништем, изведеним у вештачком камену са оградом од кованог гвожђа коју је према Најмановим нацртима, као и спољашњу ограду, реализовала радионица Колачек (сл. 110).<sup>1065</sup> Већи и просторно репрезентативнији станови, изузетно светли, оријентисани су ка Крунској и Баба Вишњиној улици. Функционалног су распореда са средишње позиционираним холлом/трпезаријом као споном између собе за рад, салона, спаваће собе, који су у низу окренути ка обе улице и сервисног блока са тоалетом, оставом, кухињом и собом за послугу, оријентисаног ка дворишту. Насупрот овом се налази комфоран трособан стан са главним просторијама окренутим ка Баба Вишњиној улици и помоћним просторијама ка дворишту. Сви станови су имали два улаза, један репрезентативни који је водио право у стан и други помоћни који је преко терасе водио до кухиње. На највишој етажи, у мансарди смештене су перионица и сушионица, купатило за послугу и настојника и простор тавана.<sup>1066</sup> У ентеријеру станова, зидови су малтерисани кречним малтером, на подовима је постављен паркет, а у купатилима керамичке плочице. На свим спољним прозорима уграђене су гвоздене персијене (шалони, жалужине). Спроведено је централно грејање у

---

<sup>1064</sup> Првобитни пројекат је предвидео незнатно већи објекат у основи, који би заузео већу површину ка унутрашњости парцеле. Међутим, услед високих трошкова градње, током извођења је дошло да мањих измена. Оне су се односиле, осим на незнатно смањење габарита објекта, на измену структуре првобитно планираних четворособних станова умањењем за једну собу, односно пренаменом просторија. У просторној организацији три собе које су биле предвиђене ка Крунској, прва у низу до суседа у Крунској бр. 91, пренамењена је у купатило, при чему је величина и облик прозора задржан као код соба и салона на свим етажама. Ове промене се нису одразиле на измене на фасади.

<sup>1065</sup> Уметничку радионицу за израду предмета од кованог гвожђа основао је 1897. године Јозеф Колачек (чеш. Jozef Koláček), син чешког досељеника из Малхостовица (чеш. Malhostovice) код Брна (чеш. Brno). Занат је учио у Софији а усавршавао у Бечу. У почетку осим уметничке радила је и грађевинску браварију, као и ваге и кантаре. Радионицу више од једног века воде чланови породице Колачек <http://www.kolacek.rs/Istorijat.html> [приступљено 11.6.2020]

<sup>1066</sup> Процењена цена радови износила је 1.020.000 динара. Међутим, по завршетку градње трошкови су износили значајно више, 2.214.866,00 динара.



читавом објекту,<sup>1067</sup> а пројектом је предвиђен и теретни лифт из дворишта којем се прилазило са тераса сваког стана.<sup>1068</sup>



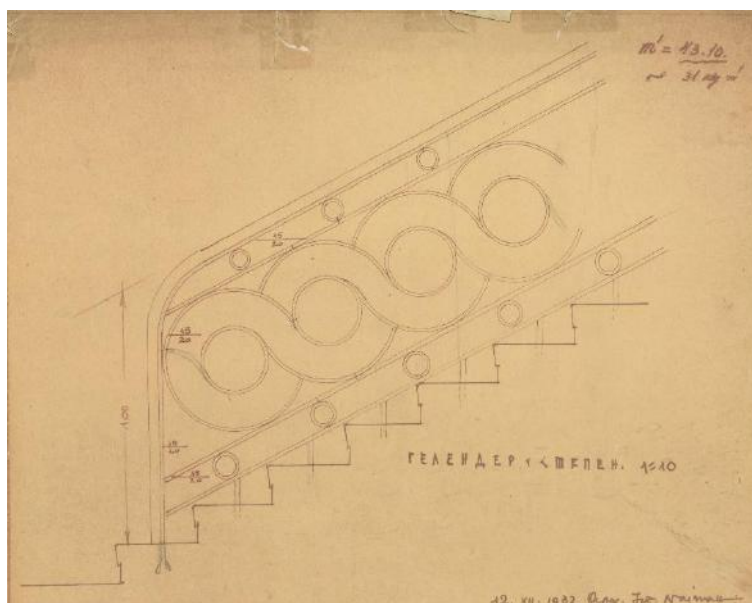
Сл. 109 Јосиф Најман, Стамбена зграда Косаре Јовановић, Баба Вишњина 49, изглед након изградње 1933. (извор: колекција Милоша Јуришића)

Естетика француског академизма, коју је Најман први пут применио на згради Задужбине Николе Спасића, на објекту у Баба Вишњиној добила је посебан рафинман и ликовност. Фасада изведена у вештачком камену има све одлике стила којем припада, што је посебно истакнуто у њеној троделној подели и елегантной и одмереној употреби секундарне пластике, облику и величини отвора, огради прозора и балкона, а пре свега у обликовању и материјализацији мансарде (сл. 107, 108, 109). Прву зону чини сутерен са снажно избразданим фугама, које ће свој пандан имати у обради ризалита, и уједначеним ритмом прозорских отвора које одсликавају просторну организацију најниже етаже. Главни улаз, отворен из Баба Вишњине улице, надвишен је полукружним, профилисаним тимпаноном у чијем су картушу урезани иницијали власнице „КЈ“. Јасну границу између најниже и средишње зоне представљају профилисани подеони венци, један као завршетак најниже и други као симболичан почетак средишње партије. Средишњи део обе уличне фасаде јасно наглашавају централно позиционирани ризалити, од којих је, сходно разлици у укупним површинама фасадних платна, онај из Баба Вишњине значајно доминантнији. Оба ризалита, који повезују нивое од високог приземља до дугог спрата, фланкирана су асоцијативним пиластрима са хоризонталним фугама. Њихове градивне елементе чине и балкони првог спрата постављени на репрезентативне конзоле, са зиданим партијама ограде у

<sup>1067</sup> Према сведочењу потомака породице Јовановић, настојник је ложио два котла, један за централно грејање зими, а други у континуитету током целе године како би станови имали топлу воду.

<sup>1068</sup> Лифт је дужи низ година ван функције.

средишњем делу и декорисане балустрадама, као и француски прозори другог спрата, постављени на плиће репрезентативно декорисане конзоле са елегантним оградама од кованог гвожђа. Посебан естетски елемент фасаде чине прозори са уобичајеном правилном геометријском поделом, назначеном профилацијом оквира прозора, наглашеним подпрозорницима и централно постављеним сегментним квадером надпрозорника. Плитка архитектонска пластика са флоралним декоративним мотивима представља украс међупрозорских поља између првог и другог спрата бочних партија обе фасаде. Сходно стилистици којој објекат по својој суштини припада, архитектонска композиција крунисана је елегантним и високим мансардним кровом. Од средишњег дела фасадног платна додатно је издвојена снажно истуреним профилисаним кровним венцем, наглашених правих линија, са зупчастим декоративним елементима испод венца и зиданим парапетом једнако оштрих хоризонталних ивица са балустрадама строго постављеним у вертикалама прозора. Разуђене кровне равни мансарде прате вертикални ритам фасадних поља, те су у зонама оба ризалита у вертикалама прозора из Крунске и балкона из Баба Вишњине улице отворени кровни прозори.



Сл. 110 Јосиф Најман, Стамбена зграда Косаре Јовановић, Баба Вишњина 49, нацрт за гелендер степеништа (извор: колекција Милоша Јуришића)

Својом естетиком кућа је привлачила пажњу многих. После непуне деценије од подизања, репрезентативни стамбени простор је током Другог светског рата, од августа 1943. године стављен у службу немачке железничке команде за Балкан.<sup>1069</sup> Одмах по ослобођењу, кућу је реквирирало Одељење за заштиту народа (ОЗНА) које се у њој налазило до априла 1945. године.<sup>1070</sup> Попут осталих Најманових објеката који су претрпели мање или веће интервенције у новије време, и на овом објекту су спроведене извесне измене: из Баба Вишњине улице, у сутерену десно од улаза ка суседном објекту, прозори су претворени у улазна врата и излоге новоформираних локала. Ипак, и поред

<sup>1069</sup> Сведочење Милоша Јуришића.

<sup>1070</sup> Сведочење Милоша Јуришића; М. Миловановић, *Наведено дело*, 32.



начињених измена, Најманов ауторски концепт и архитектонска начела француског академизма и даље су доминантно видљиви у изгледу ове репрезентативне врачарске палате (сл. 111).

С обзиром на то да је зграда у континуитету у изворној функцији, као и да су се током година спроводила текућа одржавања, осим неопходне рестаурације фасадног платна, у солидном је физичком стању. Као један од најрепрезентативнијих објеката Крунске улице, којом се завршава њен непарни фронт, неодвојив је сегмент урбанистичких и архитектонских вредности ове целине. Архитектуром, волуметријом, одабиром ликовних елемената, естетиком целине и посебности детаља, као и ауторским печатом представља посебну споменичку вредност и градивни елемент простора којем припада.<sup>1071</sup>



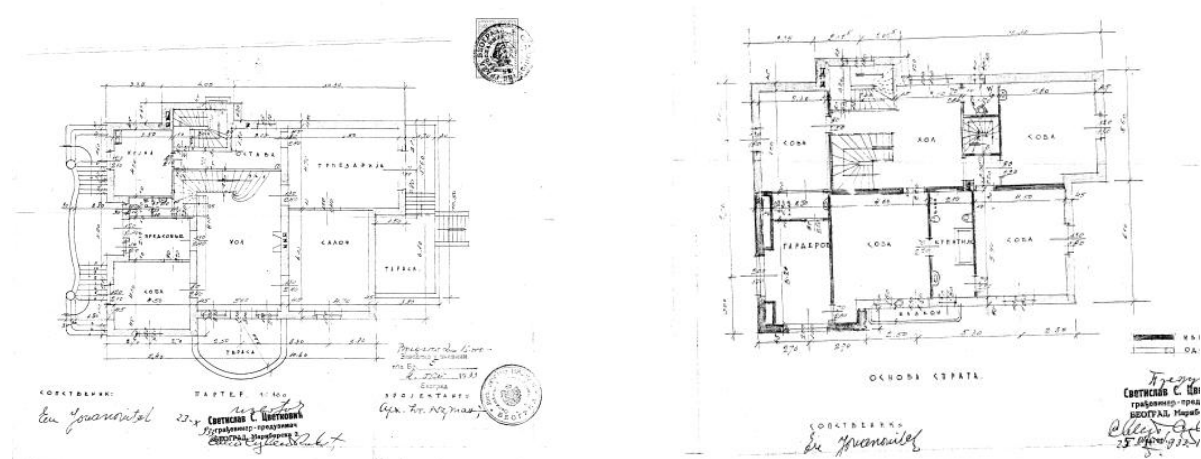
Сл. 111 Јосиф Најман, Стамбена зграда Косаре Јовановић, Баба Вишњина 49, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

Истовремено са пројектовањем и изградњом куће у Баба Вишњиној Најман пројектује и изводи прву и једину вилу на подручју Сењака, уколико изузмемо мање радове у улици Васе Пелагића из 1929. године. Једнопородична вила у Гледстоновој бр. 33 (данас се води на адреси **Бањичких жртава бр. 20**) подигнута је за Евгенију Јовановић, супругу др Василија Јовановића, министра саобраћаја у неколико влада Краљевине.<sup>1072</sup> Део празног плаца за подизање виле у репрезентативном амбијенту Сењака купљен фебруара 1928. године, већ јуна месеца је проширен откупом и суседног

<sup>1071</sup> Објекат у Баба Вишњиној бр. 49 припада целини „Крунска улица“, која је уписана у Евиденцију непокретности под претходном заштитом. Обухвата целокупан улични потез од Кнеза Милоша до Каленић пијаце.

<sup>1072</sup> Др Василије Јовановић (Скопље, 1874 – Београд, 1970) био је адвокат, доктор правних наука. Школовао се у Београду, као учесник Првог светског рата након повлачења преко Албаније, неко време је провео у Француској, а докторирао у Бриселу. Једно време адвокатска канцеларија му се налазила у Узун Мирковој улици. У периоду између два светска рата био је активан у политичком животу Краљевине СХС / КЈ. С. Симић, *Српска револуционарна организација. Комитско четовање у Старој Србији и Македонији 1903-1912*, Београд 1998, 22, 38-43.

винограда од наследника Франсоа Жозефа Пигаша, секретара Народне банке.<sup>1073</sup> Међутим, до пројектовања и прибављања потребних дозвола за градњу проћиће четири године.<sup>1074</sup> Најманово, у том тренутку, већ веома богато професионално искуство, стечено радом за многобројне угледне клијенте, било је значајна препорука за добијање пројекта виле за министра у тада најрепрезентативнијем делу Београда, који је лагано добијао све обресе резиденцијалног, елитног дела града. Изградња објекта се одвијала у две етапе: првобитно је пројектом била предвиђена једносратна вила са сутереном, да би накнадним изменама горња етажа била прерађена у мансарду са новим унутрашњим распоредом просторија.<sup>1075</sup> Само извођење радова поново је поверено грађевинском предузимачу Светиславу С. Цветковићу, који је са градњом виле почео 28. септембра 1932. године. О начину градње сведочи Најманов технички опис. Вила је зидана од опеке у кречном и цементном малтеру, са армиранобетонским међуспратним конструкцијама над подрумом и приземљем и дрвеним над последњом етажом, као и са дрвеном кровном конструкцијом покривеном црепом.<sup>1076</sup>



Сл. 112 и 113 Јосиф Најман, Вила Василија Јовановића, Бањичких жртава 20, основа приземља и спрата (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 27-38-1932)

Вила је подигнута на стрмом терену између Гледстонове бр. 33 и Тузланске улице (данас улица Бањичких жртава). Услед пада терена делимично користан простор сутерена, поред смештања оставе за огрев и перионице, био је предвиђен за винарију, простор за чување цвећа, али и две собе. Комуникација између сутерена и приземља остварена је унутрашњим, споредним степеништем израђеним од боровине. У кућу се улазило са репрезентативног двокраког степеништа са декоративном оградом. Предсобље је водило у хол, који представља везу са осталим просторима приземља: с једне стране са салоном и трпезаријом са излазом на терасу и одатле даље ка врту, а с друге стране са кухињом са оставом и собом. Из централног хола је постојала и директна

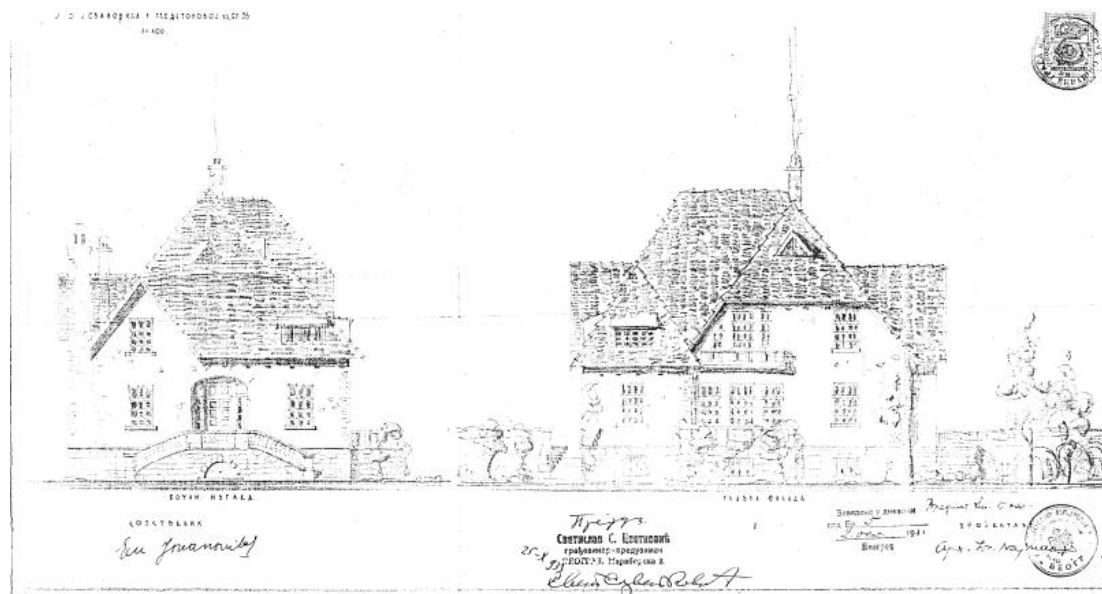
<sup>1073</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 27-38-1932.

<sup>1074</sup> Исто.

<sup>1075</sup> Исто; Списак издатих грађевинских дозвола у првој поливини месеца септембра 1932. године, ОН 6.10.1932; Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решењем Суда за разне грађевинске радове од 1 до 30. новембра 1933. год., ОН 25.1.1934.

<sup>1076</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 27-38-1932.

веза са полукружно решеном терасом према дворишту, као и са мансардом, посредством елегантног дрвеног храстовог степеништа. На мансарди су смештене четири собе, купатило и гардероба (сл. 112, 113). Унутрашњем уређењу простора Најман је као и у сваком пројектованом објекту посветио додатну пажњу. Зидови су изнутра малтерисани кречним малтером, плафони су делом изведени у гипсу, у свим собама на подовима је постављен паркет, док су зидне и подне облоге у купатилу и кухињи изведене у плочицама. Попут куће у Баба Вишњиној и овде су се на прозорима са правилном геометријском поделом нашли гвоздени перзиени (жалузине).



Сл. 114 Јосиф Најман, Вила Василија Јовановића, Бањичких жртава 20, изгледи фасада (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 27-38-1932)

Четири слободне фасаде виле глатко су малтерисане продужним малтером са употребом природног камена, једног од Најманових омиљених материјала (сл. 114, 115). Рустично обрађеним квадерима акцентовани су углови виле, док је њихов местимичан распоред по површини фасада допринио специфичном декоративном утиску, популарном међу тадашњим власницима сењачких вила. Истовремено природни камен, рустично обрађен попут ранијих Најманових објеката, своје место нашао је и у функцији облоге најниже зоне, стварајући визуелни утисак стабилног постамента читаве композиције. Такође, природни камен, овога пута глатко обрађен, примењен је у обради детаља и ограда тераса у приземљу. Вишеводни изломљени мансардни кров, прекривен бибер црепом, са мансардним прозорима и игром волумена одређених испуста у виду ризалита на фасадама попут вертикала у оси тераса и степеништа, допринио ритмичности и у исто време наглашеној хармонији композиције. Једнако као и кућа у Баба Вишњиној и вила у Бањичких жртава нам дочарава дух француске архитектуре. Употребљени обликовни елементи и материјали, посебно примена природног камена у стилизацији фасада којим је додатно подцртана јединствена естетика виле, савршено су пристајали природном амбијенту пространог врта у којем су своје место нашли и

поједини елементи баштенског мобилијара изведеног у камену. Истовремено са вилом, у врту је подигнута и гаража, такође према Најмановом пројекту.

Вила у Бањичких жртава, очувана у доста солидном стању са минималним променама у односу на оригинални изглед, и данас је у функцији изворне, стамбене намене. Као једна од малог броја сачуваних вила ауторске архитектуре грађених између два светска рата на овом простору, материјално је сведочанство типологије објеката и заступљености различитих стилова, те представља посебну културно-историјску вредност амбијента „Сењака“.<sup>1077</sup>



Сл. 115 Јосиф Најман, Вила Василија Јовановића, Бањичких жртава 20, изглед након изградње 1932. (извор: колекција Милоша Јуришића)

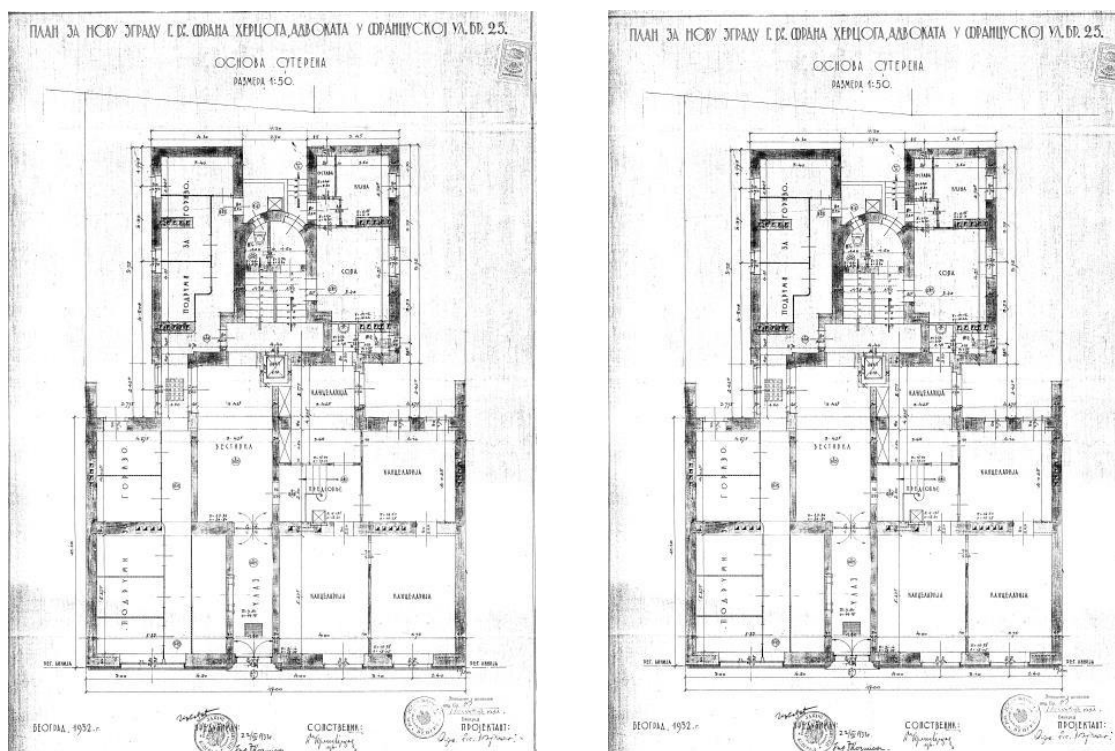
Наредну порудбину Најман је добио од адвоката Фрање Херцога, који је септембра 1932. купио имање породице Дамјановић у **Француској улици бр. 25** на Дунавској падини.<sup>1078</sup> Процес пројектовања вишепородичне стамбене зграде текао је изузетно брзо, па је већ крајем истог месеца издата и грађевинска дозвола.<sup>1079</sup> Сагледавајући датуме када је реализована куповина плаца, потом пројектовање и издавање грађевинске дозволе закључује се да су преговори око куповине и пројектовања објекта текли скоро паралелно. Рентијерска зграда Фрање Херцога била је прва подигнута према Најмановом пројекту у овом делу града и један од већих пројектованих објеката за приватне наручиоце. На површини од 304,50 м<sup>2</sup> изграђен је објекат са укупно пет етажа: сутерен, приземље, три спрата и таван. Зидан је са

<sup>1077</sup> Целина „Сењак“ је уписана у Евиденцију непокретности под претходном заштитом. Обухвата шири простор између Булевара војводе Путника, Пушкинове, Сање Живановић, Бањичких жртава, Булевара војводе Мишића и Косте Главинића.

<sup>1078</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 27-52-1932.

<sup>1079</sup> Исто; *Списак издатих грађевинских дозвола у првој половини месеца септембра 1932. године*, ОН 6.10.1932.

међуспратним армиранобетонским конструкцијама, са зидовима у кречном и цементном малтеру и кровним покривачем од црепа и лима. У згради су пројектована два лифта: један теретни за огрев и други особни. Такође, у свим становима је спроведено етажно грејање. Најман је и овог пута нарочито водио рачуна о унутрашњем уређењу и његовој функционалности и естетици: на подовима соба постављен је паркет, а у купатилима и помоћним просторијама плочице; на свим плафонима у собама изведени су гипсани радови, а на фасадним прозорима уграђени еслингери.

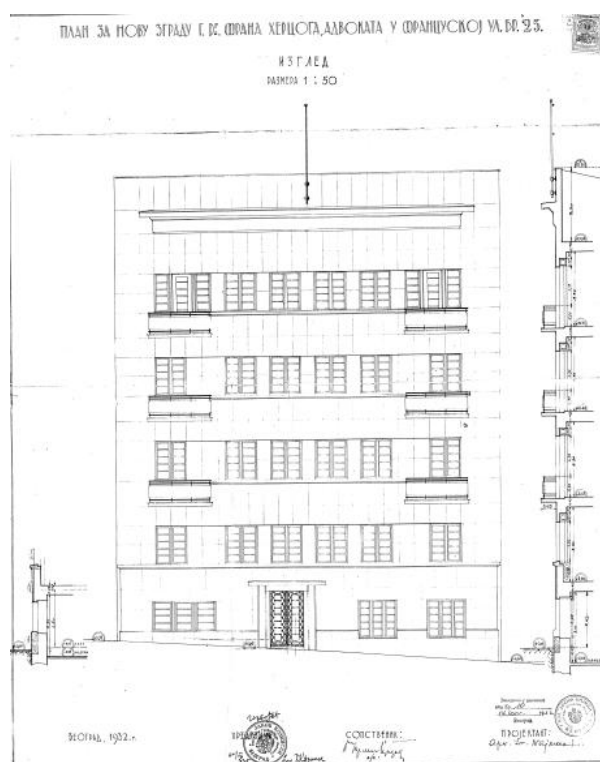


Сл. 116 и 117 Јосиф Најман, Стамбена зграда Фрање Херцога, Француска 25, основа сутерена и трећег спрата (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 27-52-1932)

Посебна пажња је посвећена просторној организацији (сл. 116, 117). У сутерену, услед пада терена улице, десно од централно постављеног улаза, репрезентативно уређеног оплатом вишебојног мермера, налази се функционалан пословни простор са четири канцеларије и у наставку једнособан стан за настојника зграде. Вестибил улаза водио је до степенишне комуникације изведене у вештаком камену, позициониране у дубини објекта у оси главног улаза, са полукружно решеним светларником. Услед пада терена лева трећина сутерена била је намењена подрумских просторијама. Приземље, први и други спрат су истоветног просторног распореда. На свакој од ових етажа се налазе по два трособна стана, потпуно симетричног распореда. Карактеристика ових, као и великог броја станова подизаних током двадесетих и тридесетих година прошлог века, јесте постојање два улаза. Главни улаз је преко предсобља водио ка репрезентативном делу стана, односно собама просторно оријентисаним ка улици, док је преко ходника остварио и комуникацију са осталим простором у стану. Мањи, помоћни улаз служио је за потребе другог дела стана са сервисним садржајима и простором за послугу, окренутим ка унутрашњости парцеле. За разлику од станова на



вишим етажама, станови у приземљу имали су по један балкон на који се излазило из средишње собе типа централног салона са погледом на двориште, док су станови на првом и другом спрату добили и балкон ка Француској улици из крајњих бочних соба. Највећи петособни стан пројектован је на трећем спрату. Његова просторност и функционалност одавала је утисак удобног и луксузног становања.<sup>1080</sup> Из предсобља се улазило у централни салон који је представљао везу са трпезаријом и канцеларијом, а потом ка улици оријентисаним салоном, собом за рад и спаваћом собом. Два балкона са погледом на Француску улицу на која се излазило из спаваће собе и собе за рад, као и два балкона окренута ка дворишту на која се излазило из централног салона и трпезарије додатно су доприносили удобности становања. Задњи план дворишног тракта био је намењен сервисном простору са кухињом, оставама, као и собом за послугу. Такође на овој етажи налазила се и једна гарсоњера. У таванском простору организован је простор за оставе, сушење веша, простор за пеглање, перионице и купатила.



Сл. 118 Јосиф Најман, Стамбена зграда Фрање Херцога, Француска 25, изглед фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 27-52-1932)

Главна фасада објекта у Француској бр. 25 изведена је са соклом од природног камена, коју је од глатке фасадне површине изведене од белог цемента визуелно јасно одвојио профилисани подеони венац (сл. 117, 118). Ослањајући се на решења својих модернистички изведених стамбених објеката за приватне инвеститоре са почетка тридесетих година прошлог века, Најман је и овог пута прибегао истој организацији фасадне композиције. Из рустично обрађеног сокла у природном камену развија се глатко безорнаментално платно у највишој зони завршено истуреним хоризонталним

<sup>1080</sup>О вишем нивоу становања говори и укупна цена радова која је износила 1.200.000 динара.

профилисаним венцем изнад кога је централно постављен јарбол за заставу. На зидној површини прозорски отвори са геометријском поделом, заједно са зиданим оградама балкона који бочно омеђују фасадно платно, остварују динамику и ритам композиције. Најман је овакав начин естетског обликовања фасаде са латерално постављеним балконима који су правилно уклопљени у прозорски низ, стварајући алузију на рам слике, први пут применио на фасади зграде Фрање Херцога. У наредном периоду, Најман је овај метод опробао у више варијација, на неколико стамбено-пословних објеката у центру града. Варијација теме балкона и испуста на фасади биће једна од сталних тема зрелог модернизма у српској архитектури.



Сл. 119 и 120 Јосиф Најман, Стамбена зграда Фрање Херцога, Француска 25, изглед након изградње 1933. и 2019.  
(извор: лево колекција Милоша Јуришића, десно фотографија аутора)

Попут раније изведених стамбених објеката, на згради у Француској улаз је поново асиметрично постављен у зони сутерена. Истакнут је каскадном профилацијом довратника и надвратника, као и равном, једноставном бетонском надстрешницом. У складу са тим, прихватајући апсолутно обликовни језик зрелог модернизма, у комбинацији метала и стакла са правилном геометријском поделом изведена су и улазна врата. Читава улазна партија, заједно са јарболом за заставу, производи доминантну визуелну вертикалу, коју прате бочне оsovине партија балкона. Насупрот овоме, правилност и симетрију истичу низови прозорских отвора, доприносећи уравнотежености целине.

У време када је подигнута ова модерна троспратница, до подизања стамбене зграде на суседном плацу на углу Господар Јевремове и Француске, у односу на значајно ниже објекте у непосредном окружењу, представљала је визуелну просторну доминанту. С друге стране, можда више него волуметрија, промене у окружењу наговештавала је



савременост Најманове зграде која је несумњиво, међу низом академских и сецесијских кућа с краја XIX и почетка XX века, значајно привлачила пажњу као један од првих и малобројних објеката модерне архитектуре дуж Француске улице.

Крај четврте деценије XX века обележила је најава надолазећег ратног стања, што је у градитељској активности Београда постало видљиво кроз масовно подизање склоништа у објектима подигнутим протеклих двадесет година. Сходно новонасталим потребама и Фрања Херцог је у другој половини 1940. године од Најмана затражио да му у предњем делу подрума зграде пројектује склониште за станаре његовог објекта.<sup>1081</sup> Површина склоништа је одређена према броју стамбених просторија у згради, како би у њега могло да се безбедно смести тридесет пет особа.

Оригиналан, изворни изглед објекта, на којем су могли да се сагледају сви елементи Најмановог пројектанског умећа, био је очуван све до пре две деценије, када је део подрума адаптиран у пословни простор који је сходно новој намени добио излог ка улици, чиме је нарушена рустика природног камена. Веће промене објекат је претрпео током 2016-2017. године, надоградњом којом је поништен изворни модернистички обликован завршетак фасадног платна (сл. 120). С друге стране, спроведеним радовима није суштински негирана оригинална ауторска архитектура, с обзиром на то да се пројекат надоградње угледао на постојеће, задато архитектонско решење Најмана из 1932. године и у великој мери, али не и у целости, га понавља. Објекат у Француској бр. 25 од недавно ужива заштиту у оквиру већег подручја историјског језгра Београда, које је утврђено за просторно културно-историјску целину.<sup>1082</sup>

Мању кућу у **Цвијићевој бр. 94** за Ивана Веселова, геодетског капетана друге класе, Најман је пројектовао 1933. године.<sup>1083</sup> Имајући у виду слабије материјално стање власника, које је спречавало да на регулационој линији свог плаца подигне кућу, Грађевински одбор општине града Београда је одобрио подизање мање, двособне дворишне куће са подрумом (сл. 121).<sup>1084</sup> Грађевина је зидана опеком у кречном малтеру, са армиранобетонском међуспратном таваницом над подрумом и дрвеном над приземљем, као и дрвеном кровном конструкцијом покривеном дуплим црепом. Сходно величини куће, која је више одговарала типу мањег стана, била је изведена и њена унутрашња опрема. Зидови и подови су малтерисани кречним малтером, подови у кухињи, купатилу и остави урађени су у терацу, а споредно степениште у дрвету. За грејање станова су предвиђене каљеве пећи. И поред једноставне израде, без већих претензија за спољном репрезентативношћу сходно и позицији у дну парцеле, Најман је и овим пројектом успео да оствари складну и достојанствену архитектуру. Игром волумена, као последицом разуђеног просторног решења које је произвело благе испусте на фасади, остварена је и извесна динамика композиције. У кућу се улазило преко издигнуте терасе са приступним степеништем са оградом. Подеоним венцима издвојене

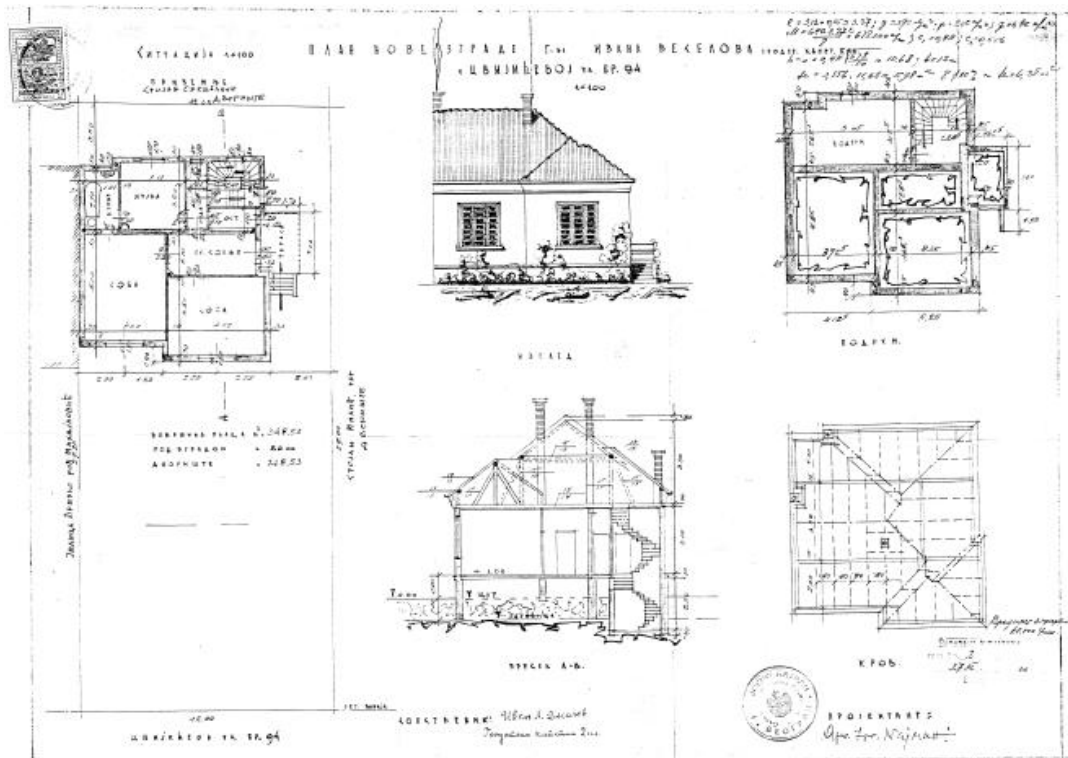
<sup>1081</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 27-52-1932.

<sup>1082</sup> „Историјско језгро Београда у Београду“ је фебруара 2017. године утврђено за културно добро. У његовом просторном обухвату налази се неколико објеката изграђених према Најмановим пројектима. Осим зграде у Француској бр. 25, то су и објекти у Браће Југовића бр. 5, Доситејевој бр. 7, Кнегиње Љубице бр. 12, Господар Јевремовој бр. 35, Општинска штедионица.

<sup>1083</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 4-5-1933; *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове у првој половини месеца маја 1933. године*, ОН 1.6.1933.

<sup>1084</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 4-5-1933.

су три целине: сокл, фасада урађена у продужном малтеру и вишеводни кров. У складу са Најмановим односом ка естетици и обради отвора, прозори на овој кући добили су једноставну профилацију и правилну геометријску поделу. Објекат у Цвијићевој бр. 94 био је један од ретких мањих објеката настао у Најмановом бироу. Међутим, и поред скромних средстава за његово подизање, Најман је и овој наруџбини поступио професионално и пројектовао веома функционалан и складан стамбени објекат. О изгледу овог објекта сведочи сачувана пројектна документација, с обзиром да се на његовом месту данас налазе вишеспратни стамбени објекти.



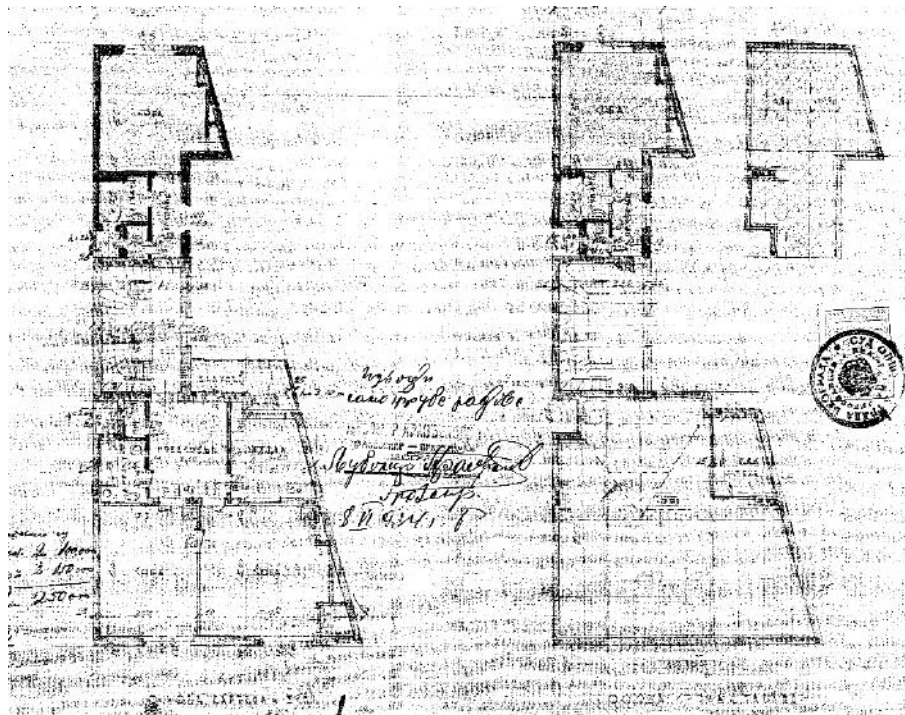
Сл. 121 Јосиф Најман, Кућа Ивана Веселова, Цвијићева 94, основе подрума и приземља, изглед фасаде, подужни пресек (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 4-5-1933)

Како је током 1933. године Најман био посвећен пројектовању и изградњи пословно-стамбеног објекта са штампаријом у најужем градском језгру, на Обилићевом венцу бр. 5, током ове године није прихватио друге пројекте. Нове и у већем обиму наруџбине прихватиће тек од почетка 1934. о чему нам сведочи хронологија издавања грађевинских дозвола и записа о времену изградње објеката. Тај низ отвориће мањи радови на преправкама и дозиђивању које је пројектовао за кућу Данице Петковић у **Делиградској бр. 21**.<sup>1085</sup> Извођење самих радова, у периоду од фебруара до априла 1934. године, још једном је спровео грађевински предузимач Светислав С. Цветковић.<sup>1086</sup> Интервенција је обухватала доградњу предсобља, споредног дрвеног степеништа, тоалета и оставе, као и проширење постојећих просторија на скромној приземној згради са подрумом. Како је власница купила постојећу кућу са одобреним пројектом за

<sup>1085</sup> *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове у месецу фебруару 1934. године, а од 19. фебруара закључно, ОН 15.3.1934.*

<sup>1086</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 24-1-1933.

преправке, ипак је захтевала одобрење да радове изведе са скромнијом опремом у односу на захтев претходног власника Емериха Е. Боршодија.<sup>1087</sup> Услед недостатка извора, с обзиром на то да објекат више не постоји и да није сачувана пројектна документација за предвиђене радове, нисмо у могућности да вреднујемо у којој мери је Најман изведене радове усагласио са затеченом архитектуром куће.



Сл. 122 Јосиф Најман, Стамбена зграда Ђуре Фа, Борислава Пекића 14, основе приземља и тавана (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-38-1934)

Скромнију вишепородичну стамбену зграду на парцели између Малајничке бр. 14 (данас **Борислава Пекића бр. 14**) и Катанићеве улице на Врачару, Најман је пројектовао на крају 1933. године за Ђуру Фа, молера из Београда.<sup>1088</sup> Иако су првобитно одобрени радови на преправкама и дозиђивању, власник се одлучио са подизање новог објекта.<sup>1089</sup> Према захтевима инвеститора Најман је из Малајничке улице пројектовао стамбену зграду која садржи сутерен, приземље и спрат, а из Катанићеве, имајући у виду да је захтев био да се број спратова и фасада усагласе са суседним објектом Милоја Обрадовића, садржи подрум, приземље и два спрата. Објекат је пројектован за изузетно издужену парцелу, неправилног трапезоидног облика, која је већом површином излазила на Малајничку улицу (сл. 122). Према првобитном плану одобреном фебруара 1934. године, прво је требао да се подигне део објекта из Малајничке са двособним становима, а тек потом из Катанићеве улице са једнособним. Једноставних, равних безорнаменталних фасадних платана, лица зграде оживљена су перфорацијом

<sup>1087</sup> Исто.

<sup>1088</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-38-1934.

<sup>1089</sup> Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове, у месецу марту 1934. године, ОН 12.4.1934; ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-38-1934 – планови су одобрени фебруара 1934.

прозорских отвора, планиране уобичајене геометријске поделе, док је за ниво сутерена предвиђена рустична обрада сокле попут осталих Најманових објеката. Претпостављамо да је подизање објекта почело према пријављеном плану, међутим власник је убрзо продао плац супрузи архитекте Драгомира Живојиновића, који је већ крајем априла 1934. године прибавио и грађевинску дозволу. На основу сачуване пројектне документације, може се извести закључак да је претходни власник са имањем продао и Најманов одобрени пројекат: на то упућују обликовање фасаде као и просторна организација основе који су са незнатним изменама преузети из Најмановог решења. По свему судећи, пројекат мање рентијерске зграде, скромније грађевинске и архитектонске изведбе, о чему сведочи и укупна вредност радова од 250.000 динара, сврстава се у мање амбициозне Најманове радове. Ова једноставна спратна стамбена зграда и данас чини део амбијента улице Борислава Пекића, веома хетерогеног грађевинског фонда (сл. 123). Објекат је у релативно добром стању. Један је од ретких Најманових објеката који не ужива ниједан степен заштите.



Сл. 123 Јосиф Најман, Стамбена зграда Ђуре Фа, Борислава Пекића 14, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

Једноспратни стамбени објекат у **Војводе Миленка бр. 25** (данас Војводе Миленка бр. 21) за инвеститора Милоша Обрадовића Јосиф Најман је пројектовао у првој половини 1934. године.<sup>1090</sup> Средином двадесетих година прошлог века, на истој парцели, према пројекту архитекте Фрање Урбана изведена је једноспратна дворишна зграда са мансардом.<sup>1091</sup> Мањи једноспратни објекат са сутереном подигнут је на

---

<sup>1090</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-17-1934; *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове, у месецу јуну 1934. године*, ОН 19.7.1934; *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу новембру од 1 до 30 новембра 1934. године закључно*, ОН 27.12.1934.

<sup>1091</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 15-36-1926.

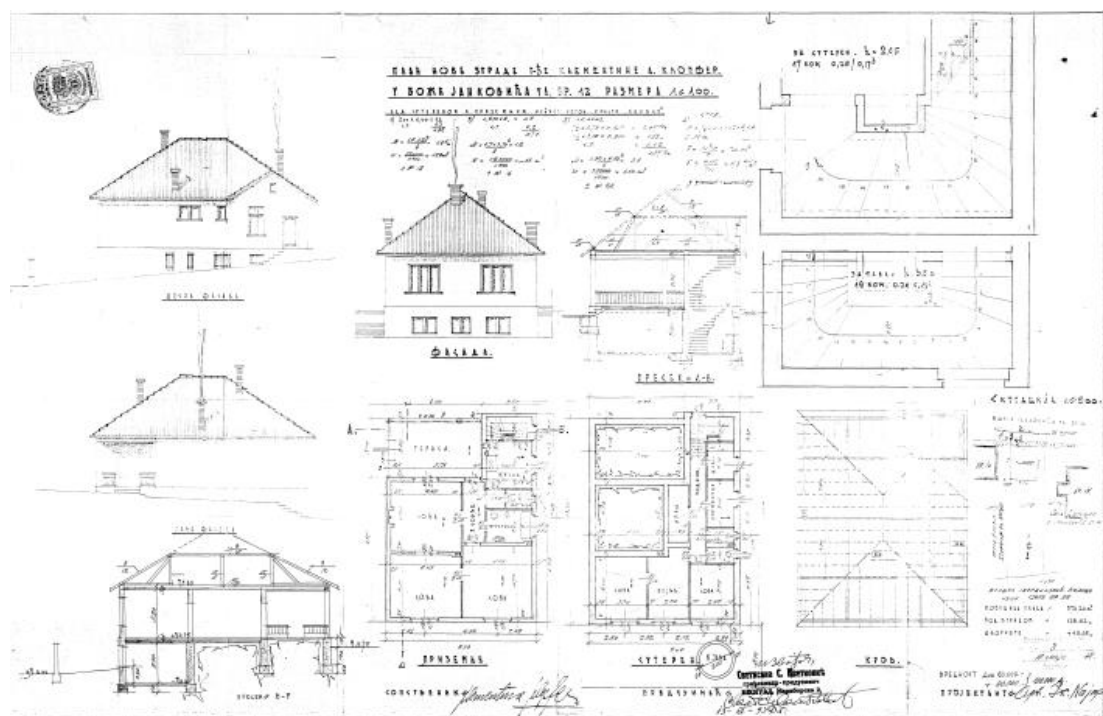
регулацији улице (сл. 124). Иако висином један од нижих објеката, носи све одлике Најмановог архитектонског рукописа: из јасно издвојене зоне сутерена изведене у вештачком камену израња чиста фасадна површина, на којој доминира широко платно ризалита. Изразиту хоризонталност објекта додатно наглашавају подеони венац између сутерена и првог спрата, снажно изражен поткровни венац и профилисани континуирани подпрозорници приземља и првог спрата, попут решења примењеног на фасади у Влајковићевој бр. 20.



Сл. 124 и 125 Јосиф Најман, Стамбена зграда Милоша Обрадовића, Војводе Миленка 21, изглед након изградње 1934. и 2017. (извор: лево колекција Милоша Јуришића, десно фотографија аутора)

Складу и хармоничности архитектонске композиције свакако доприноси уједначен и правилан ритам прозора све три етаже и симетрично постављен улаз у објекат. Изворни архитектонски концепт целине је измењен када су у протеклом периоду на петој фасади, као последица претварања таванског у простор стамбене намене, изведене кровне баце у оквиру мансардног крова (сл. 125). Успешном применом и дистрибуцијом добро познатих елемената личне градитељске естетике на стамбеном објекту умерених димензија, Најман је постигао веома складно и уверљиво архитектонско остварење. Иако је по волумену и габариту значајно мањи од претходних објеката пројектованих са више стамбених јединица, на овој једносратници се јасно одсликава Најманово ауторство. Међутим, с обзиром на то да оригинална пројектна документација није доступна, о изворној унутрашњој организацији стамбених јединица није могуће говорити. Имајући у виду анализу претходних Најманових пројеката, може се претпоставити да је ка улици био оријентисан салонски и спаваћи део стана, а ка унутрашњости парцеле сервисни.

Осим наведених измена у сегменту крова, објекат је већим делом сачувао изворни изглед и доброг је бонитета. Својом позицијом у близини улице Кнеза Милоша, данас припада њеном урбанистичком и архитектонском наслеђу.<sup>1092</sup>



Сл. 126 Јосиф Најман, Кућа Клементине Клопфер, Боже Јанковића 12, изгледи фасада, основе сутерена и приземља, подужни и попречни пресек (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-31-1934)

Мању, једнопородичну кућу у **Боже Јанковића бр. 12** на Вождовцу, Најман је пројектовао за Клементину Клопфер.<sup>1093</sup> Претпостављамо да је власница била једна од рођака Најманове супруге Јулије Најман, рођене Клопфер. Зидана је од 7. јуна до 11. августа 1934. године.<sup>1094</sup> Конципирана је као слободностојећи приземни објекат подигнут на високи сокл, површине око 130 м<sup>2</sup> (сл. 126). Трособна кућа изведена је са хербст међуспратним конструкцијама између сутерена и приземља, кровним покривачем од црепа, фасадом у теранови и вишеводним кровом. Унутрашња опрема била је уобичајена за то време, са паркетом у собама и терацом у кухињи, купатилу и на тераси. Споља једноставне, одмерене архитектуре, грађевина је била усаглашена са мирним стамбеним окружењем којем је припадала. Током спроведених истраживања и обиласком амбијента у којем је подигнута, констатовано је да кућа више не постоји и да

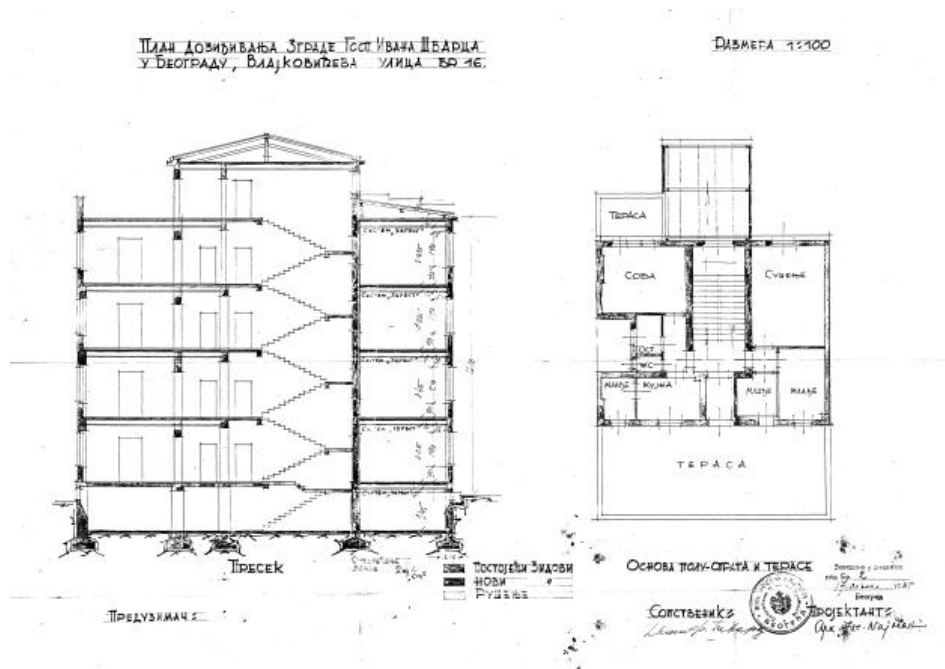
<sup>1092</sup> Објекат се налази у заштићеној околини просторно културно-историјске целине „Подручје уз улицу Кнеза Милоша“, која је утврђена за културно добро 29. децембра 2020. године. Овом културном добру, поред објекта у Војводе Миленка, припада и стамбено-пословна палата Димитријевић на углу улица Кнеза Милоша и Краља Милана.

<sup>1093</sup> *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове, у месецу јуну 1934. године*, ОН 19.7.1934; *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу октобру од 1 до 31. октобра 1934. године закључно*, ОН 22.11.1934.

<sup>1094</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-31-1934.



је највероватније замењена неким од постојећих објеката дуж парног фронта улице Боже Јанковића.



Сл. 127 Јосиф Најман, Стамбена зграда Ивана Шварца, Влајковићева 16, доградња, подужни пресек и основа последње етажe (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-47-1928)



Сл. 128 Петар и Бранко Крстић, Стамбена зграда Ивана Шварца, Влајковићева 16, 1928-1929. (извор: фотографија аутора)



У првој половини 1935. године, поред израде пројекта Општинске штедионице, Најман је био ангажован на дозиђивању објекта у непосредном суседству сопствене зграде, на адреси **Влајковићева бр. 16**.<sup>1095</sup> Троспратницу су 1928. године пројектовала браћа Петар и Бранко Крстић за Јосифа Шојата,<sup>1096</sup> познатог београдског инвеститора. Према њиховом пројекту зграда је подигнута наредне године (сл. 128). Међутим, убрзо по изградњи Јосиф Шојат продаје објекат Ивану Шварцу, који је пројекат проширења корисне стамбене површине у задњем плану зграде дуж свих етажа, поверио Јосифу Најману. Имајући у виду положај планиране доградње са дворишне стране, изведени радови нису суштински нарушили ауторски концепт претходних аутора, као ни просторну организацију. Изведена доградња, којом су постојећи станови на свим спратовима увећани за једну собу, по својој суштини је представљала засебну целину прислоњену на постојећи објекат, која је вештим повезивањем функционално стављена у везу са постојећим распоредом (сл. 127). Све међуспратне конструкције спроведене доградње изведене су системом „Хербст“, зидана је опеком у кречном, продужном и цементном малтеру, са глетованим плафонима и подовима изведеним у паркету, прсканом фасадом и новим бетонским степенишним прозорима.

Недуго након завршетка пројекта за доградњу зграде Ивана Шварца, Најман је пројектовао још једну доградњу са преправкама у непосредној близини свог атељеа, на простору Копитареве градине у Улици Теодосијева бр. 3 (данас **Јелене Ђетковић бр. 3**).<sup>1097</sup> Као и у случају претходног објекта цела доградња на постојећој приземници са сутереном изведена је из дворишта, укупне површине 18,80 м<sup>2</sup>. Односила се на доградњу кухиње и померање одређених зидова у старијем делу куће ка улици.<sup>1098</sup> Преправка и доградња у кући Аћима Марковића, доцента универзитета, изведена је од 1. јула до 5. октобра 1935. године, а радове је изводио Најманов дугогодишњи сарадник Светислав С. Цветковић. Узимајући у обзир да је у питању мањи обим радова, спроведеном доградњом није начињен значајнији напор ка остваривању ауторских претензија.

Година 1937. за Најмана је била веома пројектантски активна и садржајна. Почетком године био је ангажован на пројектовању стамбено-пословног објекта у Краља Александра бр. 40, да би у наредних неколико месеци, од маја до новембра 1937. године пројектовао и извео још укупно три објекта: вилу у Сметаниној улици и стамбене објекте на Дунавској падини у Доситејевој и Браће Југовића. Истовремено, започео је пројекат стамбено-пословног објекта у Вука Караџића и изградњу Државне маркарнице.

Вила Николе Костића, чиновника Француског посланства,<sup>1099</sup> подигнута је у улици Нова бр. 285 на парцели број 908. Данас се води на адреси **Сметанина бр. 6**. На одабир Најмана за пројектанта своје породичне виле Костић се засигурно одлучио на основу сарадње и познанства са архитектом током обављања надзора на извођењу

---

<sup>1095</sup> *Списак лица којима су издате Грађевинске доозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу мају и то: од 1 до 31. маја 1935. године закључно*, ОН 27.6.1935.

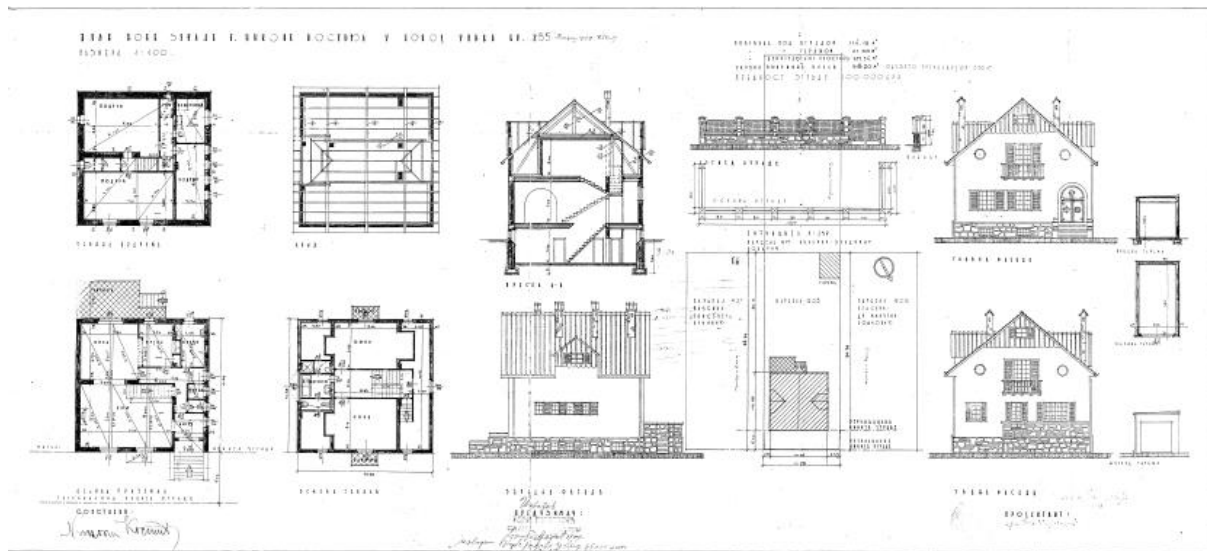
<sup>1096</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-47-1928; М. Ђурђевић, *Петар и Бранко Крстић...*, 27-28, 66.

<sup>1097</sup> *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу јуну и то: од 1 до 30. јуна 1935. године закључно*, ОН 8.8.1935.

<sup>1098</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 11-19-1935.

<sup>1099</sup> *Телефонски именик за Београд, Земун и Панчево за 1941. годину*, 138.

радова на изградњи Француског посланства у Београду. Зидање објекта на површини од 115 м<sup>2</sup> спроведено је у периоду од 15. маја до 16. септембра 1937. године.<sup>1100</sup> Радове је изводио предузимач Адам Безбрадић. Истовремено на плацу су подигнуте гаража и ограда од плетене жичане мреже са соклом од ломљеног камена.



Сл. 129 Јосиф Најман, Вила Николе Костића, Сметанина 6, основе подрума, приземља и спрата, изгледи фасада, подужни пресек (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-2-1937)

Услед пада терена ка Сметаној улици подигнута је приземна, једнопородична вила са делимично изграђеним подрумом и мансардом (сл. 129). Смештена у природном окружењу врта, конципирана је као слободностојећи објекат повучен од регулације улице. Попут виле у Бањичких жртава, постављена је на рустично обрађени сокл од ломљеног камена, који носи једноставне фасаде изведене прсканим малтером. Архитектонска композиција завршена је мансардним, вишеводним кровом, који доприноси укупном естетском утиску виле, усклађеном са непосредним окружењем врта. Главни улаз у објекат, оријентисан ка улици, истакнут је степенишним прилазом урађеним у камену који води до лучно завршеног пролаза са главним улазним вратима изведеним у пуном дрвету. Отвори све три етажe (подрума, приземља и мансарде) јасно одражавају унутрашњи распоред просторија. У сутерену се налазе перионица, просторије за дрво и угаљ и централно грејање. У приземљу, из антреа лево се иде у главни салон који представља везу између собе оријентисане ка дворишту и спаваћих соба са балконима и купатилом на мансарди, а десно у задњи део виле где се налазе кухиња, оставе, тоалет и соба за послугу. Просторним распоредом организованим по етажама добијена је удобна и функционална вила. Њени темељи и међуспратне конструкције су изведени од армираног бетона. Зидови су рађени опеком нормалног формата у кречном и продужном малтеру. Кровна конструкција је изведена од дрвета и

<sup>1100</sup> *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у мес. Јулу и то од 1 до 16. јула закљ. 1937. г., ОН 7.8.1937; ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-2-1937.*

покривена црепом. Као и на свим претходним објектима изведеним по Најмановим пројектима унутрашњем опремању виле поклоњена је посебна пажња. Према свим стандардима свог времена подови у собама су покривени паркетом, а у споредним просторијама терацом и плочицама, зидови у купатилу су обложени керамичким плочицама, док су у осталим просторијама глетовани као и плафони у просторијама за становање. Изведеним радовима на овом објекту, Најман је остварио дело стамбене архитектуре средњег сталежа, чији се изглед скоро у изворном стању очувао до данас (сл. 130). Уколико изузмено виле у оквиру Завода за израду новчаница и комплекса Државне маркарнице, Најман је пројектовао укупно два објекта типа виле у Сметаниној бр. 6 и Бањичких жртава бр. 20, сличне архитектонске естетике и композиционо истог концепта: рустични сокл у камену, једноставне фасаде и вишеводни мансардни кров. Отуда је њихов значај још већи. Добро одржавана вила и данас служи изворној, стамбеној намени. Међутим, попут објекта у Борислава Пекића, не налази се у систему заштите непокретних културних добара.



Сл. 130 Јосиф Најман, Вила Николе Костића, Сметанина 6, изглед 2017.  
(извор: фотографија аутора)

Паралелно са пројектовањем и изградњом виле у Сметаниној улици текао је и процес пројектовања, а потом и изградње, стамбеног објекта Рашеле Тајтацаковић у **Доситејевој бр. 7**. Изведена стамбена вишеспратница Фрање Херцога у Француској, као и стамбено-пословни објекат Анатолија Ивановића на Обилићевом венцу бр. 5, о којем ће касније бити речи, сигурно су биле препоруке за низ објеката који ће бити подигнути у наредном периоду у непосредном окружењу главне градске комуникације Кнез Михаилове улице и горњег потеза Дунавске падине дуж улица Доситејевоје, Симине, Господар Јевремове и Вука Караџића. Један од њих свакако је и стамбени објекат Рашеле Тајтацаковић,<sup>1101</sup> чије је подизање на уличној регулацији према плановима архитекте

---

<sup>1101</sup> Десет година раније за трговца Самуила Тајтацаковића, од јуна до октобра 1927. године, на истом плацу у дворишту изграђен је двоспратни објекат према пројекту Цветка Анђелковића.

Јосифа Најмана одобрено маја 1937. године.<sup>1102</sup> С обзиром на то да је Доситејева улица у паду на делу на којем је требало подићи грађевину, пројектом је предвиђен подрум, сутерен-приземље и три спрата. Зграда је почела да се зида 1. јуна, а завршена је 20. октобра 1937. године.<sup>1103</sup> Радове је изводио предузимач градитељ Матвеј Ајзинберг уз стручну техничку сарадњу овлашћеног инжењера Милована Смиљанића и надзор архитекте Најмана.<sup>1104</sup> Током подизања, дошло је до незнатних промена у пројекту, што није била ретка пракса у то време. Услед новонасталих захтева, две канцеларије са улице су претворене у локале, док је подрум из дворишта пренамењен за канцеларијски простор, којем је придодат и санитарни чвор.<sup>1105</sup> Спроведеним радовима објекат је донекле променио намену у стамбено-пословну. Међутим, имајући у виду да је подигнута у мирном стамбеном делу најужег градског језгра, као и то да примарно нису изражене претензије за развијањем пословне делатности, склони смо да је типолошки сврстамо у стамбене објекте. Зграда је пројектована и грађена на такав начин да може накнадно да носи још један спрат, када се укаже потреба и дозволе материјалне могућности власника. С обзиром на то да поред писане није сачувана архивска архитектонско-грађевинска документација, на основу цене извођења радова од 550.000 динара закључујемо да се ради о објекту средње величине и солидне унутрашње обраде. Истовремено, недостатак ове документације онемогућава анализу аутентичног просторног распореда стамбених јединица.



Сл. 131 Јосиф Најман, Стамбена зграда Рашеле Тајтацаковић, Доситејева 7, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

<sup>1102</sup> *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Председника Општине града Београда за разне грађевинске радове од 1 до 31 маја 1937. год, ОН 19.6.1937.*

<sup>1103</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-9-1937.

<sup>1104</sup> *Исто.*

<sup>1105</sup> *Исто; Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу децембру 1937. године, ОН 29.1.1938.*

Зграда је зидана од опеке у кречном и продужном малтеру, са армиранобетонским међуспратним конструкцијама, дрвеном кровном конструкцијом и кровним покривачем од лима. У складу са начином опремања свих објеката насталих по Најмановим пројектима, главне степенице су изведене од вештачког камена. На фасадама, изведеним потпуно у духу модерне архитектуре, јасно је уочљив Најманов архитектонски рукопис: јасна подела најниже зоне и виших етажа, асиметрично постављен главни улаз у објекат и правилан ритам прозорских отвора са истакнутим профилисаним подпрозорницима, сепаратним испод сваког од три прозора другог спрата и континуалног на првој и трећој етажи (сл. 131). По својој ликовности и обликовању објекат у Доситејевој представља цитат претходно изведеног објекта у Војводе Миленка, само нешто већих габарита. Међутим, за разлику од претходно изведених модернистичких објеката, овде се први пут и то у највишој етажи појављују округли прозори као јасан елемент стила којем објекат припада. Најман овај декоративни елемент модернизма није употребљавао често, свега на неколико објеката. Више је био усмерен ка још чистијим и јаснијим елементима зрелог модернизма: безорнаменталној фасади, чистим геометријским облицима, графизму линија, линеарности, док је декоративност постигао њему далеко пријемчивијом употребом скупочених материјала и комбинацијом њихових комплементарних и/или контрастних колорита.

Зграда у Доситејевој бр. 7 својом складном архитектуром, потпуно је ненаметљиво уклопљена у низ суседних објеката. Склониште јој је дозидано пред сам почетак рата фебруара 1941. године, према пројекту архитекте Ђорђа Смиљанића. Страхоте које је донео Други светски рат биле су судбоносне за власницу Рашелу Тајтацаковић,<sup>1106</sup> као и за Матвеја Ајзинберга,<sup>1107</sup> градитеља предузимача. Током ратних година, посебно током 1942, зграда је добила новог власника фирму „Бајер“, за чије потребе су изведени радови, који су се превасходно односили на измене у ентеријеру.<sup>1108</sup> Како су спровођени радови на текућем одржавању објекта и рестаурацији фасаде, објекат је у стабилном физичком стању. Један је од неколико Најманових објеката који је вреднован и заштићен у оквиру просторно културно-историјске целине „Историјско језгро Београда у Београду“.

Паралелно са извођењем радова у Доситејевој бр. 7, Најман је прихватио пројектовање стамбеног објекта у **Браће Југовића бр. 5** за Исидора Данона, трговца из Загреба.<sup>1109</sup> Израдио је пројекат сличан оном за стамбено-пословни објекат у Краља Александра бр. 40, о којем ће касније бити речи, скоро исте фасадне композиције и незнатно модификован у просторној организацији сходно искључиво стамбеној намени. Пројектовање ова два објекта текло је готово паралелно. Планови за подизање зграде у Краља Александра предати су на одобрење 16. фебруара, док су планови за Браће Југовића исту процедуру отпочели 17. марта 1937. године. Заједничко овим пројектима,

---

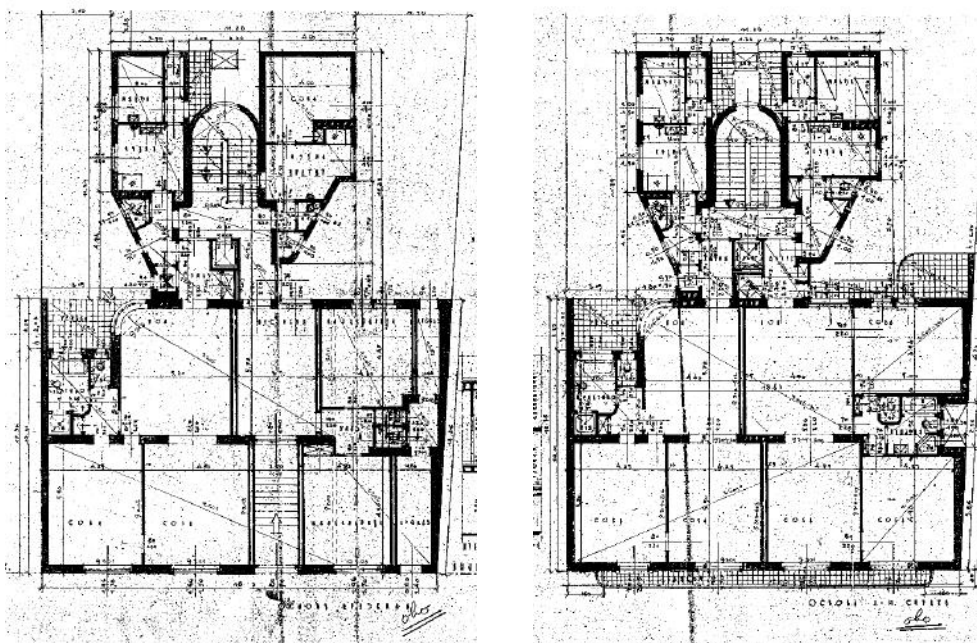
<sup>1106</sup> Рашела Тајтацаковић рођена Хајим, стрељана је на Сајмишту 31. децембра 1941. године. О. Латинчић, Ј. Јовановић, Т. Ковчић, *Поменик жртвама Холокауста у Београду...*, 29-30.

<sup>1107</sup> Матвеј Ајзинберг, архитект, рођен 1889. године, стрељан је крајем 1941. године на Сајмишту. О. Латинчић, Ј. Јовановић, Т. Ковчић, *Поменик жртвама Холокауста у Београду...*, 11.

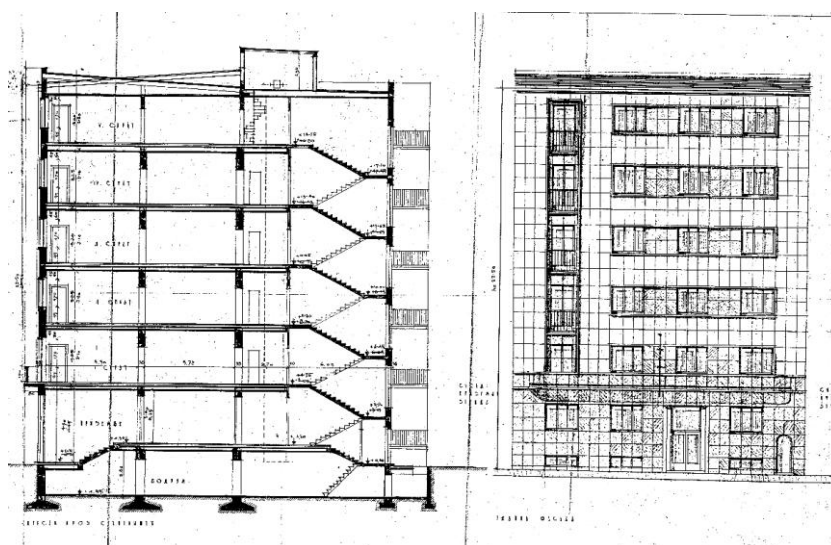
<sup>1108</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-9-1937.

<sup>1109</sup> *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове од 1 до 31 маја 1937. год*, ОН 19.6.1937.

поред сличне композиције и ликовности, јесте ангажовање предузимача, архитекте Јосифа Албале, који је извео грађевинске радове за део објекта у Браће Југовића, док је остатак радова извео власник објекта. Осим тога, након престанка извођења радова у Браће Југовића архитекта Албала је пројектовао преправку постојеће куће Јакова Алкалаја у Краља Александра, радове који су изведени уместо подизања нове стамбено-пословне вишеспратнице према пројекту Јосифа Најмана. На жалост, није сачувано довољно расположивих извора на основу којих би могли детаљније да анализирамо пословне односе двојице архитеката Најмана и Албале. Колико је познато, биле су ово једине две локације на којима су сарађивали.



Сл. 132 и 133 Јосиф Најман, Стамбена зграда Исидора Данона, Браће Југовића 5, основе приземља, првог-четвртог спрата (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 5-9-1937)



Сл. 134 Јосиф Најман, Стамбена зграда Исидора Данона, Браће Југовића 5, подужни пресек и изглед фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 5-9-1937)





Сл. 135 и 136 Јосиф Најман, Стамбена зграда Исидора Данона, Браће Југовића 5, изглед након изградње 1937. (извор: колекција Милоша Јуришића)

Планови за подизање вишепородичне стамбене зграде у Браће Југовића бр. 5 су одобрени априла 1937, а већ идућег месеца издата је и дозвола за градњу.<sup>1110</sup> Зграда је зидана од 10. јуна до 25. новембра 1937. године. У области стамбене изградње био је ово један од објеката у који су уложене значајне инвестиције о чему говори и податак да је укупна вредност радова за зграду површине у основи 318,81 м<sup>2</sup> износила 1.400.000 тадашњих динара, што га је уједно сврставало у веће Најманове поруџбине стамбене намене.<sup>1111</sup>

Најман је пројектом предвидео вишеспратницу са подрумом, приземљем и пет спратова (сл. 132, 133, 134). Темељи објекта и међуспратне конструкције су од армираног бетона, зидови су зидани опеком нормалног формата у продужном малтеру, док је кровна конструкција планирана као армиранобетонска ребраста таваница са кровним покривачем од поцинкованог лима.<sup>1112</sup> Подрум је одређен за оставе станара, приземље за канцеларије и стан за портира у десном и трособан стан у левом крилу, етаже од првог до четвртог спрата су једнаке просторне организације са по два трособна и два четворособна стана, на петом спрату је један двособан стан, гарсоњера, две перионице и сушионица. Основа станова понавља устаљену шему са претходних Најманових пројеката, са главним салонима и собама ка улици и споредним просторијама и терасама ка дворишту (кухиња, остава, соба за послугу). На ову поделу јасно су указивала и предвиђена два улаза у станове. Опремање станова било је

<sup>1110</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 5-9-1937.

<sup>1111</sup> Исто.

<sup>1112</sup> Исто.



уобичајено за Најманове пројекте: подови у собама прекривени су паркетом, у кухињи и купатилу керамичким плочицама а у другим споредним просторијама терацо облогом, зидови и плафони су глетовани, а само у холовима и салонима станова су имали гипсане декорације, док су у купатилима покривени плочицама.

За објекат у Браће Југовића током 1940. године Најман ће пројектовати и склониште за случај напада из ваздуха.<sup>1113</sup> Било је ово једно од укупно четири склоништа колико је Најман извео у објектима изворно грађеним према његовим пројектима.<sup>1114</sup>

И овога пута велика пажња била је посвећена улазном вестибилу до којег се долазило кроз модерно пројектована улазна врата, стилски усклађена са архитектуром зграде (сл. 137, 139). Каменом обложени довратници, као оквир геометризоване браварије врата, најављују унутрашње уређење вестибила, које је на неки начин представљало личну карту објекта и његових станара. Репрезентативно обликован предпростор конципиран је из два сегмента: у првом делу неколико степеника уздиже први ниво како би главни део вестибила био дистанциран од тротоара улице. Из првог дела ступа се у добро уређен и естетизован други део вестибила и даље, повучено у задњи план објекта, ка главној степенишној вертикали изведеној у вештачком камену. Посебан акценат стављен је на уређење овог простора, па је тако планиран под у мозаику, који је у коначној реализацији изведен у мермеру, као и зидови у доњим партијама, док су горње површине зидова украшене гипсаним радовима, великим огледалима и лампама, чији је дизајн усаглашен са целокупним стилским уређењем ентеријера. Експресија улазног простора додатно је потенцирана вештим комбиновањем полихромије камена, што додатно доприноси утиску вишег нивоа становања.



Сл. 137 Јосиф Најман, Стамбена зграда Исидора Данона, Браће Југовића 5, ентеријер улазног вестибила (извор: колекција Милоша Јуришића)

<sup>1113</sup> Исто.

<sup>1114</sup> Склоништа у случају напада из ваздуха извео је у следећим објектима: Влајковићева бр. 20, Француска бр. 25, Браће Југовића бр. 5 и Васе Чарапића бр. 22.

Главна фасада зграде изведена је у вештачком камену, док су дворишна фасада, светларници и калкани обрађени шприцаним малтером. Иако су у првобитном решењу основа планирани дугачки балкони целом ширином објекта на етажама од прве до четврте, у реализацији је континуирани балкон изведен само на нивоу првог спрата. Овај коначан концепт видљив је на цртежу фасаде у архитектонском пројекту.

Поређењем овог са пројектима о којима је раније било речи, уочљиво је да Најман по први пут уводи одређене ликовне елементе, које ће потом додатно разрадити на нацрту за Краља Александра бр. 40. Иновацију пре свега представља успостављање складног односа хоризонталних и вертикалних праваца пружања појединих фасадних сегмената, чиме постиже динамику и ритам (сл. 135, 136, 138).<sup>1115</sup> Још значајнију новину представља обрада приземне зоне, која, иако одвојена дугачким балконом првог спрата, није прекинута и истакнута другачијом, грубом обрадом, већ је напротив усклађена са горњим деловима фасаде, чинећи са њима недељиву хармоничну целину. Истовремено, ово је први изведени објекат на којем најнижа етажа у којој је смештен и главни улаз у објекат није у нивоу улице и притиснута горњим корпусом који носи, већ напротив издигнута и дистанцирана. Такође, континуирани низ прозора који се нашао у овој, најнижој зони на зградама у Влајковићевој, Ресавској и Гаврила Принципа овде је изостао, а заменили су га стандардни прозорски отвори. На крајњем десном сегменту приземне зоне нашао се ненаметљив, полукружно решен улаз у двориште. Фасадно платно на вишим етажама конципирано је управо односом вертикалних и хоризонталних профилисаних оквира. Леви бочни сегмент, уоквирен јединственим вертикалним пољем, чини рам балкона од првог до петог спрата са транспарентним металним оградама, надвишен јарболом за заставу који полази од ограде балкона на највишој етажи. Пандан овом вертикалном нагласку представљају хоризонтални рамови којима су уоквирена по три прозора сваког спрата. Овај ритам прати и једноставна геометрија отвора без уобичајене унутрашње рамовске поделе, као и графизам слога плоча вештачког камена.

Пројекти за Браће Југовића бр. 5 и Краља Александра бр. 40, на који ћемо се касније посебно осврнути, представљају посебност у Најмановом опусу, с обзиром на то да за разлику од свих других архитектонских и ликовних елемената карактеристичних за његов ауторски рукопис, поједине сегменте неће више употребљавати, нити ће поновити сличну композициону схему. С друге стране, објекат у Браће Југовића бр. 5 је отворио другачија и нова виђења посебно компоновања модерног фасадног платна у Најмановим пројектима, што се превасходно односи на третман најниже зоне и улазних партија, као и односа према терасама и балконима који ће све чешће добијати улогу активног ствараоца фасадног ритма.

Промишљеном архитектуром и фасадним платном компонованим добро избалансираним вертикалама и хоризонталама, балконима и репрезентативно изведеном улазном партијом, Најман је остварио значајно дело касног модернизма, које је у улицу Браће Југовића донело крупан помак у односу на постојећи грађевински фонд у његовом суседству. Доминантан својом волуметријом и савремен у решењу спољашњег омотача наговестио је промене у амбијенту ниских породичних кућа. С обзиром на то да се од свог подизања до данас користи за потребе становања, као и да су током протеклих

---

<sup>1115</sup> М. Јуришић, С. Тошева, *Наведено дело*, 88.

деценија у њега вршена улагања, налази се у релативно добром грађевинском стању. У оквиру амбијента ужег градског језгра вреднован је као објекат архитектонских вредности и ужива заштиту у оквиру просторно културно-историјске целине „Историјско језгро Београда у Београду“.



Сл. 138 и 139 Јосиф Најман, Стамбена зграда Исидора Данона, Браће Југовића 5, изглед фасаде и улазних врата, 2017. (извор: фотографија аутора)

Током 1938. године, Јосиф Најман ће извести још један пројекат за подручје Врачара, стамбену зграду за лекара Стевана Нешића у улици **Светог Саве бр. 15**.<sup>1116</sup> По архитектонској композицији и структуралности објекат представља логичну разраду пројектантских идеја инаугурисаних на претходном објекту у Браће Југовића. Зграда просечног габарита, у основи површине 227,49 м<sup>2</sup>, зидана је од 29. маја до 3. октобра 1938. године.<sup>1117</sup> Радове је изводио предузимач и пројектант Радослав Филиповић, према прецизно прописаним Најмановим упутствима. Темелји и међуспратне конструкције су изведене од армираног бетона, зидови су од опеке нормалног формата у подруму у цементном малтеру, у приземљу у продужном а у спратовима у кречном малтеру. Кровна конструкција је делом армиранобетонска, а делом дрвена са кровним покривачем од поцинкованог лима.<sup>1118</sup>

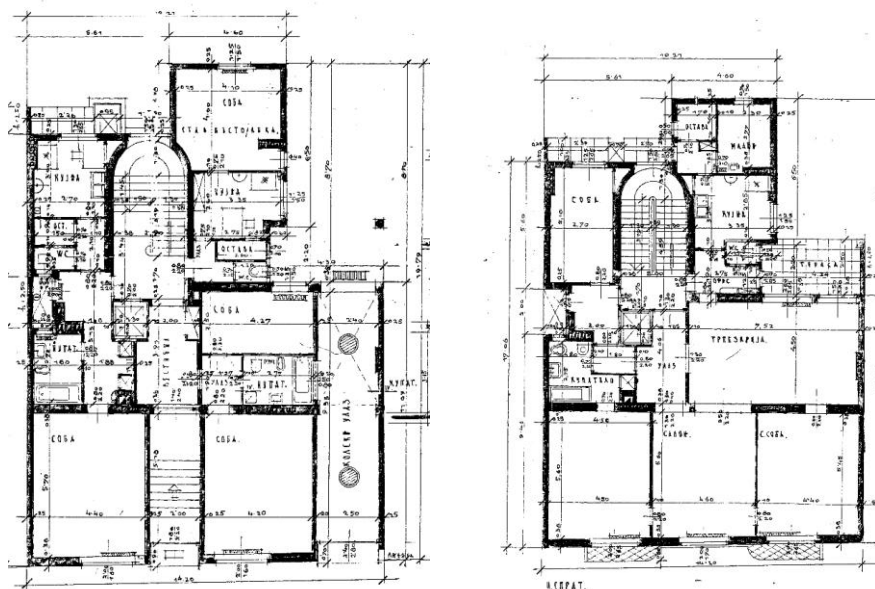
Зграда је конципирана као троспратница са стамбеним јединицама на свим етажама од приземља до трећег спрата, као и колским улазом који води у двориште у којем су подигнуте две гараже (сл. 140, 141). Иако је подрум првобитно пројектован како

<sup>1116</sup> *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу октобру 1938. год.*, ОН 16.11.1938.

<sup>1117</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-2-1938.

<sup>1118</sup> *Исто.*

би се на том нивоу нашле котларнице и оставе за грејање, накнадним изменама пројекта Најман је на овај ниво сместио и перионицу и оставу за вино. У приземљу су два једнособна стана постављена симетрично, лево и десно од улазног вестибила, као и стан настојника зграде. Централно позициониран улаз у вишепородични стамбени објект води до улазног вестибила, који је, једнако као и онај у згради у Браће Југовића, издигнут од нивоа улице степенишним предпростором. Улазна партија симетрично дели објект на два дела. На њеном крају је, као на скоро свим Најмановим објектима, смештена степенишна комуникација изведена у вештачком камену. На првом и другом спрату налазили су се по један трособан и један једнособан стан једнаке, двотрактне просторне организације са собама оријентисаним ка улици и споредним просторијама ка дворишту. Трећи спрат је био одређен за један комфоран четворособан стан са трпезаријом као централном комуникационом јединицом. На тавану су изведене остава и сушионица, као и две терасе. Посебна карактеристика овог објекта, осим функционалности и просторности станова, јесте пројектовање више балкона по једној стамбеној јединици. Сваки од станова од првог до трећег спрата имао је балкон ка дворишту и балкон ка улици, од којих су ове друге чиниле и саставни архитектонски елемент фасадне композиције. Као и у својим претходним пројектима, и у овом је Најман пројектовао унутрашње уређење станова: под у свим собама је обложен паркетом, у купатилима и кухињама керамичким плочицама а једнако тако и зидови, а у осталим споредним просторијама терацом. Плафони су у свим просторијама глетовани, а у холовима и салонима станова са гипсаним радовима. Улазни вестибил имао је још репрезентативније уређење, са мермерним подом и плафонима са гипсаним радовима. Током 1940. године у згради је изведено склониште од напада из ваздуха према пројекту архитекте Бранислава Маринковића, као и лифт, изведен према пројекту инжењера електротехнике Симе Каљнског.<sup>1119</sup>



Сл. 140 и 141 Јосиф Најман, Стамбена зграда Стевана Нешића, Светог Саве 15, основе приземља и другог спрата (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-2-1938)

<sup>1119</sup> Исто.

У спољном обликовању, објекат интерполиран у низ суседних зграда неједнаких висина, истицао се својом модерном архитектуром на непарном фронту улице (сл. 142). Главна фасада изведена је у вештачком камену, док су преостале обрађене у прсканом малтеру. Попут просторне организације, и композиција уличне фасаде заснована је на симетрији и изразитој хоризонталности коју наглашавају подеони и кровни профилисани венац, ритам отвора и бочно постављени балкони са зиданим оградама, чију једноставну геометријску поделу прати хоризонтална профилација фасадних међупоља, повезујући је у јединствену континуалну траку. Адекватном употребом праве линије, њеном профилацијом и правцем пружања остварена је својеврсна декоративност, која безорнаменталном платну даје склад и јединствен ликовни израз. Међутим, ово је први Најманов пројекат за стамбени објекат на којем изостаје јарбол за заставу, један од најзначајнијих елемената модерне архитектуре. Једноставно изведена најнижа зона истакнута је са два улаза: централно постављеним главним улазом са мермерном оплатом доворотника и бочно постављеним колским улазом. Иако се по габаритима, површини и спратности стамбена зграда у Светог Саве сврстава у мање објекте у Најмановом опусу, брижљиво одабраним архитектонским елементима, материјалима и њиховим међусобним везама, остварена је складна и хармонична архитектонска композиција.

На жалост, објекат је страдао у бомбардовању Београда априла 1944. године, али ако бисмо покушали да сагледамо његову естетичност у контексту протока времена, свакако бисмо морали да га вреднујемо као један од значајних стамбених објеката касног модернизма из четврте деценије прошлог века, и као један од запаженијих у Најмановом опусу. Структуралност и концепцију фасаде Најман ће потом цитирати на једном од својих наредних пројеката у Господар Јевремовој улици.



Сл. 142 Јосиф Најман, Стамбена зграда Стевана Нешића, Светог Саве 15, изглед након изградње 1938. (извор: колекција Милоша Јуришића)



Исте године када је текла изградња објекта у Светог Саве, Најман је у суседној Зориној улици бр. 65 (касније се водила на адреси **Кнегиње Зорке бр. 67**) извео мање радове на кући Илије Станисављевића.<sup>1120</sup> За кућу, којој је 1927. године дозидан спрат према пројекту Марсела Нахмана, пројектовао је доградњу купатила у двособном стану.<sup>1121</sup> Мање интервенције на објектима других аутора Најман је у свега неколико наврата прихватао током нешто више од деценије и по постојања његовог архитектонског бироа. Најчешће се у тим случајевима радило о излажењу у сусрет молбама ближних пријатеља или њиховим препорукама, те са аспекта овог рада они не завређују већу пажњу.



Сл. 143 Јосиф Најман, Стамбена зграда Миодрага Стојадиновића, Господар Јевремова 35, изглед 2017 (извор: фотографија аутора)

Током 1938. године, у **Господар Јевремовој улици на данашњем кућном броју 35** пројектује зграду Миодрага Стојадиновића,<sup>1122</sup> индустријалца и власника бензинских

---

<sup>1120</sup> *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Председника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу априлу 1938. године, ОН 25.6.1938.*

<sup>1121</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-32-1927.

<sup>1122</sup> Син је богатог бакалина и власника трговине колонијалне робе Светозара Стојадиновића. Завршио је Трговачку академију, радио у очевој радњи, једно време боравио у Америци. По повратку у Београд бавио се продајом обуће, потом је имао малу фабрику ималина и фабрику непромочивих мантила и американа у Земуну, а касније је по Београду отворио бензинске пумпе. Био је власник Гарашаниновог парног млина у Гроцкој и винограда лекара Јовановића у Ритопеку, као и куће у Њујорку. М. М. Костић, *Наведено дело*, 175-177.

пумпи и једног од градитеља хотела „Касина“ са Стеваном Шкорићем.<sup>1123</sup> Кућа у којој је инвеститор становао се налазила у улици Цара Душана, недалеко од зграде коју је градио. Петоспратна рентијерска зграда у Господар Јевремовој коштала је укупно 2.000.000 тадашњих динара,<sup>1124</sup> што говори о квалитетним и скупим материјалима за њену градњу и опремање. Према извештају објављеном у Општинским новинама радови за подизање зграде Миодрага Стојадиновића одобрени су на адреси Господар Јованова бр. 35.<sup>1125</sup> Међутим нема сумње да се ради о Господар Јевремовој улици, о чему нам сведочи и хроничар Јевремове улице архитекта Доброслав Ст. Павловић, који је становао у својој породичној кући у најнепосреднијем окружењу на кућном броју 39.<sup>1126</sup> Како наводи у књизи у којој је забележио најзначајније куће и знамените становнике Господар Јевремове улице „највишу савремено опремљену зграду за ренту, са гаражом за већи број кола“, непосредно пред Други светски рат је подигао индустријалац Стојадиновић.<sup>1127</sup> Даље наводи да је зграда подигнута на месту породичне куће предузимача Смиљана Пејчиновића, као и да су Немци, пошто им се зграда допала, одмах на почетку Другог светског рата из ње иселили станаре а уселили своју команду. Завршетком рата зграда је поново добила нове станаре сходно идејама новог друштвеног уређења.

Иако није сачувана архивска пројектна документација, која би нам дала више података о изворној просторној организацији стамбених јединица, на основу цитата фасадне композиције изведене у вештачком камену, варијантних решења распореда отвора и ограда балкона, графизма линија употребљених на фасади и ентеријеру вестибила, основног просторног склопа приземља, као и употребе материјала закључујемо да је стамбена петоспратница увећана верзија троспратног касномодернистичког објекта у Светог Саве (сл. 143). У најнижој зони приземља, у оси симетрије постављен је улаз у зграду са мермерним профилисаним довратницима (сл. 144). Између њега и бочно позиционираног улаза у гаражу смештени су прозорски отвори стамбених јединица. Широки ризалит, попут екрана на фасади, наглашава фасадно платно од првог до четвртог нивоа. Унутар њега постављени су структурални елементи композиције. За разлику од фасаде зграде у Светог Саве, где балкони оивичавају бочне партије фасаде, на згради у Господар Јевремовој направљена је инверзија: по два спојена балкона, омеђена отворима прозора, чине централни мотив ризалита. Графизам праве профилисане линије и овде се у континуитету провлачи као декоративни елемент ограде балкона. Јасно наглашени подеони и поткровни венци још једном истичу јасну трипартитну поделу фасаде. По обиму употребе и груписању

---

<sup>1123</sup> Стеван Шкорић је био бивши директор Врачарске задруге и Врачарске филијале Београдске трговачке банке. *Исто*, 175.

<sup>1124</sup> *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу јуну 1938. године*, ОН 24.8.1938; *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу септембру 1939. год.*, ОН 28.11.1939.

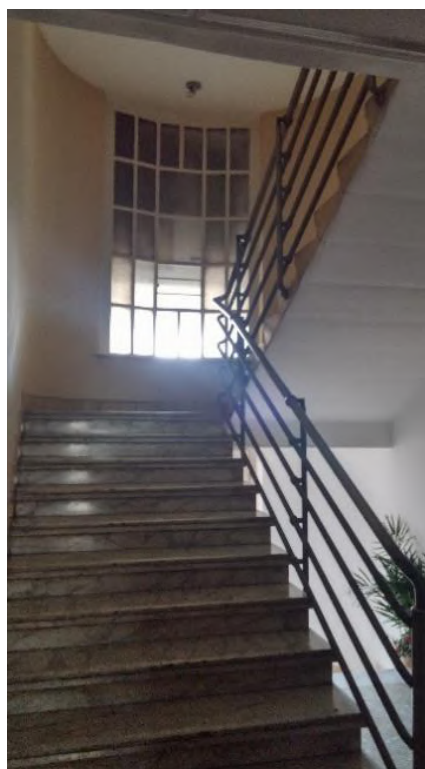
<sup>1125</sup> ОН 24.8.1938.

<sup>1126</sup> Д. Б. Ст. Павловић, *Господар Јевремова улица*, Београд 2003, 94; И. Весковић, *Дом породице Павловић*, Београд 2015. Кућа породице Павловић је утврђена за споменик културе 1971. године. Својом позицијом, архитектуром, као и друштвеним догађајима који су се у њој одвијали, сведочи о историји не само Господар Јевремове улице већ и Београда.

<sup>1127</sup> Д. Б. Ст. Павловић, *Наведено дело*, 94.



архитектонских елемената зграда у Господар Јевремовој спада у најкомплексније реализоване Најманове фасаде, посебно што се тиче плошних и насупрот њих истурених елемената. Од веома разубјене, али скоро потпуно празне површине, Најманова фасада, иако и даље без иједног употребљеног орнаманта, еволуирала је у један сложенији и динамичнији систем у којем су своје место добили балкони и истурени ризалит, стална тема српских модерниста.



Сл. 144 и 145 Јосиф Најман, Стамбена зграда Миодрага Стојадиновића, Господар Јевремова 35, улазна врата и детаљ степеништа, 2017.  
(извор: фотографија аутора)

О нивоу стандарда становања у објекту и друштвеној структури његових станара, данас нам говори луксузно изведен ентеријер вестибила. Попут претходна два пројекта, предпростор улазног вестибила степеништем је издигнут од нивоа улице. Богата оплата подова и зидова својом полихромијом више врста колоритски складно употребљеног мермера и мозаик плочица дорпиноси утиску раскоши (сл. 145, 146, 147). Централни простор вестибила, поред мермерног пода на зидовима је добио гипсане радове и велике површине огледала, које додатно остварују дубину простора. Уређење вестибила, по одабиру и карактеру примењених елемената и материјала, антиципира начин опремања салона станова и истовремено представља спону са полукружно изведеним степеништем у камену, осветљеним природним светлом преко пространих површина светларника унутрашње рамовске поделе. Зграда за ренту Миодрага Стојадиновића била је једна од најлуксузнијих изведених приватних објеката према Најмановом пројекту уз објекте у улицама Влајковићева бр. 20, Обилићев венац бр. 5 и Краља Милутина бр. 6. Да је изведено, овој групи објеката би се придружило и пословно здање Божидара Пурића у Краља Алберта бр. 2.

Вишепородични стамбени објекат у Господар Јевремовој бр. 35, подигнут између два значајна објекта београдске и српске архитектуре, академски конципираног Дома породице Павловић из 1882. године, као типичног градског дома с краја XIX века и стамбено-пословног експресионистичког здања Зграде представништва Првог дунавског паробродарског друштва Александра Попа (нем. Alexander Popp) са којом се граничи, као и у амбијенту стамбених објеката настајалих у периоду дужем од шест деценија, одсликава степен развијености и ниво стамбене културе свог доба и различитост архитектонских стилова у стамбеној градњи заступљених у ужем језгру града. Као што је случај са већином Најманових објеката и зграда у Господар Јевремовој је у протеклом периоду добро одржавана што се одразило и на висок степен очуваности њене архитектуре. Заштићена је у оквиру просторно културно-историјске целине „Историјско језгро Београда у Београду“.<sup>1128</sup>



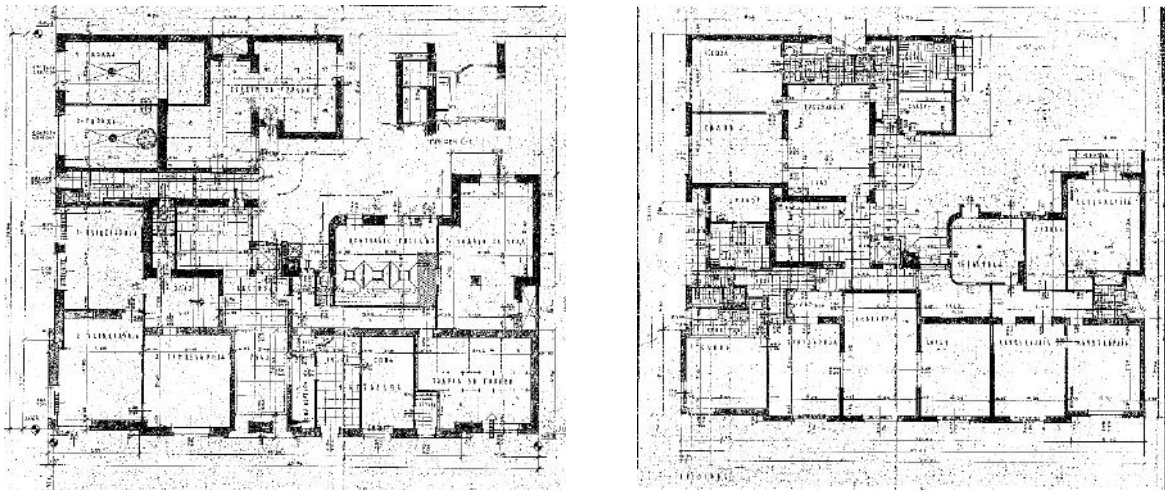
Сл. 146 Јосиф Најман, Стамбена зграда Миодрага Стојадиновића, Господар Јевремова 35, детаљ вестибила, 2017. (извор: фотографија аутора)



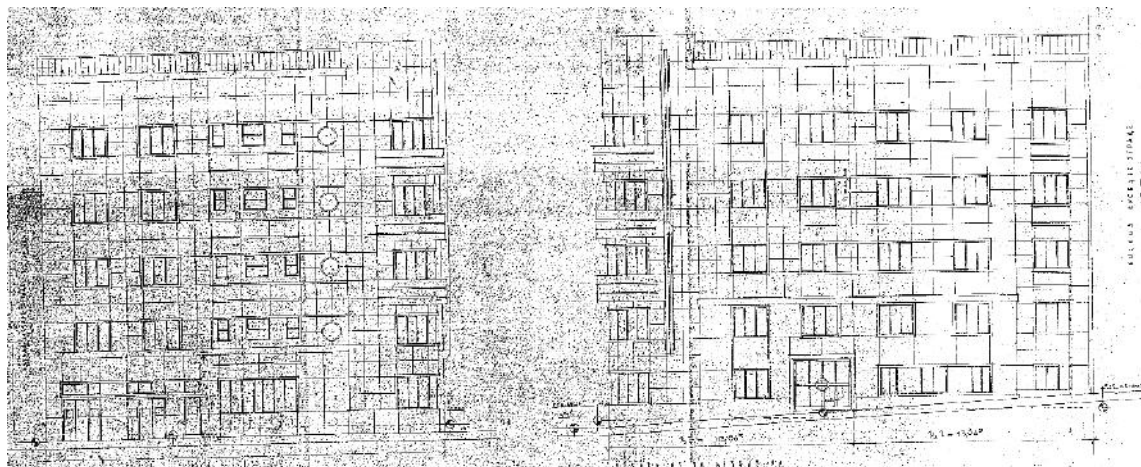
Сл. 147 Јосиф Најман, Стамбена зграда Миодрага Стојадиновића, Господар Јевремова 35, детаљ вестибила, 2017. (извор: фотографија аутора)

<sup>1128</sup> Службени гласник Републике Србије бр. 8/17.

Исте године, такође на простору Дунавске падине, на само један блок удаљености од локације у Господар Јевремовој, према Најмановом пројекту започета је градња стамбеног објекта министра саобраћаја у пензији Василија Јовановића, на углу улица **Кнегиње Љубице бр. 12** и Симине (дуго низ година водила се на адреси Змај Јовина бр. 32).<sup>1129</sup> Након изведене виле на Сењаку, у Бањичких жртава бр. 20, био је ово други објекат који је Најман пројектовао за Јовановића. Интересантно је и то да је по завршетку изградње, у један од станова зграде Никола Најман, Јосифов рођени брат, сместио своју адвокатску кацеларију.<sup>1130</sup>



Сл. 148 и 149 Јосиф Најман, Стамбена зграда Василија Јовановића, Кнегиње Љубице 12, основе сутерена и приземља (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 11-12-1938)



Сл. 150 Јосиф Најман, Стамбена зграда Василија Јовановића, Кнегиње Љубице 12, изгледи фасада из Симине и Кнегиње Љубице (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 11-12-1938)

<sup>1129</sup> Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу јулу 1938. године, ОН 24.8.1938; Т. Стефановић, *Наведено дело*, 286.

<sup>1130</sup> *Телефонски именик 1941. за Београд, Земун и Панчево*, Београд 1941, 208.

Радове на подизању овог маркантног угаоног вишепородичног стамбеног објекта изводило је техничко предузеће архитекте Милана Секулића од 11. јуна 1938. до 4. априла 1939. године.<sup>1131</sup> Зграда је у основи заузела велику површину од 494,32 м<sup>2</sup> како би максимално биле искоришћене могућности парцеле на којој се подиже (сл. 148, 149). Иако првобитно планирана као четвороспратница, одобреним пројектом изведена је за једну етажу ниже.<sup>1132</sup> У сутерену, који је у суштини у равни улице Кнегиње Љубице, налази се централно постављен улаз у објекат. Са обе стране улазног вестибила који води до главног и јединог степеништа у згради, распоређени су десно стан настојника, оставе за огрев и централно грејање и то у вишој коти сутерена јер је терен улице у паду, а лево три канцеларије. У истом нивоу из Симине се налази споредни улаз, као веза са двориштем, и одмах до њега две гараже у које се, попут објекта у Господар Јевремовој, улази са улице. За разлику од горњих нивоа, у приземљу се налази један трособан и један четворособан стан са споредним просторијама, као и простор предвиђен за пословне канцеларије, док су на спратовима изведена по два трособна и један четворособан стан. Све собе и салони на овим етажама оријентисани су ка улицама. У њиховом означавању у пројекту, први пут у Најмановој пракси, као одраз прихватања нових друштвених тенденција, наилазимо на нове термине попут израза „ливингрум“ (енгл. living room) за дневни боравак. На нивоу тавана смештене су перионице, сушионица, соба за пеглање, купатило и тоалет за послугу, као и кровна тераса. Попут већине ранијих примера, и ова Најманова зграда је изведена са темељима и међуспратном конструкцијом од армираног бетона и кровном конструкцијом делимично од армираног бетона, а делом дрвеном са кровним покривачем од лима. Такође, у собама су подови израђени у паркету, у купатилима и кухињама у керамичким плочицама, а у споредним просторијама у терацу, док су плафони делом глетовани и у појединим просторима са гипсаним радовима. Улазном вестибилу и овде је поклоњена неопходна пажња, те је под покривен мермером, док су степенице изведене у вештачком камену.<sup>1133</sup>

Објекат на углу Кнегиње Љубице и Симине улице представља један од укупно два Најманова угаона објекта подигнута у ужем језгру града, од којих је први реализован на укрштању Крунске и улице Светозара Марковића 1931. године.<sup>1134</sup> Главна фасада, изведена у вештачком камену, одсликава све елементе архитектуре касног модернизма с краја четврте деценије прошлог века (сл. 150, 151). Усложњавање фасадне композиције, започето претходним реализацијама, на овом објекту наставља свој развој. Поједини ликовни и композициони елементи, тек спорадично употребљени у неким од ранијих пројеката за стамбене објекте, овде су достигли своју пуну употребу, попут односа кубичних волумена, усправног низа кружних прозора и наглашене вертикале јарбола за заставу, као и изузетно важне динамике композиције коју остварује игра и ритам подужних и окомитих праваца пружања архитектонских елемената. Њихова примена је посебно дошла до изражаја у истицању позиције објекта: угаони волумен,

---

<sup>1131</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 11-12-1938.

<sup>1132</sup> Исто.

<sup>1133</sup> Исто.

<sup>1134</sup> Током треће деценије, у коначној реализацији изведена је према Најмановом пројекту и стамбено-пословна зграда на углу Краља Милана и Кнеза Милоша. Међутим, у том случају пројекат није изворно био Најманов, већ је наследио рад који је започела његова колегиница Даница Милосављевић.



нешто виши од уличних трактова, наглашен је балконима горњих нивоа, са пуним зиданим оградама које захватају поља из обе улице. Хоризонталама ограда балкона, перфорираним уздужним празнинама, супротстављене су вертикале низа кружних прозора из Симине и уоквирених прозора од првог до трећег спрата из Кнегиње Љубице, као и аеродинамичне структуре јарбола за заставу. Овим поступком остварен је прелаз између наглашене издужености угаоног волумена и линеарне композиције оба бочна фасадна платна. Хармоничност међуодноса додатно је успостављена и усклађивањем хоризонталних праваца пружања угаоних балконских ограда са смером дистрибуирања обликовних елемената обе фасаде, посебно оне из Симине улице, чију ликовну композицију, концепцијски подељену у два сегмента, чини ефектно решење лођа засновано на контрасту пуног и празног и у наставку остварена уједначена ритмика прозорских отвора. Фасадно платно из Кнегиње Љубице акцентовано је ритмом профилисаних прозора од којих су три средишња повезана у хоризонталне профилисане рамове. Бочни део ове фасаде завршен је вертикалним низом балкона. Везу са свим претходно изведеним објектима представља јасно одвајање најниже зоне од виших етажа хоризонталним профилисаним венцем и ликовно решење улазних врата са профилацијом довратника, које прати генералну естетику зграде. За разлику од уличних фасада обрађених у фасадном материјалу примереном локацији, величини објекта и предвиђеном нивоу становања, дворишне фасаде, калкани и светларници су једноставно решени шприцаним малтером.



Сл. 151 Јосиф Најман, Стамбена зграда Василија Јовановића, Кнегиње Љубице 12, изглед након изградње 1939. (извор: колекција Милоша Јуришића)

У складу са друштвеним контекстом освајања преко потребних стамбених простора у послератном периоду и на овој згради је тавански простор надзидан, адаптиран и пренамењен у још једну стамбену етажу. Међутим, за разлику од већине претходно разматраних Најманових објеката, овде су спроведене интервенције значајно утицале на промену волуметрије и изгледа грађевине, посебно јер су поништиле ефекат његовог најмаркатнијег угаоног сегмента. Ако се овоме дода и промена намене канцеларијског простора у сутерену у пословни простор са угоститељском наменом спроведена у протеклих десетак година, што је произвело претварање прозора у широке и транспарентне стаклене излоге, Најманову архитектонску естетику данас можемо да читамо искључиво на вишим деловима фасаде (сл. 152, 153). Међутим, и поред наведених интервенција, стање објекта можемо да оценимо као релативно добро. Још веће измене, које су довеле објекат изведен према Најмановом пројекту до непрепознатљивости, спроведене су на стамбено-пословном објекту на углу Крунске бр. 29 и Светозара Марковића, који ће бити анализиран у наставку рада.

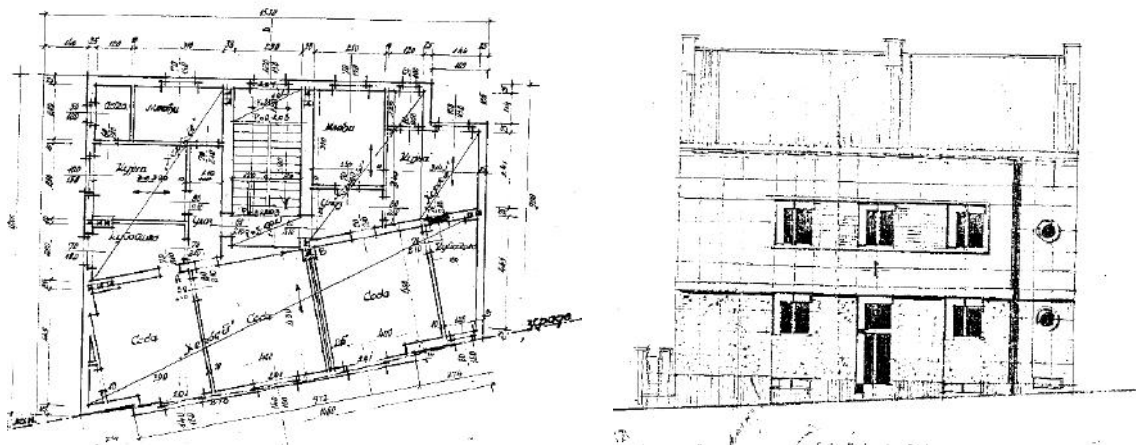


Сл. 152 и 153 Јосиф Најман, Стамбена зграда Василија Јовановића,  
Кнегиње Љубице 12, изглед 2010. и 2017.  
(извор: лево ЗЗСКГБ, десно фотографија аутора)

Стамбена зграда Василија Јовановића, позицијом на углу две значајне градске комуникације на Дунавској падини, волуменом и габаритом као и наглашеном композицијом угаоног сегмента, наметнула се као визуелна просторна доминанта на раскрсници Кнегиње Љубице и Симине. У амбијенту у којем се налази, њену модерност додатно су истакли академски конципирани објекти на суседним угловима раскрснице: једнопородична кућа Едија Булија с краја XIX века, једна од најстаријих сачуваних грађевина на овом простору, Зграда завода за интелектуалну својину и Дом Друштва Црвеног крста архитекте Александра Бугарског из 1879. године, дограђен средином

треће деценије прошлог века. Данас, заједно са овим објектима, Најманова зграда ужива заштиту у оквиру старог језгра града.<sup>1135</sup>

Током извођења радова на објектима у Господар Јевремовој и у Кнегиње Љубице, према Најмановом пројекту изграђен је и мањи стамбени објекат у улици Престолонаследника Петра бр. 87 (данас улица **Максима Горког**).<sup>1136</sup> Иако је врло брзо након Другог светског рата на месту овог објекта подигнута стамбено-пословна вишеспратница (данас носи исти кућни број), сачувани архивски извори сведоче о његовом изворном изгледу (сл. 154, 155). Једносратни објекат Јосифа Петровића је подигнут за веома кратко време од 17. августа до 3. октобра 1938. године, што говори о његовом габариту и грађевинској завршној обради.<sup>1137</sup> Зидане подрума изведено је у продужном малтеру, а приземља, првог спрата и тавана у кречном малтеру, док су таванице над подрумом и приземљем армиранобетонске конструкције система хербст са серклажима од армираног бетона. Кровна конструкција је дрвена са покривачем од црепа. Фасаде су обрађене у продужном малтеру са прскањем млевеним каменом, док је сокл од вештачког камена од обичног цемента.



Сл. 154 и 155 Јосиф Најман, Стамбена зграда Јосифа Петровића, Максима Горког 87, основа првог спрата и изглед фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 16-17-1938)

Сходно величини зграде била је и структура станова, функционалне просторне организације са собама окренутим ка улици и споредним просторијама (кухиња, купатило, остава, соба за послугу) претежно оријентисаним ка дворишту. У приземљу су се налазила два једнособна стана симетрично позиционирана са обе стране централно постављеног улазног хола. На спрату је био један двособан и један једнособан стан. И

<sup>1135</sup> Са још неколико Најманових објеката припада културном добру „Историјско језгро Београда у Београду“, које је утврђено 2017. године.

<sup>1136</sup> *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу августу 1938. год.*, ОН 22.10.1938.

<sup>1137</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 16-17-1938.

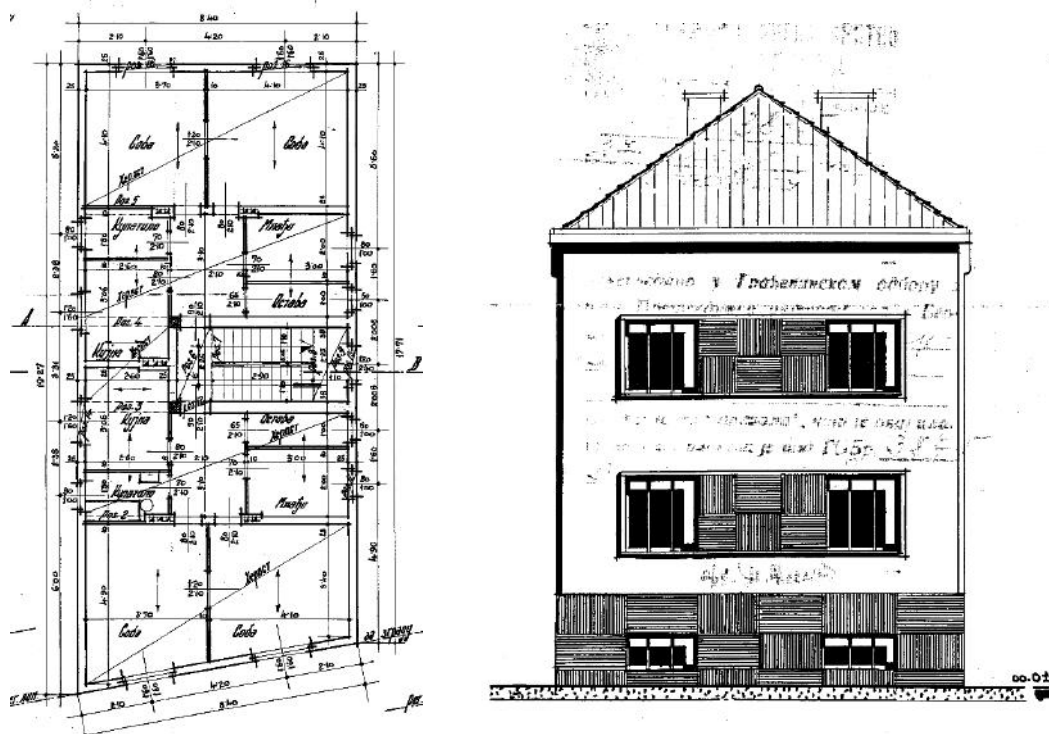
Претпостављамо да је Јосиф Петровић био рођак браће Јована и Аранђела Петровића, предузимача и власника грађевинског предузећа „Петровић“, чија је фирма била на суседној адреси Престолонаследника Петра бр. 85. Браћа Петровић су изводили поједине Најманове објекте попут стамбено-пословних објеката у Вука Караџића бр. 7 и 7а током 1937. и 1938. године. Вероватно је то пут којим је Најман прихватио израду пројекта за објекат у Престолонаследника Петра бр. 87.



унутрашња обрада била је у складу са скромнијим начином зидања и спољног обликовања. Степенице су изведене као конзолне од армираног бетона, обложене вештачким каменом од обичног цемента; у кухињама, купатилима, оставама, улазу и подестима под је урађен у терацу, столарија је од борове и чамове грађе са „елегант“ оковом. Станови су грејани каљевим пећима. На улазу се налазила гвоздена застакљена капија, а од истог материјала је била изведена и ограда на степеништу.<sup>1138</sup>

Главна фасада објекта, изведена у складу са савременим тенденцијама модерне архитектуре, одликује се широким, равним, безорнаменталним платном, уједначеног распореда и ритма прозора од којих су они на првом спрату повезани у хоризонтални профилисани оквир, као и кружним прозорима који су очигледно постали незаобилазни елемент скоро свих Најманових пројеката насталих те 1938. године. Јасан ауторски рукопис препознаје се и у наглашеној трипартитној подели фасаде на најнижу улазну зону, фасаду и кров. Иако подигнут скоро у приградском делу града, Најман је и овом мањем објекту удахнуо потребну дозу естетике и своје ликовне препознатљивости.

Током 1940. године, према пројекту архитекте Георгија Јеремејева, на кући су дозидани још један спрат, таван и склониште.<sup>1139</sup> Највероватније је порушена или значајно оштећена током ратних година, с обзиром на то да је у првим деценијама након рата њено место заузео други објекат.



Сл. 156 и 157 Јосиф Најман, Стамбена зграда Симке Петровић, Авде Карабеговића 3, основа приземља, изглед фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-269-1939)

<sup>1138</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 16-17-1938.

<sup>1139</sup> Исто.

Сасвим је извесно да је успешна реализација једносратнице у улици Престолонаследника Петра била препорука да Најман већ идуће године у суседству пројектује још један мањи стамбени објекат. Пројекти овог типа говоре нам пуно о етичком и моралном односу архитекте Најмана према сопственој професији. Иако препознат и високо позициониран међу клијентелом из виших друштвених слојева, која је своје објекте подизала у централном делу града или на Сењаку и Топчидерском брду, Најман се није устручавао да пројектује мање луксузне куће по ободу Београда. Своја искуства стечена у пројектовању репрезентативних стамбених и стамбено-пословних објеката вешто је прилагођавао захтевима мање платежно способне клијентеле, стварајући квалитетну, функционалну архитектуру достојну удобног и здравог живота.



Сл. 158 Јосиф Најман, Стамбена зграда Симке Петровић, Авде Карабеговића 3  
(извор: фотографија аутора)

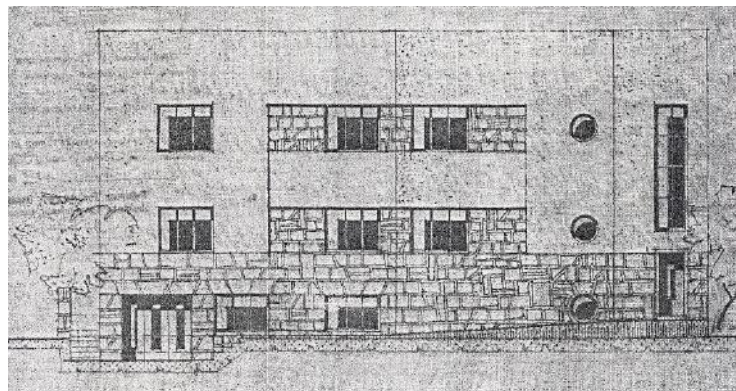
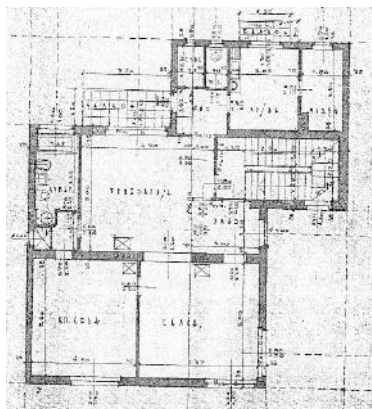
У улици Авде Карабеговића на парцели број Р 4459, која се од 1946. године води на адреси **Авде Карабеговића бр. 3**, Најман је 1939. године пројектовао слободностојећу једносратну зграду за Симку Петровић.<sup>1140</sup> Радове на подизању објекта од 1. јула до 23. августа 1939. године изводио је предузимач Светозар Стојичић.<sup>1141</sup> Зграда је пројектована са по два двособна стана са помоћним просторијама на приземљу и спрату идентичне организације, док су оставе за станове и вешернице смештене у подрум (сл. 156, 157). О скромнијој архитектури говори начин зидања и унутрашње опремање. Темељи зграде су изведени од набијеног бетона, зидови од опеке нормалног формата, са међуспратним армиранобетонским конструкцијама, дрвеном кровном конструкцијом прекривеном црепом и степеницама од вештачког камена. У

<sup>1140</sup> *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу јуну 1939. год., ОН 20.9.1939.*

<sup>1141</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-269-1939.

собама на поду је постављен паркет, а у кухињама и купатилима бетонске плочице. Фасаде зграде су урађене у продужном малтеру и бојене у два тона.

За разлику од претходних пројеката рађених већином за објекте узидане у низ суседних зграда, Најман на овој слободностојећој згради улаз смешта на бочну фасаду. Сходно томе је решена и оријентација станова: један ка улици и други ка дворишту. Правилан распоред прозорских отвора на фасадама одсликава унутрашњи размештај и организацију просторија. Чисте површине једноставно изведених фасада оживљене су полихромијом малтера, којом су поред зоне сокла посебно истакнута и међупрозорска поља приземља и првог спрата. На тај начин је и композиционо најједноставнија пројектована архитектура добила свој ликовни и естетски израз. Објекат је оштећен у бомбардовању за време Другог светског рата,<sup>1142</sup> тако да су накнадним интервенцијама у појединим сегментима измењене фасаде, што се посебно односи на решење међупрозорских поља и употребу полихромије (сл. 158). Током претходних деценија у континуитету се користи за становање. Очувана намена и редовно одржавање утицали су на добро стање објекта.<sup>1143</sup>



Сл. 159 и 160 Јосиф Најман, Стамбена зграда Александра Богојевића, Руварчева 15, основа спрата и развијена фасада (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-4-1938)

Израду пројекта за кућу са два стана у **Руварчевој улици бр. 15**, на простору Професорске колоније,<sup>1144</sup> чији је власник био директор Прве хрватске штедионице Александар Богојевић, Најман је добио почетком 1939. године (сл. 159, 160).<sup>1145</sup> Међутим, првобитне планове из маја 1938. године потписао је инжењер Раде Бр. Михаиловић.<sup>1146</sup> Анализом оба пројекта закључујемо да се ради о скоро истом решењу са незнатним изменама, које се односе на степеништа, помоћне просторије и изглед фасаде.<sup>1147</sup> У свим осталим сегментима Најман је преузео пројектно решење свог колеге. Зидање објекта, у непосредном окружењу објекта истог типа и намене, трајало је од 16. маја до 14. септембра 1939. године. Радове је изводио Најманов сарадник Матвеј

<sup>1142</sup> Исто.

<sup>1143</sup> Један је од ретких Најманових објеката који није под заштитом службе непокретних културних добара.

<sup>1144</sup> Д. Ђоровић, *Вртни град у Београду*, Београд 2009, 56-86; И. Радуловић, *Архитектура и урбанизам Професорске колоније*, мастер рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2016.

<sup>1145</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-4-1938.

<sup>1146</sup> В. С. Марковић, *Наведено дело*, 50.

<sup>1147</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-4-1938.

Ајзинберг, који је током претходне две године подигао два објекта према Најмановим пројектима у Доситејевој бр. 7 и Васе Чарапића бр. 22. Грађен је са армиранобетонским међуспратним конструкцијама и дрвеном кровном конструкцијом покривеном лимом, док су зидови изведени од опеке у кречном и цементном малтеру.<sup>1148</sup>



Сл. 161 Јосиф Најман, Стамбена зграда Александра Богојевића, Руварчева 15, адаптација пројекта инжењера Раде Бр. Михаиловића, изглед 2017.  
(извор: фотографија аутора)

Слободностојећи објекат не претерано великог габарита, укупне површине под објектом 159,66 м<sup>2</sup>, подигнут је са подрумом приземљем и спратом. У подруму је предвиђена гаража у коју се улазило директно са улице, оставе за огрев, перioniца, пегларница, остава и тоалет. Два стана идентичне просторне организације, распоређена на нивоу приземља и спрата, заузимају читаву површину етажа. У станове се улазило преко предсобља које је водило до централно позициониране трпезарије, као везе са осталим просторијама у стану. Спаваћа соба и салон су имали оријентацију ка улици, док су ка дворишту биле окренуте помоћне просторије: купатило, канцеларија, кухиња, остава, соба за послугу. Стан у приземљу је директан контакт са двориштем остваривао и преко балкона из трпезарије, који је уједно представљао и засебан приступ делу стана са помоћним просторијама. Основе оба стана, онакве какве су биле и реализоване, биле су уцртане већ у првобитном пројекту инжењера Радета Михаиловаића. Како је њихова концепција била потпуно у складу са Најмановом филозофијом организације стамбеног простора, није било потребе да у том сегменту аутор уноси додатне измене. Први пут у једном Најмановом пројекту јавља се бочно постављено степениште, као засебан сегмент који са главним делом објекта чини складну функционалну целину. Изведено је у вештачком камену и јасно истакнуто у решењу фасаде светларником постављеним одмах изнад улаза, који се протеже кроз етаже приземља и спрата. Модернистички решена фасада добила је и препознатљиве елементе попут кружних отвора на бочним фасадама који функционално представљају прозоре гардеробера с једне и предсобља с друге стране (сл. 161). Безорнаментална фасада ипак је добила извесну дозу

---

<sup>1148</sup> Исто.



декоративности каменом облогом на појединим сегментима: зона сокла и решење угла објекта у виду правоуганих поља око прозора салона који захватају површине обе фасаде, издвојени су за Најмана препознатљивом рустичном обрадом. Међутим у финалној реализацији објекат је добио нешто другачију обраду. Уместо камене облоге истицање зоне подрума и угла објекта остварено је контрастном бојом фасаде, а јединствени рам на углу који је повезивао прозоре обе етажне замењен је појединачним профилисаним хоризонталним оквирима прозора засебно сваке етажне. У новије време, објекат је претрпео додатне измене: некадашњи простор тавана адаптиран је у стамбени простор. Ипак, ова нова интервенција осим у повећању волумена објекта суштински није нарушила првобитни изглед виле, имајући у виду да је обликовно поновљена нижа етажа. С друге стране, иако нису били нужни нити најоправданији, спроведеним радовима, као и редовним текућим одржавањем, кућа је обновљена и налази се у добром стању.

Међутим, иако су сви обликовни архитектонски елементи усклађени са Најмановим рукописом, тешко је одредити да ли у целисти кућу можемо њему приписати. Оно о чему нам сведочи сачувана архивска пројектна документација, решење његовог претходника у значајној мери је преузето и цитирано у прихваћеном извођачком пројекту, који је Најман, претпостављамо, додатно ускладио са жељама и потребама власника, а потом и законских прописа. Једно је сигурно, изведена на овакав начин кућа Александра Богојевића представља значајно архитектонско дело на подручју колоније и свакако вредно остварење у опусима првог, скоро непознатог београдског пројектанта, а потом и Најмана. Однедавно ужива заштиту као један од објеката заштићене околине просторно културно-историјске целине „Професорска колонија“.<sup>1149</sup>

Паралелно са изградњом објекта у Руварчевој, Јосиф Најман је пројектовао прву и једину надоградњу у свом опусу (сл. 162, 163).<sup>1150</sup> Извођење радова на доградњи и надзиђивању зграде на углу улица **Хаџи Ђерине бр. 3** и **Молерове бр. 86**, спровео је предузимач и архитекта Чедомир Глишић, у периоду од 5. августа до 15. октобра 1939. године.<sup>1151</sup> Једносратни објекат др Фране и Елзе Бончина, на углу ове две врачарске улице, подигнут је 1931. године према пројекту архитеката Михајла Радовановића и Бранислава Маринковића (сл. 164).<sup>1152</sup> Како би се искористила што већа површина плаца до ивице имања са суседом из Хаџи Ђерине улице, по Најмановом решењу дограђена је једна соба у приземљу, односно уместо гарсоњере добијен је двособан стан са предсобљем и купатилом из дворишта. На овом нивоу изведен је из Хаџи Ђерине и споредан улаз који има директну везу са двориштем. У истој вертикали, у нивоу првог спрата, где се налазио стамбени простор власника зграде, додата је још једна соба оријентисана ка улици и купатило ка дворишту, док су соба за послугу и остава заменили положаје. Над целом површином зграде надограђен је још један спрат са петособним станом са помоћним просторијама и једном гарсоњером. Велики и простран функционални стан био је окренут ка улицама, док су помоћне просторије добиле

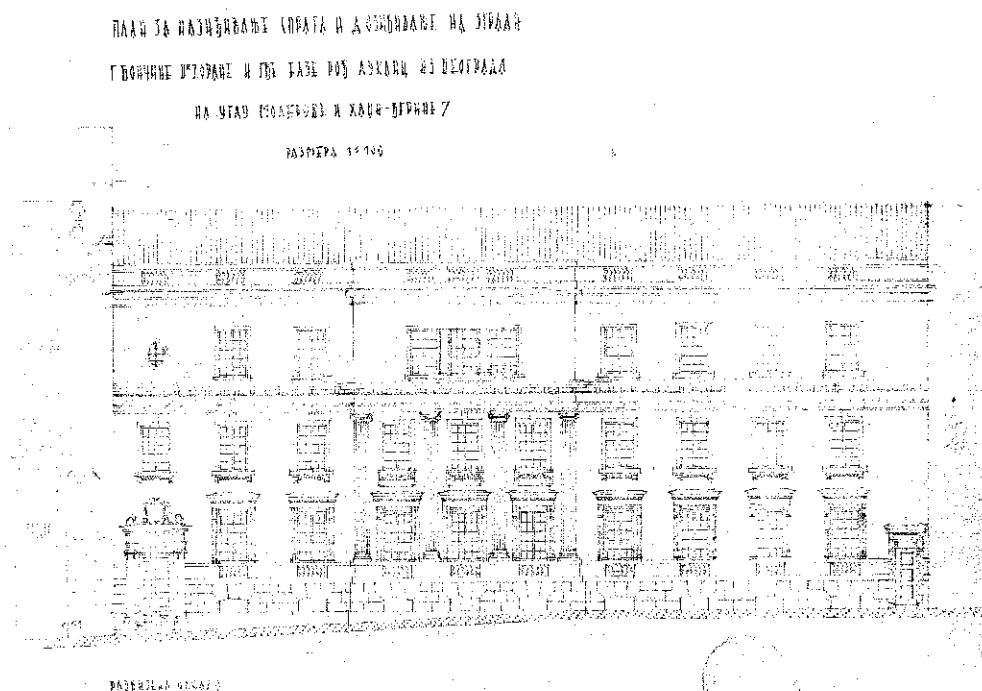
<sup>1149</sup> „Професорска колонија“ је утврђена за културно добро 2020. године.

<sup>1150</sup> *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу августу 1939. год*, ОН 2.11.1939.

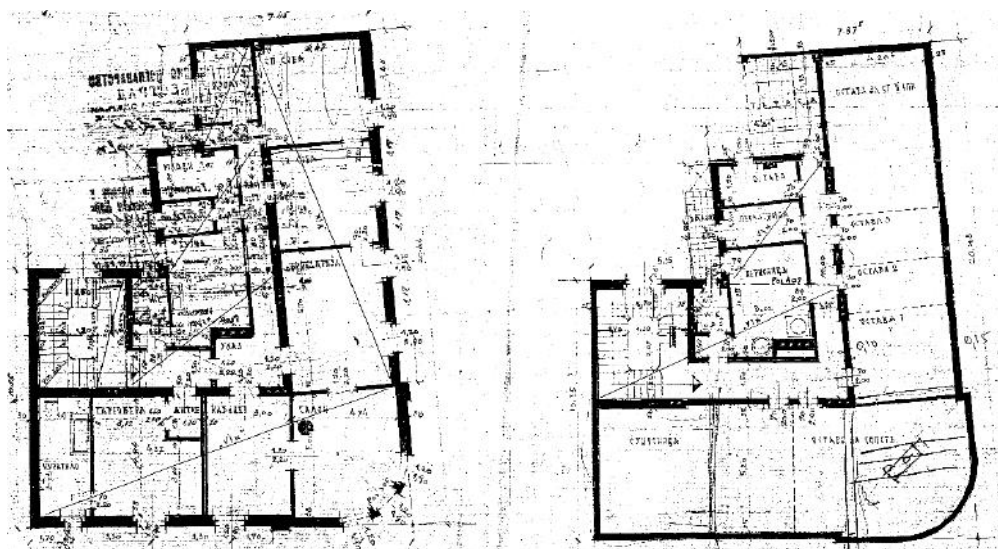
<sup>1151</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 19-12-1931.

<sup>1152</sup> *Исто*.

оријентацију ка дворишту попут истих просторија на нижим етажама. Истакнуту позицију на углу добио је салон, повезан са кабинетом с једне и трпезаријом с друге стране. Таван је био намењен вешерници, сушионици, остави и тераси.



Сл. 162 Јосиф Најман, Стамбена зграда Фране и Елзе Бончина, Молерова 86, Хаџи Ђерина 3, доградња и надзиђивање, развијена фасада (ИАБ, ОГБ, ТД ф 19-12-1931)



Сл. 163 Јосиф Најман, Стамбена зграда Фране и Елзе Бончина, Молерова 86, Хаџи Ђерина 3, доградња и надзиђивање, основа другог спрата и тавана (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 19-12-1931)

Грађевинским конструкцијама и материјалима поклоњена је посебна пажња, као и у сваком Најмановом пројекту. Зидање је изведено у опеци новог формата у кречном, цементном и продужном малтеру, док је потпуно ново степениште обрађено у белом



цементу. Темељи су остали исти с обзиром на то да је статички прорачун доказао да су довољно јаки. Такође, задржана је и претходна дрвена кровна конструкција са црепом као покривачем. Међуспратна конструкција изведена је као ситноробраста армирано бетонска, система „Вик“.<sup>1153</sup>



Сл. 164 и 165 Стамбена зграда Фране и Елзе Бончина, Молерова 86, Хаџи Ђерина 3,  
лево: изглед пре надоградње 1939. и 2017.  
(извор: лево колекција Милоша Јуришића, десно фотографија аутора)

Да је Најман уважавао рад и ауторство својих колега, говори и његов однос према решењу фасаде. Како је закључио Милан Миловановић „Најман је мајсторски надзидао читаву етажу [...] не мењајући, при том, језик, стил или концепцију постојећег дела, већ га допунивши дискретним транспарентним угаоним остварењем које не ремети стаменост главне масе“.<sup>1154</sup> На дограђеном другом спрату прво је венац новоподигнутог спрата везао са архитравом суседне зграде, а потом је фасаду у потпуности усагласио са нижим фасадним плаштом приземља и првог спрата, радом његових колега Радовановића и Маринковића. Фасада дограђеног другог спрата изведена је у вештачком камену и потпуно у истом стилу, једнаке ритмике отвора и секундарне архитектонске пластике. Извесна пројектантска дистанца између првог, основног корпуса зграде и дограђеног спрата остварена је истуреним некадашњим поткровним венцем, који је у новом решењу добио улогу подеоног кордонског венца. На тај начин добијена је складна архитектонска композиција, која не умањује вредност изворног пројектног решења. Тиме се Најман још једном показао као успешан градитељ минуциозних и захтевних пројектних задатака. Међутим, складан пројектантски захват изведен према Најмановом пројекту нарушен је послератном доградњом још једног спрата, чиме је објекат висином потпуно изједначен са суседним објектима (сл. 165). Иако је у суштини поновљено

<sup>1153</sup> Исто.

<sup>1154</sup> М. Миловановић, *Наведено дело*, 32.

Најманово решење друге етажне, својим габаритом и усложњавањем отвора, обе нове доградње постале су и сувише доминантне у односу на првобитни корпус, чиме је потпуно изгубљен склад и хармонија основне архитектонске композиције. На тај начин је релативизован квалитет и претходним Најмановим усклађеним интервенцијама.

Доградња и надзиђивање зграде Фране Бончине било је једно од Најманових последњих дела, настало пред рат. Након ове зграде, до половине 1940. године, извешће још једино стамбени објект у Краља Милутина бр. 6 и радове на Државној маркарници који ће у суштини трајати све до 1948. године.

Троспратни стамбени објект са мансардом, један од најрепрезентативнијих, најдекоративнијих, уз неколико других објектата и најскупљи у целокупном Најмановом опусу, Јосиф Најман је извео у улици Краља Милутина бр. 6-8 (данас **Краља Милутина бр. 6**).<sup>1155</sup> Пројектовао га је за Петра Милановића, имућног трговца и члана управе Народне банке,<sup>1156</sup> који је од пројектанта захтевао да зграду са становима изведе као верну копију једне римске палате.<sup>1157</sup> Иако се у првобитним документима које је архитекта Ђорђе Ђорђевић упутио Грађевинском одбору Града Београда априла 1939. године наводи да господин Милановић жели да подигне зграду са становима као верну копију „Палацо Принчипе Дорио“ (ита. Palazzo Principio Doria) из XVI века у Виа Национале (ита. Via Nazionale) у Риму,<sup>1158</sup> два месеца касније, архитекта Најман се обратио Београдској инжењерској комори да му се изда уверење да може да преиспита и овери пројект нове зграде Петра Милановића у улици Краља Милутина бр. 6-8, који је извео господин Данте Петрони (ита. Dante Petroni), професор из Рима.<sup>1159</sup> Очигледно

---

<sup>1155</sup> Б. Несторовић, *Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)...*, 361; А. Кадјевић, *Архитект Јосиф Најман (1894-1951)...*, 104; Д. Ђурић-Замоло, *Јевреји - градитељи Београда до 1941. године...*, 233; I. Blumenau, *Navedeno delo*, 353; М. М. Костић, *Наведено дело*, 164-165, слика 38, 236; М. Миловановић, *Наведено дело*, 32; Лј. Благојевић, *Modernism in Serbia...*, 144; S. G. Vogunović, *Navedeno delo (II)*, 1001-1002; Т. Стефановић, *Наведено дело*, 284-285.

<sup>1156</sup> Петар Милановић, син трговца и власника велике мануфактурне радње Танасија, рођен је у Горњем Милановцу почетком 1875. године. Школовао се у Маровој трговачкој школи у Љубљани, а потом је похађао Високу трговачку школу у Лајпцигу. Крајем XIX века преузео је посао од оца, а након Првог светског рата преселио је фирму у Београд. Након Првог светског рата боравио је у Италији ради усавршавања трговине и снабдевања робом. У Милану је упознао своју супругу, отмену даму италијанског племства. Осим тога што је био успешан привредник и богати трговац текстилом, био је члан управних одбора више банака: Рудничке банке из Горњег Милановца, Народне банке КЈ, Београдског кредитног завода, Извозне банке, Београдске берзе, као и фабрике обуће „Бостон“ и осигуравајућег друштва „Шумадија“. Поседовао је више некретнина у Београду, Горњем Милановцу, Чачку, Бољковцима. Био је и народни посланик за Горњомилановачку област. D. Ђурић-Замоло, *Јевреји - градитељи Београда до 1941. године...*, 233; I. Blumenau, *Navedeno delo*, 353; М. М. Костић, *Наведено дело*, 163-165.

<sup>1157</sup> Како наводи М. М. Костић, Петру Милановићу се у Риму свидела кућа богатог племића на Виа Национале (итал. Via Nazionale), која својим различитим фасадама гледа на четири улице. Фотографисао је фасаду која му се највише допала, а професор архитектуре му је израдио пројект куће. Према том пројекту и са фотографијом куће, по повратку у Београд изградио је палату у непосредној близини Треће београдске гимназије. М. М. Костић, *Наведено дело*, 165.

<sup>1158</sup> Архитекта Ђорђевић је уз писана документа приложио и две фотографије са изгледом римске палате, као и два цртежа фасаде. ИАБ, ОГБ, ТД ф 17-3-1939; R. Radović, *Podsticajno, zagonetno i varljivo mesto tradicije u arhitekturi*, De Re Aedificatoria 1, Beograd 1990, 11.

<sup>1159</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 17-3-1939; М. М. Костић, *Наведено дело*, 165; Драг. М. Поповић, *Данашња београдска архитектура...*, 280.

Данте Петрони је домаћој јавности био познат као аутор италијанских павиљона у оквиру сајамских комплекса у Београду и Загребу. Италијански павиљон у Београду подигнут је у првој фази изградње комплекса 1937, а исте године је подигнут и павиљон у Загребу. С Михајлов, *Рајко М. Тамућ 1900-1979*, Београд 2013, 61; Т. Вјазић Klarin, *Zagreb fair in the World of Conflicts – Italian pavilions in Zagreb before and*

је да је током наруџбине пројекта и његове реализације дошло до промене пројектанта. Избор Јосифа Најмана да руководи извођењем палате могао је да потекне из његових банкарских контаката, имајући у виду да је Петар Милановић био члан одбора Народне банке са којом Најман никада суштински није прекинуо сарадњу. Међутим, за разлику од свих његових претходних радова на којима је исказивао своју креативност и инжењерско умеће, на овоме је доследно морао да се повинује жељи инвеститора, бар што се тиче фасаде објекта. Како су у архивској пројектној документацији сачувана два различита записа о палати по којој је требало подићи њену београдску копију, неминовно је било утврдити о којој се тачно палати ради. Различитим архивским изворима придружио се и шест деценија након изградње објављен чланак Игора Блуменауа који је у време подизања палате као млад архитекта учествовао заједно са Најманом у њеној градњи.<sup>1160</sup> У чланку у којем првенствено разматра употребу природног камена у изградњи палате, наводи да је она подигнута по узору на палату Дориа-Памфили (ита. Palazzo Doria-Pamphili) са трга Навона у Риму (ита. Piazza Navona, Roma, Italia), коју је саградио у периоду 1644-1650. године римски градитељ Раиналди (ита. Girolamo Rainaldi) за потребе ђеновежанске породице племића Дориа.<sup>1161</sup> Детаљном провером и компарацијом архитектонских елемената, утврђено је, међутим, да је у питању била Палата Дориа-Памфили (ита. Palazzo Doria-Pamphili) у Риму (сл. 166), на адреси Виа дел Корсо (ита. Via del Corso 305, Piazza del Collegio Romano 2, Piazza Grazioli 5, Roma, Italia), која се налази у непосредној близини Трга Венеција (ита. Piazza Venezia).<sup>1162</sup>



Сл. 166 Габријел Валвасори, Палата Дориа-Памфили, Виа дел Корсо 304, Рим, Италија  
(ита. Palazzo Doria-Pamphili, Via del Corso 305, Roma, Italia)

извор: [https://it.wikipedia.org/wiki/Palazzo\\_Doria-Pamphili](https://it.wikipedia.org/wiki/Palazzo_Doria-Pamphili) [приступљено 15.1.2018]

*after the Second World War // Архитектонски дијалози. Италија и Хрватска између два свјетска рата / Architectural Dialogues. Italy and Croatia in the Interwar Period, Zagreb 2016. (predavanje, neobjavljeni rukopis)*

<sup>1160</sup> I. Blumenau, *Navedeno delo*, 353.

<sup>1161</sup> *Isto*; R. Wittkower, *Art and Architecture in Italy 1600 to 1750*, Middlesex, Baltimore, Victoria 1973, 140, 149, 181-182, 188, 190.

<sup>1162</sup> <http://www.doriapamphilj.it/roma/> [приступљено 15.1.2018].

Једна је од највећих римских палата подигнута средином XVII века. Палата је отворена за јавност, с обзиром на то да се у њој налази галерија са богатом приватном историјско-уметничком збирком коју је породица Дориа-Памфили прикупљала од средине XVII века. Главни улаз у галерију је из Виа дел Корсо.



Монуменална, барокна фасада из Виа дел Корсо, по узору на коју је Најман извео фасаду Милановићеве палате у Београду, реализована је у периоду 1730. до 1735. године према пројекту архитекте Габријела Валвасорија (ита. Gabriele Valvassori), у то време званичног архитекте породице Памфили.<sup>1163</sup> Узимајући у обзир импозантне димензије и монументалност палате Дориа-Памфили и величину плаца који је поседовао Петар Милановић у Београду, неминовно је било узорни модел фасаде прилагодити просторним захтевима (сл. 167). С тим у вези, у Најмановом пројекту доследна копија фасаде морала је да буде умањена за два бочна вертикална растера, док је у свим осталим сегментима композиције: градацији и односу фасадних планова, распореду архитектонских елемената и отвора, пластици, употреби материјала и репрезентативности улазне партије, пројектант настојао да учини све да изглед Милановићеве палате заиста у свим сегментима буде верна копија Валвасоријеве. Неке детаље по питању одабира материјала забележио је архитекта Блуменау у свом чланку где наводи „Фасада, са Св. Ђорђем у средини, мермерним порталом, улазом за кочије, степеништем са репрезентативном оградом, све су то тачне копије и по изгледу и по материјалу. Ипак, све се није могло изградити од истог материјала, као у Риму пре три века. Једноставно неких мермера ни у Италији није било у наше време“.<sup>1164</sup> Што се тиче просторне организације, ако узмемо у обзир величину палате која својим габаритима излази на три римске улице, број просторија и њихове димензије свакако су прилагођене потребама београдског инвеститора.



Сл. 167 Јосиф Најман, Стамбена зграда Петра Милановића, Краља Милутина 6, изглед 2017 (извор: фотографија аутора)

<sup>1163</sup> R. Wittkower, *Navedeno delo*, 241-242, 248-249.

<sup>1164</sup> I. Blumenau, *Navedeno delo*, 353.



Сл. 168 и 169 Јосиф Најман, Стамбена зграда Петра Милановића, Краља Милутина 6  
(извор: фотографије аутора)

Једна од најрепрезентативнијих палата Врачара изведена је у периоду од 30. августа 1939. до 25. јула 1940. године,<sup>1165</sup> а укупна вредност радова износила је 2.000.000 тадашњих динара, што говори о употребљеним материјалима и степену раскоши. Радове је изводио предузимач Милан Смиљанић. Иако није сачувана оригинална пројектна документација, која би нам нешто више рекла о прецизном распореду стамбених јединица и њиховој унутрашњој организацији, на основу сачуваног Најмановог техничког описа за градњу објекта сазнајемо планирану намену и спратност, сумаран распоред просторија по нивоима, начин градње и избор материјала.<sup>1166</sup> Темелји зграде изведени су у армираном бетону, зидови од опеке првокласног квалитета, нормалног новог формата у кречном, продужном и цементном малтеру. Међуспратна конструкција је планирана као армиранобетонска ребраста таваница, потом дрвена кровна конструкција са покривачем делимично од црепа, а делом од лима. Изнад главног и споредног степеништа планиран је луксфер.

Троспратна вишепородична стамбена зграда узидана у низ суседних објеката била је намењена искључиво становању. С обзиром на то да је терен улице Краља Милутина у паду, у подруму је предвиђен стан за настојника куће, гаража, перионица, соба за пеглање, просторија за постројење централног грејања, док је сав преостали простор искоришћен као подрум за гориво. У приземљу су пројектована два четворособна стана са кухињом, купатилом и осталим помоћним просторијама. Први, други и трећи спрат су предвиђени за по један комфоран, луксузан седмособан стан са великом галеријом, кухињом са свим потребним нуспросторијама и два купатила. Иако подигнута као троспратница, у згради је планиран лифт чија је машинска кућица смештена у нивоу тавана. Поред ње на истој етажи се налазе сушионица и оставе за станове. Такође, велики део крова је искоришћен као тераса. Сходно величини станова била је предвиђена и њихова завршна грађевинска обрада. Тако је за подове у свим собама планиран паркет, као и гипсани зидови обрађени у одговарајућем стилу, док су на подовима у кухињама и осталим помоћним просторијама планиране керамичке плочице.

<sup>1165</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 17-3-1939; *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу јулу 1939. год.*, ОН 30.10.1939.

<sup>1166</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 17-3-1939.

Фасада изведена од вештачког камена са стубовима од природног камена на улазу доследно понавља елементе римског оригинала, што је чини јединственим очуваним примером оваквом приступу реализације фасадне композиције у београдском градитељству (сл. 168, 169). Читавом фасадном површином влада принцип симетрије. Њен центар композиционо чини барокно извијен балкон првог спрата који визуелно наглашава монументални барокни портал изведен у мермеру са колским улазом у објекат између симетрично распоређених стубова. Четири монолитна коринтска стуба изведена су од белог мермера жутих жила из каменолома у Карари (ита. Carrara), попут оних на палати Дориа, док су раскошни коринтски капители исклесани у Ропочеву у домаћем бело-жућкастом мермеру из Венчаца, по гипсаним моделима.<sup>1167</sup> Богато изведена метална капија додатно је наглашена снажном профилацијом мермерних довратника завршених декоративном пластиком која, централно постављена изнад капије, завршава композиционо решење улазне партије. Монументални портал је такође према гипсаном моделу изведен у Ропочеву у бело-жућкастом мермеру, који се вади у близини Венчаца, са друге стране брда ка Тополи.<sup>1168</sup> Да је нагласак био на луксузу и декоративности говоре и зидови улазне партије, обложени плочама карарског мермера, које су на посебан начин полиране како би се добила специфична орнаментална текстура.<sup>1169</sup> Употреба природног материјала, нарочито камена а специјално венчачког мермера, био је неизоставан професионалан избор архитекте Најмана у свим пројектима када су то финансијске могућности дозвољавале. Стога на једном репрезентативном пројекту каква је била палата Милановић не изненађује одабир скупочених и најбољих материјала који су могли да се пронађу на домаћем терену, у чему је, и поред чињенице да је радио на основу римског узора, Најман свакако унео свој лични естетски рафинман.<sup>1170</sup>

Посебна улога у фасадној композицији дата је прозорским отворима, чији број по етажама (седам) несумњиво упућује на унутрашњу структуру седмособних станова. Око њих је концентрисан и главни декоративни програм фасаде, степенан од првог ка трећем спрату, сходно визуелној сагледивости оку посматрача. Иако примарно произашао из угледања на римску барокну палату, метод степеновања величине прозорских отвора био је потпуно у складу са Најмановим начином пројектовања објеката у духу историцизма, најочигледније исказаним приликом обликовања фасаде Задужбине Николе Спасића. Вешто комбиновање неоренесансних елемената у приземљу и другом спрату са необарокним мотивима првог и трећег спрата остварује експресију целине. Најсведеније је изведена декорација отвора најнижег нивоа. По три прозора симетрично распоређена са обе стране главног улаза добила су једноставну обраду степенасто профилисаних шамбрана, који представљају увод у декоративно решење виших фасадних партија. Најбогатије су обрађени прозори првог спрата, чија сложена композициона структура допрозорника са прислоњеним јонским полустубовима, балустрираним подпрозорницима и барокних тимпанона испуњених

<sup>1167</sup> I. Blumenau, *Navedeno delo*, 353; S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 1002.

<sup>1168</sup> I. Blumenau, *Navedeno delo*, 353.

<sup>1169</sup> Стручњак из Караре је био посебно ангажован као саветник при изградњи објекта. *Isto*.

<sup>1170</sup> Камен се употребљавао и на појединим елементима ентеријера, попут велике плоче на камину израђене од оникса, извађен из истог каменолома као и мермер за улазне довратнике. *Isto*.



пуном рокајном пластиком, најдиректније комуницира са посматрачем. Читава необаркона етажа првог спрата, одвојена кордонским венцима од приземља и нивоа другог и трећег спрата, добила је на тај начин улогу центра композиције, односно *piano nobile*. Како се декорација развија ка вишим етажама она постаје сведенија и мирнија, на шта већ упућују прозори другог спрата са знатно једноставнијом неоренесансном декорацијом: канелирани плитки ступци допрозорника носе снажно профилисане троугаоне тимпаноне испод којих се налази плитка декоративна пластика. Још сведенији декоративни програм карактерише прозоре трећег спрата, на којима су изостали тимпанони, док се њихове шамброне, једноставних али извијених барокних линија, стапају са секундарном пластиком поткровног венца. Истовремено допуну шамбранама чини плитка архитектонска пластика међупрозорских поља. Читава архитектонска композиција се завршава богато декорисаним поткровним венцем са наглашеном континуираном секундарном пластиком испод и мотивима лављих глава на венцу.

Богатство декорације, њена естетичност и историчност унели су посебан дух у амбијент улице Краља Милутина, који се препознаје и данас. Архитектура барокне палате Петра Милановића, подигнута четири деценије након изградње академског здања Треће београдске гимназије архитеката Драгутина Ђорђевића и Душана Живановића која се налази свега педесет метара ниже на углу са Његошевом улицом, а директно наспрам високоприземне једнопородичне куће с краја XIX века академске архитектуре, дома Најманових колега Петра и Бранка Крстића и суседне зграде Ветеринарског фонда, ар деко здања браће Крстић, вертикалном регулацијом, волуменом и архитектуром складно се уклопила у затечени грађевински фонд уносећи један ниво луксуза и раскоши у амбијент улице.

Стамбена зграда Петра Милановића била је последњи Најманов објекат стамбене намене. У наставку професионалне каријере посветиће се искључиво пројектовању и извођењу објеката за потребе смештања производних процеса и њима пратећих објеката. Иако је било познато да Јосиф Најман није био идејни творац пројекта за палату у Краља Милутина бр. 6, као што је била позната и чињеница да је палата директна копија римске палате, у историографији друге половине XX века, она се доследно приписивала Најману. Кућа Петра Милановића у радовима који су, између осталог вредновали и Најманово дело, била је један од свега неколико објеката који се неизоставно помињао у оцени његовог опуса.<sup>1171</sup> На послетку, један је од ретких објеката у Београду за кога се, још током прибављања дозвола за градњу, недвосмислено знало да је директан цитат једног архитектонског здања са другог подручја и из друге епохе. Међутим, питање ауторства не умањује културно-историјску и архитектонску вредност палате, као и споменичку вредност простора којег формира заједно са низом суседних објеката.<sup>1172</sup>

Судбина објекта, завршеног пред избијање Другог светског рата, била је знатно другачија од оне коју је власник вероватно планирао када је отпочео градњу. Пред крај

---

<sup>1171</sup> До почетка деведесетих година прошлог века и првог рада који се односио на вредновање Најмановог дела, у студијама и прегледним радовима уз име Јосифа Најмана помињу се следећа његова дела: Завод за израду новчаница, Трговачка академија, палата Петра Милановића, сопствена кућа у Влајковићевој бр. 20 и ангажовање на изградњи француског посланства.

<sup>1172</sup> Палата се налази у оквиру целине „Источни Врачар“, која је уписана у Евиденцију непокретности под претходном заштитом.

радова, он је добио понуду да објекат прода Влади, јер се зграда допала совјетској делегацији, која је инсистирала да у њој буде седиште првог посланства СССР (Савез Социјалистичких Совјетских Република) у Краљевини Југославији.<sup>1173</sup> Узимајући у обзир важност успостављања добрих дипломатских односа између две државе, Петар Милановић је понуду прихватио, тако да је по завршетку радова овде смештено руско посланство. За те потребе било је неопходно да се унутрашња организација простора прилагоди новој административној намени, коју је уз Најманов надзор извео белоруски архитекта Матвеј Ајзинберг.<sup>1174</sup> Како је запазила Љиљана Благојевић, значајан је податак да је једна наглашено еклектична фасада сматрана најприкладнијим начином презентовања прве мисије једног комунистичког режима у Београду.<sup>1175</sup> Након Другог светског рата, у новим друштвено-политичким условима, палата у Краља Милутина бр. 6 и даље је привлачила пажњу оставши у функцији дипломатског објекта. Дути низ година, све до 1996, била је седиште Амбасаде Републике Кине. Данашње стање палате је веома лоше, с обзиром на то да је две и по деценије ван функције, због чега је неопходна темељна санација и рестаурација.

---

<sup>1173</sup> М. М. Костић, *Наведено дело*, 164, 165; I. Blumenau, *Navedeno delo*, 353; М. Миловановић, *Наведено дело*, 32; Lj. Blagojević, *Modernism in Serbia...*, 144.

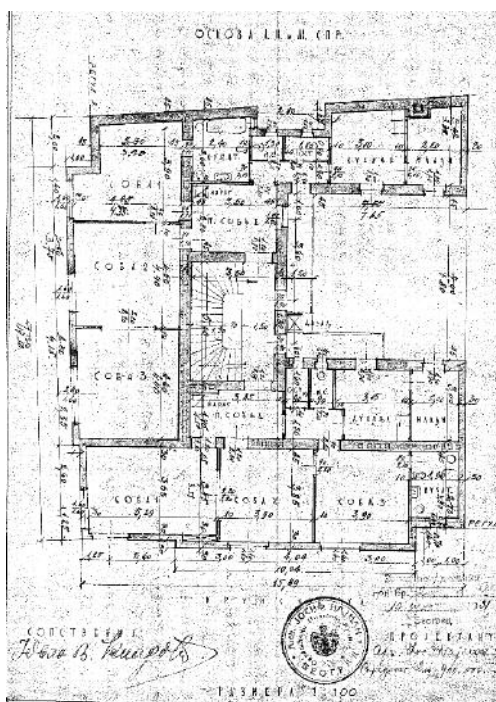
<sup>1174</sup> Lj. Blagojević, *Modernism in Serbia...*, 144.

<sup>1175</sup> *Isto*.

## Стамбено-пословни објекти

Половином 1931. године за инвеститора Јована Ненадовића, Јосиф Најман је истовремено пројектовао и градио два објекта: стамбено-пословни у **Крунској бр. 29** на углу са Јована Ристића бр. 19а (данас улица Светозара Марковића) и стамбени у Крунској бр. 31. Иако позиционирани један до другог, приступ изради пројекта, односно одабиру стила за решење њихових фасада био је различит. Прва је изведена у духу модерне архитектуре, која јасно истиче угао улица а друга у маниру француског академизма, уклопљена у низ суседних објеката. И поред стилске различитости, својим уједначеним висинама одавале су утисак урбанистичког и просторног склада. Ова два објекта била су и прва у низу значајних остварења које је Најман пројектовао за подручје Врачара.<sup>1176</sup>

Плац за подизање стамбено-пословног објекта на углу Крунске и Јована Ристића, Јован Ненадовић је купио од немачког посланства, које је једно кратко време било власник имања.<sup>1177</sup> Троспратна зграда, укупне вредности 1.500.000 тадашњих динара зидана је од 15. јула до 15. децембра 1931. године.<sup>1178</sup> Грађена је са армиранобетонским међуспратним и дрвеном кровном конструкцијом са кровним покривачем од лима и црепа.



Сл. 170 Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда Јована Ненадовића, Крунска 29, основа првог, другог и трећег спрата (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 43-41-1931)

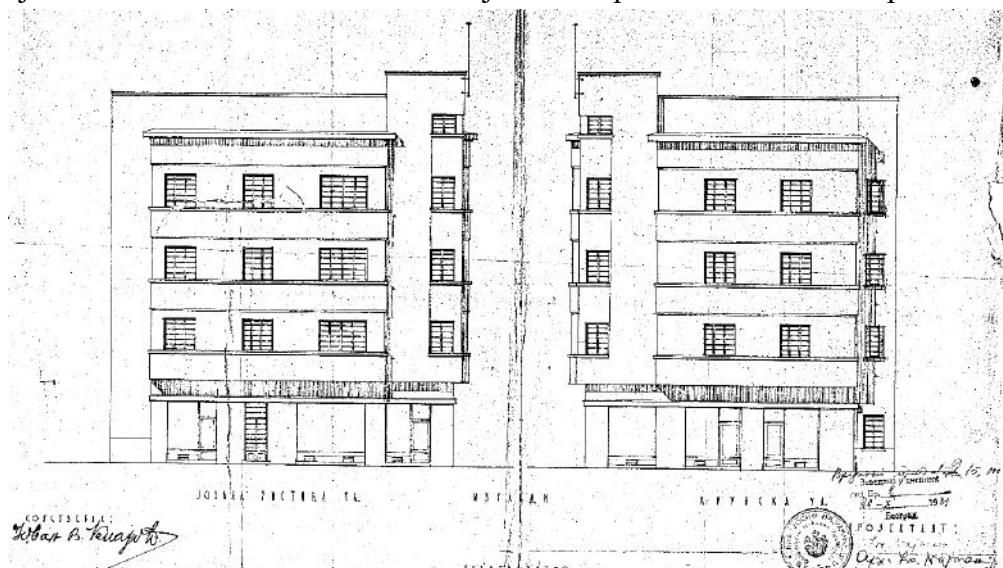
<sup>1176</sup> М. Миловановић, *Наведено дело*, 31.

<sup>1177</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 43-41-1931.

<sup>1178</sup> Исто.

Основа објекта у облику ћириличног слова „П“ заузела је површину под објектом у износу од 219,54 м<sup>2</sup>. Пројектом планирана унутрашња просторна организација предвиђала је у најнижој, подземној етажи подрумске просторије, у приземљу дуж обе уличне регулације пословне локале (један од њих је пекара са радионицом), на горњим нивоима од првог до трећег спрата стамбени простор са по два трособна стана на свакој етажи, и на тавану помоћне просторије попут сушионице, простора за пеглање, перионице, као и две комфорне кровне терасе (сл. 170). Степениште изведено у вештачком камену постављено је у средиште објекта. Попут осталих Најманових пројеката и овде су главне просторије, собе и салони, оријентисани ка улици, док су ка дворишту окренуте све нуспросторије: кухиња, остава, соба за послугу. Централну комуникацију између два дела стана представља предсобље. Пројектом је у згради предвиђен и лифт, док је склониште за напад из ваздуха изведено 1940. године према пројекту инжењера Божидара Томића.<sup>1179</sup>

Маркантну урбанистичку позицију објекта посебно је истакло решење фасада са наглашеним угаоним сегментом. Поједини архитектонски елементи попут односа и градације волумена, као и динамике фасадне композиције коју ствара ритам хоризонталних и вертикалних праваца пружања архитектонских елемената, први пут употребљени на овом објекту, Најман ће развијати и у наредним пројектима. Њихов цитат, посебно решење угаоног сегмента и однос композиционих елемената, наћи ће се на стамбеном објекту из 1939. године у Кнегиње Љубице бр. 12. Истовремено, транспарентна обрада најниже, приземне етаже у виду стаклених површина излога локала,<sup>1180</sup> као и игра волумена горњих партија фасаде у виду истицања ризалита као својеврсних фасадних екрана о чему је раније било речи, постаће унифициран образац свим Најмановим стамбено-пословним објектима приватних инвеститора.



Сл. 171 Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда Јована Ненадовића, Крунска 29, изгледи фасада из Светозара Марковића и Крунска (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 43-41-1931)

<sup>1179</sup> Исто. Молбу за извођење радова на склоништу поднео је извесни Хаџи Ђока, што говори о томе да је највероватније у међувремену дошло до промене власника објекта.

<sup>1180</sup> Насупрот стаменим постаментима на готово свим стамбеним објектима.

Широка, чиста, безорнаментална фасадна платна зграде Јована Ненадовића ослањају се на транспарентну приземну зону пословног дела објекта, чиме је Најман апострофирао један од главних принципа модерног градитељства, стварање утиска лакоће „лебдећег“ волумена (сл. 171). Главни улаз централно је постављен из улице Светозара Марковића између два локала. Пуне зидане површине стамбеног дела од првог до трећег спрата наглашене су широким ризалитима у оквиру којих су смештени прозори главних одаја трособних станова. Јасно истакнути профилисани подеони венци и подпрозорници, претходно употребљени на стамбеном објекту у Влајковићевој бр. 20, формирају континуирана хоризонтална парапетна поља ризалита. Њима је супротстављена вертикала угаоног сегмента која, обликом и висином попут својеврсне куле завршене јарболом за заставу, представља доминантан мотив архитектонске композиције. Игра волумена ризалита, угаоне партије и крајњих бочних плошних делова фасаде, у опозицији са широким стакленим површинама приземне зоне, остварује карактеристичну динамику и ритам целине и доприноси њеном изразито модерном утиску.



Сл. 172 Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда Јована Ненадовића, Крунска 29, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

Стамбено-пословни објекат на углу Светозара Марковића и Крунске био је један од првих Најманових објеката, уз његов приватни посед у Влајковићевој бр. 20, изведен у стилу модерне архитектуре. У складу са установљеном Маневићевом периодизацијом, колико објекат у Влајковићевој бр. 20 временски и обликовно припада крају прве, ране фазе модернизма, толико објекат у Светозара Марковића бр. 29 означава почетак не само Најманове него и зреле фазе београдског и српског модернизма. Тиме је Јосиф Најман

стао раме уз раме са колегама којима је модернизам био професионално и лично опредељење. Међутим, данас је овај објекат сачувао веома мало од своје аутентичности. Надograђен је за пуне две етаже и једним повученим спратом, који су својом волуметријом и безличном архитектонском обрадом уз одсуство било какве ликовне естетике потпуно поништили првобитни градитељски концепт. Додавањем нових етажа и изједначавањем висина добијен је сасвим другачији објекат, репрезент стандардних решења масовне продукције надogradњи (сл. 172). Оригинално ауторско решење данас је могуће сагледати, анализирати и вредновати искључиво на основу сачуване архивске пројектне документације. На једнак начин у оквиру Најмановог опуса анализирамо и вреднујемо стамбени објекат на углу Кнегиње Љубице и Симине, сличних архитектонских и естетских карактеристика. Иако је накнадним интервенцијама изгубио много од своје аутентичности и оригиналне пројектантске замисли, с обзиром на то да се локацијски налази у амбијенту Крунске улице, ужива заштиту у оквиру наведеног простора.<sup>1181</sup> Доброг је бонитета, али због више појединачних интервенција извођених у различитим временским периодима јасно видљивих у спољашњем изгледу, захтева опсежне радове на његовом фасадном омотачу.

Највећи по габаритима и најкомплекснији стамбено-пословни објекат, који је Јосиф Најман пројектовао за потребе приватног инвеститора у најужем градском језгру Београда, подигнут је у улици **Обилићев венац бр. 5**. Градио га је Анатолиј Ивановић,<sup>1182</sup> индустријалац, власник издавачког предузећа „Народна просвета“.<sup>1183</sup> Конципиран је као вишефункционални двочлани ансамбл, којег чине стамбено-пословна зграда подигнута на регулацији улице и штампарија смештена у задњем делу парцеле, у дворишту. Сложен програмски задатак, који је захтевао да се стамбена, комерцијална и индустријска намена функционално обједине у јединствену архитектонску целину, Најман је решио чистом, промишљеном и логичном просторном организацијом објекта (сл. 173).

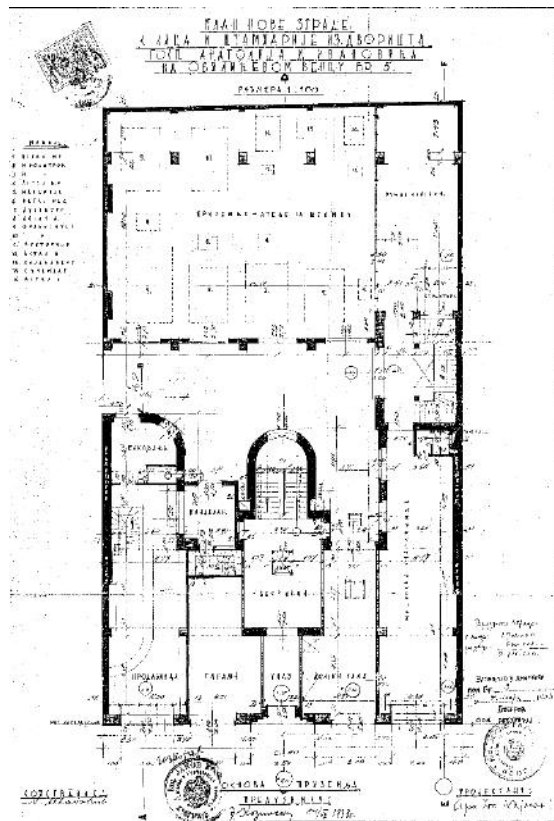
---

<sup>1181</sup> Припада целини „Крунска улица“ која је уписана у Евиденцију непокретности под претходном заштитом.

<sup>1182</sup> Анатолиј Ивановић је рођен 1897. године у Ростову на Дону (рус. Ростов-на-Дону) у Русији. У Краљевину СХС је дошао након Октобарске револуције у таласу доласка руских емиграната. Прво место боравка му је био Нови Сад, а потом се од 1923. године трајно настанио у Београду, где је основао издавачко предузеће „Народна просвета“. Издавачки и штампарски позив је био наставак породичне традиције. Његов отац Иван, који је страдао у Русији у време болшевичке револуције, био је угледни издавач и штампар у Ростову. Поред издавачког предузећа Анатолиј Ивановић је имао фабрику хартије и лепенке у Умци и предузеће „Дрвопродукт“. Након Другог светског рата, пошто је проглашен за ратног профитера, напустио је Југославију. Преминуо је 1954. године у Бразилу. Рехабилитован је 2016. године. Р. Д., Рехабилитован највећи српски издавач, Политика 12.6.2016. доступно на <http://www.politika.rs/scc/clanak/356983/Rehabilitovan-najveci-srpski-izdavac>; <http://www.audiofotoarhiv.com/Promocije/Anatolije-Ivanovic.html> [приступљено 4.7.2020]

<sup>1183</sup> Анатолијево издавачко предузеће преводило је и издавало дела руских класика, Томаса Мана, Онора де Балзака, Антонија Чехова, био је један од првих издавача Јована Дучића, Иве Андрића и Алексе Шантића. У „Народној просвети“ је своју каријеру као преводилац започела Десанка Максимовић, а Исидора Секулић је била уредник. Р. Д., Рехабилитован највећи српски издавач, Политика 12.6.2016. доступно на <http://www.politika.rs/scc/clanak/356983/Rehabilitovan-najveci-srpski-izdavac>; <http://www.audiofotoarhiv.com/Promocije/Anatolije-Ivanovic.html> [приступљено 4.7.2020]





Сл. 173 Јосиф Најман, Стамбено-пословно-индустријска зграда Анатолија Ивановића, Обилићев венац 5, основа приземља (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-1-1933)



Сл. 174 Јосиф Најман, Стамбено-пословно-индустријска зграда Анатолија Ивановића, Обилићев венац 5, изглед фасаде зграде из улице Обилићев венац и штампарије (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-1-1933)

Радови на изградњи објекта, која је трајала од 3. јула 1933. до 23. октобра 1934. године и чија је вредност износила 2.300.000 динара, од чега је штампарија коштала 600.000, поверени су овлашћеном грађевинском предузимачу Јакобу Козинском.<sup>1184</sup> На пространом плацу окруженом имањем Државне хипотекарне банке, подигнута су два четвороспратна објекта, укупне површине под зградом у улици Обилићев венац 303,64 м<sup>2</sup>, под штампаријом 243,04 м<sup>2</sup>, док је слободан простор дворишта заузимао 181,20 м<sup>2</sup>. Оба објекта су зидана са армиранобетонским међуспратним конструкцијама, армиранобетонском кровном конструкцијом на уличној и дрвеном кровном конструкцијом на дворишној згради, са кровним покривачима од лима.<sup>1185</sup>

Четвороспратни улични објекат са мансардом намењем је једним делом за рентирање станова, осим стана власника Анатолија Ивановића на првом спрату,<sup>1186</sup> а делом за смештај администрације штампарије издавачког предузећа „Народна просвета“. Попут просторних организација скоро свих београдских стамбених и стамбено-пословних зграда и у овој су у подруму смештене помоћне јединице: оставе станара, просторије за централно грејање за штампарију, приземље, мезанин и први спрат зграде с лица, остава за угаљ и магацин хартије намењене штампарији. У приземљу, са обе стране централно постављеног улаза, налазили су се гаража и продавница (лево) и колски пролаз и машинска слагачница „Народне просвете“ (десно од улаза). Продавница са опходном галеријом била је повезана спиралним степеништем са канцеларијом директора на мезанину и помоћном просторијом за паковање и канцеларијом. Колски пролаз је водио до слободног простора дворишта и штампарије, док је машинска слагачница са одељењем за топљење олова, била директно повезана са штампаријом. У свим просторијама које су служиле као споредне јединице штампарије под је био урађен у терацу, а зидови су бојени масном бојом до висине 1,5 м. Предпростор улаза, изведен са мермерном облогом, водио је до пространог вестибила повученог у дубину објекта, из кога је даља вертикална комуникација између свих нивоа од подрума до последње етажне била ефикасно обезбеђена степеништем и лифтом (један особни и два теретна). Степениште, изведено у армираном бетону, било је декоративно обрађено облогом од мермера. На мезанину своје место су нашли кабинет директора, канцеларије штампарије „Народна просвета“ и стан кућепазитеља. Први спрат је био резервисан за седмособан стан власника штампарије Анатолија Ивановића, који је заузимао целу површину етажне. Конципиран по принципу „београдског стана“, имао је јасно наглашену поделу на јавни и приватни део. Сходно просторном распореду, стан је имао два улаза, од којих је главни водио у предсобље, „централну собу“ која ја вршила улогу тачке раздвајања две целине. Лево из предсобља улазило се у простран хол из којег се даље ишло у радну собу и трпезарију, оријентисане ка улици, односно у блок са низом нуспросторија окренутих ка дворишту: мање предсобље (на плану означено као „офис“), остава, кухиња, соба за послугу. Десно је предсобље водило у дневну собу породице

---

<sup>1184</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-1-1933.

<sup>1185</sup> Исто.

власника и даље ка спаваћим собама за децу и родитеље са погледом на улицу, док је у задњем делу било купатило, гардероба, а потом и гостинска соба са засебним купатилом. Просторије у угловима стана (дечија соба и трпезарија) ка улици Обилићев венац добиле су своје балконе. Завршна обрада стана у овом, као и у становима на горњим спратовима била је веома луксузна: у главним собама плафони су били гипсани, а подови покривени паркетом, док су подови у помоћним просторијама имали облогу у виду керамичких плочица. На вишим нивоима од другог до четвртог спрата пројектована су по један трособан и један четворособан стан, намењени рентирању, сличне просторне организације као стан на првом спрату са оријентацијом главних соба и салона ка улици и помоћних просторија ка дворишту. Станови на овим спратовима имали су сопствена етажна грејања. На тавану су смештене перионице, сушионице, оставе и купатила за послугу, као и две простране терасе ка дворишту. Накнадним, мањим изменама пројекта, које су уследиле 1934. године,<sup>1187</sup> оставе смештене у централном простору тавана оријентисаног ка улици су укинуте и премештене на првобитну, лево позиционирану терасу ка дворишту. Особођени тавански простор је остављен ненаткривен, и на њему је уређена пространа тераса ка улици. Бочно од новоформиране терасе остале су сушионице али у смањеним просторијама са карактеристичним полукружним обликом фасадног зида. У спољашњем обликовању тај захват је начинио јединствен архитектонски елемент завршетка целокупне градитељске композиције. Током 1940. године, објекат је добио склониште за напад из ваздуха, изведено према пројекту инжењера Валеријана В. Марковића.<sup>1188</sup>

Снажан, монументалан постамент објекта, обложен тамно сивим мермером, обухватао је нивое приземља и мезанина, нагласивши тиме пословну зону објекта. Први пут Најман у својим пројектима повећава површину најнижих партија, којима је дао улогу базиса објекта.<sup>1189</sup> Он носи једноставну, без иједног орнамента, фасаду изведену у вештачком камену (сл. 174, 175). Средишњи ризалит широког фронта и висине, који својим волуменом обухвата нивое од првог до четвртог спрата, представља централни мотив фасадне композиције. У најнижој зони, у нивоу првог спрата, фланкиран је бочно постављеним јединим балконима на главној фасади, док је у највишој тачки, завршен снажно профилисаним кровним венцем који се продужава и на обе бочне фасадне партије. Круну чини обликовање пете фасаде објекта: полукружно завршени зидови бочних просторија тавана добили су улогу активних архитектонских елемената којима је постигнута изузетна ефектност композиционе целине. Асоцијативно, овај завршни мотив крова подсећа на обрнуто постављена авионска крила и једино ће га Најман употребити на овом стамбено-пословном објекту Анатолија Ивановића. На овај начин употребљен заједно са истакнутим волуменом ризалита и правилним ритмом свих отвора на фасади са уједначеном геометризованом поделом, остварује својврсну динамику читавог објекта. Посебан детаљ представља централно позициониран главни

---

<sup>1187</sup> *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу новембру од 1 до 30 новембра 1934. године закључно*, ОН 27.12.1934; ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-1-1933.

<sup>1188</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-1-1933.

<sup>1189</sup> Такво решење ускоро ће поновити на још једном пословном објекту у непосредној близини, згради Општинске штедионице у улици Зелени венац бр. 16.

улаз са богатим профилисаним довратницима тамно сиве боје мермера (сл. 178). Обрада улазних врата, као и врата на гаражи и колском пролазу, ликовно и стилски је усклађена са архитектуром целог објекта.



Сл. 175 и 176 Јосиф Најман, Стамбено-пословно-индустријска зграда Анатолија Ивановића, Обилићев венац 5, изглед након изградње 1933. и 1946/47.  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

Током 1933. године, паралелно са подизањем уличног објекта, изграђена је и штампарија у дворишту. Издавачко предузеће „Народна просвета“, основао је Анатолиј Ивановић 1930. године са циљем да објављује дела руских и светских класика, али и српских писаца.<sup>1190</sup> Хартију, боју и остали потрошни материјал потребан за штампање набављао је у Краљевини Југославији, док је из иностранства једино допремао ротациону хартију потребну за штампање илустрованих листова „Панорама“, „Магазин“ и „Хроника“.<sup>1191</sup> Штампарија је организационо имала три одељења: слагачницу, стереотипију и машинску салу чија су одељења била распоређена на четири спрата. Зидана је од 20. јуна до 4. новембра 1933. године, са армиранобетонским међуспратним конструкцијама према прорачуну за корисно оптерећење према носивости машина и алата. У приземљу је смештен атеље за штампу и ручна слагачница, на првом и другом спрату књиговезница, док је на трећем и четвртм био магацин књига. Планирано је да све машине буду постављене на подлогу од плуте, како би се извршила изолација звука. Функционални, утилитарни објекат изведен је са довољним бројем прозора на свакој етажи, и у радионицама и у магацинима, тако да се сматрало да није потребно применити и вештачку вентилацију. У читавој штампарији је спроведено централно грејање, изграђен је потребан број тоалета и гардероба. Завршна обрада изведена је сходно

<sup>1190</sup>АЈ, 65-616-3233; Д. Петровић, *Наведено дело*, 148.

<sup>1191</sup>АЈ, 65-616-3233.

намени зграде па су тако подови приземља, првог и другог спрата урађени у терацу, а трећег и четвртог са бетонском кошуљицом. Веза између свих етажа у објекту остварена је степеништем изведеним у армираном бетону и једним теретним лифтом. Издавачко предузеће „Народна просвета“ било је изузетно успешно, а њен власник Анатолиј Ивановић у наредном периоду је проширивао своју делатност и производњу, те је за потребе израде сировина за своју штампарију надамак Београда у Умки основао и подигао фабрику хартије и лепенке.



Сл. 177 и 178 Јосиф Најман, Стамбено-пословно-индустријска зграда Анатолија Ивановића, Обилићев венац 5, изглед 2021. и детаљ улазних врата 2017. (извор: фотографија аутора)

С обзиром на то да је штампарија дубоко повучена у задњи део дворишта и тиме склоњена од очију јавности, за очекивати је било да се Јосиф Најман одлучи да фасаду објекта изведене потпуно једноставним грађевинским и архитектонским средствима (сл. 174). Међутим, он се ипак одлучио да јој удахне модеран и естетичан израз. Фасада штампарије представља у одређеном смислу умањену верзију широких фасадних платана Завода за израду новчаница. Као и на познатијем узору, вуте рамова којима су савладани велики унутрашњи распони таваница видљиве су на фасади, доприносећи њеном декоративизму и пластичности. Између вута, у уједначеном растеру низали су се отвори прозора, градацијски се смањујући идући ка горњим етажама. Таквим поступком, Најман је још једном уткао свој особен израз у један објекат утилитарне намене који је био изложен искључиво очима власника штампарије и његових радника.

Након Другог светског рата стамбено-пословна зграда на регулацији Обилићевог венца са штампаријом у дворишту, као и целокупна Ивановићева имовина, припали су новим друштвеним слојевима. Током 1946. године, за потребе Министарства трговине и индустрије, а према пројекту Пројектанског завода Србије извршено је дозиђивање



уличног објекта (сл. 176, 177).<sup>1192</sup> Изведеним радовима, простор тавана добио је потпуно другу намену, тераса ка улици је затворена, а јединствен пластични елемент пете фасаде, који је додатно естетизовао архитектонску композицију, потпуно је нестао у равни новоизграђене фасаде највише етаже. Како је доградња обликовно и у материјализацији потпуно усаглашена са постојећим Најмановим решењем, и у суштини ослоњена на првобитни идејни концепт фасаде из 1933. године, имамо довољно разлога да закључимо да накнадним интервенцијама није нарушено Најманово ауторство. У таквом облику објекат је очуван до данас, а опсежни радови на рестаурацији фасаде спроведени су током 1996. године.<sup>1193</sup>

У првим деценијама након рата објекат је, због своје специфичне намене, привлачио пажњу многих београдских предузећа, попут електротехничког акционарског друштва „ЕЛАД“ и издавачког предузећа „Култура“. У уличном објекту је већ дужи низ година седиште Завода за уџбенике и наставна средства, једне од најзначајнијих националних издавачких установа, основане 1957. године. Тако је, иако промењене власничке структуре, овај објекат у суштини задржао своју аутентичну намену. С друге стране, зграда некадашње штампарије је од производног постала административни објекат, значајно примеренији најужој и најрепрезентативнијој градској зони. У овом објекту се данас налазе канцеларије института Српске академије наука и уметности (САНУ) и седишта појединих установа културе.

Својом стаменошћу, естетиком и ликовношћу здања зрелог модернизма београдске архитектуре, израженим језиком облика и полихромије, објекат и након непуних девет деценија постојања активно учествује у формирању амбијента Обилићевог венца и чврсто стоји као пандан објекту ПРИЗАД-а, раду Најмановог колеге и пријатеља Богдана Несторовића, подигнутом три године касније (1937). Један је од укупно четири Најманова објекта који је заштићен у оквиру „Подручја уз улицу Кнеза Михаила“ која је утврђена за просторно културно-историјску целину од изузетног значаја.<sup>1194</sup>

Током наредне две године, 1935. и 1936, Најманов пројектни биро је био готово у потпуности посвећен пројектовању и изградњи великог пословног објекта, банке у улици Зелени венац. Обим и постављени временски рокови овог пројектног задатка онемогућили су прихватање других већих поруцбина стамбене и стамбено-пословне намене, изузев неколико мањих преправки и адаптација. Тек по завршетку радова на згради Општинске штедионице, Најманов пројектни биро поново је био на располагању приватним инвеститорима.

Рентијер Јаков Алкалај, власник зграде у улици **Краља Александра бр. 40**, имао је намеру да на свом плацу подигне стамбено-пословну вишеспратницу.<sup>1195</sup> Израду пројекта поверио је 1937. године Јосифу Најману, који је на постојећем плацу, дуж једне

<sup>1192</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-1-1933.

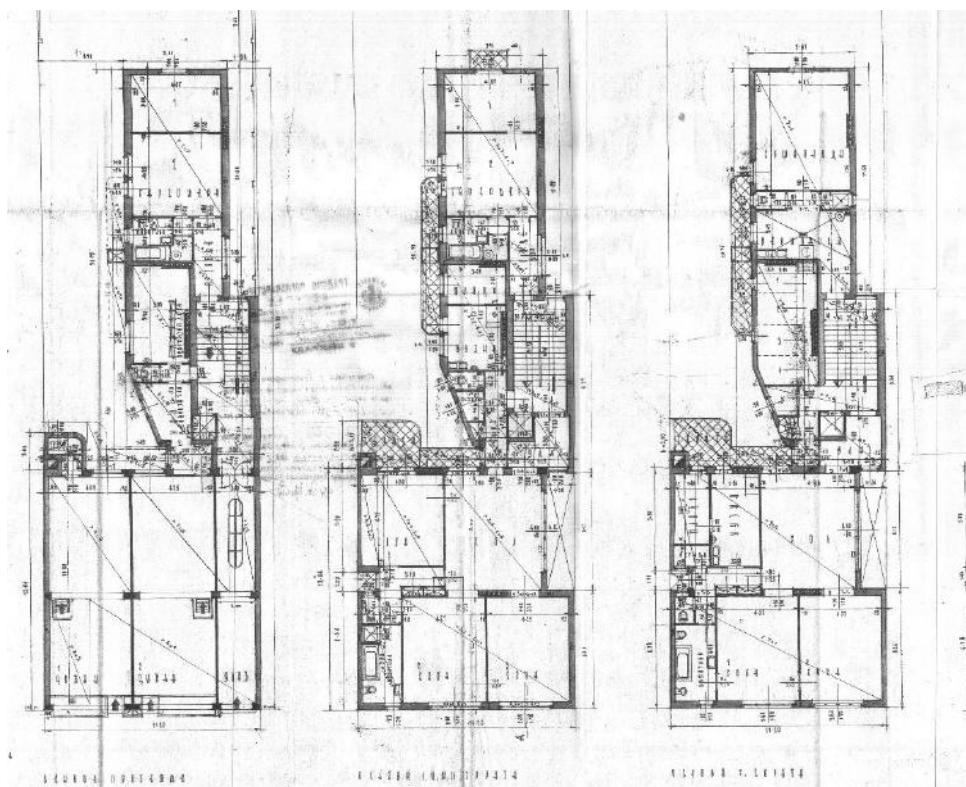
<sup>1193</sup> З. Јаковљевић (ур.), *Санациони и конзерваторско-рестаураторски радови Завода за заштиту споменика културе града Београда изведени у 1996. години*, Наслеђе 1, Београд 1997, 188.

<sup>1194</sup> Осим овог објекта то су још и палата Задужбине Николе Спасића и објекти у Вука Караџића бр. 7 и 7а.

<sup>1195</sup> *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу марту и то: од 1 до 31. марта 1937. године*, ОН 10.4.1937.



од најпрометнијих улица и најзначајније градске комуникације, предвидео репрезентативну модерну грађевину са подрумом, приземљем и пет спратова.<sup>1196</sup> У подруму су распоређени магацини дућана, оставе станара и котларнице централног грејања. У приземљу ка улици су планирана два локала, а из дворишта гарсоњера. На спратовима, од првог до четвртог, у делу зграде ка улици налазио би се по један већи, трособан стан, а ка дворишту гарсоњера. На петом спрату у предњем делу зграде планиран је двособан стан, док је у задњем делу предвиђен простор са перионицом и сушионицом. Пројектовани станови су двотрактне основе са главним спаваћим собама распоређеним око централног хола ка улици и са дворишно оријентисаним помоћним блоком, у којем су смештени кухиња, остава и простор за послугу. За разлику од свих претходних Најманових пројеката, у просторној организацији овде се први пут срећемо са купатилом позиционираним ка улици, што се одrazilо и на обликовање фасаде. На последњој етажи, изнад петог спрата дворишног тракта планирана је кровна тераса.

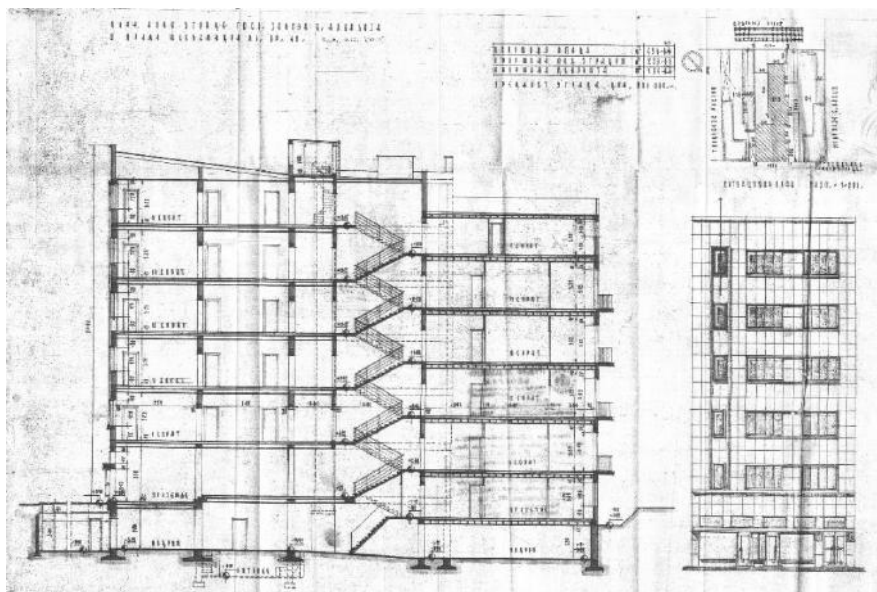


Сл. 179 Јосиф Најман, Пројекат стамбено-пословне зграде Јакова Алкалаја, Краља Александра 40, основе приземља, првог-четвртог и петог спрата (ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-2-1937)

На основу предвиђених радова на унутрашњем уређењу и обради фасаде, као и по укупној цени извођења свих радова од 980.000 динара, закључујемо да је пројектован објекат намењен за становање и пословање средњег ка вишем стандарду (сл. 179). У свим собама предвиђен је паркет, у купатилу и кухињи керамичке плочице на подовима и зидовима, а у осталим помоћним просторијама терацо. У главном улазу, холу и салону сваког стана планирани су гипсани плафони, а у осталим просторијама глетовани. У

<sup>1196</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-2-1937.

становима оријентисаним ка улици прозори у холу који гледају на светларник, имали би висок парапет застакљен мутним стаклом, који би служио као додатно секундарно осветљење. У улазном вестибилу, повученом дубоко у задњи план зграде до којег се долази кроз дуги ходник лево од локала, под је планиран у мозаику и мермеру, док су зидови обложени мермером. У локалимa је за подове планиран „ксилолит“, материјал отпоран на хабање и физичко-механичке утицаје, док су подови подрума били од бетона. Главне степенице су предвиђене од вештачког камена, као и облога на фасади.



Сл. 180 Јосиф Најман, Пројекат стамбено-пословне зграде Јакова Алкалаја, Краља Александра 40, подужни пресек и изглед фасаде (ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-2-1937)

Високо и уско фасадно лице потпуно одсликава двојну намену објекта (сл. 180). У приземљу, један до другог пројектовани су излози локала са улазима, док је лево од њих асиметрично постављен улаз у објекат. Најманов брижљив однос према обликовању детаља и овде је дошао до пуног изражаја: главни улаз у објекат, као и сви портали локала добили су елегантну, стилски и обликовно уједначену обраду. Попут већине Најманових пројеката главних фасада, најнижа зона је од виших етажа јасно одвојена наглашеним профилисаним подеоним венцем. Међутим, за разлику од претходних пројеката, овде аутор по први пут гради композицију успостављањем односа хоризонталних и вертикалних правоугаоних оквира прозора, стављајући нагласак на динамичност и ритам целине. Десни бочни сегмент фасаде чини вертикално правоугаоно поље којим су повезани издужени прозори купатила свих етажа, уоквирено профилисаним рамом и надвишено јарболом за заставу. Противтежу наглашеној вертикалности овог ризалита чине засебни профилисани хоризонтални оквири који обједињују прозоре сваке етаже у десном делу фасадног платна. Њихов ритам прати и једноставна геометрија отвора без уобичајене унутрашње рамовске поделе, као и графизам слога плоча вештачког камена.

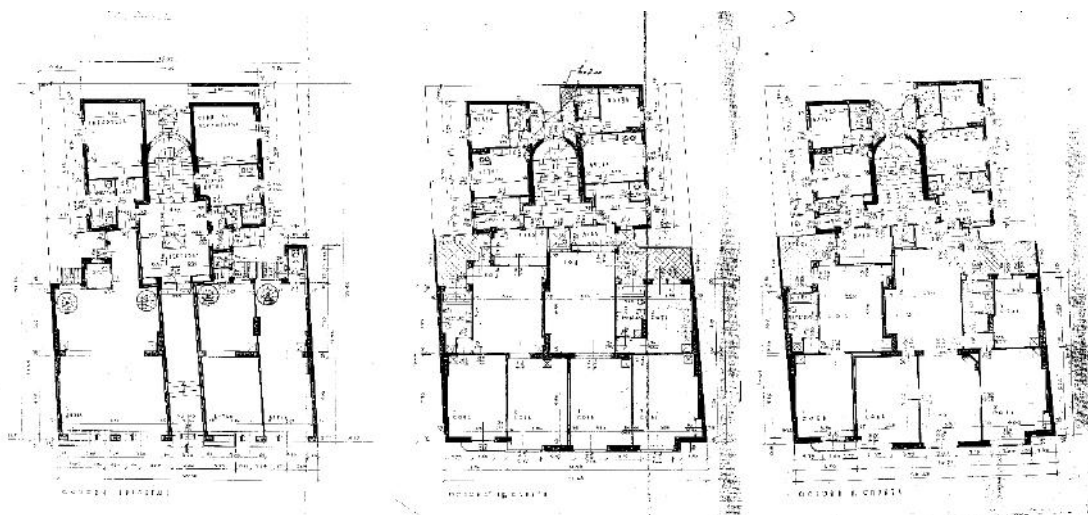
Међутим, из данас још увек непознатих разлога, пројекат овог модерног вишеспратног стамбено-пословног здања у улици Краља Александра није реализован. Јосиф Најман је поједине његове елементе, посебно основну структуру композиције

главне фасаде са наглашавањем вертикалних и хоризонталних праваца кретања, употребио на свом наредном пројекту стамбене зграде у Браће Југовића бр. 5. Иако се у до сада објављеним радовима само у једном износи податак да је Најман пројектовао објекат за Јакова Алкалаја на Врачару и то са нејасним закључком да ли је објекат требало да буде изведен 1937. или је изведен па срушен у бомбардовању Београда,<sup>1197</sup> на основу расположивих извора можемо да закључимо да су Најманове пројектантске замисли за ову локацију остале ипак само у пројекту.<sup>1198</sup>

Разлоге због којих је власник, поред готовог пројекта и одобрених радова на подизању објекта,<sup>1199</sup> одлучио да своју постојећу једносратну кућу адаптира и преправи у функционалнији и економско исплативији објекат, можемо само да претпостављамо. План преправки извео је архитекта Јосиф Албала. Радови су се пре свега односили на промену намене стана у приземљу, односно његово претварање у два локала, док је стамбена јединица на првом спрату измењена додавањем собе за послугу и новом позицијом купатила.<sup>1200</sup> Данас, међутим, ни овај објекат не постоји, а највероватније је страдао у Другом светском рату.

Да је изведен по Најмановим плановима, нови објекат Јакова Алкалаја свакако би значајно утицао на изглед овог дела улице и обогатио и осавременио визуре из парка Ташмајдан. С друге стране, београдска архитектура касног модернизма имала би још једног релеватног репрезента у ужем градском језгру.

Исте године, паралелно са израдом пројекта за Јакова Алкалаја и пројектовањем и изградњом стамбених објеката у Сметаниној бр. 6, Доситејевој бр. 7 и Браће Југовића бр. 5, Најман је пројектовао први од два стамбено-пословна објекта, која ће подићи у улици Вука Караџића.



Сл. 181 Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда Јосифа и Матилде Мандиловић, Вука Караџића 7, основе приземља, првог и трећег спрата (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 22-74-1937)

<sup>1197</sup> М. Миловановић, *Наведено дело*, 32.

<sup>1198</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-2-1937.

<sup>1199</sup> *Исто*. Радови су одобрени 27. марта 1937. године.

<sup>1200</sup> *Исто*. Преправке су изведене од јула до октобра 1937. године.

Зграда Јосифа и Матилде Мандиловић, у **Бука Караџића бр. 7**, грађена је према пројекту Јосифа Најмана од 1. септембра 1937. до 20. априла 1938. године.<sup>1201</sup> Радове за зграду у основи површине 270,80 м<sup>2</sup>, укупне вредности 1.250.000 динара, изводило је грађевинско предузеће „Петровић“.<sup>1202</sup> Грађена је са темељима и међуспратним конструкцијама од армираног бетона, зидовима од опеке нормалног формата у продужном, кречном и цементном малтеру и дрвеном кровном конструкцијом са прекривачем од цинк лима на дрвеној оплати.



Сл. 182 Јосиф Најман, Стамбено-пословне зграде Јосифа и Матилде Мандиловић (лево) и Морица и Матилде Леви (десно), Бука Караџића 7 и 7а, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

Четвороспратни објекат са локалима у приземљу постављен је на регулацију улице Бука Караџића. Једном својом страном директно се наслања на монументалну палату САНУ са чијом висином је Најман хармонично усаглашава. Сходно намени зграде, у подруму су смештени спремништа за огрев, оставе станара и магацини повезани са локалима у приземљу. У приземљу ка улици са обе стране централно постављеног улаза су размештени комерцијални простори, и то леви већи и пространији,<sup>1203</sup> а десно

---

<sup>1201</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 22-74-1937; *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу јулу и то од 16 до 31 јула 1937. године*, ОН 12.8.1937.

У време подизања објекта брачни пар Мандиловић је становао на адреси Кнегиње Зорке бр. 67, чији је власник био Илија Станисављевић за кога је Најман радио преправку зграде и мању доградњу.

<sup>1202</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 22-74-1937.

<sup>1203</sup> Првобитно су и са леве стране планирана два локала. ИАБ, ОГБ, ТД ф 22-74-1937; *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу мају 1938. године*, ОН 13.7.1938.

од улаза два мања локала. Функционалну целину са већим локалом чини гарсоњера смештена у дубини зграде ка дворишту, где се налази и стан домара. Улазни вестибил са степеништем и лифтом, постављен у оси симетрије са главним улазом, увучен је дубоко у унутрашњост зграде, а претходи му дугачак предпростор у виду ходника, са неколико степеника издигнут од нивоа улице. Попут готово свих ранијих примера, Најман је и на овом објекту употребом материјала и декоративних елемената настојао да постигне утисак допадљивости и луксуза. Степениште је изведено у вештачком камену, а подови улазног ходника и вестибила су обложени вишебојним мермером и сегментним керамичким плочицама (сл. 183). Једнаку обраду имају и зидови који су у доњим партијама обложени жутом нијансом мермера, док су у горњим завршно обрађени гипсаним радовима.

Спратови су били предвиђени за станове свих структура (сл. 181). На првом и трећем спрату се налазе по један двособан и један трособан стан са потребним нуспросторијама. Њихова просторна организација у свему понавља концепције станова из ранијих Најманових пројеката: собе оријентисане ка улици и помоћне просторе ка дворишту повезује хол, односно главни салон. У свим својим пројектима Најман је водио рачуна да централни салон, као главна комуникациона спона у стану, не буде мрачна већ напротив са потребним отворима и осветљењем. Једном усвојен добар и функционалан модел, који је пружао осећај удобности и комфора није било потребе мењати. Исту унутрашњу организацију пратили су и станови на осталим етажама. Други спрат пројектом је био предвиђен за један једнособан и један четворособан стан, док је на четвртог поред једног трособног и једног једнособног стана, у дворишном тракту организован простор за перионице и таван. Сви станови распоређени на нивоима од првог до четвртог спрата имали су терасе ка дворишту, док су ка улици балконе имали станови само у левој половини објекта, оној која се наслањала на зграду академије. Унутрашња опрема станова потпуно је одговарала месту и подизања објекта и социјалној структури станара којима су намењени за ренту. На подовима у собама постављен је паркет, док су у купатилима и кухињама керамичке плочице, а у споредним просторијама терацо плочице. Зидови у собама су глетовани, а у кухињама и купатилима обложени керамичким плочицама. Плафони у гипсу изведени су у улазима, холу и салону сваког стана, а у осталим просторијама су глетовани. Подови у локалима изведени су у „ксилолиту“, индустријски под отпоран на хабање, хемијске и физичко-механичке утицаје. Степенице за подрум као и његови подови изведени су у бетону.<sup>1204</sup> Зграда је половином 1940. године добила и склониште за напад из ваздуха, које је изведено према пројекту инжењера Исака Азриела.

Главна фасада изведена у вештачком камену коју носи постамент олакшан стакленим површинама излога, има све одлике Најманове ликовне естетике. За разлику од уличне, сакривени од очију пролазника, дворишна фасада, светларници и калкани су шприцани малтером.

Улична фасада је композиционо заснована на јасној подужној подели на најнижу зону са локалима и централно зидно платно са истакнутим волуменом ризалита, завршеним јаким профилисаним венцем крова (сл. 182). Изразитој хоризонталности

---

<sup>1204</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 22-74-1937.

прочеља доприноси и ритмичност постигнута алтерацијом отвора и континуираних парапета, који попуњавају поља између прозора две етаже. Изведене у нешто светлијој нијанси вештачког камена, парапетне траке су својом полихромном допринеле и посебном декоративном утиску и модерности изгледа објекта, померајући акценат са најниже зоне, која је доминирала у готово свим претходним Најмановим пројектима, на средишње и горње зоне фасаде. Савременом утиску архитектонске композиције доприносе асиметрично постављени балкони, чије зидане ограде израстају из парапетних трака централног платна и завршавају се карактеристичним заобљеним експресионистичким елементом на супротној страни.



Сл. 183 и 184 Јосиф Најман, Стамбено-пословне зграде Јосифа и Матилде Мандиловић (лево) и Морица и Матилде Леви (десно), Вука Караџића 7 и 7а, улазни вестибили, 2017. (извор: фотографије аутора)

Свој пандан, зграда Јосифа и Матилде Мандиловић добила је на суседном стамбено-пословном објекту Морица и Матилде Леви у **Вука Караџића бр. 7а** (сл. 185, 186).<sup>1205</sup> Градња зграде скоро једнаке површине под објектом и скоро једнаке материјалне вредности, започета је непосредно након завршетка објекта у Вука Караџића бр. 7, и трајала је од 15. маја до 10. септембра 1938. године, а радове је такође изводило предузеће Јована Петровића.<sup>1206</sup>

Истих грађевинских и архитектонских карактеристика, једнаке висине и облика основе, скоро идентичне просторне организације и унутрашње завршне обраде, Најман

<sup>1205</sup> *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађ. Радове у мес. Окт. И то од 1 до 31 окт. 1937. г., ОН 20.11.1937.*

<sup>1206</sup> *ИАБ, ОГБ, ТД ф 23-31-37; Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађ. Радове у мес. Окт. И то од 1 до 31 окт. 1937. г., ОН 20.11.1937; Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу августу 1938. год., ОН 22.10.1938; Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу октобру 1938. год., ОН 16.11.1938.*



је заправо оба објекта извео по истом нацрту, оригинално насталом за породицу Мандиловић. Тако су се у приземљу стамбено-пословне четвороспратнице за породицу Леви, са обе стране централно постављеног улаза у зграду (сл. 184), нашла по два локала повезана са припадајућим магацинима у подруму. Дубоко повучени ка дворишту били су стан настојника зграде и гарсоњера. Улазна партија са предпростором и вестибилном изведена је у просторном, обликовном и стилском погледу, једнако као на суседном објекту. На горњим нивоима распоређени су станови за ренту, двотрактне основе са собама ка улици и помоћним просторијама ка дворишту. Њихов распоред по етажама доследно понавља концепцију суседног објекта: на првом, трећем и четвртом спрату су по један трособан и један двособан стан, на другом један четворособан и две гарсоњере, док су на последњем нивоу распоређене перионице, терасе, оставе и тавански простор. У предњем делу зграде, на почетку 1940. године, изведено је склониште према пројекту Миодрага Маринковића.<sup>1207</sup>



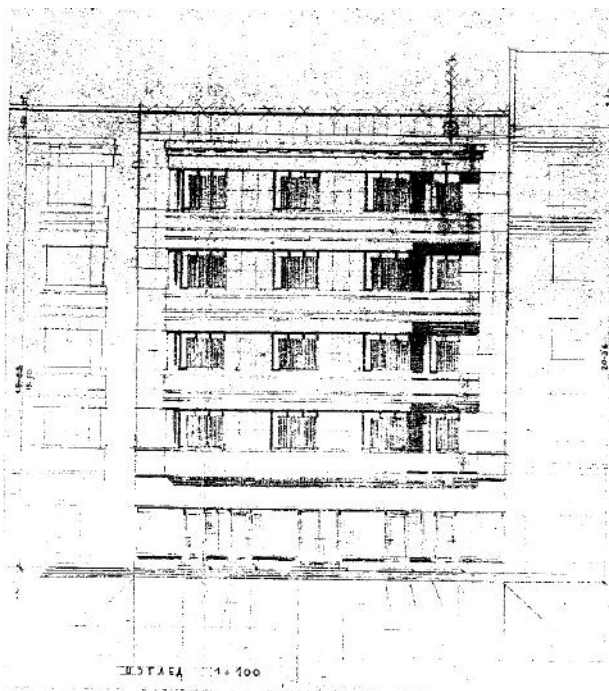
Сл. 185 Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда Морица и Матилде Леви, Вука Караџића 7а, изглед након изградње 1938. (извор: колекција Милоша Јуришића)

Нема сумње да су пројекти за објекте у улици Вука Караџића бр. 7 и 7а настајали паралелно, о чему додатно сведоче сачувани технички описи, за обе грађевине датирани на 13. јул 1937. године.<sup>1208</sup> Да су од почетка замишљени као интегрална целина са засебним улазима у прилог говори јединствен третман и обрада фасадног платна, за коју бисмо на први поглед рекли да припада једном а не објектима два различита власника. Изведени у потпуно савременом духу примереном времену настанка, прочишћене и

<sup>1207</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 23-31-37.

<sup>1208</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 22-74-1937; ИАБ, ОГБ, ТД ф 23-31-37.

једноставне архитектуре касног модернизма чији се карактер читава у равним фасадним површинама, игри волумена, ритмици отвора и декоративности оствареној полихромијом употребљених материјала, својом рафинираном и елегантном појавношћу ове две грађевине доприносе амбијенту непарног фронта улице и непосредног окружења палате Академије којем припадају. Просторно се налазе у културном добру од изузетног значаја „Подручје кнез Михаилове улице“ у оквиру кога, заједно са суседним објектима као и целокупним архитектонским и урбанистичким наслеђем чији су интегрални део, представљају његове споменичке вредности.<sup>1209</sup>



Сл. 186 Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда Морица и Матилде Леви, Вука Караџића 7а, изглед фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 23-31-37)

Потпуно паралелно са подизањем другог здања у Вука Караџића, Јосиф Најман је пројектовао и градио три стамбене зграде у Господар Јевремовој бр. 35, Светог Саве бр. 15 и Кнегиње Љубице бр. 12 и два стамбено-пословна објекта у Васе Чарапића бр. 22 и Добрице Ћосића бр. 2.

Градња објекта Алберта Алтарца у **Васе Чарапића бр. 22**,<sup>1210</sup> између хотела „Македонија“<sup>1211</sup> који се налазио на углу Васе Чарапића и Краљевог трга и зграде Класне лутрије на углу Васе Чарапића и Кнегиње Љубице,<sup>1212</sup> трајала је од 6. маја до 12. октобра 1938. године. Радове је изводио предузимач Матвеј Ајзинберг, који је са Најманом већ

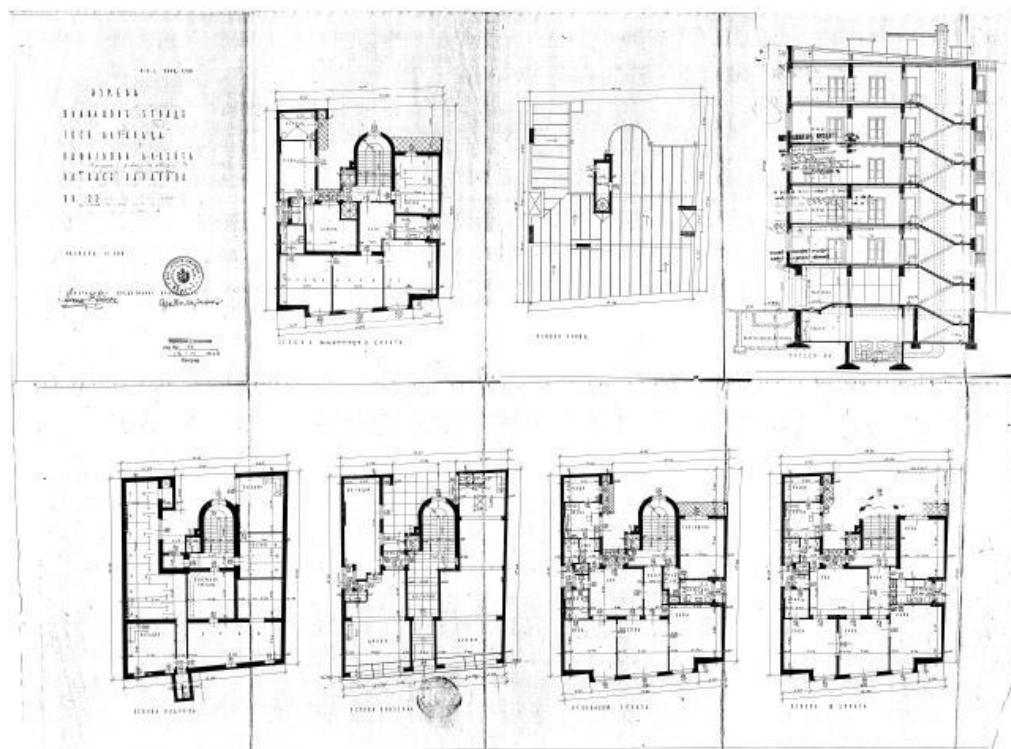
<sup>1209</sup> „Подручје кнез Михаилове улице“ је 1964. године утврђено за културно добро, а 1979. категорисано као културно добро од изузетног значаја.

<sup>1210</sup> *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу мају 1938. године*, ОН 13.7.1938.

<sup>1211</sup> Д. Ђурић-Замоло, *Хотели и кафане XIX века у Београду...*, 47-49, 13.

<sup>1212</sup> С. В. Недић, *Зграда Класне лутрије*, Наслеђе VIII, Београд 2007, 41-49.

сарађивао претходне, 1937. године на изградњи објекта у Доситејевој бр. 7, а биће му сарадник и 1939. године на подизању стамбеног објекта у Руварчевој бр. 15.

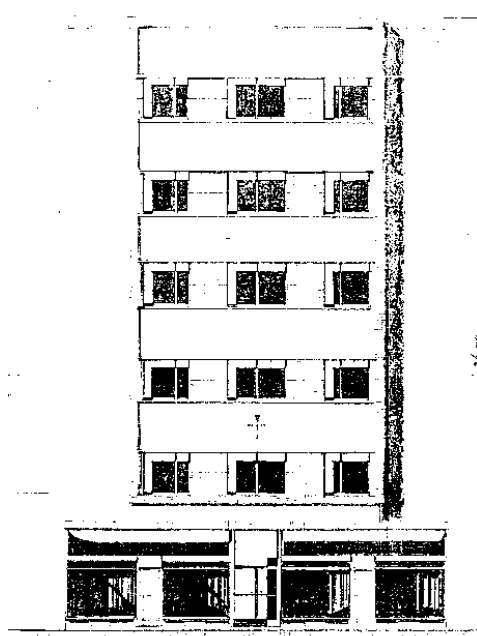


Сл. 187 Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда Алберта Алтарца, Васе Чарапића 22, основе спратова и подужни пресек (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф3-15-1938)

Стамбено-пословни објекат у Васе Чарапића бр. 22 подигнут је на мањем плацу, који је због одређивања нове регулационе линије улице добио ромбоидни облик. Претварајући ову отежавајућу пројектантску околност у предност, Најман је захваљујући свом богатом професионалном искуству, успешно искористио неправилну форму парцеле како би у крајњој реализацији постигао косу линију главне фасаде, додатно нагласивши утисак савремености и модерности грађевине. Анализом пројектне документације објекта, његових грађевинских карактеристика и унутрашњег распореда, евидентно је да је ово, након реализација у Вука Караџића, трећи објекат у низу на којем је Најман применио слична обликовна и просторна решења (сл. 187).

Петоспратни вишепородични стамбени објекат са локалима у приземљу грађен је са темељима и међуспратним конструкцијама од армираног бетона, зидовима од опеке нормалног формата у продужном, кречном и цементном малтеру и дрвеном кровном конструкцијом са покривачем од цинк лима на дрвеној оплати. У подруму зграде пројектом су смештене просторије за централно грејање, складишта за гориво, магацини локала из приземља међусобно повезани степеништем, као и оставе станара. У приземљу, са обе стране симетрично постављеног улаза, пројектована су два пространа, функционална пословна простора, који су својим димензијама заузимали по половину површине приземне зоне. На првом, другом, четвртном и петом спрату налази се по један трособан стан са нуспросторијама (кухиња, остава, соба за послугу) и једна гарсоњера. Ниво трећег спрата заузео је један комфоран четворособан стан. На тавану су првобитно

пројектоване уобичајене просторије за смештај перионице, собе за пеглање, сушионице и оставе. Накнадним изменама одобреним и спроведеним током градње, предњи део таванског простора преуређен је за канцеларије, на петом спрату остава је пренамењена и адаптирана у гарсоњеру, док је део крова изведен као тераса.<sup>1213</sup>



Сл. 188 Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда Алберта Алтарца, Васе Чарапића 22, изглед фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф3-15-1938)

Просторна организација станова као и завршна унутрашња обрада главног улаза у зграду и станова такође је идентична објектима у Вука Караџића. Централни простор стана чини хол, који је главна веза са собама ка улици и помоћним просторијама оријентисаним ка дворишту. По питању материјализације иста је ситуација: подови у собама су прекривени паркетом, у купатилима и кухињама керамичким плочицама као и зидови, плафони у свим собама су изведени у гипсу, док су у осталим просторијама глетовани. Улаз, као и са неколико степеница издигнут предпростор ходника и вестибил, обложен мермерним плочама, водили су до лифта и главног степеништа изведеног у вештачком камену. Склониште за напад из ваздуха у левом крилу зграде изведено је средином 1940. године, према пројекту Јосифа Најмана.<sup>1214</sup>

Дворишна фасада, светларници и калкани обрађени су шприцаним малтером. За разлику од њих, главна фасада изложена очима јавности (сл. 188), изведена је у

<sup>1213</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-15-1938; *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Председника Општине града Београда за разне радове у месецу октобру 1938. год.*, ОН 16.11.1938.

<sup>1214</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-15-1938. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу априлу 1940. год.*, ОН 31.12.1940:

На основу сачуване документације за градњу склоништа, сазнајемо да је почетком 1940. године зграда добила нове власнике Марка и Карлоту Рознер.

комбинацији белог и сивог цемента, што је додатно појачало естетску димензију модерности објекта. На тај начин, Најман је још једном употребом различитих колорита истог материјала остварио декоративност целине и на први поглед безличној фасади оживљеној само низом једнаких отвора, дао специфичан изглед и карактер. Попут прочеља претходно реализованих стамбено-пословних објеката у улицама Светозара Марковића и Вука Караџића, и на главној фасади из улице Васе Чарапића остварена је слична композициона шема. Транспарентна зона приземља носи издужено, уско фасадно платно наглашено волуменом ризалита у оквиру чијег профилисаног рама су смештени сви прозори горњих етажа.



Сл. 189 Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда Алберта Алтарца, Васе Чарапића 22, стање након бомбардовања 1944. (извор: колекција Милоша Јуришића)

Изузетно савремено здање у низу историцистички изведених објеката, превасходно између једносратног објеката скромне неоренесансне архитектуре хотела „Македонија“ и академског здања Класне лутрије архитекте Милана Капетановића и инжењера Милоша Савчића, сигурно је привлачило пажњу пролазника. На жалост, није дуго опстало на овом месту. Немци су пред ослобођење Београда на крају Другог светског рата, пре коначног повлачења формирали специјалну групу са задатком да минирају или запале веће државне или приватне зграде.<sup>1215</sup> Зграда у Васе Чарапића бр. 22 је минирана 15. октобра 1944. године, а том приликом је страдао велики број станара (сл. 189). Тог дана разорено је укупно 14 зграда, а 45 теже оштећено, међу њима и зграде

<sup>1215</sup> Б. Петрановић, *Обнова у Београду 1944-1945. године*, ГГБ XVII, Београд 1970, 167; С. Лазић, С. Мандић, В. Мијатовић, Ј. Митровић Коцев, М. Обрадовић, И. Стојановић, *Ослобођење Београда 70 година после. Кроз фондове и збирке Историјског архива Београда*, Београд 2014, 17.

Класне лутрије и хотела „Македонија“, као и више зграда око Студентског парка, улица Тадеуша Кошћушка, Змаја од Ноћаја и Трга Републике.<sup>1216</sup> Данас, о изгледу зграде сазнајемо на основу сачуваног визуелног материјала и архивске пројектне документације.<sup>1217</sup> Својом архитектуром, типологијом, наменом и материјализацијом грађевина припада групи репрезентативно изведених стамбено-пословних објеката касног модернизма, које је Најман пројектовао за најуже градско језгро, док је по карактеру и обликовним вредностима била најсличнија здањима у улицама Вука Караџића бр. 7 и 7а и Добрице Ћосића бр. 2, настајалим у истом временском периоду.

Јосиф Најман је почетком 1938. године добио поруџбину за пројекат стамбено-пословног објекта Браниславе Недић на Косанчићевом венцу, на углу **Добрице Ћосића бр. 2** (раније Задарска) са Поп Лукином улицом, укупне површине под зградом 211,94 м<sup>2</sup>.<sup>1218</sup> Међутим, већ марта месеца власница је имање, заједно са одобреним пројектом за градњу четвороспратнице, продала рентијеру Јакову Алкалају, који је неколико месеци пре тога одустао од изградње новог вишепородичног стамбеног објекта са локалима у улици Краља Александра по Најмановом пројекту.

Подизање објекта за новог власника, али по претходно прихваћеним Најмановим плановима, успешно је реализовано у периоду од 25. јуна до 10. октобра 1938. године.<sup>1219</sup> Радове је изводио предузимач, грађевински инжењер Самуило Закс. Зидана је опеком у цементном малтеру, са међуспратним армиранобетонским конструкцијама и дрвеном кровном конструкцијом са кровним покривачем од лима. Укупна вредност радова износила је 1.000.000. тадашњих динара. У току градње, с обзиром на ширину Поп Лукине улице на раскрсници са улицама Добрице Ћосића и Топличин венац, као и висином зграде која се налази наспрам Алкалајевог имања на суседном углу Добрице Ћосића, одобрено је подизање још једног, петог спрата и мансарде и низ мањих измена које се односе на намене и величину просторија.<sup>1220</sup> Својим архитектонском композицијом и обликовањем зграда у Добрице Ћосића бр. 2 у свему представља увећану верзију објекта у Вука Караџића бр. 7а, само залученог уличног фасадног платна, изведеног у вештачком камену.

Просторна организација се ослања и делимично понавља функционална решења претходно примењена на објектима у улици Вука Караџића и Васе Чарапића, грађеним у исто време. У подруму су пројектом планиране оставе, као и магацини локала. У приземљу са обе стране централно позиционираног улаза у објекат распоређен је по један локал, од којих је десни, у простору изнад колског пролаза, добио галерију. На

---

<sup>1216</sup> С. Лазић, С. Мандић, В. Мијатовић, Ј. Митровић Коцев, М. Обрадовић, И. Стојановић, *Наведено дело*, 17.

<sup>1217</sup> Мисли се пре свега на историјске фотографије које се чувају у Музеју града Београда и приватној колекцији Милоша Јуришића, као и техничкој документацији поднетој за прибављање неопходних дозвола Општини града Београда.

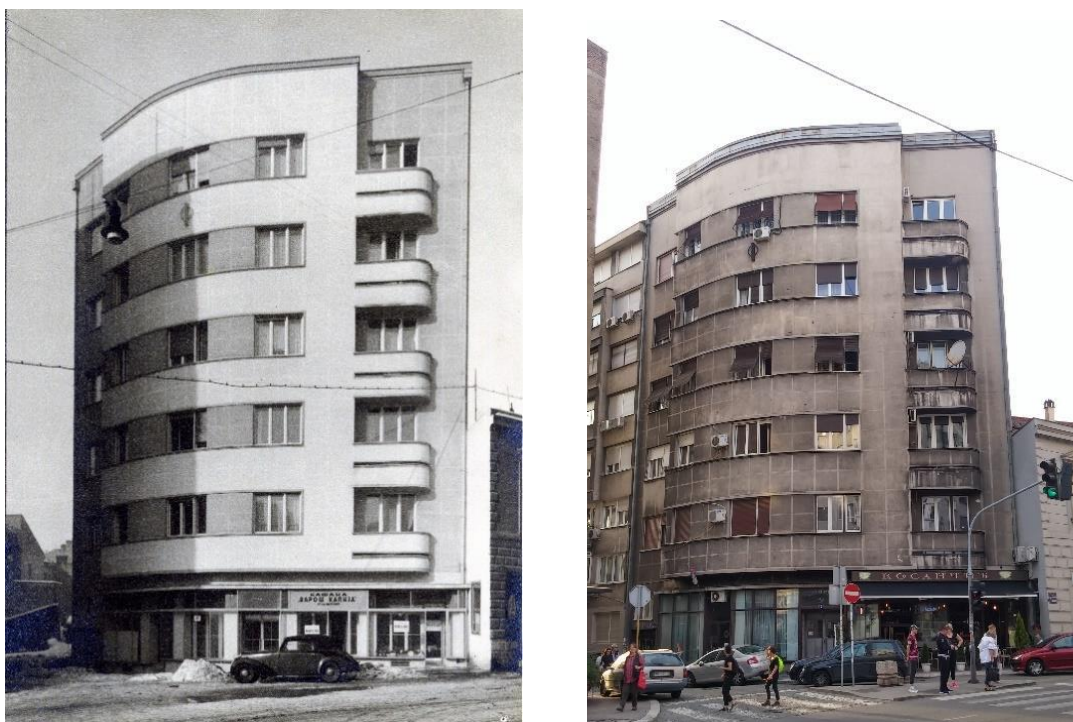
<sup>1218</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-15-1938.

<sup>1219</sup> *Исто*; *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу јулу 1938. године*, ОН 24.8.1938; Т. Стефановић, *Наведено дело*, 285.

<sup>1220</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-15-1938; *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу августу 1938. год.*, ОН 22.10.1938; *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу фебруару 1939. год.*, ОН 9.3.1939.



осталим нивоима од првог до петог спрата распоређени су станови за ренту уобичајене двотрактне просторне организације, карактеристичне за скоро све Најманове објекте. Главно степениште изведено од вештачког камена, као централна комуникација објекта, повезивало је све нивое. У читавом објекту спроведено је централно грејање, подови у собама прекривени су паркетом, а у кухињама и купатилима керамичким плочицама. Плафони репрезентативних делова стана добили су гипсане украсе, док су у осталим просторијама изведени у кречном малтеру.<sup>1221</sup> Одобрење радова за подизање склоништа за напад из ваздуха у објекту издато је почетком 1941. године, међутим дозволе су гласиле на новог власника рентијера Ивана Грегорца,<sup>1222</sup> што говори да је Јаков Алкалај убрзо након завршетка градње октобра 1938. године зграду дао у продају.



Сл. 190 и 191 Јосиф Најман, Стамбено-пословна зграда Јакова Алкалаја, Добрице Ћосића 2, изглед након изградње 1938. и 2017. (извор: лево колекција Милоша Јуришића, десно фотографија аутора)

Фасада изведена у вештачком камену у свему представља цитат касномодернистичких фасада стамбено-пословних објеката насталих у Најмановом пројектом бироу током 1937. и 1938. године (сл. 190, 191). Олакшана, транспарентна најнижа зона намењена пословању, носи чисто и равно фасадно платно стамбеног дела. Њеној волуметрији доприноси широки залучени ризалит, који суверено маркира све стамбене етажне од првог до петог спрата. Правилан и уједначен ритам отвора истакнут је континуираним парапетима између етажа, изведеним у нешто светлијој нијанси вештачког камена, чиме је појачан декоративни општи утисак фасадног платна. Правилност постигнутог решења нарушава асиметрично постављен вертикални низ балкона са десне стране ризалита. Заобљена линија пуних зиданих ограда балкона

<sup>1221</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-15-1938.

<sup>1222</sup> Исто.

хармонично прати залучени облик ризалита, појачавајући експресивност укупног утиска целине. Лево од ризалита је вертикални низ прозорских отвора. Такође, архитектонска композиција, по већ устаљеном Најмановом правилу, завршена је профилисаним кровним венцем. Фасаде објекта су током 2017. године, у оквиру пројекта урбане обнове просторно културно-историјске целине од великог значаја „Косанчићев венац“, рестауриране тако да је данас објекат у заиста добром стању.

Иако у значајној мери понавља већ разрађена обликовна и функционална решења са стамбено-пословних објекта у улицама Вука Караџића и Васе Чарапића захваљујући својој доминантној просторној позицији објекат се издваја у Најмановом опусу као једно од најефектнијих и визуелно најупечатљивијих остварења. Осим тога, био је ово једини рентијерски објекат који је Најман пројектовао за подручје Косанчићевог венца, придруживши се на тај начин колегама савременицима, који су новим, модерним грађевинским фондом током четврте деценије XX века допунили наслеђе једног од најстаријих урбанизованих делова града у оквиру којег су данас заштићени.<sup>1223</sup>

Вишеспратнична стамбена петоспратница са локалима у приземљу, својом доминантном висином у односу на затечени грађевински фонд и лучним обликом фасаде започиње парни фронт улице Добрице Ћосића. Заједно са новим вишеспратним објектима на суседним угловима на адреси Косанчићев венац бр. 2, подигнут према пројекту архитекте Михаила Радовановића три године раније и Косанчићев венац бр. 1-1а Миладина Прљевића, зидан одмах након Најманове зграде, 1939. године, детерминише раскрсницу Поп Лукине и улица Косанчићев и Топличин венац и Добрице Ћосића и као портал најављује улазак у подручје Косанчићевог венца. Подизањем ових објеката на крају тридесетих година прошлог века начињен је крупан корак у осавремењивању једног од најстаријег једра града у чему је велику улогу имала Најманова зграда. Њена улога је још значајнија уколико се узме у обзир да је задња фасада зграде окренута ка Конаку кнегиње Љубице, најрепрезентативнијем примеру сачуване градске архитектуре с краја треће деценије XIX века која по својим стилским особеностима припада прелазном типу од балканске ка западноевропској архитектури, а да је главна фасада постављена наспрам академски конципиране стамбено-пословне вишеспратнице инжењера Милоша Савчића на углу Поп Лукине и Топличиног венца с почетка XX века и лицем оријентисана ка сецесијском здању архитекте Николе Несторовића, изграђеном на углу Поп Лукине и Маршала Бирјугова.

Објекат у Добрице Ћосића бр. 2 био је последњи Најманов пројектован и изведен стамбено-пословни објекат. Током 1939. године његов пројектни биро је извео две стамбене зграде у улици Краља Милутина бр. 6 и Авде Карабеговића бр. 3, као и доградњу и надоградњу објекта на углу Хаџи Ђерине и Молерове улице. Након тога, аутор се посветио искључиво пројектовању и завршавању већ започетих индустријских објеката: комплексу Државне маркарнице и фабрици хартије и лепенке у Умки.

---

<sup>1223</sup> „Косанчићев венац“ је утврђен за просторно културно-историјску целину 1971, а 1979. године категорисан за културно добро од великог значаја.

## Пословни објекти

Једнако као у реализацији индустријских, стамбених и стамбено-пословних објеката, Јосиф Најман је био успешан у пројектовању здања пословне намене, чија су идејна решења настала у атељеу у Влајковићевој улици. О једином Најмановом учешћу на конкурс у ван Београда и првом пројекту за један пословни објекат, уколико изузмемо рад на изградњи Завода за израду новчаница, сазнајемо из новинског чланка који је објавио архитекта Ђурђе Бошковић у „Политици“ почетком маја 1931. године.<sup>1224</sup> Реч је о **конкурсу за израду планова нове железничке станице у Скопљу**, седишту Вардарске бановине, у то време у саставу Краљевине Југославије.<sup>1225</sup> Скопље је током двадесетих и почетком тридесетих година прошлог века доживљавало градитељску експанзију вођену руком градоначелника, архитекте Јосифа Михаиловића. Поред изградње многобројних објеката јавне намене, према пројектима водећих националних и руских архитеката емиграната, неопходно је било изградити и објекат железничке станице. На конкурс су учествовали многи архитекти активни на подручју читаве државе, а пре свега на територијалном подручју данашње Србије. Конкурским условима од учесника се захтевало да будућа станица носи јасне одлике јужносрбијанске архитектуре. Најбољи рад, награђен другом наградом, био је рад Мише Манојловића, трећа награда је додељена архитекти Николи Добровићу, док су откупљени радови Драг. Радосављевића, Милана Злоковића, Драгана Гудовића, Јосифа Најмана, А. Павловића, Миладина Прљевића, Војина Симеоновича и рад означен шифром К.О.<sup>1226</sup> Распис и резултати конкурса били су повод да се те 1931. године покрене полемика око употребе националног стила, а започео је архитекта Ђурђе Бошковић у чланку објављеном у дневним новинама „Политика“.<sup>1227</sup> На првом месту Бошковићева критика односила се на програм конкурса, којим се захтевало да будућа станица носи елементе једног одређеног стила, националног, односно јужносрбијанског. Поред тога што је критиковао различите, скоро супротне начине архитектонске обраде грађевине (модернизовани српско-византијски стил с инспирацијама у средњовековним споменицима југа Србије и миметички приступ), Бошковићева полемика је превасходно полазила са становишта намене грађевине. Како је железничка станица објекат у оквиру кога се обавља промет саобраћајних средстава, возова и људи, захтеву је на првом месту морала да одговори њена архитектонска обрада а „у естетском да га јасно и искрено испољи“.<sup>1228</sup> Потом је намени морала да одговори и употреба адекватних грађевинских материјала у првом реду армираног бетона као најпрактичнијег и најјачег. На крају архитекта Бошковић закључује да грађевине које се подижу морају одговарати једино потребама савременог човека и сходно томе српско-византијски стил, чист или упрошћен, може се користити само у два случаја, за градњу храмова и градњу средњовековног музеја или палате, јер

<sup>1224</sup> Ђ. Бошковић, *У одбрану једног стила*, Политика 3.5.1931, 12.

<sup>1225</sup> Скопље је данас главни град Републике Северне Македоније.

<sup>1226</sup> Ђ. Бошковић, *У одбрану једног стила*, Политика 3.5.1931, 12.

<sup>1227</sup> А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 276-277.

<sup>1228</sup> Ђ. Бошковић, *У одбрану једног стила*, Политика 3.5.1931, 12.

би у супротном дошло до његове злоупотребе с обзиром на то да постоји могућност да се непримерено појави и на појединим типовима утилитарних објеката.<sup>1229</sup>

С обзиром на то да до данас није познато да ли је конкурсни рад Јосифа Најмана за железничку станицу у Скопљу сачуван, као и да је чланак Ђурђа Бошковића једини познати извор који говори о његовом учешћу на конкурс, можемо само да наслутимо којој критикованој групи радова је Најманов предлог био ближи. С једне стране узимајући у обзир изречене критике, а с друге познавајући архитектонски опус и до тада стечено искуство Јосифа Најмана и његову ненаклоност националном стилу,<sup>1230</sup> склонили смо да претпоставимо да је конкурсно решење било одраз модернизованог приступа употребе елемената националног стила. Међутим, све док не пронађемо изворе који би нам указали на више података о том раду, остаје само забележено његово учешће на конкурс.

Наредне 1932. године, Јосифа Најмана је ангажовао дипломата Божидар Пурић<sup>1231</sup> како би за његова наслеђена породична имања пројектовао један стамбени објекат намењен издавању у Босанској бр. 25 (данас Гаврила Принципа бр. 23) и велики пословни објекат у улици **Краља Алберта бр. 2** на Тргу Републике (данас је ово адреса Обилићев венац, а плац на којем је планирано подизање објекта налази се одмах до палате „Реунионе“).<sup>1232</sup> Иако је за оба паралелно настала пројекта прибављено одобрење за изградњу, стицајем околности реализован је само стамбени објекат у Босанској улици (1932), о чему је раније било речи. Поступак прибављања потребних дозвола за пословни објекат, међутим, трајао је током читаве 1932. и 1933. године, јер је инвеститор настојао да искористи максималну дозвољену висину на овој локацији.<sup>1233</sup> Први планови одобрени су априла 1932,<sup>1234</sup> а према накнадним измењеним плановима, у којима је висина објекта коригована према захтеву општинских власти са шест првобитно планираних на пет спратова, издата је грађевинска дозвола новембра 1933. године.<sup>1235</sup>

Репрезентативни објекат административно-канцеларијске намене, укупне вредности 2.400.000 динара, био је први Најманов искључиво пословни објекат и први у низу који је пројектовао за најуже градско језгро, односно простор Трга Републике. У наредним годинама у непосредној околини он је извео низ стамбених и стамбено-пословних објеката, али је тај низ заправо отворен пројектом за канцеларијску зграду

---

<sup>1229</sup> Исто.

<sup>1230</sup> Од целокупног опуса, током двадесетих година прошлог века, на почетку свог професионалног ангажмана само у једном случају је прибегао елементима националног стила. Међутим, данас нам није познато конкурсно решење фасаде Министарства финансија, које је изазвало многобројне полемике у стручној јавности а радио га је са својим пријатељем Богданом Несторовићем.

<sup>1231</sup> Божидар Пурић је био уважени дипломата Министарства иностраних послова Краљевине СХС/КЈ. Био је конзул у Чикагу, опуномоћени министар и изванредни посланик у Аргентини, а указом краљевског намесника од 29. јуна 1935. године постављен је на место посланика у Посланству краљевине Југославије у Паризу у Француској. На том положају остаће све до 1941. године. АЈ, 388; Н. Петровић, Г. Маловић, *Југословенско-француски односи 1918-1941...*, 25.

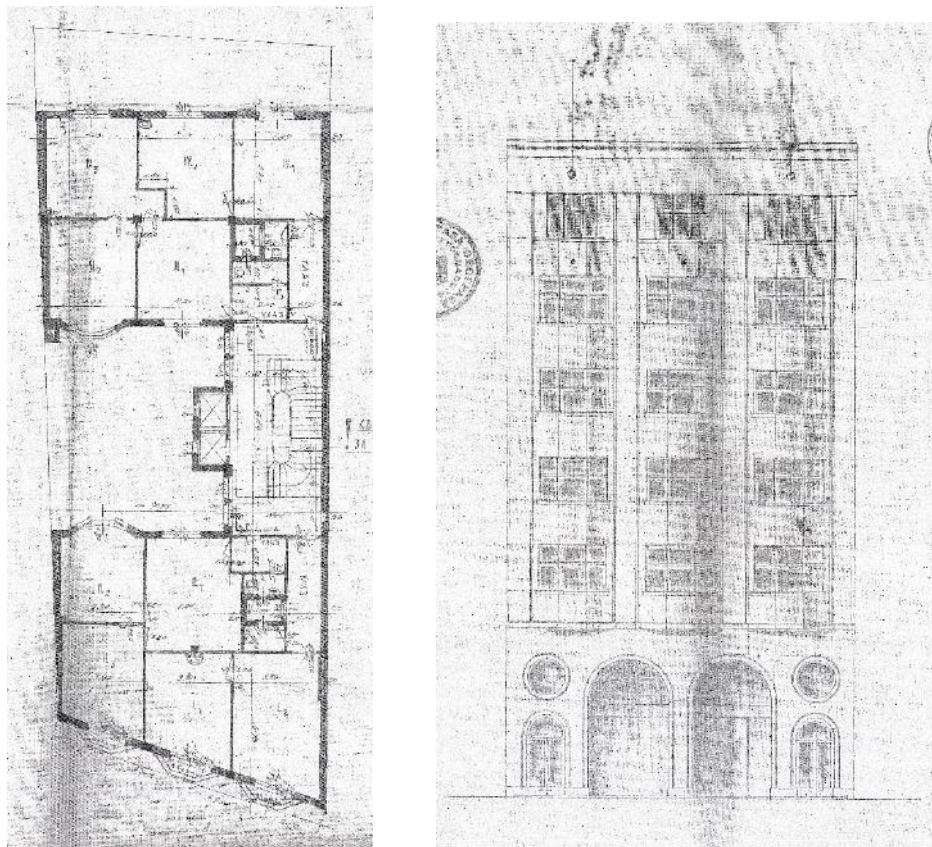
<sup>1232</sup> Палата „Реунионе“ је подигнута 1931, годину пре него што ће Божидар Пурић да наручи пројекат код Најмана за своју пословну зграду. А. Кадјевић, *О архитектури београдске палате „Реунионе“*, Зборник МПУ 9, Београд 2013, 127-139.

<sup>1233</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-47а-1932.

<sup>1234</sup> Исто.

<sup>1235</sup> Исто; *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове од 1 до 30 новембра 1933. год.*, ОН 25.1.1934.

Божидара Пурића. Истовремено, то је био један од првих пројеката за зграду искључиво пословне-канцеларијске намене настао за приватног инвеститора. До тада таква врста објеката је поручивана за државу или веће пословне субјекте. Тек у другој половини четврте деценије појавиће се одређен број таквих грађевина, а пројекат за Пурићеву зграду као да је трасирао тај пут.



Сл. 192 и 193 Јосиф Најман, Пројекат за пословну зграду Божидара Пурића, Краља Алберта 2 (данас Трг Републике угао са Обилићевим венцем), основа петог спрата и изглед фасаде, 1932. (извор: ИАБ. ОГБ, ТД ф 6-47а-1932)

Првобитно, објекат је планиран као шестоспратна административна палата, у којој би били смештени дућани у приземљу а на вишим спратовима канцеларије. Усклађујући налоге градских органа у погледу смањења висине, а потом и захтеве инвеститора по питању намене просторија, у финалној верзији пројекта предвиђено је петоспратно здање, искључиво пословно-канцеларијске намене (сл. 192). С обзиром на укупну висину, предвиђена је армиранобетонска међуспратна конструкција која лежи на армиранобетонским стубовима, као и армиранобетонска кровна конструкција покривена лимом. Зидови су планирани од шупље опеке са испуном од цементног малтера. У згради је пројектовано армиранобетонско степениште са оплатом од природног или вештачког камена, два лифта, као и централно грејање. Планирана унутрашња завршна обрада била је уобичајена за то време: подови у канцеларијама били би прекривени паркетом, а у тоалетима керамичким плочицама. На основу сачуваног техничког описа сазнајемо да је фасада требало да буде изведена у комбинацији природног и вештачког



камена,<sup>1236</sup> коју је Јосиф Најман често употребљавао за обраду фасада на објектима извођеним тих година. Иако је првобитно планирано да балкони окренути улици добију трапезоидни облик, што би значајно утицало на изглед саме фасаде, они су изостали у коригованом пројекту 1933. године, тако да је фасада добила изглед адекватнији савременој намени.

Пројектована фасада, посебно у својим доњим партијама у многоме се разликовала од свих до тада насталих Најманових пројеката, у којима је доминирала права линија (сл. 193). У зони приземља и мезанина акцентоване су полукружне форме завршетка отвора излога и улаза у објекат од којих су бочне биле додатно акцентоване кружним прозорима постављеним непосредно изнад. Мотив полукружно решеног главног портала јавиће се у монументалнијој изведби у наредном Најмановом пословном објекту недалеко од ове локације, на згради Општинске штедионице. За разлику од нижих, више спратне етаже пројектоване су у духу модерне архитектуре са уједначеном ритмиком великих стаклених површина прозорских отвора истоветне геометријске поделе, рашчлањених плитким и витким лезенама које се протежу кроз све спратне нивое. Попут других Најманових пројеката из овог периода, архитектонска композиција је требало да буде завршена истуреним јаким профилисаним венцем и симетрично постављеним јарболима за заставу. Да је изведена према овом пројекту, то би била прва градска палата на простору Трга Републике изведена у духу Модерне. Међутим, како до реализације није дошло, ту титулу неколико година касније понеће робна кућа „Та-та“ (1934), инжењера Ђорђа Лазаревића у Кнез Михаиловој бр. 5.<sup>1237</sup> Иако је Божидар Пурић настојао да продужи важење грађевинске дозволе,<sup>1238</sup> он у суштини никада није ни започео градњу објекта. Данас се на простору на којем је планирано подизање једног од првих београдских приватних канцеларијских објеката намењених ренти, налази пословни објекат Спољнотрговинске коморе изведен 1961. године, према пројекту Иве Куртовића.<sup>1239</sup>

Након драгоцених и богатих искустава стечених у раду у Француској националној банци, као и на пројектовању и изградњи штампарије југословенске националне валуте, сасвим је за очекивати било да Јосиф Најман учествује у наредним пројектима сличних намена. Један од таквих било је и учешће на конкурс за објекат **Општинске штедионице и заложног завода града Београда**, која је намеравала да подигне свој пословни објекат у Бранковој улици бр. 2 (данас се објекат води на адреси Зелени венац бр. 16). Једна од тада најзначајнијих градских новчаних институција је основана и почела са радом октобра 1929. године у згради Општине града Београда на углу улица Добрачине и Васе Чарапића бр. 10, а међу првим улагачима били су чланови породице Карађорђевић.<sup>1240</sup> У договору са Општином града Београда, која је фебруара

<sup>1236</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-47а-1932.

<sup>1237</sup> ИАБ, ТД ф. 22–23–34; *Delatnost Đorđa Lazarevića ovlašćenog građevinskog inženjera za projektovanje i vođenje građenja, do Drugog svetskog rata*, Izgradnja 10, Beograd 1986, 13–14.

<sup>1238</sup> Молба упућена Општини града Београда 29. јула 1935. године да се одобри продужење важности плановима и изда нова грађевинска дозвола, што је и одобрено. ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-47а-1932.

<sup>1239</sup> В. Брдар, *Београдски опус архитекте Иве Куртовића*, Наслеђе Х, Београд 2009, 186-189; В. Брдар, *Иво Куртовић*, Београд 2011, 117-124.

<sup>1240</sup> Р. Глумац, *Оснивање и задатак Београдске Општинске Штедионице*, ОН 1.10.1929, 568-570; Аноним, *На светски дан штедње свечано су освешћени темељи Општинске штедионице у Београду...*, 711.



1935. године уступила плац површине 786,9 м<sup>2</sup>,<sup>1241</sup> управа штедионице је убрзо одлучила да своју зграду сагради на Зеленом венцу, на месту старог и трошног објекта подигнутог још у време Турака, у којем су се после Првог светског рата налазили Војни и Статистички одсек Београдске општине.<sup>1242</sup>



Сл. 194 Зелени венац, око 1940. (извор: колекција Милоша Јуришића)

Амбијент дела града око савремене пијаче Зелени венац уређене 1926. године, а нарочито парни фронт улице истог назива на којем је требало подићи пословну зграду Општинске штедионице и заложног завода, од краја двадесетих година постепено је мењао своје рухо (сл. 194). На месту старих приземних и једносратних објеката, често трошних и скромне архитектуре, подизани су нови вишеспратни стамбено-пословни објекти. Почетак ове трансформације, на потезу који би данас омеђили улицама Сремском и Царице Милице, означила је изградња троспратне зграде Софије Медовић 1928. године, на данашњем кућном броју 12, према пројекту архитекте Александра Јанковића. Убрзо, већ 1931. године, овој згради у суседству су се придружили зграда трговца Богољуба Стојановића према нацрту Валерија Сташевског (Зелени венац бр. 8) и кућа апотекара Милосава Јовановића (Зелени венац бр. 14) према пројекту Јордана Петровића, а наредне 1932. године четвороспратница изграђена по плановима Драгише Брашована (Зелени венац бр. 10). Новоподигнути објекти су започели потпуно преиначавање визуелног лика овог дела града, а изградња Општинске штедионице и заложног завода града Београда којом ће се и коначно формирати овај улични низ, доминантном висином, запремином и великом површином плошног модерног фасадног платна, допринеће његовом осавремењивању.

<sup>1241</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 7-26-1935. Уговором између Градског поглаварства града Београда и Општинске штедионице и Заложног завода града Београда од 21. фебруара 1935. године, регулисано је да град штедионици уступа на уживање општинско земљиште, које ће штедионица користити све док буде служила циљу коме је намењена, у супротном зграда која се подигне прелази у својину општине без надокнаде. Штедионица ће плаћати месечну закупнину, а порез на земљиште београдска општина. ИАБ, ОГБ, ТД ф 7-26-1935.

<sup>1242</sup> Аноним, *Свечано освећење нове зграде Општинске штедионице...*, 782.

Коначном додељивању локације за општинску штедионицу претходио је конкурс за израду идејних скица за подизање пословне зграде са становима особља, расписан у последњем кварталу 1934. године на којем су учествовали југословенски архитекти. На конкурс, на који је приспело укупно четрдесет један рад, прву награду освојио је архитекта Живојин Живојиновић, другу Јосиф Најман, трећу Маријан Ивацић а откупљени су радови Мише Манојловића и Исака Азриела, Николаја Шилова и Сенише Савића.<sup>1243</sup> Након завршеног конкурса радови су били изложени у сали Београдске општине у Узун Мирковој улици бр. 1. Међутим, до данас нам је познат изглед изузетно малог броја пристиглих радова међу којима три конкурсне верзије архитекте Миладина Прљевића,<sup>1244</sup> а потом заједнички пројекат архитеката Јосифа Најмана и Живојина Ј. Живојиновића,<sup>1245</sup> настао највероватније одмах након конкурса на сугестију наручиоца. Конкурсна решења условљена обликом и величином парцеле, а потом наменом будућег објекта и потребом да се задовољи његов функционални аспект, имала су једну заједничку карактеристику, у исто време остављала су утисак модерности и декоративности, постигнут различитим ликовним средствима. У случају Најмановог и Живојиновићевог рада однос модерног и декоративног постигнут је употребом савремене конструкције и модерног архитектонског приступа,<sup>1246</sup> као и употребом луксузних материјала и комбиновањем њиховог различитог колорита, што је била једна од основних одлика скоро свих Најманових објеката и једна од суштинских карактеристика његовог архитектонског израза. Важна ставка конкурса, како наводи архитекта Бранислав Којић у свом сумарном приказу архитектонских утакмица претежно из четврте деценије прошлог века, била је да расписивач конкурса исплатом награда и откупа постаје апсолутни и неограничени сопственик ауторских права.<sup>1247</sup> С тим у вези, претпостављамо да је инвеститор на крају предложио да аутори првонаграђене и другонаграђене идејне скице заједно израде главни пројекат, што није била ретка пракса. О овоме су обавестили и Београдску инжењерску комору, односно да је приложени елаборат, заједнички рад аутора Најмана и Живојиновића, који су регистровали 30. марта 1935. године.<sup>1248</sup> Иако првобитне планове са техничким описом потписују као тим Најман и Живојиновић, све накнадне измене потписао је искључиво Јосиф Најман,<sup>1249</sup> о чему је такође обавештена Београдска инжењерска комора 26. октобра 1936. године.

---

<sup>1243</sup> Аноним, *Идејна скица за Општинску штедионицу*, Време 30.12.1934, 8.

<sup>1244</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 7-26-1935; М. И. Просен, *Ар деко у српској архитектури...*, 313-314.

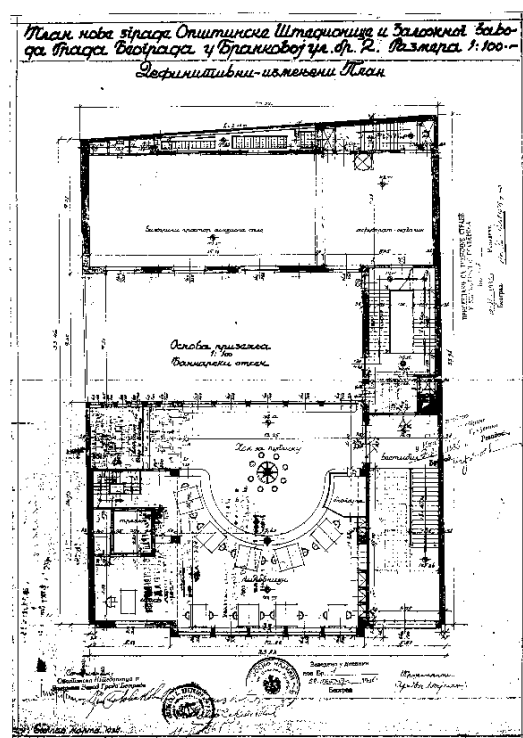
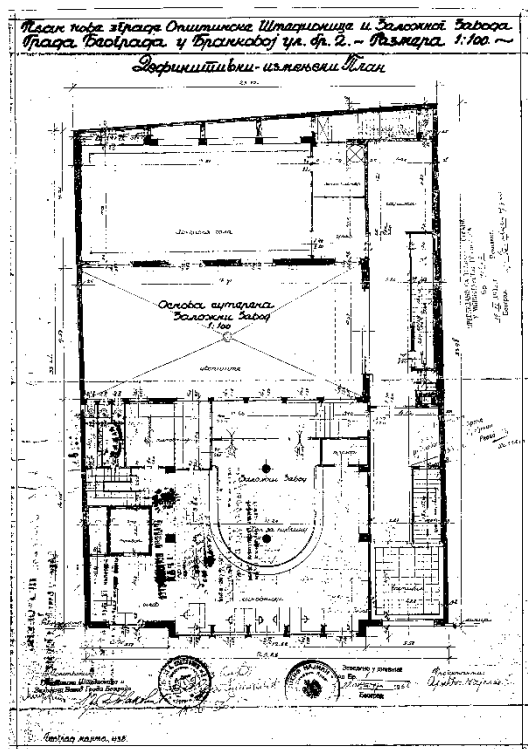
<sup>1245</sup> Мало познати архитекта, дипломирао је на чешкој Високој техничкој школи у Прагу, диплома му је призната у Београду 14. марта 1931. године. В. С. Марковић, *Наведено дело*, XIX.

<sup>1246</sup> Начела модерне архитектуре на Општинској штедионици анализирана су заједно са примерима многих других јавних објеката у Београду, подигнутих у периоду између два светска рата. В. Панић, *Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941...*, 181-184.

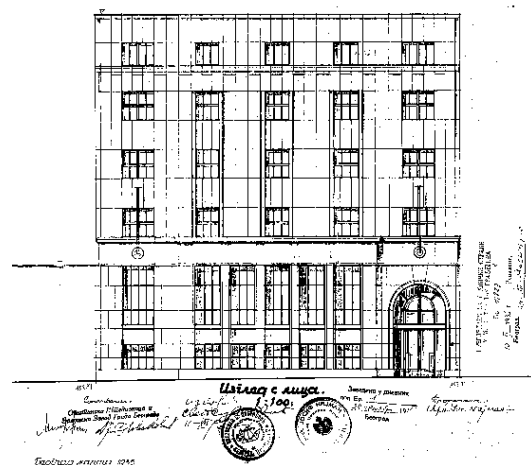
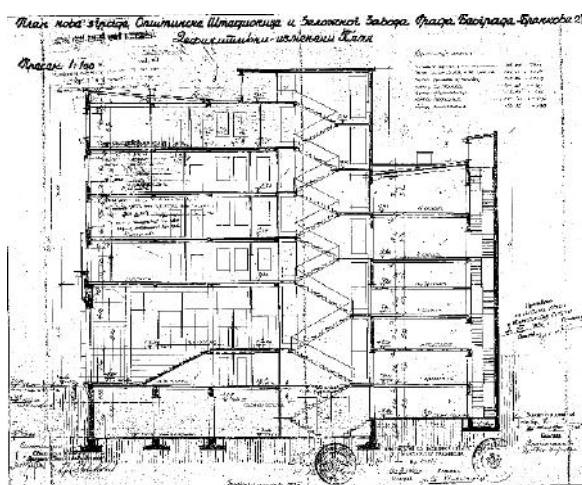
<sup>1247</sup> Б. Којић, *Друштвени услови развоја архитектонске струке у Београду 1920-1940. године...*, 255.

<sup>1248</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 7-26-1935.

<sup>1249</sup> Исто.



Сл. 195 и 196 Јосиф Најман, Општинска штедионица, Зелени венац 16, основа сутерена и приземља (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 7-26-1935)



Сл. 197 и 198 Јосиф Најман, Општинска штедионица, Зелени венац 16, подужни пресек и изглед фасаде (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 7-26-1935)

Након што је априла 1935. године одобрено подизање зграде, уследили су грађевински радови.<sup>1250</sup> Изненађујуће је ниска била предрачунска вредност, свега 2.500.000 динара, нарочито ако се узме у обзир да је планирано подизање објекта у основи површине 595,95 м<sup>2</sup> са подрумом, сутереном, приземљем, три спрата и мансардом. Радови су почели 15. јула 1935. године, а изводио их је Најманов поуздани

<sup>1250</sup> С обзиром на намену објекта, поред Градског поглаварства града Београда надлежно је било и Министарство грађевина.

сарадник са којим је реализовао већ низ објеката Светислав С. Цветковић уз техничку сарадњу архитекте Милутина Јовановића.<sup>1251</sup> Свечано освећење темеља обављено је на јесен, 31. октобра 1935. године у оквиру прославе Светског дана штедње.<sup>1252</sup> Како су обичаји градње налагали повеља је узидана у темеље зграде. Већ почетком наредне године, у „Београдским општинским новинама“ јавности је стављен на увид изглед будуће зграде штедионице.<sup>1253</sup>

Током извођења радова, накнадним изменама повећана је и вредност радова,<sup>1254</sup> тако да је укупна цена коштања износила 4.000.000 динара, што је било адекватније објекту овакве намене. Изградња и унутрашње уређење здања трајали су све до 18. октобра 1936. године, а истог месеца на Светски дан штедње обављено је освећење зграде. Овом чину присуствовали су министри, гувернер Народне банке, краљев изасланик, представници београдских установа и већници града Београда,<sup>1255</sup> што говори о значају подизања зграде за релативно младу финансијску установу.



Сл. 199 и 200 Јосиф Најман, Општинска штедионица, Зелени венац 16, изглед након изградње 1936. и 2017. (извор: лево колекција Милоша Јуришића; десно фотографија аутора)

<sup>1251</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 7-26-1935.

Најман је са Светиславом Цветковићем до тада извео објекте у Крунској бр. 64, Гаврила Принципа бр. 23, Бањичких жртава бр. 20, Делиградској бр. 21, Боже Јанковића бр. 12.

<sup>1252</sup> Аноним, *Грађење палате Општинске штедионице. Освећење темеља извршиће се у оквиру прославе дана штедње*, Политика 26.10.1935, 13; Аноним, *На светски дан штедње свечано су освећени темељи Општинске штедионице у Београду...*, 711.

<sup>1253</sup> Аноним, *Пројекат нове Општинске штедионице града Београда...*, 121.

<sup>1254</sup> *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу новембру и то: од 1 до 30 новембра 1936. године*, ОН 14.12.1936. У питању су мање преправке из марта 1935, потом преправке из јуна 1935. и октобра 1936. године.

<sup>1255</sup> Аноним, *Свечано освећење нове зграде Општинске штедионице*, Политика 1.11.1936, 14; Аноним, *Свечано освећење нове зграде Општинске штедионице...*, 782.

Зграда општинске штедионице је пројектована као објекат двотрактне основе, који по својој суштини чине два корпуса, улични и дворишни, међусобно повезана у јединствену функционалну целину са слободном површином дворишта у средишту (сл. 195, 196). Грађена је са армиранобетонским међуспратним конструкцијама, чији су зидови изведени од опеке у кречном, цементном и продужном малтеру, дрвеном кровном конструкцијом и кровним покривачем од лима. Структурално, грађевина је требало да обезбеди простор за смештај администрације Општинске штедионице, њених магацина, и станова за особље. Обједињавање више намена поставило је пред ауторе захтевне функционалне али и конструктивне задатке, које су наметали специфични технолошки и технички аспекти типологије зграде. Решења за постављене захтеве пронашли су у промени спратних висина нестандардној волуметрији простора, и диспозицији степенишних вертикала, као и смакнутим нивоима етажа уличног и дворишног тракта у којем су висине спратова нешто ниже у односу на оне у уличном крилу (сл. 197). Унутрашњом организацијом у подруму су смештене просторије за централно грејање и складиштење огрева, као и магацини и оставе станара. Сутерен, постављен у нивоу улице, намењен је заложном заводу у чијем средишту се налази простор за клијенте, око којег је отворен простор за чиновнике и трезор. У овом нивоу уличног крила, у десном углу, налази се главни улаз за клијенте. Повезивао је сутерен и приземље, једине етаже планиране за рад са јавношћу и уједно је чинио везу са двориштем и трактом у дворишту. У наставку главног улаза, повучено у задњи план, постављена је степенишна комуникација, које повезује оба корпуса у јединствену архитектонску целину и представља спону између свих етажа од подрума до мансарде. У истом нивоу дворишног крила пројектом је предвиђена аукцијска сала која је својом висином обухватила нивое сутерена и приземља, као и гаража. Приземље је одређено за банкарски сектор једнаког просторног распореда као и сутерен. У средишту репрезентативног простора око слободностојећих стубова предвиђен је полукружни шалтерски пулт за клијенте око којег су отворени радни простори за чиновнике. На првом спрату било је седиште дирекције општинске штедионице са низом репрезентативних канцеларија оријентисаних ка улици: канцеларије председника, директора, секретарице и секретара, као и сала за састанке. Испред ових канцеларијских простора изведена је чекаоница, просторије за архиву и телефонирање из којих се излази на дугачку пространу терасу окренуту ка дворишту штедионице. У дворишном тракту на овом нивоу, као и на другом и трећем спрату, налазе се магацини. На другом спрату уличног тракта је смештено банчино књиговодство са низом канцеларија, веома сличног просторног распореда као ниво првог спрата. Следећи, трећи спрат првобитно планиран за станове особља, у коначном пројекту заузео је један комфоран и луксузан вишесобни стан. Попут свих Најманових станова, и овде су собе и салони окренути ка улици а помоћни блок ка дворишту. На мансарди су смештена два једнособна и један двособан стан до којих се долазило преко заједничке терасе, веома једноставних структура, са собама ка улици. На овом нивоу су и сушионица, перионица и остава.



Сл. 201 Јосиф Најман, Општинска штедионица, Зелени венац 16, улазна врата  
(извор: Уметнички преглед бр. 3, 1937, 90)

Сходно наменама сваког појединачног тракта била је и његова унутрашња завршна обрада. Тако је главни улаз у објекат, који води до просторија у сутерену и приземљу, урађен у мермеру и то различитим црним, сивим и белим нијансама, што је допринело утиску отмености и репрезентативности, потпуно примереном пословној намени банке (сл. 202-209). Једнако луксузно у мермеру је изведено степениште. Подови хола намењеног клијентима обрађени су керамичким мозаиком, а у осталим просторима обложени су паркетом. Адекватно оваквој обради плафони су изведени у гипсу. На првом, другом и трећем спрату плафони су у главним просторијама изведени у гипсу, док је на подовима паркет. На мансарди плафони и зидови су изведени у кречном малтеру, а подови у терацу и паркету. Керамичке плочице су стављене у свим тоалетима, кухињама и купатилима, осим у онима на мансарди. Преостала два степеништа у објекту изведена су у вештачком камену. У уличном тракту изведен је особни лифт, док је у дворишном теретни. У оба тракта уведено је централно грејање, што је доприносило удобности рада и становања.

Унутрашња обрада дворишног крила била је значајно сведенија, имајући у виду да је више служила као магацински простор. Подови свих спратова, осим сутерена, били су изведени у цементној кошуљици, а зидови и плафони кречени. Под у сутерену, с обзиром да се у њему налазила аукцијска сала, био је обложен паркетом. Дворишни тракт, са задње стране, имао је још једно мање споредно степениште. Како је двориште у ствари представљао простор између два тракта, оно је било само бетонирано без икаквог специјалног уређења. Фасаде дворишног крила изведене су у продужном малтеру једноставне архитектонске обраде, сходно својој намени и полажају у унутрашњости парцеле.





Сл. 202 и 203 Јосиф Најман, Општинска штедионица, Зелени венац 16, улазни хол и степенице, 2019. (извор: фотографија аутора)

Прочеље уличног објекта је обложено природним каменом у две различите нијансе, што даје утисак полихромије и декоративности плошној фасадној површини (сл. 198, 199, 200). Чврст постамент читавог здања, издвојен јединственим обликовним поступком, обухвата прва два надземна нивоа, сутерен и приземље. Тамна боја мермерне оплате, у контрасту са светлом нијансом природног камена на вишим етажама, ствара утисак стабилности и снаге, који додатно, на симболичан начин, наглашава пословну функцију најнижих етажа намењених раду с клијентима. Његова ликовна обрада, заједно са величином, обликом и обрадом прозора и главних улазних врата, истовремено најављују репрезентативност ентеријера. Централни мотив најниже партије, која је од сегмента горњих етажа одвојена јаким профилисаним венцем, чини наглашени ризалит који је носио парпетно поље са називом институције. Посебно наглашен архитектонски елемент и важан детаљ фасаде представљају лучно завршена главна улазна врата (сл. 201). Изведена потпуно у складу са архитектуром и естетиком зграде посебно су привлачила пажњу пролазника, савременика и стручне јавности. Обликом су пратила монументални, лучни портал обложен мермером. Изведена у металу, са правилном геометријском поделом и стакленим површинама представљала су својеврстан излог за луксузно обрађен простор вестибила. Како је навео архитекта Бранислав Маринковић у чланку посвећеном управо теми улазних врата који је, између осталих, илустровао фотографијом портала Општинске штедионице, „по њима треба да се наслути намена зграде, величина просторије и врста рада који се у дотичној установи обавља“.<sup>1256</sup> Он је решење овог портала издвојио као добар пример улазних врата на објектима „чије су фасаде рађене у савременом, тзв. Модерном стилу.“<sup>1257</sup> Тумачећи њихову важност, нарочито у савременој архитектури коју карактерише упрошћеност декоративних

<sup>1256</sup> Б. Маринковић, *Улазна врата у савременој архитектури...*, 90.

<sup>1257</sup> Исто.

линија, Маринковић на крају закључује да улазна врата архитектура дају могућност за стварање нових декоративних форми: пажљивом студијом цртежа и избором материјала она могу бити украс фасаде и обележити карактер и намену зграде. Сагледавајући улазна врата Општинске штедионице у овом контексту, њихова префињена и истовремено репрезентативна обрада и обликовање, уз вешту употребу колорита фасадне облоге и геометризаних детаља појединих архитектонских елемената, дала је особен идентитет и печат читавој композицији.



Сл. 204 и 205 Јосиф Најман, Општинска штедионица, Зелени венац 16, улазни хол, шалтер сала, 2019. (извор: фотографија аутора)

Горњи део фасадног платна од првог спрата до мансарде, обложен светлом бојом камена, карактерише уједначена ритмика прозорских отвора, од којих су они у бочним партијама шири од средишњих. Истовремено, прозори највише етажне, то јест мансарде која се у елевацији чита као четврти спрат, нижи су од прозора доњих спратова. Средишњи сегмент горњег дела фасаде прати ризалит постамента. Изведен у зидној равни, он је наглашен само трима профилисаним вертикалама које обухватају прозоре од првог до трећег спрата. Као и на другим Најмановим објектима, попут рама слике, и овде је архитектонска композиција крунисана јаким профилисаним венцем. На основу укупне морфологије објекта али и решења детаља попут овог завршног елемента, препознатљивог за тада већ богат архитектонски опус Јосифа Најмана, претпоставка је да је он остварио значајнији удео у пројектовању у односу на колегу Живојиновића. Исто се може рећи и за примењени принцип завршне обраде екстеријера и ентеријера, које одликују препознатљиви елементи Најмановог модерног стила: наглашене вертикале фасаде оличене у низовима отвора (prozora и главних улазних врата), истицање средишње партије плитким ризалитом и полихромија остварена комбиновањем различитих врста и нијанси камена. Као добар познавалац племенитих и скуких грађевинских материјала, Најман је највероватније био тај који је зналачки употребио њихова специфична естетска својства и остварио јединствено архитектонско решење pročелја Општинске штедионице. Сходно томе, иако пројектован у коауторству, архитектуру банкарског објекта на Зеленом венцу склони смо да тумачимо из угла пројектантске естетике Јосифа Најмана.

Модернистичке вредности зграде биле су препознате од стране Најманових колега савременика још у време подизања. Архитекта Бранислав Маринковић је чланак

посвећен „новом стилу у архитектури“, у којем говори о основним карактеристикама, вредностима и употреби модерног стила, уз приказе стамбене зграде Пензионог фонда Беоцинске фабрике цемента Драгише Брашована, кућу Јосифа Шојата у Бранковој улици Петра и Бранка Крстића и кућу Милисава Ћировића изведену према пројекту Миладина Прљевића, публиковао и фотографију новог објекта штедионице.<sup>1258</sup> Да је Најман остварио вредно дело модернизма у националној архитектури, говоре и каснија тумачења његовог опуса.<sup>1259</sup> Њена архитектура је окарактерисана као модерна са „извесним реминисценцијама на време еклектике и академизма“<sup>1260</sup> односно као зрели модернизам, „али са доста сећања на традиционално градитељско наслеђе“ На основу свега претходно изнетог, можемо да закључимо да зграда Општинске штедионице јесте репрезентативан пример зреле фазе београдске модерне архитектуре четврте деценије прошлог века са изразито наглашеним ауторством Јосифа Најмана. Поједине сегменте те морфологије, који су у претходним тумачењима означавани као реминисценција на традиционалне архитектонске облике, у ствари пратимо на његовим раније изведеним делима и представљају јасну особеност Најмановог стила.



Сл. 206 и 207 Јосиф Најман, Општинска штедионица, Зелени венац 16, шалтер сала, детаљ оградe степеништа, 2019. (извор: фотографија аутора)

Након Другог светског рата, објекат некадашње Општинске штедионице постао је седиште Београдске банке, којој је касније припојена нова пословна вишеспратница подигнута у периоду 1956-1960. године, према пројекту архитектке Милице Штерић.<sup>1261</sup> Позиционирана на углу улица Зелени венац и Царице Милице бр. 2, пословна кула је својом урбанистичком позицијом и волуменом остварила складан однос са постојећим објектом штедионице.

<sup>1258</sup> Б. Маринковић, *Нови стил у архитектури...*, 248-250. Бранислав Маринковић испод фотографије Општинске штедионице потписује Најмана и Живојиновића као ауторе. Међутим, Београдска инжењерска комора је октобра 1936. године од стране инвеститора обавештена да је аутор изведеног објекта Јосиф Најман (документ датиран 26.10.1936). ИАБ, ОГБ, ТД ф 7-26-1935.

<sup>1259</sup> А. Кадијевић, *Архитект Јосиф Најман (1894-1951)*..., 104; Д. Ђурић-Замоло, *Јевреји - градитељи Београда до 1941. године...*, 232; С. Г. Богунović, *Navedeno delo (I)*, 611.

<sup>1260</sup> Д. Ђурић-Замоло, *Јевреји - градитељи Београда до 1941. године...*, 232.

<sup>1261</sup> Објекат се изворно градио за пословну зграду предузећа за пројектовање „Енергопројект“. А. Бркић, *Знакови у камену. Српска модерна архитектура 1930-1980*, Београд 1992, 170-173; Р. Мрљеш, *Зграда „Енергопројекта“ у Београду архитектке Милице Штерић: висока модерна као парадигма урбане конзервације*, Наслеђе XXI, Београд 2020, 125-138.



Најманова пословна зграда до недавно се користила у административне сврхе. Након иселења Беобанке, дуги низ година у њој се налазила једна од филијала пореске управе Града Београда. Међутим, услед мењања корисника, потом напуштања објекта и неодржавања, данас се налази у веома запуштеном и руинираном стању, обухватајући и лоше физичко стање фасаде што захтева опсежне радове на санацији и реконструкцији. С обзиром на то да је заштићена као један од објеката посебних архитектонских и културно-историјских вредности и да је део интегралних вредности ширег простора којем припада, утврђене мере заштите представљају један од сигурносних механизма очувања не само објекта већ и ауторске архитектуре Јосифа Најмана.<sup>1262</sup>



Сл. 208 и 209 Јосиф Најман, Општинска штедионица, Зелени венац 16, детаљ оградe степеништа, унутрашња врата, 2019. (извор: фотографија аутора)

Након завршетка радова на згради Општинске штедионице Јосиф Најман је значајним делом свог ангажмана био посвећен реализацији привредних комплекса, који ће по својој суштини обележити његов професионални рад у другој половини четврте деценије XX века. У јеку изградње топионице у Зајачи, започињања радова на градњи комплекса Државне маркарнице, као и пројектовања фабрике прецизне механике „Телеоптик“ у Земуну, реализовао је **Југословенски павиљон на сајму у Будимпешти**, једини објекат овог типа и намене у целокупном опусу.<sup>1263</sup> Иако по типу припада привременим излагачким објектима, с обзиром на то да је реализован за потребе приказивања пословних и привредних достигнућа националне привреде, сходно намени пословања анализираће се у односу на ова сродна утилитарна здања.

Међународне изложбе приређиване различитим поводима и у различитим контекстима представљале су и репрезентацију појединих националних, регионалних или колонијалних културних наратива путем архитектуре изложбених павиљона. То приказивање функционисало је као својеврстан систем културног и вредносног

<sup>1262</sup> Општинска штедионица, од 2017. године, заштићена је у оквиру просторно културно-историјске целине „Историјско језгро Београда у Београду“.

<sup>1263</sup> АЈ, 65-283-864; АЈ, 65-286; АС, ПС-44; S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 1004.

означавања.<sup>1264</sup> Излагачка стратегија и архитектура југословенских националних павиљона након 1918. године постали су веома важан део културне политике Краљевине Југославије и оперативан дискурс конструкције југословенског идентитета.<sup>1265</sup>



Сл. 210 Јосиф Најман, Југословенски павиљон у Будимпешти, општи изглед (извор: АЈ, 65-283-864)

Иако су званични позиви за учествовање на сајмовима у Будимпешти на државном нивоу уследили већ 1921. године, посебно због чињенице да су мађарски индустријалци одмах након рата добијали поруџбине од владе Краљевине СХС,<sup>1266</sup> морало је да прође скоро пуних десет година како би југословенски привредници, као званични представници државе, излагали на овом међународном догађају. Краљевина Југославија на будимпештанском сајму је први пут изложила своје производе тек 1930. године.<sup>1267</sup> Међутим, ни тада није имала засебан национални павиљон, већ су

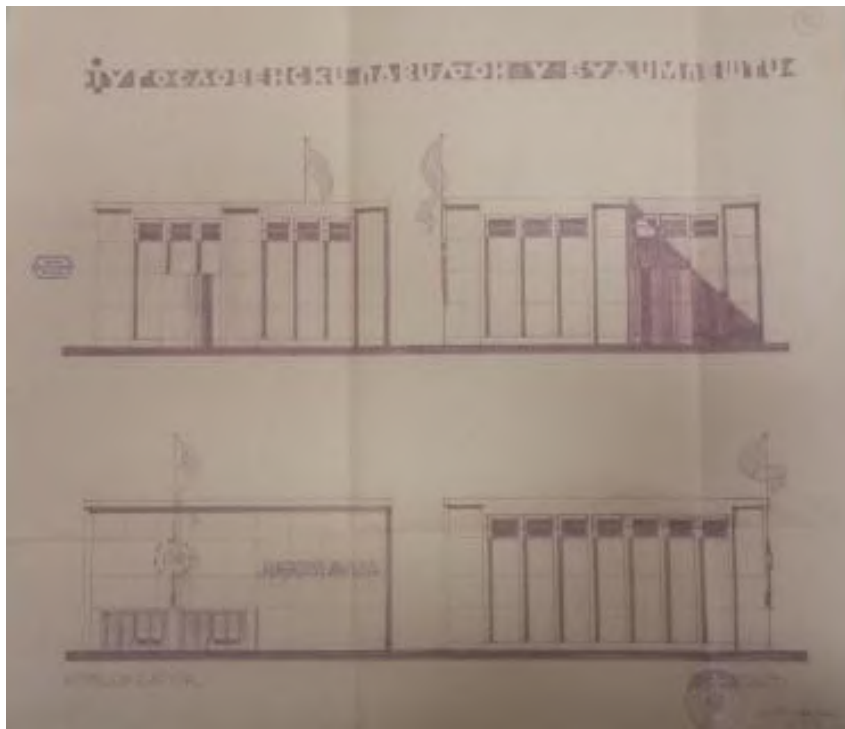
<sup>1264</sup> А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941...*, 63; А. Стаменковић, *Наведено дело*; А. Stamenković, *Nacionalni paviljoni na međunarodnim izložbama kao primeri državne umetnosti: 1918-1941*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, А. Kadijević, А. Pijevski (ur.), Beograd 2021, 75-79.

<sup>1265</sup> А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941...*, 63; А. Стаменковић, *Наведено дело*.

<sup>1266</sup> АЈ, 65-283-864.

<sup>1267</sup> Позиви за учествовање на будимпештанском међународном сајму стизали су скоро сваке године. Посебно интензивни уследили су децембра 1927. за учествовање на двадесетом сајму под покровитељством Краљевског Мађарског Министарства трговине, наредне 1928. године. Са циљем да се учврсте и разгранају међународни економски односи, намера организатора је била да се поред мађарских индустријских производа, као и производа држава са Запада и Блиског Истока, изложе најзначајнији производи занатства и примењене уметности респектабилних држава, а потом и сировине и полуобрађени производи из колонија. Тим поводом Трговачка и индустријска комора у Будимпешти преко амбасадора КЈ позвала је југословенске фабрике и занатлије, а у њиховом позиву први пут се помиње и изградња засебног националног павиљона, чије трошкове градње би у том случају сносили сами излагачи. Истим поводом огласила се и Повлашћена Трговинска агенција Краљевине СХС, која је у писму упућеном Одељењу за спољне послове Министарства трговине и индустрије изнела мишљење да би на јубиларном двадесетом међународном сајму у Будимпешти наша Краљевина требало да буде репрезентативно заступљена, као и да агенција намерава да подигне угледни југословенски павиљон у којем би се изложили туризам, рударство, дрвна индустрија, ћилимарство, кујунцилук, резбарство, народно везиво, култура

југословенски излагачи изложили своје производе у приватном павиљону, који је подигао почасни генерални конзул у Будимпешти Др. Б. Павлиновић. Павиљон није носио назив „Павиљон Краљевине Југославије“ нити је имао државни грб, већ је носио натпис „Југословенски излагачи“.<sup>1268</sup>



Сл. 211 Јосиф Најман, Југословенски павиљон у Будимпешти, изглед фасада (извор: АЈ, 65-283-864)

С обзиром на велики број привредних манифестација које су се одржавале изван југословенских граница, Министарство трговине и индустрије је 1937. године изнело став да би Краљевина Југославија требало да учествује само на догађајима у државама са којима нас повезују највећи економски интереси, као и у онима које учествују на међународним сајмовима у Београду, Загребу и Љубљани и то у својим националним павиљонима. Међу таквим државама посебно се истичу Немачка, Француска, Италија, Чехословачка, Аустрија, Мађарска и Румунија, које су имале своје сталне павиљоне на београдском и/или загребачком сајму. С друге стране Краљевина Југославија, иако је учествовала на многим сајмовима попут оних у Паризу, Барселони, Солуну, свој једини стални национални павиљон имала је на сајму у Милану.<sup>1269</sup> С обзиром на мере штедње а узимајући у обзир интересе привреде, јачање извоза и унапређивање иностраног промета, Министарство је остало при томе да се у већини држава и даље излаже у њиховим сајамским павиљонима, осим у Будимпешти где би се подигао национални

---

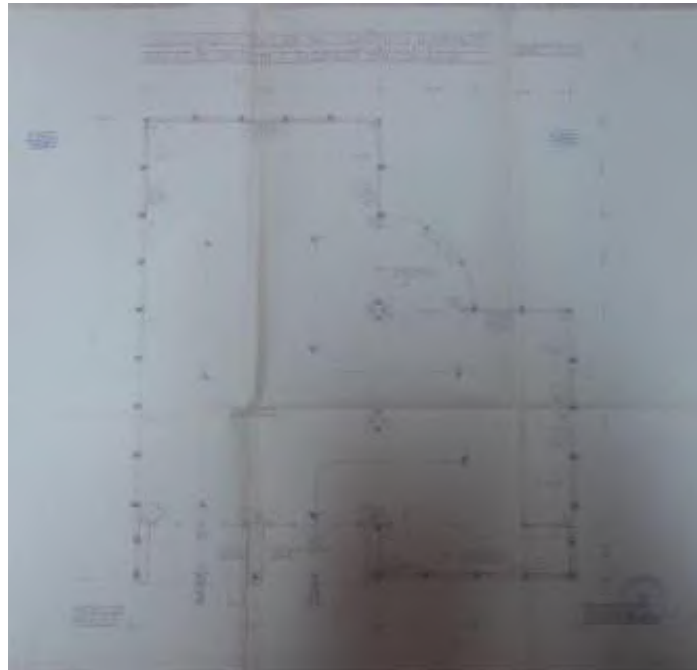
дувана, памук, опијум и све друго што би могло да прикаже богатство и привредни напредак земље. АЈ, 65-283-864.

<sup>1268</sup> Исто.

<sup>1269</sup> Без обзира на то што су управе већине ових сајмова тражиле подизање националног павиљона, као стабилне и дугогодишње грађевине. АЈ, 65-286.



павиљон.<sup>1270</sup> Интензивирање привредних односа било је подстакнуто политичким разлозима, а њих су пратиле и културне везе. Односи са централним силама су почели да се нормализују почетком тридесетих година прошлог века да би од средине деценије постали наглашени. У то време су обновљени и односи са Мађарском, када је дошло до оснивања Југословенско-мађарске лиге у Будимпешти (1938). Организациони посао око излагања производа домаће индустрије и привреде на међународним сајмовима реализовао је Трговински музеј Министарства трговине и индустрије.



Сл. 212 Јосиф Најман, Југословенски павиљон у Будимпешти, основа приземља (извор: АЈ, 65-283-864)

Позив за учествовање на будимпештанском сајму од 29. априла до 9. маја 1938. године упутило је Краљевско мађарско посланство неколико месеци раније, крајем 1937.<sup>1271</sup> На захтев Управе сајма, а у складу са државним интересима, Министарство трговине и индустрије у договору са Министарским саветом, одлучило је да подигне национални павиљон Краљевине Југославије. Како Будимпешта још увек није имала земљиште трајно одређено за сајамске потребе, већ се међународни сајам приређивао у парку на којем је подигнуто свега неколико трајних и чврстих грађевина, и Југославија је попут других држава одлучила да подигне привремене национални павиљон од лакших материјала који ће служити само током трајања сајма.

За пројектанта привременог националног павиљона изабран је Јосиф Најман, архитекта који је с једне стране стекао значајан углед у привредним круговима, а с друге стране његово породично порекло водило је управо из мађарске престонице. Пројекат павиљона је настао марта 1938. године. Обавезе извођача радова, поред подизања

---

<sup>1270</sup> Исто. Такође као мера штедње одустало се од учествовања на сајмовима у Паризу, Лиону, Ници, Бриселу и Бечу, док је као неопходно означено учествовање на међународним сајмовима у Лајпцигу, Прагу, Милану, Будимпешти и Пловдиву.

<sup>1271</sup> АЈ, 65-283-864.

павиљона и прибављања потребних дозвола за његову градњу, односиле су се и на демонтажу објекта након затварања сајамске манифестације. Југословенски павиљон на међународном сајму у Будимпешти био је једини објекат привременог карактера који је Најман пројектовао и једини његов објекат који је у простору постојао свега десетак дана. О спољашњем изгледу, обликовању, материјализацији и просторној организацији павиљона данас сазнајемо из до скоро непознате пројектне документације сачуване у Архиву Југославије.<sup>1272</sup>



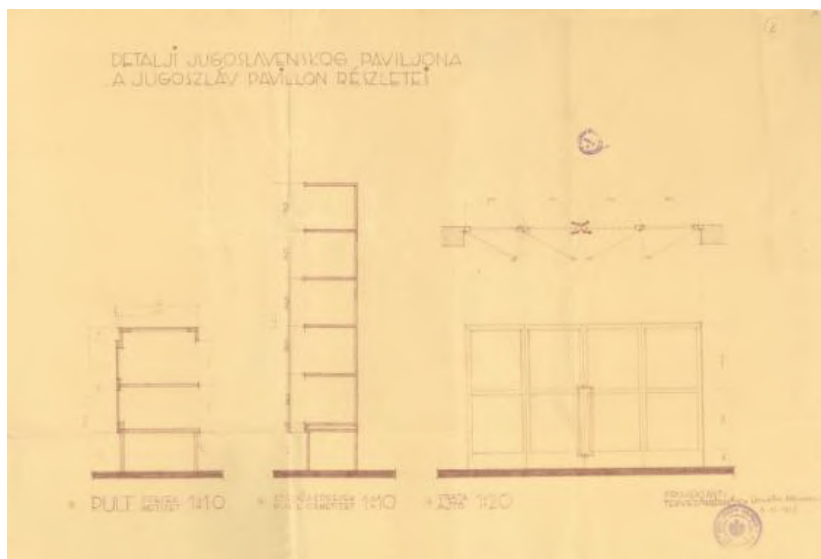
Сл. 213 Јосиф Најман, Југословенски павиљон у Будимпешти, изглед грба и натписа на фасади (извор: АЈ, 65-283-864)

Укупне површине 294 м<sup>2</sup>, пројектован је као слободностојећи павиљон основе у облику латиничног слова „L”, у непосредном окружењу националних павиљона Индије и Италије. Иако привременог карактера, узимајући у обзир укупну цену коштања радова од 320.000 динара закључујемо да је његова и спољашња и унутрашња обрада опредељена да и архитектуром, поред изложених производа, на репрезентативан начин представи привреду земље. Павиљон пројектован потпуно модерним архитектонским језиком, равних и јасних линија, пуних кубичних волумена и функционалне просторне организације, изведен је са дрвеном конструкцијом која је са обе стране била обложена даскама (сл. 210, 211). Фасаде су додатно прскане продужним малтером у светло жуто-крем боји, док су с друге стране у ентеријеру зидови кречени. Наткривање павиљона изведено је конструкцијом од дрвене грађе покривене кровном хартијом. Са унутрашње стране плафон је предвиђен од белог платна затегнутог на такав начин да чини потпуно хоризонталну површину. С обзиром на то да је излагачка намена захтевала велике и чисте зидне површине, природно осветљење павиљон је добијао кроз прозорске отворе постављене у горњим површинама зидова, одмах испод кровне конструкције, изузев главне фасаде на којој је пуно зидно платно. У ентеријеру павиљона под је био обложен храстовим паркетом, док су зидови до висине 1,10 м обложени храстовим фурниром. У јединствено решеном отвореном простору којим је омогућено несметано кретање кроз

<sup>1272</sup> Исто.

изложбenu поставку националних производа, за потребе излагања дуж зидова су постављене четири витрине од меког дрвета и шперплоча, затим два пулта од храстовог фурнира којима је дефинисан простор продавнице, као и полице од меког дрвета у продавници и информационом центру позиционираном одмах десно од улаза (сл. 212, 214).

Утиску репрезентативности, поред оствареног контраста тамније боје дрвених облога и мобилијара и светле боје горњих површина зидова и плафона, доприносиле су широке степенице и подести изведени у вештачком камену и полирани у белом цементу, који су заједно са паром широких врата, јасне геометријске поделе, чинили репрезентативни улаз у павиљон. Националним обележјима истакнутим на главној фасади павиљона поклоњена је посебна пажња. Јарбол за заставу, симетрично постављен између двојних улазних врата, израђен од дрвета на гвозденим конзолама носио је државни грб, који је као и натпис Југославија аплициран на десној горњој половини фасаде, израђен од дрвета и гипса. Управо ова три архитектонска елемента: улаз, јарбол са заставом и грбом и натпис, чинили су кључне репрезентативне декоративне елементе плошног фасадног платна (сл. 213). Преостале три фасаде одликује графизам уских и витких вертикалних лезена, које се континуирано пружају читавом висином фасада. Утиску стабилности и чврстине павиљона доприносе масивни четвртасти стубови постављени на сва четири угла објекта, посебно наглашени у спољашњем обликовању, као и два стуба у централном делу подужних бочних фасада.



Сл. 214 Јосиф Најман, Југословенски павиљон у Будимпешти, детаљи павиљона: пулт, полице, врата (извор: АС, ПС-44)

Одабир језика модерне архитектуре и естетике био је сасвим очекиван за изглед југословенског павиљона у Будимпешти. Непуну годину раније отворен је београдски сајам, савремен архитектонско-урбанистички комплекс са низом домаћих и иностраних павиљона, значајним примерима модерног градитељства и ликовности, примерима функционалне просторне организације објеката овог типа и намене и репрезентима

привредних и културних достигнућа својих држава.<sup>1273</sup> С друге стране, учешће Краљевине СХС, касније и Краљевине Југославије, још од средине треће деценије прошлог века и првих скица за национални павиљон за Међународну изложбу модерних и примењених индустријских уметности у Паризу 1925. године за потребе првог међународног приказивања културе новостворене државе, потом конкурсних решења за национални павиљон у Филаделфији 1926. године истовремено су представљали раскид са пређашњим и најављивали нове форме као адекватан естетски израз у репрезентацији државе.<sup>1274</sup> Уследила су потом модерна архитектонска решења националних павиљона у Барселони 1929. и Милану 1931. године,<sup>1275</sup> а одабир савременог израза у званичном представљању привреде и културе нације додатно је потврдио павиљон изведен према пројекту Јосипа Сајсла на великој изложби у Паризу 1937. године „Уметност и техника у модерном животу“.<sup>1276</sup> У контексту представљања државе на међународном плану модерна архитектура је била оличење њеног привредног, индустријског и политичког прогреса. Истовремено, на измаку четрвте деценије ХХ века, она је била логичан и једини могући избор Јосифа Најмана као архитекте, са којим је у сагласју био актуелни друштвени и архитектонски контекст.

---

<sup>1273</sup> А. Секулић, *Први Београдски сајам између првог и другог светског рата*, ГМГБ IV, Београд 1957, 587-594; М. Вукотић-Лазар, *Старо београдско сајмиште*, ГГБ LI, Београд 2004, 143-168; М. Вукотић-Лазар, *Старо београдско сајмиште. 70 година од отварања Првог београдског међународног сајма узорака*, Инфо Урбанистички завод Београд, специјално издање, Београд септембар 2007; Љ. Благојевић, *Нови Београд оспорени модернизам*, Београд 2008, 254-266; С. Михајлов, *Рајко М. Татић 1900-1979...*, 50-69; А. Стаменковић, *Наведено дело*, 274-300.

<sup>1274</sup> Љ. Благојевић, *Modernism in Serbia...*, 91-92; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941...*, 329-334; А. Стаменковић, *Наведено дело*, 170-207.

<sup>1275</sup> Љ. Благојевић, *Modernism in Serbia...*, 95-104; А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941...*, 289-295; А. Стаменковић, *Наведено дело*, 208-241.

<sup>1276</sup> А. Ignjatović, *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941...*, 88-89, Т. Стефановић, *Наведено дело*, 74-77; А. Стаменковић, *Наведено дело*, 245-273.

## Индустријски комплекси

Индустрија Србије се убрзано развијала на прелазу из XIX у XX век, истовремено стварајући привредну, саобраћајну и комуналну инфраструктуру. Изградња фабрика и великих индустријских комплекса је доприносила ширењу градова, њиховом друштвеном, културном и социјалном развоју.<sup>1277</sup> Овај прогрес, прекинуо је почетак Првог светског рата. Немерљива штета технологије, грађевинског фонда и инфраструктуре, као и огромни људски губици, неминовно су успорили развој у првим послератним годинама. Истовремено, индустрија се суочила са конкуренцијом и из других крајева новоформиране Краљевине СХС. Београд, као главни град значајно веће државе, добио је улогу географског, политичког, административног и културног центра са изразитом тежњом да постане и најснажније привредно средиште. Упоредо са обновом производње и реконструкцијом фабричких зграда и постројења, осниване су нове фабрике и занатске радионице, које су представљале зачетак појединих грана индустрије попут графичке, прецизне механике, авионске или хемијске. Ширење привредне, као и развој постојећих и формирање нових индустријских зона, пратио је велики прилив становништва, што је условило насељавање нових градских простора и активну урбанистичку делатност. Тако је индустрија чинила интегрални део са стамбеним фондом заједно утичући на визуелно уобличавање јавног градског простора. За разлику од фабричких комплекса насталих пре Првог светског рата на којима су пренета естетика и ликовност сличних објеката из Средње и Западне Европе, током две међуратне деценије у индустријској архитектури Београда и Србије реализован је низ изузетних ауторских остварења, међу којима важно место припада фабричким комплексима и објектима насталим према пројектима Јосифа Најмана. Први на којем је уткао лични ауторски печат био је Завод за израду новчаница Краљевине СХС/Југославије, а током четврте деценије прошлог века пројектоваће још неколико.

Јосиф Најман, аутор са значајним бројем реализација у кратком временском периоду, архитекта државних комплекса, аутор фабрика и приватних рентијерских инвестиција, веома ретко је био друштвено ангажован и само понекад се укључивао у актуелне архитектонске расправе. Први искорак у том погледу начинио је поводом у јавности покренуте стручне критике након расписивања **конкурса за зграду државне штампарије на простору Врачара** у Његошевој улици, када се својим ставовима прикључио већ изнетим анализама програма конкурса у дневној штампи. Наиме,

---

<sup>1277</sup> Н. Вучо, *Занатство и индустрија у XIX веку*, у: Историја Београда 2, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974: 429–469; Н. Вучо, *Привредни развој града од 1919. до 1941.*, у: Историја Београда 3, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 197–268; Н. Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Београд 1981; В. Р. Ђунисијевић, *Наведено дело*; М. Ж. Чалић, *Социјална историја Србије 1815-1941. Успорени напредак у индустријализацији*, Београд 2004; Д. Петровић, *Наведено дело*; Документација ЗЗСКГБ, *Индустријско наслеђе Београда, теренска истраживања 2009. и 2010.* (руководилац истраживања С. Михајлов); Р. Куленовић, *Индустријско наслеђе Београда*, Београд 2010; С. Михајлов, *Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века*, Наслеђе XII, Београд 2011, 91-92; М. Грозданић, С. Димитријевић Марковић (ур.), *Индустријско наслеђе – проблеми и могућности интегративне заштите, презентације и ревитализације* [ЦД], Београд 2012; А. Кадијевић, *Индустријска архитектура Београда и Србије: проблеми истраживања и тумачења...*, 11-35; А. Kadijević, *Expressionism and Serbian industrial architecture...*, 103-110; С. Михајлов, *Фабрика „Телеонтик“ ...*, 53-54.

Државна штампарија, једна од најзначајнијих националних установа, требало је што пре да добије нову зграду с обзиром да је постојећи објект у Поп Лукиној улици био предвиђен за уклањање због изградње моста краља Александра Првог Карађорђевића која је отпочела 1930. године. Архитекта Петар Гачић је, одмах након расписивања конкурса, у дневном листу „Правда“ објавио чланак којим се осврнуо на програм конкурса, на првом месту критикујући одабир локације.<sup>1278</sup> У образлагању недостатака места одређеног за подизање штампарије, у урбанистичком блоку који би чинило и неколико приватних имања, истакао је да би такво решење неповољно утицало на комуникације, осветљење, обликовање и партерно уређење. У закључку свог осврта, Гачић је понудио и предлоге превазилажења ових потешкоћа. Свакако је практично искуство дало повода Јосифу Најману да у свом чланку допуни колегу Гачића.<sup>1279</sup> У свему подржавајући изнете Гачићеве ставове, Најман се, истичући специфичну намену грађевине, осврнуо на недовољно прецизно дефинисане захтеве расписивача у погледу броја и величине штампарских машина, као и просторних захтева неопходних за њихово смештање. Детаљно образлажући све практичне потенцијалне проблеме које може да проузрокује недостатак података о технологији која се уноси у зграду, Најман у закључку истиче да је без тих информација немогуће изнаћи добра и реална архитектонска решења. Он наглашава да је у ситуацији изостанка потребних података пројектанту отежано да одреди функционалан и логичан распоред машина у простору, што надаље затим утиче и на дефинисање висине просторија, димензија и позиција степеништа, ходника, прозора и врата, као и на одабир конструкције, дизалица и слично. Посебно се осврнуо на захтев у конкурс за пројектовање електричне централе без потребних информација о њеној врсти, типологији и потребним капацитетима. Након овог објављеног чланка, колико је познато из расположивих извора, Најман се није више оглашавао ни поводом конкурса ни касније поводом изградње штампаријине зграде на другој локацији у Булевару војводе Мишића.<sup>1280</sup> Штавише, остала је непознаница из којих разлога Најман није учествовао на конкурс, посебно имајући у виду управо његово искуство у пројектовању ове врсте објеката. И поред недовољно прецизно расписаног програма конкурса, захваљујући пре свега његовом значају на који упућује и југословенски карактер утакмице, своје учешће су потврдили многобројни афирмисани пројектанти из свих делова Краљевине Југославије.<sup>1281</sup> Једно од могућих образложења за Најманов изостанак на овом натечају је превелик обим посла у

<sup>1278</sup> Архитекта Петар Гачић, *Утакмица за израду идејних скица за нову зграду Државне штампарије у Београду*, Правда 29.4.1933, 2.

<sup>1279</sup> Ј. Најман, *Утакмица за израду нових скица за нову зграду Државне штампарије у Београду*, Правда 4.5.1933, 4.

<sup>1280</sup> А. Илијевски, *Државна штампарија архитекте Драгише Брашована: значај архивских и хемеротечких извора за афирмацију и очување индустријског наслеђа*, у: *Индустријско наслеђе – проблеми и могућности интегративне заштите, презентације и ревитализације* [ЦД], Београд 2012; А. Илијевски, *Form and Function. Architectural Design Competition for the State Printing House of the Kingdom of Yugoslavia...*, 263; С. Михајлов, *Зграда Државне штампарије*, Београд 2016; С. Михајлов, *Зграда Државне штампарије (БИГЗ)*, у: *Модерна Београда – архитектонска баштина престонице*, Београд 2018, 151-152.

<sup>1281</sup> Драгиша Брашован, Рајко Татић, Јован Ранковић, Јован Корка, Ђорђе Крекић, Георгиј Киверов, Драган Гудовић, Димитрије М. Леко, Драго Иблер, Лавослав Хорват, Стјепан Планић, Григорије Самојлов и други.



архитектонском бироу на изради пројеката за више стамбених и стамбено-пословних објеката за приватне инвеститоре, а један од њих је био и пројекат за штампарију „Народне просвете“ на Обилићевом венцу, чија је градња управо почињала.

Током 1936. године, за време извођења радова на изградњи зграде Општинске штедионице којој је Најман био у потпуности посвећен, о чему сведочи и податак да је то била једина реализација његовог дела те године, паралелно су се одвијала још два процеса веома значајна за наставак Најманове каријере. Оба су текла истовремено и то од почетка 1936. године. Први се односио на распис конкурса за идејне скице за државну маркарницу у Београду,<sup>1282</sup> а други на радове у руднику антимона Костајник-Зајача који је прешао у својину друштва Монтаниа а.д.<sup>1283</sup>

Рударска подручја налазила су се, а и данас се налазе углавном у Источној Србији: рудници бакра, олова, сребра и злата, и у Западној Србији: рудници олова и антимона. Све до половине XIX века, односно до доношења закона о рудницима 1866. године, становници који су живели на тим подручјима и копали руду, били су и власници налазишта. Успостављањем правне регулативе почела је стручна организација рада и топљење руда.<sup>1284</sup> Током истраживања руде антимона, које је почело прилично касно, тек 1882. године,<sup>1285</sup> откривена су већа налазишта у Костајнику и Зајачи, и нешто мања у Борини и Липеновићу. Већ крајем исте деценије Одељење за рударство Министарства народне привреде донело је одлуку да се у непосредној близини ових налазишта, у месту Крупањ подигне топионица олова (1889)<sup>1286</sup> а затим и антимона (1890).<sup>1287</sup> За разлику од крупањских рудника (Барања, Јагодња, Рујевац, Постеља, Селанце, Кржава, Црнча), зајачка рудишта (Костајник, Зајача, Брасина) била су сиромашнија антимономском рудом, а прва истраживања на њима вршили су Илија Коларац и Милан Пироћанац, оснивачи и акционари „Друштва подгорских рудника“.<sup>1288</sup> Модернизација процеса производње и на овим сиромашнијим налазиштима започела је преносом повластица на „Француско друштво за копање и прерађивање руде у Србији“ 1896. и 1898. године у трајању од 50 година на рудама и коповима у општинама боринској, зајачкој и костајничкој.<sup>1289</sup> На молбу Друштва, рудници у Костајнику и Зајачи спојени су у један рудник под називом Костајнички рудници. Добијањем концесије, француско друштво је отпочело у **Зајачи изградњу топионице**, која је почела са радом 1901. године. Топионица је снабдевена савременом француском опремом и уведен је систем топљења кисеоником, те су на тај начин прерађиване и најсиромашније руде. У наредне три деценије концесију Костајник-

---

<sup>1282</sup> Vjesti iz udruženja. Извод из извештаја о раду Председништва Главне управе Удружења југословенских инжењера и архитеката. Конкурси, Технички лист 9-10, 31.5.1936, 151.

<sup>1283</sup> АЈ, 65-530.

<sup>1284</sup> Н. Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку...*, 111; Р. В. Ђунисијевић, *Наведено дело*, 111-112.

<sup>1285</sup> Иако су још у средњем веку запажени трагови његове руде на више места у Костајнику и околини Крупања. Н. Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку...*, 111; Р. В. Ђунисијевић, *Наведено дело*, 112.

<sup>1286</sup> Други извори наводе да је изградња топионице у Крупању на захтев Министарства војног почела 1870. и да је до 1929. године радила без престанка. Н. Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку...*, 111.

<sup>1287</sup> Р. В. Ђунисијевић, *Наведено дело*, 112.

<sup>1288</sup> Н. Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку...*, 111.

<sup>1289</sup> АЈ, 65-530; Н. Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку...*, 112; Р. В. Ђунисијевић, *Наведено дело*, 113.

Зајача користило је више субјеката да би почетком 1936. године прешла у својину новог предузећа „Монтаниа“ а.д.<sup>1290</sup>

Предузеће „Монтаниа“ а.д. Београд, које је полагало концесионо право на руднике у Зајачи, Костајнику и Брасини и право искључивог истраживања антимонове руде у атарима општине Борина и Радаљ,<sup>1291</sup> основано је 13. фебруара 1936. године на основу претходно одобреног плана рада Министарства шума и руда, одељења за рударство децембра претходне године. Претварањем предузећа Антимонски рудници Костајник-Зајача-Брасина у акционарско друштво започет је интензиван рад на самим рудницима.<sup>1292</sup> Управа рудника се налазила у селу Зајачи, док је седиште централе предузећа и дирекције било у Београду на адреси Капетан Мишина бр. 6а, односно у згради Првог дунавског паробродарског друштва. Међу члановима управног одбора, поред југословенских држављана др Јураја Томичића, др Вјекослава Кисовца, Милана Лујановића и Драгутина Биндера, био је др Макс Хајнхолд (нем. Мах Heinhold), немачки држављанин и југословенски почасни генерални конзул који је становао у Најмановој згради у Влајковићевој бр. 20. Претпостављамо да је ова рентијерска веза, поред Најмановог угледа у пројектантским круговима, била једна од препорука за добијање посла.

Током периода између два светска рата препрека развоју ове врсте предузећа није било, јер је Краљевина Југославија, иако релативно богата ресурсима, посебно угља и руда била прилично заостала у погледу могућности прераде руде, услед технолошке заосталости и непостојања инфраструктуре за превоз сировина до места употребе и транспорта до места продаје.<sup>1293</sup> Управо из тих разлога Министарству трговине и индустрије приликом оснивања акционарских друштава у оквиру којих је и инострани капитал одиграо велику улогу, један од важних података било је постојање саобраћајне инфраструктуре у непосредној околини и којој врсти саобраћаја предузећа гравитирају. Приликом достављања основних података о предузећу „Монтаниа“ а.д. Зајача, наведено је да је најближа железничка станица Лозница на прузи уског колосека Дринске бановине Шабац – Бања Ковиљача. Рудник је од Лознице удаљен 12 км и са њом је спојен новим путем које је акционарско друштво направило.<sup>1294</sup>

Преласком концесије у руке акционарског друштва „Монтаниа“ започели су радови на проширењу постојећих објеката и изградњи нових у руднику површине 2.600 ха. Постојећа топионица је током 1937. и у првој половини 1938. године проширена и

---

<sup>1290</sup> Концесија Костајник-Зајача припадала је 1896. француском велепоседнику Павлу Лорансу да би 1898. прешла на „Француско друштво за копање и прераду руда у Србији“, односно на заступнике тог друштва Ђорђа Вајферта и Морица Биндера из Земуна. Потом, концесија 1906. прелази у руке Павла Лоранса и Морица Биндера. Повластица Костајника је 1923. чак делимично била у рукама друштва „International Russian Corporation Limited“ из Лондона. Сједињене концесије Костајник-Зајача потпуно су прешле у својину акционарског друштва „Монтаниа“. С друге стране концесија Брасина је 1899. дата „Француском друштву за копање и прерађивање руде у Србији“, 1906. је прешла на Алексу Новаковића из Београда и Морица Биндера из Земуна. Почетком 1936. потпуно прелази на „Монтаниу“ а.д. АЈ, 65-530.

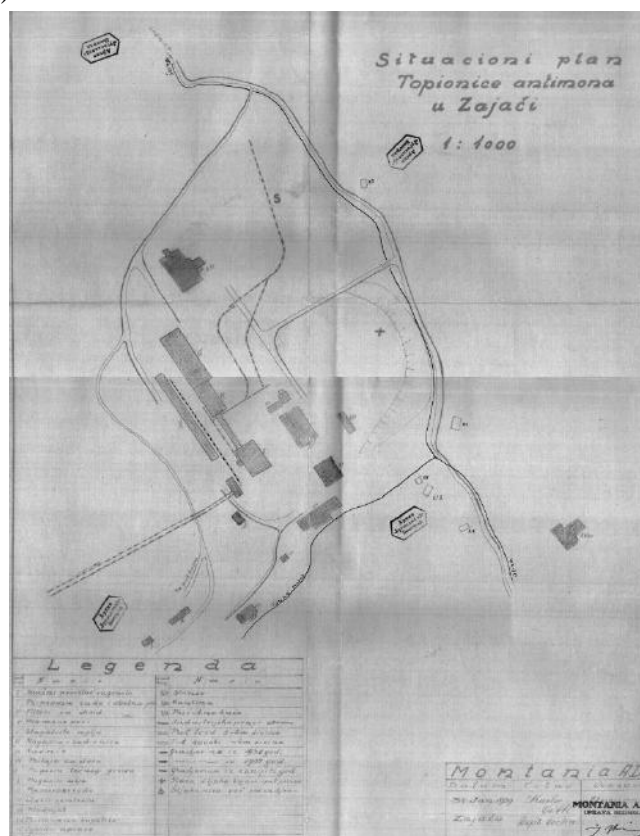
<sup>1291</sup> Концесије, на којима се налазила углавном сулфидична антимонова руда, користила је како у откопима тако и у поткопима за прерађивање руде у својој топионици.

<sup>1292</sup> Рудници су се налазили у селима Зајачи, Костајнику, Горњој Борини, Брашини и делимично у Пасковцу, као и на Гучеву.

<sup>1293</sup> М. Ж. Чалић, *Наведено дело*, 255-256.

<sup>1294</sup> АЈ, 65-530.

дограђена, тако да је добијен скоро нови објекат за прераду антимонове руде након чега је започела производња и антимон регулуса.<sup>1295</sup> Првобитно је још током 1936. године подигнута велика кантина за исхрану намештеника и радника, док су за надзорнике и раднике, као прва етапа изградње колоније, подигнуте три куће са укупно пет станова.<sup>1296</sup> Иако нам до данас није позната пројектна документација на основу које су подигнути објекти у топионичком кругу у периоду 1936-1939. године,<sup>1297</sup> на основу сачуваних ситуационих планова са уцртаним комуникационим везама, старим и новим зградама управе, радионицама, шталама, стамбеним зградама, топионицом и електричном централом, које је потписао Јосиф Најман као и сведочанства Јулије Најман о његовом ангажовању у Зајачи,<sup>1298</sup> склони смо да објекте подигнуте у том периоду њему припишемо (сл. 215).



Сл. 215 Јосиф Најман, Топионица у Зајачи, ситуација (извор: АЈ, 65-530)

Топионица површине 27.400 м<sup>2</sup> је изграђена на земљишту Морица И. Биндера из Земунa, испод усека у брегу, на месту званом Оџак код Зајаче у лозничкој општини.

<sup>1295</sup> Исто.

<sup>1296</sup> Исто. Министарство шума и рудника КЈ, Одељење за рударство одобрило је 5. јуна 1936. године градњу четири зграде за становање радника, иако је тражена дозвола и за једну зграду за смештај штала, магацина, главне ковачнице и три мање зграде за ковачнице; Рударско Главарство Београда је 16.12.1936. године издало одобрење за изградњу магацина за смештај експлозива; Општина Лозничка је 18.11.1937. године издала употребну дозволу за три мање зграде за становање радника и намештеника у Зајачи. Укупна површина под фабричким зградама била је 1810 м<sup>2</sup>.

<sup>1297</sup> Како би се дошло до оригиналног архитектонско-грађевинског пројекта консултоване су архивске установе у земљи и региону: Архив Југославије, Архив Србије, Архив Шапца, Архив у Сарајеву, архива предузећа Топионица у Зајачи.

<sup>1298</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман.

Пробни рад на преради руде, који је отпочео 5. априла 1938. године,<sup>1299</sup> трајао је и током читаве 1939. године.<sup>1300</sup> Радове на подизању објекта изводио је предузимач и архитекта Иван Грбац из Београда. Објекат топионице, предвиђеног капацитета од 60 тона месечно, пројектован је на начин да искључиво испуни захтевни технолошки процес, без значајнијих архитектонских и естетских претензија.<sup>1301</sup>

Паралелно са изградњом топионице изграђена је и зграда електричне централе за потребе смештања два дизел мотора са генераторима за производњу електричне струје.<sup>1302</sup> Електрична централа, подигнута искључиво за потребе рудника, топионице и стамбених објеката предузећа „Монтаниа“ а.д, пуштена је у рад 1. априла 1938. године.

У оквиру рудника и топионичког круга до 1939. године нашао се читав низ објеката међусобно повезаних мрежом стаза и путева, као и железничком пругом која је пролазила кроз део комплекса до топионице. Међутим, све грађевинске структуре подигнуте су искључиво као утилитарни објекти, једноставне архитектуре, на којима су преваходно решавани функционални и техничко-технолошки захтеви за адекватно одвијање производног процеса, те се сходно томе обликовање и естетичност нашло у другом плану. Међутим, имајући у виду величину целине и сложене захтеве које је било неопходно испунити, топионицу у Зајачи сврставамо у ред значајних индустријских остварења међуратног периода. Иако по својим ликовним квалитетима не може да се мери са другим Најмановим фабричким постројењима, попут Завода за израду новчаница, Државне маркарнице или фабрике „Телеоптик“, по својим функционалним особеностима и успешном решавању смештаја сложеног производног процеса у грађену структуру, ансамбл у Зајачи представља важну и јединствену реализацију у Најмановом опусу.

И након Другог светског рата рудник и топионица антимонона Зајача наставили су успешно свој рад, а већ крајем 1949. године комисија Урбанистичког завода Србије прегледала је постојеће грађевине и терен у њиховој непосредној околини, како би дала препоруке за градњу нових стамбених објеката, што иде у прилог потврди доброг пословања и ширењу рудника.<sup>1303</sup> Током друге половине XX века развој овог индустријског предузећа текао је према неким другим грађевинским и инвестиционим плановима, независним од оних из друге половине четврте деценије прошлог века.

Паралелно са отпочињањем радова на изградњи топионице у Зајачи, започеле су прве активности које се резултирале изградњом нове **државне маркарнице Управе**

<sup>1299</sup> Аноним, *Почетак рада у топионици антимонона у Зајачи, код Лознице*, Политика 2.4.1938, 8.

<sup>1300</sup> АЈ, 65-530. Краљевска банска управа Дринске бановине, Сарајево, издала је 7. јула 1937. године грађевинску дозволу за подизање топионице за прераду антимононе руде; Рударско Главарство у Београду је издало одобрење за пуштање у употребу новоподигнуте топионице 30.9.1937.

<sup>1301</sup> *Исто*. У топионичким постројењима се прерађивала свежа вађена руда из копова и отпадни топионички материјал (шљака) који лежи нагомилан на земљишту топионице. Процес прераде антимононе руде и шљаке која садржи антимоно извођен је по систему ваљкастих пећи. Имајући у виду да је руда била слабог садржаја метала неопходно је било да прође одређене путеве у производњи како би се створила могућност економичног добијања чистог антимононовог метала. Из тих разлога је у објекат смештена посебна обртна пећ по патенту доктора Јохансена (Johannsen) у којој се из сулфатне руде добија антимоно оксид, који се даље топи у пламеним пећима како би се произвео чист антимоно регулус, црни или бели звездасти.

<sup>1302</sup> *Исто*. Краљевска банска управа Дринске бановине Сарајево, Одељење за трговину, обрт (занатство) и индустрију је издало 18.11.1937. године одобрење за градњу калоричне електричне централе.

<sup>1303</sup> АЈ, 132-1

**државних монопола.** Штампарско-графичко предузеће специфичне намене основано је још 1904. године за потребе издавања свих врста марака, таксених вредности, поштанских марака и карата, монополских хартија од вредности, уплатница, биоскопских и других улазница и осталих послова Управе монопола, Министарства финансија и других државних установа.<sup>1304</sup> У тренутку када је основана у њој су израђиване само поштанске и таксене марке, а била је смештена у згради Управе државних монопола. Након Првог светског рата њена делатност је проширена на читаву Краљевину СХС/Југославију, што је захтевало знатно веће производне и просторне капацитете. Истовремено, свеукупан процват графичке индустрије који је обележио раздобље од 1919. до 1930. године, знатно је повећао обим и разноврсност послова којима је маркарница могла да се бави, од штампања дневних листова, школских књига, књижевних и научних дела до израде разних врста материјала потребних државној администрацији.<sup>1305</sup> Услед недовољне техничке опремљености, за потребе значајно увећане државе, поштанске марке и клишеа за изузетне вредности су штампани у иностранству. Међутим, са увођењем савременије технологије од 1931. године попут галвано-пластике, фотоцинкографије и офсет машине, поштанске марке се израђују у државној маркарници, а њен рад у погледу количине и разноврсности предмета које израђује скоро се удесетостручио.<sup>1306</sup>

Новостечене околности знатно су убрзале одлуку о изградњи засебног комплекса државне маркарнице на падинама Сењака, на углу Булевара војводе Мишића бр. 41 са данашњом Руском улицом. Комплекс је поред главног објекта маркарнице обухватао низ помоћних грађевина, попут ауто гараже, радионице цигар папира и стамбених објеката: стан за машинисту и два мања стана за чиновнике. Зграду маркарнице чинила су следећа одељења: трезор за чување вредности, одељења за бројање и одабирање, штампање, перфорирање и гумирање, књиговезница, радионица клишеа са одељењима за галвано-пластику, фотоцинкографију и стереотипију, цртачница, електрична централа, механичка радионица, столарница, ауто гаража, радионица цигар-папира и друге. Међутим, услед убрзаног и континуираног проширења посла постојећи комплекс је врло брзо постао недовољан за увећану производњу, те је Управа државних монопола одлучила да распише конкурс за израду идејних скица за нову државну маркарницу на суседном плацу у Булевару војводе Мишића бр. 43.

Конкурс је расписан почетком априла 1936. године са роком предаје радова до 30. маја.<sup>1307</sup> Чланови жирија за одабир радова поред представника Управе државних монопола били су чланови УЈИА Секције Београд: инжењер Марко Марковић, генерални директор Управе државних монопола, заменик инжењера Павле Алексић,

---

<sup>1304</sup> АЈ, 65-627; Д. Петровић, *Наведено дело*, Београд 2006, 151; Документација ЗЗСКГБ, *Индустријско наслеђе Београда...*

<sup>1305</sup> Н. Вучо, *Привредни развој града од 1919. до 1941...*, 230.

<sup>1306</sup> З., *Државна маркарница штампа годишње око две стотине милиона поштанских, седамдесет милиона таксених и четрдесет милиона пореских марака*, Правда 12.8.1933, 6.

<sup>1307</sup> *Оглас, Утакмица за израду идејне скице за нову зграду Државне маркарнице у Београду*, Правда 1.4.1936, 18; *Vijesti iz udruženja. Извод из извештаја о раду Председништва Главне управе Удружења југословенских инжењера и архитеката. Конкурси*, Технички лист 9-10, 31.5.1936, 151; Anonim, *Natječaj za izradu skice za novu zgradu Državne markarnice u Beogradu*, *Građevinski vjesnik* 4, Zagreb 1936, 60; Б. Којић, *Друштвени услови развјатка архитектонске струке у Београду 1920-1940. године...*, 208, 256.

члан управног одбора Државног монопола, архитекта Петар Бајаловић, редовни професор Универзитета, заменик архитектке Димитрије М. Леко, ванредни професор Универзитета, архитекта Светозар Генић, шеф архитектонског бироа београдске општине, заменик Бранислав Којић, доцент Универзитета. Међутим, немамо поуздан извор који би нам указао на податак колико је радова пристигло на конкурс. Према расположивим изворима сазнајемо да прва награда није додељена, као и да је другу награду добио ауторски тим из Хрватске Маријан Хаберле и Хинко Бауер.<sup>1308</sup> Поред тога познато је да су на конкурс пристигли радови архитектке Милана Злоковића,<sup>1309</sup> Миладина Прљевића,<sup>1310</sup> Драге Иблера<sup>1311</sup> и Јосифа Најмана.<sup>1312</sup> Резултати конкурса изазвали су многобројне полемике у стручним круговима, а о њима се говорило и на седницама Клуба архитеката Београд. Како наводи архитекта Бранислав Којић,<sup>1313</sup> директор Управе државних монопола је инсистирао да се један од радова, за који је стручни део жирија имао другачије мишљење, уврсти у групу радова са најнижим откупима.<sup>1314</sup> Након завршеног конкурса је управо овом раду поверена израда пројекта, иако се испред њега налазило пет боље пласираних. Имајући у виду потоње догађаје, несумњиво је да је било речи о конкурсном раду архитектке Најмана. На јавној седници Клуба архитеката одржаној 26. фебруара 1937. године, један од награђених архитекта на овом конкурс, познат и уважен у стручним круговима, изразио је своје негодовање истичући да „овако непрецизни резултати већином служе за осигуравање посла неке из позадине“.<sup>1315</sup> Такође, подстакнут резултатима конкурса, архитекта Иван Здравковић је на истој седници изложио своје виђење на тему „Конкурси и њихови исходи“ говорећи уопштено о конкурсима, идеалистичком и материјалистичком гледишту на институцију конкурса, улози архитеката и послодаваца, условима, оцењивачком суду и његовим одлукама, конкурентима, расписима, исходима и њиховим последицама.<sup>1316</sup> На исту тему том приликом је говорио и архитекта Миладин Прљевић осврнувши се на конкурс за Државну маркарницу и његове резултате наводећи да је „разрада планова уступљена учеснику конкурса оцењеном међу последњима, а за кога се унапред говорило да ће добити посао“.<sup>1317</sup>

---

<sup>1308</sup> М. Haberle, Н. Bauer, *Natječaj za izradu idejnih skica za novu zgradu Državne markarnice u Beogradu*, *Građevinski vjesnik* 8, Zagreb 1936, 113-114; М. Bajlon, *Javni arhitektonski natječaji u Beogradu između dva rata*, *Čovjek i prostor* 5, Zagreb 1975, 11.

<sup>1309</sup> З. Маневећ, *Архитект Милан Злоковић...*; М. Бурђевић, *Живот и дело архитектке Милана Злоковића*, 165.

<sup>1310</sup> И. Р. Марковић, *Архитекта Миладин Прљевић*, Ужице 2013, 28.

<sup>1311</sup> Ž. Čorak, *U funkciji znaka. Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata*, Zagreb 1981, 196, 248.

<sup>1312</sup> Иако се у прилогу који говори о раду ауторског тима Киверов-Корка-Крекић, у попису њихових дела наводи да су добили трећу награду за Државну маркарницу, на жалост не можемо са сигурношћу да потврдимо ту информацију. Извесно је да су учествовали на конкурс за Државну штампарију на којој добијају другу награду и која је такође публикована у раду (fig. 7). D. Kahle, *Navedeno delo*, 260, 265; А. Пијевски, *Form and Function. Architectural Design Competition for the State Printing House of the Kingdom of Yugoslavia...*, 259-276.

<sup>1313</sup> Архитекта Којић је теми конкурса дао значајно место у публикацији у којој говори о друштвеним условима развоја архитектонске струке у Београду током две међуратне деценије. Према свом сећању и сачуваној документацији забележио је већину организованих конкурса у том периоду.

<sup>1314</sup> Б. Којић, *Друштвени услови развојка архитектонске струке у Београду 1920-1940. године...*, 208.

<sup>1315</sup> Исто.

<sup>1316</sup> Исто, 219-223.

<sup>1317</sup> Исто, 223-225.



Међутим, и поред огорчености Најманових колега што је посао њему додељен, несумњиво је да је Најман имао иза себе драгоцену искуство у пројектовању комплекса веома сличне, скоро исте намене, у области графичке индустрије а пре свега вредносних папира. Без намере да се износе ставови у циљу правдања или осуде поступака жирија, нити да се колегама Јосифа Најмана одузме право критичког гледања на исход конкурса и валоризовање пристиглих радова, треба нагласити да је једино Најман имао верификовано искуство у виду реализованих дела овакве специфичне намене. Данас можемо само да претпостављамо, а наклоњени смо таквом ставу, да је у одабиру пројектанта комплекса Државне маркарнице далеко више пресудило стечено искуство него професионални контакти, које су несумњиво имали и други учесници или бар поједини од њих. У прилог овоме говоре и заједничке карактеристике са Најмановим Заводом за израду новчаница у Топчидеру, подигнутим десетак година раније недалеко од одређене локације за нови комплекс маркарнице, као што су употребљени конструктивни елементи, просторна организација и обликовна решења.

Изузетно запажен рад на конкурс, који је оцењен највишом другом наградом имале су архитекте Маријан Хаберле и Хинко Бауер.<sup>1318</sup> Обојица изразити модернисти и функционалисти понудили су савремено инжењерско-техничко, просторно и архитектонско решење,<sup>1319</sup> које је испуњавало захтеве конкурса. У свом раду, двојица младих архитеката изнела су своја виђења сложеног програма комплексне намене: привредне, стамбене и образовно-социјалне. Главни објекат маркарнице рашчлањен на три крила различитих висина, међусобно повезана у јединствену функционалну целину са главним улазом оријентисаним ка улици Виктора Игоа, представљао је централни,

---

<sup>1318</sup> Маријан Хаберле (16.5.1908, Загреб - 20.3.1979, Ријека) завршио је Технички факултет у Загребу у класи Хуга Ерлиха 1931. године. У периоду од 1934. до 1940. са Хинком Бауером водио је архитектонски биро у којем је настао низ заједничких реализација: Загребачки збор (1936), хотел „КО-ОП“ у Улцињу (1937), Инжењерски дом у Загребу (1937) и др. До 1943. године (до 1940. са Хинком Бауером) учествовао је на четрдесет конкурса на којима је освојио десетак првих награда а двадесетак радова је награђено: Дом професора у Београду, Соколски дом у Сарајеву, палата Државних монопола, Државна маркарница и Хипотекарна банка у Београду, Економско комерцијална школа у Загребу, другу награду на конкурс Хипотекарне банке Трговачког фонда (Палата „Албанија“) и др. Након Другог светског рата, најчешће у сарадњи са другим пројектантима, извео је више од педесет јавних, друштвених, хотелских, индустријских и стамбених објеката: Загребачки велесајам (данас Технички музеј) и Бродарски институт, прву фазу новог Загребачког велесајма, концертну дворану Ватрослав Лисински (са Минком Јурковић и Тањом Здворац) у Загребу, водоторањ и банку у Сиску, хотел „Плитвице“ на Плитвичким језерима и др. Изразити је модерниста који помирује креативни конструктивизам и естетски функционализам. За ванредног члана ЈАЗУ изабран је 1977. године. Добитник је награде за животно дело „Виктор Ковачић“ и „Владимир Назор“ (1973). Видети у: Т. Premerl, *Arhitekt Marijan Haberle (1908–1979)*, *Људски простор* 4, година XXVI број 313, Загреб 1979, 17-18; Т. Premerl, *Graditelj kontinuiteta moderne – Marijan Haberle*, *Arhitektura* 34, Загреб 1980, 100; Т. Premerl, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata – nova tradicija*, Загреб 1990, 68–69, 75-77, 81, 83, 90, 93-94, 106, 140, 142, 184; *Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејне скице за нову зграду Хипотекарне банке Трговачког фонда у Београду*, Београд 1938, 31, сачувано у Приватној збирци Милоша Јуришића.

Хинко Бауер (17.1.1908, Трст - 12.1.1986, Загреб). Дипломирао је у Загребу 1931. године. У периоду од 1934. до 1940. са Маријаном Хаберлеом водио архитектонски биро у којем су пројектовали више јавних, стамбених и породичних објеката. Самостално је пројектовао зграду ФИАТ-а. У периоду од 1954. до 1963. водио биро Бауер у којем је пројектовао стамбене, пословне и школске зграде: Кватерников трг у Загребу, банке у Славонском броду, Сиску, Госпићу, школе у Пожеги, Тузли. Писао је о урбанистичким проблемима Загреба. Видети у: Т. Premerl, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata – nova tradicija...*, 68, 75-77, 81, 83, 90, 106, 140, 142, 191; <https://zbl.lzmk.hr/?p=847> [приступљено 23.6.2020]

<sup>1319</sup> В. Х. Панић, *Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941...*, 101-102.

доминантни објекат у комплексу. Његову допуну требало је да чини низ засебних објеката и то три захтевана програмом конкурса: дечије обданиште, вила за директора и зграда за чиновничке станове, а потом и гаража, радионица за поправку аутомобила, амбуланта и простор за пожарне справе. У конструктивном смислу ауторски тим је реализацију свих објеката предвидео са масивним скелетним системом од армираног бетона испуњени зидом од лаког градива, покривеним равним армиранобетонским крововима. Спољашња обрада, усклађена са утилитарном наменом објеката, ствара посебан визуелни утисак архитектонске композиције ка Сави.<sup>1320</sup> Доследна примена модернистичких принципа Ле Корбизјеове архитектуре, од слободног скелетног система, стаклених неносећих фасада, тракастих прозора и проходних равних тераса до вештог урбанистичког позиционирања објеката у задатој локацији, доприноси истовремено функционалним и естетским квалитетима целине.<sup>1321</sup>

Ипак, као што је претходно наведено, и поред високог пласмана конкурсног рада Хаберлеа и Бауера, израду пројекта а потом и његову реализацију добија архитекта Јосиф Најман у сарадњи са својом колегиницом Видосавом Игњатијевић. Због специфичног начина потписивања на пројекту, дуги низ година се мислило да је у питању архитекта Вид Игњатијевић. Међутим, детаљнијим истраживањем биографије архитекте Јосифа Најмана, посебно оног дела који се односи на период школовања и пажљивијим ишчитавањем сачуване пројектне документације за објекат Државне маркарнице, дошло се до закључка да је у питању Најманова колегиница са факултета, запослена у Управи монопола. Најман и Видосава Игњатијевић су исте 1919. године уписали Архитектонски одсек Техничког факултета у Београду 1919. године,<sup>1322</sup> али је Видосава дипломирала годину дана након Најмана.<sup>1323</sup>

Нема сумње да је пројекат за комплекс Државне маркарнице настао у другој половини 1937. године, који је поред главне зграде за штампарију обухватио и објекат за централу, две зграде за чиновничке станове, зграду за директора и дечије обданиште, од почетка био заједнички ауторски рад Најмана и Игњатијевићеве, о чему сведоче сачувани пројекти и технички опис за наведене објекте који су потписала оба аутора.<sup>1324</sup> Ипак, и поред сачуваних извора и евидентног постојања комплекса, у свести становника, као и у историографији, дуги низ деценија када се говорило о Државној маркарници преваходно се мислило искључиво на главни, производни објекат, без узимања у обзир да маркарници истовремено припада низ других објеката, који са њом чине недељиву, јединствену функционалну целину.<sup>1325</sup>

<sup>1320</sup> М. Haberle, Н. Bauer, *Navedeni izvor*, 113-114.

<sup>1321</sup> В. Х. Панић, *Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941...*, 102.

<sup>1322</sup> АС, Фонд Архитектонски факултет Универзитета у Београду. Регистар студената уписаних 1919-1940.

<sup>1323</sup> Рођена је 28.6.1897. године у Зајечару. Основну и средњу школу завршила је у Београду, где је стекла и високошколско звање. Радила је у Пројектантском бироу Управе монопола. Осим Државне маркарнице, радила је на пројектовању објеката фабрике дувана у Нишу током 1932-33. године. В. С. Марковић, *Наведено дело*, 18; Д. Ђурић-Замоло, *Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета генерације 1896-1940. године...*, 32-33.

<sup>1324</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948.

<sup>1325</sup> Д. Ђурић-Замоло, *Jevreji - graditelji Beograda do 1941. godine...*, 229-233; S. G. Bogunović, *Navedeno delo (II)*, 1004; А. Кадјевић, *Архитектура индустријских објеката Србије – запостављена тема историографских истраживања...*; А. Кадјевић, *Индустријска архитектура Београда и Србије: проблеми истраживања и тумачења...*, 18, 20; А. Кадјевић, *Expressionism and Serbian industrial*

Радови на изградњи и унутрашњем уређењу објеката у оквиру комплекса Државне маркарнице трајали су од 1938. па све до 1949. године када су коначно и завршени. Време протекло током те пуне деценије може се поделити у три фазе: 1938-1941, 1941-1945, 1946-1949. године. За прве три године градње, од 1938. до априла 1941. године,<sup>1326</sup> подигнути су сви објекти у комплексу, а на главној згради штампарије завршен је армирано бетонски скелет, бетонски зидови, делимично преградни зидови, кров, водовод и канализација, као и инсталација централног грејања.<sup>1327</sup> Међутим, наставак радова и унутрашње уређење објеката омео је почетак рата. Током Другог светског рата главна зграда је делимично оштећена у бомбардовању,<sup>1328</sup> али то као и у свим другим случајевима није спречило окупаторе да је користе као провизорни магацин за смештај жита за потребе Дирекције за исхрану.<sup>1329</sup> Завршетак рата означио је и наставак радова на завршетку ове специфичне архитектонско-урбанистичке целине. Међутим, првих неколико година комплекс је у више наврата мењао кориснике: до октобра 1946. године био је у служби Државне маркарнице Управе монопола, од 1946. до 1948. дат је на коришћење Министарству индустрије ФНРЈ, након чега нови становник комплекса постаје Министарство електропривреде ФНРЈ, да би се коначно у главну зграду маркарнице 1952. године уселио Институт за испитивање материјала САНУ, који се и данас у њој налази. Промене корисника комплекса условљавале су низ адаптација, пре свега у унутрашњости објеката,<sup>1330</sup> као и пренамене просторија, што се није значајније одразило на изворно ауторство његове архитектуре. Оно што је од суштинске важности, током свих ових адаптација Јосиф Најман је или био директно укључен у њихову реализацију или је пратио спровођење измена.

Почетак изградње индустријског ансамбла на падинама Сењака, претежно мирном и тихом амбијенту, није могао да прође без протеста власника вила које се налазе у најнепосреднијој близини локације одређене за подизање нове маркарнице. Њихово незадовољство пре свега се односило на индустријску намену која ће да наруши изглед тог дела града, мир и чист ваздух.<sup>1331</sup> Међутим, и поред тога, на суседном плацу до старе маркарнице, на пространом имању између Булевара војводе Мишића, Руске и улице Виктора Игоа (раније Нова), подигнут је комплекс са низом објеката чија је намена захтевана условима конкурса. На две простране парцеле подигнути су следећи објекти: на доњој парцели уз Булевар војводе Мишића главна зграда штампарије и централа, док су на горњој парцели коју дефинишу улице Руска и Виктора Игоа

---

*architecture...*, 109; Т. Стефановић, *Наведено дело*, 190-191; А. Кадјевић, *Savsko priobalje u Beogradu (1918-1941) – pogled na arhitektonsko-urbanistički razvoj*, у: *Rijeka Sava u povijesti*, В. Ostajmer (ur.), Slavonski brod 2015, 522.

<sup>1326</sup> Оглас, *Управа држав. монопола одржаће на дан 21. априла 1938 год. I оферталну лицитацију за израду грубих радова зграда нове Маркарнице у Београду*, Политика 2.4.1938, 27; Аноним, *Завршни радови на новој згради Државне маркарнице у Београду*, Политика 26.2.1941, 17.

<sup>1327</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948.

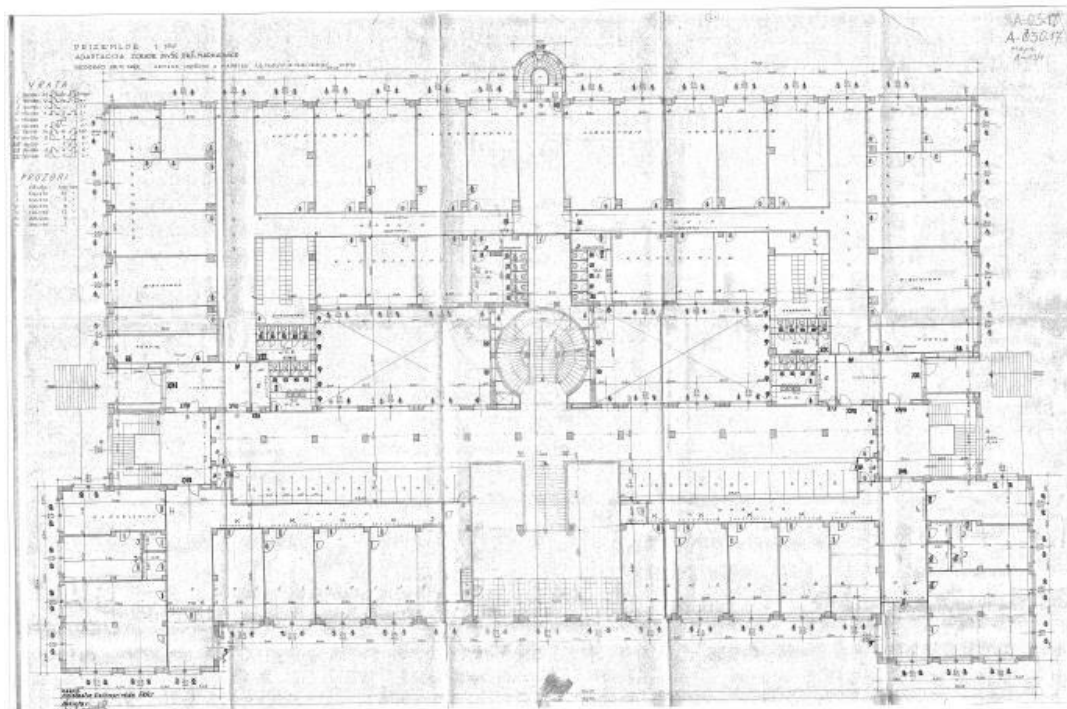
<sup>1328</sup> Исто.

<sup>1329</sup> За те потребе, по наредби Фелдкомандатуре 599 изведени су неки радови у објекту, пре свега затварање прозора. Пријем извршених радова обављен је 28.12.1943. ИАБ, ОГБ, ф-511.

<sup>1330</sup> Зграда централе је делимично променила намену, а погон за централу се задржао само у сутерену. У стамбеним објектима: зградама за чиновничке станове и у вили директора адаптације су вршене у циљу повећања броја стамбених јединица.

<sup>1331</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948. Претставка датирано 17.9.1937.

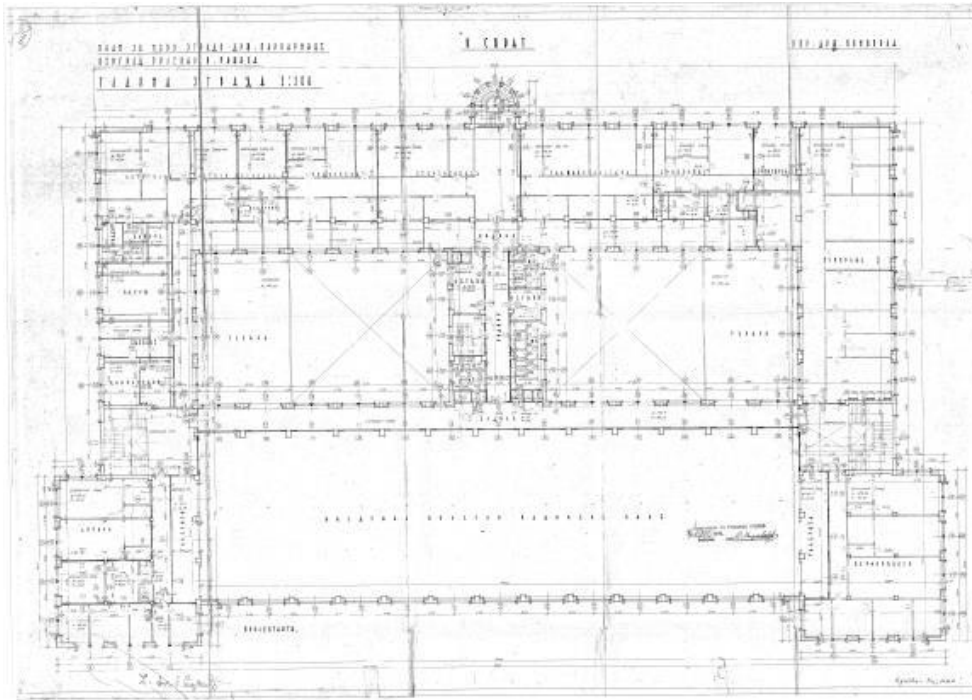
подигнуте две зграде за чиновничке станове, вила за директора и дечије обданиште.<sup>1332</sup> Кроз средиште комплекса протеже се улица Виктора Игоа, која га функционално дели на производно-радни сегмент (ка Булевару) и стамбени (уз сењачку падину и Руску улицу). Улаз у комплекс симболично представља Руска улица, на чијем се почетку, на њеном непарном фронту налази стара зграда маркарнице, а на десном нова. Као и у случају изградње Завода за израду новчаница Народне банке Краљевине Југославије, када су, што због значајно мање квадратуре ових објеката што због једноставнијег начина градње и мање захтевних грађевинских поступака, као и њихове функционалности и намене, прво били изграђени сви пратећи објекти у комплексу па тек производна зграда, и у току изградње комплекса маркарнице примењена је иста динамика радова. О редоследу и брзини градње данас нам поред осталих извора несумњиво сведоче и сачуване фотографије из периода настанка оба ова Најманова комплекса.<sup>1333</sup>



Сл. 216 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - главна зграда, Булевар војводе Мишића 43 и Руска 2, основа приземља, адаптација 1947. (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948)

<sup>1332</sup> S. Mihajlov, *Josif Najman: Belgrade Architect Between the Two Wars...*, 180-181.

<sup>1333</sup> Драгоцен извор историјског визуелног материјала за изучавање комплекса Државне маркарнице представља колекција Милоша Јуришића.



Сл. 217 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - главна зграда, Булевар војводе Мишића 43 и Руска 2, основа другог спрата, адаптација 1947. (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948)

Главна зграда маркарнице, односно њена штампарија, пројектом је предвиђена и према њему и подигнута, као монументални слободностојећи објекат повучен од регулација улица, на парцели ситуираној између Булевара војводе Мишића, Руске и Виктора Игоа. Имајући у виду намену објекта, као и неопходност смештаја техничке опреме, читава конструкција зграде изведена је у армираном бетону и то: спољашњи зидови су изведени у армиранобетонском систему са испуном од опеке у продужном малтеру, међуспратне конструкције су армиранобетонске на стубовима од армираног бетона, на сваком спрату обухваћене армиранобетонским прстеном (сл. 218).<sup>1334</sup> Кровна конструкција над средишњим трактом рађена је у виду рама на два зглоба по узору на кровну конструкцију производне зграде Завода за израду новчаница Народне банке Краљевине Југославије (сл. 219). Његова форма једносливног крова посебног је обликовног израза. Над друга два крила је пројектом предвиђена од дрвене чамове грађе, покривена валовитим етернитом и делимично лимом.

У основи површине 4238, 61 м<sup>2</sup>, грађевина је започета као троспратни објекат са сутереном под једним делом објекта и таваном (сл. 216, 217).<sup>1335</sup> Простор сутерена пројектом је предвиђен за смештај мушке и женске гардеробе, канцеларија, амбуланте и стражаре. Приземље је планирано за радионицу цигар папира и магацин маркарнице, први спрат за штампарију са пространом машинском салом чија висина обухвата две етаже, други за преостале радне просторије, док је на трећем предвиђена кантина. Најнижи и највиши ниво били су резервисани за технички блок: у подруму је смештена

<sup>1334</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948.

<sup>1335</sup> Исто.

подцентрала централног грејања које је предвиђено у читавом објекту, а на тавану резервоар за воду. У објекту су пројектована четири степеништа и то два главна за раднике, која се протежу од сутерена до тавана изведена од природног камена на специјалној армиранобетонској подлози од којих је оно централно полукружно постављено у средиште објекта, и два споредна за чиновнике и послугу, изведена у бочним траковима у вештачком камену, такође на специјалној армиранобетонској подлози. Сходно намени просторија планирана је и њихова унутрашња обрада: врата и прозори су гвоздени, за канцеларије је као подна облога предвиђен паркет, а за радне просторије масивни под или керамичке плочице. За одређене просторе је био осмишљен и специјалан систем за вентилацију.



Сл. 218 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - главна зграда, Булевар војводе Мишића 43 и Руска 2, изградња 1938-1941. (извор: колекција Милоша Јуришића)

Скоро савршен правоугаони облик основе, веома изражене симетрије, чију хоризонталу и вертикалу наглашавају улази и степенишни комуникациони правци организовани у правилном геометријском реду,<sup>1336</sup> неочекивано разбијају мањи бочни правоугаони простори ка Булевару војводе Мишића. Иако је пројектом предвиђено да се обради свих фасада посвети подједнака пажња и да се све изведу у продужном малтеру са прскањем у белом тону, овим кубичним акцентима и централно позиционираним главним улазом фасада према Булевару добила је функцију репрезентативног pročеља.

Током изградње, највише због специфичних функционалних захтева објекта али и промене власништва над њом, поједини елементи пројекта морали су да буду кориговани. Прве мање измене, које су уследиле одмах по завршетку Другог светског рата, односиле су се на радове у ентеријеру објекта. Током 1945. и 1946. године настављени су радови на водоводним и канализационим инсталацијама, парном

<sup>1336</sup> Наглашена оса главни улаз – централно спирално степениште - степениште ка улици Виктора Игоа.



грејању,<sup>1337</sup> молерско-фарбарским пословима,<sup>1338</sup> потом је уследила набавка намештаја, лустера, завеса, тепиха.<sup>1339</sup> Већ је августа 1946. године Управа државних монопола поднела молбу како би јој била одобрена преправка чиновничких станова бр. 2, виле за директора и преправка обданишта и његова пренамена у станове. Међутим, од свих наведених радова једино су одобрени радови на вили за директора.<sup>1340</sup> Исте године у октобру месецу, долази и до првих измена у пројекту ентеријера главне зграде и то за потребе новог корисника Министарства индустрије ФНРЈ у коју је требало да смести научне институте министарства, главних и савезних управа. Ова адаптација је обухватила други и трећи спрат, а односила се искључиво на измену намена просторија, односно претварање првобитно планираних радних просторија на другом (одељење стереотипије, галванопластике, цинкографије, ецовања, ретуширања, фотографског копирања и других) и трећем спрату (кухиње са одвојеним салама за ручавање за раднике и раднице) у канцеларијски простор. Пројекте за радове који су и спроведени током маја и јуна 1947. године, потписао је архитекта Најман.<sup>1341</sup>



Сл. 219 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - главна зграда, Булевар војводе Мишића 43 и Руска 2, изградња 1940-1941, изглед кровне конструкције (извор: колекција Милоша Јуришића)

Следеће радове у ентеријеру изводио је 1948. године нови корисник простора Министарство за електропривреду ФНРЈ. Претпоставља се да је објекат још током претходне године био опредељен да се у њега уместо Министарства индустрије смести

---

<sup>1337</sup> Први пројекат централног грејања урадио је инжењер Петар Ристић за Управу државних монопола (6329/III од 14. априла 1937). Након рата понудио је своје услуге Министарству индустрије да изради нов пројекат за инсталацију централног грејања. АЈ, 17-113.

<sup>1338</sup> Према сачуваној архивској документацији зна се да је ове радове изводило загребачко предузеће „Једнакост“, а да су радна снага били немачки заробљеници. *Исто.*

<sup>1339</sup> *Исто.*

<sup>1340</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948.

<sup>1341</sup> АЈ, 17-113; ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948. Тада су извршени и радови на адаптацији чиновничких станова бр. 2 и обданишту.

Министарство електропривреде, јер су Најман и Игњатијевићева још током августа и октобра 1947. године потписали планове са изменама за новог корисника.<sup>1342</sup> Адаптација је обухватила етаже сутерена, приземља и првог спрата, а односила се на формирање новог централног степеништа од приземља до главне сале на првом спрату, односно некадашње машинске сале која ће се након адаптације користити као пројектантски завод, затим формирање репрезентативног хола над улазом уклањањем таванице изнад тог дела сутерена, потом израду нових преградних зидова према потребама Министарства електропривреде и нови распоред санитарних чворова.<sup>1343</sup> Спроведена адаптација није захтевала измене у другим деловима објекта, задржавајући у њима првобитни просторни распоред у целости, као ни на спољашњем изгледу објекта. Једине измене на главној фасади тичале су се постављања армиранобетонске надстрешнице према Булевару војводе Мишића и то у дужини главне сале испод прозора приземља, и обраде платна, које је уместо прскања у белом тону планирано у терабона жбуци (малтер грубе структуре).<sup>1344</sup>



Сл. 220 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - главна зграда, Булевар војводе Мишића 43 и Руска 2, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

---

<sup>1342</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948.

<sup>1343</sup> Исто. Радове је изводило Грађевинско предузеће „Градис“ градитеља Јураја Новикова и грађевински биро Министарства електропривреде под надзором Живка Петричића.

<sup>1344</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948.



Сл. 221 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - главна зграда, Булевар војводе Мишића 43 и Руска 2, изглед из Руске улице, 2021.  
(извор: фотографија аутора)



Сл. 222 и 223 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - главна зграда, Булевар војводе Мишића 43 и Руска 2, изглед 2017, детаљи фасаде  
(извор: фотографија аутора)

Изведеним радовима зграда маркарнице добила је свој данашњи облик (сл. 220-223). Свих пет етажа и то од сутерена до другог спрата ка Булевару војводе Мишића и од приземља до трећег спрата ка Виктора Игоа и Руској улици, добили су намену у складу са захтевима нових корисника, при чему је очуван првобитни ауторски просторни и обликовни концепт целине. Услед значајно ниже коте терена ка Булевару војводе Мишића у односу на улицу Виктора Игоа, сутерен је пројектован само испод половине зграде ка важнијој и прометнијој саобраћајници, што је условило да на овој етажи буде постављен и главни улаз у објекат. Централно позиционирано двокрако



степениште постављено у оси главног улаза, осим што остварује везу са нивоом приземља, дели простор сутерена на два једнака дела. Уз њега, поред низа радних просторија, на овој етажи се налази и технички блок неопходан за смештај свих инсталација. Просторна организација приземља је у правилном геометријском реду по хоризонтали и вертикали издељена у три тракта. Два бочна, паралелна са Руском улицом, међусобно су повезана централним трактом постављеним управно на њих. Овај средишњи тракт је опет у правилном геометријском низу издељен у три међусобно повезана сегмента: блок ка Булевару војводе Мишића, средишњи део са централним степеништем позиционираним између два унутрашња дворишта, и подужни сегмент ка улици Виктора Игоа. У прецизној и јасној геометријској схеми просторне организације распоређене су канцеларије, библиотека, лабораторије и друге просторије међусобно повезане ходницима, као и гардеробе велике сале која је изведена на првом спрату. Иста просторна логика примењена је и на горњим етажама. На првом спрату значајно место добила је пространа сала, у пројекту наведена као „сала за сталну индустријску изложбу“, која је заузела читав средишњи простор тракта ка Булевару војводе Мишића. Двострука висина сале која обухвата два нивоа, први и други спрат, искоришћена је за пројектовање галерија на обе бочне стране, у нивоу другог спрата. На преосталом делу другог спрата распоређен је низ канцеларија и радних простора, док су ка унутрашњим двориштима формиране две терасе. По површини значајно мањи трећи спрат, оријентисан дуж улице Виктора Игоа, поред низа канцеларија добио је подужне терасе ка унутрашњим двориштима, али и кровне проходне терасе изнад бочних ризалита ка Булевару војводе Мишића.

Јасна просторна организација консеквентно се ишчитава са фасада објекта. Главни изглед карактерише игра волумена остварена супротстављањем стамених кубуса нешто нижих ризалита бочних трактова и средишњег подужног корпуса којег фланкирају. Несумњиво је да је овакав распоред маса Најман већ једном успешно аплицирао на главној производној згради Завода за израду новчаница Народне банке, са које је пренео још неколико занимљивих цитата, као што су кровна конструкција средишњег тракта или пак његове простране стаклене површине горњих етажа у којима је смештена главна производна сала. Управо ритам тринаест правоугаоних прозора рамовске поделе, који доминирају главним, средишњим крилом ка Булевару војводе Мишића, чине један од главних ликовних мотива pročелја и објекта у целини. Својом позицијом, обликовањем и материјализацијом он јасно наглашава унутрашњи распоред простора у којем је доминантну улогу на нивоима првог и другог спрата добила главна, свечана сала. Утисак лакоће и транспарентности горњих нивоа додатно је потцртан и употпуњен добро осмишљеним решењем улазне партије у најнижој зони.

Ниво сутерена је у спољном обликовању прецизно одвојен од горњег корпуса другачијом обрадом: уједначеном ритмиком профилисаних прозорских отвора бочних ризалита и улазном партијом са надстрешницом средишњег тракта. Једнак приступ спроведен је на задњем и бочним фасадним платнима, на највишем трећем спрату имајући у виду да је услед пада терена из улице Виктора Игоа и Руске објекат виши за једну етажу. Прозори горњих етажа, у уједначеном ритму дуж сва четири фасадна платна, груписани по три од приземља до другог спрата, обухваћени су јединственим профилисаним рамовима чиме је још једном наглашен установљен прецизан

геометријски ред и истакнута вертикална подела фасадног платна. Управо овај континуирани ритам и начин обраде прозора представљају посебну ликовну карактеристику главне зграде Државне маркарнице. Њихову допуну свакако чине вертикале степенишних комуникација на задњој и бочним фасадама истакнуте стакленим површинама уситњене рамовске поделе.

Спроведени радови изведени за потребе Министарства електропривреде условили су незнатне промене на главној фасади. Подизање коте главног улаза, захтевало је нешто богатију обраду читаве улазне партије, што је већ наговештено израдом бетонске надстрешнице између ризалита. Најновије и коначне измене спроведене према решењу архитекте Мијовића,<sup>1345</sup> обухватиле су израду прилазног степеништа са скулптурама, као и избор материјала у завршној обради фасаде. Према замисли архитекте Мијовића, горњи део фасаде изведен је у теранови са хоризонталним и вертикалним фугама, како је и предвиђено изворним пројектом Најмана и Игњатијевићеве, осим што је дошло до промене боје фуџи у светлосиви тон. У најнижој зони, по целој дужини зграде и то од коте терена до парапета прозора сутерена, изведена је сокла од буковичког гранита букасто обрађеног са хоризонталним жљебовима. Истим гранитом, сличне обраде, обложени су стубови који носе бетонску надстрешницу. Истоветним материјалом изведено је главно прилазно степениште, које је у завршној обради штоковано. Са обе стране главног степеништа су постављене две скулптуре на постаментима, рад вајара Радете Станковића, изведене у белом мермеру, у размери упола већој од природне, уз помоћ вајара Јосипа Пина Грасија.<sup>1346</sup> Група представља Електропривреду, указујући симболично на намену објекта.

И поред свих спроведених радова у ентеријеру, као и мањих измена у завршној обради главне улазне партије и фасаде, објекат Државне маркарнице задржао је све одлике Најманове архитектуре у погледу распореда маса, полихромне обраде фасаде и великих стаклених површина својствених индустријским, производним објектима.

Министарство електропривреде ФНРЈ се свега четири године задржало у објекту, до 1952. За новог станара, Институт за испитавње материјала САНУ,<sup>1347</sup> извршене су адаптације према пројекту инжењера Игора Блуменауа.<sup>1348</sup> Како би се лабораторије,

---

<sup>1345</sup> Исто. У техничкој документацији не налазимо име архитекте Мијовића, као ни у осталим до данас познатим примарним изворима.

<sup>1346</sup> Радета Станковић (1905, Беч, Аустрија – 1996, Београд, Србија) био је академски вајар и професор на Академији примењених уметности у Београду од њеног оснивања 1948. до пензионисања 1968. године. Завршио је Краљевску академију за уметност и обрт у Загребу код професора Ивана Мештровића 1933. године. Аутор је више скулптура у јавном простору: Споменик краљу Александру у Нишу (1939), Споменик обалском раднику у Београду (1952), Споменик Жарку Зрењанину у Зрењанину (1952), Споменик Васи Чарапићу у Београду (1954), Споменик народноослободилачкој борби у Кикинди (1967) и други.

<http://www.fpu.bg.ac.rs/fakultet/Istorijat/Nastavnici/RadetaStankovic/index.html> [приступљено 25.11.2017]; М. Тодић, *Радета Станковић 1905-1996*, Београд 1998; М. Тодић, *Механичко тело у скулптури Радете Станковића*, Политика 28.5.2015, културни додатак, 7.

<sup>1347</sup> Институт је једна од водећих научно-истраживачких организација у области грађевинских конструкција, стамбеној изградњи, системима преднапрезања, технологији грађевинских материјала, индустрији металних производа, конструкција и опреме, контроли машинске опреме, заштити објеката од воде, топлоте, звука и пожара. Један од оснивача института је инжењер Бранко Жежељ. <http://www.institutims.rs/index.html> [приступљено 25.11.2017]

<sup>1348</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-12-1952; Био је ово један од два Најманова објекта у којима ће инжењер Блуменау спроводити измене. Други је кућа Петра Милановића у Краља Милутина бр. 6.

радионице и радне просторије института могле сместити у објекат који није изворно пројектован у те сврхе било је потребно извршити мања презиђивања и ојачавање темеља на одређеним местима за смештај већих и тежих машина. Ови радови нису произвели велике измене у ентеријеру нити промене на фасадама. Истовремено, некадашњој главној сали у којој се налазио пројектантски завод Министарства електропривреде, враћена је првобитна намена<sup>1349</sup> и у њој су постављене велике машине неопходне за рад Института. Занимљиво је да је ова сала, услед недостатка већих свечаних простора у Београду у то време, одабрана за место одржавања четвртог Конгреса Народног фронта Југославије. Њене димензије од 65 м дужине, 18 м ширине и 10 м висине, заједно са галеријама, могле су да приме 2500 делегата и гостију, док је преостали део зграде коришћен за потребе фоајеа, салона, гардероба, смештај домаће и стране штампе, фото, радио и других служби.<sup>1350</sup> Након завршеног конгреса сала је стављена у функцију Института.

Намена опредељена на почетку педесетих година прошлог века и данас је актуелна. Добро промишљена и функционална Најманова просторна организација маркарнице одговарала је за смештај лабораторија Института. С обзиром на то да је објекат у континуитету у функцији и добро одржаван, налази се у солидном стању који захтева више текућа улагања и рестаурацију него веће санационе радове. Индустријски комплекс, осмишљен и реализован за смештај графичке индустрије и пратећих садржаја намењених њеним управљачким структурама, пројектован према свим постулатима функционалне и рационалне архитектуре, заузима важно место у корпусу архитектуре касног модернизма, као и у корпусу индустријског наслеђа Београда и Србије у оквиру којег посебно место припада згради Државне маркарнице.<sup>1351</sup> Њеним подизањем завршено је формирање индустријске зоне дуж десне обале Саве. Након изградње железничке станице у Бари Венеција, током наредних деценија, уз обалу реке и трасу железничке пруге а дуж пружања данашњег Булевара војводе Мишића, низале су се фабрике: монопол дувана, пивара Ђорђа Вајферта, фабрика хартија Милана Вапе, државна штампарија, ковница металног новца, фабрика шећера, електрична централа на Макишу, међу којима је најмлађи био нови комплекс за штампање вредносних папира Управе монопола.

Конкурсним захтевима а потом и архитектонско-урбанистичким пројектом комплекс Државне маркарнице је обухватао више објеката. Допуну главном објекту представљала је централа и три стамбена објекта са дечијим обдаништем.

Једносратни објекат централе, површине 1207,76 м<sup>2</sup>, подигнут је у продужетку главне зграде на простору између Булевара војводе Мишића и Виктора Игоа. С обзиром на пад терена ка Булевару војводе Мишића, као и у пројекту главне зграде маркарнице, под једним делом објекта ка Булевару, пројектован је сутерен. Према првобитном

---

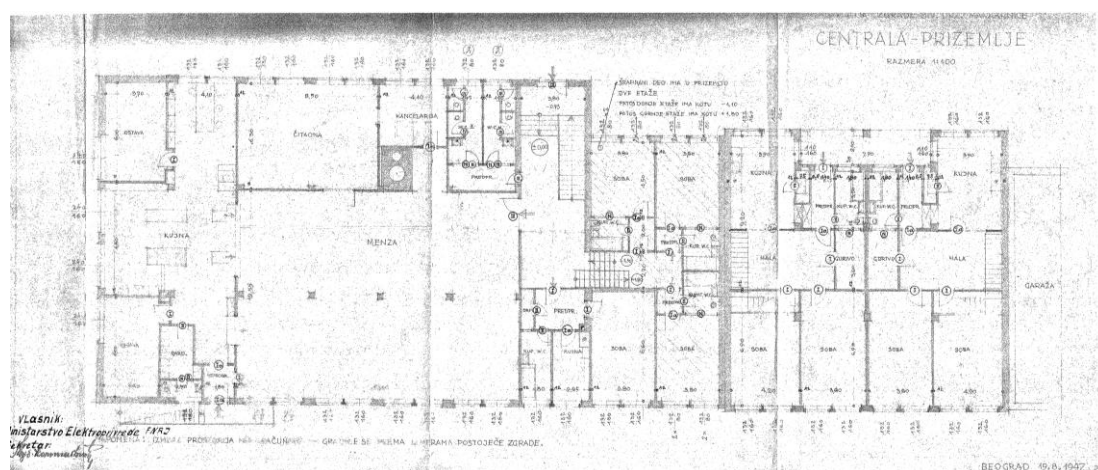
<sup>1349</sup> Изворним пројектом предвиђена штампарија са машинском салом.

<sup>1350</sup> Аноним, *Припрема се дворана у којој ће се одржати Конгрес фронта Југославије*, Борба 13.1.1953, 7.

<sup>1351</sup> Државна маркарница је као објекат посебних градитељских и културно-историјских вредности уписана у Евиденцију непокретности под претходном заштитом, док су пратећи објекти у комплексу заштићени у оквиру целине „Сењак“, која ужива статус добра под претходном заштитом. Ова нелогичност проистекла је из чињенице да се до скоро Државна маркарница није сагледавала као комплекс који се састоји из више зграда. У међувремену, низом непримерених грађевинских захвата, стамбени објекти су претрпели низ измена чиме је нарушена њихова оригиналност и аутентичност.



решењу, сутерен је предвиђен за смештање ватрогасног постројења, котларнице централног грејања и других техничких просторија (складишта за угаљ, шљаку), приземље за радионице (столарска, браварска, лимарска, глачаоница, резерва), ваздушни простор електричне централе и у продужетку ка улици Виктора Игоа гаража, док је читав први спрат био резервисан за радионице. За разлику од међуспратних конструкција које су изведене у армираном бетону на армиранобетонским стубовима и на сваком спрату обухваћене армиранобетонским прстеном, спољашњи зидови објекта су подигнути делимично у бондруку од набијеног бетона са испуном од опеке у продужном малтеру (приземље и сутерен), а делимично од опеке у кречном малтеру (спрат). Кровна конструкција је једним делом гвоздена, а делом од чамове грађе покривена валовитим етернитом.<sup>1352</sup> Сходно намени објекта, врата су метална, а прозори бетонски и метални, док су степенице планиране од вештачког камена на армиранобетонској подлози. У читавом објекту је предвиђено централно грејање, хоризонтална изолација битуменозном јутом и вертикална ваздушна изолација. Фасада једноставног, подужног једноспратног објекта изведена је у продужном малтеру са прскањем у белом тону.



Сл. 224 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - централа, Булевар војводе Мишића 43а и Виктора Игоа 2, основа приземља, адаптација 1947. (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948)

Након уступања читавог комплекса Министарству електропривреде ФНРЈ, извршена је адаптација објекта. За потребе новог корисника већи део објекта је адаптиран у стамбени простор. Радове преправке испратили су Најман и Игњатијевићева о чему нам говори и један део сачуване архивске техничке документације са њиховим потписима (сл. 224).<sup>1353</sup> Изведеним радовима сутерен је задржао првобитну намену. Највеће промене настале су у приземљу у којем је изведена менза, кухиња, две оставе, читаоница, канцеларија, санитарни чворови, гардеробе, затим један једнособан стан, пет гарсоњера и два двособна стана са засебним улазима из дворишта. На првом спрату уместо оригинално планираних радионица, изведене су две симетричне јединице за

<sup>1352</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948.

<sup>1353</sup> Исто. Технички опис за планове преправке унутрашњости објекта датиран је са 20. август 1947.

цртачнице између којих је поред степенишног простора ситуиран и санитарни блок са мушким и женским тоалетима и гардеробама. Функционално осмишљена унутрашњост добила је одраз у једноставно изведеним фасадама, чије једине обликовне елементе представљају правилно распоређени отвори, ликовно усаглашени својом унутрашњом поделом и обликом са главним објектом. Иако позиционирана на регулационој линији булеvara, уз главни објекат маркарнице, зграда централе својом једноставном и ненаметљивом архитектуром јасно указује да је реч о пратећем објекту комплекса (сл. 225). Услед неулагања, иако солидног бонитета, данас се налази у прилично лошем стању.

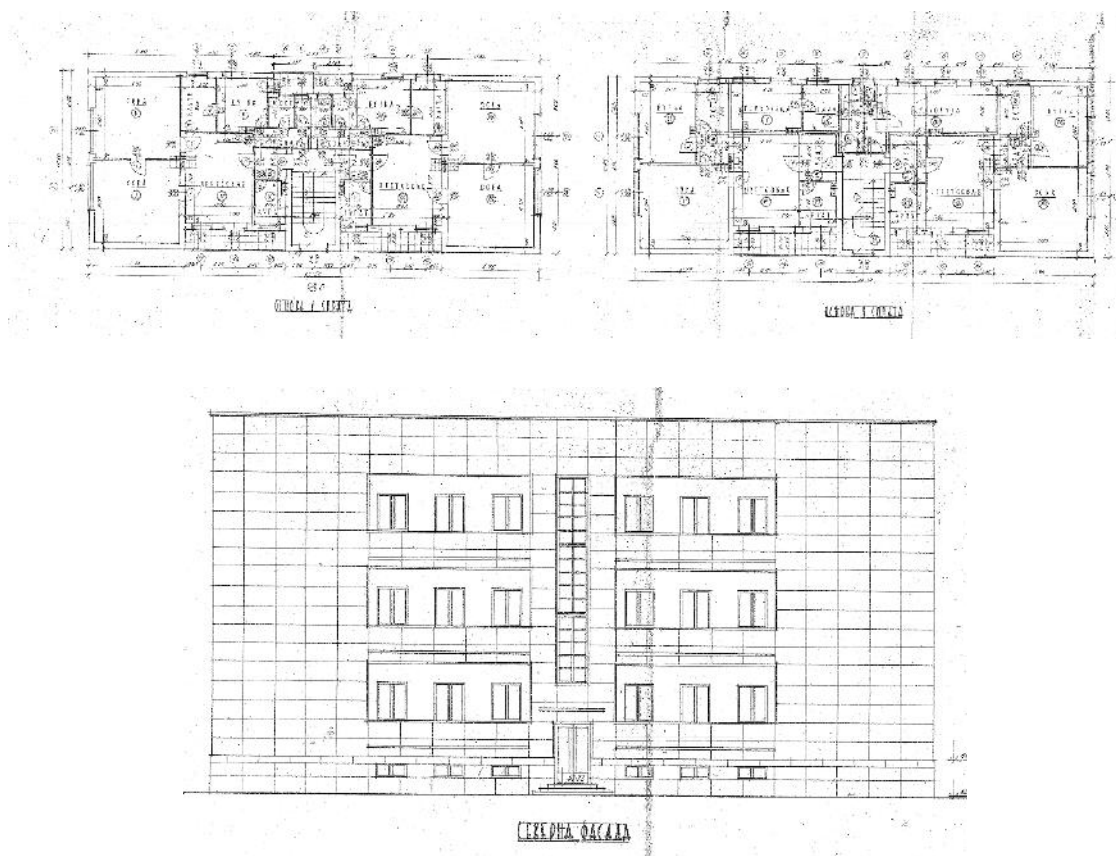


Сл. 225 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница – централа, Булевар војводе Мишића 43а и Виктора Игоа 2, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

Попут других великих индустријских комплекса који су у свом саставу имали стамбене објекте за руководство и делом за чиновнике и раднике, на горњој парцели комплекса Државне маркарнице, између улица Руске и Виктора Игоа планиран је резиденцијални део комплекса.<sup>1354</sup> Наспрам зграде централе, на данашњој адреси Виктора Игоа бр. 5, подигнута је зграда за чиновничке станове бр. 1. У њеном наставку ка Руској улици подигнуто је дечије обданиште (Виктора Игоа бр. 3), на углу са Руском улицом, на адреси Виктора Игоа бр. 1, вила за директора, изнад које је у Руској улици бр. 4 изграђена зграда за чиновничке станове бр. 2. Ова четири слободностојећа објекта по свом просторном распореду, архитектонском склопу и ликовном изразу фасада, носе све одлике Најманових стамбених грађевина насталих током четврте деценије прошлог века, а заједно са објектом маркарнице репрезентативни су примери архитектуре касног модернизма.

---

<sup>1354</sup> Већина великих индустријских комплекса водила је рачуна о социјалном положају и збрињавању својих радника, те су у фабричком кругу подизали низ стамбених објеката, обданишта, здравствене амбуланте и слично. На подручју Београда овакве објекте у свом саставу су имали: фабрика шећера на Чукарици, текстилне фабрике Владе Илића на Палилули и Карабурми, Кланица, Завод за израду новчаница и друге. Документација ЗЗСКГБ, *Индустријско наслеђе Београда...*



Сл. 226 и 227 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - зграда за чиновничке станове бр. 1, Виктора Игоа 5, адаптација 1947.  
(извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948)

Највећи од ових објеката била је двоспратна, вишепородична зграда за чиновничке станове бр. 1 у Новој улици (данас Виктора Игоа бр. 5) површине под објектом 277,40 м<sup>2</sup>.<sup>1355</sup> Оригинални пројектом сутерен је резервисан за спремиште за огрев. Приземље и први спрат су предвиђени за по два истоветна двособна стана, док су на другом пројектована два једнака једнособна стана, као и вешерница и сушионица (сл. 226). Степенишна комуникација дели објекат на две симетричне половине, што се јасно уочава како у унутрашњој просторној организацији тако и у ликовном решењу фасада. Без обзира која је структура стана у питању, централну комуникациону спону између свих просторија у стану представља предсобље. Унутрашња обрада је за нијансу скромнија од начина на који је Најман планирао уређење објеката за приватне инвеститоре, што је посебно уочљиво када су у питању подне облоге. Паркет је планиран само за собе, док је уместо керамичких плочица или тераца у просторијама попут кухиње, купатила и тоалета изведен масивни под.<sup>1356</sup>

<sup>1355</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948.

<sup>1356</sup> Исто.



Сл. 228 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - главна зграда (лево) и зграда за чиновничке станове бр. 1 (десно), Виктора Игоа, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

Једноставне, безорнаменталне фасаде, ликовно усаглашене са модернистички конципираним изгледом главне зграде маркарнице, доследно одсликавају функционално изведени просторни размештај станова (сл. 227). Њихов чврст обликовни склоп посебно истиче централна вертикала степеништа са стакленом опном светларника, која уједно наглашава улаз у објекат. Поред јасно изражене симетрије, фасаду карактерише ритам правилно распоређених прозора са обе стране светларника. Безорнаменталне, глатке фасаде су предвиђене у продужном малтеру са прскањем у белом тону и са хоризонталним и вертикалним фугама, као и на згради маркарнице.<sup>1357</sup>

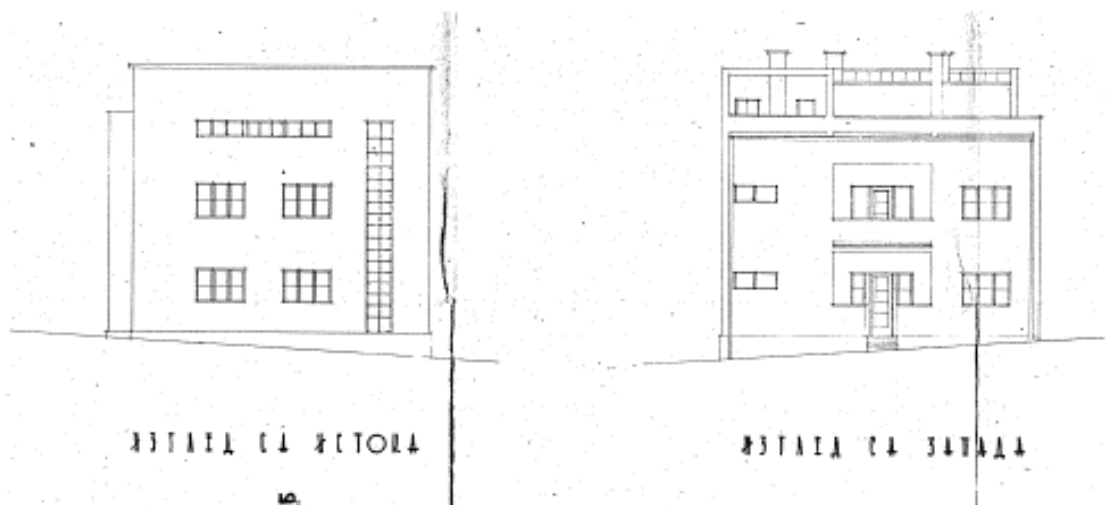


Сл. 229 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - зграда за чиновничке станове бр. 1, Виктора Игоа 5, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

<sup>1357</sup> Исто.

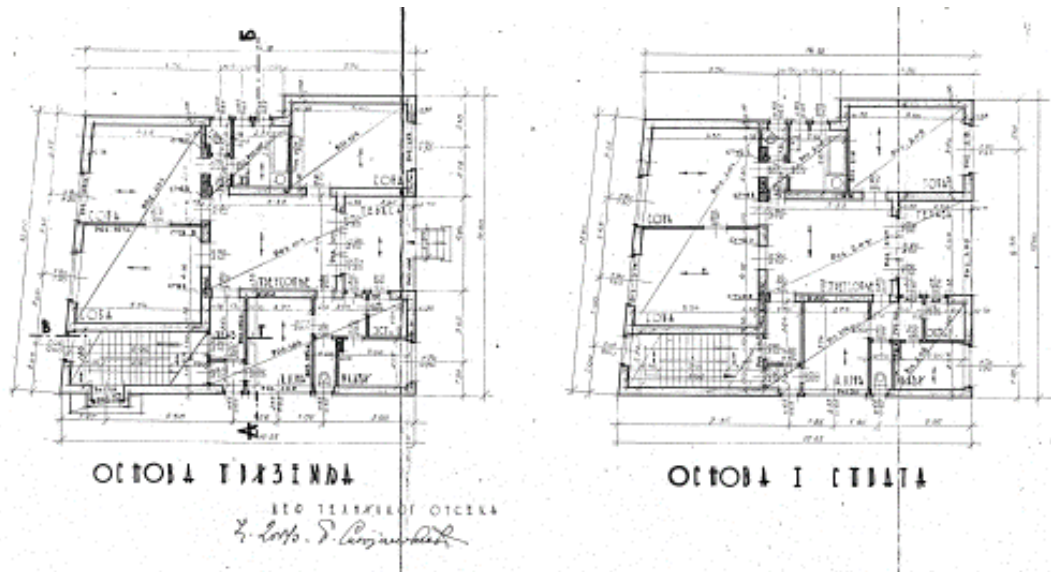
Зграда је зидана опеком у продужном малтеру на нивоима подрума и приземља и опеком у кречном малтеру на првом и другом спрату и атици, са ситно ребрастом армиранобетонском међуспратном конструкцијом на сваком спрату обухваћеном бетонским прстеном. Кровна конструкција је од дрвене чамове грађе покривена цинк лимом на дрвеној оплати. У згради је предвиђена хоризонтална и вертикална изолација, као и одвајање подрумских просторија од степенишног тракта металним вратима. Степенице које повезују све етажне од подрума до тавана пројектоване су као конзолне од вештачког камена. Сличан начин градње, фасадне обраде и унутрашње опреме, био је предвиђен и за преостала три објекта.

Током адаптације читавог комплекса за Министарство електропривреде дошло је до мањих измена у унутрашњости зграде. Том приликом перионица, пеглерница и сушионица које су првобитно планиране на другом спрату премештене су у сутерен, на место смањеног складишта за огрев. На њиховом месту изведене су две гарсоњере. Спроведене измене нису се одразиле на спољашњи изглед, који се очувао све до крај прошлог века, када је читава површина објекта надограђена још једном етажом, а волумен плитког једносливног крова промењен у мансардни (сл. 228, 229). Тиме је значајно визуелно нарушен оригинални Најманов концепт, који је недвосмислено одражавао модерност, савременост и пре свега стилску и естетску усклађеност са целином којој припада. С обзиром на то да се објекат користи у изворној функцији, као и да се релативно често изводе радови на текућем одржавању, у доста је добром стању.



Сл. 230 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - зграда за чиновничке станове бр. 2, Руска 4, пројекат 1937. (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948)





Сл. 231 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - зграда за чиновничке станове бр. 2, Руска 4, пројекат 1937. (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948)



Сл. 232 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - зграда за чиновничке станове бр. 2, Руска 4, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

Други вишепородични стамбени објекат намењен чиновницима подигнут је у Руској улици (данас Руска бр. 4). Укупне површине под објектом 180, 51 м<sup>2</sup>, пројектован је као једносратница са подрумом и таваном. Иако нешто мањи од претходног, у њему су планирани комфорнији станови и то по један трособан на сваком спрату, од којих онај у приземљу преко балкона остварује директну везу са вртом који окружује зграду (сл. 231).<sup>1358</sup> Према уобичајеном распореду, подрум је намењен за оставе за гориво, а таван за перионице и сушионицу. Начин градње, архитектонска обрада и просторни распоред

<sup>1358</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-4-1938; ф 14-2-1948.

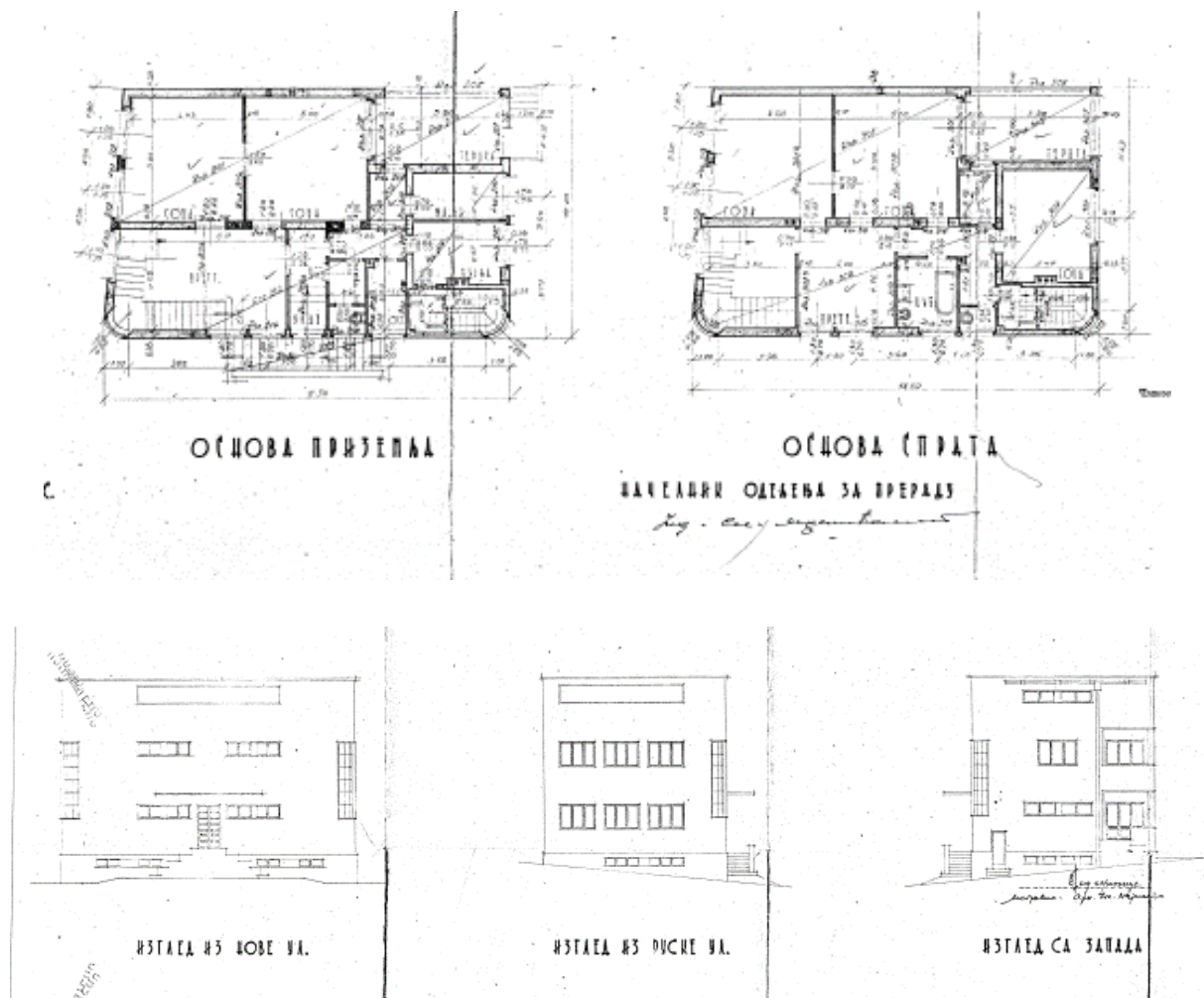


понављају принципе и решења примењена на згради за чиновничке станове бр. 1. Новину у односу на наглашену симетричност свих осталих објеката у оквиру комплекса, представља позиционирање главног улаза на бочну фасаду, чиме је остварена извесна интимност и приватност. Функционалност, просторна организација станова, као и начин и обрада фасада, потпуно прате Најманов устаљени концепт примењиван на стамбеним објектима. У средишту стана се налази предсобље као централна комуникација са спаваћим собама окренутим ка улици и помоћним просторима ка унутрашњости парцеле. Начин и обрада фасада су ликовно, стилски и естетски усклађени са осталим објектима: једини акценат на равним зидним платнима представљају отвори, који својим различитим димензијама доприносе ритмици и декоративности општег естетског утиска (сл. 230). Супротстављање хоризонталних акцената у виду уједначеног низа прозорских отвора и наглашене бочне вертикале светларника степеништа, остварује ефектан израз уличне фасаде. Адаптацију таванског простора у стамбени извела је већ 1946. године Управа државних монопола. Недуго потом, читавом објекту је дограђен спрат, највероватније према захтеву Министарства индустрије ФНРЈ. Међутим, доградња вођена вештом руком аутора читавог комплекса, која понавља обликовни принцип доњих етажа, потпуно је усаглашена са оригиналним пројектантским решењем (сл. 232).<sup>1359</sup> Током друге половине прошлог века објекат је променио намену из стамбене у пословну, тако да се данас у њему налази Градски центар за социјални рад Београд. Одржаван је и доброг физичког стања.

Једнопородична вила директора Државне маркарнице, позиционирана је на углу улица Руске и Виктора Игоа, одмах изнад главне зграде, а на уласку у стамбени део комплекса. Конципирана је као слободностојећи модернистички објекат, укупне површине у основи 164,63 м<sup>2</sup>. Пројектом је предвиђена за један комфоран, функционалан петособан стан на две етаже (сл. 233). Сутерен је послужио за смештај оставе, котларнице, спремишта за огрев и вешернице, док је на тавану планирана само сушионица. Просторни распоред понавља решења која је Најман разрадио на ранијим пројектима вила и репрезентативнијих стамбених објеката. Симетрично постављен улаз у вилу из улице Виктора Игоа води у предсобље, које представља везу са оба нивоа. У приземљу из предсобља се право иде у централно позициониран салон, лево је степениште које води на први спрат, а десно кухиња са излазом на помоћно степениште, остава и соба за послугу. Централни салон у приземљу повезан је с једне стране са собом оријентисаном ка Руској улици, а с друге са терасом која чини везу са вртом. У објекту су планирана два степеништа: репрезентативно храстово које повезује приземље и први спрат и споредно од чамовине са полазним степенишним краком од вештачког камена, које успоставља везу између све четири етаже од сутерена до тавана. Обе степенишне вертикале, смештене у бочним деловима виле ка Виктора Игоа, у спољашњем изгледу су наглашене светларницима на угаоним деловима објекта. Храстово степениште које повезује главно и горње предсобље, има функцију централне комуникације са свим просторијама на горњој етажи. Једна од соба спрата, као и у приземљу, окренута је ка Руској улици, а друга ка врту, док централна просторија има излаз на горњу терасу, позиционирану изнад оне у приземљу.

---

<sup>1359</sup> ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948.



Сл. 233 и 234 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - вила за директора, Виктора Игоа 1, пројекат 1937. (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948)

Имајући у виду да је вила за директора требало да буде репрезентативан објекат, велика пажња је посвећена обликовању њене спољашњости, али и визуелном усаглашавању са остатком комплекса (сл. 234). Фасада ка Руској улици ликовно остварује хармоничан однос са зградом за чиновничке станове бр. 2. Јасно и чисто фасадно платно оживљено је само једнаким ритмом прозорских отвора. Симетрично постављен у односу на раван фасаде главни улаз са једноставном модернистичком надстрешницом и приступним степеништем пројектован је из улице Виктора Игоа. Његову допуну на бочним странама представљају угаоне вертикале светларника степеништа, док је средишња зона фасадног платна резервисана за хоризонталне низове мањих прозорских отвора предсобља, санитарне и остале помоћне просторије. Истоветан распоред отвора поновљен је на фасади ка врту и то у зони приземља и тавана. Главни акценат ове фасаде представљају простране терасе приземља и првог спрата, којима је остварена карактеристична игра волумена, накнадно реинтерпретирана и на суседном објекту дечијег обданишта.

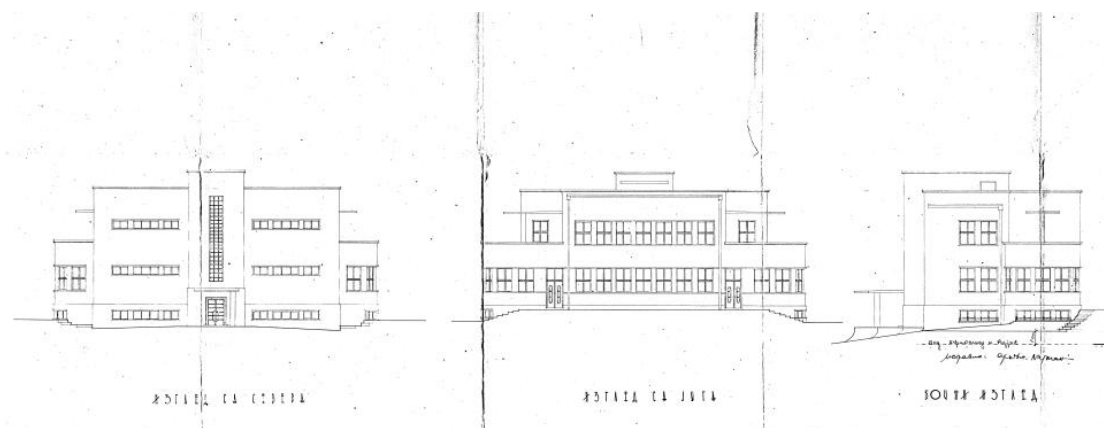


Сл. 235 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - вила за директора, Виктора Игоа 1, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

Међутим, репрезентативност модернистичке виле, како је замишљена у изворном пројекту ипак су нарушиле накнадне адаптације ентеријера и доградња још једног нивоа спроведене одмах након Другог светског рата. Извршеним изменама некадашња петособна једнопородична вила најпре је претворена у два двособна стана, а потом јој је дограђена етажа са по једним једнособним и двособним станом и делимично је изведено ново поткровље. Иако је дограђени ниво архитектонски у целини поновио изворни концепт нижих спратова, његовим додавањем нарушена је првобитна складна волуметрија и пропорционалност објекта, а читава структура је добила затворену, статичну форму. Истовремено, елементи који су доприносили префињености архитектуре виле, њеној повезаности са окружењем и који су је обликовно одвајали од преостала два стамбена објекта у комплексу, попут заобљене стаклене опне светларника и отворених тераса према врту, током преобликовања су потпуно нестали. Данас ова грађевина, иако првобитно замишљена као репрезентативна вила директора Државне маркарнице, веома је мало сачувала од своје оригиналности и привлачности (сл. 235). Напротив од некада луксузно замишљене једнопородичне виле преиначена је у вишепородични стамбени објекат осредње архитектуре. Накнадне измене су допринеле да естетски има најслабији визуелни утисак у читавом комплексу. Данас је објекат у ентеријеру у релативно добром стању. Међутим оронулост њене фасаде доприноси утиску да су јој потребни обимнији санациони радови. Ипак, рестаураторски радови лако би је довели у доста добро стање у каквом се налазе већина преосталих објеката у некадашњем комплексу маркарнице.

Централну позицију у стамбеном делу комплекса маркарнице, на непарном фронту тадашње Нове, а данас улице Виктора Игоа бр. 3, добио је објекат дечијег обданишта. Подизање пратећих грађевина, попут амбуланти, школа, обданишта у склопу индустријских комплекса представљало је стандардни концепт задовољења основних социјалних потреба њихових становника, руководећег кадра чиновника и радника са циљем да им се обезбеди несметано функционисање и побољшање услова живота. С обзиром да су се у оквиру комплекса Државне маркарнице налазила три

стамбена објекта, од којих су две зграде са по више станова, изградња дечијег обданишта била је више него оправдана и очекивана. Зграда обданишта, сходно њеној специфичној намени, позиционирана је у средиште стамбеног дела комплекса и окружена зеленилом парка. Попут осталих објеката комплекса конципирана је као слободностојећа зграда, али се по примењеним обликовним принципима, волуметрији и просторној организацији потпуно издваја од њих. На тај начин, архитектура здања, својим разиграним волуменима, јасно ставља до знања да треба да служи другачијој намени.

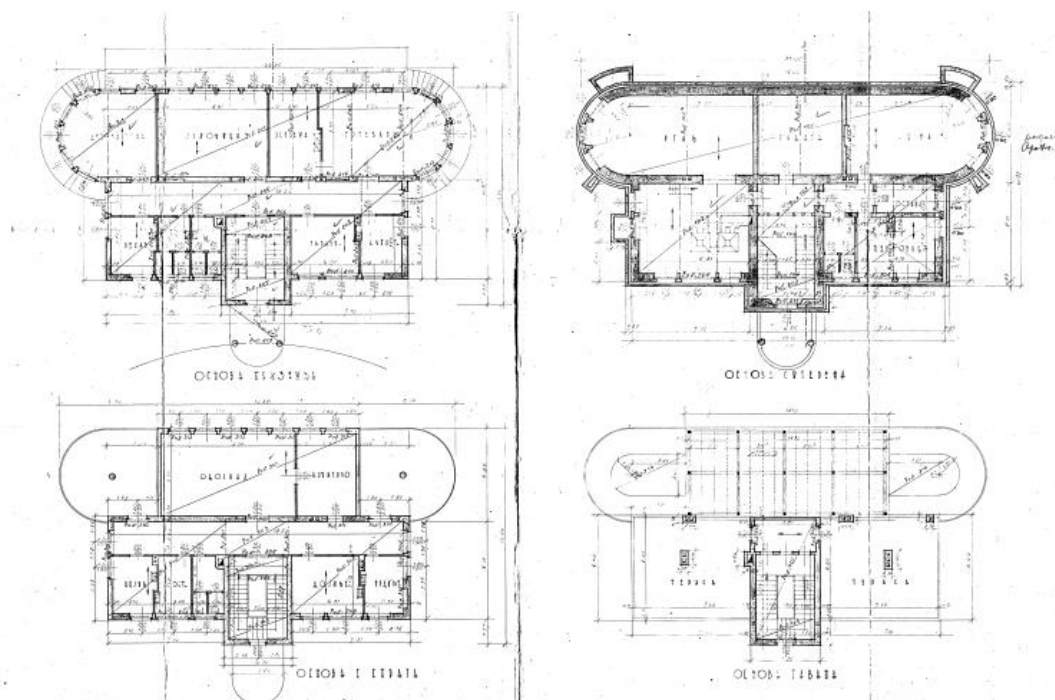


Сл. 236 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - обданиште, Виктора Игоа 3, изглед фасада, пројекат 1937. (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948)

У основи је пројектовано са 261,22 м<sup>2</sup> површине, са сутереном, приземљем, једним спратом и таваном, издужене основе састављене из два паралелна, међусобно повезана тракта (сл. 237).<sup>1360</sup> Први, оријентисан ка улици Виктора Игоа, правилне четвороугаоне форме пресечен улазним сегментом који га дели на два симетрична дела, намењен је за пратеће службе. Други, главни тракт, чија је подужна форма на оба краја полукружно завршена, резервисан је за главну намену, боравак деце. Управо ова специфична форма основе другог тракта допринела је посебној ликовности и естетици читавог објекта. У просторном распореду, сутерен, као најмање атрактиван простор, пројектован је за смештање постројења за централно грејање, оставе, перионице, сушионице и кухиње. Приземље је пројектом предвиђено за нешто старију децу (обданиште) са дневном собом, учионицом, трпезаријом, просторијом за лекара, оставом и купатилом. Први спрат је био намењен за одојчад (јаслице) са додатним просторима за дојиље, оставом и две терасе. Излаз на две простране терасе на крову првог спрата спроведен је преко тавана. Начин градње се није разликовао од оног примењеног на осталим објектима у комплексу, док су у унутрашњој обради, услед специфичне намене и неопходне функционалности простора, унете незнатне измене које су се пре свега односиле на примењене подне облоге. У просторима које су служиле за боравак деце предвиђен је линолеум, док је у осталим просторијама планиран масивни под.<sup>1361</sup>

<sup>1360</sup> Исто.

<sup>1361</sup> Исто.



Сл. 237 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - обданиште, Виктора Игоа 3, основе спратова, пројекат 1937. (извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 14-2-1948)



Сл. 238 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - главна зграда (предњи план) и обданиште (горе десно), Булевар војводе Мишића 43 и Виктора Игоа 3, изградња 1938-1941. (извор: колекција Милоша Јуришића)

До почетка Другог светског рата дечије обданиште је било у целости подигнуто о чему нам поред архивских извора сведочи и историјска фотодокументација (сл. 238). Прве измене, односно његову адаптацију у вишепородични стамбени простор, планирала је Управа државних монопола већ августа 1946. године. Иако ове измене тада нису биле одобрене, оне су ипак спроведене у наредној адаптацији, коју је спровело



Министарство индустрије ФНРЈ годину дана касније.<sup>1362</sup> Осим промене намене, спроведеном адаптацијом објекта, у суштини није дошло до нарушавања његовог основног архитектонског склопа.



Сл. 239 Јосиф Најман, Видосава Игњатијевић, Државна маркарница - обданиште, Виктора Игоа 3, изглед 2017. (извор: фотографија аутора)

У спољашњем обликовању, дечије обданиште је делило архитектонске карактеристике осталих објеката у комплексу (сл. 236). Ефектност укупног утиска, која га издваја од непосредног окружења, постигнута је карактеристичним обликом основе са полукружном формом којом је завршено задње крило објекта, али и елементима попут тераса у нивоу првог спрата задњег и кровне терасе на бочним деловима уличног тракта. С обзиром на то да је терен у паду, у просторном распореду су примењена решења слична онима на главној згради комплекса, маркарници. Главни улаз у обданиште са предпростором, смештен је у ниво сутерена и симетрично позициониран у оси уличне фасаде. Његов значај додатно наглашава доминантна вертикала светларника степенишне комуникације, која дели фасадно платно на два једнака дела. Потпуно чисте, безорнаменталне површине фасаде, перфориране су хоризонталним, симетричним нивовима прозора. За разлику од прочеља, ликовно усаглашеног са архитектуром других стамбених грађевина комплекса, на бочним и дворишној фасади, односи волумена коју стварају полукружне форме изнад којих се налазе терасе са централно позиционираним стубом као функционалним и декоративним елементом, доприносе маштовитој и експресивној архитектоници објекта.

Адаптација Дечијег обданишта у стамбени простор спроведена 1947. године, није битније нарушила изворни ауторски концепт нити архитектонске вредности објекта. Међутим, током последње две деценије његов изглед је значајније измењен. Попут суседних чиновничких станова на адреси Виктора Игоа бр. 5, надограђен је за још једну етажу која је, потпуно супротно суштинским стилским и архитектонским карактеристикама објекта, завршена мансардним кровом (сл. 239). На тај начин су негирана основна обележја не само модерне архитектуре у чијем духу је пројекат настао,

---

<sup>1362</sup> Исто.



већ и специфична естетика по којој се објекат издвајао у комплексу. Садашњи станари објекат одржавају, те је у добром физичком стању.

Током друге половине прошлог века, спроведеним адаптацијама за потребе Министарства индустрије и Министарства електропривреде ФНРЈ, а потом и Института за испитивање материјала САНУ, некада јединствени комплекс који је обједињавао више различитих намена, изгубио је кохерентност а његови објекти почели су да живе сопствене одвојене животе. Данас се тешко може установити заједничка нит између његових делова: улица Виктора Игоа која је у урбанистичком решењу раздвајала основну, производну од пратећих, стамбено-социјалних намена комплекса, временом је добила улогу јасне границе, која главну зграду маркарнице визуелно и симболично издваја у мирном делу града намењеног искључиво становању.

Комплекс Државне маркарнице, својом наменом, величином, архитектуром и урбанистичким решењем, у целокупном Најмановом опусу има посебно место. Ако узмемо у обзир да комплекс Завода за израду новчаница представља почетак зреле фазе Најманове професионалне каријере који је на даље одредио његову естетику и значајно допринео развоју специфичних пројектантских особености, афирмисао га у професионалним круговима, обезбедио угледну клијентелу, и делом трасирао пословни пут препоручујући га као аутора сложених производних, индустријских објеката, комплекс Државне маркарнице представљао је круну и завршетак пређеног пута.

Упоредо са израдом пројекта и почетком изградње Државне маркарнице на падинама Сењака, која је трајала нешто дуже од једне деценије, као и радовима на топионици у Зајачи, у Најмановом архитектонском бироу настајали су и други пројекти за објекте намењене индустријској производњи. Један од њих била је **фабрика хартије и лепенке у Умки** за познатог клијента Анатолија Ивановића за кога је само неколико година раније пројектовао стамбено-пословну зграду са штампаријом, у улици Обилићев венац у Београду, у којој је радило његово издавачко предузеће „Народна просвета“. Како је у то време у Србији, и поред неколико домаћих фабрика, штампарски материјал, углавном набављан у иностранству, Ивановић је одлучио да покрене сопствену производњу хартије. Била је то друга фабрика овог типа подигнута у непосредној близини Београда.<sup>1363</sup>

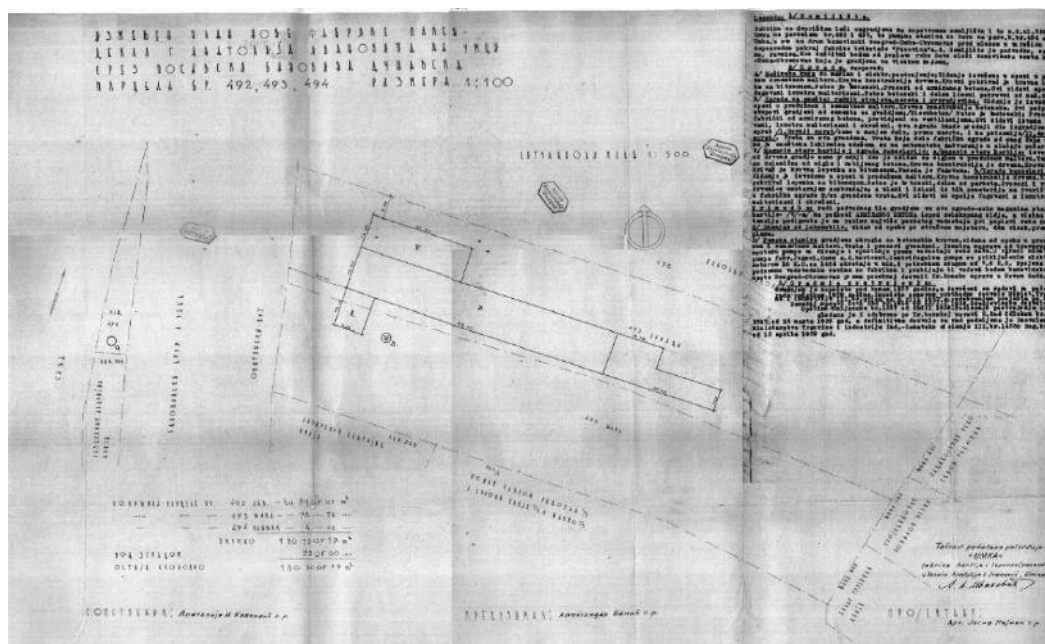
Најраније идеје о производњи хартије у Београду сежу у тридесете године XIX века, а биле су подстакнуте високим трошковима набавке хартије за штампање из суседне Аустрије за потребе Државне књигопечатње. Међутим, производња папира почела је тек у првој деценији прошлог века. Своје зачетке имала је у занатству, а њен оснивач био је Милан Вапа.<sup>1364</sup> Након Првог светског рата Краљевина СХС је наследила десетак фабрика папира, махом словеначких, које су делимично задовољавале потребе тржишта. Инвестирање у ову грану индустрије на подручју Србије, а нарочито у Београду, преузео је Милан Вапа, подизањем модерне фабрике за производњу хартије. Вапина фабрика била је прва фабрика подигнута одмах по завршетку Првог светског

---

<sup>1363</sup> Прва фабрика хартије је била фабрика Милана Вапе, која се првобитно налазила на Косанчићевом венцу, а потом је у првој половини треће деценије прошлог века подигнута нова модерна фабрика у данашњем Булевару војводе Мишића. С. Михајлов, *Фабрика хартије Милана Вапе*, Наслеђе XI, Београд 2010, 71-78.

<sup>1364</sup> С. Михајлов, *Фабрика хартије Милана Вапе...*, 71.

рата, док је остатак индустрије био усмерен на обнову фабричких објеката и технолошких процеса уништених у ратним разарањима. Све до подизања фабрике хартије и лепенке<sup>1365</sup> у Умки, била је једина фабрика за производњу папира у Србији.



Сл. 240 Јосиф Најман, Фабрика хартије и лепенке у Умки, ситуација (извор: АЈ, 65-524-3904)

Анатолиј Ивановић је за подизање фабрике купио земљиште уз обалу реке Саве, уз бановински пут Београд-Умка-Обреновац,<sup>1366</sup> пред улазом у варошицу Умка, непосредно поред фабрике трикотаже „Посавина“ а.д.<sup>1367</sup> Пројектовање је још једном поверио Јосифу Најману, који је до тада имао изузетно велико искуство у подизању штампарских предузећа и погона графичке индустрије,<sup>1368</sup> а извођење радова предузимачу Александру Банићу.<sup>1369</sup> Градња фабрике и постројења почела је крајем 1937. године на основу претходне дозволе Министарства трговине и индустрије од 3. августа 1937. године.<sup>1370</sup> Изградња је трајала нешто више од годину дана, до почетка 1939. године, када је фабрика и почела са радом.<sup>1371</sup> Седиште управе предузећа налазило се у Београду у стамбено-пословном објекту Анатолија Ивановића на Обилићевом венцу бр. 5.<sup>1372</sup>

<sup>1365</sup> Картона

<sup>1366</sup> Умка је територијално припадала Дунавској бановини.

<sup>1367</sup> АЈ, 65-524-3904.

<sup>1368</sup> Најман је до тада пројектовао Завод за израду новчаница Народне банке, штампарију Анатолија Ивановића, Државну маркарницу Управе монопола.

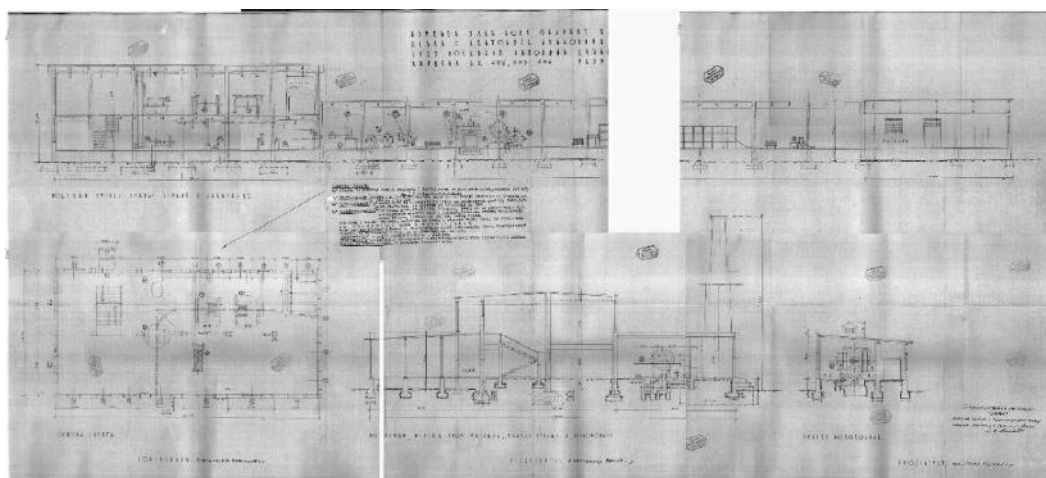
<sup>1369</sup> АЈ, 65-524-3904.

<sup>1370</sup> Пројекат је накнадно одобрила краљевска банска управа Нови Сад 12.3.1938, док је општина Умка грађевинску дозволу издала седмицу касније, 21.3.1938. године. Исто.

<sup>1371</sup> Постројења су прегледана и одобрена Одлуком краљевске банске управе Нови Сад 23.3.1939, а коначну дозволу за рад фабрике дало је Индустијско-занатско одељење Министарства трговине и индустрије 15.4.1939. и Начелство среза посавског Умка 5.6.1939. године. Исто; АЈ, 17-59.

<sup>1372</sup> АЈ, 17-59.

На земљишту укупне површине 1,72 хектара, подигнут је производни објекат од 2200 м<sup>2</sup>, који се састојао из три дела која су чинила јединствену функционалну целину (сл. 240). Централни и највећи део заузео је блок у којем су смештени радни стројеви и сировине (сл. 241). Уз сегмент овог блока оријентисан ка реци Сави подигнути су приземни објекти за магацин старе хартије и канцеларије, као и машинска кућа чији је димњак локомобиле, зидан опеком, био висок 46 м. С обзиром на то да је терен уз Саву плаван, уз главни фабрички објекат а непосредно уз реку Саву, подигнута је и пумпна станица. Подводно тло условило је и то да су сви објекти, осим магацина старе хартије, грађени на подлози од армираног бетона, док је висина приземља подигнута на ниво у то време највишег познатог водостаја реке Саве.<sup>1373</sup>



Сл. 241 Јосиф Најман, Фабрика хартије и лепенке у Умки, подужни и попречни пресек, основа спрата (извор: АЈ, 65-524-3904)

Конструкција, начин зидања и обликовање фабрике, били су условљени њеном наменом, а положај фабрике, далеко на периферији престонице и на прилазу мањој варошици, сигурно је био важан чинилац приликом одабира обликовних елемената њеног коначног изгледа, без већих архитектонских и естетских претензија. По свим аспектима они се разликују, у односу на остале индустријске комплексе које је Најман пројектовао, па чак и објекат који је претходно пројектовао за истог инвеститора.

Централни подужни део објекта, намењен смештају радних стројева и сировина, мањим делом је подигнут као једносратни (предњи део зграде) а већим делом као приземни објекат. Зидан је у опеци у продужном и цементном малтеру са потпорним стубовима изведеним од цемента са гвожђем и бетонском кровном конструкцијом. Зидови грађени опеком споља су фуговани, а изнутра малтерисани и кречени. Унутрашња обрада и обрада отвора, више него спољашност, указивали су да се ради о искључиво производном објекту. Под је изведен у бетону, прозори су армиранобетонски са вентилацијом, врата гвоздена, док су врата која деле производни део од лакирнице изведена са аутоматским затварањем у случају пожара.<sup>1374</sup> Просторна организација производног погона била је условљена технологијом производње, односно величином и

<sup>1373</sup> АЈ, 65-524-3904.

<sup>1374</sup> Исто.

распоредом машина. У фабрици су, према најсавременијим прописима, изведене све инсталације, од централног грејања које је спроведено из локобиле<sup>1375</sup> смештене у машинској кући, и електричног осветљења, до модерних санитарних чворова за раднике.

Непосредно уз централни део фабричке зграде подигнут је приземни објекат: машинска кућа за смештај локобиле и генератора. Зидана је у продужном цементном малтеру, дрвене кровне конструкције са покривачем од кровне лепенке са битуменом. Подови, прозори и зидови изведени су на потпуно идентичан начин као у производном делу фабрике. Наспрам машинске куће, а са друге стране централног дела објекта, изграђен је магацин старе хартије и зграда за канцеларије. Начин градње био је у складу са њиховим наменама: предњи део магацина старе хартије озидан је опеком у продужном малтеру са фугованом фасадом, док је остатак објекта изведен од дрвене грађе. Кровна конструкција је подигнута на истоветан начин као на машинској кући, док су темељи за разлику од остатка објекта урађени у опеци и набијеном бетону. Непосредно уз магацин старе хартије је подигнут административни део фабрике. Зидан је опеком у продужном малтеру, док су кровна конструкција, спољашња обрада и унутрашње опремање поновили решења примењена у централном делу и машинској кући. Пумпна станица, кружни објекат са бетонским кровом, која је подземним водоводним цевима била спојена са фабриком, зидана је опеком у продужном и цементном малтеру, са гвозденим прозорима и постројењем за подизање и спуштање пумпе у односу на водостај реке Саве.

Архитектура фабрике хартије и лепенке Анатолија Ивановића, у свом основном изразу, припада стандардној продукцији утилитарних индустријских објеката тога доба. У поређењу са примерима грађеним крајем четврте деценије прошлог века на којима је постигнут значајнији домет ауторског изрази, на основу сачуваних архивских цртежа закључујемо да није била намера ни инвеститора а тиме ни пројектанта да се, осим употребне функционалности, оствари упечатљива архитектура или посебна естетска вредност. Ликовност, склад и ритмику дугих фасадних платна изведених у фугованој опеци Најман је остварио са два елемента: уједначеним низом фасадних отвора и употребом материјала, опеке, бетона и армираног бетона. Опека као видљиви елемент архитектонске композиције први и једини пут се јавља на једном Најмановом објекту, издвајајући га од свих, а не само индустријских, пројектованих и изведених остварења у његовом опусу.

Подигнута непосредно пред избијање Другог светског рата, фабрика је делила судбину свих југословенских предузећа. Власник Анатолиј Ивановић је управљао предузећем све до капитулације Краљевине Југославије 1941. године, када је објекат запленила немачка управа и продала га Стевану Котасу, Немцу.<sup>1376</sup> Нови власник није улагао у производњу, већ је у фабричким постројењима израђивао искључиво сиву лепенку, коју је испоручивао домаћем тржишту. Био је власник све до јесени 1944. године, када је пред ослобођење Београда побегао заједно са окупатором. Сачувани архивски извори указују да је највероватније приликом бекства Стевана Котаса делом уништена а делом однета стара архива и пословне књиге, што данас отежава дубљу

---

<sup>1375</sup> Покретна парна машина, stroj који се користи као моторни погон других машина

<sup>1376</sup> АЈ, 17-59.

анализу развоја њеног пословања и инвестиција.<sup>1377</sup> Непуних годину дана након ослобођења Београда фабрика је враћена првобитном власнику, међутим након само неколико месеци Анатолију Ивановићу је по други пут одузета целокупна имовина и стављена под управу Земаљске управе народних добара (ЗУНД) Београд.<sup>1378</sup> Ипак, мењање власничке структуре није утицало битније на производњу у фабрици, која без прекида траје скоро осам деценија.<sup>1379</sup> Током протеклог периода, у којем се континуирано улагало у производне погоне, дошло је до значајних промена изгледа њених постројења. Некадашњу фабрику насталу према Најмановим нацртима, осим по локацији, континуитету намене и називу, данас је на терену готово немогуће препознати. Стога су посебно драгоцени малобројни сачувани архивски извори у фонду Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије и Министарства индустрије ФНРЈ који пружају нешто више података о њеним изворним вредностима и карактеристикама.<sup>1380</sup> На њеном месту данас се налази савремена фабрика истог назива, Фабрика картона Умка.

Пред крај изградње фабрике хартије и лепенке у Умки, Јосиф Најман је средином 1938. године пројектовао фабрику прецизне механике,<sup>1381</sup> једини објекат који ће реализовати на подручју Земуна. **Фабрика прецизне механике „Телеоптик“**, уједно је била и последњи пројекат настао не само у Најмановом архитектонском бироу на крају четврте деценије прошлог века, већ и у његовом укупном пројектантском опусу.

До развоја индустрије прецизне механике и развоја прве фабрике ове гране привреде на подручју не само Београда, већ и Југославије, дошло је услед низа околности. Неупоредиво већа државна територија настала након Првог светског рата обухватила је разгранатију и развијенију привреду него што је то била привреда Краљевине Србије до средине друге деценије XX века, а тиме и далеко веће тржиште и инвестиције које су захтевале шире и разгранатије саобраћајне везе. У том контексту, један од приоритетних задатака младе националне привреде било је повезивање свих делова тржишта уз помоћ ефикасне инфраструктуре.<sup>1382</sup> Узимајући у обзир да су на почетку треће деценије прошлог века једнако били неразвијени сви видови саобраћаја на простору Краљевине СХС, као најбоље решење наметала се изградња мреже железница, која је у транспортном систему државе увек имала примарно место.<sup>1383</sup> Улагања у изградњу пруга привукла су пажњу разних домаћих и иностраних предузећа. Међу првима појавиле су се мађарске фирме „СИС“ и Телефонска фабрика.<sup>1384</sup>

---

<sup>1377</sup> Исто.

<sup>1378</sup> Исто.

<sup>1379</sup> Фабрика је 1951. године спојена са фабриком хартије Милана Вапе у јединствено предузеће под називом „Београд“. Током педесетих година прошлог века, производња из Вапине фабрике је премештена у индустријску зону на Аду Хују. Д. Петровић, *Наведено дело*, 333-334; С. Михајлов, *Фабрика хартије Милана Вапе...*, 71-78.

<sup>1380</sup> Оба фонда се чувају у Архиву Југославије.

<sup>1381</sup> С. Михајлов, *Фабрика „Телеоптик“...*, 53-71; S. Mihajlov, *Josif Najman: Belgrade Architect Between the Two Wars...*, 178-179.

<sup>1382</sup> М. Ж. Чалић, *Наведено дело*, 206.

<sup>1383</sup> А. Груђински, *Прилози за историју београдског железничког чвора: Сто година железничке станице Београд*, Београд 1984; С. Јањић, *Сећање за будућност. Од првог гвозденог пута до нове железнице 1880-1995*, Београд 1995; Љ. Димић, *Предговор каталогу изложбе*, у: *Саобраћај и везе у Краљевини Југославији 1918-1941*, Г. Маловић (аутор), Београд 2013.

<sup>1384</sup> В. Ј. Nedeljković, *Četiri decenije „Teleoptika“*, Београд 1962, 12.

Предузеће „СИС“ је испоручивало сигнале, подсигнале и путопрелазне бранике за железничке пруге и комплетне телефонске уређаје за железничке станице. Готови делови допремљени из Мађарске склапали су се већ од 1920. године у монтажној механичарској радионици у Француској улици број 61 у Београду,<sup>1385</sup> подигнутој у тада већ формираној индустријској зони дуж десне обале Дунава.<sup>1386</sup> Након само две године предузеће је у истом простору основало и своју филијалу у Београду. На тај начин су створени предуслови за почетак рада „Прве југословенске фабрике за телефонију, оптику и прецизну механику“.<sup>1387</sup> Њено оснивање 22. априла 1922. године представљало је зачетак потпуно нове индустријске гране, прецизне механике као огранка металне индустрије. Након Првог светског рата, ова област доживљава успон, сврставајући се у најразвијеније привредне гране.<sup>1388</sup> Оваквој позицији изузетно је допринело оснивање „Прве југословенске фабрике за телефонију, оптику и прецизну механику“, која је скоро читаву деценију била једина фабрика ове гране металне индустрије, а потом и оснивање других фабрика исте производне оријентације.<sup>1389</sup> У новооснованом предузећу поред већинског пакета акција у власништву Телефонске фабрике а.д. из Будимпеште, која је услед великих губитака фирме „СИС“ откупила њене деонице и тако постала једини власник, своје акције имали су и угледни домаћи трговци и индустријалци Милан Вапа, Манојло Клидис, Светозар Влајковић, Милан Јечменица, Влајко Гођевац и други.<sup>1390</sup> Производни програм новооснованог акционарског друштва је обухватао разноврсне инструменте и сигнализацију. У наредном периоду, асортиман је у континуитету прошириван, тако да је већ 1926. године фабрика почела производњу акумулатора и других производа, као и продају радио апарата. И поред првобитних успеха, прави пробој индустрије прецизне механике на домаћем тржишту десио се са развојем ваздушног саобраћаја у Краљевини СХС.<sup>1391</sup> Интензиван развој ваздухопловства директно је зависио од развоја домаће авиоиндустрије. За само десетак година у Краљевини СХС је основано шест фабрика авиона, две авиомотора, више фабрика авиоинструмената, падобрана и остале опреме. Већина ових погона налазила се на

---

<sup>1385</sup> Монтажна радионица налазила се у непосредној близини данашње управне зграде предузећа „Компресор“ у Жоржа Клемансоа.

<sup>1386</sup> С. Михајлов, *Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века...*, 91-116.

<sup>1387</sup> АЈ, 65-1197.

<sup>1388</sup> Д. Петровић, *Наведено дело*, 152-154, 272-275.

<sup>1389</sup> Међу овим фабрикама посебно су се истицале фабрике за оптику и прецизну механику и електротехнику „Микрон“ (основана фебруара 1934) и „Нестор“ (основана априла 1938). Након Другог светског рата њиховим спајањем је основано предузеће Индустрија прецизне механике (ИПМ). АЈ, 65-556; В. Путник, *Фабрика прецизне механике у Београду као пример девестираног индустријског наслеђа*, у: *Индустријско наслеђе – проблеми и могућности интегративне заштите, презентације и ревитализације* [ЦД], Београд 2012.

<sup>1390</sup> Министар правде Др. Марковић, на основу члана 5. и 9. Закона о акционарским друштвима, одобрио је Милану Вапи индустријалцу, Николи Ђорђевићу и друговима из Београда да могу приступити оснивању акционарског друштва под именом „Прва југословенска фабрика за телефонију, оптику и прецизну механику“ са седиштем у Београду. Прва редовна скупштина акционара одржана је већ 11.5.1922. године. Седиште акционарског друштва налазило се у Француској 61, где се до тада налазила монтажна радионица мађарске фирме „СИС“. АЈ, 65-1197.

<sup>1391</sup> N. Žutić, *Avioindustrija i vazduhoplovstvo u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1945*, Beograd 2004; B. Dimitrijević, M. Micevski, P. Miladinović, *Kraljevsko vazduhoplovstvo: Vojno vazduhoplovstvo Kraljevine SHS/Jugoslavije 1918-1944*, Beograd 2012; Љ. Димић, *Предговор каталогу изложбе...*; Б. Мишић, *Хангар Старог аеродрома – сведочанство првог ваздушног пристаништа у Београду*, Наслеђе XIV, Београд 2013, 97.



подручју главног града Краљевине.<sup>1392</sup> Оснивање и развој домаће авиоиндустрије од друге половине двадесетих година прошлог века, несумњиво је утицало и на развој „Прве југословенске фабрике за телефонију, оптику и прецизну механику“, која је током 1927. почела са производњом инструмената и уређаја за ваздухопловство. Са наруџбинама Министарства ваздухопловства и оствареном пословном сарадњом са предузећима „Живојин Рогожарски“ из Београда и „Змај“ из Земунa и лиценцим уговором са француском фирмом „Аеро“, у периоду од 1927. до 1931. фабрика почиње успешно да послује.<sup>1393</sup>

С обзиром на то да се посао стално развијао а просторије у Француској улици временом постале неподесне за даљи развој производње, донета је одлука о подизању нове фабричке зграде. За потребе градње купљен је плац у Земуну, у блоку омеђеном улицама Николе Павловића (данас Лазе Јовановића-Порција), Цара Душана и Аласком тако да је до краја јула 1939. године производња потпуно пресељена из Београда.<sup>1394</sup> Земун, пре Првог светског рата погранични град са изузетно развијеном трговачком делатношћу, током две међуратне деценије је доживљавао брз привредни развој. Поред извесног броја предузећа, фабрика и радионица које су раније постојале, оснивају се нова постројења текстилне, прехранбене, хемијске индустрије, грађевинска предузећа, циглане, млинови, више занатских радионица, а током друге половине треће деценије прошлог века Земун постаје и центар авиоиндустрије. Изградња велике, савремене фабрике прецизне механике уз важан комуникациони правац Београд - Нови Сад, допринела је већим производним могућностима предузећа и обезбедила запошљавање значајно већег броја радника. Положај плаца уз фреквентне саобраћајнице Угриновачку и Улицу цара Душана, које нису значиле само лакши приступ Земуну већ и даље Београду и Србији с једне стране, и с друге веза са Новим Садом, западним деловима Краљевине и Средњом Европом, био је значајна чињеница приликом његовог одабира.

Паралелно са куповином плаца, Индустријско занатско одељење Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије је 26. септембра 1938. године издало дозволу фабрици „Телеоптик“ а.д. из Београда да по прибављеном одобрењу за употребу постројења може да обавља индустријску делатност за производњу пружног железничког материјала, сигнала, семафора, скретничких брава, браника и уопште

---

<sup>1392</sup> Током неколико година основано је више предузећа авиоиндустрије: Прва српска фабрика аероплана Живојин Рогожарски 1923, Прва српска индустрија аероплана и хидроплана „Икарус“ 1924. у Новом Саду, а у Земуну оснива одељак фабрике 1927, Фабрика аеропланских мотора С. Влајковић и Синови у Београду 1926, Фабрика аероплана и хидроавиона „Змај“ Петровић и Штерић у Земуну 1927, Индустрија аеропланских мотора у Раковици 1927, исте године је основано и Друштво за ваздушни саобраћај „Аеропут“ када је отворен и први аеродром у Земуну. Београд заједно са Земунуом и Панчевом је био најзначајнији центар авио индустрије. АЈ, 65-615, 65-1220; Б. Мишић, *Хангар Старог аеродрома – сведочанство првог ваздушног пристаништа у Београду...*, 95-114.

<sup>1393</sup> Успешно пословање допринело је размишљању о промени назива предузећа како би на тржишту фабрика постала препознатљивија. Тако је почетком четврте деценије прошлог века, називу фабрике додата скраћеница „Телеоптик“, претходно употребљавана за телеграме, па је званичан назив гласио „Прва југословенска фабрика за телефонију, оптику и прецизну механику Телеоптик а.д.“. Неколико година касније, 1937. назив предузећа је промењен у: „Телеоптик“ а.д. по којем су наредних деценија фабрика, њени производи али и радници („телеоптиковци“) били надалеко познати. Прва одлука је донета на ванредном збору акционара 20.3.1933. године, а друга на четрнаестом збору акционара одржаном 18.4.1937. године у просторијама у Француској бр. 61 у Београду. АЈ, 65-1197.

<sup>1394</sup> Земљиште је купљено 29.9.1938. године од др Слободана Живановића. АЈ, 65-1197; Грађевинска архива Општине Земун 630/38; В. Ј. Nedeljković, *Navedeno delo*, 46.

уређаја за осигурање железничког саобраћаја; телеграфских и телефонских апарата за електрично сигнализовање, хладњака за аутомобиле и авионе, инструмената и опреме аероплана, геодетских, оптичких и других инструмената, акумулатора, елемената и цинканих послова, арматура за гасно осветљење и све робе у области телефонске оптике и прецизне механике.<sup>1395</sup>

За пројектанта нове фабричке зграде изабран је Јосиф Најман, архитекта са великим искуством у изради пројеката утилитарне намене специфичних техничко-технолошких процеса, кога су препоручивали до тада пројектовани индустријски комплекси, као и низ успешно реализованих стамбених, стамбено-пословних и пословних зграда у Београду. Најманово искуство и умеће у пројектовању објеката намењених специфичним врстама производње у веома различитим окружењима, од природног крајолика попут Топчидера и Зајаче до изузетно урбанизованог најужег центра Београда, допринели су да у Земуну оствари функционалну целину складно укомпоновану у насељени део града. Грађевинска дозвола за потребе подизања нове фабричке зграде на углу улица Цара Душана 139 (раније Цара Душана 101)<sup>1396</sup> и Лазе Јовановића-Порције, као и за инсталацију постројења и осталих техничких уређаја за израду прецизне механике, издата је 21. октобра 1938. године и већ наредни дан започела је градња, која је трајала до 17. јуна 1939. године.<sup>1397</sup> Извођење радова је поверено Грађевинском предузећу „Краус, Катинчић и Комп. Земун“ на челу са Стјепаном Катинчићем, а укупна вредност радова износила је 600.000 тадашњих динара.<sup>1398</sup>

На фабричком имању, на регулационој линији улица Цара Душана и Лазе Јовановића-Порције, подигнута је главна фабричка зграда, алатница, конципирана као пространи једносратни слободностојећи објекат. Функционалност и рационално прилагођавање намене пројектованој конструкцији једна је од главних одлика овог индустријског здања, што је одредило и његову специфичну просторну организацију. У згради алатнице спојене су две функције предузећа: производна и административна, а разуђеност основе и добро осмишљене комуникацијске везе допринеле су несметаном функционисању оба сектора. Њена неправилна основа компонована је од два крила: главног, извијене линеарне форме који прати регулационе линије улица и дворишног тракта кубичне форме, физички повезаног са главним крилом према улици Цара Душана (сл. 242). С обзиром на то да је терен у благом паду, испод дела зграде према улици Лазе Јовановића-Порције формиран је сутерен са просторима за техничко функционисање објекта (оставе, котларнице), као и гардеробама и другим помоћним просторијама за раднике. Производном погону за израду оптичких инструмената и fine механике, односно прецизних механичких стројева, инструмената и апарата била је намењена пространа сала у приземљу. Отворен и визуелно јединствен простор сале без преградних зидова, симетрично мармирају слободни стубови. Они чине значајан елемент конструкције којима су савладани велики распони таванице, али и декоративни акценат који јединствену залучену форму индустријског објекта наглашава у ентеријеру производног дела. У сали су одређена и места за магацин и ковачницу, док су за

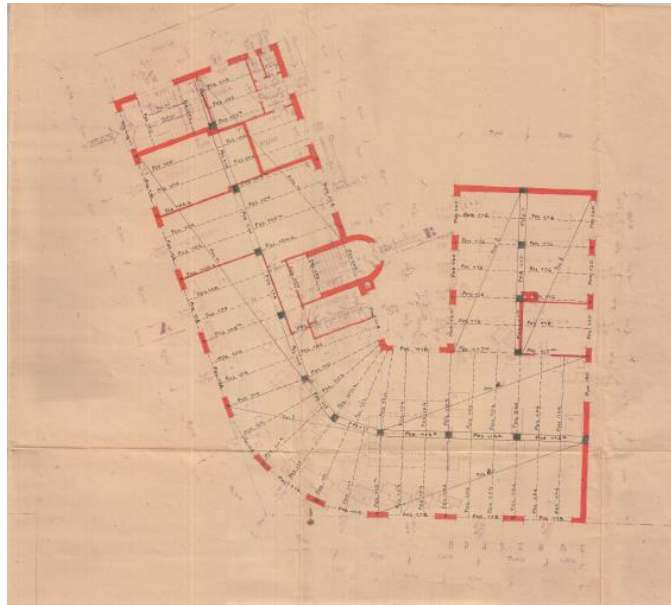
<sup>1395</sup> Грађевинска архива Општине Земун 630/38.

<sup>1396</sup> Исто.

<sup>1397</sup> Исто. Употребна дозвола од 12.10.1939. године.

<sup>1398</sup> Исто.

столарску и лимарску радионицу планирани засебни простори. Такође, у приземљу, на крају главног крила из улице Лазе Јовановића-Порције, а у продужетку производног дела, планиран је мањи једнособан стан као засебна и издвојена јединица у оквиру алатнице са независним улазом из дворишта. Спрат је био резервисан за административно-управни сектор. Канцеларије директора, надзорних органа и рачуноводства, инжењера, цртача и другог стручно-техничког особља смештене су у делу етажне из Лазе Јовановића-Порције, простори за магацин и алат у дворишни тракт, док је за радионицу, која се налазила тачно изнад производне сале у приземљу, био предвиђен део спрата из улице Цара Душана. Иако значајно мањих димензија, јединствен простор радионице пројектован је по узору на онај у приземној етажи, а до њега је водио коридор ходника административног дела. Управо су коридор ходника и слободни стубови радионице, попут слободних стубова у приземљу, преузели конструктивно-естетску улогу којом је и у ентеријеру спрата истакнута јединствена форма објекта. Магацински простори пројектовани један изнад другог на обе етажне дворишног тракта били су повезани независним мањим спиралним степеништем.



Сл. 242 Јосиф Најман, Фабрика „Телеоптик“, Цара Душана 139, Земун, основа приземља, 1938. (извор: Грађевинска архива Општине Земун 630/38)

Фабричка зграда је пројектована са два улаза и два степеништа. Главни улаз у објекат је пројектован из мање прометне улице Лазе Јовановића-Порције. Како физички није био повезан са производним простором у приземљу, степеништем изведеним у вештачком камену директно је водио до администрације и управе на спрату. Узимајући у обзир да је изведен на крају објекта, одмах до њега се налазио улаз у фабрички круг. Улаз за алатницу са степеништем од армираног бетона, које је једино повезивало све три етажне, постављен је из дворишта. У складу са градацијом намена реализованих у оквиру објекта, овом степеништу дат је већи значај у спољашњем обликовању, јасним истицањем полукружног испуста на дворишној фасади. На тај начин су још једном, поред раздвајања намена по етажама, веома јасно одвојене примарна, производна и

секундарна, административна функција. Постављање дворишног улаза у производни део објекта било је оправдано и олакшаним засебним приступима у читав фабрички круг из обе улице, мањим из Лазе Јовановића-Порције и већим из Цара Душана.

Зграда алатнице, зидана у опеци у кречном и цементном малтеру са стубовима, гредама и прозорима од армираног бетона, као и међуспратном армиранобетонском таваницом, била је покривена дрвеном кровном конструкцијом која је носила покривач од валовитог етернита.<sup>1399</sup> Унутрашње опремање, готово више него спољашњост, изведено је у складу са наменом зграде. У приземљу, где је био смештен највећи део производње, изведени су бетонски подови са цементном кошуљицом. Другачији третман имао је спрат примерен административној намени: на подовима канцеларија постављен је паркет, док је терацо употребљен за ходнике и санитарно-хигијенске просторије. Унутрашњост зидова и плафона изведена је униформно и у целој алатници је малтерисана и кречена. Сходно технолошком поступку који се одвијао у објекту, пројектант је посебну пажњу посветио осветљености алатнице, радионица, као и канцеларија на спрату пројектујући велике површине прозора у правилном геометријском растеру, издељене армиранобетонском мрежом.

Главна фасада алатнице решена као континуално лучно безорнаментално платно, прскано униформно са соклом од вештачког камена, обавија унутрашњи простор доследно спроводећи принцип правилности чиме је дат коначан облик објекту. Изузетан хармонично пројектован ритам великих застакљених површина прозора обе етажне, који разбија равну површину фасаде на такав начин да чини њен интегрални део, представља најупечатљивију одлику обликовања спољашњости алатнице и истовремено доприноси јединственом естетском утиску целокупне архитектонске композиције. Њену допуну некада је чинио латинични назив фабрике – TELEОПТИК, једини декоративни елемент на фасади постављен на угаоном делу на површини између прозора приземља и првог спрата. Натпис је пројектом првобитно предвиђен на истој позицији у нивоу крова фабрике као и, једини вертикални акценат, застакљена површина светларника изнад главног улаза у административни део. Непрекинути ток фасадног платна, заједно са другим елементима армиранобетонске скелетне конструкције и континуираног простора ентеријера, истовремено чини визуелну баријеру која јасно раздваја круг фабрике од непосредног стамбеног окружења. Наведени елементи обликовања, осим функционалних, доприносе и посебним архитектонским вредностима фабричке зграде сврставајући је у значајне примере модерног градитељства у Србији.

Изградњом фабрике „Телеоптик“, Најман се још једном сврстао у ауторе индустријских здања којима је веома умешно утиснут лични пројектантски дух и особена обликовна решења.<sup>1400</sup> Оно што овај комплекс издваја из масовне продукције фабричких хала јесте добро промишљена архитектура интегрисана у густо стамбено ткиво, али и сами обликовни квалитети. Рационалан приступ пројектовању, јасне

---

<sup>1399</sup> Исто.

<sup>1400</sup> А. Кадијевић, *Архитектура индустријских објеката Србије – запостављена тема историографских истраживања...*; А. Кадијевић, *Индустријска архитектура Београда и Србије: проблеми истраживања и тумачења...*, 20; А. Кадијевић, *Expressionism and Serbian industrial architecture...*, 109; В. Х. Панић, *Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941...*, 296; Т. Стефановић, *Наведено дело*, 189-190.

пропорције, функционалност и ликовност, више него иједан други Најманов индустријски објекат, приближавају архитектуру фабрике „Телеоптик“ естетици интернационалног стила.<sup>1401</sup> Иако један од мањих индустријских комплекса из његовог опуса, фабрика „Телеоптик“ представља незаобилазно место у тумачењу типологије, морфологије, структуралности и стила архитектуре фабричких објеката и комплекса насталих у Србији у периоду између два светска рата. Његов значај треба најпре сагледати у контексту индустријске баштине изведене у духу модерне архитектуре настале крајем треће и током четврте деценије прошлог века, која је начинила помаке не само у овој области већ на домаћој градитељској сцени уопште: Завод за израду новчаница Народне банке (Јосиф Најман, 1927-1929), Астрономска опсерваторија (Јан Дубови, 1930-1932), фабрика авионских мотора у Раковици (Јан Дубови, 1931), браварска радионица „Солид“ (Јан Дубови, 1931-1932), Термоелектрана „Снага и светлост“ (1932), лучки магацини у савском пристаништу „Бетон хала“ (1936-1937), Државна маркарница (Јосиф Најман, 1937-1948), палата листа „Време“ са штампаријом (Бранислав Којић, 1937), Државна краткоталасна радиостаница у Земун-пољу (Гојко Тодић, 1937-1938), зграда Државне штампарије (Драгиша Брашован, 1936-1940), радионица и гаража „Прогрес“ (1938-1939), зграда ауто-сервиса „ФИАТ“ (Милан Злоковић, 1939-1940) и погон за испитивање материјала Индустрије мотора Раковица (1939-1940).

Упоредо са изградњом главне производне зграде у оквиру фабричког круга „Телеоптик“ подигнут је још један објекат намењен за смештај више магацина, гараже и ковачнице. Према Најмановом пројекту, замишљен је као приземна, подужна структура са основом у облику ћириличног слова „Г“ и позициониран у дубини парцеле, на тадашњој граници комплекса. Радове је извело Грађевинско предузеће „Краус, Катинчић и Комп. Земун“,<sup>1402</sup> у периоду од 30. априла до 20. јуна 1939. године.<sup>1403</sup> Зидан је опеком стандардног формата у кречном малтеру са темељима од набијеног бетона, дрвене кровне конструкције покривене етернитом. У складу са важећим прописима, једино је изнад магацина за запаљив материјал изведена бетонска плоча, док су врата и прозори гвоздени, а под од набијене земље. О скромности објекта сведочи и укупна вредност изведених радова од 45.000 тадашњих динара, међутим без обзира на статус помоћне зграде у оквиру фабричког круга, Најманово искуство у пројектовању објеката овакве намене у знатно већим комплексима допринело је његовој стилској усаглашености са архитектуром алатнице.<sup>1404</sup>

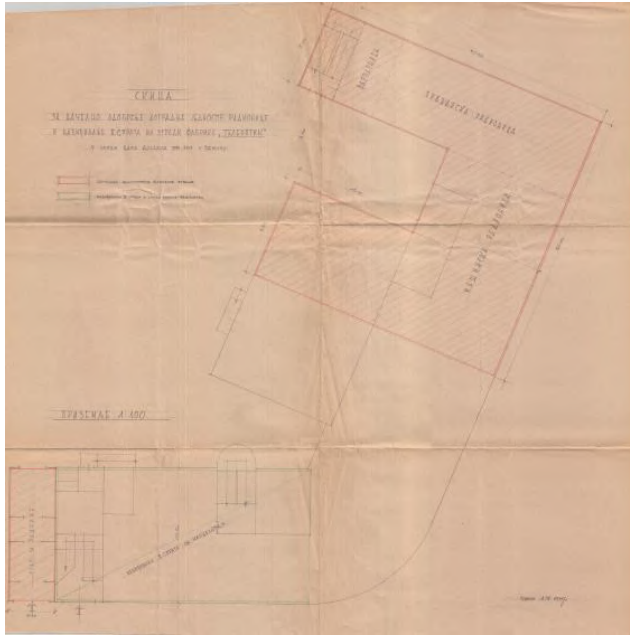
---

<sup>1401</sup> R. H. Ničkok, F. Džonson, *Internacionalni stil*, Beograd 2003; F. K. Oto, *Internacionalni stil*, u: Istorija moderne arhitekture, Antologija tekstova, Tradicija modernizma i drugi modernizam, knjiga 3, M. R. Perović (prir.), Beograd 2005, 17-23.

<sup>1402</sup> Грађевинска архива Општине Земун 630/38.

<sup>1403</sup> Исто.

<sup>1404</sup> Истовремено са подизањем магацина, гараже и ковачнице, подигнута је ограда фабрике ка улици Цара Душана, изведена од плетене жице између дрвених стубова.



Сл. 243 Јосиф Најман, Фабрика „Телеоптик“, Цара Душана 139, Земун, скица доградње и надоградње фабрике, 1947.  
(извор: Грађевинска архива Општине Земун 630/38)

Успешно пословање акционарског друштва „Телеоптик“ у новим фабричким зградама трајало је непуне две године.<sup>1405</sup> Почетак Другог светског рата није обуставио производњу нити променио производну делатност, али је донео низ новина, од власничке структуре до потпуно новог тржишта, којем је одговарао постојећи асортиман „Телеоптикових“ производа.<sup>1406</sup>

С обзиром да током рата фабрика није обустављала производњу нити су објекти у њеном склопу имали значајнија оштећења, одмах по ослобођењу, већ током октобра и новембра 1945. године са поправком кровне изолације, била је оспособљена за наставак рада.<sup>1407</sup> Како се производња непрестано увећавала већ 1. априла 1947. године, управа фабрике која је сада била у надлежности Министарства народне одбране, упутила је молбу Комуналном одсеку Градског народног одбора да одобри проширење фабрике.<sup>1408</sup> Проширење је обухватало надзиђивање дела спрата за канцеларије из улице Лазе

<sup>1405</sup> Дуги низ година на месту председника управног одбора овог успешног предузећа био је др Андра Николић, шеф нервнoг одељења Опште државне болнице, док су се међу члановима између осталих успешних индустријалаца и трговаца налазили адвокат Никола Најман (брат пројектанта велике модерне „Телеоптикове“ фабрике у Земуну, раније акционар и члан Надзорног одбора Индустије аеропланских мотора у Раковици), а од 1940. године и Славко Сингер, Најманов некадашњи клијент. АЈ, 65-556, 65-615.

<sup>1406</sup> „Телеоптик“ као прва фабрика прецизне механике у Југославији, током 1940. године је прешла под контролу великог међународног концерна Интернешнал стандард електрик корпорација Њујорк (International standard electric corporation NewYork), ког је чинио велики број предузећа за телекомуникације, оптику и прецизну механику у Европи и Америци. Током рата, радио је под немачком управом у континуитету израђујући производе за немачку авијацију и морнарицу. Седиште фабрике је и даље било у Земуну у Улици цара Душана, док се управа налазила у Београду у Улици краља Фердинанда 21, у згради Јадранско-подоунавске банке (данас угао улица Кнеза Милоша 21 и Краља Милана 11). Окончањем рата стављена је под војну контролу, а у току 1946. године, сходно новоуспостављеној државној политици, извршена је национализација. АЈ, 17-24.

<sup>1407</sup> Током октобра и новембра 1945. године урађена је поправка кровне изолације.

<sup>1408</sup> Грађевинска архива Општине Земун 630/38.



Јовановића-Порција, доградњу машинске радионице из улице Цара Душана, као и доградњу браварске радионице и фарбарнице из дворишта (сл. 243).<sup>1409</sup> Реализованим проширењем главна фабричка зграда, алатница добила је данашњи изглед (сл. 244, 245). Иако доступни архивски извори, од којих је сачувана тек једна скица и неколико писаних докумената, не пружају податак о пројектанту, склони смо мишљењу да би аутор изведених радова могао бити архитекта Најман, у то време запослен у Пројектантском бироу ИОНО Града Београда.<sup>1410</sup> Спроведена проширења, којима су скоро два пута увећани просторни капацитети алатнице, у потпуности су подражавали Најманов ауторски рукопис. Водећи рачуна о функционалности, добро промишљеним и хармоничним односима маса, ритмичном понављању отвора и у опште естетици, остварено је апсолутно стилско усаглашавање првобитног габарита са новоподигнутим. Доградња машинске радионице ка улици Цара Душана, као и надоградња још једне етаже изнад крила у Лазе Јовановића-Порције, доследно понављају ликовно решење главне фасаде, чувајући тиме најзначајнију архитектонску особеност објекта, јединствено континуално залучено фасадно платно. За разлику од уличне фасаде, проширења браварске радионице и фарбарнице и делимично етаже на првобитном дворишном тракту, значајно су измениле општи утисак осталог дела грађевине. Неочекиваном игром волумена оствареном суперпонирањем различитих висина појединих крила фабрике, постигнут је динамичнији склоп дворишног изгледа објекта. Разигранијем односу маса доприносе полукружни акценти појединих угаоних партија објекта, степеништа и комуникациона рампа којима је остварена веза горње етаже уличног и дворишног крила, као и форма додатог приземног простора фарбарнице која подражава облик застакљене зимске баште између дограђених делова браварске и машинске радионице. Поред једноставних фасадних платна, унифицирано решење отвора на фасадама са правилним геометријским растером рамовске поделе, дефинисано пројектом из 1938. године, представља елемент који се понавља у свим сегментима, чиме су све физичке структуре визуелно повезане у јединствену ликовно-функционалну целину. Осим постојећих улаза, још један је отворен из дворишта како би служио дограђеном делу машинске хале. У коначној реализацији са угаоног дела главне фасаде алатнице изостао је натпис са називом фабрике. Улаз из улице Лазе Јовановића-Порције задржао је улогу улаза за раднике, док је из улице Цара Душана подигнута зидана ограда са главном капијом и пријавницом, приземним објектом веома једноставног архитектонског израза.

---

<sup>1409</sup> Исто. С обзиром на то да је у међувремену израђена нова идејна скица за регулацију Земуна, молба за мишљење о предложеној доградњи упућена је и Урбанистичком заводу Београда. Из одговора Урбанистичког завода, осим податка да је предлог доградње прослеђен Савезном пројектантском заводу, сазнајемо и да је планирано измештање фабрике у наредних 10-15 година, имајући у виду њену позицију у зони која није предвиђена за индустрију.

<sup>1410</sup> Допис повереника ИНО за Грађевинско одељење од 24.2.1947. Персоналном одсеку ИНО-а и одлука Персоналног одсека ИНО Града Београда од 12.3.1947, којима се регулише статус појединих службеника Грађевинског одељења међу којима и Јосифа Најмана, односно њихов прелазак из Грађевинског одељења ИНО-а у службу у Пројектантски биро (формиран 7. фебруара 1947). ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, досије Најман Јосиф, архитекта Комуналног одељења, Н/279.



Сл. 244 Јосиф Најман, Фабрика „Телеоптик“, Цара Душана 139, Земун, изглед 2013. (извор: фотографија Снежане Неговановић)



Сл. 245 Јосиф Најман, Фабрика „Телеоптик“, Цара Душана 139, Земун, изглед ентеријера 2009. (извор: фотографија аутора)

У наредне две године на фабричком имању подигнут је низ нових објеката. Крајем 1948. године изграђен је приземни објекат мензе на улазу у фабрички комплекс и вероватно исте године, дуж границе имања са Аласком улицом, подужни приземни објекат такође веома поједностављене архитектуре за смештај радионица.<sup>1411</sup> У исто време адаптиран је и објекат некадашњег магацина за нову намену, припрему производног процеса. Адаптација се превасходно односила на рекомпозицију просторне организације и смањење отвора на фасади, односно претварање појединих врата у

---

<sup>1411</sup> Грађевинска архива Општине Земун 630/38. Молба Грађевинском одсеку Земун од 8.12.1948. године да се изврши пријем објекта. Радове је извео Груја Деврња, грађевински занатски предузимач.

прозоре. Тада су уклоњени преградни зидови у циљу формирања јединственог радног простора, док је у поду постављен канал за изливање течности током производног процеса.

Током друге половине XX века на имању фабрике, које је проширено на знатно већи простор између улица Цара Душана, Лазе Јовановића-Порције и Филипа Вишњића, подигнуто је више објеката за потребе производње и администрације. Временом је фабрика заузела и суседни блок између улица Аласке, Цара Душана и Филипа Вишњића, у којем су подигнуте нове производне хале. Наведена проширења грађевинских капацитета одвијала су се мимо Најмановог пројекта из 1938/1939. године. Након првих послератних радова на главној фабричкој згради који су апсолутно усаглашени са изворним пројектом, изградња нових објеката превасходно је пратила савремене трендове у градњи објеката производне намене у свим сегментима, од просторне организације, обликовања спољашњег изгледа до избора материјала и конструкције.<sup>1412</sup>

Фабрика „Телеоптик“, као фабрика чијим је оснивањем започео развој једне нове гране металне индустрије, која је својим производним програмом пружала стратешку подршку развоју железничког, авио и друмског саобраћаја и привреде и истовремено била посвећена образовању генерација стручњака, представља једну од најзначајнијих српских фабрика међуратног периода. Модерна појавност њеног главног објекта, ненаметљива у урбаном окружењу земунске Горње вароши, одредила је даљи развој амбијента у првим деценијама након Другог светског рата, у чијој су непосредној близини подизане фабрике сличних просторних капацитета. Својим чистим архитектонским формама, функционалношћу, јасном просторном организацијом и препознатљивом естетиком „лучне зграде“, представља репрезентативан пример савремено обликованих индустријских објеката и модерне архитектуре уопште. У контексту целокупне индустријске и техничке баштине Београда и Србије фабрика „Телеоптик“ се издваја као изузетан пример ауторске архитектуре ове по многим аспектима специфичне области градње, те би у наступајућем периоду требало да буде утврђена за културно добро.<sup>1413</sup>

---

<sup>1412</sup> Попут многих других предузећа у Србији, након деценије и по рада у Београду, пуних шест деценија производње у Земуну и више година стечајног поступка, фабрика „Телеоптик“ је престала са радом 2007. године. Данас се користи као магацински и радни простор. Физичко стање објекта захтева санационе и радове на рестаурацији.

<sup>1413</sup> С. Михајлов, *Фабрика „Телеоптик“*..., 67; Документација ЗЗСКГБ, Збирка досијеа културних добара, Фабрика „Телеоптик“, Предлог одлуке о утврђивању Фабрике „Телеоптик“ за споменик културе.

## Архитектонска делатност од 1945. до 1950. године

### Друштвено-политички контекст ране послератне архитектуре

У Другом светском рату (1941-1945), Краљевина Југославија, војно побеђена, окупирана и дезинтегрисана, избрисана је са политичке карте Европе.<sup>1414</sup> Током рата, 29. новембра 1943. године, донета је одлука о изградњи нове државе као заједнице равноправних народа на демократском и федералном принципу, са пет конститутивних народа и шест федералних јединица, под називом Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ). Након пуне две године и званично је промењено државно уређење, укинута је монархија, проглашена република, уведен једнопартијски систем и назив државе промењен у Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ).<sup>1415</sup> Целокупан ток дотадашњег друштвеног, политичког и културног развоја био је прекинут и преусмерен. Пред нове власти као нужно се поставило изграђивање државне организације са руководећом улогом Комунистичке партије, развлашћивање класног непријатеља, јачање државне својине, централистичко и директивно управљање свим сферама живота.<sup>1416</sup> Комунистичка партија је приступила свеобухватној трансформацији државе, у целини преузимајући и изграђујући политички и привредни модел СССР-а (1944/45-1948), да би се након сукоба са Информационим бироом комунистичких и радничких партија (Информбиро - ИБ) 1948. године одлучила за процес еманципације од СССР-а и тражења нове позиције на спољнополитичкој сцени.<sup>1417</sup>

Крај рата је донео промене на многим пољима, а најважнија се односила на државно и друштвено уређење, практично свих области живота, од политике до културе. Новим уређењем, власт је формално била у рукама народа, који је своју владавину спроводио преко савезних и републичких органа, односно Народних одбора као највиших органа државних власти на својим локалним територијама.<sup>1418</sup> Одборима су законом дата широка овлашћења од вршења власти и управљања имовином локалног значаја до доношења прописа у оквиру њихове надлежности.<sup>1419</sup> Послове и задатке Народних одбора спроводили су извршни одбори, који су истовремено били и доносиоци обавезних наредби општег значаја, упутстава и решења.<sup>1420</sup> Београд је остао престоница нове државе, седиште нове народне власти, друштвени, политички,

<sup>1414</sup> Љ. Димић, *Србија 1804-2002 (суочавање са прошлошћу)*, у: Србија 1804-2004. Три виђења или позив на дијалог, Београд 2005, 78, 84-85.

<sup>1415</sup> ДФЈ се сматра последњом фазом Краљевине Југославије и првом фазом социјалистичке Југославије. Овај назив је носила од 29.11.1943. до 29.11.1945. године, када је назив државе промењен у ФНРЈ. Од 1963. године назив државе је Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ).

<sup>1416</sup> Љ. Димић, *Agitprop kultura*, Београд 1988, 19.

<sup>1417</sup> М. Јовановић, *Србија 1804-2004: развој оптерећен дисконтинуитетима (седам теза)*, у: Србија 1804-2004. Три виђења или позив на дијалог, Београд 2005, 156, 166.

<sup>1418</sup> *Opći zakon o Narodnim odborima*, Službeni list FNRJ br. 43, Београд 1946, 482-494.

<sup>1419</sup> *Isto*, 483-484. У Београду ову улогу је имао Народни одбор Београда.

<sup>1420</sup> Извршни одбор извршава све одлуке, наредбе, упутства и решења свог народног одбора, као и уредбе, правилнике, упутства, наредбе и решења виших органа државне управе. У Београду је то био Извршни одбор Народног одбора града Београда, скраћено ИОНО. *Isto*, 490.

административни и културни центар земље и истовремено главни град Народне Републике Србије (НРС).

Паралелно са друштвеним и политичким уређењем државе, текла је изградња новог привредног система, који је почивао на основама бољшевичког експеримента: укидање тржишта, индустријализација, државна интервенција, експропријација и национализација, колективизација, обавезни откуп.<sup>1421</sup> Истовремено, наметање комунистичке идеолошке матрице, у прве три поратне године, утицало је на опште преусмеравање културног развоја, у односу на њен дотадашњи наглашено грађански друштвени код. По узору на совјетски стаљинистички модел, култури је дат посебан значај у друштвеном систему, државној идеологији и пропаганди.<sup>1422</sup> Након 1948. године и сукоба са Информбироом,<sup>1423</sup> југословенска културна идеологија је направила заокрет, отварањем према уметничком стваралаштву других земаља, постепеним интензивирањем сарадње и међусобних размена и утицаја. Формирање и спровођење културне политике био је саставни део промена које су настале у друштвеном животу и део јасно дефинисаног партијског програма социјалистичког преображаја друштва.<sup>1424</sup> Интереси у култури, као и у осталим областима, били су одраз економских, политичких и идеолошких циљева владајуће структуре.

Нове околности имале су директног утицаја на схватање важности улоге коју је архитектура имала у промовисању општеприхваћених вредности новог друштва и државе. Широм земље пред архитекте се поставио приоритетан задатак обнове разореног грађевинског фонда, а потом и изградња новог, који је морао да помогне и брзом развоју новог друштвеног уређења.<sup>1425</sup> У том контексту, архитектура је добила

---

<sup>1421</sup> Након 1948. овај развој се одвијао уз неке специфичности: није спроведена тотална колективизација, у извесном степену је очувана приватна својина (право сељака на власништво над земљом, занатске радионице), касније је уведено радничко самоуправљање, тржиште је делимично било отворено за западне производе, поред државне уведена је и друштвена својина. М. Јовановић, *Србија 1804-2004: развој оптерећен дисконтинуитетима (седам теза)*..., 176.

<sup>1422</sup> ЛЈ. Димић, *Аgitprop kultura*..., 270; М. Јовановић, *Србија 1804-2004: развој оптерећен дисконтинуитетима (седам теза)*..., 173.

<sup>1423</sup> Резолуција Информбироа означила је јавни напад на политику и руководство КПЈ, након одбијања Стаљинових захтева за дубље уплитање совјетске политике у југословенске унутрашње послове. Совјетске власти су спровеле економску и политичку изолацију земље, што се одразило и на промену изградње и обнове, нарочито Београда, док је из војностратешких разлога акценат искључиво стављен на изградњу и развој индустрије.

<sup>1424</sup> Модел културне политике у првој фази, која је трајала до 1948, био је у ствари модел изграђен пре рата али прилагођен на нове услове после ослобођења. Испољаво се у централистичком планирању и финансирању, институционализацији, масовном народном просвећивању и примени теорије социјалистичког реализма и теорије одраза у уметничком стваралаштву (совјетски модел културе). Материјална база културног живота постала је власништво државе. Након сукоба са Информбироом наговештава се нова фаза у културној политици. Критички се одбацује совјетски модел културе, тражи се одбацивање туђих организационих форми и практичних искустава, врши се делимична децентрализација, одбацује став да административним мерама може да се мења људска свест. Почетак нове културне политике везује се за 1951. годину, а огледа се у окретању ка новим уметничким правцима, културној сарадњи и размени идеја са светом, новим односом ка културном наслеђу и променама у начину руковођења и финансирања. ЛЈ. Димић, *Аgitprop kultura*..., 19, 20, 273; Д. Милашиновић Марић, *Развојни токови у српској архитектури од 1945. до 1961. године*, Архитектура и урбанизам 33, Београд 2011, 3-15.

<sup>1425</sup> В. Којић, *Нове тенденције у архитектури и njihov prikaz*, Технички list 1-2, Zagreb 1946, 1-6; В. Стојановић, *О архитектури нове Југославије*, Техника 2-3, Београд 1947, 39-41; О. Минић, *Преглед урбанистичке и архитектонске делатности у Југославији 1945-1964*, у: *Dvadeset godina tehnike i privrede Југославије*, Београд 1966, 49-66; З. Маневић, *Од соцреализма до ауторске архитектуре*, Техника 3, Београд 1970, 62-65; З. Маневић, *Новија српска архитектура*..., 26-29; М. Митровић, *Новија архитектура Београда*, Београд 1975; В. Стојановић, У.

водећу улогу у решавању не само градитељских, већ и привредних, економских и социјалних питања. Истовремено, планска изградња земље је подстакла формирање и развијање великих државних грађевинских предузећа и пројектантских организација, које су могле да одговоре на захтевне циљеве обнове и изградње државе. Централизовано планирање и непосредно управљање привредним развојем утицало је на груписање архитектата у оквиру пројектантских завода на нивоу града, републике и државе.<sup>1426</sup>

С друге стране, ново друштвено уређење неминовно је водило ка покушају успостављања другачијег идејног схватања архитектуре. Соцреализам, назив којим је у култури, науци, друштвеној теорији и економији обележено раздобље од завршетка рата до почетка педесетих година прошлог века, и у архитектури је представљао инструментализовани израз контролисане државне уметности. Имао је своју идеју и праксу, неизведене пројекте и реализована дела, присталице и опоненте.<sup>1427</sup> У првим годинама након рата тесна везаност државе за социјалистичку идеологију Совјетског Савеза само на кратко је зауставила развој савремене архитектонске мисли. Почетком четврте деценије прошлог века револуционарна власт СССР преусмерила је архитектуру у корист политичких циљева, настојећи да читавој култури утисне печат идеолошког концепта.<sup>1428</sup> Бирократским диктатом је елиминисана конструктивистичка авангарда и на тај начин напуштена модерна оријентација у уметности. Званична уметност постала је класични монументализам, преузет из италијанских предлогака. Оправдавана као најбољи и најнепосреднији израз потреба радничке класе у комунистичкој држави,<sup>1429</sup>

---

Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura*, Beograd 1978; M. Macura, *Marginalije uz četrdesetogodišnjicu*, Izgradnja 11, Beograd 1984, 163-167; Z. Manević, *Srpska arhitektura XX veka...*, 27-28; I. Štraus, *Arhitektura Jugoslavije 1945-1990*, Sarajevo 1991, 11; B. A. Милић, *Идеја урбанитета и идеологија „социјалистичког града“*, у: Архитектура, Нови Сад 1992, 56-77; A. Milenković, *Architectura Politica Ultra*, Beograd 1996, 21-30; П. Ј. Марковић, *Београд између истока и запада 1948-1965*, Београд 1996, 430-436; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури...*, 211-215; А. Кадијевић, *Идеолошке и естетске основе успона европске монументалне архитектуре у четвртој деценији двадесетог века...*, 255-277; А. Кадијевић, *Михајло Митровић. Пројекти, градитељски живот, идеје*, Beograd 1999, 20-30; V. Kulić, *Izgradnja Beograda u periodu socrealizma (1945-2000)*, u: 50 beogradskih arhitekata, Beograd 2002, 15-21; З. Маневић, *Историја српске архитектуре новијег доба*, у: Лексикон српских неимара, З. Маневић (ур.), Београд 2002, VI; M. R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka...*, 148-209; A. Kadijević, *Odjeci arhitekture totalitarizma u Srbiji...*, 44-47; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 416; S.G. Vogunović, *Navedeno delo (III)*, 1321-1326; M. Просен, *О соцреализму у архитектури и његовој појави у Србији...*, 95-118; А. Кадијевић, *Улога идеологије у новијој архитектури и њена схватања у историографији*, Наслеђе VIII, Београд 2007, 225-237, А. Кадијевић, *Терминологија српске архитектонске историографије – Идеологија*, Архитектура 111, Београд-Подгорица март 2007, 10; А. Кадијевић, *Проблеми истраживања и тумачења соцреализма у српској архитектури*, Новопазарски зборник 30, Нови Пазар 2007, 211-216; A. Milenković, *Između kreativnosti i dirizizma. Fenomenološki aspekti socrealizma sa težišta na arhitekturi*, Izgradnja 3-4, Beograd 2007, 131-140; Љ. Благојевић, *Нови Београд. Оспорени модернизам...*; А. Кадијевић, *О соцреализму у београдској архитектури и његовим опречним тумачењима*, Наслеђе IX, Београд 2008, 75-78; М. Јанакоска Грујић, *Милорад Маџура*, Београд 2010; Б. Мишић, *Палата Савезног извршног већа у Новом Београду. Историја грађења. Од председништва владе ФНРЈ до Палате „Србија“*, Београд 2011; В. Брдар, Иво Куртовић, Београд 2011.

<sup>1426</sup> Б. Стојановић, *О архитектонско урбанистичким пројектним организацијама Београда*, ГГБ II, Београд 1955, 476.

<sup>1427</sup> А. Кадијевић, *О соцреализму у београдској архитектури и његовим опречним тумачењима...*, 78.

<sup>1428</sup> А. Кадијевић, *Идеолошке и естетске основе успона европске монументалне архитектуре у четвртој деценији двадесетог века...*, 260.

<sup>1429</sup> Такође, постоји и уверење да је академизам у Совјетском савезу истицан као национално наслеђе, те је из тих разлога прихваћен у основи соцреалистичког стила. М. Просен, *О соцреализму у архитектури и*



монументална архитектура је стављена у службу потврђивања моћи нових владајућих структура и формалног означавања прекида с капиталистичким друштвом и његовом „буржоаском“ културом. Одлуком партије, морала је да постане аперсонална, неупадљива, корисна заједници и прилагођена потребама радничког колективизма, требало је да изражава свакодневни живот заједнице и популаризује идеолошке вредности једнопартијског режима.<sup>1430</sup> Иако је након Другог светског рата у западној Европи класични монументализам био компромитован због своје повезаности с националсоцијализмом и фашизмом, а модерна архитектура постала пријемчива широкој публици, новим совјетским властима он је био више него потребан. Заговарајући тезу да апстрактним језиком модерне није могуће презентовати моћ и идеологију државе, совјетски архитектонски модел се заснивао на естетици „социјалистичкој по садржају, а националној по форми“.<sup>1431</sup> По том узору, државни и политички врх Југославије је након Другог светског рата од архитеката очекивао да пројектују архитектуру „блиску масама“. Међутим, на југословенским просторима парафраза академизма нису у потпуности заживеле, док су форме народне архитектуре коришћене, мада веома ретко.<sup>1432</sup> Суштинско одвајање од модернизма као и искључиво пројектовање по моделу „социјалистичко по садржају, а национално по форми“, у југословенској архитектури је било више декларативно, него суштински подржано.<sup>1433</sup> На то упућује паралелно присуство соцреалистичких и модернистичких идеја у конкурсним пројектима за капиталне јавне објекте и стамбене објекте током првих година након рата.<sup>1434</sup> Чак и у том најранијем периоду развоја југословенске социјалистичке уметности архитекти и урбанисти у својим пројектима су исказивали опредељење за стварање новог савременог израза, који не би требало да значи повратак или наставак међуратне модернистичке праксе, већ стварање нових форми и облика којима би се на најадекватнији начин промовисала „нова друштвена стварност“.<sup>1435</sup> Тако је политизација архитектонске сцене у Југославији представљала самосвојан процес,

---

његовој појави у Србији..., 101; Ј. А. Живанчевић, *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2012, 43-51.

<sup>1430</sup> А. Кадијевић, *Идеолошке и естетске основе успона европске монументалне архитектуре у четвртој деценији двадесетог века...*, 264, 265.

<sup>1431</sup> В. Брдар, *Иво Куртовић...*, 59.

<sup>1432</sup> М. Просен, *О соцреализму у архитектури и његовој појави у Србији...*, 101.

<sup>1433</sup> Критику модернизма међу првима је прокламовао Радован Зоговић на Петом конгресу КПЈ 1948. године, који такву архитектуру осуђује као „буржоаску“ односно осуђује „буржоаски формализам“. Могућ извор оваквог става је из сличних дешавања тридесетих година прошлог века у Совјетском савезу, који представља одраз револуционарног духа након 1917. године као саставни део политичке кампање. Anonim, *О једној страни борбе за нову, социјалистичку культуру и уметност. Рijeч Радована Зоговића у дискусији на петом конгресу КПЈ*, Архитектура 11-12, Загреб 1948, 56; Н. Šegvić, *Zablude i kriza buržoaske arhitekture*, Архитектура 13-17, Загреб 1948, 129-131.

<sup>1434</sup> А. Кадијевић, *О соцреализму у београдској архитектури и његовим опречним тумачењима...*, 83; М. Просен, *О соцреализму у архитектури и његовој појави у Србији...*, 95-118.

<sup>1435</sup> Anonim, *Напомене редакције уз чланак проф В. Максимовића Ка дискусији о актуелним проблемима наше архитектуре*, Архитектура 8-10, Загреб 1948, 80; А. Моховић, *Прилог теоријској анализи проблематике архитектонског обликовања*, Архитектура 1-2, Загреб 1950, 5; Б. Мишић, *Палата Савезног извршног већа у Новом Београду...*, 15-16.

који се у многим елементима разликовао од промена које су се дешавале у другим земљама социјалистичког уређења.<sup>1436</sup>

Нове идеолошке поставке архитектуре усклађене са другачијим идејним основама друштва, поред захтева за савременим ликовним изразом, донеле су са собом и низ промена, попут нестанка приватне праксе, спутавања пројектантске и уметничке слободе и форсирања анонимности аутора. У новим околностима, известан број архитеката старије генерације у потпуности је престао да пројектује, док се најбоље снашла генерација архитеката стасала пред сам рат, у четвртој деценији XX века.

Архитектонска и грађевинска делатност у периоду од завршетка рата 1944/1945. до почетка педесетих година прошлог века, хронолошки може да се подели у две етапе. Прву, од ослобођења до краја 1947. године, коју је обележила обнова ратом опустошене земље, и другу, од 1947. до 1951. године, која временски обухвата период реализације првог Петогодишњег плана развоја народне привреде Југославије. Година 1947, која је симболично стајала између ове две етапе, била је пресудна по много чему. Те године су се одиграли веома значајни догађаји за архитектуру и урбанизам земље и њеног главног града: завршена је обнова, донет петогодишњи план развоја који је регулисао све области живота, организовани су први југословенски конкурси за подизање објеката новог државног апарата, започета је изградња новог, савременог дела престонице Новог Београда.

Одмах након ослобођења један од приоритетних задатака, поред задовољавања основних животних потреба на територији целе државе, био је рашчишћавање рушевина и обнова у рату разрушених објеката. Како би се у што краћем периоду приступило обнови земље било је неопходно да се обезбеди функционисање државног апарата, тако да је већ почетком 1945. године свим чиновницима и службеницима који су били у државној служби до ослобођења продужен радни однос.<sup>1437</sup> Њиховим стављањем на располагање новим државним структурама, савезним и републичким, реализација планова везаних за обнову и изградњу земље постала је реална и извесна. У области грађевинарства обновом земље су руководила републичка министарства грађевина, у чијој је надлежности била и кадровска политика. Министарство грађевина НРС,<sup>1438</sup> основано априла 1945. године, у оквиру кога су прве две године радила четири одељења: за путеве и мостове, архитектонско,<sup>1439</sup> хидротехничко и машинско-електротехничко, све до доношења Уредбе о регулисању припадности државних службеника Србије, располагало је свим архитектима и инжењерима на подручју републике. На локалном нивоу спољашњу службу министарства обављала су Грађевинска одељења при

---

<sup>1436</sup> М. Јанакова Грујић, *Архитекта Милорад Маџура 1914-1989...*, 30-32; Б. Мишић, *Палата Савезног извршног већа у Новом Београду...*, 15; В. Брдар, *Иво Куртовић...*, 59-61.

<sup>1437</sup> *Одлука о стављању на расположење свих државних чиновника и службеника*, Службени лист ДФЈ 1, Београд 1945, 9.

<sup>1438</sup> Основано је 8.4.1945. године Законом о народној влади Србије. До његовог оснивања постојало је Повереништво грађевина основано 18.11.1944. године одлуком о образовању повереништва при Председништву АСНОС-а. Д. Ј. Гавриловић (прир.), *Водич Архива Србије*, књ. 2, Београд 1975, 200.

<sup>1439</sup> У оквиру Архитектонског одељења постојала су четири одсека: административно технички (руководио Будимир Христодуло), одсек за одржавање зграда (руководио Иван Јоксић), пројектантски одсек (руководио Момчило Белобрк) и одсек за обнову зграда (руководио Божидар Хранисављевић). *Исто*.

окружним народним одборима, а у Београду тај задатак је имало Техничко одељење ИНО/ИОНО-а.

Упркос доброј организацији, недостатак материјалних средстава био је велик и реалан проблем. Како би се обезбедила средства за обнову и помоћ крајевима који су у рату тешко настрадали, јуна 1945. године је основан Фонд за обнову земље и помоћ пострадалим крајевима при Министарству финансија ДФЈ, којим је располагао Привредни савет по одобрењу Министарског савета.<sup>1440</sup> Такође, у циљу убрзавања обнове, било је неопходно да наступајућа широка друштвена и државна активност добије правни оквир. У градовима погођеним ратним разарањем, на првом месту у Београду, а потом Нишу, Лесковцу, Краљеву и другим местима у Србији, обнова стамбених зграда реализована је на основу Закона о обавезној оправци стамбених зграда на подручју Србије, који је донела Влада НРС.<sup>1441</sup> Овим задатком, који је већином финансиран зајмовима Државне инвестиционе банке,<sup>1442</sup> руководили су посебно организовани Одбори за обнову стамбених зграда при техничким одељењима окружних, обласних и градских народних власти, односно месних одбора бања и климатских места. У Београду, главну улогу имао је Одбор за обнову стамбених зграда при Техничком одељењу ИНО града Београда.<sup>1443</sup> У његовој надлежности било је прикупљање и сређивање свих података о оштећеним, порушеним и недовршеним стамбеним зградама, одлучивање о томе који се објекат сматра оштећеним, порушеним односно недовршеним, доношење обавезујућих одлука за власнике о њиховој оправци, рашишћавању и роковима завршетка, обезбеђивање и додељивање потребног грађевинског материјала и радне снаге, давање мишљења и предлога кредитним установама за одобрење потребног зајма, контрола утрошених средстава, као и преузимање и настављање радова уколико се укаже за потребно.<sup>1444</sup> На основу донетог закона и предузетих активности народних одбора, у оквиру обнове, која је трајала до краја 1947. године, поправљене су све зграде чије је тренутно грађевинско стање то дозвољавало.

У циљу развоја и напретка новог социјалистичког друштва, унапређења његове економије, индустријализације и оснаживања свих области друштвеног деловања, крајем априла 1947. године је донет Закон о петогодишњем плану развика народне привреде ФНРЈ у годинама 1947-1951.<sup>1445</sup> Примарни циљеви прописани овим правним актом, стављени у задатак читавој заједници, били су развој и повећање вредности производње, инвестирање у привреду, развој и изградња индустрије, оснивање нових

---

<sup>1440</sup> Закон о оснивању фонда за обнову земље и помоћ пострадалим крајевима, Службени лист ДФЈ 39, Београд 1945, 329.

<sup>1441</sup> Закон о обавезној оправци оштећених, рашишћавању порушених и довршењу започетих стамбених зграда на територији Народне Републике Србије, Београд 1946. Закон је штампан у Службеном гласнику Србије 13 од 30. марта 1946. године.

<sup>1442</sup> М. Максимовић, *Obnova naselja u NR Srbiji*, *Naše građevinarstvo* 1-2, Beograd 1948, 18-19.

<sup>1443</sup> Доношењем овог закона престао је да важи Закон о обавезној оправци оштећених и довршењу започетих стамбених зграда у Београду, донет неколико месеци раније, а тицао се само територије Београда. *Закон о обавезној оправци оштећених, рашишћавању порушених и довршењу започетих стамбених зграда на територији Народне Републике Србије...*, 10.

<sup>1444</sup> Исто, 4.

<sup>1445</sup> Закон о петогодишњем плану развика народне привреде Федеративне Народне Републике Југославије, Службени лист ФНРЈ 36, Београд 1947, 413-441.

предузећа као и рационализација и реконструкција старих, повећање економичности, примена нових технолошких процеса, развој занатства, електрификација, развој саобраћаја, улагање у пољопривреду и шумарство, убрзавање темпа развоја заосталих република, развој науке, просвете, културе, подстицање стваралачке иницијативе, инвестирање у здравствену службу и службе општег и социјалног осигурања. Основне задатке пратиле су езгактне бројке које су морале да буду достигнуте током периода од пет година.

У области градитељства до 1951. године очекивано је повећање стамбене површине за 15.000.000 м<sup>2</sup>, изградња нових електричних централа и фабрика и модернизација постојећих, повећање производње грађевинског материјала, осигурање монтажне изградње и префабрикација грађевинских елемената, изградња нове и обнова постојеће саобраћајне инфраструктуре са пратећим објектима, изградња позоришта, музеја, галерија, филмског града, биоскопских дворана, здравствених установа, спортских објеката.<sup>1446</sup> У оквиру стамбених и комуналних делатности у периоду од 1947. до 1951. године пред архитектонску и грађевинску струку стављени су многобројни задаци, груписани у пет основних тачака. Прва је дефинисала завршетак обнове ратом порушених стамбених зграда у градовима и селима, изградњу нових стамбених објеката, као и индустријских, рударских и саобраћајних стамбених колонија. Друга је прописивала стварање масовне производње монтажних стамбених зграда са типизираним и стандардизованим деловима, развој индустријске производње грађевинских елемената и материјала, научно-техничка испитивања у циљу бољег, бржег и економичнијег грађења стамбених зграда, као и експерименталне научно-техничке радове за потребе производње нових, бољих и јефтинијих грађевинских материјала на бази домаћих, недефицитарних и рециклираних сировина. Трећа тачка односила се на радове у области комуналних и инфраструктурних уређења градова а налагала је модернизацију градског саобраћаја, поправку и нову изградњу водовода и канализације, јавних купатила и перионица веша, чишћење града, уређење улица, тргова, уличног осветљења, паркова, градског зеленила и места за спорт и одмор, обезбеђивање производње санитарних објеката и инсталација за водовод, канализацију, осветљење и загревање. Посебном, четвртом тачком је прописано планско уређење двадесет највећих градова у земљи у духу модерног урбанизма и у складу са привредним, комуналним и културним потребама новог друштвеног живота, а у ту сврху је било неопходно извршити припремне регулационе и хидротехничке радове и регулисање градова, изградити нове јавне и административне зграде. Последња тачка, која се односила на Београд, истицала је као неопходно да се изврше опсежни радови на реконструкцији и изградњи главног града у циљу његовог оспособљавања за вршење задатака политичког, привредног и административног центра.<sup>1447</sup> Такође, и у осталим сегментима развоја дефинисаних петогодишњим планом, од привреде, економије, политике до културе, главном граду Југославије је поклањана посебна пажња. У Београду су подизани монументални административни државни и партијски објекти,

<sup>1446</sup> Редакција, *Graditeljstvo u petogodišnjem planu*, Архитектура 1-2, Загреб 1947, 4-5.

<sup>1447</sup> Закон о петогодишњем плану развјатка народне привреде федеративне Народне Републике Југославије..., 428.

спортски стадиони, објекти здравства, просвете и културе, из Београда је кренула масовна, економична, типска, стандардизована градња стамбених објеката, а нови град на левој обали Саве требало је да послужи као модел за нове социјалистичке градове у Југославији.

Прве послератне године југословенске архитектуре, након обнове грађевинског фонда, обележила су два градитељска концепта. Један је био оријентисан на стамбену градњу, као најзначајнији вид грађевинске активности, док је други био усмерен на монументалну архитектуру државних, јавних и партијских објеката. Паралелно са та два концепта су настајали први урбанистички планови градова и насеља.

Крупне друштвене и политичке промене покренуле су миграције становништва из мањих насеља и градова у веће регионалне центре у земљи, што је довело до тога да се недостатак стамбеног простора постави као један од великих проблема. У исто време, 48% постојећег стамбеног фонда није задовољавало основне хигијенске услове. С тим у вези, владајуће структуре су предузеле низ мера како би најефикасније и најрационалније решиле насталу кризу. Стамбена изградња, можда више него иједна друга област градитељства првих послератних година, говори о стварности тренутка и његовим економским, социолошким и политичким приликама. Многобројни пројекти стамбених блокова, павиљона, радничких насеља, колонија за становање сезонских радника најнепосредније изражавају дух времена, његове потребе и могућности.

Први период послератне стамбене изградње (1947-1952), у погледу просторне организације нових објеката за становање, обележило је одбацивање међуратне традиције београдског стана у корист концепта „станова за минимум егзистенције“.<sup>1448</sup> Тих година јављају се први покушаји спровођења опште стандардизације и типизације не само појединих грађевинских елемената већ и типова зграда и станова, како би се олакшала масовна производња. Крајем 1947. године донети су и први нормативи за пројектовање станова с ограничењем дозвољених изграђених површина.<sup>1449</sup> Архитектура ових објеката, услед недостатка финансијских средстава и грађевинских материјала, оптерећена рационализацијом и нормативима, у обликовном погледу није могла да оствари сложенији нити особенији архитектонски израз и естетику. Сходно томе, функционализам просторног распореда и пуризам фасада модерне архитектуре четврте деценије прошлог века били су прихватљив и употребљив модел, истовремено и критикован због својих асоцијативних облика. Уместо посебности ликовног израза, створена је естетика јефтине стамбене изградње, уједначених обликовних и просторних решења, као пандан прокламованим доктринама друштвене једнакости и равноправности. Данас, са историјске дистанце коју чини временски распон од пуних седам деценија, униформна појавност ових објеката, може да се сагледа као израз духа и поетике времена којем припадају. Корпусу стамбеног градитељства, придружују се и други објекти социјалистичког колективизма: задружни домови и домови културе, партијске зграде, радничка и војна одмаралишта, пионирски градови, дечија

---

<sup>1448</sup> Д. Мецанов, *Могућности (ре)дефинисања и предлог периодизације градитељског наслеђа послератне модерне изградње стамбене архитектуре Београда (од 1947. до 1967. године)*, Наслеђе, VIII, Београд, 2007, 152.

<sup>1449</sup> Д. Мецанов, *Типологија облика стамбене архитектуре педесетих година XX века у Београду*, Наслеђе IX; Београд 2008, 135.

летовалишта, подизани за нову радничку класу, градитеље социјалистичког друштва и државе.

Разарања током 1941-1945. године у многим градовима су оставила пустош: Београд, Горњи Милановац, Лесковац, Ниш, Крупањ, Смедерево, Сјеница, Пријеполје и други.<sup>1450</sup> Након рата, настанак нових индустријских и рударских насеља и подизање пољопривреде, у великој мери су мобилисали урбанистичку службу. Један од приоритетних задатака на макро плану је био уклањање великих разлика између града и села, а унутар самих насеља између његовог центра и периферије. Током периода од 1946. до 1950. године, многе од ових проблема на подручју Србије настојао је да савлада Урбанистички завод НРС израђујући већи број регулационих планова на основу којих су изграђени нови и реконструисани постојећи градови, радничка и рударска насеља, као и поједине бање.<sup>1451</sup> Посебна пажња од 1946. до 1948. године била је посвећена и реконструкцији и урбанизацији Београда.

Симболички крај периода обнове и изградње означило је Прво саветовање архитектата и урбаниста Југославије, одржано од 23. до 25. новембра 1950. године у Дубровнику, на којем је присуствовало око три стотине гостију и делегата из свих република.<sup>1452</sup> Поред приказа архитектонских остварења од ослобођења до почетка шесте деценије прошлог века, разматрана су питања из области становања (нормативи за станове и могућности реализације, друштвено-економски аспект, пројектовање и извођење, очување постојећег фонда, монтажна градња, економичност),<sup>1453</sup> друштвених објеката (објекти здравства, културе, образовања, административни објекти),<sup>1454</sup> индустријских и пољопривредних зграда,<sup>1455</sup> урбанизма,<sup>1456</sup> архитектонског наслеђа,<sup>1457</sup> организације рада, као и питања од друштвеног и општег значаја<sup>1458</sup>. Саветовање у Дубровнику је изнедрило низ закључака, којима су биле обухваћене све области архитектонског, урбанистичког и грађевинског деловања. Један од првих закључака, био је похвала и потврда исправности дотадашње праксе, која се одвијала под веома специфичним условима. Међу постигнутим резултатима посебно су се истицали

---

<sup>1450</sup> М. Митровић (ур.), *Градови и насеља у Србији. Развој, урбанистички планови и изградња 1946-1951*, Београд 1953, 15.

<sup>1451</sup> *Исто*, 18.

<sup>1452</sup> *Реферати за I саветовање архитектата и урбаниста Југославије*, Београд, 1950.

<sup>1453</sup> О стамбеним зградама и зградарству говорили су Владислав Рибникар, Милорад Мацура, Мате Бајлон, Богдан Несторовић, Андрија Менделсон, Данило Фирст (Fürst), Динко Водановић, Бранко Тучкорић, Тоне Клеменчић, Мухамед Кадић, Анте Лоренцин, док су питања монтажног грађења обрадили Милутин Максимовић, З. Василевић, Иво Бартолић, Сава Атанацковић, Игор Блуменау, Мухамед Кадић, Гојко Тодић.

<sup>1454</sup> Темом позоришта су се бавили Антун Поточњак, Милорад Пантовић, Момчило Белобрк; дечије јасле, вртиће и летовалишта Нада Благојевић (иако наведена у садржају реферата као Благојевић у питању је Нада Богојевић - прим. аутора), Рајко Татић и Љубиша Драгић; санитетске установе и зграде Станко Клиска и Јоже Платнер. Ј. А. Живанчевић, *Наведено дело*, 552, 641.

<sup>1455</sup> Тему индустријских и пољопривредних објеката су разматрали Золтан Селингер, Владимир Антолић, Бранислав Којић, Андрија Менделсон, Жарко Винцека, Мирослав Грегорић, Николај Бежек.

<sup>1456</sup> Осврт на урбанистичка питања дали су Братислав Стојановић, Едвард Равникар, Ратомир Богојевић, Бранко Петричић, Дарко Богосављевић, Љубе Пота, Иван Таубман, Оливер Минић, Хранислав Стојановић.

<sup>1457</sup> О важности очувања архитектонског наслеђа говорили су Иван Здравковић, Турђе Бошковић, Јосип Сајсл, Иван Витић, Душан Грабријан, Јован Крунић, Хранислав Стојановић.

<sup>1458</sup> Осврт на опште проблеме дали су архитекте Милорад Мацура, Милан Злоковић, Зденко Стрижић, Владимир Поточњак, Виктор Хећимовић, Душан Смиљанић, Новица Вушовић.



регулациони планови већине главних градова република: Београда, Загреба, Љубљане, Сарајева и Скопља, уређење насеља и низа локација за градњу важних објеката, као и велики број радова на индустријским и рударским насељима. Као главни недостаци дотадашњег развоја издвојени су: малобројност стручног кадра, брз темпо рада и недостатак средстава за рад, док су позитивна искуства истакнута као подстицајна основа за будући развој.

У области урбанизма говорило се о неопходности доношења просторног плана развоја земље и низа регулационих планова као основне подлоге сваког урбанистичког рада, о потреби учешћа урбаниста у припреми и разради привредног плана земље, о пројектовању села, пројектовању и реализацији градских центара, као и о урбанистичком законодавству. Једна од великих тема саветовања била је тема становања у оквиру које је истакнуто да је потребно нарочито подстицати концепције живљења у становима уместо у индивидуалним породичним кућама, развијати моделе рационалног и економичног грађења кроз брзу реализацију, обезбедити економске оквире за пројектовање и грађење, као и услове за здраво и функционално становање. За све дефинисане циљеве претходно је потребно створити правни оквир и у складу с њим установити нормативе. Када је о изградњи друштвених објеката било речи, поред позоришта, концертних дворана, музеја, галерија, управних зграда, болница, института и друго, нарочита пажња, посвећена је објектима који по својој форми и садржају представљају тековине социјалистичке изградње: домови културе, раднички клубови и одмаралишта, задружни и синдикални домови, дечије установе (јаслице, обданишта, пионирски паркови и домови). Индустријска архитектура је истакнута као једна од најзначајнијих архитектонских делатности у којој је креативна улога архитекте једнака као и у другим областима градње. Закључено је да би у индустријској градњи пажњу требало посебно усмерити на нове системе конструкција, нове методе грађења, материјале, могућност етапне изградње, дефинисање најприкладнијег положаја фабрика у односу на насељено језгро. Обухваћена је и област пољопривреде у којој је потребно усавршити типске пројекте, применити локалне материјале и начине грађења, изградити економска дворишта. Велика тема била је монтажно грађење и индустријска производња грађевинских елемената, реализација пројеката, организација рада. Посебан акценат у закључцима са саветовања је стављен на неопходност остваривања задатака научног и стручног карактера, те потребу за оснивањем института. Говорило се о архитектонском наслеђу као великом стваралачком потенцијалу, подизању свести јавности у циљу обогаћивања опште културе с основним урбанистичким и архитектонским знањем. Пажња је посвећена и питањима штедње, новим достигнућима науке и технике, као струковном организовању архитеката.<sup>1459</sup>

Сумирајући резултате у периоду од 1945. до 1950. године, Саветовање у Дубровнику је изнетим ставовима, анализама, критикама и усвојеним закључцима, отворило потпуно ново поглавље послератног градитељства. Његов значај, поред скупа градитељских достигнућа изложених на једном месту, огледао се у негирању духа колективизације, али и у наглашеној потреби за развојем архитектонских идеја

---

<sup>1459</sup> *Zaključci Prvog savetovanja arhitekata FNRJ o pitanjima urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 23. do 25. novembra 1950, Urbanizam i arhitektura 11-12, Zagreb 1950, 4-13.*

започетих пре Другог светског рата. Први пут је изнета званична критика стамбене изградње утемељене на егзистенцијалном минимуму, која је, како наводи Владислав Рибникар, претпостављала духовно нивелисање људи и стандардизовање њиховог начина живота.<sup>1460</sup> У свом излагању Рибникар се заложио за слободно развијање индивидуализма, живот по личном нахођењу и сопственим навикама, које нису ограничене просторним минимумом што угрожава квалитет живота, док је у сфери естетског сагледавања проблема изразио тежњу да се разбију нивои међусобно једнаких зграда, исте величине и истог основног облика.<sup>1461</sup>

---

<sup>1460</sup> В. Рибникар, *Проблем стамбених зграда*, у: Реферати за I саветовање архитеката и урбаниста Југославије, Београд, 1950, 6–7.

<sup>1461</sup> *Исто*, 7-9.

## Обнова и изградња Београда (1945-1950)

Окупација главног града Југославије у Другом светском рату трајала је пуне четири и по године, од 12. априла 1941. године до 20. октобра 1944. године. У том периоду, Београд је био центар окупационих власти у Србији. Стари државни апарат стављен је под директну контролу немачке окупационе управе.<sup>1462</sup> На крају рата Београд је био потпуно опустошен град, један од најразрушенијих градова у Југославији и Србији, а последице рата су се виделе на јавним и стамбеним зградама, комуналним уређајима, инфраструктури, градском саобраћају, индустријским предузећима.<sup>1463</sup> Од укупно 30.000 зграда је порушено или оштећено 11.000 или 36% укупног фонда (1.351 порушена, 4.996 тешко оштећена, 5.000 лакше оштећена).<sup>1464</sup>

С обзиром на то да је крај рата у граду оставио за собом тешка разарања, већ у првим данима борби за ослобођење Београда, које су вођене од 15. до 20. октобра 1944. године, Команда града је своје активности усмерила на успостављање нормалног функционисања града.<sup>1465</sup> У тек ослобођеном граду интензивно су обављани радови на рашчишћавању рушевина, обезбеђивању исхране, воде и струје за становништво, смештаја за војску.<sup>1466</sup> У циљу стабилизовања услова живота у граду, сви грађани који нису били ангажовани на неким другим пословима, добили су задатак да учествују у рашчишћавању улица за успостављање саобраћаја и оспособљавању града за наставак свакодневних активности. Велики број разрушених и оштећених зграда онемогућавао је адекватно збрињавање становништва пред предстојећу зиму, а најугроженији су били они крајеви Београда који су претрпели највећа разарања.<sup>1467</sup> Паралелно са потрагом за њиховим смештајем одвијало се оспособљавање оштећених зграда, при чему је била забрањена градња нових објеката.<sup>1468</sup> Поред решавања свакодневних питања, Команда града је добила задатак да уреди Бели двор за резиденцију и боравиште врховног команданта Народноослободилачке Војске Југославије (НОВЈ) Јосипа Броза.<sup>1469</sup>

---

<sup>1462</sup> С. Лазић, С. Мандић, В. Мијатовић, Ј. Митровић Коцев, М. Обрадовић, И. Стојановић, *Београд 70 година после...*, 9.

<sup>1463</sup> Улице и тргови су били непролазни, тешко је страдала железничка станица и савско пристаниште, оштећени мостови, државне и стамбене зграде које су сачуване у бомбардовању минирали су Немци приликом повлачења, страдале су фабрике и предузећа, трамвајски и аутобуски парк је уништен, водовод оштећен, електрична мрежа уништена, улице онеспособљене за саобраћај. Б. Петрановић, *Београд у социјалистичкој Југославији*, у: *Историја Београда 3*, В. Чубриловић (ур.), Београд 1974, 560.

<sup>1464</sup> Б. Петрановић, *Обнова у Београду 1944-1945. године...*, 166; Б. Петрановић, *Београд у социјалистичкој Југославији...*, 560.

<sup>1465</sup> Команда града уједињавала је функције цивилне власти, а територијално је покривала бивше квартове Београда. Б. Петрановић, *Београд у социјалистичкој Југославији...*, 563-564.

<sup>1466</sup> Б. Петрановић, *Обнова у Београду 1944-1945. године...*, 210-232; С. Лазић, С. Мандић, В. Мијатовић, Ј. Митровић Коцев, М. Обрадовић, И. Стојановић, *Београд 70 година после...*, 18-19.

<sup>1467</sup> Б. Петрановић, *Обнова у Београду 1944-1945. године...*, 169-170.

<sup>1468</sup> Власницима су давани стручни савети и грађевински материјал (цреп, креч, цемент...). Били су у обавези да рашчисте рушевине, уклоне куће склоне паду, очисте и учине пролазним тротоаре и коловозе. Уклањањем рушевина и поправком објеката у првим месецима након ослобођења је руководила Техничка дирекција Београда. *Исто*, 170.

<sup>1469</sup> С. Лазић, С. Мандић, В. Мијатовић, Ј. Митровић Коцев, М. Обрадовић, И. Стојановић, *Београд 70 година после...*, 19.

У првој фази обнове основни циљ је био да се обнове стамбене површине, саобраћај и индустријски погони, а само у току прве године након ослобођења, укупно је обновљено и 176 јавних зграда.<sup>1470</sup> Иако је Команда града имала овлашћења и војне и цивилне власти, Месни комитет Комунистичке партије је упоредо радио на стварању народноослободилачких одбора, Југословенског Народноослободилачког фронта (ЈНОФ) и других масовних организација, као политичке основе народне власти.<sup>1471</sup> Међу њима, већ 26. октобра 1944. године, одлуком Главног народноослободилачког одбора Србије, образован је и Извршни народноослободилачки одбор (ИНОО) града Београда. Одмах је извршена реорганизација одељења и одсека некадашње Управе града Београда и одређен њихов делокруг рада.<sup>1472</sup> Седиште ИНОО-а се кратко време налазило у згради Ратничког дома, да би недуго потом било премештено у зграду Београдске општине у Узун Мирковој бр. 1. За председника првог ИНОО града Београда, формираног 18. априла 1945. године одлуком Председништва Народне скупштине Србије,<sup>1473</sup> изабран је столар Михаило Ратковић, први потпредседник је био др Бранко Максимовић, инжењер, други потпредседник Марко Никезић, студент технике, секретар Добривоје Радосављевић, студент агрономије, а постављен је и одређен број чланова.<sup>1474</sup> Планирано је да први извршни одбор у овом саставу ради до септембра идуће године, када је требало да се бира нови, који ће власт вршити наредних неколико година.<sup>1475</sup> Паралелно са радом ИНОО-а функционисали су и одељци Команде града, јер је непосредно по ослобођењу претежан део послова обављан преко органа војне власти, а део послова је са ИНОО пренет на реонске народноослободилачке одборе који су одговарали територији бивших квартова (укупно 14).<sup>1476</sup> Тако су у синергији војни, политички и цивилни органи власти постепено оживљавали живот у граду. У складу са донетим Општим законом о Народним одборима 1946. године у Београду је формиран Народни одбор Београда, који је представљао власт на административном подручју града, а послове и задатке из његове надлежности остваривао је ИОНО града Београда.<sup>1477</sup>

---

<sup>1470</sup> Б. Петрановић, *Обнова у Београду 1944-1945. године...*, 187.

<sup>1471</sup> С. Лазић, С. Мандић, В. Мијатовић, Ј. Митровић Коцев, М. Обрадовић, И. Стојановић, *Београд 70 година после...*, 19.

<sup>1472</sup> *Исто*.

<sup>1473</sup> Све одлуке општег карактера и одлуке о кадровским решењима које донесе ИНО, као и одлуке осталих органа власти, приватних лица и установа штампале су се у „Службеном гласнику Београда“, основаном у првој половини 1945. године. *Одлука ИНО града Београда о покретању „Службеног гласника Београда“*, Службени гласник Београда 1, 15.

<sup>1474</sup> *Одлука председништва АСНОС-а о именовану чланова ИНО града Београда*, Службени гласник Београда 1, Београд 1945, 1.

<sup>1475</sup> Др Нинко Петровић, тадашњи помоћник Јавног тужиоца ФНРЈ је на предлог Народне скупштине Србије 20.3.1946. године постављен за председника ИНО Града Београда. *Одлука Президијума НРС о уважењу оставке Михајла Ратковића и именовану др Нинка Петровића за председника ИНО града Београда*, Службени гласник Србије 12, Београд 1946, 250.

Нови ИНО града Београда је именован 27.9.1946. године када је др Нинку Петровићу, адвокату потврђена функција председника ИНО-а на којој ће остати све до средине 1950. године. На место потпредседника је постављен Добривоје Радосављевић, првог секретара Марко Никезић, другог Селена Миленковић и именовано је више чланова и њихових заменика. *Одлука Президијума НРС и именовану чланова ИНО Града Београда*, Службени гласник Србије 46, Београд 1946, 1228.

<sup>1476</sup> Б. Петрановић, *Београд у социјалистичкој Југославији...*, 564.

<sup>1477</sup> За председника ИОНО, маја 1947. године, изабран је Нинко Петровић, дотадашњи председник ИНО, док је Марко Никезић, дотадашњи секретар ИНО, изабран за члана ИОНО. Марко Никезић ће разне

Архитектонска и грађевинска активност на подручју Београда од завршетка рата до почетка шесте деценије прошлог века,<sup>1478</sup> попут динамике развоја на државном нивоу, може се поделити на две етапе. Прву, коју је обележила обнова и реконструкција града (1945-1947) и период реализације првог Петогодишњег плана развитка града Београда (1947-1951). Завршетак првог послератног периода симболично је обележило доношење Генералног урбанистичког плана Београда октобра 1950. Савременик и активни учесник у овим збивањима био је и архитекта Јосиф Најман, један од водећих архитеката у градским техничким структурама.

Како би се што активније приступило обнови стамбеног фонда у Београду, почетком марта 1945. године образован је Фонд за обнову Београда.<sup>1479</sup> Крајем исте године, након што су у новембру месецу стамбени послови прешли у надлежност ИНОО-а,<sup>1480</sup> Влада НРС је донела Закон о обавезној оправци оштећених и довршењу започетих стамбених зграда.<sup>1481</sup> Тиме је поправка налагана свим власницима уз руковођење и надзор Одбора за обнову стамбених зграда, који је, у складу са законом, основан при Техничком одељењу ИОНО.<sup>1482</sup> Овај одбор је руководио целокупном

---

дужности у ИОНО, као члан, повереник за стамбена питања, секретар или потпредседник, обављати дужи низ година (1944-1950). *Одлука о избору Извршног одбора Народног одбора града Београда*, Службени гласник Београда 21-22, Београд 1947, 193.

<sup>1478</sup> Б. Стојановић, *Архитектура Београда 1944-1954*, ГМБГ I, Београд 1954, 189-200; О. Минић, *Двадесет година планског раста Београда*, ГГБ XI-XII, Београд 1964-1965, 87-95; Б. Фурунџић, *Грађевинска делатност Београда у периоду од 1944. до 1964. године*, ГГБ XI-XII, Београд 1964-1965, 99-129; D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine*, *Arhitektura urbanizam* 41-42, Beograd 1966, 99; Б. Петрановић, *Обнова у Београду 1944-1945. године...*, 210-232, Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња*, ГГБ XVII, Београд 1970, 201-232; В. Стојановић, U. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*; П. Ј. Марковић, *Београд између истока и запада 1948-1965...*, 430-436; V. Kulić, *Izgradnja Beograda u period socrealizma (1945-2000)...*, 15-27; М. Просен, *О социјализму у архитектури и његовој појави у Србији...*, 95-118; А. Кадијевић, *Проблеми истраживања и тумачења социјализма у српској архитектури...*, 211-216; А. Кадијевић, *О социјализму у београдској архитектури и његовим опречним тумачењима...*, 75-78; М. Јанакова Грујић, *Архитекта Милорад Маџура (1914-1989)...*; Б. Мишић, *Палата Савезног извршног већа у Новом Београду...*; В. Брдар, *Иво Куртовић...*; С. Михајлов, *Рајко М. Татић 1900-1979...*

<sup>1479</sup> Б. Петрановић, *Обнова у Београду 1944-1945. године...*, 170.

<sup>1480</sup> Б. Петрановић, *Београд у социјалистичкој Југославији...*, 564.

<sup>1481</sup> *Закон о обавезној оправци оштећених и довршењу започетих стамбених зграда у Београду...*, Београд 1946. Закон је објављен у 44 броју Службеног гласника Србије од 29.12.1945. године.

Чланови Одбора за обнову стамбених зграда били су инжењер Ђорђе Јовановић, члан НО Шестог реона, Милош Кнежевић, шеф одсека Државне хипотекарне банке, Ђорђе Петровић, архитекта Техничког одељења ИНО и Бранко Ракочевевић, техничар Техничког одељења ИНО. *Одлука ИНО града Београд о оснивању Одбора за обнову стамбених зграда и именовању његових чланова*, Службени гласник Београда 3, Београд 1946, 18.

<sup>1482</sup> Први руководилац Техничког одељења ИНО Београд био је инжењер Јован Јанковић постављен 20.3.1945, да би на то место 25.7.1945. године постављен архитекта Милош Сомборски. Руководиоци појединих одељења ИНО-а су истовремено били чланови ИНО. *Одлука ИНО града Београда о одређивању појединих одељења ИНО*, Службени гласник Београда 1, Београд 1945, 1; АС, Г-106-ф217а-1378.

Седиште Техничког одељења ИНО-а, као и сва наредна одељења и одсеци настајали реорганизацијом овог одељења или изменом његовог назива, налазили су се на адреси Теразије бр. 45 у некадашњој згради за ренту. Техничко одељење се од априла 1946. године у службеним називима помиње и под називом Комунално одељење. У питању је једно одељење које се бавило свим техничким пословима на подручју Београда. У оквиру одељења налази се грађевински (помиње се као и архитектонски) одсек, одсек за комуналне грађевине, одсек планске изградње, инжењерски одсек, катастарски одсек, одсек за мелиорације, одсек за градско зеленило, одбор за обнову стамбених зграда, одсек за калдрму, одсек за гробља, одсек возног парка и чистоће, пољопривредни одсек. Од новембра 1946. године формира се Грађевинско одељење (у оквиру кога је Архитектонски одсек) и Комунално одељење за својим одселима.

грађевинском и урбанистичком политиком Београда.<sup>1483</sup> Међутим и пре почетка нове грађевинске сезоне, Влада НРС је донела нови закон који се уместо само на Београд, односио на оправку зграда на целој територији Републике Србије.<sup>1484</sup> Нови закон на основу кога је обнова и реализована, представља допуњену верзију закона донетог нешто раније искључиво за главни град. Колико је била широко распрострањена активност на обнови оштећеног стамбеног фонда говори податак да је у Београду у току 1946. и 1947. године обновљено 1903 зграде и поправљено 990,<sup>1485</sup> односно како наводи још један извор током 1945-46. године обновљено је стамбених зграда са 2.600 станова, а наредне 1947. са 2.200 станова.<sup>1486</sup> Током ових интензивних радова, у Београду је априла 1946. године основана Комисија за стамбену политику, а потом, у циљу поспешења радова на обнови и изградњи, закључен је и зајам код Државне хипотекарне банке.<sup>1487</sup> Задатак Комисије био је да прати потребе, решава проблеме и обавља детаљнија испитивања у вези са смештајем становништва.<sup>1488</sup>

Иако је (п)остао центар нове државе, Београд није био нови град. Ратом у великој мери разрушен, у наследство је новој држави донео, како су нове власти веома често у негативном контексту истицале, „заосталу градску привреду, оскудан и већим делом нехигијенски стамбени фонд, мали број просветних и културних установа груписаних у центру града, неразвијену мрежу здравствених и социјалних установа, унакажен изглед града дугогодишњим изграђивањем без икаквог плана – а све то нарочито је погоршано ратним разарањима од 1941. до 1944. године. Из уско класних интереса бивши властодршци су оставили Београд индустријски неразвијеним градом, упркос услова које он има за опстанак и развитак индустрије“.<sup>1489</sup> Нове власти су управо у свој главни задатак ставиле да обнове и изграде испочетка све наведене чиниоце, како би Београд био достојан улоге нове престонице социјалистичке државе.

Паралелно са обновом града, износиле су се и прве концепције о изградњи и ширењу Београда, које су полазиле од тога да Београд има све природне, географске и

---

Грађевинско одељење је преузело све послове које су радили поједини одсеци комуналног одељења (грађевински, за комуналне грађевине, инжењерски, обнову стамбених зграда, калдрму).

<sup>1483</sup> У сусрет пословима на обнови, септембра 1945. године је ИНО Београда одлучио да се из састава Техничког одељења издвоји грађевинска служба и оснује Градско грађевинско предузеће, а први потпредседник ИНО-а Бранко Максимовић је био задужен да сачини предлог правилника о организацији и раду предузећа. *Одлука ИНО града Београда о оснивању грађевинског предузећа*, Службени гласник Београда 5, Београд 1945, 43-44.

Такође, основано је и Градско комунално предузеће „Комграп“ за чијег је првог директора, септембра 1945, постављен архитекта Ђорђе Лукић. *Одлука ИНО града о именовану директора и чланова управног одбора градског комуналног предузећа „Комграп“*, Службени гласник Београда 6 и 7, Београд 1945, 56.

<sup>1484</sup> *Закон о обавезној оправци оштећених, рашишћивању порушених и довршењу започетих стамбених зграда на територији Народне Републике Србије*, Београд 1946. Закон је објављен у Службеном гласнику Србије 13.

<sup>1485</sup> С. Антоновић, *Резултати досадашње обнове и изградње Београда*, Urbanizam i arhitektura 1-4, Zagreb 1951, 160.

<sup>1486</sup> М. Максимовић, *Obnova naselja u NR Srbiji...*, 18.

<sup>1487</sup> *Одлука ИНО града Београда о закључењу зајма од дин. 200.000.000. – код ДХБ у циљу обнове и изградње Београда*, Службени гласник Београда 16, Београд 1946, 129.

<sup>1488</sup> Међу члановима комисије били су Марко Никезић, други потпредседник ИНО, Милутин Живковић, члан ИНО, представник кога одреди Јавни тужилац Београда, представник кога одреди НО Земун и Душан Стефановић, инспектор Државне хипотекарне банке. *Одлука ИНО града Београда о образовању Комисије за стамбену политику*, Службени гласник Београда 14 и 15, Београд 1946, 114.

<sup>1489</sup> *Одлука о петогодишњем плану развитака града Београда у годинама 1947-1951...*, 1.



саобраћајне услове да постане главни привредни, културни и политички центар Балкана и Југоисточне Европе.<sup>1490</sup> Предвиђало се да развој и изградња Београда теку паралелно са обновом Србије и Југославије. У првој години обнове урбанистичку политику је спроводио Одсек за планску изградњу и уређење града при Техничком одељењу ИНО-а. У циљу да се изградњи града приступи плански и по савременим урбанистичким принципима, што је захтевало познавање и свеобухватно третирање свих аспеката функционисања града, при Министарству грађевина НРС је новембра 1945. године основан Урбанистички институт,<sup>1491</sup> којим је руководио архитекта Никола Добровић.<sup>1492</sup> Институт, који се бавио реконструкцијом и уређењем Београда, као и његовим визијама за будућност, крајем 1946. под називом Урбанистички завод НРС је прешао у састав Планске комисије НРС,<sup>1493</sup> а у надлежности републичких органа био је до почетка 1948. године. Тада се из Урбанистичког завода издваја група пројектаната, која као засебан завод прелази у састав Грађевинског одељења ИОНО-а града Београда под називом Управа главног архитекте, којом је руководио архитекта Добровић.<sup>1494</sup> Група пројектаната која је остала у саставу Урбанистичког завода НРС своје деловање је наставила на територији Републике Србије, изузев Београда.<sup>1495</sup>

У прве две године Урбанистичког института (1945-1947) извођени су велики радови на уређењу и реконструкцији Београда, предложена су идејна решења за урбанистичко уређење важних градских амбијената Ташмајдана, Калемегдана, Теразијске терасе, Трга Републике, Трга Димитрија Туцовића, Светосавског платоа, Савског амфитеатра, а реализована је и реконструкција Теразија. Током овог периода су постављени основни елементи за израду будућег генералног урбанистичког плана, међу којима су посебно издвојена два сегмента: прелазак града на леву обалу Саве<sup>1496</sup> и

---

<sup>1490</sup> Б. Петрановић, *Обнова Београда 1944-1945. године...*, 170; Б. Петрановић, *Београд у социјалистичкој Југославији...*, 578.

<sup>1491</sup> Институт је основан 27.11.1945. године Решењем Министарства грађевина НРС, као научно и стручно тело за изградњу теорије и практичних основа урбанизма, као и за решавање урбанистичких задатака на подручју НРС, а првенствено за израду урбанистичких основа Београда. АС, Г-106-ф218-2158; *Уредба о основању Урбанистичког института*, Службени гласник Србије 14, Београд 1946, 282-283.

<sup>1492</sup> Институт је у почетку имао 12 стручњака. Поред стручњака запослених у министарству, на предлог архитекте Добровића, Министарство грађевина је од ИНО Београда тражило да у Институт пређу Милош Сомборски, Бранислав Марковић, Бранислав Маринковић и Оливер Минић, а из савезног Министарства грађевина Бранко Петричић и Хранислав Стојановић. АС, Г-106-ф218-2158; D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99; Lj. Babić, *Arhitekt Nikola Dobrović, 12.II 1897-11.I 1967*, *Arhitektura urbanizam* 43, Beograd 1967, 22-31; Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 202; В. Stojanović, U. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*, 13; M. Vukotić-Lazar, *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945-1967)*...

<sup>1493</sup> Тада је имао 12 стручњака и 3 административна радника. D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99; Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 202; В. Stojanović, U. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*, 13.

<sup>1494</sup> D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99; Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 202; В. Stojanović, U. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*, 13.

<sup>1495</sup> В. Stojanović, U. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*, 13.

<sup>1496</sup> Скица регулације Београда на левој обали Саве, 1946.

решење железничког чвора којим би се савски амфитеатар ослободио железничких постројења.<sup>1497</sup>

Београд је у 1947. години завршавао радове на обнови у рату порушених зграда, поправљао, поплочавао и уређивао улице, спроводио радове на водоводу, канализацији, паралелно је постајао велико градилиште, оснивао се низ државних предузећа локалног значаја из области привреде. Током 1947. и наредне 1948. године одвијао се низ активности које су имале за циљ стварање модерног обличја главног града. У те две године одржали су се конкурси за израду идејних типских стамбених зграда, важне државне административне објекте: зграде ЦККПЈ, председништва Владе ФНРЈ, репрезентативног хотела и Народне банке на Новом Београду, зграде Министарства одбране, олимпијски стадион на Бањици, мали стадион, велику југословенску оперу. Ове велике конкурсне пројекте и поједине реализације помно је пратила целокупна јавност. О многим је расправљано у струковним организацијама и стручним гласилима попут новооснованог часописа „Архитектура“ у оквиру кога је покренута и дискусија о актуелним проблемима југословенске архитектуре, „Изградње“, „Нашег грађевинарства“, „Технике“ и других. Паралелно су урађени пројекти од локалног значаја: санаторијум са поликлиником изнад Лисичијег потока, студија за градску стамбену зону „Пионир“, радио дом, започета је изградња новог града на левој обали Саве, вршени су припремни радови за аутопут „Братство и јединство“, градио се Филмски град, Летња позорница, фабрика машина и алата „Иво Лола Рибар“ и стамбена колонија у Железнику од шездесет и шест зграда са 450 станова, низ стамбених објеката и радничких колонија, реконструисана је зграда Поште 2 и адаптирана зграда Југословенског драмског позоришта. У Београду и другим градовима Југославије постепено је динамизован и културни живот: одржане су изложбе бугарске, совјетске и чехословачке архитектуре, као и изложбе о успону домаћег грађевинарства.<sup>1498</sup>

Сходно одредбама савезног Закона о петогодишњем развоју народне привреде, чије су се посебне тачке односиле на главни град, а у складу са Петогодишњим планом развоја народне привреде НРС, Народни одбор града Београда је крајем децембра 1947. године донео свој план развоја у периоду 1947-1951. године.<sup>1499</sup> Циљеви изнети у петогодишњем плану Београда превасходно су се односили на комунално-привредни и културни развој града, као и на побољшање животних услова његових становника. У том периоду власти Београда су намеравале да потпуно заврше обнову ратом оштећених зграда и обезбеде редовну поправку постојећег стамбеног фонда, као и да развију нову стамбену изградњу, спроведу комуналне и инфраструктурне радове на обнови и ширењу градског саобраћаја, водовода и канализације, повећању количине и квалитета воде, уређењу нових зелених површина, изградњи и поправци улица и јавних објеката, уклањању нехигијенских насеља: Јатаган мале, Прокопа, Душановца и других; да

---

<sup>1497</sup> Како наводи архитекта Стојановић биле су ово студије архитекте Добровића за решавање појединих делова града или проблема које обрађују. D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99; B. Stojanović, U. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...* 13.

<sup>1498</sup> Anonim, *Izložba arhitekture naroda SSSR u našoj zemlji*, Архитектура 4-6, Загреб 1947/1948, 8; Anonim, *Izložba bugarske arhitekture u FNR Jugoslaviji*, Архитектура 7, Загреб 1948, 21; Редакција, *Osvrt na arhitekturu bratske Čehoslovačke*, Архитектура 8-10, Загреб 1948, 46-52.

<sup>1499</sup> Одлука о петогодишњем плану развоја града Београда у годинама 1947-1951, Службени гласник НО града Београда 1, Београд 1948, 1-8.

изграде зграду градског народног одбора и пет зграда народних одбора рејона (данашње општинске зграде), подигну велики болнички центар, низ здравствених, санитарских објеката и социјалних установа, домова културе, десет биоскопских дворана, већу изложбenu дворану, летњу позорницу у Топчидеру и паркове културе и одмора (Звездара и Топчидер), минимум тридесет школа, пионирски град и пионирски дом, једанаест дечијих обданишта и летовалишта, фискултурне терене и гимнастичке сале; да изграде и прошире индустријска занатска и трговачка предузећа; обнове и уреде Београдску тврђаву као најзначајнији историјски споменик града и друге културно-историјске споменике; да оснују градско позориште, музичке и балетске школе и уреде Аду Циганлију као главно купалиште града. Највећи подухват који је требало остварити били су обимни радови на насипању и регулацији терена на којем је планирано подизање града на левој обали Саве, где би био смештен, поред стамбеног насеља са преко 250.000 становника, велики број јавних и установа културе, као и индустријских објеката. Требало је изградити обалоутврду, обезбедити обале Великог ратног острва, устројити саобраћајне правце, улице и булеваре, поставити комуналну инфраструктуру, и подићи стамбену колонију за смештај радника који ће радити на изградњи новог дела града. Други важан задатак којем је требало приступити био је доношење и извођење генералног плана реконструкције и изградње града.<sup>1500</sup> Посебну пажњу петогодишњи план Београда усмерава на производњу грађевинског материјала (цигла, цреп, бетонски префабрикати и камен), подизање нових циглана, оснивање и развој градских и реонских грађевинских предузећа и набавку њихове опреме.<sup>1501</sup>

Многи од планираних радова наведених у Одлуци о петогодишњем плану града Београда, у тренутку њеног доношења већ су били у поступку спровођења или су били планирани у ранијем периоду. Многе од назначених радова, посебно оне у области стамбене изградње и оснивања Новог Београда, главни град је покренуо на почетку 1947. године.<sup>1502</sup> Новооснована градска пројектантска и извођачка предузећа је требало стога само да наставе започете активности на пројектовању и изградњи. Значајну и велику улогу тих година су добили монтажна изградња и префабрикација елемената.<sup>1503</sup> Нарочито обимну делатност на том пољу остварио је ИНО Београда, изградњом монтажних станова по систему архитеката Јована Бјеловића,<sup>1504</sup> Рајка Татића,<sup>1505</sup> Гојка Тодића и инжењера М. Глишића.<sup>1506</sup> Паралелно са подизањем станова Грађевинско одељење ИНО града Београда је било ангажовано на пројектовању и изградњи нових

---

<sup>1500</sup> Исто, 1-5.

<sup>1501</sup> Исто, 6-7.

<sup>1502</sup> Љ. Благојевић, *Нови Београд оспорени модернизам...*; Д. Мечанов, *Архитектонски конкурси на Новом Београду од 1947. до 1970*, Наслеђе Х, Београд 2009, 113-140; Б. Мишић, Палата Савезног извршног већа у Новом Београду....

<sup>1503</sup> Д. Мечанов, *Утицај система префабриковане градње на архитектуру Београда*, Наслеђе XVII, Београд 2016, 97-124.

<sup>1504</sup> М. Просен, *О раду београдског архитекте Јована Бјеловића...*, 142.

<sup>1505</sup> С. Михајлов, *Рајко М. Татић 1900-1979...*, 162-165.

<sup>1506</sup> М. Максимовић, *Montažne stambene zgrade u N.R. Srbiji*, *Naše građevinarstvo* 7, Beograd 1950, 351.

Проблеми и искуства стамбене изградње и монтажног грађења осветљени су на Саветовању архитеката и урбаниста одржаном у Дубровнику у периоду од 23. до 25. новембра 1950. године. Anonim, *Stanovanje*, *Naše građevinarstvo* 11-12, Beograd 1950, 548-570; Anonim, *Montažna gradnja*, *Naše građevinarstvo* 11-12, Beograd 1950, 589-592.

комуналних зграда – основних школа, гимназија, домова културе,<sup>1507</sup> изградњи и уређењу радничких станова.<sup>1508</sup> Истовремено су рађене реконструкције Старог и Новог двора на Теразијама за потребе новог државног апарата, палате САНУ, Доситејевог лицеја, Конака кнеза Милоша у Топчидеру, Конака кнегиње Љубице и друго.

Почетком 1948. године у оквиру Грађевинског одељења ИОНО-а основана је Управа главног архитекте, чији је рад био оријентисан на решавање текућих урбанистичких питања града. У њен састав, под руководством архитекте Добровића, ушла је група пројектаната која се издвојила из Урбанистичког завода НРС, а одмах је формирана и посебна група за рад на Новом Београду.<sup>1509</sup> У Управи је средином 1948. године довршена Идејна скица генералног решења саобраћаја и намена површина великог Београда, као први урбанистички документ који ће, с обзиром да је њиме обухваћен развој Београда за период од тридесет година, надаље бити основ за израду генералног урбанистичког плана.<sup>1510</sup> Скица је настала као резултат свих претходних истраживања и усвајања појединих решења, која су разматрана како на стручним тако и на друштвено-политичким форумима на којима су добијали пун легитимитет и оправданост. У том процесу усвојени су њени битни елементи и концепције, попут изградње Новог Београда, генералног решења железничког чвора, решења друмског, речног и ваздушног саобраћаја, хидротехничког чвора, водоснабдевања, канализационог система.<sup>1511</sup> Истовремено, план је служио као подлога за текућа улагања по првом петогодишњем плану развитка Београда.

Крајем 1948. године извршена је реорганизација техничких служби града. Укинута је Управа главног архитекте, а њене надлежности пренете на новоформирану Управу за пројектовање, под руководством архитекте Братислава Стојановића.<sup>1512</sup> Архитекта Никола Добровић је истовремено поднео оставку на место главног архитекте ИОНО-а.<sup>1513</sup> Управа за пројектовање је објединила основне техничке службе ИОНО-а: урбанистичку којом је руководио Милош Сомборски (Урбанистички завод),

---

<sup>1507</sup> Решења ИНО града Београда са 15 седнице одржане 25 фебруара 1947 године на предлог Грађевинског одељења, Службени гласник Београда 10, 102-103.

<sup>1508</sup> У плану је било да се подигну зграде и то: две на углу Дунавске и Книћанинове, четири на Северном булевару на имању „Пионир“, седам на углу Јужног булеvara и Грчића Миленка, две у Земуну. Решења ИНО града Београда са 24 седнице одржане 29 марта 1947 године на предлог Планске комисије ИНО-а, Службени гласник Београда 15, Београд 1947, 141.

<sup>1509</sup> У Управу главног архитекте Београда из Урбанистичког завода Србије прелазе: Никола Добровић, његови помоћници Милош Сомборски, Драгољуб Јовановић, Бранислав Маринковић, Братислав Стојановић, архитекти Ђорђе Шујица, Владислав Марковић, Јозеф Кортус, Хранислав Стојановић, Оливер Минић, Милорад Мацура, Никола Гавриловић, Станко Мандић, Станка Антоновић, Радомир Ступар, као и један број техничара. Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 202; В. Стојановић, У. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*, 13, 20-21.

<sup>1510</sup> D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99; Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 202; В. Стојановић, У. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*, 13.

<sup>1511</sup> В. Стојановић, У. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*, 14.

<sup>1512</sup> D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99; Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 202; В. Стојановић, У. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*, 14.

<sup>1513</sup> Решења Извршног одбора Народног одбора града Београда са 47 седнице одржане 27 октобра 1948 године, Службени гласник НО града Београда 34, Београд 1948, 247.

Даљи професионални ангажман архитекте Добровић је наставио на Архитектонском факултету као професор на катедри за урбанизам и декан.

архитектонску (Пројектантски завод) под вођством Јосифа Најмана<sup>1514</sup> и инжењерску (Инжењерски завод) на челу са Александром Милошевићем.<sup>1515</sup> Организација рада која је објединила пројектантске службе, инжењере, архитекте и урбанисте, пружала је могућност за синхронизован рад и разматрање проблема са свих аспеката. Оснивањем Управе започели су велики радови на изградњи и уређењу града. Само током 1949. године планирани су радови на наставку преуређења центра Београда, као прве фазе архитектонске и урбанистичке реконструкције града: уређење Трга Маркса и Енгелса са околином (данас Трг Николе Пашића), озелењавање нових паркова, осветљавање Булевара Црвене армије (данас Булевар краља Александра), изградња тунела у Дечанској улици и Теразијске терасе.<sup>1516</sup> Након преобликовања центра града у плану је било уређење целе десне обале Саве одсечене од остатка града железницом, затим просецање нових улица, тргова и булевара, изградња моста преко Саве.<sup>1517</sup> У овом периоду у Управи су израђени и предлози за решење Теразијског блока, првог и другог микрореона на Новом Београду, приградског насеља Железник, стамбених насеља Карабурма, Канарево брдо, Студентски град,<sup>1518</sup> као и низ урбанистичких услова за објекте привреде, културе, просвете и здравства, нове зелене површине.<sup>1519</sup>

Идеја о изградњи новог социјалистичког друштва и његових градова базирана је на прекиду са предратним кабинетским и стихијским развојем, односно парцијалним плановима изградње и урбаног раста. Достигнућа грађевинске струке на подручју Србије и Београда, најпре у обнови разрушених објеката а потом у изградњи нових као резултат реализације Петогодишњег плана, приказало је 1948. године Министарство грађевинарства НР Србије на посебно приређеној изложби у Београду.<sup>1520</sup> Наредне године, главни град је у организацији ИОНО показао остварене резултате у области архитектуре, урбанизма и грађевинарства на изложби „Пет година изградње Београда“,<sup>1521</sup> отвореној 20. октобра на дан ослобођења Београда у обе сале Уметничког павиљона у парку Мали Калемегдан. Поред фотографија и макета, на изложби је пред

---

<sup>1514</sup> Иако архитекте Богосављевић и Стојановић наводе да је архитектонским бироом одмах по оснивању руководио Богдан Игњатовић, на том месту је до краја јануара 1949. био архитекта Најман да би га на том месту на кратко наследио архитекта Јован Бјеловић. Богдан Игњатовић, такође архитекта Пројектантског бироа ИОНО-а је постао руководилац месец дана касније, фебруара 1949. године. *Решења Извршног одбора НО града Београда са III седнице одржане 25 јануара 1949.*, Службени гласник НО града Београда 6, Београд 1949, 34; *Персонална решења донета на V седници од 14 фебруара 1949. године*, Службени гласник НО града Београда 8-9, Београд 1949, 57.

<sup>1515</sup> Нова управа је остала на старој адреси Теразије бр. 45. D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99; Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 202; В. Stojanović, U. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*, 14.

<sup>1516</sup> Танјуг, *U centru Beograda izgrađuje se novi trg koji će nositi ime Marksa i Engelsa*, *Naše građevinarstvo* 7, Beograd 1949, 575-576.

<sup>1517</sup> *Isto*, 576.

<sup>1518</sup> До краја 1949. године изграђено је 3117 нових станова, у градњи је било 697, 2000 соба у студентском дому на Новом Београду и 346 станова у Панчевачком ритку. Б. Стојановић, *Архитектура Београда 1944-1954...*, 194.

<sup>1519</sup> D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99.

<sup>1520</sup> V. Marković, *Izložba građevinarstva NR Srbije u Beogradu*, *Arhitektura* 8-10, Zagreb 1948, 43.

<sup>1521</sup> *Решење о отварању изложбе урбанистичког развоја Београда у част петогодишњице ослобођења Београда*, Службени гласник НО града Београда 12-13, Београд 1949, 77.

јавност изнет и низ статистичких података који говоре о обиму и разноврсности остварених подухвата.<sup>1522</sup>

Поред текућих послова, један од главних задатака Управе била је израда генералног урбанистичког плана Београда,<sup>1523</sup> који је предвиђао развој града у наредних двадесет година (до 1966), на територији од 37.000 хектара и са око 1.200.000 становника.<sup>1524</sup> Његовим доношењем 1950. године испуњен је један од важних циљева петогодишњег плана развоја и заокружен иницијални период у послератној обнови и уређењу града. Целокупна грађевинска активност у наредном периоду морала је да се усклади са његовим одредбама, чиме је урбанистички и архитектонски развој Београда, кренуо другим, јасно дефинисаним током. Усвајање генералног урбанистичког плана означило је нову етапу у развоју престонице Југославије,<sup>1525</sup> а један други догађај, Прво саветовање архитеката и урбаниста Југославије је најавио глобалне промене у урбанистичком и архитектонском планирању.

---

<sup>1522</sup> Ј.Л., *Београђани пред документима изградње свога града*, 20. октобар 28.10.1949, 3.

<sup>1523</sup> *Одлука о Генералном урбанистичком плану Београда*, Службени гласник Народног одбора града Београда 5-6, Београд 1951, 33; *Решење о потврди одлуке о Генералном урбанистичком плану Београда*, Службени гласник Народног одбора града Београда 5-6, Београд 1951, 33. D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99; Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 204; В. Stojanović, U. Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam arhitektura...*, 25.

<sup>1524</sup> Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 202.

<sup>1525</sup> Генерални урбанистички план Београда је усвојио НО града Београда на дан ослобођења града 20. октобра 1950. године, а Влада НРС га је потврдила априла 1951. године.



## Јосиф Најман и изградња социјалистичког Београда

Након окончања Другог светског рата, Јосиф Најман се вратио из избеглиштва у свој родни град, намеравајући да настави професионално деловање. Ситуација коју је затекао у Београду била је значајно другачија од оне коју је за собом оставио у пролеће 1941. године. Град је био разорен, ново друштвено уређење донело је многе новине на пословним плановима, приватног сектора скоро да није ни било. У таквим околностима, са домом уништеним у бомбардовању, затвореним архитектонским бироом, Најман је морао да се прилагоди новим условима. Захваљујући добрим предратним професионалним препорукама, као и познанству са појединцима из нових политичких и управљачких структура, убрзо по повратку нашао се у администрацији ИНО града Београда, где ће остати наредних пет година. Велико искуство и значајан број реализованих објеката у Београду од стамбених, стамбено-пословних, пословних до фабричких објеката и индустријских комплекса, били су гаранција да Најман може да преузме руководеће позиције у оквиру техничког одељења управе града током скоро читавог периода од 1945. до 1950. године. Међутим, место административног руководиоца архитектонских послова и надзорног органа техничких власти нису остављале много простора за друге професионалне активности.<sup>1526</sup> Обављајући функције које су му повераване, Најман се више није бавио пројектовањем. Његов ангажман на том плану се сводио искључиво на довршавање и адаптације објеката у комплексу Државне маркарнице и надоградњу и проширење фабрике „Телеоптик“ у Земуну, два значајна индустријска комплекса која је пројектовао у другој половини четврте деценије прошлог века.

Најман се у Београд вратио у касно пролеће 1945. године, пошто се рат завршио на подручју читаве Европе. Препоруке за његов долазак у новоформирану градску службу, поред неоспорних референци које је имао, долазиле су од тада истакнутих представника нове власти другог потпредседника ИНО-а града Марка Никезића и помоћника јавног тужиоца ФНРЈ Нинка Петровића, будућег председника ИНО града Београда (градоначелник).

С обзиром на недостатак поузданих извора, не можемо са прецизношћу да утврдимо када је Јосиф Најман ступио у службу Техничког одељења ИНО града Београда. На основу доступних докумената претпостављамо да је то било у периоду од почетка октобра до краја новембра 1945. године. У прилог овој тези говоре подаци о располагању државним службеницима НРС из 1945. године. Грађевинско одељење ИНО Београда је прву групу државних службеника од Министарства грађевина НРС преузело тек 30. септембра 1945. године, како наводе у допису „по потреби службе а на основу Уредбе о регулисању припадности државних службеника Србије“, <sup>1527</sup> иако је таква могућност постојала и раније те године. Укупно је преузето сто двадесет осам службеника Грађевинског одељења и то инжењера, техничара, техничких и

---

<sup>1526</sup> Управо из тих разлога је архитекта Рајко Татић почетком 1946. године поднео оставку на место шефа Одсека за комуналне грађевине, како би се више бавио пројектовањем, а као његову замену препоручио Јосифа Најмана.

<sup>1527</sup> АС, Г-106-ф218-1997.

административних службеника, међу којима је било двадесет девет архитеката: начелник Техничког одељења Милош Сомборски, Рајко Татић, Ђорђе Шуица, Јелена Бајаловић и други.<sup>1528</sup> Како се на списку не налази име Јосифа Најмана, а тешко би било претпоставити да је с обзиром на своје квалификације био запослен у оквиру неког другог одељења, све упућује да се он након тога запослио у Техничком одељењу ИНО-а Београда. Наредно преузимање државних службеника од Министарства грађевина одвијало се након два месеца. Новембра 1945. године у службу у Грађевинско одељење од Министарства грађевина су прешли архитекти Богдан Игњатовић, Оливер Минић, Јосиф Најман и други.<sup>1529</sup>

Јосиф Најман је одмах по запослењу почео да напредује у служби. Већ након неколико месеци, пошто је уважена оставка архитекте Рајка Татића на место шефа Одсека за комуналне грађевине,<sup>1530</sup> начелник Техничког одељења Милош Сомборски, по препоруци Рајка Татића, предложио је Најмана за новог руководиоца. У току обављања дужности шефа Одсека за комуналне грађевине, од 21. јануара 1946. до 7. фебруара 1947. године када је основан Пројектантски биро ИОНО-а,<sup>1531</sup> под Најмановим руководством, радили су архитекти Рајко Татић, Владета Максимовић, Нада Богојевић, Богдан Игњатовић, Јездимир Денић, Људмила Крат, Марко Андрејевић, Радан Тришић, Јован Симић, Милица Стефановић, Богиња Дамјановић, Борис Марков, Андрија Катеринић, Јелена Бајаловић.<sup>1532</sup> Сходно надлежности која му је дата, Одсек за комуналне грађевине је обављао скоро све послове који се односе на обнову и уређење Београда и решавање низа питања од интереса за функционисање града, а на првом месту оног које се тицало обезбеђивања неопходног стамбеног простора.

Решавању стамбеног питања приступило се врло интензивно. Једна од првих мера било је давање повољних кредита власницима приватних зграда за потребе њихове поправке, а потом су и поједине државне установе и предузећа започеле изградњу стамбених и пословних простора за своје и потребе својих намештеника.<sup>1533</sup> Истовремено је и Извршни народни одбор, поред обнове великог броја оштећених објеката, преузео изградњу радничких станова на Северном булевару.<sup>1534</sup> Како предузете мере и изведени радови нису били довољни за решавање ратом изазване кризе, Град Београд је током 1947. године предвидео изградњу две хиљаде станова, и то хиљаду и по у ширем градском језгру и пет стотина станова на периферији у радничким

---

<sup>1528</sup> Исто.

<sup>1529</sup> Решење Министарства грађевина Србије бр. 1998 од 30. новембра 1945. ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, досије Јосиф Најман, архитекта Комуналног одељења, Н/279.

<sup>1530</sup> Рајко Татић је оставку поднео како би прешао у својству пројектанта у Комунално грађевинско предузеће „Комграп“. Допис Рајка Татића Техничком одељењу ИНО у оквиру кога је Одсек за комуналне грађевине од 10. јануара 1946. године. ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, досије Најман Јосиф, архитекта Комуналног одељења, Н/279.

<sup>1531</sup> Решење Персоналног одсека ИНО бр. 411 од 21. јануара 1946. којим се Најман као архитекта Техничког одељења премешта у Одсек за комуналне грађевине где ће вршити дужност шефа. Од маја 1946. овај одсек је у Комуналном одељењу ИНО, а потом у Грађевинском одељењу.

<sup>1532</sup> ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, досије Најман Јосиф, архитекта Комуналног одељења, Н/279.

<sup>1533</sup> Аноним, *У марту месецу отпочеће изградња две хиљаде станова*, 20. октобар 17.1.1947, 10.

<sup>1534</sup> Пројекат стамбених зграда на Северном булевару урадио је Пројектантски завод Србије биро „С“, а подизани су током 1946. године. *Решења ИНО Београда са LXVI седнице одржане 26 октобра 1946 године на предлог Комуналног одељења*, Службени гласник Београда 43, Београд 1946, 447.

колонијама.<sup>1535</sup> Целокупан посао је организовало и водило Грађевинско одељење ИНО. Генерални став је био да град не би требало да се развија у ширину, јер су највећа оштећења града управо била у центру града и јер би се на тај начин избегла улагања у изградњу комуналне инфраструктуре (путеви, водовод, канализација, електрично осветљење), која је већ постојала у ужем градском језгру. Одабир локација био је условљен расположивим земљиштем, доступним финансијским средствима, као и постојећом инфраструктуром. С друге стране на периферији и у близини индустријских комплекса је планирано подизање станова у мањим зградама, приземним или једносратним, с обзиром на то да се могу изводити релативно брзо и од разног материјала. Циљ је био увођење монтажне градње мањих објеката, чији би се одређени делови производили у фабрикама, а потом на лицу места монтирани.

У намери да створи тип стамбених зграда и станова који би највише одговарали тадашњим приликама, ИНО Београда је почетком јануара 1947. године расписао **конкурс за израду идејне скице за станове и за стамбене зграде**, које би биле изграђене као приземне и четворосратнице, и то са 20% једнособних, 60% двособних, 10% трособних станова и 1% стамбених атељеа.<sup>1536</sup> Конкурс је објављен у локалним новинама „20. октобар“,<sup>1537</sup> које су у наредна три месеца из седмице у седмицу пратила сва дешавања по том питању.<sup>1538</sup> С обзиром на то да су право учешћа на конкурсима имали сви грађани ФНРЈ, његовим расписивањем дата је подједнака могућност стручној и најширој јавности да дају свој допринос у решавању овог важног градског проблема. У образложењу конкурса је истакнуто да „Код израде идејних скица треба водити рачуна да се уз минималан утрошак средстава омогући удобно становање, да се за изградњу станова користи највећим делом онај материјал који неће ометати развитак нашег основног плана индустријализације и електрификације земље, и обратити пажњу за најсолиднију израду у циљу смањења доцнијих трошкова око одржавања зграда, потом водити рачуна о брзини извођења градње као и њеном појевтинењу (пре свега омогућити префабрикацију појединих грађевинских елемената који морају бити максимално стандардизовани).“<sup>1539</sup> Даља упутства су се односила на намену површина стана и његово економично коришћење, висину трошкова, разраду појединих делова и детаља стана. Анализирајући конкурсне услове, као и општа кретања у области стамбене изградње у првим послератним годинама, као кључна реч наметнула се рационализација којој су сви, без обзира на личне пројектантске и естетске афинитете, морали да се прилагоде. Рационализација је била друштвени, социолошки и животни императив. За оцењивање пристиглих радова одређен је жири у саставу: Родољуб Станић, члан ИНО и повереник Грађевинског одељења ИНО-а, др Драгољуб Антонијевић, санитарни инспектор Министарства народног здравља НРС и архитекте Бранислав Којић, професор

<sup>1535</sup> Аноним, *У марту месецу отпочеће изградња две хиљаде станова*, 20. октобар 17.1.1947, 10.

<sup>1536</sup> *Решења ИНО града Београда са 4 седнице одржане 14 јануара 1947 године*, Службени гласник Београда 3-4, Београд 1947, 25.

<sup>1537</sup> Из Извршног народног одбора града Београда, *Конкурс за израду идејних скица стамбених зграда у Београду*, 20. октобар, 17.1.1947, 10.

<sup>1538</sup> 20. октобар – лист у славу ослобођења Београда био је недељни лист Јединственог народно-ослободилачког фронта Београда. Излазио је у периоду од 1944. до 1952. године и у својим чланцима је разматрао све теме од важности за главни град државе од комуналних проблема до културе.

<sup>1539</sup> Аноним, *У марту месецу отпочеће изградња две хиљаде станова*, 20. октобар 17.1.1947, 10.

Универзитета, Мате Бајлон, шеф Одсека савезног завода за пројектовање, Милош Сомборски, помоћник директора Урбанистичког завода НРС и Братислав Стојановић, руководилац Управе за пројектовање.<sup>1540</sup> Како би успех конкурса био што делотворнији подстицане су дискусије, конференције, а седам дана након расписивања конкурса, часопис „20. октобар“ је покренуо анкету у оквиру које се расправљало о актуелном проблему и очекивањима од пристиглих радова.<sup>1541</sup> Учешће су узели многи архитекти, новинари, друштвени делатници, али и грађани.<sup>1542</sup>

Анкету и дискусију поведену по питању изградње станова отворио је архитекта Јосиф Најман, шеф одсека за комуналне грађевине Комуналног одељења ИНО.<sup>1543</sup> У својој расправи, као представник расписивача конкурса и самим тим заговорник рационализације, осврнуо се прво на појединости расписа конкурса, а потом понудио просторна решења за једнособан и двособан стан (сл. 246).<sup>1544</sup> На почетку он истиче да су наведене површине станова у конкурс, одређене као највеће, проистекле из многих дискусија о потребама величине појединих просторија како у Друштву инжењера и техничара Србије (Секција архитеката)<sup>1545</sup> тако и у стручним одсечима ИНО-а, као и да се посебна пажња обрађала да минималне квадратуре појединих просторија не буду испод оних које су потребне за удобан живот. Предложене димензије појединих просторија одређене су сразмерно њиховој намени водећи рачуна да задовољавају хигијенске потребе. У наставку, он скреће пажњу да су минималне мере појединих просторија посебно значајне, јер уштеда сваког сувишног квадрата омогућава даље подизање станова. С обзиром на то да се стамбене зграде планирају са највише четири спрата у њима је предвиђен само теретни лифт. Затим је дао анализу свих сегмената и елемента стана почевши од рационалног коришћења изграђених површина и унутрашње комуникације, преко промишљеног постављања отвора, спровођења мера у типизацији и величини намештаја скрећући пажњу и на еколошки аспект очувања дрвета и шума све до дебљине зидова и оријентације стамбених блокова ради уштеде енергије. Наглашавајући да се на основу статистичких података дошло до закључка да су

---

<sup>1540</sup> Из Извршног народног одбора града Београда, *Конкурс за израду идејних скица стамбених зграда у Београду*, 20. октобар 17.1.1947, 10.

<sup>1541</sup> Аноним, *Анкета поводом грађења станова*, 20. октобар 24.1.1947, 1.

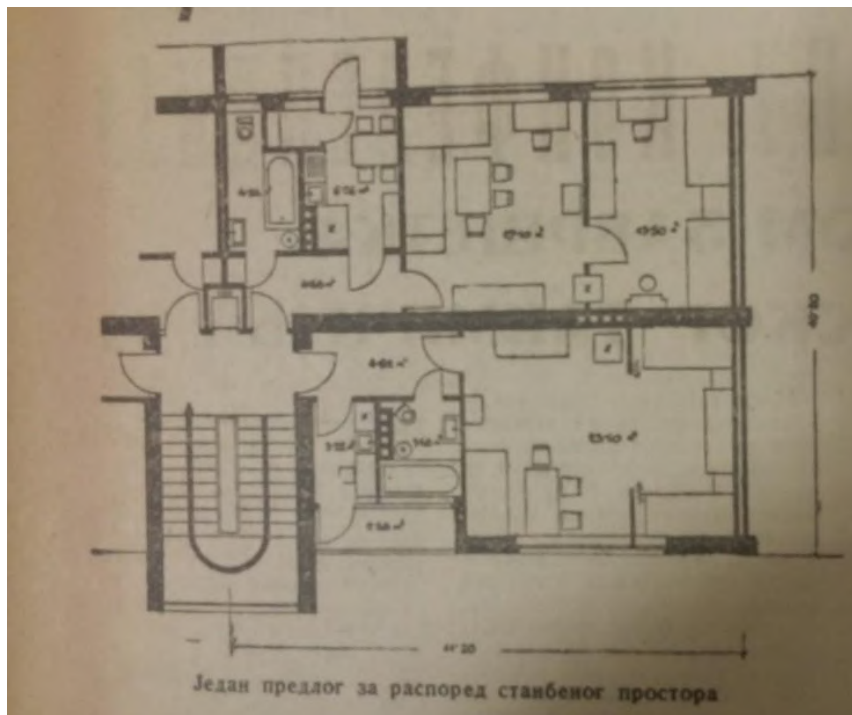
<sup>1542</sup> Исто; Ј. Најман, *Дискусија по питању изградње 2.000 станова. Проблем стамбеног минимума*, 20. октобар 24.1.1947, 4; Б. Максимовић, *О изградњи нових стамбених комплекса у Београду*, 20. октобар 31.1.1947, 2; Ј. Симић, *Проблем опреме нових стамбених зграда*, 20. октобар 7.2.1947, 2; М. К. Ивановић, *Поводом анкете о нашим становима. Какви би станови најбоље одговарали нашим приликама*, 20. октобар 7.2.1947, 14.2.1947, 3; Р. Станковић, *Један предлог за распоред просторија у једнособном стану*, 20. октобар 14.2.1947, 3; Д. Шкорић, *Поводом анкете о изградњи станова. Потребне изградње малих станова*, 20. октобар 21.2.1947, 3; М. К. Ивановић, *Поводом анкете о великој изградњи станова. Унутрашње уређење и загревање станова*, 20. октобар 7.3.1947, 5; М. Настасовић, Б. Стојановић, *Предности и недостаци наgraђених радова за типску изградњу станова у Београду*, 20. октобар 21.3.1947, 4.

<sup>1543</sup> Ову дужност је обављао од јануара 1946. године. ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, досије Јосиф Најман, архитекта Комуналног одељења, Н/279.

<sup>1544</sup> Ј. Најман, *Дискусија по питању изградње 2.000 станова. Проблем стамбеног минимума*, 20. октобар 24.1.1947, 4.

<sup>1545</sup> Већина архитеката чланова Друштва инжењера и техничара се изјаснила и против увођења затворених и отворених ходника као прилаза за станове, јер такав начин не одговара ни степену развоја стамбене културе, удобности становања нити климатским условима. М. Bajlon, *Konkurs za izradu idejnih skica tipskih stambenih zgrada u Beogradu*, Архитектура 1-2, Zagreb 1947, 35.

најпотребнији једнособни и двособни станови, као и да се за њих показује највеће интересовање, у наставку своје расправе анализирао је станове тих структура као елементе стамбеног блока у коме су четири стана на сваком спрату позиционирана око једног ступеништа. Њихов просторни распоред и унутрашње комуникације наглашавају тежње новог становања, те се тако простор у којем се живи повећава на терет споредних просторија. У својим предлозима, Најман је изнео и могућ распоред намештаја, свакако у циљу што веће искоришћености простора, а објављена је и основа предложених решења: сегмент основе спрата са једнособним и двособним станом организованим око једног заједничког ступеништа. На крају своје опсежне анализе Најман је позвао стручњаке и грађане, које интересује проблем станоградње, да својим сугестијама помогну да се пронађе исправно решење.



Сл. 246 Јосиф Најман, Предлог за распоред стамбеног простора, 1947.  
(извор: БГБ, 20. октобар 24.01.1947, 4)

Свој суд о расписаном конкурс у и стамбеној изградњи, поред Јосифа Најмана, дали су и други архитекти. Тим поводом Бранко Максимовић, поред низа општих појединости о овим темама, он износи свој став о предности градње на великим површинама, која би представљала почетак остварења новог типа града, уместо малих појединачних, изолованих парцела. Анализирајући проблем рационалног типа стана, он афирмативно оцењује програм конкурса који није поставио ограничења у погледу система грађења и груписања станова.<sup>1546</sup> Јован Симић, архитекта Одсека за комуналне грађевине, разматрао је питање опреме нових станова, која би требало да омогући хигијенско и удобно становање дајући свој осврт на величину прозора и врата, врсте подова, облоге зидова, санитарне уређаје, рационално и ефикасно загревање и

<sup>1546</sup> Б. Максимовић, *О изградњи нових стамбених комплекса у Београду*, 20. октобар 31.1.1947, 2.

проветравање, као и на све друге елементе који доприносе удобности стамбеног простора.<sup>1547</sup> Даље је у анкети дискутовано о томе какви би станови најбоље одговарали југословенским приликама,<sup>1548</sup> предлагана је и изградња трособних станова,<sup>1549</sup> разматрано је питање унутрашњег уређења и загревања станова,<sup>1550</sup> објављиване су идеје о распореду станова,<sup>1551</sup> као и потреби оснивања управа стамбених зграда.<sup>1552</sup>

На конкурс је укупно стигао осамдесет и један рад. Програмом је предвиђено да се доделе једна прва, две друге, три треће награде и откупе поједини радови, али су резултати били другачији. Укупно су подељене три прве награде: архитекти Мирку Миличићу, потом инжењерима Ивану Витићу, Борису Катунарићу и Нади Витић, као и архитектима Урошу Мартиновићу и Надежди Мартиновић; две друге награде су припале радовима архитекте Михаила Мијатовића и архитектата Казимира Остроговића и Божице Остроговић; трећом наградом је оцењен рад Вука Бомбарделија и Димитрија Пујића, а укупно су откупљена четири рада.<sup>1553</sup> У свом раду жири се руководио следећим критеријумима: општа диспозиција и распоред простора, једноставност конструкције и економичност решења, могућност типизације објеката и елемената, однос стамбеног простора према комуникацијама стана, погодност приступа степеништа, хигијенски услови и број станова, органска веза, употребљивост и рационалност балкона и лођа, проценат уштеде површина, архитектонска обрада, употребљивост пројекта за извођење, еластичност коју пројекат пружа за прераду и допуну и даљу студију.<sup>1554</sup> У складу са критеријумима заузети су и следећи ставови: не препоручује се улазак у станове из отвореног коридора, а из затвореног само уколико постоји рационалан однос коридора према степеништима и погодан приступ становима а најбоље је тежити да се приступ у већи број станова оствари са једног степеништа; не препоручује се систем изградње једног стана у две етажe, као ни приступ из предсобља у собу пролазом кроз другу собу; долазе у обзир конструктивни системи са подужним и са попречним носећим зидовима.<sup>1555</sup> Изложба награђених радова, организована у просторијама Грађевинског одељења ИНО-а, пружила је могућност да сви заинтересовани путем анкетних листова, достављањем предлога и сугестија, додатно допринесу решавању проблема стамбене градње на подручју Београда. Међутим, и поред значајног броја пристиглих радова из целе земље међу којима и један број предлога грађана,<sup>1556</sup> у накнадним анализима

---

<sup>1547</sup> Ј. Симић, *Проблем опреме нових стамбених зграда*, 20. октобар 7.2.1947, 2.

<sup>1548</sup> М. К. Ивановић, *Поводом анкете о нашим становима. Какви би станови најбоље одговарали нашим приликама*, 20. октобар 7.2.1947, 3.

<sup>1549</sup> Д. Шкорић, *Поводом анкете о изградњи станова. Потребe изградње малих станова*, 20. октобар 21.2.1947, 3.

<sup>1550</sup> М. К. Ивановић, *Поводом анкете о великој изградњи станова. Унутрашње уређење и загревање станова*, 20. октобар 7.3.1947, 5.

<sup>1551</sup> Р. Станковић, *Један предлог за распоред просторија у једнособном стану*, 20. октобар 14.2.1947, 3.

<sup>1552</sup> Д. А., *Потреба оснивања рејонских управа стамбених зграда*, 20. октобар 7.3.1947, 5.

<sup>1553</sup> *Решење ИНО града Београда о усвајању предлога оцењивачког суда за приспеле радове у вези расписаног конкурса за стамбене зграде у Београду*, Службени гласник Београда 12-13, Београд 1947, 125; *Аноним, Резултати конкурса за израду типских стамбених зграда у Београду*, 20. октобар 14.3.1947, 3.

<sup>1554</sup> Anonim, *Izvadci iz izveštaja o radu ocenjivačkog suda*, *Arhitektura* 1-2, Zagreb 1947, 43-44.

<sup>1555</sup> М. Bajlon, *Konkurs za izradu idejnih skica tipskih stambenih zgrada u Beogradu*, *Arhitektura* 1-2, Zagreb 1947, 38; Anonim, *Izvadci iz izveštaja o radu ocenjivačkog suda...*, 40-42.

<sup>1556</sup> *Аноним, Закључено је примање радова за конкурс типских стамбених зграда у Београду*, 20. октобар 28.2.1947, 5.



конкурса у листу „20. октобар“ и стручним гласилима, резултати конкурса су оцењени као осредњи, без неких већих и значајнијих принципијелних новина, као и да је у свим пристиглим радовима изражено само неколико основних начина прилажења решавању датог проблема: ходник из кога се улази у већи број станова, решавање стана у две етажe, улазак у станове са једног степеништа или у станове са сваког подеста, по принципу два конструктивна система, принцип једна зграда једна врста стана, приступ у више соба из предсобља или пролаз из собе у собу.<sup>1557</sup> Награђени радови и извод из извештаја жирија, осим на одржаној изложби, по завршетку конкурса су приказани у новооснованој ревији за архитектуру, урбанизам и примењену уметност Савеза Друштва инжењера и техничара „Архитектура“, чији је први двоброј изашао недуго по окончању конкурса, августа 1947. године.<sup>1558</sup> Један од чланова жирија, архитекта Мате Бајлон, у својој анализи конкурса се осврнуо на чињеницу да је стамбени проблем један од кључних државних проблема, који је на првом месту наслеђен а потом додатно продубљен ратним разарањем.<sup>1559</sup> Решавање овог проблема, покренуто конкурсом за израду идејних скица типских стамбених зграда у Београду, као и обнова порушених зграда и квалитативно и квантитативно побољшање наслеђеног стамбеног фонда, требало би да задовољи потребе прираштаја становништва који је у просеку око 200.000 годишње. У анализи конкурса Бајлон се осврнуо и на дискусију вођену у листу „20. октобар“ наводећи да је поред низа добрих предлога било и таквих написа који су „не својом кривицом завели један велики део пројектаната, као на пр. чланак о проблему стамбеног минимума“.<sup>1560</sup> Јасно је да се критика односила на Најманов чланак у којем је он настојао да укаже на један могући правац сагледавања проблема кроз решења базирана на прописаној минималној квадратури. Међутим, како Бајлон наводи у својој анализи конкурса, и поред јасне ауторове намере изнете у дискусији, велики број учесника на конкурс пао је под утицај илустроване Најманове скице у толикој мери да ју је усвојио као сопствено решење. Међутим, и поред свих негативних оцена конкурса, показало се да су понуђени предлози били корисни за изналагање коначних решења у појединим питањима станоградње. На пример, само у 1947. години на предлог Грађевинског одељења а у вези са инвестиционим планом Београда за 1947. годину изградња приземних зграда за мале станове планирана је на углу Чингријине, Миријевског пута и Нове улице, на простору између Чегарске улице и Баје Секулића, на Вождовцу у Краља Владимира, на простору између Грчића Миленка и Војводе Глигора, на Чукарици у Љешкој улици,<sup>1561</sup> као и

---

<sup>1557</sup> Anonim, *Izvadci iz izveštaja o radu ocenjivačkog suda...*, 39-40; М. Настасовић, Б. Стојановић, *Предности и недостаци награђених радова за типску изградњу станова у Београду*, 20. октобар 21.3.1947, 4.

<sup>1558</sup> Како је наведено у уводном обраћању редакције, издавање часописа је поверено ДИТ-у НР Хрватске уз учешће друштва осталих република. Намера је била да часопис постане регистар и организатор архитектонске делатности у земљи. На почетку су постављена три основна задатка: забележити све напоре пројектних организација на подручју реконструкције и обнове земље након ослобођења, развој архитектонске, грађевинске и теоријске критике и стварање идејне основе нове архитектуре. *Redakcija, Arhitektura 1-2*, Zagreb 1947, 3.

<sup>1559</sup> М. Бајлон, *Konkurs za izradu idejnih skica tipskih stambenih zgrada u Beogradu...*, 33-38; Anonim, *Izvadci iz izveštaja o radu ocenjivačkog suda...*, 39-45.

<sup>1560</sup> М. Бајлон, *Konkurs za izradu idejnih skica tipskih stambenih zgrada u Beogradu...*, 36.

<sup>1561</sup> *Решења Извршног одбора Народног одбора града Београда са 12 седнице одржане 28 јуна 1947 године на предлог Грађевинског одељења*, Службени гласник НО града Београда 29-30, Београд 1947, 257.

значајан број вишеспратница (Цетињска, угао Крунске и Проте Матеје, Северни булевар, подручје изнад Прокопа, угао Нове Сабирне и Кумановске и друго).

Током трајања конкурса, Извршни одбор Народне одбране града Београда је 7. фебруара 1947. године основао Пројектантски биро ИОНО-а, државно привредно предузеће локалног значаја,<sup>1562</sup> којем је у задатак дата израда пројеката из области ниско и високоградње, као и стручни надзор над извођењем тих објеката. У новоформирано биро су прешли скоро сви архитекти који су до тада били службеници Грађевинског одељења ИНО-а: Јосиф Најман, Рајко Татић, Владета Максимовић, Нада Богојевић, Богдан Игњатовић, Јездимир Денић, Људмила Крат, Марко Андрејевић, Радан Тришић, Јован Симић, Милица Стефановић, Богиња Дамјановић, Борис Марков, Јелена Бајаловић.<sup>1563</sup> За директора предузећа именован је архитекта Јосиф Најман.<sup>1564</sup>

Пројектантски биро ИОНО-а је био носилац свих пројектантских послова од израде пројеката за уређење и калдрмисање улица, пројеката водовода и канализације, електричног осветљења до пројеката за изградњу нових објеката. Током 1947. и 1948. године, под руководством Јосифа Најмана, пројектовани су и изграђени многобројни објекти, пројекти за основне школе бр. 31 у Раковици и „Пионир“ у Професорској колонији, затим за четвороспратнице у Професорској колонији, стамбене зграде у Стојана Новаковића бр. 33, регулацију Кумодрашког и Дубоког потока, дом културе четвртог реона (Београдско драмско позориште), гвожђарски магацин на Дунаву, стамбену зграду на Северном булевару, стамбену зграду на углу Морфијеве и Карађорђевој у Земуну, радничко купатило Градског саобраћајног предузећа, обданиште у Маринковој бари, зграду НО шестог реона, основне школе петог реона, дечије јасле на Карабурми, зграде народне милиције у Божидара Ације бр. 24 и на Кланичком булевару, пројекат за колоније сезонских радника у улицама Љубице Луковић и Дунавској и трпезарије за сезонске раднике у колонијама на Јужном и Северном булевару, потом зграду централне млекаре, индустрију бетонских префабриката, дом ученика у грађевинарству на Звездари и друге. Реализован је и низ радова на обнови и уређењу објеката градске инфраструктуре: обнова коловоза, калдрме и тротоара у већини престоничких улица (Топчидерски венац, Колашинска, Димитрија Туцовића, Јужни булевар, Господара Вучића, Генарал Жданова, Дунавска, Кланички булевар, Синђелићева, Булевар ослобођења, 29. новембар, Кнеза Милоша, Трг Републике, Немањина, Ломина, Балканска, Капетан Мишина и многе друге), пијаце „Сењак“, хладног купатила код Шест топола, реновирање основних школа бр. 6 (Таковска улица), бр. 4, бр. 18 (Јове Илића бр. 2) и бр. 29 (Љутице Богдана) и шесте мушке гимназије на Миријевском путу, поправка и уређење Дома за слабуњаву децу (Сењачка бр. 50) и дечијег дома у Толстојевој бр. 2, реконструкција, дозиђивање и надзиђивање зграде НО Земун, санација другог грудног одељења Градске болнице, и други.<sup>1565</sup>

---

<sup>1562</sup> Регистрација државног привредног предузећа локалног значаја Пројектантски биро Извршног народног одбора града Београда, Службени гласник НО града Београда 21 и 22, Београд 1947, 203.

<sup>1563</sup> Решење Персоналног одеака ИНО града Београда бр. 2760 од 12. марта 1947. ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, досије Најман Јосиф, архитекта Комуналног одељења, Н/279.

<sup>1564</sup> Регистрација државног привредног предузећа локалног значаја Пројектантски биро Извршног народног одбора града Београда..., 203.

<sup>1565</sup> Решења извршног одбора Народног одбора града Београда у 1947. и 1948. години објављена у Службеном гласнику Београда у 1947. и 1948.

Током 1947. године, изградња станова је заузимала највећи део грађевинске делатности. Поред појединачних стамбених зграда, подизани су читави стамбени блокови, колоније и радничка насеља са зградама истог типа.<sup>1566</sup> Једно од највећих градилишта била је Професорска колонија, где је подигнуто чак седамнаест четвороспратница са преко 700 станова, затим је на Северном булевару изграђен блок од шест четвороспратница, на Миријевском путу стамбена колонија од тридесет и две приземне зграде, на Вождовцу стамбена колонија са двадесет и осам приземних зграда и у улици Мехмеда Соколовића са четрнаест.<sup>1567</sup> Многи од ових пројеката настали су у Пројектантском бироу чија је делатност, по обиму реализације током 1947. и 1948. године, постала скоро несагледива.

Пројектантски биро ИНО-а у форми и за потребе које је основан, постојао је до краја 1948. године, када ИОНО реорганизује постојеће градске службе и предузећа. У циљу што ефикаснијег остварења Петогодишњег плана Београда, као и што боље организације рада, крајем 1948. године је основана Управа за пројектовање<sup>1568</sup> у чији је састав, поред некадашње канцеларије Управе главног архитекте која се превасходно бавила урбанистичким проблемима града и чији је правни наследник била Управа за пројектовање, ушао Пројектантски биро ИНО-а на челу са Јосифом Најманом, док је инжењерски сектор био у оснивању.<sup>1569</sup> Међутим, архитекта Најман је убрзо по формирању Управе разрешен дужности директора.<sup>1570</sup> На том месту наследио га је архитекта Јован Бјеловић, један од службеника-архитеката Пројектантског бироа,<sup>1571</sup> док су Најмана чекале нове дужности. У новоформирану upravу, према званичним документима, прешао је 15. марта 1949. године у звању грађевинског саветника.<sup>1572</sup> Богато пројектантско искуство и организационе способности несумњиво су га ставиле у сам врх нове службе. Кратак предах од руководећих положаја, изузимајући редовне радне дужности и чланство у стручним и ревизионим комисијама, оставило му је довољно простора да се бави струковним проблемима и анализама, посебно са места председника Секције архитеката Друштва инжењера и техничара НРС (1948-1949), а потом члана управе Друштва.<sup>1573</sup>

Након што је ратом разрушена земља обновљена уследио је период њене градње и напретка. Истовремено са подизањем станова и фабрика, комуналних и привредних објеката, у држави је текла изградња саобраћајне инфраструктуре.<sup>1574</sup> Један од

---

<sup>1566</sup> Anonim, *Izgradnja stambenih zgrada u Beogradu*, Naše građevinarstvo 3-4, Beograd 1947, 249-250.

<sup>1567</sup> Isto.

<sup>1568</sup> Управа за пројектовање ИОНО је основана реорганизацијом техничке службе града, којом је укинута Управа главног архитекте (руководио Никола Добровић). Нова управа је остала на старој адреси Теразије бр. 45. D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99; Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 202.

<sup>1569</sup> На место директора инжењерског бироа, кога је формално требало основати, постављен је инжењер Александар Милошевић.

<sup>1570</sup> *Решења Извршног одбора НО града Београда са III седнице одржане 25 јануара 1949*, Службени гласник НО града Београда 6, Београд 1949, 34.

<sup>1571</sup> *Решења Извршног одбора НО града Београда са III седнице одржане 25 јануара 1949...*, 34.

<sup>1572</sup> Решење број 383 од 19.3.1949. ИАБ, фонд Скупштина града Београда, организациона јединица Управа за пројектовање, Матична књига 1949, инв. бр. 1128.

<sup>1573</sup> В. Ignjatović, *Josif Najman...*, 5; В. Ignjatović, *Ing. arh. Josif Najman...*, 135.

<sup>1574</sup> М. К., *Proslava završetka ovogodišnjih radova na autoputu „Bratstvo-jedinstvo”*, Naše građevinarstvo 1, Beograd 1949, 85.

постављених циљева Петогодишњег плана била је и градња аутопута који је требало да повеже главне градове народних република Србије, Хрватске и Словеније,<sup>1575</sup> као главна магистрала на правцу исток-запад и кичма југословенског друмског саобраћајног система.<sup>1576</sup> У јесен 1948. године на аутопу Београд-Загреб-Љубљана је завршена деоница дуга 120 км која се протеже од Шимановаца до Жупање. Завршетак радова, које су изводиле омладинске радне бригаде, свечано је прослављен на Дан републике 29. новембра у Сремској Митровици.<sup>1577</sup> Међутим, аутопуту и саобраћају на њему било је потребно одржавање, тако да је изградња разних допунских објеката попут надзорних станица за одржавање, бензинских пумпи, одмаралишта, аутобуских станица, излетишта и друго била неопходна.<sup>1578</sup> У те сврхе Савезна управа за путеве<sup>1579</sup> на основу решења Министарства саобраћаја ФНРЈ а у споразуму са Министарством грађевина, крајем марта 1949. године, расписала је ужи конкурс за израду идејних пројеката за објекте на аутопуту Београд-Загреб-Љубљана.

Јосиф Најман, грађевински саветник Управе за пројектовање ИОНО-а Београда, кандидат за доцента на Архитектонском факултету и председник Секције архитектата Друштва инжењера и техничара, изнео је своје стручно виђење овог конкурса. Позив за учествовање на ужем конкурсуну добили су архитекти из Пројектантских завода појединих југословенских република: НР Босне и Херцеговине Тихомир Ивановић, НР Хрватске Марко Жупанчић, НР Србије Миладин Прљевић, ФНРЈ Бранко Петричић, потом појединци: Богдан Игњатовић из Београда, Младен Каузларић из Загреба, Николај Бешек из Љубљане и Васа Тодоровић из Сарајева, а намеравао је да се позову и студенти техничких наука у Београду, Загребу и Љубљани.<sup>1580</sup> Сходно томе, Министарство саобраћаја је априла 1949. године факултетима упутило позив са конкурсним елаборатом, како би се одабране групе студената, кроз практичан школски рад и израду идејних пројеката укључиле у реализацију конкурса.<sup>1581</sup> Расписом натечаја је предвиђено да се доделе три прве награде за три одабрана рада, као и за три типа путничких станица: равничарски, полуравничарски и брдски станични тип. Такође, конкурсом је било превиђено да се откупи сваки рад који по оцени жирија буде задовољно услове конкурса.<sup>1582</sup>

Архитекта Најман је изложио резултате конкурса пред београдском секцијом архитектата Друштва инжењера и техничара, а реферат је објављен у часопису „Наше грађевинарство“, службеном листу Министарства грађевина ФНРЈ.<sup>1583</sup> Из реферата у којем се осврнуо на сваки рад појединачно, сазнајемо да је на конкурс приспело укупно дванаест радова и то пет од позваних пројектаната: Богдан Игњатовић, Бранко

<sup>1575</sup> Anonim, *Auto-put Beograd-Zagreb*, *Naše građevinarstvo* 1, Beograd 1947, 60.

<sup>1576</sup> О. Војовић, *Gradnja autoputa Beograd-Zagreb*, *Naše građevinarstvo* 3-4, Beograd 1947, 126-130.

<sup>1577</sup> М. К., *Proslava završetka ovogodišnjih radova na autoputu „Bratstvo-jedinstvo“*..., 84-85.

<sup>1578</sup> М. Kraigher, *Gradenje autoputa u 1948. godini*, *Naše građevinarstvo* 10-11, Beograd 1948, 647.

<sup>1579</sup> Савезна управа за путеве основана је априла 1948. године. Својим надлежностима наследила је Управу за изградњу ауто-пута Београд-Загреб. *Službene vesti. Uredba o osnivanju i nadležnosti Savezne uprave za puteve*, *Naše građevinarstvo* 4-5, Beograd 1948, 239.

<sup>1580</sup> АС, Фонд Архитектонски факултет Универзитета у Београду, ф-110.

<sup>1581</sup> Исто.

<sup>1582</sup> Исто.

<sup>1583</sup> J. N., *Konkurs za izradu idejnih projekata za objekte na auto-putu Beograd-Zagreb*, *Naše građevinarstvo* 9-10, Beograd 1949, 749-752.

Петричић, Иван Витић, Марко Жупанчић и Никола Бежек, док су чак седам радова предали студенти и то три групе из Загреба и четири из Београда, међу којима и студентска група архитекте Уроша Мартиновића. Конкурсна комисија је оцењивала радове на основу следећих критеријума: општа диспозиција, саобраћајно решење и квалитет објекта при чему се ценила његова концепција, функционалност, рационалност односно конструктивност и архитектонска вредност то јест обликовање. Према оцени жирија једини рад који долази у обзир за награду, како је Најман изнео у свом реферату, био је рад архитекте Богдана Игњатовића из Управе за пројектовање ИОНО-а и то за предлог равничарског типа станице, који је и добио прву награду на конкурс. Осим рада архитекте Игњатовића, награђени су и радови који су задовољили услове конкурса: рад Бранка Петричића, Ивана Витића, студентске групе Уроша Мартиновића и групе студената Техничког факултета Загреб.<sup>1584</sup> Међутим, према наводима Најмана и оцене жирија, конкурс није дао задовољавајуће резултате. Министарство саобраћаја је очекивало да добије идејне пројекте зреле за разраду, односно извођење, међутим таква очекивања инвеститора се нису испунила. Оно на шта је Најман скренуо пажњу је чињеница да се од конкурса више него икад очекивало најозбиљније прилажење проблему и у погледу форме и у погледу садржине постављеног задатка, као и више удубљивања у складност и репрезентативност обликовања архитектуре примерене средини за коју се пројектује. У том контексту је било разумљиво и строго поштовање функционалности, економичности и изводљивости предлога, које су морале да буду усклађене са економским и друштвеним приликама тренутка.<sup>1585</sup> Иако ништа од наведеног на реализованом конкурс у није дошло до изражаја, изградња објекта дуж аутопута, услед изузетног значаја саобраћајнице, почела је већ идуће, 1950. године.<sup>1586</sup> Конкурс за идејне пројекте на аутопуту био је трећи у низу и последњи конкурс, који је Најман јавно разматрао. Управо различитост њихове садржине од индустријског објекта (Државна штампарија) преко типских стамбених јединица (Београд) до пратећих инфраструктурних објекта говоре о његовој пројектантској ширини.

У прилог томе говори чињеница да је тих година Најман, као један од водећих архитеката у градској управи, био учесник израде и доношења најзначајнијег документа из области планирања и изградње престонице. Један од основних задатака Управе за пројектовање била је израда **Генералног урбанистичког плана Београда**.<sup>1587</sup> Одмах по оснивању Управе формирана је Урбанистичка комисија као саветодавно тело ИОНО,<sup>1588</sup> под руководством архитекте Братислава Стојановића, директора Управе за пројектовање и председништвом Владислава Рибникара, у оквиру које су дискутована сва питања од интереса за израду генералног плана. У састав комисије, која је бројала двадесет седам чланова, ушли су многи стручњаци, професори универзитета,

---

<sup>1584</sup> Учесће су узеле три групе студената, све три под менторством архитекте Невена Шегвића. У часопису архитектура представљен је откупљен и најбоље оцењен од три пројекта. F. Wenzler, *Stanica na autoputu „Bratstvo-jedinstvo”*, *Arhitektura* 9-10, Zagreb 1950, 35-37.

<sup>1585</sup> J. N., *Konkurs za izradu idejnih projekata za objekte na auto-putu Beograd-Zagreb...*, 752.

<sup>1586</sup> V. Jeremić, *Nekoliko pitanja značaja održavanja i korišćenja autoputa Beograd-Zagreb*, *Naše građevinarstvo* 1, Beograd 1950, 30.

<sup>1587</sup> Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 202.

<sup>1588</sup> М. Сомборски, *Проблеми урбанистичког планирања Београда*, *Urbanizam i arhitektura* 1-4, Zagreb 1951, 6.

пројектанти генералног плана, директори завода Управе за пројектовање и представници локалних власти, као и републичких и савезних установа, који су покривали све области од важности за планирање и уређење града.<sup>1589</sup> Према сведочењу архитекте Братислава Стојановића, комисија је почела са радом 27. септембра 1948. и до 10. априла 1950. године разматрала, „на преко седамдесет састанака, сва крупна питања ГУП-а, заузимала ставове по њима, прегледала и одобрила план у целини. Комисија је у том периоду такође заузимала ставове по свим крупним питањима изградње Београда“.<sup>1590</sup> Међу члановима комисије се нашао и Јосиф Најман, који је од априла 1950. године обављао и дужност помоћника директора Урбанистичког завода Управе за пројектовање ИОНО-а.<sup>1591</sup>

Просторни развој и изградња Београда у првим годинама након Другог светског рата одвијали су се без утврђеног генералног урбанистичког плана. Иако је Београд имао важећи генерални план из 1923. године,<sup>1592</sup> који је током година претрпео одређене измене, као и идејну скицу регулације из 1939. године која није у потпуности решавала проблеме уређења града па самим тим није могла да послужи као основ за његов развој након рата, у потпуно другачијим послератним околностима израда генералног плана постављена је као један од приоритетних задатака нових локалних власти.<sup>1593</sup> Припремним радовима и прикупљању документарног и статистичког материјала за потребе израде плана приступило се одмах након рата, већ са оснивањем Урбанистичког института при Министарству грађевина крајем 1945. године. У институту је био окупљен већи број стручњака, који су, под руководством архитекте Николе Добровића, отпочели интензиван рад на пројектовању будућег развоја и уређењу Београда у складу са савременим урбанистичким и архитектонским схватањима и методологијом рада. Урбанистичка делатност је интензивирана са покретањем планске изградње града 1947. године и оснивањем Управе главног архитекте при Грађевинском одељењу ИОНО-а почетком 1948. године. Важан предуслов представљала је чињеница да су сви петогодишњи планови развоја: савезни, републички и локални, истовремено предвидели

---

<sup>1589</sup> Владислав Рибникар, председник Комитета за кинематографију Владе ФНРЈ, Марко Никезић, потпредседник ИОНО-а Београда, архитекта Милош Сомборски, директор Урбанистичког завода Управе за пројектовање ИОНО-а, инжењер Александар Милошевић, директор Инжењерског завода Управе за пројектовање ИОНО-а, архитекта Богдан Игњатовић, директор Пројектантског завода Управе за пројектовање ИОНО-а, Душко Стефановић, потпредседник Планске комисије ИОНО-а, Сретен Милојевић, начелник Геолошког института НРС, инжењер Драгош Адамовић, помоћник Повереника за комуналне послове, инжењер Милорад Милосављевић, сарадник Саобраћајног одсека Повереништва унутрашњих послова ИОНО-а, инжењер Маке Хлад, из МУП Владе ФНРЈ – одељење ПАЗ, инжењер Милан Јанушевић, сарадник Министарства саобраћаја ФНРЈ, инжењер Миладин Пећинар, професор Техничке велике школе, инжењер Ђорђе Лазаревић, професор Техничке велике школе, архитекта Бранко Максимовић, професор Техничке велике школе, архитекта Бранислав Којић, професор Техничке велике школе, архитекте ИОНО-а: Миладин Прљевић, Александар Секулић, Јосиф Најман, Ђорђе Шуица, Савка Антоновић, Никола Гавриловић, Станко Мандић, Владета Максимовић, Димитрије Маринковић, Јозеф Кортус, Ратомир Богојевић. *Београд: генерални урбанистички план*, Београд 1951, 3; *Генерални урбанистички план*, Урбанизам архитектура 1-4, 1951, 3.

<sup>1590</sup> В. Стојановић, У. Мартиновић, *Beograd 1945-1975. Urbanizam i arhitektura...*, 25.

<sup>1591</sup> Решење управника Управе за пројектовање бр. 33 од 27.4.1950, а на основу одлуке ИОНО бр. 2484/50. ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, досије Јосиф Најман, архитекта Комуналног одељења, Н/279.

<sup>1592</sup> З. М. Вуксановић-Мацура, *Генерални план Београда 1923: компарација планираног и оствареног*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2014; З. Вуксановић-Мацура, А. Банковић, *Наведено дело*, 129-175.

<sup>1593</sup> М. Сомборски, *Наведено дело*, 5.



израду генералног урбанистичког плана престонице нове, социјалистичке државе. Прве урбанистичке студије настале 1946. године указале су на потребу преласка града на леву обалу Саве, а већ наредне 1947. израђени су и први идејни и програмски нацрти за целу територију будућег Београда са предлозима основних елемената града. Током 1948. завршена је прва идејна скица са генералном поставком саобраћаја и наменом градских површина уз коју су приложени и извесни детаљни планови за поједине делове града, а паралелно је урађено и идејно решење за изградњу Новог Београда.<sup>1594</sup> У складу са Идејном скицом генералног решења саобраћаја и намена површина великог Београда из 1948. године и резултата дискусије вођене у Друштву инжењера и техничара поводом њеног доношења, наредне године је почела израда генералног урбанистичког плана Београда.<sup>1595</sup> План је рађен у Урбанистичком заводу Управе за пројектовање ИОНО-а Београда током 1949. и 1950. године, под руководством директора завода архитекте Милоша Сомборског и његових помоћника архитеката Јосифа Најмана и Ђорђа Шуице. Значајан удео у стварању плана имала је Планска комисија ИОНО-а, кроз учешће у изради анализа постојећег стања, а потом и економских процена и програма перспективног развоја Београда у свим гранама привреде и областима живота града. Важан допринос изради плана дао је и Инжењерски завод Управе за пројектовање ИОНОа, у чијој надлежности је била израда санитарно-техничког дела елабората. Коначно, као аутори генералног урбанистичког плана Београда који је предвидео развој града до 1966. године потписани су архитекти Никола Гавриловић, Станко Мандић, Драгољуб Јовановић, Бранислав Мирковић, Оливер Минић и Видо Врбанић, а као пројектанти посебних пројеката у оквиру плана инжењери Миладин Пећинар за хидротехнику, Милош Цврчанин за железнички и градски саобраћај, Брана Вељковић за канализацију и Сретен Милојевић за геологију.<sup>1596</sup> У изради плана немерљив допринос остварили су сарадници пројектаната, архитекте, техничари и инжењери. Већина аутора генералног урбанистичког плана Београда: Гавриловић, Мандић, Јовановић, Мирковић, Минић и Врбанић, као и руководиоци пројекта Братислав Стојановић, Милош Сомборски и Ђорђе Шуица, били су непосредни сарадници архитекте Николе Добровића у Урбанистичком институту, Урбанистичком заводу НРС (група за Београд) а потом и Управи главног архитекте ИОНО. Учествујући од самих почетака у решавању озбиљних урбанистичких задатака, изради генералног урбанистичког плана Београда приступили су са добрим професионалним референцама и завидним искуством.

Основне поставке за израду плана налагале су да би генерални план требало да реши питање будућег развоја града са предвиђањем пораста до милион становника, обухватајући ширу територију, град и његову околину, односно регион. Како би могао да одговори задацима које има као политички, привредни и административни центар државе, требало би да садржи генерална решења свих основних елемената градског живота, као и да на целој територији обезбеди равноправне услове хигијене, удобности, коришћења свих тековина технике и културе и могућности културног развоја. План је требало да предвиди пројектовање новог града на левој обали Саве и његово

---

<sup>1594</sup> Исто.

<sup>1595</sup> Исто.

<sup>1596</sup> Београд: генерални урбанистички план..., 3; Генерални урбанистички план..., 3; Б. Стојановић, Послератна београдска архитектонска изградња..., 204.

урбанистичко обједињавање са постојећим Београдом и Земунуом.<sup>1597</sup> Тако су се већ у програму генералног урбанистичког плана издвојила два главна задатка: реконструкција постојећег насеља, у оквиру које је акценат стављен на континуитет историјског развоја града кроз задржавање добрих урбанистичких потеза и уклањање последица хаотичног развоја, и пројектовање нових делова града на слободним теренима уз пуну примену савремених сазнања на пољу урбанизма, која су прихватљива локалним природним и друштвеним условима, али и хармонично уклопљена у постојеће градско ткиво.<sup>1598</sup>

Предлог плана израђен до краја 1949. године, био је предмет сталног интересовања републичких и савезних органа, политичких форума и руководиоца.<sup>1599</sup> Његове коначне концепције биле су разматране у свим струковним и друштвеним организацијама: план је 6. септембра 1949. године приказан члановима савезне и републичке владе, републичког Централног комитета и политбироа ЦК КПЈ на челу са Јосипом Брозом Титом,<sup>1600</sup> а од 12. до 17. септембра дискутован је у Секцији архитектата Друштва инжењера и техничара.<sup>1601</sup> План је био на јавном увиду од 14. априла до 14. маја 1950. године, када је омогућено свим заинтересованима да дају своје сугестије.<sup>1602</sup>

Генерални урбанистички план Београда је усвојио НО града Београда на дан ослобођења града 20. октобра 1950. године, а Влада НРС га је потврдила априла 1951. године.<sup>1603</sup> Састојао се из следећих докумената: ограничавање површина града и градског реона, регулација река Саве и Дунава са предвиђеним местима за путничка и теретна пристаништа, железничка мрежа града и региона са предложеним путничким, теретним, техничким и ранжирним станицама, решење трамвајског, тролејбуског, аутобуског и друмског саобраћаја са идејним пројектом за градске и регионалне електричне железнице, намена појединих површина: стамбених, радних и слободних (за зеленило, пољопривреду, спорт, саобраћај и друге потребе).<sup>1604</sup> Предвидео је Београд на обалама Саве и десној обали Дунава, као јединствен град састављен од историјског Београда, Земунa и Новог Београда. У концепцији акценат је стављен на нови град на левој обали Саве, који је добио задатак да споји два историјски засебно настала града, Београд и Земун.<sup>1605</sup> Генерални урбанистички план Београда, његове поставке и објашњења планираних праваца развоја града са слободним површинама, комуналном и саобраћајном инфраструктуром објављени су као засебна публикација у издању ИОНО

<sup>1597</sup> М. Сомборски, *Наведено дело*, 7.

<sup>1598</sup> *Исто*, 7-8.

<sup>1599</sup> В. Стојановић, У. Мартиновић, *Beograd 1945-1975. Urbanizam i arhitektura...*, 25.

<sup>1600</sup> Према сведочењу Драгољуба Најмана у породичном албуму се некада чувала фотографија на којој је забележено како се Титу представља Генерални план Београда. На тој фотографији се налазио и Јосиф Најмана. Разговор са Драгољубом Најманом, 1993.

Међутим, приликом разговора ауторке са господином Најманом у његовом породичном дому 2005. године није добијена могућност да се изврши увид у наведену фотографију.

<sup>1601</sup> М. Сомборски, *Наведено дело*, 6; В. Стојановић, У. Мартиновић, *Beograd 1945-1975. Urbanizam i arhitektura...*, 25.

<sup>1602</sup> М. Сомборски, *Наведено дело*, 6.

<sup>1603</sup> *Одлука о Генералном урбанистичком плану Београда...*, 33; *Решење о потврди одлуке о Генералном урбанистичком плану Београда...*, 33; D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99; Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 204; В. Стојановић, У. Мартиновић, *Beograd 1945-1975. Urbanizam i arhitektura...*, 25.

<sup>1604</sup> *Одлука о Генералном урбанистичком плану Београда...*, 33.

<sup>1605</sup> Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 206.

града Београда.<sup>1606</sup> Такође, први бројеви званичног гласила Секције архитектата Савеза ДИТЈ-а „Урбанизам и архитектура“ из 1951. године били су посвећени генералном урбанистичком плану Београда.<sup>1607</sup> У низу чланака чији су аутори били пројектанти и руководиоци његове израде детаљно је приказан Генерални урбанистички план Београда са историјском анализом урбанистичког развоја града.<sup>1608</sup>

Недуго по усвајању генералног урбанистичког плана, реорганизацијом народних одбора и оснивањем савета, укинута је Управа за пројектовање, као и њена Урбанистичка комисија.<sup>1609</sup> Међутим, учешћем у изради генералног урбанистичког плана Југославије, изван број пројектаната се искључиво усмерио на урбанистичка, просторна пројектовања.<sup>1610</sup> Усвајањем плана као основе за даље планирање и развијање Београда, наступио је период интензивних урбанистичких разрада низа градских простора. Јосиф Најман, активни учесник и сведок његовог настајања, услед преране смрти није имао прилику да буде савременик његовог остварења. Оно што је извесно је да је својим богатим искуством и професионалним саветима, на месту са кога је руководио и организовао његово доношење, имао значајну улогу у настајању првог послератног, савременог планерског документа престонице.

Паралелно са реорганизацијом служби ИОНО града Београда и формирањем Управе за пројектовање, архитекта Најман је започињао и **универзитетску каријеру**. Универзитет је у то време, попут свих других области, константно био у расцепу између идеолошких захтева Партије, политичких кретања и промена са једне, и утемељене традиције научне високообразовне установе са друге стране.<sup>1611</sup> Универзитету су постављани конкретни задаци, који су били тесно повезани са изградњом социјализма у земљи.<sup>1612</sup> Према сведочењу Најманове супруге Јулије позив да предаје на Архитектонском факултету добио је још 1947. године,<sup>1613</sup> међутим због обимности посла у Пројектантском бироу ИОНО-а није могао да прихвати понуду.<sup>1614</sup> У току 1948. године Архитектонски одсек Техничког факултета је прерастао у Архитектонски факултет

<sup>1606</sup> *Београд: генерални урбанистички план...*

<sup>1607</sup> *Генерални урбанистички план...*

<sup>1608</sup> М. Сомборски, *Проблеми урбанистичког планирања Београда*, 5-10; М. Коларић, *Прошлост Београда*, 11-21; Д. Јовановић, *Оснивање и развој Београда*, 22-39; М. Сомборски, *Развој Београда између два рата*, 40-51; Б. Мирковић, *Природни чиниоци Београдског подручја*, 52-60; С. Мандић, *Структура региона Београда*, 61-70; С. Мандић, *Организација и намена површина градске територије*, 71-86; М. Пећинар, *Хидротехнички проблеми Београда*, 87-96; М. Цврчанин, *Саобраћај Београда*, 97-98; О. Минић, *Речни саобраћај*, 99-102; М. Цврчанин, *Београдска железничка постројења*, 102-107; Н. Гавриловић, *Коловозни саобраћај*, 108-112; М. Цврчанин, *Јавни градски саобраћај*, 113-114; Аноним, *Ваздушно пристаниште у Београду*, 114-117; В. Врбанић, *Урбанистички план Новог Београда*, 118-134; О. Минић, *Реконструкција централног дела Београда*, 135-136; С. Милинковић, *Зелене површине у Генералном плану Београда*, 137-143; М. Пантовић, *Идејне скице за уређење Макиша*, 144; О. Минић, *Површине за фискултуру у Београду*, 145-149; О. Минић, *Структура града и центри друштвеног живота*, 150-155; Ђ. Лазаревић, *О будућим градским мостовима у Београду*, 156-159; С. Антоновић, *Резултати досадашње обнове и изградње Београда*, 160-167; Б. Максимовић, *Нови сателитски град код Железника*, 167; све у: *Urbanizam i arhitektura 1-4, Zagreb 1951.*

<sup>1609</sup> D. Bogosavljević, *Pregled razvoja urbanističke službe u Beogradu 1944.-1959. godine...*, 99.

<sup>1610</sup> Б. Стојановић, *Послератна београдска архитектонска изградња...*, 204.

<sup>1611</sup> D. Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944-1952*, Beograd 2004, 340.

<sup>1612</sup> *Isto*, 227.

<sup>1613</sup> Технички факултет се крајем 1948. године издвојио из састава Универзитета и прерастао у Техничку велику школу са шест независних факултета, од којих је један био Архитектонски факултет.

<sup>1614</sup> Писмено сведочење супруге Јулије Најман.

Техничке велике школе,<sup>1615</sup> а на место декана је дошао архитекта Никола Добровић. Крајем исте године, што се формално преклопило са реорганизовањем градске службе, Архитектонски факултет због повећане потребе за наставницима и асистентима у 1949. години, расписао је конкурс за по једног хонорарног професора на предметима: физика, елементи пројектовања и друштвене зграде, енциклопедија машинства и електротехника,<sup>1616</sup> као и за већи број асистената.<sup>1617</sup> Конкурсне пријаве за место професора на предмету „Елементи пројектовања и друштвене зграде“ предали су архитекти Јосиф Најман и Станко Клиска, док је за место асистента конкурисао архитекта Милан Ђокић.<sup>1618</sup> Предмет је уведен у студијски програм након рата и то на другој години студија. Осмишљен план и програм је обухватио основне принципе, компоненте и утицаје којима подлеже сам процес пројектовања и имао је за циљ да студентима пружи прилику практичног рада и вежбања. Поред општих принципа и метода, предмет је обухватио и приказ основног склопа зграде и њених пропорција, утицаја намештаја и кретања на облик простора, његове размере, анализу грађевинског програма, корисних и саобраћајних површина, грађевинског модула и друго.<sup>1619</sup> У прво време, повремено га је предавао архитекта Милан Злоковић, а потом га је преузео доцент Богдан Несторовић до избора новог професора.<sup>1620</sup>

Поводом приспелих пријава на конкурс, Комитет за научне установе, Универзитет и велике школе Владе НРС је захтевао израду стручних оцена факултетског савета за кандидате. По питању пријаве архитекте Јосифа Најмана, реферат је Савету Архитектонског факултета поднео први предавач предмета и дугогодишњи професор факултета, архитекта Милан Злоковић 25. марта 1949. године у којем је навео „мишљења смо да кандидат својом дугогодишњом праксом на пројектовању стамбених и друштвених зграда и својим послератним радом на организацији проблема архитектонске струке, може доћи у обзир за наставника за предмет „Елементи пројектовања“ (у рангу доцента)“.<sup>1621</sup> Недељу дана касније Савет факултета је доставио Ректору Техничке велике школе одлуку како би предложио Комитету да се Јосиф Најман постави за хонорарног професора у рангу доцента за предмет „Елементи пројектовања“ са три часа недељно у зимском и четири у летњем семестру.<sup>1622</sup> Тако се Најман нашао у

---

<sup>1615</sup> Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 7, 43.

<sup>1616</sup> Допис Савета Архитектонског факултета бр. 3010 од 31.12.1948. ректору Техничке велике школе. Допис је потписао архитекта Никола Добровић, који у том тренутку већ обавља функцију декана Архитектонског факултета. АС, Фонд Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Ф-110.

<sup>1617</sup> На следећим предметима: техничко цртање, слободно цртање, акварелисање и моделовање, основе техничке механике и статике, конструктивне системе у архитектури, архитектонске конструкције, историју архитектуре и цртање архитектонских облика, елементе пројектовања, пројектовање стамбених зграда, привредне индустријске зграде, пројектовање и уређење насеља, унутрашњу архитектуру, извођење и организацију радова, геодезију. АС, Фонд Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Ф-110.

<sup>1618</sup> Допис Ректората Техничке велике школе бр. 1960 од 16.3.1949. Архитектонском факултету. АС, Фонд Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Ф-110.

<sup>1619</sup> Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 64.

<sup>1620</sup> *Исто*.

<sup>1621</sup> Реферат Савету Архитектонског факултета од 25.3.1949. АС, Фонд Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Ф-110.

<sup>1622</sup> Одлука Архитектонског факултета бр. 1847 од 2.4.1949. АС, Фонд Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Ф-110.

првој новоизабраној групи професора након Другог светског рата.<sup>1623</sup> Званична одлука о Најмановом ступању на дужност хонорарног професора донета је почетком наредне године.<sup>1624</sup> На ову одлуку своју сагласност дала је и Управа за пројектовање ИОНО града Београда, имајући у виду да је у том тренутку Најман обављао дужност помоћника директора Урбанистичког завода ИОНО града Београда.<sup>1625</sup> Такође, одлука о новој дужности се поклопила са завршетком активног ангажовања на изради генералног урбанистичког плана Београда, јер је управо у том периоду план био изложен на јавном увиду, а Најман је могао предано да се посвети новим дужностима. На жалост, животне околности су онемогућиле да се у улози професора потпуније оствари. На месту доцента радио је тек непуну годину дана, односно један семестар, што је прекратак период да бисмо били у могућности да о његовим професорским резултатима детаљније дискутујемо. Најмана је на предмету наследио његов дугогодишњи сарадник, архитекта Богдан Игњатовић.<sup>1626</sup>

Један од најзначајнијих догађаја у архитектонском свету организован на почетку шесте деценије прошлог века, Прво саветовање архитеката и урбаниста Југославије у Дубровнику, одржано новембра 1950. године, месец дана након усвајања Генералног урбанистичког плана главног града социјалистичке Југославије, окупио је најзначајније архитекте, урбанисте, инжењере.<sup>1627</sup> Међутим, и поред преданог струковног рада Јосиф Најман није био један од излагача на Саветовању што закључујемо на основу увида у објављене реферате, а немамо ни податак о његовом присуствовању на овом значајном скупу. Данас можемо само да претпостављамо да га је нови професионални ангажман на Архитектонском факултету спречио да учествује на овом скупу, имајући у виду да је зимски семестар тек почео или су пак биле у питању неке друге животне и личне околности. На поједине теме којима се он бавио реферирале су његове колеге попут стамбене изградње, урбанизма, монтажне градње. Један од закључака у области становања изнетих на Саветовању односио се на могућност (не)ширења градова на неизграђене делове, сматрајући да „из економских разлога у постојећим градовима треба првенствено изграђивати слободне површине унутар реона, а тек затим приступити изграђивању нових насеља“.<sup>1628</sup> Овакав закључак је потпуно усаглашен са Најмановим размишљањима о изградњи градова, који је сматрао да би прво требало реконструисати

---

<sup>1623</sup> Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 55; З. Лазовић, В. Мако (ур.), *Наведено дело*, 46-47.

<sup>1624</sup> Решење Персоналног одељења Министарства за науку и културу бр. 2931 од 28.4.1950. ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, досије Јосиф Најман, архитекта Комуналног одељења, Н/279; Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 148.

<sup>1625</sup> Решење Персоналног одељења Министарства за науку и културу бр. 2931 од 28.4.1950. ИАБ, ОГБ, Персонални одсек, досије Јосиф Најман, архитекта Комуналног одељења, Н/279.

<sup>1626</sup> Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Наведено дело*, 64.

<sup>1627</sup> Anonim, *Iz zaključaka prvog savetovanja arhitekata FNRJ po pitanju urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 20 do 25 novembra 1950 godine*, *Naše građevinarstvo* 11-12, Beograd 1950, 597-604; *Zaključci Prvog savetovanja arhitekata FNRJ o pitanjima urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 23. do 25. novembra 1950...*, 4-13; *Реферати за I саветовање архитеката и урбаниста Југославије...*; *Savetovanje arhitekata FNRJ po pitanjima arhitekture i urbanizma*, *Tehnika* 1, Beograd 1951, 1-2; Ј. А. Живанчевић, *Наведено дело*, 545-561; Д. Милашиновић Марић, *Полетне педесете у српској архитектури*, Београд 2017, 103-106.

<sup>1628</sup> Anonim, *Iz zaključaka prvog savetovanja arhitekata FNRJ po pitanju urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 20 do 25 novembra 1950 godine...*, 599.

старо језгро града, а тек потом освајати нове просторе.<sup>1629</sup> На област урбанизма, где је Најман имао једно од последњих професионалних ангажмана, између осталих, осврнуо се Братислав Стојановић, његов руководилац у Управи за пројектовање у оквиру кога је деловао Урбанистички завод у чијој је надлежности била израда генералног плана Београда. Говорећи о теми генералних планова изградње и реконструкције градова, осврнуо се на организацију опште градских центара и намену површина са посебним освртом на генерални план Београда.<sup>1630</sup> О становању је говорио Најманов колега из Пројектантског завода ИОНО града Београда, архитекта Милорад Мацура, критички сагледавајући ову област градње у којој је Најман, као руководилац појединих организационих јединица ИОНО-а, имао значајног удела. Мацура је у свом излагању навео да и поред великог броја станова подигнутих у најкраћем року, методом рационалног грађења, не може да се истакне да је задатак извршен нити да је правилно постављен, без обзира на то што је од 1945. одржан низ саветовања из области станоградње, дефинисани многи појмови, донети многобројни закључци и нормативи. Међутим, и поред оствареног, како Мацура истиче није постигнуто да стамбене зграде одговарају захтевима друштва и његових чланова нити је достигнута економична градња у оној мери која би обезбедила остварење Петогодишњег плана у овом сектору.<sup>1631</sup> У изношењу својих ставова надаље је указао на могуће правце развоја стамбене изградње, позивајући се на то да архитектура није само техника и економија, већ је она истовремено и уметност. Саветовање у Дубровнику је отворило нове погледе и приступе ка даљем развоју архитектонске теорије и праксе и одредило архитектури место које јој припада у свеукупном друштвеном развоју, указало је на потребу ангажовања најбољих сарадника, бржем афирмисању истинских вредности, одговорност институција и појединаца, прокламована је борба против анонимности у раду под велом установа и институција државне управе и администрације.<sup>1632</sup>

Паралелно са одржавањем Првог саветовања архитеката и урбаниста Југославије, у Дубровнику је одржано међуфакултетско саветовање, где су биле присутне Најманове колеге са Архитектонског факултета. Како Богдан Несторовић, Најманов дугогодишњи пријатељ и професионални сарадник, наводи у чланку „За нови лик социјалистичког архитекте“, посвећен овом саветовању, тежња је била да делегати свих архитектонских факултета присуствују Саветовању архитеката како би, детаљно упућени у проблематику архитектонске делатности и потребе привреде, били у прилици да донесу реалне закључке о настави.<sup>1633</sup> На међуфакултетском саветовању разматран је низ питања од основних карактеристика будућих архитеката и њихових вештина, пријемних

---

<sup>1629</sup> Како је говорио Драгољуб Најман, његов отац није био присталица целине Новог Београда, с обзиром на то да је то била велика територија без инфраструктуре, његов приоритет је био да се обнови постојећи Београд, лакше је и јефтиније обновити уништено и искористити расположиво, него освајати пуст терен који је при том требало насути. Разговор са Драгољубом Најманом, 2005.

<sup>1630</sup> Аноним, *Неке поставке о будућем граду и опште земаљском планирању*, *Наше грађевинарство* 11-12, Београд 1950, 548-551; Б. Стојановић, *Неке поставке о будућем граду и опште-земаљском планирању*, у: Реферати за I саветовање архитеката и урбаниста Југославије, први део, Београд 1950, 197-211.

<sup>1631</sup> М. Мацура, *Становање*, *Urbanizam i arhitektura* 11-12, Zagreb 1950, 23-29; М. Мацура, *Становање*, у: Реферати за I саветовање архитеката и урбаниста Југославије, први део, Београд 1950, 27-45; М. Јанакова Грујић, *Архитекта Милорад Мацура (1914-1989)*..., 191-194.

<sup>1632</sup> В. Стојановић, У. Мартиновић, *Београд 1945-1975. Urbanizam i arhitektura*..., 115.

<sup>1633</sup> В. Несторовић, *За нови лик социјалистичког архитекте*, *Urbanizam i arhitektura* 11-12, Zagreb 1950, 14-15.



испита, студентске праксе до наставних програма, организовања наставе и смерова којима би се архитекти специјализовали ка појединачним областима архитектуре, потреби оснивања института за научна истраживања, као и о условима за теоријско научни рад наставника. Закључци са Првог међуфакултетског саветовања су показали доста јединствен став свих пет факултета што је имало значаја у доношењу закључака.<sup>1634</sup> Јосиф Најман, претпостављамо да као што није испратио Прво саветовање архитеката и урбаниста тако није испратио ни Прво међуфакултетско саветовање. Како су се ова два велика догађаја одвијала свега месец и по пре краја његовог живота, један од могућих разлога који је спречио његово путовање у Дубровник су здравствени проблеми. Међутим, није занемарљива чињеница да су се на крају његовог професионалног пута организовала ова два саветовања, која су одредила будуће правце развоја југословенске архитектуре.

---

<sup>1634</sup> *Isto.*

#### 4. ЗАКЉУЧАК: УЛОГА ЈОСИФА НАЈМАНА У СРПСКОЈ И ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АРХИТЕКТУРИ

Јосиф Најман, Београђанин јеврејског порекла, оставио је за собом вредно и особено архитектонско дело. Током две и по деценије, од 1924. до 1950, био је учесник и сведок друштвених и архитектонских промена које су трајно обележиле његов стручни и уметнички рад. Иако је стицајем животних околности веома кратак временски период био професионално активан за собом је оставио више од педесет пројектованих и преко тридесет реализованих објеката и индустријских комплекса.

На српској и југословенској архитектонској сцени први пут се појавио 1925. године, када је учествовао на два значајна конкурса организована у Београду: први за уређење Точидера и Кошутњака, а други за фасаду Министарства финансија. У истом периоду, извео је два спомен обележја на француским војничким гробљима на подручју Северне Македоније, у Скопљу и Битољу. Развој особеног стила, креативност и уметничке слободе посебно су дошли до изражаја у првим радовима насталим у Београду крајем треће деценије: Заводу за израду новчаница (1927-1929), Трговачкој академији (1928-1929) и Задужбини Николе Спасића (1929-1930). Сва три дела, веома различита по стилу, намени, типологији, структурално и морфолошки, настала су за свега три године и, заједно са пословима надзора радова на изградњи Француског посланства архитекте Роже Анри Експера, афирмисала Јосифа Најмана на београдској архитектонској сцени. Завод за израду новчаница у Топчидеру у историји новије српске архитектуре заузима важно место као један од првих модерних индустријских објеката чистог ауторског израза. Једини Најманов објекат просветне намене, зграда Трговачке академије, складним пропорцијама, простудираном и функционалном архитектуром, заједно са Заводом за израду новчаница, означила је ауторово опредељење ка модерном изразу. Паралелно са извођењем ових значајних јавних објеката Најман је градио своју прву стамбено-пословну вишеспратницу у горњем потезу Кнез Михаилове улице. Задужбина Николе Спасића, као и стамбени објекти у Крунској бр. 31 (1931), Баба Вишњиној бр. 49 (1932) и Бањичких жртава бр. 20 (1932), убраја се у изузетне примере архитектуре француског академизма на простору Србије. Први приватни стамбени објекат пројектовао је и градио 1930. године. Била је то његова породична зграда у Влајковићевој бр. 20, у којој је поред станова предвидео и простор свог приватног пројектног бироа. Обликовни језик и ликовност Најманове зграде у духу модерног стила препознаје се у низу стамбених објеката насталих у његовом атељеу током четврте деценије: Француска бр. 25 (1932), Гаврила Принципа бр. 23 (1932), Ресавска бр. 59 (1932), Војводе Миленка бр. 21 (1934), Браће Југовића бр. 5 (1937), Светог Саве бр. 15 (1938), Руварчева бр. 15 (1938), Кнегиње Љубице бр. 12 (1938), Господар Јевремова бр. 35 (1938). Осим стамбених, српску престоницу обогатио је и једним бројем стамбено-пословних објеката: Крунска бр. 29 (1931), Обилићев венац бр. 5 (1933), Вука Караџића бр. 7 и бр. 7а (1937), Добрице Ћосића бр. 2 (1938), Васе Чарапића бр. 22 (1938), затим стамбено-пословни објекат са штампаријом у Обилићевом венцу бр. 5 (1933) и зграда Општинске штедионице (1935). Овом корпусу придружују се и неизведени модернистички пројекат канцеларијске зграде у улици Краља Алберта бр. 2 (1932), на

Тргу Републике, као и Југословенски павиљон на сајму у Будимпешти (1938). Од средине четврте деценије прошлог века посвећује се пројектовању неколико индустријских комплекса. Први у низу је топионица у Зајачи код Лознице (1936-1939), потом комплекс државне маркарнице (1936-1949), фабрика хартије и лепенке у Умки (1937-1939) и фабрика „Телеоптик“ у Земуну (1938-1939), чијом се архитектуром највише приближио естетици интернационалног стила. Подизањем ових фабрика, Најман се сврстао у изузетне ауторе индустријских здања, којима је веома умешно утиснуо лични пројектантски дух и особена функционална и ликовна решења. Највећи број пројеката настао је 1938. године укупно десет, а затим следе 1932. (седам) и 1937 (шест). У првим годинама након Другог светског рата, његов ангажман углавном је био усмерен на административне послове у градским службама у области урбанизма и архитектуре, као и на педагошки рад на Архитектонском факултету у Београду крајем пете деценије прошлог века.

Опуси архитеката, с једне стране сведоче о таленту и креативности, умећу и ерудицији, пословној способности, а с друге о друштвеном и професионалном контексту деловања односно његовом одразу на настанак и развој стваралаштва. Свакако прича о појединцу јесте и прича о заједници којој припада и пословном оквиру у којем ствара. Изградњом личности, пословне етике и професионалних карактеристика и капацитета којима директно обликује сопствено архитектонско дело, градитељ паралелно одређује своје место у општем друштвено-архитектонском контексту времена у којем ствара. Тако је анализа, синтеза и вредновање једног архитектонског опуса истовремено анализа и тумачење општих архитектонских токова времена у којем је он настао. Полазећи од премисе да ни један појединац није изван места и времена у којем ствара, већ може бити посебан и јединствен или с друге стране веран пратилац преовлађујућих уметничких кретања, истраживачи кроз анализу појединачних градитељских опуса заправо граде мозаик укупних архитектонских токова одређеног периода у специфичној средини.

Када говоримо о Најману и његовом архитектонском опусу истовремено говоримо о архитектури Београда и Србије, иностраним архитектонским утицајима, доминантним градитељским струјама и њиховом паралелном постојању, појави, прогресу и прихватању модерне архитектуре, изградњи Београда као политичког и културног центра Краљевине, наглој изградњи стамбеног фонда, развоју индустрије, уопште друштвеним, социјалним и културним појавама тог времена.

Које су то културне средине изван Београда извршиле утицај на Најманову личност и дело? Значајно место у његовом приватном животу заузима Беч, престоница Аустроугарске монархије, а потом Аустрије (од 1918). Имајући у виду да је најуже језгро породице Најман живело и радило у Бечу, где су уживали углед у друштвеним и пословним круговима, везе Јосифа Најмана са Бечом су континуиране током читавог живота. Иако немамо изворе који би нам указали на поједине његове личне и непосредне архитектонске везе са бечком градитељском сценом или контактима са тада активним и актуелним градитељима, извесно је да је Најман био сведок свих дешавања, промена и прогреса бечке архитектуре. Такође, извесно је да је честим одласцима у Беч могао да испрати промене у урбаном ткиву града, нарочито да буде сведок актуелних промена у области модерне архитектуре којој ће током периода зрелог стваралаштва бити наклоњен.

Делатност Јосифа Најмана била је везана за три државе, Краљевину СХС/Југославију, ФНРЈ и Француску, и неколико градова унутар њих. Прве контакте са француским језиком и културом Најман је имао у гимназији, коју је завршио током ратних година када се као припадник српске војске нашао у Волосу. По завршетку рата и након стицања дипломе Техничког факултета у Београду, боравио је на усавршавању у Француској. Одласком на специјализацију, у једну од најпрестижнијих школа за архитектуру *Бозар*, доградио је своје класично академско образовање темељено на средњоевропским образовним начелима. Усвајање француских стилских образаца архитектуре академизма кроз образовање и стицање практичног искуства у архитектонском бироу Националне банке Француске током којег се специјализирао за пројектовање емисионих установа, одредиће Најманов професионални пут. Иако се везе које је изградио почетком двадесетих година прошлог века са француском архитектонском и културном сценом радећи у Паризу и Ремсу нису прекидале до краја његовог живота, након одласка из Париза није више радио на том подручју. Међутим, поверење које је стекао међу Французима обезбедили су му послове за потребе француске државе и француског капитала на подручју Краљевине СХС/Југославије о чему сведоче споменици на француским војничким гробљима у Битољу и Скопљу, надзор над изградњом Француског посланства у Београду и пројектовање топионице олова у Зајачи код Лознице. Такође, успостављене чврсте француске везе омогућиле су му да спасе породицу током Другог светског рата, када је јеврејска заједница била изложена сталном прогону и уништењу. Република Француска постаће стално место боравка појединим члановима породице Јосифа Најмана у другој половини прошлог века.

Након повратка из Париза у Краљевину СХС у другој половини двадесетих година прошлог века стационирао се у родном граду, где ће реализовати највећи део свог опуса. Најманово позиционирање на пројектантској сцени Београда било је веома брзо и успешно, чему су умногоме допринеле препоруке његовог првог послодавца Националне банке Француске. Захваљујући њима поверен му је први велики пројекат у домовини, комплекс државне штампарије новца у Топчидеру, који ће, што ће се испоставити годинама касније, бити његово најзначајније остварење. Поверавање изузетно важног и сложеног пројекта од стране највише финансијске институције у држави, Народне банке Краљевине СХС, препоручило је Најмана у српским градитељским круговима као младог перспективног архитекту. Чињеница да се определио за приватну праксу придруживши се мањем броју српских архитеката у међуратном периоду који су самостално обезбеђивали приход, уместо запослења у некој од државних архитектонских служби, говори у прилог његовог израженог пословног духа и уверености у сопствене квалитете.<sup>1635</sup>

Наручиоци Најманових пројеката били су подједнако представници из сфере јавног и приватног капитала. У државним инвестицијама Најман је био ангажован преваходно за банкарски, финансијски и привредни сектор: Народну банку Краљевине

---

<sup>1635</sup> Београд је према попису становништва 1929. године имао 226.289 становника. Од укупног броја само је 10,9%, односно 24.845 живело од самосталног предузетништва. Р. Ј. Марковић, *Beograd i Evropa 1918-1941: evropski uticaji na proces modernizacije Beograda...*, 35-36.

СХС/Југославије, Управу државних монопола Министарства финансија КЈ, Министарство трговине и индустрије КЈ, као и Општинску штедионицу Града Београда. Приватни клијенти његовог бироа припадали су претежно средњем и високом сталежу, а међу њима је било задужбина, индустријалаца, банкара, припадника краљеве војске: генерала и пуковника, затим министара, адвоката, дипломата, трговаца, инжењера, доцента универзитета, чиновника иностраних посланстава, лекара. Своју професионалност, која је поред изузетне пословности била одређена и породичним наслеђем исказаним тежњом за пуном асимилацијом у друштво Краљевине Србије, а потом СХС/Југославије, Најман је исказао и тиме што је подједнако пројектовао и за Јевреје и за Србе. Кључни доказ за потврду високог квалитета који је нудио Најманов пројектни биро било је задовољство његових клијената, који су га веома често поново ангажовали за своје нове инвестиције.

Лични и професионални контакти са вицегувернером и члановима Управног одбора Народне банке Краљевине СХС/Југославије, пре свих са Драгутином Протићем и Милошем Савчићем, били су му препорука и пут ка добијању наредних послова, нарочито наруџбина за подизање две задужбинске зграде. Прва је била Академија трговине подигнута из средстава Задужбине Николе и Васе Радојковић, а друга стамбено-пословна палата Задужбине Николе Спасића. Истим пословним везама могу се приписати и наруџбине за низ приватних објеката стамбене и стамбено-пословне намене. Генерални директор Народне банке др Драгољуб Новаковић ангажовао је Најмана да изврши одређене измене на његовој кући у Крунској улици. Др Новаковић од првих пословних контаката задовољан Најмановим пројектантским решењима и односом ка послу, радо га је препоручивао у банкарским круговима. О томе сведочи пројекат који је Најман читавау деценију након изградње Завода за израду новчаница, реализовао за члана управног одбора Народне банке Петра Милановића у Улици краља Милутина.

Поред друштвених контаката којима је превасходно обезбеђивао наруџбине, Јосиф Најман је био склон грађењу чврстих пословних односа са инжењерима сродних струка, базираних на узајамном подржавању и поверењу. Блиску сарадњу остварио је са грађевинским инжењером Александром Гавриловићем, доцентом Универзитета, као и са фирмом инжењера Иве Валанда, извођача радова на изградњи Завода за израду новчаница. Успешна сарадња и међусобно поверење обезбедили су му прве приватне наруџбине, попут доградње Валандове куће на Сењаку и ангажовања на палати Димитријевић на углу улица Краља Милана и Кнеза Милоша, на којој су већ радили Гавриловић и Валанд.

Јосиф Најман је током деценије и по рада приватног бироа имао шири круг помоћника и сарадника. Према његовим пројектима, поред инжењера Валанда, то су били грађевинар Светислав С. Цветковић који је подигао највећи број стамбених објеката по Најмановим пројектима (укупно 7), затим Матвеј Ајзинберг (3), Милован Смиљанић (2), грађевинско предузеће Петровић (2), Јосиф Албала (1), Самуило Закс (1), Јакоб Козински (1), Радослав Филиповић (1), Технички биро Феникс (1), Јосип Дубски и комп. (1), Адам Безбрадић (1), Светозар Стојичић (1), Чедомир Глишић (1), технички биро Лаз. Д. Костића и М. К. Антића (1), техничко предузеће Милана Секулића (1),

инжењер Милан Драгојловић (1), грађевинско предузеће Краус, Катинчић и комп. (1) и Петар Радојевић (1).

Сагледавајући целокупно Најманово дело закључујемо да је био пројектант објеката јавне, меморијалне и приватне намене. Јавне чине индустријски комплекси (укупно 5), затим административни (укупно 5, 1 надзор над градњом) и школски (укупно 1) објекти, меморијале представљају јавни споменици на војничким гробљима (укупно 2), а приватне више стамбених (22 нове, 7 доградњи и преправки, 1 нереализована), стамбено-пословних (9 нових, 2 нереализоване, 1 адаптација) и пословних (1 нереализована) зграда. Оно што је изузетно важно да се истакне, јесте да је био изврстан у спајању функција, веома често две, а не ретко и три у истом објекту. Међу најбоље примере смештања више намена у једну целину могу се уврстити Општинска штедионица (јавна намена – банка, администрација са пратећим садржајима, становање), пословно-стамбена зграда у улици Обилићев венац бр. 5 (производња, администрација, становање), Државна маркарница (производња, становање, дечја заштита). У многим објектима и данас су присутне изворне намене, што говори о вештини и квалитету оригиналних пројеката и успешно решеној функционалности.

У Најмановом богатом опусу по типологији и односу према затеченом окружењу издвајају се урбанистичко-архитектонске целине изван грађевинског реона (индустријски комплекси), интерполирани објекти у постојеће градско језгро (стамбени, стамбено-пословни, пословни) и слободностојеће грађевине (јавни споменици, виле). Најчешће пројектован и реализован тип су вишеспратни, вишепородични објекти узидани у низ суседних зграда, док су у Најмановом опусу веома ретки примери слободностојећих, једнопородичних објеката са баштама или предбаштама.<sup>1636</sup>

Величина и крајњи облик основе стамбених, стамбено-пословних и пословних објеката у Најмановим пројектима, зависили су од положаја, облика и површине парцеле. Заједничка им је тежња ка максималном искоришћавању могућности градње на парцели као испуњење захтева инвеститора, што није карактеристика само Најманових, већ и пројеката његових колега као одраз друштвених и културних прилика средине. Из тих разлога понекад се јављају варијације сличних типских решења, док су у појединим случајевима настали необични, неправилни облици. У Најмановим пројектима преовлађују разуђене основе чији су трактови постављени на регулациону линију улице и по ободима парцеле ка суседима, при чему се код појединих формира унутрашње двориште (Кнез Михаилова бр. 47, Крунска бр. 29, Обилићев венац бр. 5, Кнегиње Љубице бр. 12, Општинска штедионица) или предбашта (Баба Вишњина бр. 49). Знатан број примера је реализован кроз варирање основе са средишњим трактом (Браће Југовића бр. 5, Француска бр. 25) или са једним или два бочна тракта (Влајковићева бр. 20, Ресавска бр. 59, Руварчева бр. 15, Светог Саве бр. 15, Васе Чарапића бр. 22, Вука Карацића 7 и 7а). У појединим случајевима јавиле су се изузетно издужене основе (Гаврила Принципа бр. 23, Краља Александра бр. 40), или наглашено компактне, складне, правилне правоугаоне (стамбени објекти у Заводу за израду новчаница,

---

<sup>1636</sup> Уколико изузмемо стамбене објекте у индустријским комплексима, то су само у одређеној мери објекат у Баба Вишњиној, који има предбашту али није слободностојећи и две породичне виле: једна на Сењаку и друга на Дедињу. Овој групи се придружују и два јавна споменика на француским војничким гробљима.

Државној маркарници, Крунска бр. 31, виле у улицама Бањичких жртава бр. 20 и Сметанина бр. 6). Када су у питању основе индустријских објеката, пре свега производних погона, облик основе је проистицао на првом месту из функционалних и техничко-технолошких захтева, а потом и из положаја објекта у комплексу. Имајући у виду да су то били слободностојећи објекти, централног и доминантног положаја у простору, њихове основе су варирале од једног („Телеоптик“) до више трактова који су, у појединим случајевима попут Државне маркарнице, формирали унутрашња дворишта.

Насупрот разних варијација облика основе који су проистицали из различитих захтева, Најман је показао нарочиту конзистентност у погледу коришћења конструкција и употребе материјала, структура и карактера просторне организације, као и ликовног израза фасада. Томе посебно иде у прилог чињеница да се почетак Најманове активне пројектантске делатности подудара са продором и прихватањем нових конструктивних решења и употребом савремених материјала и метода градње не само у спољном обликовању већ и у опремању заједничких просторија (улаза, улазних холова, степеништа, сервисних јединица) и појединачних ентеријера (станови, пословни и административни простори). У том контексту, Најманови објекти се могу разумети и тумачити као реални показатељи и сведочанства прилика у грађевинарству и архитектури од краја треће и током четврте деценије прошлог века не само на ужем подручју Београда и Србије већ и шире на простору Краљевине Југославије.

Период између два светска рата у градитељству донео је низ новина у области материјала и конструкција. Непосредно након Првог светског рата још увек су примењиване конструкције наслеђене из предратног периода.<sup>1637</sup> Током двадесетих година прошлог века армирани бетон је овладао изградњом, а у масовну употребу је ушао крајем треће деценије, са појавом модерне архитектуре. Највише је коришћен у изради темеља и међуспратних конструкција, на којима је највише дошло до увођења новина. Таванице су биле од армираног бетона, ситноробрсте (ливене на лицу места) или најчешће монтажне типа „Хербст“ (полупрефабрикована ситноробрста међуспратна бетонска таваница). Осим за израду међуспратних конструкција и темеља, од армираног бетона су се израђивали стубови, греде и монтажна степеништа која су додатно облагана углачаним вештачким каменом. Многи Најманови објекти годину дана пред избијање Другог светског рата добили су склоништа, као заштиту од напада из ваздуха. Из функционалних разлога, без изузетка су грађени у армиранобетонској конструкцији. За неке од својих објеката Најман је пројектовао и склоништа и то у кући у Влајковићевој бр. 20, у Француској бр. 25, Васе Чарапића бр. 22, док су на осталима она изведена по пројектима његових колега у Светог Саве бр. 15 (Бранислав Маринковић), Максима Горког бр. 87 (Георгиј Јеремејев), Крунској бр. 29 (Божидар Томић), Обилићевом венцу бр. 5 (Валеријан Марковић), Вука Карацића бр. 7 (Исак Азриел), Вука Карацића бр. 7а (Миодраг Маринковић), Добрице Ћосића бр. 2 (Карло Томан).

---

<sup>1637</sup> Таваница изнад подрумске етажне извођена је сегментним, плитким пруским сводом зиданим опеком и ослоњеним на гвоздене греде, док су остале међуспратне таванице рађене од дрвених греда. Гвоздени носачи ослањали су се на носеће зидове. Љ. Ђукановић, *Наведено дело*, 78; М. Ротер Благојевић, Љ. Ђукановић, *Наведено дело*, 68.



Развој конструкција карактерише и наставак примене масивних конструктивних склопова са опеком, која је и даље остала једини материјал за израду зидова.<sup>1638</sup> Од опеке су се зидали стубови различитог попречног пресека и димњаци, док се ломљени или тесани камен најчешће користио за зидање зидова подрума. Почетком тридесетих година димензије опеке су добиле мањи формат, а њихова искључива употреба од краја 1933. године условила је и промену дебљине зидова и дубине просторија.<sup>1639</sup> Новине су се јавиле у структурирању преградних зидова ка суседним становима, на којима се уводе двослојне конструкције од опеке с међуслојем ваздуха као изолацијом. Овакав начин формирања зидова нарочито је био коришћен у подрумским етажама.<sup>1640</sup> Кровови су грађени искључиво од дрвене грађе са црепом као кровним покривачем, а користили су се и метални покривачи типа бакарни лим, цинкани, гвоздени или оловни. Током међуратног периода поред развоја на пољу конструкција, разматрали су се и проблеми термичке, звучне и противпожарне изолације што је допринело побољшању услова живота. На тржишту су се појавиле и разне врсте вештачких материјала.<sup>1641</sup>

У обради фасада посебно место је добио вештачки камен и племенити малтер „теранова“, односно „терабона“ или „терасит“, смеса направљена од суве мешавине млевеног камена, песка, везива и боје. Малтер је постао заштитни знак модерне архитектуре, захваљујући првенствено својим естетским квалитетима и могућности да образује континуирани, равномерни покривач површине, који је сматран једним од главних обележја савременог израза. Поред племенитог малтера и вештачког камена, за облагање фасадних зидова коришћене су и камене плоче и мермер. Све ове материјале налазимо на Најмановим фасадама, на којима је често у завршној обради употребљавао две врсте материјала, једну за најниже партије (сутерен/приземље), а другу за горње површине, скоро по правилу од високог приземља или првог спрата. Честе комбинације материјала које је користио за облагање фасада биле су грубо тесани и природни камен, затим природни и вештачки камен, вештачки камен и теранова, као и природни камен и продужни малтер. Комбинација материјала и корелација њихових физичких својстава стварали су својеврстан ликовно-естетски израз фасада по чему су Најманови објекти, поред других обликовних карактеристика, особени и препознатљиви у националној а посебно београдској архитектури тог времена.

Посебну пажњу током пројектовања Најман је поклањао просторној организацији грађевина. Када су у питању индустријски објекти, превасходно је био усмерен на задовољење сложених и комплексних техничко-технолошких захтева производног процеса. Решавајући овај примарни услов утилитарности пројектовао је крајње функционалне, рационалне и економичне основе. Њихов облик произилази из максиме „форма прати функцију“, што је показао већ на свом првом фабричком објекту – производној згради Завода за израду новчаница. Оно на чему је Најман додатно инсистирао у својим пројектима јесте синергија архитектуре и инжењерства о чему сведоче конструкције фабричких здања. У промишљању њихове архитектуре, Најману је намена била на првом месту, а када је тај први критеријум био задовољен прелазило је

---

<sup>1638</sup> Исто, 69-87.

<sup>1639</sup> Исто, 74.

<sup>1640</sup> Кроз међупросторе је циркулисао ваздух, који је исушивао зидове и одстрањивао влагу. Исто.

<sup>1641</sup> Б. Несторовић, *Еволуција београдског стана...*, 264-265.

на давање ликовног израза спољашњем омотачу грађевине. Тако поред савременог изгледа као доминантне карактеристике, Најманове индустријске комплексе одликују функционалност, рационалност, економичност и модерност, како просторних концепција тако и унутрашњег уређења. Упечатљивост прочишћених ентеријера, светлих и прозачних, са намештајем модерних геометријских форми, потпуно је у складу са архитектуром тих индустријских објеката.

У просторној организацији стамбених, стамбено-пословних и пословних објеката, Најман, као и већина његових колега који су стварали од краја треће и током четврте деценије прошлог века, квалитативно је усвојио и развијао организацију београдског стана, која је истовремено била и најприхваћенија од стране домаћих инвеститора. Ипак, анализирајући просторне организације у Најмановим пројектима, попут ликовног израза његових фасада, могу се уочити особености али и повезаност са појединим бечким узорима попут Адолфа Лоса.

Иако нису познати лични и професионални непосредни контакти Јосифа Најмана са Адолфом Лосом, евидентно је да је Најман био упознат са његовим делом. Чести боравци у Бечу, мимо формалног гимназијског и високошколског образовања, омогућавали су Најману да се упозна са Лосовим практичним и теоријским радом. Такође, сасвим је извесно да су актуелни стручни архитектонски часописи и литература, као и осталим његовим колегама, Најману били извор путем којег је пратио савремене токове и модерна градитељска достигнућа. До 1923. године, када је Најман био на крају студија архитектуре, Лос је пројектовао и публиковао неке од својих најзначајнијих радова, који ће утицати на развој модерне архитектуре. Приликом својих посета аустроугарској престоници, Најман је могао да има сазнања, па и да непосредно дође у додир са изграђеним Лосовим делима: палатом Голдман и Салач (енг. The Goldman & Salatsch) из 1910. на Михаелер плацу (нем. Michaelerplatz), једном од најважнијих грађевина бечке модерне архитектуре на којој је одбачен историцизам и украс бечке сецесије, као и са кућама Шој из 1910. и Штајнер из 1910-1912. године, које се убрајају међу прве модерне грађевине у историји архитектуре.<sup>1642</sup> Истовремено, то су биле и једне од првих Лосових кућа сазидане у армираном бетону, на којима је поступно развијао Раумплан. Имајући у виду да је Јосиф Најман немачки језик говорио једнако течно као и српски, могао је у оригиналу да чита Лосове радове, међу којима и „Орнамент и злочин“ из 1908, али и на француском, у издањима штампаним у Паризу 1913. и 1920. године.<sup>1643</sup> Одбацујући сваку врсту декорације и орнамента, Лос је

---

<sup>1642</sup> У време настанка ове виле већ је развио апстрактни идиом екстеријера – бели једноставни кубус без украса, који се јавља око осам година пре појаве интернационалног стила. К. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija...*, 93.

<sup>1643</sup> У Паризу се Лос упознао са архитектама и уметницима Мале Стеваном, Лирсаом (франц. André Lucrat), Ле Корбизјеом, Царом, Мондријаном (хол. Pieter (Piet) Mondriaan), а посетио је и Међународну изложбу декоративних уметности 1925. У Паризу, архитекте су у процесу стварања високог модернизма прихватиле Лосову кућу Штајнер као важан преседан а антиорнаментализам као једну од кључних нових архитектонских идеја. Као што је забележено у историји архитектуре, корен пуризма лежи у апстрактним класицистичким тенденцијама париске културе, верује се да је утицај Лоса био одлучујући у преради типолошког програма пуризма, с обзиром на то да је подстакао синтезу „типова објеката“ (typeobjects) савременог света. Такође, Лос је први поставио проблем који је Ле Корбизје решио кроз развој слободног плана. Р. Turnikiotis, *Navedeno delo*, 550-573; К. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija...*, 95; М. Traktenberg, I. Najman, *Navedeno delo*, 493; Д. Василски, *Navedeno delo*, 20, 24, 26.

заступајући став да лепота произлази из чисте функционалности одредио даљи развој модерне архитектуре. Рефлектујући се на стваралаштво већине савремено оријентисаних архитеката у српском градитељству тог периода, Лосове архитектонске поставке имале су утицаја и на формирање Најманових архитектонских ставова модернистичке оријентације, који ће чинити окосницу целокупног његовог опуса.

Контакт Најмана са Лосовим делом могао је сасвим природно да буде настављен у Паризу, у којем обојица бораве готово у истом периоду. Лос сели свој пројектни биро из Беча у француску престоницу 1923. и делује све до 1928. године. Најманов боравак у Паризу одвијао се у исто време, од краја 1923. до пролећа 1927. године. Скоро је немогуће не извести закључак да је Најман био у прилици да прати савремене токове на париској архитектонској сцени па тако и радове Лоса (кућа Тристана Царе (франц. Tristan Tzara) из 1926. и пројекат за кућу Жозефине Бејкер (енг. Josephine Baker) из 1928, као и Ле Корбизјеа (павиљон Новог духа на светској изложби 1925, пет тачака архитектуре објављене 1926) чији су утицаји на модерну архитектуру били пресудни.

У делу Јосифа Најмана утицај Лоса и његове архитектуре можемо да уочимо правосходно у тежњи ка једноставности, просторној организацији стамбених и стамбено-пословних објеката, у унутрашњој диспозицији административних здања и производних погона, као и употреби материјала завршне обраде. Попут Лосових кућа које су поштовале облик града утапајући се у већ постојеће урбано ткиво,<sup>1644</sup> и Најманове зграде су у већини интерполиране у постојећу урбану структуру. Најманове, као и Лосове архитектонске композиције, нису сложене, своде се углавном на једноставне геометријске волумене. Утицај Лоса у Најмановом делу можемо пратити и у ентеријерима, пре свега у употреби скупих и богатих материјала, првокласне израде.<sup>1645</sup> У Најмановом опусу мермер је имао посебно место, нарочито аранђеловачки венчац и мермер из Ропочева. Попут Лоса, и Јосиф Најман је у највећој мери био архитекта буржоазије: индустријалаца, банкара, трговаца, рентијера, дипломата... Истовремено Лосова „нема спољашњост“<sup>1646</sup> приметна је на многим Најмановим стамбеним и стамбено-пословним објектима. Према Лосу фасаде су јавни део куће, а унутрашњост је приватна страна објекта и одражава лични укус власника. Лос је јавност и приватност својих кућа држао одвојеним колико год је то било могуће. Уколико анализирамо Најманове стамбене објекте, укључујући и стамбене објекте у фабричким комплексима, мислећи пре свега на оне у комплексу Државне маркарнице, Лосова идеја је спроведена до краја. О томе нам нарочито говори вила за директора, чије глатке, једноставно обрађене фасаде са прозорима неједнаких димензија и неуједначеног распореда не указују на удобну и функционалну унутрашњост, што она по својој суштини јесте. У томе се могу наћи утицаји Лосових кућа Шој и Руфер (нем. Rufer) у Бечу.

Раумплан,<sup>1647</sup> односно план волумена, разматра редослед и величину појединачних унутрашњих простора у складу са њиховом функцијом. Лосови пројекти

<sup>1644</sup> Р. Turnikiotis, *Navedeno delo*, 554.

<sup>1645</sup> У Лосовим делима употреба скупљених материјала, нарочито мермера у Кертнер (Американ) бару (нем. Kärntner / American bar) из 1908, палати Голдман и Салач (1910), Централној штедионици (нем. Zentralsparkasse banke) из 1914.

<sup>1646</sup> Lj. Blagojević, *Itinerari: Moderna i Mediteran*, Beograd 2015, 162.

<sup>1647</sup> Адолф Лос никада није целовито дефинисао Раумплан као пројектантски метод или као просторни концепт, већ је знацима у својим текстовима, као и у конкретним решењима стамбених простора створио

се одвијају од унутрашњости ка споља, при чему је фасада секундарна у односу на решење унутрашњег простора. Кућа је окренута ка унутрашњости, прозор је ту да доноси светлост, док је поглед кроз прозор маргинализован. Спољашњи изглед објекта је производ унутрашњег простора, при чему су распоред и величина прозора одређени функцијом просторија.<sup>1648</sup> Имајући у виду да Лос користи различите нивое Раумплана како би остварио пажљиво кретање споља и изнутра обично је први план низак. Слично, Најман се у пројектовању улаза у стамбене објекте, углавном одређује за ниске, неприметне, асиметрично постављене портале, веома често у нивоу улице (Влајковићева бр. 20, Ресавска бр. 59, Гаврила Принципа бр. 23, Француска бр. 25, Борислава Пекића бр. 14).

Иако Најман није по узору на Лоса простор развијао тродимензионално, осим у појединим случајевима када је у питању било спајање функција у међусобно повезаним засебним трактовима (Обилићев венац бр. 5, Општинска штедионица) или када су биле у питању висине производних погона у индустријским објектима (Завод за израду новчаница, Државна маркарница) и шалтерских сала намењених јавности (Општинска штедионица, пројекти за филијале Народне банке у Битољу и Скопљу), унутрашњи простори његових стамбених објеката имају у више сегмената додирних тачака са Лосом. Попут старијег бечког колеге, Најман је несумњиво своје просторе обликовао од унутрашњости ка споља, решавајући примарно функцију простора, а потом и друге пројектантске захтеве. Уколико говоримо о коришћењу волумена и раздвајању намена унутар њега, за разлику од Лоса који је висине појединачних простора пројектовао у складу са њиховом улогом у целокупној композицији објекта,<sup>1649</sup> код Најмана је строга подела функција остварена у оквиру целине објекта: најниже етаже подрум/сутерен и највише таван/мансарда су заједничке просторије одређене за сервисне потребе док су етаже између њих намењене становању, али и у оквиру површине једне стамбене јединице: на јавно-репрезентативни-приватни део оријентисан ка улици и помоћне просторе ка залеђу парцеле/дворишту. Најманов простор као и Лосов има централну тачку којој гравитирају остали сегменти унутрашњости: планови/простори се преклапају један према другом и оријентишу ка централном простору.

Међутим, у организацији стамбеног простора, Најман се већином држао распореда београдског стана, који је несумњиво био организован око средишње собе,<sup>1650</sup>

---

просторну организацију – тродимензионални план волумена. Љ. Благојевић, *Раумплан у породичним кућама архитекта Милана Золоковића: интерпретација и реализација изворног концепта*, Архитектура и урбанизам 5, Београд 1998, 43.

<sup>1648</sup> Љ. Благојевић, *Moderna kuća u Beogradu (1920-1941)*..., 16, 17

<sup>1649</sup> Свака соба је засебно пројектована са висином која јој највише одговара, собе су биле мале запремине спојене кратким степеницама. Лос је овај систем започео са кућом Руфер у Бечу (1912) на којој су, за разлику од кућа које ће касније пројектовати, отвори постављени слободно пратећи распоред унутрашњих волумена. Раумплан достиже своју апотеозу у вили Молер (Moller) из 1928. и вили Мулер (Müller) из 1930. K. Frempton, *Moderna arhitektura kritička istorija*..., 93-94; Д. Василски, *Наведено дело*, 24.

<sup>1650</sup> Како наводи др Љиљана Благојевић један од тумача унутрашњег простора у породичним кућама и вилама у Београду између два светска рата најчешћи принцип организације стана у породичној кући у Београду заснивао се на формирању средишње собе, као језгра „живота куће“, односно „лосовски“ модел окретања куће ка сопственом средишту или попут „берлинске собе“ европског грађанског стана односно средишње пролазне собе. Љ. Благојевић, *Moderna kuća u Beogradu (1920-1941)*..., 38; В. Путник, *Прилог проучавању развојних токова међуратне стамбене архитектуре Београда*..., 155-156; В. Путник Прица,

као кључног комуникационог простора. Београдски стан је састављен из три целине. Прва представља јавни и репрезентативни простор у оквиру кога су улазни хол, салон и трпезарија, понекад радна соба и библиотека. Друга целина је приватни део стана са спаваћим собама и купатилом. Трећу чини сервисни део подељен у два сегмента: унутар стана су смештени кухиња, соба за послугу (млађи), тоалет и остава, док су изван стана, најчешће у подруму, спремишта за гориво, систем централног грејања, оставе, гаража, соба за домара, и на тавану соба за пеглање, вешернице, понекад стамбени простор за послугу.<sup>1651</sup> Исту хијерархијску поделу функција имао је и Лосов Раумплан.<sup>1652</sup> Дневна соба је у центру живота становника Лосових објеката. Средишња соба, то јест централна просторија у Најмановим становима јесте најчешће хол и предсобље, у појединим случајевима трпезарија. Њој теже, и у тој тачки се преклапају, с једне стране јавни и репрезентативни и приватни део стана и с друге сервисни део. Собу за послугу Најман је најчешће предвидео у оквиру стана уз кухињу. У неким пројектима, а по угледу на француска решења, поједине просторије за послугу (купатила и друго), или више соба за послугу, смешта на таван, заједно са другим сервисним просторијама попут вешерница и соба за пеглање. Најманови стамбени простори скоро без изузетка имају два улаза у стан: главни, репрезентативни и мањи помоћни за опслуживање сервисних просторија, којима се приступало из заједничког ходника и степенишне комуникације. Сви станови су имали савремену опрему попут електричних инсталација, водовода и канализације, централног или етажног грејања,<sup>1653</sup> санитарно опремљених купатила, тоалета и кухиња, што је све заједно доприносило репрезентативности, удобности и комфору живота у њима. И у том погледу његова пројектантска филозофија се приближава Лосовим поставкама, пре свега оној да кућа треба да служи његовом власнику.

У пројектовању и изградњи Најман је примењивао устаљене грађевинске начине израде прозора, врата и унутрашње опреме станова. За прозоре и врата коришћено је дрво, најчешће чамовина, или комбинација боровине на спољним крилима а чамовине на унутрашњим, док је храстовина због високе цене била ређе у употреби.<sup>1654</sup> На богатијим кућама и стамбеним зградама у употреби су биле дрвене ролетне, најчешће типа „еслингера“, као застори на прозорима. Поред еслингера на Најмановим зградама налазимо и металне жалужине. У обради подова, зидова и плафона владали су типизирани начини облагања. Подови у салонима, трпезаријама и спаваћим собама облагани су дрветом, и то у скромнијим становима од јеле или смрче, а у луксузнијим најчешће храстовим или буковим паркетом. Кухиње, купатила и ходници били су покривени керамичким плочицама или терацом.<sup>1655</sup> Гипсани радови су у собама и

---

*У лепом стану срећа станује: београдски ентеријери као вид јавних простора у међуратном периоду, Наслеђе XVIII, Београд 2017, 79-88.*

<sup>1651</sup> Р. Turnikiotis, *Navedeno delo*, 550-573; Љ. Благојевић, *Раумплан у породичним кућама архитекта Милана Злоковића: интерпретација и реализација изворног концепта...*, 46; Lj. Vladojević, *Moderna kuća u Beogradu (1920-1941)*..., 37.

<sup>1652</sup> Р. Turnikiotis, *Navedeno delo*, 563.

<sup>1653</sup> Изузетно ретко су имали грејање са каљевим пећима.

<sup>1654</sup> У индустријским објектима прозори су, нарочито на производним погонима, у већини били гвоздени. Дрвени прозори су се користили на административним просторима ових објеката.

<sup>1655</sup> О унутрашњој обради просторија највише нам говоре сачувани технички описи у архитектонским пројектима за изградњу стамбених објеката.

салонима украшавали ивице плафона и розете простор око лустера. Поједини објекти били су опремљени и лифтовима.<sup>1656</sup>

Током двадесетих година прошлог века београдски ентеријери су уређивани стилским намештајем. Међутим, са појавом модерне архитектуре крајем исте деценије долази до промена и у начину опремања станова и пословних простора. Све до краја четврте деценије прошлог века модеран намештај је равноправно коегзистирао са стилским намештајем и намештајем у националним стилевима.<sup>1657</sup> Крајем четврте деценије преовладали су намештај модерних линија и једнобојни зидови.<sup>1658</sup> Какав је намештај и уређење ентеријера било најпријемчивије Најмановој естетици видимо из начина опремања његовог стана и бироа у Влајковићевој бр. 20, који је публикован у часопису „Архитектура“. У оквиру серијала о становању и опремању станова, који је пратио делове из књиге „Становање“ Јоже Месара и Ива Спинчића објављене у Љубљани 1931. године, публиковани су савремени ентеријери словеначких и хрватских модерниста Ива Спинчића, Златка Нојмана, Марка Видаковића, архитектонског тима Фатура, Коса и Платнера, Јожа Месара, Хермана Хуса и других, којима је прикључен Најманов пример.<sup>1659</sup>

У стамбеним и пословним објектима подигнутим у периоду између 1930. и 1940. године посебна пажња посвећена је улазним вратима, холовима и степеништима, који добијају бољу обраду, често и луксузну.<sup>1660</sup> Због сведености модерне фасаде током четврте деценије улазна врата су неретко представљала њен главни мотив, или како је архитекта Маринковић истицао „украш фасаде“ који треба „обележити карактер и намену зграде“.<sup>1661</sup> Елегантном дизајнерском обрадом улазне партије власници и рентијери слали су поруку о квалитету и стандарду градње њихових објеката. Пажљиви одабир материјала требало је да квалитетом надомести једноставност модерних облика. Када су у питању улазна врата, најчешће су извођена у металним рамовима од алуминијума, белог метала типа *антикородал* (изглед сребра, због тешког одржавања није дуго био у употреби) или *антикоро* (изглед хрома са сјајном политуром, лак за одржавање) са великим стакленим пољима.<sup>1662</sup> Израђивали су их бравари на основу прецизног цртежа пројектанта или на основу готових нацрта које су архитекте бирале. Неретко композицију овако пројектованих улазних врата допуњавао је профилисани мермерни портал. Како наводе новија истраживања типологије врата у стамбеној

---

<sup>1656</sup> Кнез Михаилова бр. 47, Француска бр. 25, Краља Милутина бр. 6, Обилићев венац бр. 5, пројекат за Краља Алберта бр. 2, Општинска штедионица и други.

<sup>1657</sup> В. Поповић, *Primenjena umetnost i Beograd 1918-1941*, Београд 2011, 85.

<sup>1658</sup> Исто, 99.

<sup>1659</sup> *Iz knjige: Arch. Jože Mesar in arch. Ivo Spinčič „Stanovanje“, Ljubljana*, Архитектура 1, Љубљана 1932, 24-29; *Iz knjige: Arch. Jože Mesar in arch. Ivo Spinčič „Stanovanje“, Ljubljana*, Архитектура 3, Љубљана 1932, 86-96; Архитектура 4, Љубљана 1932, 125-128 (илустрације); Ing. arch. Fatur, *O notranji opremi*, Архитектура 5, Љубљана 1932, 154-160; Anonim, *Oprema stanovanj*, Архитектура 7, Љубљана 1932, 198-202; Ing. arch. D. Fatur, *Stanovalec – Stanovanje*, Архитектура 7, Љубљана 1932, 203-206; Архитектура 11-12, Љубљана 1932, 292-294 (илустрације); D. Damjanović, *Arhitekt Marko Vidaković i arhitektura Zagreba između dva svjetska rata*, Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 12, Београду 2016, 151; A. Di Battista, *Revija Arhitektura (1931-1934). Prelom s tradicijo...*, 192.

<sup>1660</sup> О. Минић, *Развој Београда и његова архитектура између два рата...*, 186; В. Путник, *Улазни портали и холови стамбених зграда у Београду (1918-1941)*, Наслеђе XVI, Београд 2015, 43-55.

<sup>1661</sup> Б. Маринковић, *Улазна врата у савременој архитектури...*, 90.

<sup>1662</sup> Исто.

архитектури Београда, Најманова улазна врата припадала су такозваном отвореном типу који је коришћен код рентијерских и репрезентативнијих објеката.<sup>1663</sup> Велике стаклене површине омогућавале су поглед у репрезентативно обрађен хол зграде, који готово да није изостао у Најмановим пројектима. Зидови улазног хола су такође добили своју ликовну обраду у мермеру, природном или вештачком, често двобојном до висине најчешће до 1,5 м, ређе у гипсаном малтеру. Оплати су често додавана уграђена огледала у гипсаним рамовима, као што је то случај у објектима у Браће Југовића бр. 5 и Господар Јевремовој бр. 35. Не ретко изнад мермерне оплате, зидови и плафони су добили једноставну гипсану декорацију попут оне у Господар Јевремовој бр. 35.

Једну од главних карактеристика својих објеката, репрезентативно изведена улазна врата, холове и ходнике, Најман је почео да развија од свог првог реализованог дела погонске зграде Завода за израду новчаница, преко низа каснијих остварења попут палате у Кнез Михаиловој бр. 47, Трговачке академије и Општинске штедионице, до стамбених зграда у Влајковићевој бр. 20, Господар Јевремовој бр. 35, Браће Југовића бр. 5 и Обилићевом венацу бр. 5. Употребљавао је два типа врата: први, јасног, геометријског правоугаоног облика применио је на већини објеката, док је други, лучно завршен у горњем делу, нешто ређе присутан (Кнез Михаилова бр. 47, Крунска бр. 31, Општинска штедионица). У одабиру материјализације доминирали су дрво и метал, од којих је овај други далеко чешће користио. Поједина улазна врата попут оних на Општинској штедионици своје место су нашли у савременим стручним публикацијама у којима су расправљане важне архитектонске теме, као што је то био „Уметнички преглед“.<sup>1664</sup>

Осим репрезентативних улазних врата и холова богато обрађених, поједини Најманови објекти су се издвајали по још једном елементу луксуза. Била је то гаража до које се долазило колским пролазом. Први стамбени објекат у оквиру кога пројектује простор за паркирање аутомобила јесте сопствена кућа у Влајковићевој улици а потом зграде у Крунској бр. 31, Ресавској бр. 59, Бањичких жртава бр. 20, Кнегиње Љубице бр. 12, Господар Јевремовој бр. 35, Краља Милутина бр. 6, Обилићев венац бр. 5, Светог Саве бр. 15.

О висини улагања Најманових инвеститора у пројекте, а потом материјале, конструкцију и унутрашњу опрему говоре и њихове предрачунске вредности. Међу стамбеним објектима највишу вредност има Најманова зграда у Влајковићевој бр. 20, коју са једнаких два милиона динара следе објекти у Гаврила Принципа бр. 23 и Краља Милутина бр. 6, а затим у Кнегиње Љубице бр. 12, Браће Југовић бр. 5, Француској бр. 25 и Васе Чарапића бр. 22. Палата Задужбине Николе Спасића у Кнез Михаиловој бр. 47, уколико се изузму фабрички комплекси, најскупљи је реализован Најманов пројекат. За разлику од стамбених, пројектованих да задовоље једну функцију, стамбено-пословни објекти су коштали значајно више, те се њихове предрачунске вредности крећу између милион и два милиона и триста хиљада динара.

Од погледа скривену функционалну унутрашњост Најманових објеката, компактних и затворених волумена, споља је репрезентовао фасадни омотач. Већ од

<sup>1663</sup> В. Путник, *Улазни портали и холови стамбених зграда у Београду (1918-1941)*..., 44.

<sup>1664</sup> Б. Маринковић, *Улазна врата у савременој архитектури*..., 90-91.



првог реализованог архитектонско-урбанистичког комплекса јасан је био пут којим ће се кретати обликовање и архитектонска поетика Најманових здања. За разлику од стамбених објеката Завода за израду новчаница, рађеним по узору на комплекс штампарије новчаница у Клермон Ферану на којима је употребио француски академизам, главном објекту дао је сву модерност од конструкције и употребе материјала до експресионистичке архитектонске композиције, како у целини тако и у детаљу. Пластичност и изражајност облика сврставају погонску зграду Завода међу најзначајније експресионистичке објекте модернистичке оријентације и међу прве објекте јавне намене реализоване у духу модерне архитектуре у националном градитељству. У прилог томе говоре чињенице да је градња једног од првих објеката експресионистичке архитектуре, зграде Првог дунавског паробродарског друштва (1923-26)<sup>1665</sup> архитекте Александра Попа, завршена само годину дана пре почетка радова на погонској згради Завода за израду новчаница (средина 1927). Истовремено са њима, као још једна не безначајна подударност, на српској градитељској сцени јављају се најранији примери модерне архитектуре и пројекти на којима се уводе методи европског рационалистичког покрета и функционалистичких принципа попут Злоковићеве сопствене породичне куће у Интернационалних бригада (1927), Којићевог пројекта Хируршко-уролошког павиљона (1926, почетак изградње 1927), Дубовијевог пројекта за кућу Драгољуба Гошића (1927).

С друге стране, комплекс Завода за израду новчаница покренуће и питање особеног и ауторског приступа архитектури индустријских објеката. Од реализације овог дела, неће то бити више само утилитарни објекти, једноставне, униформне архитектуре, пројектовани и грађени на мање више сличан начин. Осим испуњавања основних функционалних захтева за смештањем одређеног производног процеса, фасадама ових објеката биће посвећена пуна пажња. Аутори индустријских здања у међуратном периоду неретко су остварили јединствена и оригинална пројектантска решења (фабрика авионских мотора у Раковици, браварска радионица „Солид“, Термоелектрана „Снага и светлост“, Индустрија мотора у Раковици, Државна штампарија). Ипак, Јосиф Најман је био тај који је међу првима заузео овакав став, реализујући знатан, па чак можда и највећи број примера ауторске индустријске архитектуре у српском међуратном градитељству.

Анализа објеката индустријске намене из Најмановог опуса упућује на закључак да се он временом специјализовао за пројекте постројења графичке индустрије (штампарије, израда новчаница, хартија од вредности), али се успешно исказао и као пројектант фабрика производње папира и прецизне механике, као и структура намењених тешкој индустрији (топионица олова). Сваком од ових објеката је приступао појединачно, детаљно анализирајући функционалне услове (производне и административне) и захтеве технолошког процеса а потом адекватно одговарао спољашњим изгледом фабрике. Иако је умео да користи сличне конструктивне захвате, као што је то случај са конструкцијама погонске зграде Завода за израду новчаница и

---

<sup>1665</sup> Пројекат је настао 1923, док је градња реализована у периоду 1924-1926. М. Јанакоска-Грујић, *Београдски опус архитекте Стевана Тоболара* (1888-1943), Наслеђе VII, Београд 2006, 151-166; С. Михајлов и др, *Модерна Београда 1918-1941...*, 21.

Државне маркарнице, сваки од ових објеката има особено, модерно архитектонско решење. У томе је остао доследан до краја своје каријере. Оно што је заједничко овим функционалним, утилитарним објектима јесу кубичне форме, структурална распоређеност волумена, равни и плитки вишеводни кровови, линијски распоред прозорских отвора и глатке фасаде без декорације.

Француски академизам, стил који је одабрао за архитектуру стамбених објеката у оквиру Завода за израду новчаница, употребиће на неколико објеката које је пројектовао за уже градско језгро Београда. Један од њих јесте палата Задужбине Николе Спасића у Кнез Михаиловој улици, једна од највећих и у време подизања најскупљих градских палата. Француске мансарде и балкони, плитка и пуна пластика, изражена симетрија, складне пропорције, хармонички односи детаља и целине карактеристике су овог, али и још неколицине објеката које је Најман пројектовао у овом стилу у Крунској бр. 31, Баба Вишњиној бр. 49, адаптацији и доградњи куће у Крунској бр. 64, Бањичких жртава бр. 20, Сметаниној бр. 6. Архитектура наведених објеката на најсофистициранији начин јесте преносилац француских културних образаца у градитељство Београда.

У сопственој перцепцији француског академизма, Најман избегава преобилну употребу архитектонске пластике на фасадама. Тамо где се она јавља, попут фасада палата у Кнез Михаиловој бр. 47 и Баба Вишњиној бр. 49, примењена је изузетно промишљено и простудирано. Од изражене стилске академске матрице дела Најмановог опуса одскачу два стамбена објекта, изведена по већ усвојеном пројекту претходног аутора (палата Димитријевић на углу Краља Милана и Кнеза Милоша) или по дословном цитирању историјског узора (стамбена зграда Петра Милановића у улици Краља Милутина).

Колебање између два градитељска приступа, академизма и модернизма, односно експресионизма, јасно је назначено на пројекту комплекса Завода за израду новчаница. Дајући објектима различите намене другачија стилска обележја, Најман тек најављује своју модернистичку оријентацију, коју потврђује и наредним пројектом за Академију трговине. Иако се у компоновању маса и употреби кључних елемената архитектонске композиције јасно држао академских метода пројектовања, на хоризонтално пруженим фасадама очишћеним од сваког сувишног украса, у просторној организацији и опреми ентеријера, Најман је суштински прихватио модернистичка начела пројектовања. Могуће утицаје на структурално постављање композиције, проистекло из позиције објекта на углу улица, можемо тражити у Лосовој палати Голдман и Салач у Бечу из 1910. године. Осим основне композиције волумена са два неједнака крила повезана угаоним сегментом, карактеристике које би Најманов објекат могле да доведу у везу са Лосовим јесте мотив засеченог угла у којем је смештен високи, наглашени, монументални улаз, композиционо састављен из три дела са надсветлима, уједначен ритам отвора и истицање пете фасаде. Док Лосов објекат обележава и употреба скупоченог мермера у облагању најнижих зона фасаде, Најман сличан метод али у нешто скромнијој варијанти, сходно намени објекта, примењује у ентеријеру и репрезентативним просторима школе. Такође, и Лосов и Најманов објекат колико су у својој основној поставци маса традиционални толико су у фасадама, детаљима и финалној реализацији модерни.

Изградња Трговачке академије је почела у години када је модерна архитектура у српском градитељству себи крчила пут, добивши у члановима ГАМП-а и њиховим делима своје главне протагонисте. Јосиф Најман им се није придружио, али је са њима имао паралелан развојни пут о чему сведоче не само први његови реализовани објекти, већ нарочито пројекти настали током зреле стваралачке фазе.

Први у целини модерни објекат који је Јосиф Најман пројектовао јесте његова сопствена кућа/стамбена зграда у Влајковићевој бр. 20. Куће архитеката, као репрезенти личних поетика својих аутора, одувек су били најбољи показатељ чему су градитељи интимно тежили. Да ли су то и реализовали у свом опусу зависило је од низа фактора.<sup>1666</sup> У четвороспратно здање узидано у низ суседних објеката, Најман је сместио целокупну породицу и канцеларије свог пројектантског бироа. Глатке фасаде, оживљене низовима прозорских отвора уједначеног ритма, као и јак поткровни венац и рустично обрађена зона сутерена, посебност су ове али и фасада које ће Најман реализовати у наредним годинама (Ресавска бр. 59, Гаврила Принципа бр. 23). Узор за чврст а изузетно рустичан базис зграде у Влајковићевој бр. 20 изведен у грубо тесаном камену можемо потражити у пројекту за кућу Тристана Царе, који Адолф Лос осмишљава 1926. године. У то време Најман још увек живи и ради у Паризу и сигурно му је овај пројекат био познат. Уколико сагледавамо ове објекте у односу на Маневићеву поделу српског модернизма на рани (1928-1931), зрели (1931-1934) и касни (1934-1941), ова три Најманова дела обележила су крај фазе раног модернизма сублимирајући кључно обележје наведеног периода неупадљиву једноставност.

Касније, а посебно у стамбено-пословним објектима контраст најнижих у односу на горње етажне биће наглашен транспарентним површинама излога или различитом употребом материјала. Оно што је карактеристично без сумње за све Најманове објекте јесте наглашавање најниже партије као базе или темеља горњег корпуса. Средства којима то постиже су различита употреба материјала, различита обрада, структура и боја материјала, истицање појединих фасадних елемената типа плитког испуста у најнижим или ризалита у вишим партијама. Тако се у структурирању композиције Најманових фасада јавља неколико варијанти, које са једнаким успехом користи попут рустичног сокла наспрам равне фасаде, затим комбиновање излога локала и равне фасаде, као и полихромије материјала и равне фасаде. Вештом употребом материјала и складним пропорцијским односом површина и маса, стварао је веома ефектне ликовне изразе, засноване на контрасту светлости и сенки или полихромије делова. Суперпонирање волумена, однос пуног и празног, уједначен ритам отвора, одсуство архитектонске пластике, ортогонална подела фугама фасадних малтерисаних равни, уз остварене полихромне и ефекте светлости и сенке, главне су ликовне карактеристике Најманових дела зрелог и касног модернизма. Овим особеностима придружује се и промишљено појављивање балкона и њихов распоред у композицији фасадног платна. Тако на фасадама појединих објеката балкони чине једну бочну вертикалу (Браће Југовића бр. 5, Вука Караџића 7 и 7а, Поп Лукина бр. 2) или, у другом случају, две вертикале балкона

---

<sup>1666</sup> О овоме нам сведоче куће и Најманових колега попут Милана Злоковића, Бранислава Којића, Драгише Брашована, Мише Манојловића, Богдана Несторовића, Момира Корунковића, Александра Ђорђевића, Рајка Татића, Николе Несторовића, Јездимира Денића, Јована Илкића и других.

чине рам композиције на бочним деловима фасаде (Светог Саве бр. 15, Господар Јевремова бр. 35) односно рам средишњег ризалита (Француска бр. 35, Обилићев венац бр. 5). Морфолошки елементи модерне архитектуре попут јарбола за заставу, који се први пут појављује 1931. године на објекту у Крунској бр. 29 и кружни прозор, први пут употребљен 1932. у пројекту за пословни објекат у Краља Алберта бр. 2, јављају се тек у појединим случајевима, с тим што јарбол за заставу значајно чешће. Слично је и са кровном терасом, још једним обележјем модерне архитектуре, коју Најман пројектује у неколико објеката (Светог Саве бр. 15, Кнегиње Љубице бр. 12, Краља Милутина бр. 6, Вука Караџића 7 и 7а, децје обданиште у комплексу Државне маркарнице).

У појединим случајевима успешно је понављао или модификовао раније пројекте: на објекту у Доситејевој улици варирао је ранији пројекат зграде у Војводе Миленка, док је неизведени пројекат намењен стамбено-пословном објекту у Краља Александра, у нешто измењеном облику реализован на објекту у Браће Југовића. Особене варијанте веома сличних угаоних објеката представљају пројекти за Крунску бр. 29 и Кнегиње Љубице бр. 12, који је значајно разрађенији у масама, формама и употреби морфолошких елемената модерне архитектуре. Ово је једини Најманов објекат у којем је јарбол за заставу добио истакнуто место и посебну, профилисану пластичну обраду. За разлику од наведених, свакако најуспешнија варијација једног истог пројекта јесу два касномодернистичка објекта у улици Вука Караџића 7 и 7а, који представљају симетричне слике у огледалу, а блиска им је и стамбено-пословна вишеспратница у Добрице Ћосића бр. 2.

Јосиф Најман није градио у духу јеврејског а ни српског националног стила, као ни у духу њихове синтезе попут архитектке Самуила Сумбула, тако да је један од ретких српских градитеља који нема ниједно изведено дело профане или сакралне архитектуре реализовано у овом ликовном идиому. Иако је могуће кретање ка српско-византијском стилу најавило једно од његових првих учешћа на конкурсима, за фасаду Министарства финансија, након завршеног конкурса и свих околности које су се исплеле око њега, морфолошке особености националног стила нису заживеле у Најмановим пројектима. Овом стилском обрасцу само ће се још на кратко окренути у конкурсном раду за железничку станицу у Скопљу, али како нам извори који су забележили исход конкурса наводе, била је то потпуно модернизована варијанта стила. Уколико узмемо у обзир годину организовања конкурса 1930. сасвим је јасно зашто је Најман прибегао таквом обрасцу. Модернизам је тада у његовим пројектима био прихваћен као стабилна стилска оријентација. Међутим, поједини романтичарски елементи попут лучно завршеног трема појављиваће се у неким од првих пројеката попут виле за директора и виле за помоћника директора у Заводу за израду новчаница, као и пројекту филијале Народне банке у Скопљу.

Иако је већ на првим реализованим пројектима у домовини назначио прихватање савремених градитељских приступа, Најман никад није приступио најзначајнијем удружењу које је окупљало српске модернисте. Да је био њихов истомишљеник сведоче и чињенице да је заједно са члановима ГАМП-а, као и са архитектама из других југословенских центара, излагао на Првом салону архитектуре 1931. године, додуше први и једини пут. Након престанка рада групе, средином четврте деценије када је био актуелан конкурс за Државну маркарницу, оштри тонови због тога што је у финалу

Најману поверен посао долазили су управо од појединих бивших чланова ове групе а о томе је расправљано и у Клубу архитеката Београд, локалној секцији УЈИА, којем је и Најман формално припадао. Посвећен послу, Јосиф Најман није био активни делатник струковних организација како оних званичних, попут УЈИА, тако ни оних основаних личним иницијативама архитеката и уметника.

Нешто активнији однос показао је према публицистичком и теоријском раду. У љубљанском часопису „Архитектура“, посвећеном презентацији и промоцији модерне архитектуре на југословенском простору, Јосиф Најман је, као један од ретких архитеката, модерниста, са подручја Србије, уз чланове ГАМП-а публиковао своје радове. Ван овог респектабилног часописа, његово име налазимо само када је изнео свој став о конкурс за Државну штампарију. Другачији однос ка ангажовању у погледу струковних питања имао је тек након Другог светског рата, у потпуно новим околностима у погледу организације архитектонске струке.

Значај Јосифа Најмана у контексту југословенске архитектуре најбоље се сагледава кроз реализацију три велика фабричка комплекса, сва три подигнута у Београду: штампарију новчаница националне монете Краљевине СХС/Југославије (Завод за израду новчаница), штампарију хартија од вредности КЈ (Државна маркарница) и прву југословенску фабрику прецизне механике (фабрика „Телеоптик“). Сам избор Најмана за аутора фабричких постројења од изузетног државног значаја одредио му је место међу значајним југословенским архитектама. С друге стране, Најманов избор савременог конструкционог, функционалног и обликовног решења за архитектуру ових производних погона обезбедио му је место међу значајним југословенским и српским модернистима. Најман је специфичном типу објеката ауторским приступом архитектури дао посебан печат и оригиналност и по томе заузима засебно место у градитељству тог периода. Од првог реализованог Завода за израду новчаница где је модерна експресивна форма његовог фасадног плашта проистекла из конструктивног решења које је опет условила просторна организација и технолошки процес, преко монументалног израза касне модерне у Државној маркарници и најпрочишћенијег, поједностављеног безорнаментализма интернационалног стила донетог на фасадама фабрике „Телеоптик“, показују његову припадност не само српском модернистичком кругу, већ и контексту југословенске модерне архитектуре. Репрезентацији државне индустрије и привреде путем модерне архитектуре свакако би требало додати и југословенски павиљон настао за сајам у Пешти 1938. године.

Иако својим делом у већини везан за подручје Београда, контакте са колегама из Загреба, Љубљане, Сарајева, Скопља и других југословенских центара, Јосиф Најман је остваривао најчешће путем изложби, конкурса и часописа. Први професионални контакт био је заједнички наступ 1925. године у Паризу на Међународној изложби модерних примењених и индустријских уметности у оквиру националне селекције савремене архитектуре. У приказу до тада реализованих остварења, млади архитекта Најман, равноправно са колегама из Загреба међу којима су били и Драго Иблер, Виктор Ковачић, Хуго Ерлих, затим Владимир Девић и Душан Смиљанић из Сарајева, као и Иван Вурник и Отон Гребенц из Словеније, приказао је свој први рад настао за међународни конкурс за уређење Топчидерског парка и Кошутњака у Београду. Наредно заједничко наступање била је прва југословенска изложба савремене архитектуре 1931.

године, где поред срpsких излажу и архитекти из других градова Краљевине. Тако се Најманов рад нашао поред радова модерниста из Загреба и Љубљане Стјепана Планића, Марка Видаковића, Драге Иблера, Златка Нојмана, Хермана Хуса, тима Фатур-Кос-Платнер и других. Са архитектурама из Загреба и Љубљане, као и својим београдским колегама, Најман је делио простор и у часопису „Архитектура“, где је приказао своја реализована модернистичка дела. Простор који је недвосмислено био одређен за размену идеја и мишљења, као и добијање најбољег пројектантског решења, били су конкурси, у међуратном периоду организовани најчешће као општејугословенски. Јосиф Најман је учествовао на укупно три, од којих су два и реализована према његовим пројектима (Општинска штедионица и зложни завод и Државна маркарница) на којима су учествовали и хрватски архитекти Маријан Хаберле, Хинко Бауер, Драго Иблер, Марјан Ивацић и други. Међу њима, посебну пажњу привукло је окончање конкурса за Државну маркарницу где је награду добио загребачки пројектантски тим Хаберле и Бауер, међутим реализација је припала Најмановом пројекту. Из ових спорадичних посредних контаката Најмана са архитектурама из других југословенских средина и познавањем њихових реализованих дела, можемо да закључимо да је једнако као и са српским модернистима и са њима делио исте погледе на развој архитектуре. Прожимање идеја и непосредни контакти југословенских архитеката, па тако и Најмана са колегама из других југословенских република, биће распотрађеније након Другог светског рата.

Модерна архитектура у Београду

### Успех једног нашег архитекте

Академија уредила је конкурс за пројекат нове фабрике за израду новчанца у Топчедеру. Најман је добио прву награду. Архитектура је једна од најбољих наших модерних дела. Она је једна од оних која су се реализовала и која ће бити пример за будућа дела.



Поглед на ваздух на градњу на израду новчанца у Топчедеру.

У новембру прошле године Београд се вратио из нове прошлости, када је извршен велики пројекат. Он је био један од најбољих наших модерних дела. Он је једна од оних која су се реализовала и која ће бити пример за будућа дела.



Г. Јосиф Најман, архитекта.

Поздрав је са архитектуре. Овај пројекат је једна од најбољих наших модерних дела. Она је једна од оних која су се реализовала и која ће бити пример за будућа дела.



Зградина Николас Спеласки, пројекат од Николас Спеласки.



Једно крило фабрике за израду новчанца.



Панорама градње у Топчедеру, пројекат од Најмана, архитекте из Београда.



Група радника из Топчедера, снимљена при повратку са посла.

НИКОЛУ ПЕПОТУ ПО ВАЊАМА  
Уредница Радике Иванић (на десно) упућује Пепота на конкурс за пројекат нове фабрике за израду новчанца у Топчедеру. Са њим су учествовали и други архитекти из Београда и других градова Краљевине.

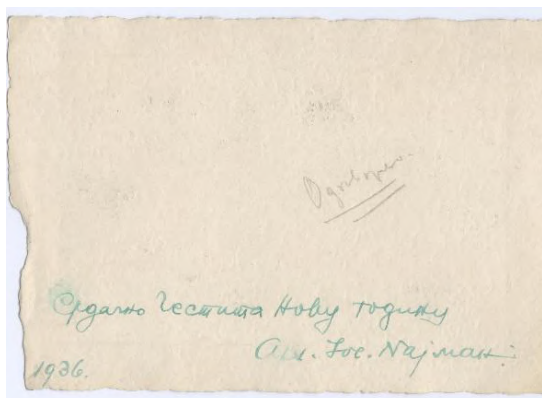
ЗА СТАРЕ МАТИ  
Деловодни одбор је одлучио да се изврши пројекат нове фабрике за израду новчанца у Топчедеру. Овај пројекат је једна од најбољих наших модерних дела. Она је једна од оних која су се реализовала и која ће бити пример за будућа дела.

Сл. 247 Интервју објављен у часопису „Недељне илустрације“, 3.8.1930, 4-5. (извор: НБ)

У послератном периоду, Најман се, захваљујући превасходно свом професионализму и посвећености послу, изузетно вешто прилагодио новом друштвеном уређењу и новопостављеној организацији архитектонске струке. Потекавши из сасвим другачијег грађанског миљеа, он је, сагласно својим менаџерским и организационим



вештинама које је развијао радом у бироу и на градилишту пре рата, задобио поверење нових власти, које су му повериле руководеће функције у градским административним структурама. Богато стечено пројектантско искуство омогућило му је да успешно одговори новим пројектантским изазовима попут рационализације стамбеног простора за минимум егзистенције, али и ширим планерским просторним визијама главног града. Нажалост, изузетно је кратко време провео на месту доцента Архитектонског факултета да би до пуног изражаја могле да дођу његове педагошке и менторске способности.



Сл. 248 и 249 Новогодишња честитка Јосифа Најмана за 1936. годину  
(извор: колекција Милоша Јуришића)

Посебну пажњу је посвећивао презентацији свог рада, учешћем на изложбама, иступима у штампи и стручним гласилима. Већ првим изласком на београдску архитектонску сцену на конкурс за уређење Топчидерског парка стекао је прилику да ни мање ни више него у француској престоници представи свој рад у оквиру селекције архитеката Краљевине СХС на Међународној изложби индустријских и декоративних уметности 1925. године. На почетку каријере, као млад архитекта са свега неколико реализованих пројеката, али изузетно значајних у тадашњој архитектонској продукцији, дао је свој први и за сада једини познати интервју новинару „Недељних илустрација“ у којем је представио радове који су без сумње одредили даљи ток његове каријере, а нарочито Завод за израду новчаница (сл. 247). Своје прво чисто модернистичко дело, сопствену кућу у Влајковићевој бр. 20, завршио је 1930. године, што је коинцидирало са покретањем првог домаћег часописа оријентисаног ка питањима модерне архитектуре. Делећи ставове са онима излаганим у часопису своје радове, које су на најбољи начин одговорили новим захтевима тренутне градитељске продукције, публиковао је у часопису „Архитектура“. Били су то Завод за израду новчаница и сопствена кућа у Влајковићевој бр. 20. Приказујући сопствени дом, заједно са изгледом ентеријера, несумњиво је да је хтео да покаже своју личну поетику и однос ка менама на професионалној сцени. На групним изложбама учествовао је још само једном, на поменутом Првом салону архитектуре. С друге стране, да су му били познати механизми маркетинга и самопрезентације показује и новогодишња честитка са приказом реализованих објеката насталих у његовом пројектном бироу, којом је својим сарадницима и пријатељима честитао Нову 1936. годину (сл. 248, 249). Оно што нам говори ова честитка јесте сам одабир приказаних објеката, несумњиво оних које је



Најман сматрао најзначајнијим од свих до тада реализованих, а до краја 1935. реализовао је две трећине целокупног опуса. Централно место на честитки добио је Завод за израду новчаница око којег су распоређени у горњој половини објекти у Крунској бр. 31, Баба Вишњиној бр. 49, Кнез Михаиловој бр. 47, Ресавској бр. 59. У доњем реду, непосредно испод Завода постављена је Академија трговине. Лево од ње су Влајковићева бр. 20 и Француска бр. 25, а десно Обилићев венац бр. 5, Гаврила Принципа бр. 23 и Војводе Миленка бр. 21. Афирмацији Најмановог дела, али и њега као архитекте, у великој мери је допринела дневна и периодична штампа која је пратила изградњу најзначајнијих објеката посебно оних са почетка каријере Завода за израду новчаница, Академије трговине, Задужбине Николе Спасића, а касније Општинске штедионице и појединих стамбених објеката као што су Влајковићева бр. 20, Краља Милутина бр. 6 и других.

Данас, о квалитету и вредности Најмановог дела, говори значајан број објеката који су постали неизоставни део националног културног наслеђа. Поједини од њих као што су Завод за израду новчаница и Трговачка академија, због својих неоспорних архитектонских и културно историјских вредности, уписани су у национални Регистар споменика културе. С друге стране, значајан број стамбених и стамбено-пословних објеката представља градивне елементе кључних, идентитетских вредности најзначајнијих просторно културно-историјских целина Београда и Србије: „Подручја кнез Михаилове улице“ (Кнез Михаилова бр. 47, Обилићев венац бр. 5, Вука Караџића 7 и 7а), „Историјског језгра Београда у Београду“ (Француска бр. 25, Доситејева бр. 7, Браће Југовића бр. 5, Господар Јевремова бр. 35, Кнегиње Љубице бр. 12, Општинска штедионица), „Топчидера“ (Завод за израду новчаница), „Косанчићевог венца“ (Добрице Ћосића бр. 2), „Професорске колоније“ (Руварчева бр. 15), „Подручја уз Улицу кнеза Милоша у Београду“ (Кнеза Милоша бр. 21-23, Војводе Миленка бр. 21). Не мали број објеката учествује у формирању урбаних простора чије су вредности препознате и у наредном периоду би требало да постану део утврђене културне баштине (Влајковићева бр. 20, Крунска бр. 31, Крунска бр. 29, Ресавска бр. 59, Гаврила Принципа бр. 23, Баба Вишњина бр. 49, Краља Милутина бр. 6, Бањичких жртва бр. 20, фабрика „Телеоптик“, Државна маркарница). Осим тога што заједно са непосредним окружењем представљају интегративне материјалне вредности амбијента, особености и карактеристике архитектуре Јосифа Најмана издвајају их као објекте од посебних вредности у укупном градитељском фонду простора у којем се налазе, као и архитектуре Београда тог времена.

Стваралачки опус Јосифа Најмана, плодног градитеља чија су реализована пројектантска решења обогатила пре свега урбани миље Београда, као и Скопља, Битоља и околине Лознице, у целини представља заокружено стваралаштво и особени уметнички израз. Настао у веома кратком периоду, за непуну деценију и по, броји шездесет један пројекат, колико је до данас познато, од којих је укупно тридесет осам реализовано. Ово стилски препознатљиво дело неодвојиво је од главних токова српског градитељства у периоду између два светска рата и у првим послератним годинама. Ауторско дело у културолошком, друштвеном и уметничком контексту међуратног, односно раног послератног периода, одсликава главне токове и промене у српској архитектури тог времена. Истовремено, квалитет и не мали број изведених објеката сврставају Најмана у водеће архитекте јеврејског порекла у Београду и Србији прве

половине XX века. Реализовани стамбени и стамбено-пословни објекти одређују Јосифа Најмана као једног од водећих носилаца француских утицаја у српској уметности и култури, са посебним тежиштем на естетици архитектуре академизма, а потом и у контексту појаве и прихватања модерне архитектуре у српском градитељству. Иако је био изван формалног покрета који је промовисао модерну архитектуру у Србији, са њеним главним протагонистима имао је истовремен и паралелан развојни пут, те се може закључити да је Јосиф Најман својим пројектантским радом једнако допринео прихватању и распрострањању модерне архитектуре. Колико је Најманова архитектура била под француским утицајем, толико су у његовом стваралаштву присутни и средњоевропски упливи, посебно у концепцијама просторних решења и затвореној форми композиције модернистички обликованих грађевина. У области индустријске архитектуре остварио је изузетна ауторска остварења по чему се издвојио у српском и југословенском градитељству.

## 6. КАТАЛОГ ДЕЛА

1. Споменик на француском војничком гробљу у Битољу, Северна Македонија око 1923-1927.  
реализовано  
намена: меморијална  
извор: сведочење Јулије Најман; К. Томовски, Б. Петковски, *Архитектурата и монументалната уметност во Скопје меѓу двете светски војни*, Скопје 2003, 86.
2. Меѓународни конкурс за израду генералног плана за уређење Топчидерског парка, Београд 1924.  
трећа награда  
извор: А. Ацовић, *Поводом конкурса за уређење Топчидерског парка*, Технички лист бр. 7, 10.4.1926, 89-99.
3. Споменик на француском војничком гробљу у Скопљу, Северна Македонија 1925.  
реализовано  
намена: меморијална  
извор: сведочење Јулије Најман; К. Томовски, Б. Петковски, *Архитектурата и монументалната уметност во Скопје меѓу двете светски војни*, Скопје 2003, 85-86.
4. Конкурс за фасаду Министарства финансија, Београд 1925.  
трећа награда  
извор: Аноним, Скица за нову зграду Министарства Финансија, Политика 16.10.1925, 7; Аноним, Фасада Министарства Финансија, Време 16.10.1925, 14; Аноним, Изложба скица за зграду мин. финансија, Правда 16.10.1925, 4; Б. Несторовић, А. Дероко и др, *Високошколска настава архитектуре у Србији 1846-1971*, М. Ракочевић (ур.), Београд 1996, 148.
5. Пројекат дома Српског лекарског друштва, Краљице Наталије бр. 1, Београд 1927.  
нереализовано  
намена: стамбено-пословна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 1-2-28
6. Завод за израду новчаница Народне банке Краљевине СХС/Југославије, Београд 1927-1929.  
реализовано  
намена: индустријска  
извор: АНБС, досијеа 236, 19; АЈ, 65-13; 65-616

7. Филијала Народне банке  
Краљевине СХС/Југославије у  
Осијеку, Хрватска  
1927.  
реконструкција; реализовано  
намена: пословна  
извор: АНБС, досије 236
8. Филијала Народне банке  
Краљевине СХС/Југославије у  
Сарајеву, Босна и Херцеговина  
1927.  
санација; реализовано  
намена: пословна  
извор: АНБС, досије 236
9. Филијала Народне банке  
Краљевине СХС/Југославије у  
Сплиту, Хрватска  
1927-1929.  
ситније преправке, одржавање;  
реализовано  
намена: пословна  
извор: АНБС, досије 236
10. Филијала Народне банке  
Краљевине СХС/Југославије у  
Загребу, Хрватска  
1927-1929.  
ситније преправке, одржавање;  
реализовано  
намена: пословна  
извор: АНБС, досије 236
11. Филијала Народне банке  
Краљевине СХС/Југославије у  
Панчеву  
1927-1929.  
ситније преправке, одржавање;  
реализовано  
намена: пословна  
извор: АНБС, досије 236
12. Кућа Народне банке Краљевине  
СХС/Југославије у  
Београду, Кнеза Милоша  
1927-1929.  
ситније преправке, одржавање;  
реализовано  
намена: пословна  
извор: АНБС, досије 236
13. Зграда породице Димитријевић  
Краља Милана бр. 32, Кнеза  
Милоша бр. 23-25, Београд  
1927-1928.  
адаптација пројекта  
реализовано  
намена: стамбено-пословна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-26-1927
14. Трговачка академија – Задужбина  
браће Николе и Васе Радојковића  
Цетињска бр. 5-7, Београд  
1928-1929.  
реализовано  
намена: образовна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 8-46-1928

15. Пројекат филијале Народне банке Краљевине СХС/Југославије у Скопљу, Северна Македонија 1929.  
нереализовано  
намена: пословна  
извор: АНБС, досије 236
16. Пројекат филијале Народне банке Краљевине СХС/Југославије у Битољу, Северна Македонија 1929.  
нереализовано  
намена: пословна  
извор: АНБС, досије 236
17. Задужбина Николе Спасића Кнез Михаилова бр. 47, Београд 1929-1930.  
реализовано  
намена: стамбено-пословна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 25-13-1923
18. Кућа Маријете И. Валанд Васе Пелагића бр. 24, Београд 1929.  
доградња  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 19-1-1926
19. Француско посланство Париска бр. 11, Београд 1929-1935.  
надзор над извођењем радова  
реализовано  
извор: Е. Вгеон, S. Sretenović, *Амбасада Француске у Београду*, Београд 2013, 58-62.
20. Зграда Јулије Најман Влајковићева бр. 20, Београд 1930.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-19-1930
21. Конкурс за израду планова нове железничке станице у Скопљу, Северна Македонија 1931.  
откуп  
извор: Ђ. Бошковић, *У одбрану једног стила*, Политика 3.5.1931, 12.
22. Зграда Јована Ненадовића Крунска бр. 29, Београд 1931.  
реализовано  
намена: стамбено-пословна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 43-41-1931
23. Зграда Јована Ненадовића Крунска бр. 31, Београд 1931-1932.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 17-3-1931
24. Вила Драгољуба Новаковића Крунска бр. 64, Београд 1932.  
преправке и дозијивање  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-41-1932  
срушена

25. Зграда Славка Сингера  
Ресавска бр. 59, Београд  
1932.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД, ф 2-52-1932
26. Зграда Божидара Пурића  
Гаврила Принципа бр. 23, Београд  
1932.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-47-1932
27. Пројекат за зграду Божидара  
Пурића  
Краља Алберта бр. 2, Београд  
1932.  
нереализовано  
намена: пословна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-47а-1932
28. Зграда Косаре Јовановић  
Баба Вишњина бр. 49, Београд  
1932-1933.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 24-23-1932
29. Вила Василија Јовановића  
Бањичких жртава бр. 20, Београд  
1932-1933.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 27-38-1932
30. Зграда Фрање Херцога  
Француска бр. 25, Београд  
1932-1933.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 27-52-1932
31. Кућа Ивана Веселова  
Цвијићева бр. 94, Београд  
1933.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 4-5-1933  
срушена
32. Зграда Анатолија Ивановића  
Обилићев венац бр. 5, Београд  
1933-1934.  
реализовано  
намена: стамбено-пословна-  
индустријска  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-1-1933;  
АЈ, 65-616-3233
33. Кућа Данице Петковић  
Делиградска бр. 21, Београд  
1934.  
преправке и дозиђивање  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 24-1-1933  
срушена
34. Зграда Ђуре Фа  
Борислава Пекића бр. 14, Београд  
1934.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-38-1934

35. Зграда Милоша Обрадовића  
Војводе Миленка бр. 21, Београд  
1934.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-17-1934
36. Кућа Клементине Клопфер  
Боже Јанковића бр. 12, Београд  
1934.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-31-1934  
срушена
37. Зграда Ивана Шварца  
Влајковићева бр. 16, Београд  
1935.  
доградња  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-47-1928
38. Кућа Аћима Марковића  
Јелене Њетковић бр. 3, Београд  
1935.  
доградња и преправка  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 11-19-1935
39. Општинска штедионица  
Зелени венац бр. 16, Београд  
у сарадњи са Живојином  
Живојиновићем  
1935-1936.  
реализовано  
намена: пословно-стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 7-26-1935
40. Топионица олова у Зајачи  
1936-1939.  
реализовано  
намена: индустријска  
извор: АЈ, 65-530; АЈ, 132-1
41. Државна маркарница  
Булевар војводе Мишића бр. 43,  
Београд  
у сарадњи са Видосавом  
Игњатијевић  
1936-1949.  
реализовано  
намена: индустријска  
извор: АЈ, 65-627; АЈ, 17-113;  
ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-4-1938; ИАБ,  
ОГБ, ТД ф 14-2-1948
42. Вила Николе Костића  
Сметанина бр. 6, Београд  
1937.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 9-2-1937
43. Зграда Рашеле Тајтацаковић  
Доситејева бр. 7, Београд  
1937.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-9-1937
44. Пројекат зграде Јакова Алкалаја  
Краља Александра бр. 40, Београд  
1937.  
нереализовано  
намена: стамбено-пословна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-2-1937



45. Зграда Исидора Данона  
Браће Југовића бр. 5, Београд  
1937.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 5-9-1937
46. Зграда Јосифа и Матилде  
Мандиловић  
Вука Караџића бр. 7, Београд  
1937-1938.  
реализовано  
намена: стамбено-пословна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 22-74-1937
47. Фабрика хартије и лепенке  
Анатолија Ивановића, Умка  
1937-1939.  
реализовано  
намена: индустријска  
извор: АЈ, 65-524-3904; АЈ, 17-59  
срушена
48. Зграда Морица и Матилде Леви  
Вука Караџића бр. 7а, Београд  
1938.  
реализовано  
намена: стамбено-пословна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 23-31-37
49. Зграда Алберта Алтарца  
Васе Чарапића бр. 22, Београд  
1938.  
реализовано  
намена: стамбено-пословна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-15-1938  
срушена
50. Југословенски павиљон на сајму у  
Будимпешти, Мађарска  
1938.  
реализовано  
привремени објекат, уклоњен  
намена: пословна  
извор: АЈ, 65-283-864.
51. Зграда Јакова Алкалаја  
Добрице Ћосића бр. 2, Београд  
1938.  
реализовано  
намена: стамбено-пословна  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 2-15-1938
52. Зграда Јосифа Петровића  
Максима Горког бр. 87, Београд  
1938.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 16-17-1938  
срушена
53. Кућа Илије Станисављевића  
Кнегиње Зорке бр. 67, Београд  
1938.  
доградња  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 3-32-1927
54. Зграда Стевана Нешића  
Светог Саве бр. 15, Београд  
1938.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 6-2-1938  
срушена

55. Зграда Миодрага Стојадиновића  
Господар Јевремова бр. 35,  
Београд  
1938-1939.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ОН 24.08.1938; Д. Б. Ст.  
Павловић, *Господар Јевремова*  
*улица*, Београд 2003, 94.
56. Зграда Василија Јовановића  
Кнегиње Љубице бр. 12, Београд  
1938-1939.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 11-12-1938
57. Фабрика „Телеоптик“  
Цара Душана бр. 139, Земун  
1938-1939.  
реализовано  
намена: индустријска  
извор: АЈ, 65-1197; Грађевинска  
архива Општине Земун 630/38
58. Зграда Симке Петровић  
Авде Карабеговића бр. 3, Београд  
1939.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-269-  
1939
59. Зграда Александра Богојевића  
Руварчева бр. 15, Београд  
1939.  
адаптација пројекта  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 13-4-1938
60. Зграда Фране и Елзе Бончина  
Молерова бр. 86 и Хаци Ђерина  
бр. 3, Београд  
1939.  
надogradња и доградња  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 19-12-1931
61. Зграда Петра Милановића  
Краља Милутина бр. 6, Београд  
1939-1940.  
реализовано  
намена: стамбена  
извор: ИАБ, ОГБ, ТД ф 17-3-1939

## 7. СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

AJ - Архив Југославије  
АНБС – Архив Народне банке Србије  
АС - Архив Србије  
БОН - Београдске општинске новине  
Г(М)ГБ – Годишњак (Музеја) града Београда  
ГАМП – Група архитеката модерног правца  
ГУП – Генерални урбанистички план  
DANS – Друштво архитеката Новог Сада  
ДАРСМ - Државен архив на Република Северна Македонија  
ДИТ/ДИТ - Друштво инжењера и техничара  
ДКС – Друштво конзерватора Србије  
ДФЈ - Демократска Федеративна Југославија  
ЗЗСКГБ – Завод за заштиту споменика културе града Београда  
ЗЛУМС – Зборник Матице српске за ликовне уметности  
ЗУНД - Земаљска управа народних добара  
ИАБ - Историјски архив Београда  
ИБ - Информбиро  
ИНО - Извршни народни одбор  
ИНОО - Извршни народноослободилачки одбор  
ИОНО - Извршни одбор Народног одбора  
ЈИМ/ЈИМ– Јеврејски историјски музеј  
ЈКП – Јавно комунално предузеће  
ЈНОФ - Југословенски Народноослободилачки фронт  
КЈ – Краљевина Југославија  
МГБ - Музеј града Београда  
МНТ – Музеј науке и технике  
МПС - Министарство просвете Србије  
МПУ – Музеј примењених уметности  
НБ – Народна библиотека  
НОВЈ - Народноослободилачка Војска Југославије  
НОП - Народноослободилачки покрет  
НРС - Народна Република Србија  
ОГБ - Општина града Београда  
ОЗНА - Одељење за заштиту народа  
ОН – Општинске новине  
ОСП - Одељење Специјалне полиције  
САНУ - Српска академија наука и уметности

СКГ - Српски књижевни гласник  
СР - Социјалистичка република  
СССР - Савез Социјалистичких Совјетских Република  
СХС – Срба, Хрвата и Словенаца  
ТД - Техничка документација  
УЈИА - Удружење југословенских инжењера и архитеката  
ФНРЈ - Федеративна Народна Република Југославија  
СИАМ- Congres Internationaux d'Architecture Moderne

## 8. ИЗВОРИ

АРХИВСКА, МУЗЕЈСКА И ГРАЂА УСТАНОВА КУЛТУРЕ, ЈАВНИХ ПРЕДУЗЕЋА И ОПШТИНСКИХ АДМИНИСТРАЦИЈА:

### 1. Архив Југославије (АЈ):

Фонд 17 – Министарство индустрије ФНРЈ (1944-1948)

Фонд 62 – Министарство грађевина Краљевине Југославије

Фонд 63 – Министарство правде Краљевине Југославије

Фонд 65 – Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије

Фонд 66 – Министарство просвете Краљевине Југославије

Фонд 100 – Масонске ложе у Југославији

Фонд 132 – Генерална дирекција рудника и топионица обојених метала Министарства рударства ФНРЈ

Фонд 388 – Посланство Краљевине Југославије у Француској - Париз

### 2. Историјски архив Београд (ИАБ):

Фонд Прва београдска гимназија

Фонд Београдска реалка

Картотека житеља Града Београда

Фонд Општине града Београда (ОГБ)

- Техничка документација (ТД)

- Персонални одсек

- Одељење Специјалне полиције (ОСП)

- Организациона јединица Управа за пројектовање

Збирка пројектне документације 1909-1960, збирка број 2770

### 3. Архив Србије (АС)

Фонд Министарства просвете (МПС) – Крф (Г1)

Фонд Министарства просвете (МПС) у избеглиштву – Српска гимназија у Волосу

Фонд Архитектонски факултет Универзитета у Београду (Г-211)

Фонд Министарства грађевина НРС (Г/106)

Збирка планова, скица и уметничких слика (ПС)

### 4. Архив Народне банке Србије

Завод за израду новчаница (236, 237, 238, 19, 6)

Филијала у Скопљу (239)

Филијала у Битољу (241)

5. Државен архив на Република Северна Македонија (ДАРСМ)  
Одделение Скопје

- Градско поглаварство општине Скопје
- Техничка дирекција

Одделение Битола

- Градско поглаварство на град Битола
- Збирка Брака Манаки

6. Архив Француске националне банке (Banque de France)  
Secrétariat Général. Direction du personnel. Dossier Najman Joseph.

7. Завод за заштиту споменика културе града Београда (ЗЗСКГБ)  
Збирка досијеа непокретних културних добара  
Индустријско наслеђе Београда, теренска истраживања 2009. и 2010. (руководилац истраживања С. Михајлов)

8. Јеврејски историјски музеј (ЈИМ)  
Синагогалне матичне књиге венчаних  
Синагогалне матичне књиге рођених  
Синагогалне матичне књиге умрлих  
Dr. David Tajtacak, Beogradski-srpski Jevreji i njihova zanimanja do II svetskog rata, datovano april 1971, Legat D. Tajtacak, sign. 6175.

9. Музеј града Београда (МГБ)  
Збирка фотографија

10. Музеј науке и технике (МНТ)

11. Градска општина Земун  
Грађевинско-техничка архива

12. ЈКП „Погребне услуге“, Београд

#### СВЕДОЧАНСТВА:

1. Писмено сведочење супруге Јулије Најман, недатирано, настало пре 1989. године.
2. Разговор са Драгољубом Најманом. Телефонски разговор је водио архитекта Милан Миловановић 31. октобра 1993. године.

3. Разговор са Драгољубом Најманом. Разговор је водила ауторка рада 15. марта 2005. године у породичном стану Најманових у Узун Мирковој бр. 5 у Београду.

#### ПРИВАТНЕ КОЛЕКЦИЈЕ ФОТОГРАФИЈА И ДОКУМЕНАТА:

1. Приватна колекција Милоша Јуришића

#### ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

<http://politikin-zabavnik.co.rs/pz/content/beograd-koga-vise-nema?page=4006>  
<https://www.instagram.com/>  
<https://www.pinterest.com/>  
<https://www.facebook.com/beograd.nekad.sad/>  
<https://www.skyscrapercity.com/>  
<https://www.facebook.com/udruzenjedistrikt6/>  
<https://www.facebook.com/belgradebuildings/posts/>  
<http://elmundosefarad.wikidot.com/>  
<https://www.haoss.org/t182p60-slike-beograda-sad-i-nekad>  
<https://www.geni.com/>  
<https://www.academia.edu/>  
<https://www.geni.com/people/Josef-Neumann/6000000024885828323?through=6000000022308179694>  
<https://www.geni.com/people/Marie-Neumann/6000000022308179694?through=6000000022308543143>  
<https://www.geni.com/people/Julie-Tiller/6000000020347246583>  
<https://www.geni.com/people/Hermine-Chat/6000000013450019362>  
<https://www.geni.com/people/Therese-Toffler/6000000022308509362>  
<https://www.geni.com/people/Fanny-Neumann/6000000022308224649>  
<https://www.geni.com/people/Sidonie-Sidi-Mauthner/6000000022308310569>  
<https://www.geni.com/people/Franz-Neumann/6000000022308249534>  
<https://www.geni.com/people/Ing-Miklos-Neuhut/6000000022766485649>  
<https://www.geni.com/people/Elisabeth-Elsa-Cohner-Neuhut/6000000023369582062?through=6000000022766485649>  
<https://www.geni.com/people/Ing-Miklos-Neuhut/6000000022766485649?through=6000000023369582062#/tab/timeline>  
[https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=102226](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=102226)  
<http://gmic.co.uk/topic/62106-serbian-and-yugoslav-diplomatic-consular-uniforms/>  
[https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=102289](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=102289)  
[http://www.france-phaleristique.com/croix\\_guerre\\_1914-1918.htm](http://www.france-phaleristique.com/croix_guerre_1914-1918.htm)



[https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89cole\\_nationale\\_sup%C3%A9rieure\\_des\\_Beaux-Arts#/media/File:Palais\\_des\\_etudes\\_ensba\\_paris\\_003.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89cole_nationale_sup%C3%A9rieure_des_Beaux-Arts#/media/File:Palais_des_etudes_ensba_paris_003.jpg)  
<http://elkundosefarad.wikidot.com/secanja-na-zarobljenicki-logor>  
[https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=506344](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=506344)  
[https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=193261](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=193261)  
[https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=785862](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=785862)  
[https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show\\_document.php?id=77963](https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/show_document.php?id=77963)  
<https://www.citeco.fr/node/44605>  
[https://www.nbs.rs/internet/latinica/10/10\\_8/10\\_8\\_2.html](https://www.nbs.rs/internet/latinica/10/10_8/10_8_2.html)  
[https://www.casopisbankarstvo.rs/Portals/0/Casopis/2009/1\\_2/B01-02-2009-Proslost.pdf](https://www.casopisbankarstvo.rs/Portals/0/Casopis/2009/1_2/B01-02-2009-Proslost.pdf)  
<http://www.doriapamphilj.it/roma/>  
[https://it.wikipedia.org/wiki/Palazzo\\_Doria-Pamphili](https://it.wikipedia.org/wiki/Palazzo_Doria-Pamphili)  
<http://www.fpu.bg.ac.rs/fakultet/Istorijat/Nastavnici/RadetaStankovic/index.html>  
<http://www.institutims.rs/index.html>  
<https://zbl.lzmk.hr/?p=847>  
<http://www.politika.rs/scc/clanak/356983/Rehabilitovan-najveci-srpski-izdavacc>  
<http://www.audioifotoarhiv.com/Promocije/Anatolije-Ivanovic.html>  
<https://agorha.inha.fr/inhaprod/ark:/54721/00284157>

## 9. ЛИТЕРАТУРА

1. Бугарски, Ђ., Хајдуковић, П. (ур.) *Вођа по Београду с планом Београда*, Београд 1896.
2. Delaire, E. 1793-1907. *Les Architectes élèves de L'École des Beaux Arts*, Paris 1907.
3. Адресна књига Београда 1912, Београд 1912.
4. Стојановић, С. *Илустровани преглед Београдских трговина и новчаних завода*, Београд 1914.
5. *Уредба о школовању и васпитању српске школске омладине у Француској*, Службене новине 130, 31.10.1917, 1-4.
6. *Закон о Народној банци Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, Службене новине 22, 31.1.1920, 1-3.
7. *Уредба о одржавању и уређивању наших војничких гробаља и гробова у домовини и на страни*, Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 3, Beograd 1920, 2.
8. *Закон о уређењу наших војничких гробаља и гробова у отаџбини и на страни, као и гробаља изгинулих војника и морнара, ратних заробљеника и интернираних лица, држављана: Немачке, Аустрије, Угарске и Бугарске, сахрањени на нашој државној територији*, Службене новине 87, 22.4.1922, 4-7.
9. *Цео Београд: адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, Београд 1922.
10. Аноним, *Битољске свечаности, Маршал Депере у местима победе*, Време 15.9.1923, 3.
11. Лазаревић, М., Пет. *Пробој солунског фронта и одликовање Битоља*, Политика 15.9.1923, 1.
12. Аноним, *Битољске свечаности. На Битољским гробовима*, Време 16.9.1923, 3.
13. Аноним, *Изложба скица за нову палату Министарства Финансија*, Политика 31.8.1924, 8.
14. Аноним, *Резултати стечаја за израду скица за палату Министарства Финансија у Београду*, Технички лист 18, 15.9.1924, 230.
15. Аноним, *Резултати стечаја за израду скица за палату Министарства Финансија у Београду*, Технички лист 19, 1.10.1924, 248.
16. Аноним, *Из Секције Београд У.Ј.И. и А. – Извештај са месних скупова у месецу септембру*, Технички лист 20, 15.10.1924, 264.
17. Суворин, А. (ур.) *Цео Београд престоница. Адресно-информациона књига за Београд, Земун и Панчево*, Београд 1924.
18. Аноним, *Вести из Секције Београд УЈИА – Закључак по питању резултата конкурса за зграду Министарства финансија у Београду*, Технички лист 4, 15.2.1925, 63-64.
19. Аноним, *Израда планова за нову палату Министарства финансија*, Политика 16.4.1925, 7.

20. Аноним, *Одлука инжењера и архитеката поводом конкурса за фасаду палате Министарства Финансија*, Политика 25.4.1925, 6.
21. Аноним, *Палата Министарства Финансија*, Време 1.6.1925, 5.
22. Аноним, *Нова зграда Министарства Финансија*, Политика 1.6.1925, 4.
23. Аноним, *Резултати конкурса за израду генералног плана за уређење Државног парка у Топчидеру и Кошутњаку*, Технички лист 17, 1.9.1925, 262.
24. Аноним, *Скица за нову зграду Министарства Финансија*, Политика 16.10.1925, 7.
25. Аноним, *Фасада Министарства Финансија*, Време 16.10.1925, 14.
26. Аноним, *Изложба скица за зграду мин. финансија*, Правда 16.10.1925, 4.
27. Аноним, *Нова зграда Минисарства Финансија биће једна од највећих кућа у Београду*, Политика 28.10.1925, 17.
28. Аноним, *Рад секције УЈИА у месецу априлу 1925*, Технички лист 23, 1.12.1925, 358-359.
29. *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes: Section Serbe - Croate-Slovène*; Paris 1925.
30. Ацовић, А. *О уређењу јавних паркова (Поводом свршеног конкурса за уређење Топчидерског парка)*, Технички лист 2, 25.1.1926, 17-21.
31. Аноним, *Потписан је правилник за извођење генералног плана Београда*, Време 2.3.1926, 4.
32. Ацовић, А. *Поводом конкурса за уређење Топчидерског парка*, Технички лист 7, 10.4.1926, 89-99.
33. Аноним, *Београдске слике. Нова палата Министарства Финансија*, Политика 24.11.1926, 8.
34. *48. Годишња Скупштина Српског Лекарског Друштва одржана 18. Септ. 1926. Године у Београду у дворани Очне клинике у Видинској улици*, Srp Arh Celok Lek 1926; XXVIII (12), 705.
35. Шланг, И. *Јевреји у Београду*, Београд 1926. (репринт, фототипско издање, Нови Сад 2006).
36. Аноним, *У Топчидеру ће се подићи, на месту где је била артилеријска касарна, велика ковница нашег металног новца*, Време 12.3.1927, 5.
37. *Popis članova Udruženja Jugoslovenskih inženjera i arhitekata početkom god. 1927*, Технички лист 10, 31.5.1927, prilog, II.
38. Аноним, *Освећење темеља фабрике за израду новчаница Народне банке*, Политика 21.9.1927, 9.
39. Аноним, *Откривање спомен-плоче службеницима Народне банке*, Време 21.9.1927, 5.
40. Аноним, *Данашње свечаности Народне банке*, Правда 21.9.1927, 2.
41. Аноним, *Јуче је откривена спомен плоча службеницима Народне банке који су пали у ратовима и положен камен темељац штампарији за израду новчаница, која се подиже у Топчидеру*, Време 22.9.1927, 7.

42. Аноним, *Велике свечаности Народне банке*, Правда 22.9.1927, 3-4.
43. Аноним, *Државни технички испит*, Политика 6.10.1927, 4.
44. *Грађевински потсетник „Моја кућа“*, Београд 1927.
45. Томић-Милосављевић, Д. *О изграђивању Београда*, у: Београд у прошлости и садашњости, Београд 1927, 108-125.
46. Аноним, *Подизање нове палате задужбине покојног Николе Спасића у Кнез Михаиловој улици*, Време 20.1.1929, 2.
47. Аноним, *У прве пролетње дане почеће грађење огромне палате задужбине Николе Спасића у Кнез Михаиловој улици*, Време 31.1.1929, 7.
48. Аноним, *Нова палата Трговачке академије, задужбина браће Радојковић*, Време 11.4.1929, 7.
49. Аноним, *Нови Београд* Време 13.4.1929, 9.
50. Ђ., *Статистика нових грађевина за последњих десет година*, Време 14.4.1929, 9.
51. Р., Т. *Подизање фабрике новчаница Народне банке. Где ће се штампати наше националне новчанице...*, Правда 12.5.1929, 3.
52. Аноним, *Јуче су ударени темељи задужбини Николе Спасића, која има да служи привредним циљевима*, Време 1.7.1929, 4.
53. *Списак одобрених планова у месецу Јуну 1929. године у Грађевинском одбору*, ОН 15.7.1929.
54. Аноним, *Београд на прелому...*, ОН 1.8.1929.
55. Зађина, В. *Наредба техничком особљу Општине Београдске*, ОН 1.8.1929, 35.
56. Аноним, *Палата Француског посланства*, Време 18.8.1929, 9.
57. Аноним, *Нова зграда Трговачке академије*, Политика 23.8.1929, 8.
58. Аноним, *Фабрика за израду новчаница у Топчидеру*, Политика 21.9.1929, 7.
59. Аноним, *Освећење Академије трговине*, Политика 23.9.1929, 5.
60. Глумац, Р. *Оснивање и задатак Београдске Општинске Штедионице*, ОН 1.10.1929, 568-570.
61. *Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја*, Службене новине 232, 4.10.1929, 1-2.
62. *Телефонски именик Београд, Нови Сад, Сарајево, Скопље 1929*, Београд 1929.
63. Аноним, *Свечано отварање Завода за израду новчаница у Топчидеру*, Време 4.1.1930, 1.
64. Аноним, *Освећење Завода за израду новчаница у Топчидеру*, Време 13.1.1930, 4.
65. Аноним, *Освећење Завода за израду новчаница*, Политика 24.1.1930, 4.
66. Аноним, *Како изгледа завод у коме се штампашу милиони нових динара*, Време 25.1.1930, 3.
67. Н., Д. *Освећење завода за израду новчаница*, Политика 25.1.1930, 4.
68. Аноним, *Освећење Завода за израду новчаница у Топчидеру*, Време 27.1.1930, 1.
69. Аноним, *Освећење Завода за израду новчаница Народне банке*, Политика 27.1.1930, 5.

70. Аноним, *Завод за израду новчаница Народне банке*, Политика 1.2.1930, 9.
71. Општина града Београда. *Позив*, Службене новине 17.3.1930, 1.
72. Аноним, *Палата намењена подизању наше привреде*, Политика 3.7.1930, 9.
73. *Списак одобрених планова зидања од 11. Марта до 28. Маја 1930. год.*, ОН 15.7.1930.
74. Аноним, *Велике задаће и дела задужбине Николе Спасића: све за националну привреду*, Правда, 18.7.1930, 4.
75. Аноним, *Успех једног нашег архитекте*, Недељне илустрације 3.8.1930, 4-5.
76. Аноним, *Нова зграда Француског посланства*, Политика 13.8.1930, 7.
77. Аноним, *Задужбина Николе Спасића притећи ће ове године у помоћ нашој привреди*, Политика 1.1.1931, 9.
78. Бошковић, Ђ. *Изложба југословенске савремене архитектуре*, Време 28.2.1931, 5.
79. Аноним, *Изложба југословенске савремене архитектуре у Београду*, Време 19.2.1931, 7.
80. Бошковић, Ђ. *У одбрану једног стила*, Политика 3.5.1931, 12.
81. *Građevinski zakon od 7. juna 1931*, Технички лист 11, 15.6.1931, 160-176.
82. Senjanović, P. *Novi građevinski zakon*, Технички лист 11, 15.6.1931, 157-159.
83. Аноним, *Освећење темеља Народне банке у Скопљу*, Политика 4.7.1931, 7.
84. Аноним, *Зграда филијале народне банке у Битољу*, Политика 4.8.1931, 6.
85. Dobrović, N. *U odbrani savremenog graditeljstva*, Arhitektura 2, Ljubljana 1931, 33-36.
86. *Изложба југословенске савремене архитектуре*. Београд: Павиљон „Цвијете Зузорић“ од 18. до 26. фебруара 1931, Београд 1931.
87. Поповић, Б. *Изложба немачке савремене уметности*, СКГ XXXIII, Београд 1931, 53-62.
88. *Споменица Николе Спасића*, Издање Задужбине Николе Спасић, Београд 1931.
89. *Telefonski imenik 1931. Beograd, Zetun, Pančevo*, Beograd 1931.
90. *Списак одобрених планова за месец април 1932. год.*, ОН 19.5.1932.
91. *Списак одобрених планова за месец мај 1932. год.*, ОН 9.6.1932.
92. *Списак издатих грађевинских дозвола у првој половини месеца августа 1932. године*, ОН 18.8.1932.
93. *Списак издатих грађевинских дозвола у другој половини месеца августа 1932. године*, ОН 8.9.1932.
94. *Списак издатих грађевинских дозвола у првој половини месеца септембра 1932. године*, ОН 6.10.1932.
95. Дубови, Ј. *Стремљења београдске архитектуре*, БОН 12, Београд 1932, 778-780.
96. Zloković, M. *Stara i nova shvatanja*, Arhitektura 5, Ljubljana 1932, 143-145.
97. Којић, В. *Stremljenja moderne arhitekture*, Arhitektura 8, Ljubljana 1932, 218-219.
98. Којић, Б. *Историјски преглед архитектуре Београда*, БОН 12, Београд 1932, 804-805.
99. *Iz knjige: Arch. Jože Mesar in arch. Ivo Spinčič „Stanovanje“*, Ljubljana, Arhitektura 1, Ljubljana 1932, 24-29.

100. *Iz knjige: Arch. Jože Mesar in arch. Ivo Spinčič „Stanovanje“, Ljubljana, Arhitektura 3, Ljubljana 1932, 86-96.*
101. *(ilustracije), Arhitektura 4, Ljubljana 1932, 125-128.*
102. Ing. arch. Fatur, *O notranji opremi*, Arhitektura 5, Ljubljana 1932, 154-160.
103. Maksimović, B. *Problemi urbanizma*, Arhitektura 6, Ljubljana 1932, 169-170.
104. Maksimović, B. *Težnje savremene arhitekture*, Arhitektura 7, Ljubljana 1932, 189-193.
105. Anonim, *Oprema stanovanj*, Arhitektura 7, Ljubljana 1932, 198-202.
106. Ing. arch. D. Fatur, *Stanovalec – Stanovanje*, Arhitektura 7, Ljubljana 1932, 203-206.
107. *(ilustracije), Arhitektura 11-12, Ljubljana 1932, 292-294.*
108. Максимовић, Б. *О спољашњој архитектури Београда*, БОН 12, Београд 1932, 781-783.
109. Najman, J. *Zavod za izradu novčanica Narodne banke na Topčideru kod Beograda*, Arhitektura 6, Ljubljana 1932, 173-175.
110. Najman, J. *Moj stan*, Arhitektura 11-12, Ljubljana 1932, 292.
111. Planić, S. (ur.) *Popis ovlaštenih inženjera i arhitekata u Kraljevini Jugoslaviji za godinu 1931*, u: Problemi savremene arhitekture, Zagreb 1932, 63-68.
112. Planić, S. (ur.) *Spisak članova udruženja beogradskih građevinara – preduzimača*, u: Problemi savremene arhitekture, Zagreb 1932, 76-77.
113. Поповић, Б. *О савременој архитектури у Београду*, БОН 12, Београд 1932, 760-765.
114. Поповић, М., Д. *Архитектура у Београду*, БОН 12, Београд 1932, 787-790.
115. Гачић, П. *Утакмица за израду идејних скица за нову зграду Државне штампарије у Београду*, Правда 29.4.1933, 2.
116. Најман, Ј. *Утакмица за израду нових скица за нову зграду Државне штампарије у Београду*, Правда 4.5.1933, 4.
117. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове у другој половини месеца априла 1933. године*, ОН 4.5.1933.
118. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове у првој половини месеца маја 1933. године*, ОН 1.6.1933.
119. *З. Државна маркарница штампала годишње око две стотине милиона поштанских, седамдесет милиона таксених и четрдесет милиона пореских марака*, Правда 12.8.1933, 6.
120. Najman, J. *Zgrada u Vlajkovićevoj ulici br. 20*, Arhitektura 3-4, Ljubljana, 1933, 50.
121. Najman, J. *Stepenište - ilustracija*, Arhitektura 9, Ljubljana, 1933, 143.
122. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове од 1 до 30. новембра 1933. год.*, ОН 25.1.1934.

123. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове у месецу фебруару 1934. године, а од 19. фебруара закључно, ОН 15.3.1934.*
124. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове, у месецу марту 1934. године, ОН 12.4.1934.*
125. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или решења Суда за разне грађевинске радове, у месецу јуну 1934. године, ОН 19.7.1934.*
126. M[...]etch, S. *Les relations séculaires entre la France et la Yougoslavie*, L-illustration 10 Novembre 1934, 354.
127. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу октобру од 1 до 31. октобра 1934. године закључно, ОН 22.11.1934.*
128. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу новембру од 1 до 30 новембра 1934. године закључно, ОН 27.12.1934.*
129. Аноним, *Идејна скица за Општинску штедионицу*, Време 30.12.1934, 8.
130. Гломазић, М. *Народна банка 1884-1934*, Београд 1934.
131. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу мају и то: од 1 до 31. маја 1935. године закључно, ОН 27.6.1935.*
132. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу јуну и то: од 1 до 30. јуна 1935. године закључно, ОН 8.8.1935.*
133. Аноним, *Грађење палате Општинске штедионице. Освећење темеља извршиће се у оквиру прославе дана штедње*, Политика 26.10.1935, 13.
134. Аноним, *На светски дан штедње свечано су освећени темељи Општинске штедионице у Београду*, БОН 11-12, Београд 1935, 711.
135. *Skupni imenik telefonskih pretplatnika Kraljevine Jugoslavije 1935*, Београд 1935.
136. Оглас, *Утакмица за израду идејне скице за нову зграду Државне маркарнице у Београду*, Правда 1.4.1936, 18.
137. Аноним, *Конкурс за маркарницу*, Технички лист 9-10, 31.5.1936, 151.
138. *Vijesti iz udruženja. Извод из извештаја о раду Председништва Главне управе Удружења југословенских инжењера и архитеката. Конкурси*, Технички лист 9-10, 31.5.1936, 150-151.
139. Аноним, *Пројекат нове Општинске штедионице града Београда*, БОН 2, Београд 1936, 121.
140. Аноним, *Свечано освећење нове зграде Општинске штедионице*, БОН 11-12, Београд 1936, 782.



141. Аноним, *Свечано освећење нове зграде Општинске штедионице*, Политика 1.11.1936, 14.
142. Аноним, *Напомена за израду идејне скице за нову зграду Државне Маркарнице у Београду*, Грађевински вјесник 4, Загреб 1936, 60.
143. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу новембру и то: од 1 до 30 новембра 1936. године*, ОН 14.12.1936.
144. *Телефонски именик дирекција Београд 1936*, Београд 1936.
145. Haberle, M., Bauer, H. *Напомена за израду идејних скица за нову зграду Државне маркарнице у Београду*, Грађевински вјесник 8, Загреб 1936, 113-114.
146. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу марту и то: од 1 до 31 марта 1937. године*, ОН 10.4.1937.
147. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове од 1 до 31 маја 1937. год*, ОН 19.6.1937.
148. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у мес. јулу и то од 1 до 16. јула закљ. 1937. г.*, ОН 7.8.1937.
149. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове, у месецу јулу и то од 16 до 31 јула 1937. године*, ОН 12.8.1937.
150. *Списак лица којима су издате Грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађ. радове у мес. окт. и то од 1 до 31 окт. 1937. г.*, ОН 20.11.1937.
151. Маринковић, Б. *Улазна врата у савременој архитектури*, Уметнички преглед 3, Београд 1937, 90-91.
152. *Телефонски именик 1937. Београд, Земун и Панчево*, Београд 1937.
153. Маринковић, Б. *Нови стил у архитектури*, Уметнички преглед 8, Београд 1938, 248-250.
154. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу децембру 1937. године*, ОН 29.1.1938.
155. Аноним, *Почетак рада у топоници антимиона у Зајачи, код Лознице*, Политика 2.4.1938, 8.
156. Оглас, *Управа држав. монопола одржаће на дан 21. априла 1938 год. I оферталну лицитацију за израду грубих радова зграда нове Маркарнице у Београду*, Политика 2.4.1938, 27.
157. *Извештај оцењивачког суда са утакмице за израду идејне скице за нову зграду Хипотекарне банке Трговачког фонда у Београду*, Београд 1938.

158. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу априлу 1938. године, ОН 25.6.1938.*
159. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу мају 1938. године, ОН 13.7.1938.*
160. *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу јуну 1938. године, ОН 24.8.1938.*
161. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне грађевинске радове у месецу јулу 1938. године, ОН 24.8.1938.*
162. *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу августу 1938. год., ОН 22.10.1938.*
163. *Списак лица којима су издате грађевинске дозволе за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу октобру 1938. год., ОН 16.11.1938.*
164. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу фебруару 1939. год., ОН 9.3.1939.*
165. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу јуну 1939. год., ОН 20.9.1939.*
166. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу јулу 1939. год., ОН 30.10.1939.*
167. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу августу 1939. год, ОН 2.11.1939.*
168. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу септембру 1939. год., ОН 28.11.1939.*
169. *Марковић, В., С. Именик дипломираних инжењера и архитеката на Техничком факултету Универзитета у Београду 1919–1938, Београд 1939.*
170. *Телефонски именик 1939. за Београд и Панчево, Београд 1939.*
171. *Тричковић, М. Француски приватни хотели XVIII века, Уметнички преглед 3-4, Београд 1939, 86-89.*
172. *Поповић, М., Д. Данашња београдска архитектура, Уметнички преглед 9, Београд 1940, 278-282.*

173. *Списак лица којима су издате „Грађевинске дозволе“ за зидање нових зграда или одлуке Претседника Општине града Београда за разне радове у месецу априлу 1940. год.*, ОН 31.12.1940.
174. *Телефонски именик 1940. за Београд и Панчево*, Београд 1940.
175. *Аноним, Завршни радови на новој згради Државне маркарнице у Београду*, Политика 26.2.1941, 17.
176. *Телефонски именик 1941. за Београд, Земун и Панчево*, Београд 1941.
177. *Закон о оснивању фонда за обнову земље и помоћ пострадалим крајевима*, Службени лист ДФЈ 39, Београд 1945, 329.
178. *Одлука председништва АСНОС-а о именовану чланова ИНО града Београда*, Службени гласник Београда 1, Београд 1945, 1.
179. *Одлука ИНО града Београда о одређивању појединих одељења ИНО*, Службени гласник Београда 1, Београд 1945, 1.
180. *Одлука ИНО града Београда о покретању „Службеног гласника Београда“*, Службени гласник Београда 1, Београд 1945, 15.
181. *Одлука ИНО града Београда о оснивању грађевинског предузећа*, Службени гласник Београда 5, Београд 1945, 43-44.
182. *Одлука ИНО града о именовану директора и чланова управног одбора градског комуналног предузећа „Комгран“*, Службени гласник Београда 6 и 7, Београд 1945, 56.
183. *Одлука о стављању на расположење свих државних чиновника и службеника*, Службени лист ДФЈ 1, Београд 1945, 9.
184. *Закон о обавезној оправци оштећених, раишчињавању порушених и довршењу започетих стамбених зграда на територији Народне Републике Србије*, Београд 1946.
185. *Којић, В. Nove tendencije u arhitekturi i njihov prikaz*, Tehnički list 1-2, Zagreb 1946, 1-6.
186. *Одлука ИНО града Београд о оснивању Одбора за обнову стамбених зграда и именовану његових чланова*, Службени гласник Београда 3, Београд 1946, 18.
187. *Одлука Президијума НРС о уважењу оставке Михајла Ратковића и именовану др Нинка Петровића за председника ИНО града Београда*, Службени гласник Србије 12, Београд 1946, 250.
188. *Одлука ИНО града Београда о образовању Комисије за станбену политику*, Службени гласник Београда 14 и 15, Београд 1946, 114.
189. *Одлука ИНО града Београда о закључењу зајма од дин. 200.000.000. – код ДХБ у циљу обнове и изградње Београда*, Службени гласник Београда 16, Београд 1946, 129.
190. *Одлука Президијума НРС и именовању чланова ИНО Града Београда*, Службени гласник Србије 46, Београд 1946, 1228.
191. *Орџи закон о Народним одборима*, Službeni list FNRJ 43, Beograd 1946, 482-494.

192. *Решења ИНО Београда са LXVI седнице одржане 26 октобра 1946 године на предлог Комуналног одељења, Службени гласник Београда 43, Београд 1946, 447.*
193. *Уредба о основању Урбанистичког института, Службени гласник Србије 14, Београд 1946, 282-283.*
194. *Аноним, У марту месецу отпочеће изградња две хиљаде станова, 20. октобар 17.1.1947, 10.*
195. *Из Извршног народног одбора града Београда, Конкурс за израду идејних скица стамбених зграда у Београду, 20. октобар, 17.1.1947, 10.*
196. *Аноним, Анкета поводом грађења станова, 20. октобар 24.1.1947, 1.*
197. *Најман, Ј. Дискусија по питању изградње 2.000 станова. Проблем стамбеног минимума, 20. октобар 24.1.1947, 4.*
198. *Максимовић, Б. О изградњи нових стамбених комплекса у Београду, 20. октобар 31.1.1947, 2.*
199. *Ивановић, К., М. Поводом анкете о нашим становима. Какви би станови најбоље одговарали нашим приликама, 20. октобар 7.2.1947 и 14.2.1947, 3.*
200. *Симић, Ј. Проблем опреме нових стамбених зграда, 20. октобар 7.2.1947, 2.*
201. *Станковић, Р. Један предлог за распоред просторија у једнособном стану, 20. октобар 14.2.1947, 3.*
202. *Аноним, Закључено је примање радова за конкурс типских стамбених зграда у Београду, 20. октобар 28.2.1947, 5.*
203. *Д., А. Потреба оснивања рејонских управа станбених зграда, 20. октобар 7.3.1947, 5.*
204. *Ивановић, К., М. Поводом анкете о великој изградњи станова. Унутрашње уређење и загревање станова, 20. октобар 7.3.1947, 5.*
205. *Аноним, Резултати конкурса за израду типских стамбених зграда у Београду, 20. октобар 14.3.1947, 3.*
206. *Настасовић, М., Стојановић, Б. Предности и недостаци наgraђених радова за типску изградњу станова у Београду, 20. октобар 21.3.1947, 4.*
207. *Аноним, Izvadci iz izveštaja o radu ocenjivačkog suda, Arhitektura 1-2, Zagreb 1947, 39-44.*
208. *Аноним, Auto-put Beograd-Zagreb, Naše građevinarstvo 1, Beograd 1947, 60.*
209. *Аноним, Izgradnja stambenih zgrada u Beogradu, Naše građevinarstvo 3-4, Beograd 1947, 249-250.*
210. *Байлон, М. Конкурс за израду идејних скица типских стамбених зграда у Београду, Архитектура 1-2, Zagreb 1947, 35-38.*
211. *Војовић, О. Gradnja autoputa Beograd-Zagreb, Naše građevinarstvo 3-4, Beograd 1947, 126-130.*
212. *Закон о петогодишњем плану развита народне привреде Федеративне Народне Републике Југославије, Службени лист ФНРЈ 36, Београд 1947, 413-441.*

213. *Одлука о избору Извршног одбора Народног одбора града Београда*, Службени гласник Београда 21-22, Београд 1947, 193.
214. *Регистрација државног привредног предузећа локалног значаја Пројектантски биро Извршног народног одбора града Београда*, Службени гласник НО града Београда 21 и 22, Београд 1947, 203.
215. *Redakcija, Arhitektura 1-2, Zagreb 1947, 3.*
216. *Redakcija, Graditeljstvo i petogodišnjem planu, Arhitektura 1-2, Zagreb 1947, 4-5.*
217. *Решења ИНО града Београда са 4 седнице одржане 14 јануара 1947 године*, Службени гласник Београда 3-4, Београд 1947, 25.
218. *Решења ИНО града Београда са 15 седнице одржане 25 фебруара 1947 године на предлог Грађевинског одељења*, Службени гласник Београда 10, Beograd 1947, 102-103.
219. *Решења ИНО града Београда са 24 седнице одржане 29 марта 1947 године на предлог Планске комисије ИНО-а*, Службени гласник Београда 15, Београд 1947, 141.
220. *Решења Извршног одбора Народног одбора града Београда са 12 седнице одржане 28 јуна 1947 године на предлог Грађевинског одељења*, Службени гласник НО града Београда 29-30, Београд 1947, 257.
221. *Решење ИНО града Београда о усвајању предлога оцењивачког суда за приспеле радове у вези расписаног конкурса за станбене зграде у Београду*, Службени гласник Београда 12-13, Београд 1947, 125.
222. *Stojanović, V. O arhitekturi nove Jugoslavije, Tehnika 2-3, Beograd 1947, 39-41.*
223. *Шкорић, Д. Поводом анкете о изградњи станова. Потребне изградње малих станова*, 20. октобар 21.2.1947, 3.
224. *Anonim, Izložba arhitekture naroda SSSR u našoj zemlji, Arhitektura 4-6, Zagreb 1947/1948, 8.*
225. *Anonim, Izložba bugarske arhitekture u FNR Jugoslaviji, Arhitektura 7, Zagreb 1948, 21.*
226. *Anonim, Napomene redakcije uz članak prof B. Maksimovića Ka diskusiji o aktuelnim problemima naše arhitekture, Arhitektura 8-10, Zagreb 1948, 80.*
227. *Anonim, O jednoj strani borbe za novu, socijalističku kulturu i umjetnost. Riječ Radovana Zogovića u diskusiji na petom kongresu KPJ, Arhitektura 11-12, Zagreb 1948, 56.*
228. *Kraigher, M. Građenje autoputa u 1948. godini, Naše građevinarstvo 10-11, Beograd 1948, 645-648.*
229. *Maksimović, M. Obnova naselja u NR Srbiji, Naše građevinarstvo 1-2, Beograd 1948, 18-19.*
230. *Marković, V. Izložba građevinarstva NR Srbije u Beogradu, Arhitektura 8-10, Zagreb 1948, 43.*
231. *Одлука о петогодишњем плану развита града Београда у годинама 1947-1951*, Службени гласник НО града Београда 1, Београд 1948, 1.
232. *Redakcija, Osvrt na arhitekturu bratske Čehoslovačke, Arhitektura 8-10, Zagreb 1948, 46-52.*

233. *Решења Извршног одбора Народног одбора града Београда са 47 седнице одржане 27 октобра 1948 године*, Службени гласник НО града Београда 34, Београд 1948, 247.
234. *Службене вести. Уредба о оснивању и надлежности Савезне управе за путеве*, *Наше грађевинарство* 4-5, Београд 1948, 239.
235. Šegvić, N. *Zablude i kriza buržoaske arhitekture*, *Архитектура* 13-17, Загреб 1948, 129-131.
236. Ј., Л. *Београђани пред документима изградње свога града*, 20. октобар 28.10.1949, 3.
237. Ј., Н. *Konkurs za izradu idejnih projekata za objekte na auto-putu Beograd-Zagreb*, *Наше грађевинарство* 9-10, Београд 1949, 749-752.
238. М., К. *Proslava završetka ovogodišnjih radova na autoputu „Bratstvo-jedinstvo”*, *Наше грађевинарство* 1, Београд 1949, 84-85.
239. *Персонална решења донета на V седници од 14 фебруара 1949. године*, Службени гласник НО града Београда 8-9, Београд 1949, 57.
240. *Решења Извршног одбора НО града Београда са III седнице одржане 25 јануара 1949*, Службени гласник НО града Београда 6, Београд 1949, 34.
241. *Решење о отварању изложбе урбанистичког развоја Београда у част петогодишњице ослобођења Београда*, Службени гласник НО града Београда 12-13, Београд 1949, 77.
242. Танјуг, *U centru Beograda izgrađuje se novi trg koji će nositi ime Marksa i Engelsa*, *Наше грађевинарство* 7, Београд 1949, 575-576.
243. *Телефонски именик за Београд 1949*, Београд 1949.
244. Anonim, *Neke postavke o budućem gradu i opšte zemaljskom planiranju*, *Наше грађевинарство* 11-12, Београд 1950, 548-551.
245. Anonim, *Iz zaključaka prvog savetovanja arhitekata FNRJ po pitanju urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 20 do 25 novembra 1950 godine*, *Наше грађевинарство* 11-12, Београд 1950, 597-604.
246. Anonim, *Stanovanje*, *Наше грађевинарство* 11-12, Београд 1950, 548-570.
247. Anonim, *Montažna gradnja*, *Наше грађевинарство* 11-12, Београд 1950, 589-592.
248. Wenzler, F. *Stanica na autoputu „Bratstvo-jedinstvo”*, *Архитектура* 9-10, Загреб 1950, 35-37.
249. *Zaključci Prvog savetovanja arhitekata FNRJ o pitanjima urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 23. do 25. novembra 1950*, *Urbanizam i arhitektura* 11-12, Загреб 1950, 4-13.
250. Jeremić, V. *Nekoliko pitanja značaja održavanja i korišćenja autoputa Beograd-Zagreb*, *Наше грађевинарство* 1, Београд 1950, 27-30.
251. Maksimović, M. *Montažne stambene zgrade u N.R. Srbiji*, *Наше грађевинарство* 7, Београд 1950, 351-357.
252. Macura, M. *Stanovanje*, *Urbanizam i arhitektura* 11-12, Загреб 1950, 23-29.

253. Мацура, М. *Становање*, у: Реферати за I саветовање архитеката и урбаниста Југославије, први део, Београд 1950, 27-45.
254. Mohorovićić, А. *Prilog teorijskoj analizi problematike arhitektonskog oblikovanja*, Arhitektura 1-2, Zagreb 1950, 5.
255. Nestorović, В. *Za novi lik socijalističkog arhitekta*, Urbanizam i arhitektura 11-12, Zagreb 1950, 14-15.
256. Рибникар, В. *Проблем стамбених зграда*, у: Реферати за I саветовање архитеката и урбаниста Југославије, Београд, 1950, 5-26.
257. Стојановић, Б. *Неке поставке о будућем граду и опште-земаљском планирању*, у: Реферати за I саветовање архитеката и урбаниста Југославије, први део, Београд 1950, 197-211.
258. Антоновић, С. *Резултати досадашње обнове и изградње Београда*, Urbanizam i arhitektura 1-4, Zagreb 1951, 160.
259. *Београд: генерални урбанистички план*, Београд 1951.
260. *Генерални урбанистички план*, Урбанизам архитектура. 1-4, 1951.
261. Ignjatović, В. *Ing. arh. Josif Najman*, Arhitektura 5-8, Zagreb 1951, 135.
262. Ignjatović, В. *Josif Najman*, Glas DIT NR Srbije 1-2, Beograd 1951, 5.
263. *Одлука о Генералном урбанистичком плану Београда*, Службени гласник Народног одбора града Београда 5-6, Београд 1951, 33.
264. *Решење о потврди одлуке о Генералном урбанистичком плану Београда*, Службени гласник Народног одбора града Београда 5-6, Београд 1951, 33.
265. *Savetovanje arhitekata FNRJ po pitanjima arhitekture i urbanizma*, Tehnika 1, Beograd 1951, 1-2.
266. Сомборски, М. *Проблеми урбанистичког планирања Београда*, Urbanizam i arhitektura 1-4, Zagreb 1951, 5-10.
267. Аноним, *Припрема се дворана у којој ће се одржати Конгрес фронта Југославије*, Борба 13.1.1953, 7.
268. Митровић, М. (ур.) *Градови и насеља у Србији. Развој, урбанистички планови и изградња 1946-1951*, Београд 1953.
269. Крчић, Ј. *Архитектура Београда*, Beograd 1954.
270. Минић, О. *Развој Београда и његова архитектура између два светска рата*, ГМГБ I, Београд 1954, 177-188.
271. Несторовић, Б. *Развој архитектуре Београда од кнеза Милоша до првог светског рата (1815-1914)*, ГМГБ I, Београд 1954, 159-176.
272. Стојановић, Б. *Архитектура Београда 1944-1954*, ГМГБ I, Београд 1954, 189-200.
273. Несторовић, Б. *Еволуција београдског стана*, ГМГБ II, Београд 1955, 247-270.
274. Стојановић, Б. *О архитектонско урбанистичким пројектним организацијама Београда*, ГГБ II, Београд 1955, 476-480.
275. Максимовић, Б. *О зеленилу Београда*, ГМГБ III, Београд 1956, 325-366.



276. Минић, С., М. *Прва београђанка архитект – Јелисавета Начић*, ГМБГ III, Београд 1956, 451-458.
277. Никић, Љ. *Архитект Константин Јовановић*, ГМГБ IV, Београд 1957, 345-360.
278. Секулић, А. *Први Београдски сајам између првог и другог светског рата*, ГМГБ IV, Београд 1957, 587-594.
279. Алкалај, А. *Џивот и обичаји и некадашњој јеврејској махали Београда*, Јеврејски алманах 1961-1962, Београд 1961-1962, 82-97.
280. Ђорђевић, Ј., М. *Између црног и црвеног фашизма – у оснабричком логору 1941-45*, London 1962.
281. Неделјковић, Ј., В. *Четири деценије „Телеоптика“*, Београд 1962.
282. Којић, В. *Најман, Јосиф*, у: *Енциклопедија ликовних уметности*, том 3, Загреб 1964, 522.
283. Минић, О. *Двадесет година планског раста Београда*, ГГБ XI–XII, Београд 1964-1965, 87–95.
284. Фурунџић, Б. *Грађевинска делатност Београда у периоду од 1944. до 1964. године*, ГГБ XI–XII, Београд 1964-1965, 99–129.
285. Сикимић, Ђ. *Фасадна скиulptура у Београду*, Београд 1965.
286. Богосављевић, Д. *Преглед развоја урбанистичке службе у Београду 1944–1959*, Архитектура урбанизам 41–42, Београд 1966, 99.
287. Минић, О. *Преглед урбанистичке и архитектонске делатности у Југославији 1945–1965*, у: *Двадесет година технике и привреде Југославије*, Београд 1966, 49–66.
288. Бабић, Лј. *Архитект Никола Добровић, 12.II 1897-11.I 1967*; Архитектура урбанизам 43, Београд 1967, 22-31.
289. Шкаламера, Ж. *Сецесија у архитектури Београда 1900-1914*, ЗЛУМС 3, Нови Сад 1967, 315-342.
290. Маневић, З. *Од соцреализма до ауторске архитектуре*, Техника 3, Београд 1970, 62-65.
291. Петрановић, Б. *Обнова у Београду 1944–1945. године*, ГГБ XVII, Београд 1970, 165–199.
292. Стојановић, Б. *Послератна београдска архитектонска изградња*, ГГБ XVII, Београд 1970, 201–232.
293. *Споменица Прве економске школе Владимир Перић Валтер 1881-1971*, Београд 1971.
294. Маневић, З. *Новија српска архитектура*, у: *Српска архитектура 1900–1970*, Београд 1972, 7-38.
295. Мартиновић, У. *Модерна Београда. Архитектура Србије између два рата*, Београд 1972.
296. Несторовић, Б. *Јован Илкић, београдски архитекта*, ГГБ XIX, Београд 1972, 253-270.
297. Wittkower, R. *Art and Architecture in Italy 1600 to 1750*, Middlesex, Baltimore, Victoria 1973.
298. Најман, Ј(улија). *Бекство*, Политика 22.8.1973, 15.

299. Несторовић, Б. *Постакадемизам у архитектури Београда (1919-1941)*, ГГБ ХХ, Београд 1973, 339-381.
300. Вучо, Н. *Привредни развој града од 1919. до 1941.*, у: Историја Београда 3, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 197-268.
301. Вучо, Н. *Занатство и индустрија у XIX веку*, у: Историја Београда 2, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 429-469.
302. Кнежевић, С. *Етнички односи и етнографске карактеристике у Београду 1867-1914. Миграциона кретања становништва 1867-1914. године*, у: Историја Београда 2, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 534-536.
303. Кнежевић, С. *Етнички односи и етнографске карактеристике у Београду 1867-1914. Формирање етничке структуре и етнички односи после 1867. године*, у: Историја Београда 2, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 537-542.
304. Кнежевић, С. *Етнички односи и етнографске карактеристике у Београду 1867-1914. Етнички састав несрпског становништва*, у: Историја Београда 2, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 542-547.
305. Којић, Б. *Архитектура између два светска рата*, у: Историја Београда 3, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 185-188.
306. Максимовић, Б. *Урбанистички развитак Београда између два рата*, у: Историја Београда 3, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 163-171.
307. Марјановић, Ј. *Београд у народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији 1941-1945. Београд у априлском рату 1941*, у: Историја Београда 3, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 500-503.
308. Несторовић, Б. *Градитељи Београда 1919-1941. године*, у: Историја Београда 3, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 189-192.
309. Петрановић, Б. *Београд у социјалистичкој Југославији*, у: Историја Београда 3, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 559-581.
310. Радовановић, В., М. *Град и његово становништво. Демографски односи 1918-1941. године*, у: Историја Београда 3, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 157-162.
311. Стојанчевић, В. *Политичка историја*, у: Историја Београда 2, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 173-186.
312. Тешић, В. *Школство у XIX веку. Развој школства од 1878. до 1903, Основне, средње и стручне школе*, у: Историја Београда 2, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 589-593.
313. Тешић, В. *Школство у XIX веку. Школе у граду 1903-1914. Основне, средње и стручне школе*, у: Историја Београда 2, Чубриловић, В. (ур.), Београд 1974, 597-605.
314. Вајлон, М. *Javni arhitektonski natječaji u Beogradu između dva rata*, *Čovjek i prostor* 5, Zagreb 1975, 10-13.
315. Гавриловић, Ј., Д. (прир.) *Водич Архива Србије*, књ. 2, Београд 1975.
316. Ђурић-Замоло, Д. *Ин мемориам. Професор архитекта Богдан Несторовић*, ГГБ ХХИИИ, Београд 1975, 365-370.

317. Јанковић, Д. *Богдан Несторовић*, Урбанизам Београда 34-35, Београд 1975, 44-45.
318. Митровић, М. *Новија архитектура Београда*, Београд 1975.
319. Несторовић, Б. *Београдски архитекти Андра Стевановић и Никола Несторовић*, ГГБ XXII, Београд 1975, 173-186.
320. Petrović, Z. *In memoriam. Prof. Bogdan Nestorović (1901-1975)*, Arhitektura urbanizam 74-77, Beograd 1975; 3.
321. Presburger, J. *Oficiri Jevreji u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj*, u: Zbornik JIM 3, Beograd 1975, 225-275.
322. Domljan, Ž. *Arhitekt Hugo Ehrlich, Život umjetnosti 24-25*, Zagreb 1976, 39-55.
323. Маринковић, Б. *Sećanja*, IT novine 7.5.1976, неpaginirano.
324. Недић, С. *Урбанистичко уређење Београда од 1886-1914*, ГГБ XXIII, Београд 1976, 175-217.
325. Санас, Ph., Marmoz, C. *L'Ecole des Beaux Arts*, Paris 1976.
326. Stojanović, B., Martinović, U. *Beograd 1945–1975. Urbanizam Arhitektura*, Beograd 1978.
327. Cooper, C., J. *An illustrated encyclopedia of traditional symbols*, London 1978.
328. Којић, Б. *Друштвени услови развика архитектонске струке у Београду 1920–1940. године*, Београд 1979.
329. Manević, Z. *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1979.
330. Маневић, З. *Београдски архитектонски модернизам 1929-1931*, ГГБ XXVI, Београд 1979, 209-226.
331. Manević, Z. *Jučerašnje graditeljstvo I*, Urbanizam Beograda 53-54, Prilog 9, Beograd 1979.
332. Najman, J(ulija). *Nameštanje lica*, Beograd 1979, 86-87.
333. Nikić, Lj. *Arhitekt Milan Antonović*, Urbanizam Beograda 51, Beograd 1979, 57-64.
334. Premerl, T. *Arhitekt Marijan Haberle (1908–1979)*, Čovjek i prostor 4, godina XXVI broj 313, Zagreb 1979, 17-18.
335. Ђурић-Замоло, Д. *Део стваралаштва архитекте Стојана Тителбаха у Београду*, ЗЛУМС 16, Нови Сад 1980, 315-340.
336. Маневић, З. *Изложбе југословенске савремене архитектуре у Београду (1931, 1933)*, ГГБ XXVII, Београд 1980, 271-276.
337. Марковић, М.и др. *Грађевински факултет 1948-1978*, Гојковић, М. (ур.), Београд 1980.
338. Милатовић, М. *Албан Шамбон: генерални урбанистички план града*, ГГБ XXVII, Београд 1980, 221-238.
339. Premerl, T. *Graditelj kontinuiteta moderne – Marijan Haberle*, Arhitektura 34, Zagreb 1980, 100.
340. Romano, J. *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*, Beograd 1980.

341. Шипка-Ергелашев, З. *Пера Ј. Поповић – живот и делатност*, ЗЛУМС 16, Нови Сад 1980, 159-202.
342. Вучо, Н. *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Београд 1981.
343. Manević, Z. *Naši neimari: Dušan Babić*, Izgradnja 2, Beograd 1981, 43-47.
344. Manević, Z. *Naši neimari: Bogdan Nestorović*, Izgradnja 5, Beograd 1981, 53-58.
345. Segal, I (ed.) *Najman, Julija*, in: Who is who in world Jewry. A Biographical Dictionary of outstanding Jews, New York 1981, 565.
346. Čorak, Ž. *U funkciji znaka. Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata*, Zagreb 1981.
347. Ножинић, О. *Јелисавета Начић – прва жена архитекта у Србији*, ЗЛУМС 19, Нови Сад 1983, 275-293.
348. Вучо, Н. *Народна банка Краљевине Србије. Поводом стогодишњице оснивања*, ГГБ XXXI, Београд 1984, 93-106.
349. Груђински, А. *Прилози за историју београдског железничког чвора: Сто година железничке станице Београд*, Београд 1984.
350. Маневеић, З. *Архитектура и политика (1937–1941)*, ЗЛУМС 20, Нови Сад 1984, 293–308.
351. Масура, М. *Marginalije uz četrdesetogodišnjicu*, Izgradnja 11, Beograd 1984, 163-167.
352. Шкаламера, Ж. *Сецесија у српској архитектури*, Зборник Народног музеја XII/2, Београд 1985, 7-13.
353. *Delatnost Đorđa Lazarevića ovlašćenog građevinskog inženjera za projektovanje i vođenje građenja, do Drugog svetskog rata*, Izgradnja 10, Beograd 1986, 13–14.
354. Manević, Z. *Srpska arhitektura XX veka*, u: Jugoslovenska arhitektura XX vijeka, Beograd-Zagreb-Mostar 1986, 19-31.
355. Маневеић, З. *Градитељи I*, Београд 1986.
356. Милетић-Абрамовић, Љ. *Милутин Борисављевић*, ГГБ XXXIII, Београд 1986, 63-86.
357. Dženks, Č. *Moderni pokreti u arhitekturi*, Beograd 1986.
358. Manević, Z. *Najman, Josif* u: Likovna enciklopedija Jugoslavije, tom 2, Zagreb 1987, 416-417.
359. Đimić, LJ. *Agitprop kultura*, Beograd 1988.
360. Ђурић-Замоло, Д. *Хотели и кафане у Београду у 19. веку*, Београд 1988.
361. Владисављевић, С. *О почецима уређивања Топчидера за излетничку и парк шуму*, ГГБ XXXVI, Београд 1989, 105-122.
362. Đurđević, M. *60 godina od osnivanja grupe arhitekata modernog pravca*, Moment 13, Beograd 1989, 86–87.
363. Ђурић-Замоло, Д. *Прилог познавању живота и рада архитекте Јелисавете Начић*, ГГБ XXXVI, Београд 1989, 149-162.
364. Жугић, Т., Милић, М. *Југословени у концентрационом логору Аушвиц 1941-1945*, Београд 1989.
365. Маневеић, З. *Архитект Милан Злоковић*, Београд 1989.

366. Nora, P. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, Representations No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, Bloomington 1989, 7-24.
367. Пешић, С. *Југословени у немачким логорима у Грчкој 1941-1944*, Београд 1989.
368. Ђунисијевић, В., Р. *Оснивање индустријских предузећа и развој индустрије у Србији до 1918. године*, Београд 1990.
369. Кадљевић, А. *Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva svetska rata*, Moment 17, Beograd 1990. 90-100.
370. Кадљевић, А. *Arhitekt Josif Najman (1894-1951)*, Moment 18, Beograd 1990, 100-106.
371. Кадљевић, А. *Живот и дело архитекте Драгише Брашована (1887-1965)*, ГГБ XXXVII, Београд 1990, 141-173.
372. Manević, Z. *Art Deco and National Tendencies in Serbian Architecture*, The Journal of Decorative and Propaganda Arts 17, Miami 1990, 71-75.
373. Premerl, T. *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata – nova tradicija*, Zagreb 1990.
374. Radović, R. *Podsticajno, zagonetno i varljivo mesto tradicije u arhitekturi*, De Re Aedificatoria 1, Beograd 1990, 7-24.
375. Ђурђевић, М. *Живот и дело архитекте Милана Злоковића*, ГГБ XXXVIII, Београд 1991, 145-168.
376. Јовановић, М., З. *Александар Дероко*, Београд 1991.
377. Štraus, I. *Arhitektura Jugoslavije 1945–1990*, Sarajevo 1991.
378. Кадљевић, А., Ђурђевић, М. *Симетрија у новијој српској архитектури*, ЗЛУМС 27–28, Нови Сад 1991–1992, посебан отисак, 1–14.
379. Бркић, А. *Знакови у камену. Српска модерна архитектура 1930-1980*, Београд 1992.
380. Veselinović, J. *Spisak Jevreja i supružnika Jevreja koji su prema naredbi vojnog zapovednika u Srbiji od 30. maja 1941. podneli Opštini grada Beograda prijave o imovini*, u: Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 372-406.
381. Đurić- Zamolo, D. *Jevreji - graditelji Beograda do 1941. godine*, u: Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 216-244.
382. Živančević, V. *Beogradski Jevreji na Dorćolu – od Jaliје do Vidin-kapiје*, Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 448-460.
383. Јовановић, М. *Архитект Владимир Поповић (1876-1947)*, Саопштења XXIV, Београд 1992, 275-286.
384. Јовановић, N. *Pregled istorije beogradskih Jevreja do sticanja građanske ravnopravnosti*, u: Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 115-167.
385. Кољанин, М. *Немачки логор на београдском сајмишту 1941-1944*, Београд 1992.
386. Marković, J., P. *Beograd i Evropa 1918-1941: evropski uticaji na proces modernizacije Beograda*, Beograd 1992.
387. Милић, А., В. *Идеја урбанитета и идеологија „социјалистичког града“*, у: Архитектура, Нови Сад 1992, 56-77.
388. Milić, M. *Jugosloveni u koncentracionom logoru Mauthausen*, Beograd 1992.

389. Perić, M., Stanić, S. *Jevreji Beograda u popisima stanovništva XIX i XX veka*, u: Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 277-309.
390. Rajner, M. *Jevrejska groblja u Beogradu*, u: Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 201-215.
391. Frajdenrajh Pas, H. *Jevreji Beograda između ratova*, u: Zbornik JIM 6, Beograd 1992, 365-371.
392. Becker, A. *From Death to Memory: The National Ossuaries in France after the Great War*, History and Memory Vol. 5, No. 2, Bloomington 1993, 32-49.
393. Ben-Amos, A. *Monuments and Memory in French Nationalism*, History and Memory Vol. 5, No. 2, Bloomington 1993, 50-81.
394. Павловић-Лончарски, В. *Зграда фотографског атељеа Милана Јовановића*, Гласник ДКС 17, Београд 1993, 198-202.
395. Вујовић, Б. *Београд у прошлости и садашњости*, Београд 1994.
396. Гордић, Г., Павловић-Лончарски, В. *Париз Београд (споменици, куће, улице, тргови...) сведочанства и перспективе*, Београд 1994.
397. Ђурић-Замоло, Д. *Градитељи у Србији у XIX веку*, у: Путеви српског инжењерства, Београд 1994, 18-27.
398. Рил, И. *Јосиф Најман*, Врачарски гласник 5, Београд 1994, 24.
399. Трговчевић, Јб. *Српски инжењери на студијама у иностранству до 1918. године*, у: Путеви српског инжењерства током XIX века, Београд 1994, 148-167.
400. Шолаја, Б., В., Магдић, С., А. *Инжењери у Књажевству/Краљевини Србији од 1834. године до завршетка Првог светског рата*, Београд 1994.
401. Winter, J. *Sites of memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural history*, Cambridge 1995.
402. Јањић, С. *Сећање за будућност. Од првог гвозденог пута до нове железнице 1880-1995*, Београд 1995.
403. Милошевић, Б., М. *Јевреји за слободу Србије 1912-1918*, Београд 1995.
404. Софронијевић, М, *Даривали су своје отечеству*, Београд 1995.
405. Blumenu, I. *Palazzo Doria u Beogradu*, Izgradnja 5, Beograd 1996, 353.
406. Вукотић, М. *Архитекта Момчило Белобрк*, Београд 1996.
407. Ђурић-Замоло, Д. *Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета генерације 1896-1940. године*, Пинус записи 5, Кадијевић, А. (прир.), Београд 1996.
408. Ђурђевић, М. *Архитекти Петар и Бранко Крстић*, Београд 1996.
409. Кадијевић, А. *Момир Корунковић*, Београд 1996.
410. Кадијевић, А. *Историја и архитектура Земунског моста краља Александра I Карађорђевића*, Пинус IV, Београд 1996, 7-19.
411. Kurtović-Folić, N. *150 godina visokoškolske nastave arhitekture u Srbiji*, Izgradnja 10, Beograd 1996, 557-562.
412. Марковић, Ј., П. *Београд између истока и запада 1948-1965*, Београд 1996.
413. Milenković, A. *Architectura Politica Ultra*, Beograd 1996.

414. Несторовић, Б., Дероко, А. и др. *Високошколска настава архитектуре у Србији 1846-1971. Споменица Архитектонског факултета*, Ракочевић, М., П. (ур.), Београд 1996.
415. Розић, В. *Бранко Поповић: сликар и ликовни критичар*, Београд 1996.
416. Хаџи-Пешић, Ј. *Штампарије и ковнице новца у Београду у XIX и XX веку*, ГГБ XLVIII, Београд 1996, 153-161.
417. Benevolo, L. *Doprinosi Francuske: Ogist Pere i Toni Garnije*, u: *Istorija moderne arhitekture*. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 447-455.
418. Vergo, P. *Oto Vagner*, u: *Istorija moderne arhitekture*. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 509-524.
419. Димић, Љ. *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941*, Трећи део, Политика и стваралаштво, Београд 1997.
420. Zarnić, A., D. *Realizam protiv Verniedlichung-a: projekat velikog grada*, u: *Istorija moderne arhitekture*. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 525-534.
421. Zembah, J., K. *Art Nouveau*, u: *Istorija moderne arhitekture*. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 393-399.
422. Јаковљевић, З. (ур.) *Санациони и конзерваторско-рестаураторски радови Завода за заштиту споменика културе града Београда изведени у 1996. години*, Наслеђе I, Београд 1997, 181-190.
423. Кадијевић, А. *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX – средина XX)*, Београд 1997.
424. Кадијевић, А. *Прилог проучавању архитектуре цркве Св. Марка на београдском Ташмајдану*, Наслеђе I, Београд 1997, 75-80.
425. Кадијевић, А. *Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године*, ГГБ XLIV, Београд 1997, 221-255.
426. Levin, N. *Konkurs za veliku nagradu 1824: proučavanje činjenica u nastavi arhitekture u Ecole des Beaux-arts u Parizu*, u: *Istorija moderne arhitekture*. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 132-172.
427. Moravánszky, Á. *Competing visions: Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture, 1867-1918*, Cambridge, Massachusetts 1997.
428. Недић, В., С. *Грађевинско законодавство Београда крајем XIX и почетком XX века*, ГГБ XLIV, Београд 1997, 115-123.
429. Olsen, Dž., D. *Več Franje Josifa*, u: *Istorija moderne arhitekture*. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 290-300.
430. Поповић, Б. *Учеиће Краљевине СХС на Међународној изложби модерних примењених и индустријских уметности у Паризу 1925. године*, Зборник Народног музеја XVI/2 историја уметности, Београд 1997, 233-243.
431. Поповић, Н. *Јевреји у Србији 1918-1941*, Београд 1997.



432. Poceto, M. *Vagnerova škola: 1894-1912*, u: Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 535-549.
433. Ротер, М. *Основна типологија грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1830. до 1900. године*, Архитектура и урбанизам 4, Београд 1997, 62-68.
434. Ротер Благојевић, М. *Настава архитектуре на вишим и високошколским установама у Београду током 19. и почетком 20. века - утицај страних и домаћих градитеља*, ГГБ XLIV, Београд 1997, 125-168.
435. Tafuri, M., Dal Ko, F. *Werkbund: arhitektura suočena sa metropolom*, u: Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 574-582.
436. Traktenberg, M. *Devetnaesti vek*, u: Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 87-131.
437. Turnikiotis, P. *Adolf Los: tekstovi, projekti, zgrade*, u: Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 550-573.
438. Frempton, K. *Sveto proleće: Vagner, Olbrih i Hofman 1886-1912*, u: Istorija moderne arhitekture. Knjiga 1. Koreni Modernizma, Perović, M. (prir.), Beograd 1997, 503-508.
439. Благојевић, Љ. *Раумплан у породичним кућама архитекта Милана Золовића: интерпретација и реализација изворног концепта*, Архитектура и урбанизам 5, Београд 1998, 43-55.
440. Божовић, Б. *Београд под комесарском управом 1941*, Београд 1998.
441. Кадијевић, А. *Архитектура и урбанизам у Србији од 1854. до 1904. године*, у: Наука и техника у Србији друге половине XIX века, Крагујевац 1998, 263-284.
442. Nenezic, D., Z. Masoni u Jugoslaviji 1764-1980, Beograd 1988.
443. Roter Blagojević, M. *Pojava prvih zakonskih propisa i standarda u oblasti građevinarstva u Srbiji tokom 19. i početkom 20. veka*, Izgradnja 5, Beograd 1998, 245-258.
444. Симић, С. *Српска револуционарна организација. Комитско четовање у Старој Србији и Македонији 1903-1912*, Београд 1998.
445. Тодић, М. *Радета Станковић 1905-1996*, Београд 1998.
446. Тошева, С. *Бранислав Којић*, Београд 1998.
447. Šorske, E., K. *Fin-de-Siècle u Веџи: Politika i kultura*, Beograd 1998.
448. Благојевић Љ. *Породична кућа у модерној архитектури Београда у периоду између два светска рата. Критичка анализа четири антологијска примера*, ГГБ XLV-XLVI, Београд 1998-1999, 173-194.
449. Кадијевић, А. *Идеолошке и естетске основе успона европске монументалне архитектуре у четвртој деценији двадесетог века*, Историјски часопис XLV-XLVI, Београд 1998-1999, 255-277.
450. Кадијевић, А. *Београдски период архитекте Виктора Викторовича Лукомског (1920-1943)*, ГГБ XLV-XLVI, Београд 1998-1999, 115-132.
451. Кадијевић, А. *Михајло Митровић. Проекти, градитељски живот, идеје*, Beograd 1999.
452. Le Korbizije, *Ka pravoj arhitekturi*, Beograd 1999.
453. Маневић, З. (прир.) *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*, Београд 1999.

454. Милетић-Абрамовић, Љ. *Живот и дело архитекте Димитрија М. Лека*, магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 1999.
455. Миљанић, Г. *Југословенско ратиште у Другом светском рату 1941-1945*, у: Југословенска држава 1918-1998, Београд 1999, 655-665.
456. Павловић-Лончарски, В. *Прилог проучавању дела архитекте Стојана Тителбаха у Београду*, Наслеђе II, Београд 1999, 25-32.
457. Станчић, Д. *Архитект Владимир Николић*, Нови Сад 1999.
458. Vladojević, Lj. *Moderna kuća u Beogradu (1920-1941)*, Beograd 2000.
459. Јакшић, М. *Јосиф Најман*, Београдске новине 18.2.2000, 24.
460. Костић, М., М. *Успон Београда 2*, Београд 2000.
461. Маневић, З. (прир.) *Лексикон српских неимара*, Београд 2000.
462. Богуновић, С. *Теорија покренутости простора као философски основ зграде Генералштаба Војске Југославије у Београду*, ГГБ XLVII-XLVIII, Београд 2000-2001, 253-262.
463. Van Wesemael, P. *Architecture to Instruct and Delight: A socio-historical analysis of World Exhibitions as a didactic phenomenon (1798-1851-1970)*, Rotterdam 2001.
464. Гордић, Г., Поповић, М. *Дом Народне скупштине*, Наслеђе III, Београд 2001, 85-88.
465. Ђурашковић, Ђ., Живковић, Н. *Југословенски заточеници у Италији 1941-1945*, Београд 2001.
466. Јовановић, М. *Француски архитекта Експер и „ар деко“ у Београду*, Наслеђе III, Београд 2001, 67-83.
467. Кадијевић, А. *Значај заоставитина архитеката за историју српског градитељства и службу заштите*, Наслеђе III, Београд 2001, 211-215.
468. Ковачевић, Б. *Архитектура зграде Генералштаба*, Београд 2001.
469. Констатиновски, Г. *Градители во Македонија XVIII-XX век*, Скопје 2001.
470. Максић, С. *Живот и дело архитекте Богдана Несторовића*, магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2001.
471. Максић, С. *Дело Богдана Несторовића у Јужној и Југоисточној Србији*, Лесковачки зборник XLI, Лесковац 2001, 263-270.
472. Milašinović-Marić, D. *Arhitekta Jan Dubovi*, Beograd 2001.
473. Thorel Daviot, L., P. (éd.) *Les Beaux-Arts, de l'Académie aux Quat'z'arts*, Paris 2001.
474. Борић, Т. *Задужбине Николе Спасића и његовог фонда у Кнез Михаиловој улици*, Архитектура и урбанизам 10, Београд 2002, 66-81.
475. Ковачић, И. *Прилог познавању архитектонског опуса М. Борисављевића – породична кућа и вила*, Наслеђе IV, Београд 2002, 89-111.
476. Vukotić-Lazar, M. *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945-1967)*, Beograd 2002.
477. Kulić, V. *Izgradnja Beograda u periodu socrealizma (1945-2000)*, u: 50 beogradskih arhitekata, Beograd 2002, 15-27.
478. Маневић, З. (ур.) *Лексикон српских неимара*, Београд 2002.

479. Миловановић, М. *Неимари Врачара: Јосиф Најман, доследни аутор урбаних оријентира*, Врачарски гласник 44, Београд 2002, 30–33.
480. Поповић, М. *Зграда Народне скупштине – правци истраживања и принципи обнове*, Наслеђе IV, Београд 2002, 9–34.
481. Prost, A. *Republican Identities in War and Peace*, Oxford 2002.
482. Секулић, Ј. *Минхенска школа и српско сликарство*, Београд 2002.
483. Ђурђевић, М. *Урбанистичко-архитектонска делатност Ђорђа Павловича Коваљевског у Србији*, ГГБ XLIX-L, Београд 2002-2003, 169-181.
484. Кадијевић, А. *Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата*, ГГБ XLIX-L, Београд 2002-2003, 131-142.
485. Просен, М. *Палата Пензионог Фонда чиновника и служитеља Народне Банке*, ГГБ XLIX-L, Београд 2002-2003, 183-193.
486. Vladojević, Lj. *Modernism in Serbia: the elusive margins of Belgrade architecture 1919-1941*, Cambridge (Mass.), London 2003.
487. Благојевић, Љ. *Проблеми и питања заштите архитектуре модерног покрета у Београду: прилог новој политици заштите. Основна питања заштите архитектуре модерног покрета у Београду*, Гласник ДКС 27, Београд 2003, 35-41.
488. Брдар, В. *Од Париса до Брашована, архитектура јавних здања у Новом Саду између два светска рата*, Нови Сад 2003.
489. Вујовић, Б. *Београд културна ризница*, Београд 2003.
490. Грчев, К. *Архитектонските стилови во македонската архитектура од крајот на 19 век и периодот меѓу двете светски војни*, Скопје 2003.
491. Кадијевић, А., Марковић, С. *Милан Минић архитект и сликар*, Пријепоље 2003.
492. Кадијевић, А. *Problem harmonije u estetici i graditeljstvu Milutina Borisavljevića*, Istorija i razvoj teorija arhitekture. Zbornik 1, Beograd 2003, 55–68.
493. Nedić, V., S. *Sinagoga Bet Israel – delo arhitekta Milana Kapetanovića*, Zbornik JIM 8, Beograd 2003, 299-308.
494. Павловић, Ст., Б., Д. *Господар Јевремова улица*, Београд 2003.
495. Perović, R., M. *Srpska arhitektura XX veka. Od istorizma do drugog modernizma*, Beograd 2003.
496. Smith, L., V., Audon-Rouzeau, S., Becker, A. *France and the Great War 1914-1918*, Cambridge 2003.
497. Томовски, К., Петковски, Б. *Архитектурата и монументалната уметност во Скопје меѓу двете светски војни*, Скопје 2003.
498. Трговчевић, Љ. *Планирана Елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19.веку*, Београд 2003.
499. Нићкоќ, Н., Р., Džonson, F. *Internacionalni stil*, Beograd 2003.
500. Bogdanović, J. *Jelisaveta Načić: The First Serbian Female Architect*, Serbian Studies vol. 18/2, Bloomington 2004, 403–410.
501. Божовић, Б. *Страдање Јевреја у окупираном Београду*, Београд 2004.

502. Bondžić, D. *Beogradski univerzitet 1944-1952*, Beograd 2004.
503. Борић, Т. *Теразије урбанистички и архитектонски развој*, Београд 2004.
504. Вукотић-Лазар, М. *Старо београдско сајмиште*, ГГБ LI, Београд 2004, 143-168.
505. Gerbran, A., Ševalije, Ž. *Rečnik simbola. Mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*, Novi Sad 2004.
506. Дамљановић, Т. *Чешко-српске архитектонске везе 1918-1941*, Београд 2004.
507. Дугалић, В., Митровић, А., Гњатовић, Д., Хофман, Г., Ковачевић, И. *Народна банка 1884-2004*, Београд 2004.
508. Ђурђевић, М. *Архитект Василиј (Вилхелм) Фјодорович Баумгартен*, ГГБ LI, Београд 2004, 183–191.
509. Живановић, Д. *Архитекта Милорад Рувидић: живот и дело*, Београд 2004.
510. Žutić, N. *Avioindustrija i vazduhoplovstvo u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1945*, Beograd 2004.
511. Ивановић, М. *Архитект Димитрије Т. Леко*, ГГБ LI, Београд 2004, 118-142.
512. Кадијевић, А. *Два тока српског архитектонског Ар-нувоа: интернационални и национални*, Наслеђе V, Београд 2004, 53-70.
513. Кадијевић, А. *Баумгартен Василиј (Вилхелм) Фјодорович*, Српски биографски речник, А–Б, Нови Сад 2004, 446.
514. Kamings, T., E. *Sve o simbolima*, Beograd 2004.
515. Maldini, S. *Enciklopedija arhitekture*, tom I A-N, Beograd 2004.
516. Розић, В. (прир), *Бранко Поповић, Ликовне критике, огледи и студије*, Ужице 2004.
517. Frempton, K. *Moderna arhitektura kritička istorija*, Beograd 2004.
518. Чалић, Ж., М. *Социјална историја Србије 1815-1941. Успорени напредак у индустријализацији*, Београд 2004.
519. Vogunović, G., S. *Arhitektonska enciklopedija Bograda XIX i XX veka (I-III)*, Beograd 2005.
520. Gregoti, V. *Ekspressionizam*, u: *Istorija moderne arhitekture, Antologija tekstova, Kristalizacija modernizma, Avangardni pokreti*, knjiga 2/B, Perović, M. (prir.), Beograd 2005, 105-110.
521. Grin, K. *Purizam*, u: *Istorija moderne arhitekture, Antologija tekstova, Kristalizacija modernizma, Avangardni pokreti*, Knjiga 2/B, Perović, M. (prir.), Beograd 2005, 349-352.
522. Димић, Љ. *Influence culturelle française dans le royaume de Yougoslavie (Француски културни утицај у Краљевини Југославији)*, у: *Српско-француски односи 1904–2004*, Београд 2005, 57-72.
523. Димић, Љ. *Србија 1804-2002 (суочавање са прошлошћу)*, у: *Србија 1804-2004. Три виђења или позив на дијалог*, Београд 2005.
524. Јовановић, М. *Србија 1804-2004: развој оптерећен дисконтинуитетима (седам теза)* у: *Србија 1804-2004, Три виђења или позив на дијалог*, Београд 2005.
525. Кадијевић, А. *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године* у: *Српско-француски односи 1904–2004*, Београд 2005, 163–176.

526. Кадијевић, А. *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX века)*, Београд 2005.
527. Кадијевић, А. *У трагању за узорима Дома Народне скупштине*, Наслеђе VI, Београд 2005, 45-54.
528. Кадијевић, А. *Одјаци архитектуре тоталитаризма у Србији. Утицај страних тоталитарних политичких идеологија у српској архитектури четврте деценије XX века*, DANS 51, Нови Сад 2005, 44-47.
529. Kertis, R., Dž., V. *Le Korbizjeova potraga za idealnom formom*, u: *Istorija moderne arhitekture*, Antologija tekstova, Kristalizacija modernizma, Veliki majstori, Knjiga 2/A, Perović, M. (prir.), Beograd 2005, 274-290.
530. Mitrović, V. *Arhitekta Đorđe Tabaković*, Novi Sad 2005.
531. Mos, F., S. *Purizam*, u: *Istorija moderne arhitekture*, Antologija tekstova, Kristalizacija modernizma, Veliki majstori, Knjiga 2/A, Perović, M. (prir.), Beograd 2005, 264-273.
532. Недић, В., С. *Дом Врачарске итeдионице*, Наслеђе VI, Београд 2005, 127-132.
533. Oto, K., F. *Internacionalni stil*, u: *Istorija moderne arhitekture*, Antologija tekstova, Tradicija modernizma i drugi modernizam, Knjiga 3, Perović, R., M. (prir.), Beograd 2005, 17-23.
534. Просен, М. *О раду београдског архитектe Јована Бјеловића*, Наслеђе VI, Београд 2005, 133–145.
535. Ristić, S. *Hugo Erlih u Beogradu*, Oris 35, Zagreb 2005, 142-149.
536. Rozić, V. *Umetnička grupa „Oblik“ 1926–1939*, Beograd 2005.
537. Суботић, И. *Збирке и изложбе француске уметности у Београду у: Српско-француски односи 1904–2004*, Београд 2005, 87-104.
538. Тимотијевић, М. *A la France! – Подизање споменика захвалности Француској*, у: Српско-француски односи 1904–2004, Београд 2005, 193–218.
539. Трговчевић, Љ. *Срби у Француској током Првог светског рата у: Српско-француски односи 1904–2004*, Београд 2005, 43-55.
540. Игњатовић, А. *Дом Удружења југословенских инжењера и архитеката*, Наслеђе VII, Београд 2006, 87-118.
541. Јанакова-Грујић, М. *Београдски опус архитектe Стевана Тоболара (1888-1943)*, Наслеђе VII, Београд 2006, 151-166.
542. Кадијевић, А. *Заоставштине архитектата*, Архитектура 98, Београд-Подгорица 2006, 13.
543. Кадијевић, А. *Сећање архитектата као историјски извор*, Архитектура 104, Београд-Подгорица 2006, 12.
544. Клеут, И. *Градитељски опус Константина Јовановића у Београду*, ГГБ LIII, Београд 2006, 213-249.
545. Марковић, Р., И. *Југословенска удружена банка архитектe Хуго Ерлиха*, Архитектура и урбанизам 18/19, Београд 2006, 127-133.
546. Марковић, Р., И. *Занатски дом у Београду архитектe Богдана Несторовића*, ГГБ LIII, Београд 2006, 311-335.

547. Милановић, Х. *Зеленило Београда*, Београд 2006.
548. Петровић, Д. *Историја индустрије Београда. Развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку*, Београд 2006.
549. Петровић, Ј. *Јавни објекти Јована Илкића, архитекте Краљевине Србије*, Лесковачки зборник XLVI, Лесковац 2006, 311-336.
550. Просен, М. *Градитељски опус архитекте Александра Ђорђевића (1890–1952)*, Наслеђе VII, Београд 2006, 167–203.
551. Ротер Благојевић, М. *Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века*, Београд 2006.
552. Стефановић, Т. *Архитектура хотела „Крен“ у Чачку*, Зборник радова Народног музеја XXXVI, Чачак 2006, 119-142.
553. Столић, А. *Држава и закони*, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Столић, А., Макуљевић, Н. (ур.), Београд 2006, 94–98.
554. Traktenberg, M., Najman, I. *Arhitektura od preistorije do postmodernizma*, Beograd 2006.
555. Благојевић, Љ. *Нови Београд оспорени модернизам*, Београд 2007.
556. Вујовић, С. *Градско становање и приватност у Србији током 20. века*, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, Ристовић, М. (прир.), Београд 2007, 267-317.
557. Вукотић-Лазар, М. *Старо београдско сајмиште. 70 година од отварања Првог београдског међународног сајма узорака*, Инфо Урбанистички завод Београд, специјално издање, Београд септембар 2007.
558. Дига, Ж. *Културни живот у Европи на прелазу из 19. у 20. век*, Београд 2007.
559. Ignjatović, A. *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904-1941*, Beograd 2007.
560. Кадијевић, А. *Улога идеологије у новијој архитектури и њена схватања у историографији*, Наслеђе VIII, Београд 2007, 225-237.
561. Кадијевић, А. *Терминологија српске архитектонске историографије – Идеологија*, Архитектура 111, Београд-Подгорица март 2007, 10.
562. Кадијевић, А. *Проблеми истраживања и тумачења соцреализма у српској архитектури*, Новопазарски зборник 30, Нови Пазар 2007, 211-216.
563. Кадијевић, А. *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX-средина XX века)*, Београд 2007.
564. Марковић, Р., И. *Зграда Министарства саобраћаја у Београду архитекте Светозара Јовановића*, ГГБ LIV, Београд 2007, 197-216.
565. Мецанов, Д. *Могућности (ре)дефинисања и предлог периодизације градитељског наслеђа послератне модерне изградње стамбене архитектуре Београда (од 1947. до 1967. године)*, Наслеђе, VIII, Београд, 2007, 151-170.
566. Milenković, A. *Između kreativnosti i dirižizma. Fenomenološki aspekti socrealizma sa težišta na arhitekturi*, Izgradnja 3-4, Beograd 2007, 131-140.
567. Недић, В., С. *Зграда Класне лутрије*, Наслеђе VIII, Београд 2007, 41-49.

568. Павићевић, А. *Брачни и породични живот. Друштвена политика и процеси трансформације*, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, Ристовић, М. (прир.), Београд 2007, 59-100.
569. Просен, М. *О соцреализму у архитектури и његовој појави у Србији*, Наслеђе VIII, Београд 2007, 95-117.
570. Ркаловић, С. *Хотел „Праг“*, Наслеђе VIII, Београд 2007, 87-94.
571. Кадијевић, А. *О соцреализму у београдској архитектури и његовим опречним тумачењима*, Наслеђе IX, Београд 2008, 75-88.
572. Кољанин, М. *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008.
573. Маневић, З. (ред.) *Лексикон неимара*, Београд 2008.
574. Marković, R., I. *Jelisaveta Načić (1878-1955): između konvencionalnog i originalnog*, DANS 62, Novi Sad 2008, 52-55.
575. Мецанов, Д. *Типологија облика стамбене архитектуре педесетих година XX века у Београду*, Наслеђе IX, Београд 2008, 129-153.
576. Милорадовић, Г., Стојановић, Д. и др. *Ход у месту: пола века ломова и дисконтинуитета*, у: *Живети у Београду 1890-1940. Документа управе града Београда*, Београд 2008.
577. Михајлов, С., Мишић, Б. *Палата Главне поште у Београду*, Наслеђе IX, Београд 2008, 239-264.
578. Просен, М. *75 година Руског дома у Београду*, Наслеђе IX, Београд 2008, 211-220.
579. Sretenović, S. *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 2008.
580. Церанић, М., М. *Живот и дело архитекте Светозара Ивачковића (1844-1924)*, магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2008.
581. Боровњак, Ђ. *Архитектура два школска објекта Јованке Бончић Катеринић у Београду*, ГГБ LV-LVI, Београд 2008-2009, 265–290.
582. Камилић, В. *Осврт на делатност Групе архитеката модерног правца (поводом осамдесетогодишњице оснивања)*, ГГБ LV-LVI, Београд 2008-2009, 239-264.
583. Марковић, Р., И. *Екстензија аутентичног модела: породична кућа архитекте Богдана Несторовића у Београду*, Зборник МПУ 4/5, Београд 2008/2009, 85-97.
584. Брдар, В. *Београдски опус архитекте Иве Куртовића*, Наслеђе X, Београд 2009, 179-200.
585. Marković, R., I. *Zgrada srpsko-jevrejske crkvene opštine Aškenaskog obreda u Beogradu*, Zbornik JIM 9, Beograd 2009, 353-373.
586. Мецанов, Д. *Архитектонски конкурси на Новом Београду од 1947. до 1970*, Наслеђе X, Београд 2009, 113-140.
587. Прпа, Б. (ур.) *Логор Бањица логораши*, Београд 2009.
588. Храбак, Б. *Јевреји у Београду: до стицања равноправности (1878)*, Београд 2009.
589. Ђоровић, Д. *Вртни град у Београду*, Београд 2009.
590. Алмули, Ј. *Страдање и спасавање српских Јевреја*, Београд 2010.



591. Богдановић, М. *Француски архитектонски утицаји и палата Француске амбасаде у Београду*, Зборник Народног музеја XIX-2 историја уметности, Београд 2010, 581-596.
592. Бошњак, Т. *Француско сликарство у Београду. Формирање и улога јавне колекције*, Зборник Народног музеја XIX-2 историја уметности, Београд 2010, 501-533.
593. Јанакова Грујић, М. *Милорад Маџура (1914-1989)*, Београд 2010.
594. Клајн, Р. *Сецесија: Јеврејски (не)укус?*, Менора 2, Београд 2010, 133-175.
595. Кубет, В., Царић, О., Ристић, Д. *Изложбе Веркбунда читања рукописа модернизма данас*, Архитектура и урбанизам 28, Београд 2010, 21-28.
596. Куленовић, Р. *Индустријско наслеђе Београда*, Београд 2010.
597. Михајлов, С. *Фабрика хартије Милана Вапе*, Наслеђе XI, Београд 2010, 71-78.
598. Недић, В., С. *Палата Извозне банке*, Наслеђе IX, Београд 2010, 221-226.
599. Путник, Б., В. *Фолклоризам у архитектури Београда (1918-1950)*, ГГБ XLVII, Београд 2010, 174-210.
600. Станишић, Г. *Француски утицаји кроз српску ликовну критику између два рата*, Зборник Народног музеја XIX-2 историја уметности, Београд 2010, 581-596.
601. Aleksić, V. *Udruženje banaka Beograd i srpska finansijsko-politička elita između dva svetska rata*, Bankarstvo 5-6, Beograd 2011, 70-93.
602. Вјажић Klarin, Т. *Ernest Weismann: arhitektonsko djelo 1926–1939*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2011.
603. Брдар, В. *Иво Куртовић*, Београд 2011.
604. Василски, Д. *У трагању за коренима минимализма у архитектури: формална тишина Адолфа Лоса (Adolf Loos)*, Архитектура и урбанизам 31, Београд 2011, 16-34.
605. Vuksanović- Macura, Z. *Vizija socijalnog stanovanja u Beogradu (1919-1941)*, Beograd 2011.
606. Ђурић-Замоло, Д. *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд 2011.
607. Ибрајтер Газибара, Б. *Робни магазин*, Београд 2011.
608. Илијевски, Д., А. *Ђурђе Бошковић као савременик и тумач архитектуре Београда између два светска рата*, ГГБ LVIII, Београд 2011, 171-203.
609. Кадијевић, А. *Hrvatski graditelji u izgradnji Beograda u 20. stoljeću*, Prostor Vol. 19 No. 2 (42), Zagreb 2011, 466-477.
610. Кадијевић, А. *Новинарски дом – значајно остварење хрватских архитеката у Београду*, Наслеђе XII, Београд 2011, 117-128.
611. Кадијевић, А. *Палавичинијева кућа на Копитаревој градини – градитељско остварење Јарослава Прхала и Вјекослава Муршеца*, ГГБ LVIII, Београд 2011, 111-134.
612. Милашиновић Марић, Д. *Развојни токови у српској архитектури од 1945. до 1961. године*, Архитектура и урбанизам 33, Београд 2011, 3-15.

613. Михајлов, С. *Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века*, Наслеђе XII, Београд 2011, 91-116.
614. Мишић, Б. *Палата Савезног извршног већа у Новом Београду. Историја грађења. Од председништва владе ФНРЈ до Палате „Србија“*, Београд 2011.
615. Панић, В. *Милан Злоковић афирмација модернизма*, Београд 2011.
616. Петровић, Н., Маловић, Г. *Југословенско-француски односи 1918-1941*, Београд 2011.
617. Роровић, В. *Примењена уметност и Београд 1918-1941*, Београд 2011.
618. Радовановић, М. *Најман, Јосиф*, у: Знаменити Јевреји Србије. Биографски лексикон, Београд 2011, 162.
619. Радовановић, М. *Најман, Јулија, рођ. Клопфер*, у: Знаменити Јевреји Србије. Биографски лексикон, Београд 2011, 163.
620. Спасојевић, Т. *Најман, Драгољуб*, у: Знаменити Јевреји Србије. Биографски лексикон, Београд 2011, 161.
621. Тирић, К. *Шкаркина вила*, Београд 2011.
622. Благојевић, Лј. *Moderna arhitektura Beograda u osvit Drugog svetskog rata: sajam, stadion, logor*, у: Историја уметности у Србији XX век, други том, Шувковић, М. (ур.), Београд 2012, 99-114.
623. Vuksanović-Macura, Z. *Život na ivici. Stanovanje sirotinje u Beogradu 1919-1941*, Београд 2012.
624. Gašić, R. *Osnivanje gradske bolnice u Beogradu 1935*, Историја 20. века 1, Београд 2012, 63-76.
625. Грозданић, М., Димитријевић Марковић, С. (ур.) *Индустријско наслеђе – проблеми и могућности интегративне заштите, презентације и ревитализације* [ЦД], Београд 2012.
626. Dimitrijević, B., Micevski, M., Miladinović, P. *Kraljevsko vazduhoplovstvo: Vojno vazduhoplovstvo Kraljevine SHS/Jugoslavije 1918-1944*, Београд 2012.
627. Живанчевић, А., Ј. *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2012.
628. Илијевски, А. *Државна штампарија архитекте Драгише Брашована: значај архивских и хемеротечких извора за афирмацију и очување индустријског наслеђа*, у: *Индустријско наслеђе / проблеми и могућности интегративне заштите, презентације и ревитализације*, [ЦД], Београд 2012.
629. Кадијевић, А. *Експресионизам у београдској архитектури (1918-1941)*, Наслеђе XIII, Београд 2012, 59-77.
630. Кадијевић, А. *Архитектура индустријских објеката Србије – запостављена тема историографских истраживања*, у: *Индустријско наслеђе – проблеми и могућности интегративне заштите, презентације и ревитализације* [ЦД], Београд 2012.
631. Кадијевић, А. *Индустријска архитектура Београда и Србије: проблеми истраживања и тумачења*, ГГБ LIX, Београд 2012, 11-35.

632. Klein, R. *Judaism, Einstein and Modern Architecture*, Prostor Vol. 20 No. 2 (44), Zagreb 2012, 220-235.
633. Кулетин Ђулафић, И., И. *Научна естетика архитектуре Милутина Борисављевића*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2012.
634. Матејић, М. *Прилог проучавању зграде Генералштаба архитекте Николе Добровића: концепт и искуство простора*, Наслеђе XIII, Београд 2012, 167-183.
635. Михајлов, С. *Зграда Ковнице новца*, Београд 2012.
636. Михајлов, С. *Дом савеза набављачких задруга државних службеника*, Наслеђе XIII, Београд 2012, 112-126.
637. Obradović, T., Mitković, P. *The Development of Urban Legislation in Serbia and England*, Facta Universitatis Vol. 10, No. 3, Niš 2012, 315–326.
638. Путник, В. *Фабрика прецизне механике у Београду као пример девестираног индустријског наслеђа*, у: *Индустријско наслеђе – проблеми и могућности интегративне заштите, презентације и ревитализације* [ЦД], Београд 2012.
639. Путник, В. *Прилог проучавању развојних токова међуратне стамбене архитектуре Београда*, Наслеђе XIII, Београд 2012, 153-166.
640. Sretenović, S. *Le monument à la France à Belgrade La mémoire de la Grande Guerre au service de l'action politique et diplomatique*, Vingtième Siècle. Revue d'histoire 2012/2013 (N° 115), 31–44.
641. Алфиревић, Ђ., Симоновић Алфиревић, С. *Београдски стан*, Архитектура и урбанизам 38, Београд 2013, 41–47.
642. Божовић, А. *Синагога Сукат Шалом*, Београд 2013.
643. Боровњак, Ђ. *Верски објекти у Београду: Пројекти и остварења у документима Историјског архива Београда*, Београд 2013.
644. Bréon, E., Sretenović, S. *Амбасада Француске у Београду*, Београд 2013, (Éditions Internationales du Patrimoine).
645. Ванушић, Д. *Константин А. Јовановић, архитекта великог формата: средњоевропски интелектуалац српског порекла на прелазу 19. у 20. век*, Београд 2013.
646. Dautović, V. *A Monument to Fallen Jewish Soldiers in the Wars Fought between 1912 and 1918 at the Sephardic Cemetery in Belgrade*, Acta Historiae Artis Slovenica 18/2, Ljubljana 2013, 43-58.
647. Димић, Љ. *Предговор каталогу изложбе*, у: *Саобраћај и везе у Краљевини Југославији 1918-1941*, Маловић, Г. (аутор), Београд 2013.
648. Илијевски, А. *Прилог проучавања архитектуре и идеологије моста витешког краља Александра Првог Ујединитеља у Београду*, Наслеђе XIV, Београд 2013, 211-220.
649. Пијеvски, А. *The Cvijeta Zuzorić Art Pavilion as the center for exhibition activities of Belgrade architects 1928-1933*, ЗЛУМС 41, Нови Сад 2013, 237-248.

650. ПијеВСки, А. *The Lost Voices of Serbian Modernism: Miša Manojlović and Isak Azriel*, Serbian studies vol. 27 no. 1-2, Bloomington 2013, 121-135.
651. Јовановић, С., Ј. *Виктор Викторович Лукомски – прилог за биографију*, Наслеђе XIV, Београд 2013, 171-174.
652. Кадијевић, А. *О архитектури београдске палате „Реунионе“*, Зборник МПУ 9, Београд 2013, 127-139.
653. Кадијевић, А. *Expressionism and Serbian industrial architecture*, ЗЛУМС 41, Нови Сад 2013, 103-110.
654. Кадјевић, А. *The Creative Presence of Jews in Belgrade Architecture of the Twentieth Century*, Serbian studies vol. 27 no. 1-2, Bloomington 2013, 147-154.
655. Марковић, Р., И. *Архитекта Миладин Прљевић*, Ужице 2013.
656. Марковић, Р., И. *Провокација нове естетике: два пројекта архитекте Вернера Марха у Београду*, ЗЛУМС 41, Нови Сад 2013, 163–180.
657. Михајлов, С. *Рајко М. Татић 1900-1979*, Београд 2013.
658. Мишић, Б. *Хангар Старог аеродрома – сведочанство првог ваздушног пристаништа у Београду*, Наслеђе XIV, Београд 2013, 95-114.
659. Обреновић, И., В. *Српска меморијална архитектура 1918-1955*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2013.
660. Панић, Х., В. *Начела модерне у архитектури јавних објеката у Београду, период 1918-1941*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2013.
661. Покрајац, М. *Александар Бугарски: пионир академизма у Београду*, ГГБ LX, Београд 2013, 71-108.
662. Prosen, M., Popović, B. *L'art déco en Serbie*, en: *L'art déco Français dans le monde*, Paris 2013, 28-37.
663. Roter Blagojević, M. *Jan Nevole: prvi moderni arhitekta u Beogradu*, Limes plus 2, Beograd 2013, 129-148.
664. Blagojević, Lj. *Arhitektura Beograda u veku Jugoslavije*, u: *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek, treći tom*, Šuvaković, M. (ur.), Beograd 2014, 323-350.
665. Вуксановић-Мацура, М., З. *Генерални план Београда 1923: компарација планираног и оствареног*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2014.
666. Ibrajter Gazibara, B. *Jelisaveta Načić: talentovana graditeljka Beograda*, u: *Žene u arhitekturi: Savremena arhitektura u Srbiji posle 1900*, Zindović, M. (ur.), Beograd 2014, 42–49.
667. Ignjatović, A. *Sanjana prošlost, zamišljena budućnost: arhitektura i nacionalni identitet u Srbiji 1918-1941*, u: *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek, treći tom*, Šuvaković, M. (ur.), Beograd 2014, 143-156.
668. Илијевски, А. *Између јавних споменика и капија моста: Меитровићеве коњаничке представе владара за Земунски мост витешког краља Александра I Ујединитеља*, у:

- Јавни споменици и спомен обележја: колективно памћење и/или заборав, Београд 2014, 103-116.
669. Pijevski, A. *Form and Function. Architectural Design Competition for the State Printing House of the Kingdom of Yugoslavia*, ЗЛУМС 42, Нови Сад 2014, 259-276.
670. Jovanov, J. *The „Oblik“ Art Group, 1926–1939*, in: *On the very edge: Modernism and modernity in the arts and architecture of interwar Serbia (1918-1941)*, Bogdanović, J., Filipovitch Robinson, L., Marjanović, I. (eds), Leuven 2014, 97–114.
671. Kadijević, A., Stefanović, T. *Expressionism and serbian architecture between two worlds war*, in: *On the very edge: Modernism and modernity in the arts and architecture of interwar Serbia (1918-1941)*, Bogdanović, J., Filipovitch Robinson, L., Marjanović, I. (eds), Leuven 2014, 179-200.
672. Кољанин, М., Радовановић, В. *Јевреји Србије у Првом светском рату*, Београд 2014.
673. Лазих, С., Мандић, С., Мијатовић, В., Митровић Коцев, Ј., Обрадовић, М., Стојановић, И. *Ослобођење Београда 70 година после. Кроз фондове и збирке Историјског архива Београда*, Београд 2014.
674. Латинчић, О., Јовановић, Ј., Ковчић, Т. *Поменик жртвама Холокауста у Београду. Из архивске грађе Народног одбора I рејона града Београда*, Београд 2014.
675. Латинчић, О., Јовановић, Ј., Ковчић, Т. *Београдски Јевреји – живот и Холокауст*, Београд 2014.
676. Марковић, Р., И., Боровњак, Ђ., Путник, В. *Чешко–српске везе у архитектури Београда (1863–1914)*, Београд 2014.
677. Nikolić, M. *Fenomen arhitekture na svetskim izlozbbama*, u: *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek, treći tom*, Šuvaković, M. (ur.), Beograd 2014, 447-458.
678. Perović, M. *Zenitism and modernist architecture*, in: *On the very edge: Modernism and modernity in the arts and architecture of interwar Serbia (1918-1941)*, Bogdanović, J., Filipovitch Robinson, L., Marjanović, I. (eds.), Leuven 2014, 85-96.
679. Петровић, Н. *Сећања из трагичних дана Србије 1914-1918*, Осечина 2014.
680. Просен, И., М. *Ар деко у српској архитектури*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2014.
681. Радованац, А. *Шкаркина вила у Београду*, Саопштења XLVI, Београд 2014, 215-226.
682. Радојевић, М., Димић, Љ. *Србија у Великом рату 1914-1918*, Београд 2014.
683. Стефановић, Т. *Токови у српској архитектури (1935-1941)*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2014.
684. Ђеранић, Ј. *Школовање српских ђака у Француској за време Првог светског рата*, у: *100 година од почетка Првог светског рата*, Београд-Андрићград 2014, 459-471.
685. Ђирић, К. *Интернат студената православног богословског факултета у Београду*, Наслеђе XV, Београд 2014, 77-83.
686. Šojić, M., Hinić, V. *130 godina Narodne banke Srbije 1884-2014*, Bankarstvo 3, Beograd 2014, 138-151.

687. Алфиревић, И., Ђ. *Експресионизам у архитектури у XX веку у Србији*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2015.
688. Antešević, N. *Doprinos hrvatskih arhitekata i Zagrebačke škole arhitekture beogradskom gradotvornom nasleđu tokom 20. veka*, Izgradnja 9-10, Beograd 2015, 377-389.
689. Blagojević, Lj. *Itinereri: Moderna i Mediteran*, Beograd 2015.
690. Весковић, И. *Дом породице Павловић*, Београд 2015.
691. Ибрајтер Газибара, Б. *Основна школа „Краљ Петар Први“*, Београд 2015.
692. Кадјевић, А. *Reformatorska interpolacija u beogradskom urbanom tkivu: Jugoslovenska udružena banka (1929-1931) arhitekta Huga Erliha*, Artum 1, Beograd 2015, 38-42.
693. Кадјевић, А. *Savsko priobalje u Beogradu (1918-1941) – pogled na arhitektonsko-urbanistički razvoj*, u: Rijeka Sava u povijesti, Ostajmer, B. (ur.), Slavonski brod 2015, 505-524.
694. Мађановић, Б., М. *Прилог проучавању београдског опуса Николаја Петровића Краснова (1922-1939)*, Наслеђе XVI, Београд 2015, 75-89.
695. Павловић-Лончарски, В. *Фотографски ателе Милана Јовановића*, Београд 2015.
696. Павловић, М. *Девет деценија здања Српске академије наука и уметности*, Наслеђе XVI, Београд 2015, 27-42.
697. Петковић, Г. *Архитекта Владимир Николић (1857-1922)*, Нови Сад 2015.
698. Путник, В. *Улазни портали и холови стамбених зграда у Београду (1918-1941)*, Наслеђе XVI, Београд 2015, 43-55.
699. Тодић, М. *Механичко тело у скулптури Радете Станковића*, Политика 28.5.2015, културни додатак, 7.
700. Тусић, Н., Прошен, М. *Alfa među palatama. Jadransko-podunavska banka*, Beograd 2015.
701. Ћирић, К. *Палата Пензионог фонда у Београду*, Београд 2015.
702. Ћоровић, Т., Д. *Београд као европски град у деветнаестом веку: трансформација урбаног пејзажа*, докторска дисертација, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд 2015.
703. Alfirević, Đ. *Ekspresionizam u srpskoj arhitekturi*, Beograd 2016.
704. Bjažić Klarin, T. *Zagreb fair in the World of Conflicts – Italian pavilions in Zagreb before and after the Second World War // Arhitektonski dijalozi. Italija i Hrvatska između dva svjetska rata / Architectural Dialogues. Italy and Croatia in the Interwar Period*, Zagreb 2016. (predavanje, neobjavljeni rukopis)
705. Васиљевић, В. *Сенке Египта*, Београд 2016.
706. Damjanović, D. *Arhitekt Marko Vidaković i arhitektura Zagreba između dva svjetska rata*, Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 12, Beograd 2016, 139-165.
707. Ignjatović, A. *U srpsko-vizantijskom kaleidoskopu. Arhitektura, nacionalizam i imperijalna imaginacija 1878–1941*, Beograd 2016.

708. Плијевски, А. *Breaking Ground. Pioneering Women in Serbian Architecture*, in MoMoWo: 100 Works in 100 Years: European Women in Architecture and Design: 1918–2018, Fernández García, A. et al. (eds.), Ljubljana 2016, 258-261.
709. Кадијевић, А. *Византијско градитељство као инспирација српских неимара новијег доба*, Београд 2016.
710. Кадјевић, А. *Srpska arhitektura u 1926. godini – između kontinuiteta i reforme*, Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 12, Београд 2016, 99-120.
711. Лазовић, З., Мако В. (ур.) *Јосиф Најман*, у: 170 личности за 170 година високошколске наставе у области архитектуре у Србији, Београд 2016, 46-47.
712. Lebl, Ž. *Do „kopачног ређења“ . Јевреји у Београду 1521-1942*, Београд 2016.
713. Мецанов, Д. *Утицај система префабриковане градње на архитектуру Београда*, Наслеђе XVII, Београд 2016, 97-124.
714. Миловановић, П., М., Марковић, Р., И. *Прилог проучавању опуса архитекте Драгише Брашована (1887-1965)*, ЗЛУМС 44, Нови Сад 2016, 347-365.
715. Михајлов, С. *Фабрика „Телеоптик“*, Наслеђе XVII, Београд 2016, 53-71.
716. Михајлов, С. *Зграда Државне штампарије*, Београд 2016.
717. Perović, L. *Dominantna i neželjena elita. Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XX-XXI vek)*, drugo izdanje, Београд 2016.
718. Поповић, В. *Pariski podsticaji: Međunarodna izložba iz 1925. godine i srpska primenjena umetnost*, Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 12, Београд 2016, 89-96.
719. Putnik, V. *Razvoj stambene arhitekture u Beogradu 1926. godine*, Zbornik seminara za studije moderne umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu 12, Београд 2016, 121-135.
720. Радуловић, И. *Архитектура и урбанизам Професорске колоније*, мастер рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2016.
721. Ђунковић, С. *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд 2016.
722. Алфиревић, Ђ., Симоновић Алфиревић, С. *„Салонски“ стан између два светска рата у Србији: преиспитивање оправданости коришћења термина*, Архитектура и урбанизам 44, Београд 2017, 7-13.
723. Borovnjak, Dj. *Synagogues in Recent Serbian Architecture*, Serbian studies vol. 28 no. 1-2, Bloomington 2017, 127-138.
724. Dautović, V., Putnik, V. *The Construction of the House of the Jewish Church-School Community in Belgrade and the Process of Jewish Emancipation*, Serbian studies vol. 28 no. 1-2, Bloomington 2017, 179-213.
725. Kahle, D. *Architectural Work of Georg Kiverov, Jovan Korka and Đorđe Krekić in Zagreb, 1926-1940*, Prostor Vol. 25 No. 2 (54), Zagreb 2017, 256–271.
726. Милашиновић Марић, Д. *Полетне педесете у српској архитектури*, Београд 2017.



727. Mihajlov, S. *Josif Najman: Belgrade Architect Between the Two Wars*, Serbian studies vol. 28 no. 1-2, Bloomington 2017, 157-170.
728. Павловић, М. *Никола Несторовић*, Београд 2017.
729. Рокрајас, К., М. *Danilo Vladislavljević: an architect at the turn of the 19th to 20th century*, ЗЛУМС 45, Нови Сад 2017, 229-241.
730. Путник Прица, В. *У лепом стану срећа станује: београдски ентеријери као вид јавних простора у међуратном периоду*, Наслеђе XVIII, Београд 2017, 79-88.
731. Рожман, М. *Визуелна култура и приватни идентитет породице Були*, Београд 2017.
732. Стаменковић, А. *Архитектура националних павиљона Србије и Југославије на међународним изложбама 1900-1941. године*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2017.
733. Божовић, А. *Модерна Београда 1918-1941*, у: Модерна Београда архитектонска баштина престонице, Београд 2018, 7-10.
734. Божовић, А. *Подизање Споменика захвалности Француској*, у: Споменик захвалности Француској обнова, Михајлов, С. (ур.), Београд 2018, 22-28.
735. Вукотић Лазар, М. *Архитекта Никола Добровић. Живот, дело и доба коме је припадао*, Косовска Митровица 2018.
736. Вуксановић-Мацура, З., Банковић, А. *Мере града. Карте и планови из Збирке за архитектуру и урбанизам Музеја града Београда*, Београд 2018.
737. Damjanović, D. *Otto Wagner und die kroatische Architektur*, Zagreb 2018.
738. Игњатовић, А. *Испред византијског пурпура: визуелизација нације на Другом византолошком конгресу у Београду 1927. године*, ЗЛУМС 46, Нови Сад 2018, 127–140.
739. Пијеvски, А. *Building the Networks in Architecture: Serbian Women Architects 1900-1941*, in MoMoWo: Women's Creativity since the Modern Movement (1918–2018). Toward a New Perception and Reception, Seražin, H., Franchini, C. and Garda, E. (eds.), Ljubljana 2018, 483-492.
740. Јерковић, Р., С. *Народна банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Југославије 1918-1931. године*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2018.
741. Лачњевац, Ч., Марић, И., Лукић, Н. *150 година Савеза инжењера и техничара Србије*, Београд 2018.
742. Марковић, Р., И., Миловановић, П., М. *Градитељска делатност архитекте Николе Добровића у Прагу (1922-1933)*, Култура 159, Београд 2018, 141-153.
743. Михајлов, С. и др. *Модерна Београда архитектонска баштина престонице*, Београд 2018.
744. *Наша историја наша сећања 1918-2018. Солидарност српских и француских војника и цивила у Првом светском рату*, каталог изложбе, Француски институт у Србији, Београд 2018.

745. Путник Прица, В. *Подизање три основне школе у Београду 1928. године као прекретница у развоју архитектуре школских зграда*, Наслеђе 19, Београд 2018, 67-77.
746. Putnik Prica, V. *The Role of Female Architects in Designing Schools in Belgrade (1918–1941)*, in: MoMoWo. *Women's Creativity since the Modern Movement (1918– 2018). Toward a New Perception and Reception*, Seražin, H., Franchini, C., Garda, E. (eds.), Ljubljana 2018, 1015–1025.
747. Николић, А. *Најман, Јосиф*, у: Српски биографски речник, том 7, Нови Сад 2018, 166-167.
748. Roter Blagojević, M., Dajč, H. *Kuće beogradskih Jevreja 1920-1941*, Београд 2018.
749. Сретеновић, С. *Француско-српски односи, историја и сећање, наслеђе Првог светског рата*, Наслеђе XIX, Београд 2018, 9-15.
750. Сретеновић, С. *Споменик Француској у Београду 1918-2018*, у: Споменик захвалности Француској обнова, Михајлов, С. (ур.), Београд 2018, 43-53.
751. Тошева, С. *Градитељство у служби државе. Делатност и остварења Архитектонског одељења Министарства грађевина у српској архитектури 1918-1941*, Београд 2018.
752. Ацовић, Д. *Шест векова одликовања међу Србима*, Београд 2019.
753. Ђукановић, Љ. *Технике грађења и развој грађевинске делатности у стамбеној архитектури Београда у међуратном периоду*, Наслеђе XX, Београд 2019, 69-87.
754. Јевтовић, А. *Споменик културе као ресурс свакодневице на примеру Робног магацина у Београду*, Култура 164, Београд 2019, 352-368.
755. Кадијевић, Ђ., А. *Света Софија у Цариграду као узор српских архитеката новијег доба*, Зограф 43, Београд 2019, 215-230.
756. Кадијевић, А. *Podružnica Narodne banke Jugoslavije (1935. – 1936.) u Dubrovniku arhitekta Bogdana Nestorovića*, Prostor Vol. 27 No. 2 (58), Zagreb 2019, 208-223.
757. Марковић, Р., И. *Архитектура угаоних грађевина у Београду (1865-2010)*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2019.
758. Милошевић, М., Д. *Архитекта Петар Ј. Поповић (1873-1945)*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2019.
759. Михајлов, С. *Зграда Економске школе*, Београд 2019.
760. Мишић, Б., Б. *Средњоевропски утицаји на развој београдске архитектуре 1919-1941*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2019.
761. Путник Прица, В. *Прилог проучавању стамбене архитектуре Алфреда Меламеда у Београду (1933-1941)*, Наслеђе XX, Београд 2019, 137-150.
762. Putnik Prica, V. *About the Development of Small Apartment Typology in Belgrade Interwar Architecture*, ЗЛУМС 47; Нови Сад 2019, 225-234.
763. Rajner, M. *Fragile Images. Jews and Art in Yugoslavia, 1918-1945*, Leiden, Boston 2019.

764. Mihajlov, S. et autres, *Le mouvement moderne à Belgrade. Le patrimoine architectural de la capitale*, Belgrade 2019.
765. Јуришић, М., Тошева, С. *Развој и мене Београда на старим разгледницама, фотографијама и мапама. Из колекције Милоша Јуришића*, Београд 2020.
766. Андрић, Д. *Архитектонска делатност Јована Ђ. Илкића (1857-1917)*, Наслеђе XXI, Београд 2020, 159-176.
767. Марковић, Р., И., Миловановић, М. *Архитект Душан Бабић – реконструкција идентитета*, Наслеђе XXI, Београд 2020, 61-79.
768. Мрљеш, Р. *Зграда „Енергопројекта“ у Београду архитекте Милице Штерић: висока модерна као парадигма урбане конзервације*, Наслеђе XXI, Београд 2020, 125-138.
769. Стипић, Д. *Конкурс за подизање Споменика јеврејским борцима и жртвама фашизма на Сефардском гробљу у Београду, 1951-1952. године*, Наслеђе XXI, Београд 2020, 177-190.
770. Ротер Благојевић, М., Ђукановић, Љ. *Модернизација стамбене изградње прве половине 20. века у Београду – трансформација просторног концепта, конструкције и материјализације вишеспратних вишепородичних зграда*, Архитектура и урбанизам 51, Београд 2020, 46-71.
771. Стефановић, Н., Н. *Задужбински кровови Београда*, Политика 16.10.2020, додатак „Моја кућа“.
772. Ристић, М. *Награда најлепша фасада међуратног Београда*, необјављени рукопис, Филозофски факултет Универзитета у Београду, недатирано.
773. Đurić, M., Antešević, N. *Arhitektonska profesija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevini Jugoslaviji: moderne tendencije zakonodavnog okvira i objektivnost profesionalne prakse*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, Kadijević, A., Pijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 15-22.
774. Mišić, B. *Doprinos visokoškolskih tehničkih ustanova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije razvoju umetničke i tehničke kulture u Beogradu*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, Kadijević, A., Pijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 23-30.
775. Pokrajac, M. *Privatna projektantska praksa u Srbiji u međuratnom periodu: 1918-1941*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, Kadijević, A., Pijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 45-52.
776. Stefanović, T. *Srpski arhitekti u visokoškolskoj nastavi između dva svetska rata*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, Kadijević, A., Pijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 53-60.
777. Pavlović, M. *Katalog Kluba studenata arhitekture u Beogradu: refleksija društvenog konteksta*, u: *Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941*, Kadijević, A., Pijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 61-68.

778. Stamenković, A. *Nacionalni paviljoni na međunarodnim izložbama kao primeri državne umetnosti: 1918-1941*, u: Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941, Kadijević, A., Ilijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 75-79.
779. Kadijević, A. *Bogdan Nestorović: arhitekta Narodne banke Jugoslavije*, u: Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941, Kadijević, A., Ilijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 103-114.
780. Nenadović, J., Milosavljević, J. *Doprinos beogradskih arhitekata izgradnji međuratnog Skoplja: urbanistički razvoj i profana arhitektura*, u: Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941, Kadijević, A., Ilijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 132-138.
781. Milašinović Marić, D. *Arhitekta Jan Dubovi, u vremenu delatnosti Grupe arhitekata modernog pravca*, u: Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941, Kadijević, A., Ilijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 150-155.
782. Banković, A. *Grupa arhitekata modernog pravca i Milan Zloković*, u: Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941, Kadijević, A., Ilijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 157-163.
783. Gačić, J. *Delatnost arhitekta Dušana Babića i njegova aktivnost u Grupi arhitekata modernog pravca*, u: Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941, Kadijević, A., Ilijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 164-171.
784. Di Battista, A. *Revija Arhitektura (1931-1934). Prelom s tradicijo*, u: Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941, Kadijević, A., Ilijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 187-195.
785. Vuksanović Macura, Z. *Arhitekti o stambenom pitanju u međuratnoj Srbiji*, u: Arhitektura i vizuelne umetnosti u jugoslovenskom kontekstu: 1918-1941, Kadijević, A., Ilijevski, A. (ur.), Beograd 2021, 201-208.

## БИОГРАФИЈА

Саша Михајлов је рођена 16. новембра 1975. године у Сремској Митровици. Дипломирала је 2002. године на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду, на предмету Историја архитектуре под менторством проф. др Александра Кадијевића. Докторске студије на истом предмету је уписала школске 2011/2012. године.

Професионална искуства, као историчар уметности конзерватор, стиче радом у Заводу за заштиту споменика културе града Београда од 2006. године до данас. Ангажована је у свим сегментима заштите и чувања непокретних културних добара од прикупљања, обраде, коришћења и управљања документацијом, вођења Регистра непокретних културних добара и Евиденције непокретности под претходном заштитом до дигитализације документације. Један је од аутора дигиталне базе података управљања документима културних добара и сарадник у изради првог дигиталног каталога непокретних културних добара на подручју града Београда. Посвећена је систематском истраживању, проучавању и вредновању архитектуре и урбанизма Београда XIX и XX века. Дуги низ година била је секретар научног часописа „Наслеђе“, а потом и члан редакције. Члан је организационог одбора конференције Завода за заштиту споменика културе града Београда посвећене културном наслеђу од њеног оснивања 2010. Члан је радних група, жирија, комисија и стручних тела које у свом програму деловања имају очување и заштиту споменичке баштине. Више година је била учесник стручне праксе у организацији Одељења за историју уметности Филозофског факултета, као и координатор и ментор студентске праксе у Заводу за заштиту споменика културе града Београда.

Свој рад је нарочито усмерила на презентацију културног наслеђа путем публикавања резултата истраживања у научним и стручним часописима, зборницима радова, излагањем на научним скуповима и конференцијама, путем изложби и предавања, учешћем на традиционалним манифестацијама културе. Аутор је више научних и стручних радова, каталога изложби и каталога споменика културе, приказа књига и изложби, биографских и енциклопедијских јединица. Аутор је монографије о архитекти Рајку М. Татићу, објављене 2013. године.

## Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Саша Михајлов

Број индекса 6 I 11-10

### Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**Архитектонско стваралаштво Јосифа Најмана (1894-1951)**

---

---

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

**Потпис аутора**

У Београду, \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

## Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Саша Михајлов

Број индекса 6 I 11-10

Студијски програм докторске студије историје уметности

Наслов рада Архитектонско стваралаштво Јосифа Најмана(1894-1951)

Ментор проф.др Александар Кадијевић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

**Потпис аутора**

У Београду, \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_



## Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

**Архитектонско стваралаштво Јосифа Најмана (1894-1951)**

---

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.  
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

**Потпис аутора**

У Београду, \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_